DK

FELSEFE
KİTABI

ZİHNİN CİNSİYETİ YOKTUR

HER ŞEYE HAYAL GÜCÜ KARAR VERİR

VAR OLMAK ALGILANMAKTIR

DÜŞÜNÜYORUM ÖYLEYSE VARIM

İNSAN PAZARLIK YAPAN HAYVANDIR

İNSAN BİR MAKİNEDİR

İNSAN HER ŞEYİN ÖLÇÜSÜDÜR

YAŞAM ANLAMI OLMASAYDI ÇOK DAHA İYİ YAŞANIRDI

AMAÇLAR ARAÇLARI MEŞRU KILAR

BİREY KENDİ BEDENİ VE ZİHNİ ÜZERİNDE MUTLAK OLARAK EGEMENDİR

METNİN DIŞINDA HİÇBİR ŞEY YOKTUR

BÜYÜK FİKİRLERİ KOLAYCA ANLAYIN

ALFA

FELSEFE
KİTABI

FELSEFE

KİTABI

ALFA

Bu bir Dorling Kindersley kitabıdır.
www.dk.com

Alfa Yayınları: 2184
Popüler Kültür: 1

FELSEFE KİTABI

Orijinal Adı The Philosophy Book
İngilizce Aslından Çeviren Emel Lakşe

1. Basım: 2011

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Yayın Yönetmeni Rana Alpöz
Pazarlama ve Satış Müdürü Vedat Bayrak

Proje Sanat Editörü Anna Hall
Proje Editörü Sam Atkinson
Sanat Yönetmeni Philip Ormerod
Çizimler James Graham

Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 34410
Cağaloğlu, İstanbul/Türkiye
Tel: (212) 511 53 03 - 513 87 51 - 512 30 46
Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com info@alfakitap.com

Singapur'da Star Standard tarafından üretilmiştir.

KATKIDA BULUNANLAR

WILL BUCKINGHAM

Düşünür, romancı ve öğretim üyesi Will Buckingham, özellikle felsefe ve hikâyenin etkileşimi ile ilgileniyor. Halen İngiltere, Leicester'daki De Montfort Üniversitesi'nde ders veriyor ve aralarında *Finding Our Sea-Legs: Ethics, Experience and the Ocean of Stories*'in de bulunduğu pek çok kitabın yazarı.

DOUGLAS BURNHAM

İngiltere, Staffordshire Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Douglas Burnham, modern felsefe ve Avrupa felsefesi üzerine pek çok makalenin ve kitabın yazarı.

CLIVE HILL

Politik teori ve İngiliz tarihi konusunda ders veren Clive Hill, özellikle entelektüellerin modern dünyadaki rolü ile ilgileniyor.

PETER J. KING

İngiltere, Oxford Üniversitesi'ndeki Pembroke Koleji'nde felsefe doktoru olan Peter J. King, son olarak *One Hundred Philosophers: A Guide to the World's Greatest Thinkers* kitabını yazdı.

JOHN MARENBON

İngiltere, Cambridge Üniversitesi'ndeki, Trinity Koleji'nde öğretim üyesi olan John Marenbon, Ortaçağ felsefesi konusunda çalışıyor ve yazıyor. Yazdığı kitaplar arasında *Early Medieval Philosophy 480-1150: An Introduction* da bulunuyor.

MARCUS WEEKS

Yazar ve müzisyen, Marcus Weeks, felsefe araştırmaları yapıyor. Yazarlık kariyerine başlamadan evvel öğretmen olarak çalışıyordu. Sanat ve popüler bilim konusunda pek çok kitaba katkıda bulundu.

VE DİĞERLERİ...

Yayıncılar ayrıca bu kitabın planlanması aşamasındaki gayretleri ve desteği için İngiltere, Camberwell Sanat Koleji'nde felsefe ve eleştirel kuram üzerine dersler veren Richard Osborne'a ve Rehber Dizin'in bir araya getirilmesindeki yardımları için Stephanie Chilman'a teşekkür eder.

İÇİNDEKİLER

10 GİRİŞ

ANTİK DÜNYA
MÖ 700– MS 250

22 Her şeyin kaynağı sudur
Miletli Thales

24 Anlatılabilen Tao ebedi Tao değildir
Lao Tzu

26 Sayılar, biçimlerin ve fikirlerin hükümdarıdır
Pisagor

30 Mutlu adam egosunun üstesinden gelebilen kişidir
Siddhartha Gautama

34 Birinci ilkeniz bağlılık ve samimiyet olmalıdır
Konfüçyüs

40 Her şey değişir
Heraklit

41 Her şey birdir
Parmenides

42 İnsan her şeyin ölçüsüdür
Protagoras

44 Biri bana şeftali atarsa ben ona erikle karşılık veririm Mozi

45 Atomlar ve boşluk dışında hiçbir şey yoktur
Demokritos ve Leukippos

46 Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değmez
Sokrates

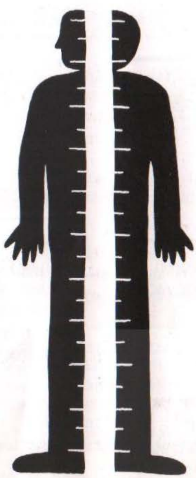
50 Dünyevi bilgi bir gölgeden başka bir şey değildir Platon

56 Gerçek, çevremizdeki dünyada yer alır Aristoteles

64 Ölüm bizi ilgilendirmez
Epiküros

66 En azla yetinen kimse zengindir
Sinoplu Diyojen

67 Hayatın amacı doğayla uyum içinde yaşamaktır
Elealı Zenon

ORTAÇAĞ DÜNYASI
250–1500

72 Tanrı kötülüklerin atası değildir
Hippolu St. Augustine

74 Tanrı bizim özgür düşüncelerimizi ve eylemlerimizi önceden bilir
Boethius

76 Ruh bedenden ayrıdır
İbni Sina

80 Sadece Tanrı hakkında düşünerek bile onun var olduğunu bilebiliriz
Anselmus

82 Felsefe ve din çelişkili değildir
İbni Rüşd

84 Tanrı'nın vasıfları yoktur
Moses Maimonides

86 Üzülmeyin, kaybettiğiniz her şey başka bir biçimde geri dönecektir
Mevlana Celaleddin Rumi

88 Evren her zaman yoktu
Thomas Aquinas

96 Tanrı diğeri olmayandır
Nikolaus von Kues

97 En mutlu hayat hiçbir şey bilmeden yaşanandır
Desiderius Erasmus

RÖNESANS VE AKIL ÇAĞI
1500–1750

102 Amaçlar araçları meşru kılar
Niccolò Machiavelli

108 Şöhret ve huzur asla arkadaş olamazlar
Michel de Montaigne

110 Bilgi güçtür
Francis Bacon

112 İnsan bir makinedir
Thomas Hobbes

116 Düşünüyorum öyleyse varım
René Descartes

124 Her şeye hayal gücü karar verir Blaise Pascal

126 Var olan her şey Tanrı'nın içinde vardır ve her şeyin sebebi Tanrı'dır
Benedictus Spinoza

130 İnsanın bilgisi deneyiminin ötesine geçemez John Locke

134 İki tür gerçek vardır: akılcı gerçekler ve olgusal gerçekler
Gottfried Leibniz

138 Var olmak algılanmaktır
George Berkeley

DEVRİM ÇAĞI
1750–1900

146 Şüphe rahatsız edici, kesinlik ise gülünçtür
Voltaire

148 Alışkanlık, insan yaşamının en büyük rehberidir
David Hume

154 İnsan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuş olarak yaşar
Jean-Jacques Rousseau

160 İnsan pazarlık yapan hayvandır Adam Smith

164 İki dünya vardır: bedenlerimiz ve onların dışındaki dünya Immanuel Kant

172 Toplum özünde bir sözleşmedir Edmund Burke

174 En çok sayıda insana en yüksek düzeyde mutluluk
Jeremy Bentham

175 Zihnin cinsiyeti yoktur
Mary Wollstonecraft

176 Birinin hangi tür felsefeyi seçtiği onun ne tür bir insan olduğuna bağlıdır
Johann Gottlieb Fichte

177 Dünyada felsefeden daha az felsefe yapılan başka bir konu yoktur.
Friedrich Schlegel

178 Gerçeklik tarihi bir süreçtir Georg Hegel

186 Her insan dünyanın sınırlarını kendi vizyonunun sınırlarına göre çizer
Arthur Schopenhauer

189 Teoloji antropolojidir
Ludwig Andreas Feuerbach

190 Birey kendi bedeni ve zihni üzerinde mutlak olarak egemendir
John Stuart Mill

194 Endişe, özgürlüğün verdiği baş dönmesini yaşama halidir Søren Kierkegaard

196 Şimdiye kadar var olan tüm toplumların tarihleri sınıf mücadelesinin tarihidir
Karl Marx

204 Bir yurttaş bir an için bile olsa vicdanını yasa koyucunun eline bırakmalı mıdır?
Henry David Thoreau

205 Şeylerin ne gibi etkileri olduğunu düşünün
Charles Sanders Peirce

206 Yaptıklarınız bir fark yaratıyormuş gibi davranın
William James

MODERN DÜNYA
1900–1950

214 İnsan aşılması gereken bir varlıktır
Friedrich Nietzsche

222 Kendine güvenli insanlar gelir, görür ve yenerler
Ahad Ha'am

223 Her mesaj işaretlerden oluşur
Ferdinand de Saussure

224 Deneyim tek başına bilim değildir Edmund Husserl

226 Sezgi yaşamın doğrultusunda gider
Henri Bergson

228 Sadece sorunlarla karşılaştığımızda düşünürüz
John Dewey

232 Geçmişi hatırlayamayanlar onu tekrar etmeye mahkûmdurlar
George Santayana

233 Bizi birey yapan çektiğimiz acılardır
Miguel de Unamuno

234 Yaşama inanın
William du Bois

236 Mutluluğa giden yol çalışmanın düzenli olarak azaltılmasından geçer
Bertrand Russell

240 Aşk bilgi yetersizliğinden bilgi zenginliğine uzanan bir köprüdür Max Scheler

241 İnsan sadece birey olduğunda filozof olabilir
Karl Jaspers

242 Yaşam gelecekle çatışmalar dizisidir
José Ortega y Gasset

244 Felsefeyle uğraşmak için önce itiraf etmek gerekir
Hajime Tanabe

246 Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır
Ludwig Wittgenstein

252 Çözümlenmesi gereken varlıklar bizleriz
Martin Heidegger

256 Bireyin tek gerçek ahlaki seçimi toplum için kendini feda etmesidir
Tetsuro Watsuji

257 Mantık, felsefenin son bilimsel unsurudur
Rudolf Carnap

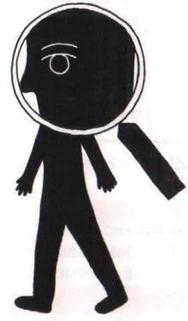
258 Bir insanı tanımanın tek yolu onu umut olmadan sevmektir
Walter Benjamin

259 Her gerçek doğru olmayabilir Herbert Marcuse

260 Tarih bize ait değildir, biz ona aitiz
Hans-Georg Gadamer

262 Bilimsel bir teorinin gerçeği yansıtması ancak yanlışlanabilirliğe açık olmasıyla mümkündür
Karl Popper

266 Zekâ ahlaki bir kategoridir Theodor Adorno

268 Varoluş özden önce gelir
Jean-Paul Sartre

272 Kötülüğün sıradanlığı
Hannah Arendt

273 Akıl dilde yaşar
Emmanuel Levinas

274 Dünyayı görebilmek için alışılageldik kabullerimizi kırmalıyız
Maurice Merleau-Ponty

276 Erkek insan olarak tanımlanır, kadınsa dişi
Simone de Beauvoir

278 Dil bir sosyal sanattır
Willard Van Orman Quine

280 En temel özgürlük zincirlerden kurtulmaktır
Isaiah Berlin

282 Bir dağ gibi düşün
Arne Naess

284 Yaşam anlamı olmasaydı çok daha iyi yaşanırdı
Albert Camus

ÇAĞDAŞ FELSEFE
1950'DEN GÜNÜMÜZE

290 **Dil bir deridir** Roland Barthes

292 **Kültür olmasaydı ne yapardık?** Mary Midgley

293 **Normal bilim gerçekteki ya da teorideki yenilikleri hedeflemez** Thomas Kuhn

294 **Adaletin ilkeleri seçilirken sosyal statü görmezden gelinmelidir** John Rawls

296 **Sanat bir yaşam biçimidir** Richard Wollheim

297 **Her şey mümkündür** Paul Feyerabend

298 **Bilgi satılmak için üretilir** Jean-François Lyotard

300 **Siyah adam için tek bir kader vardır ve o da beyazdır** Frantz Fanon

302 **İnsan yakın geçmişin bir keşfidir** Michel Foucault

304 **Eğer istersek rahatlatıcı bir illüzyon içinde yaşayabiliriz** Noam Chomsky

306 **Toplum kendi gelenekleri-nin eleştirisine dayalıdır** Jürgen Habermas

308 **Metnin dışında hiçbir şey yoktur** Jacques Derrida

314 **İçimizin derinliklerinde bizim oraya koyduklarımızdan başka bir şey yoktur** Richard Rorty

320 **Her arzunun delilikle bir ilişkisi vardır** Luce Irigaray

321 **Her imparatorluk kendisine ve dünyaya, diğer imparatorluklara benzemediğini söyler** Edward Said

322 **Düşünce aykırılıklardan beslenir** Hélène Cixous

323 **Günümüz feminizminde Tanrı rolünü kim oynuyor?** Julia Kristeva

324 **Felsefe sadece yazılı bir iş değildir** Henry Odera Oruka

325 **Acı çekme konusunda hayvanlarla eşitiz** Peter Singer

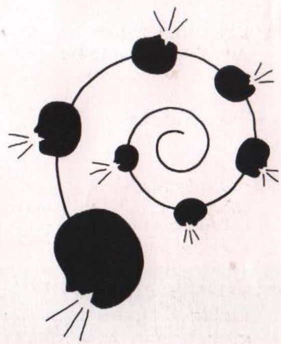
326 **En iyi Marksist analizler hep başarısızlığın analizleridir** Slavoj Žižek

330 REHBER

340 TERİMLER SÖZLÜĞÜ

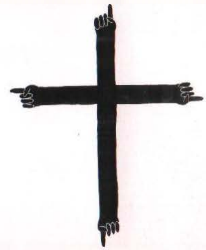
344 DİZİN

351 TEŞEKKÜR

GİRİŞ

Felsefe sadece dâhileri değil aynı zamanda herkes tarafından dâhi olabileceği düşünülen eksantrik düşünürleri de muhafaza eder. Bu aslında, gündelik işleriyle çok meşgul olmadıklarında ya da sadece yaşamın ve evrenin ne olduğunu merak etme fırsatına sahip olduklarında herkesin yaptığı bir şeydir. Biz insanlar doğuştan soruşturmacı yaratıklarız ve çevremizdeki dünyayla onun içindeki yerimizi merak etmeden duramayız. Ayrıca güçlü bir entelektüel yetenekle donatıldığımızdan sadece merak etmez aynı zamanda akıl da yürütürüz. Biz her zaman farkına varmasak da akıl yürüttüğümüzde felsefi düşünüyoruz demektir.

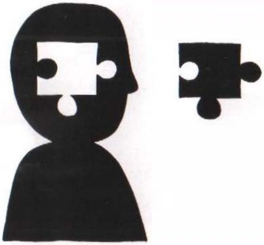
Felsefe temel sorulara cevaplar bulmakla çok da ilgili değildir; daha çok bu cevapları bulmaya çalışma sürecidir ve beylik görüşleri ya da geleneksel hükümleri sorgulamadan kabullenmek yerine akıl yürütmeyi kullanır. Yunanlı ve Çinli en eski filozoflar din ve göreneklerin söylediği köklü açıklamalarla yetinmeyen, mantıklı gerekçeleri olan cevapların peşindeki düşünürlerdi. Ve aynen bizim görüşlerimizi arkadaşlarımız ve meslektaşlarımızla paylaştığımız gibi onlar da kendi fikirlerini birbirleriyle tartışmış ve hatta sadece vardıkları sonuçları değil o sonuçlara ulaşma yöntemlerini öğretmek için "okullar" kurmuşlardı. Öğrencilerini fikirlere karşı çıkmaları ve eleştirmeleri için teşvik ederler; bu yolla o fikirlerin gelişmesini ya da yeni ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlarlardı. Filozofların tüm sonuçlara ıssız bir yerde tek başına vardığına dair yaygın bir yorum yanlışı vardır; oysa bu pek az durumda böyledir. Yeni fikirler, diğer insanların fikirlerinin tartışılmasından, irdelenmesinden, analiz edilmesinden ve eleştirilmesinden ortaya çıkar.

Tartışma ve diyalog

Bu anlamda en prototipik örnek Sokrates'tir. Geride hiçbir yazılı belge ve hatta düşüncesinin ürünü olan hiçbir büyük fikir bırakmamıştır. Aslında kendisinin hiçbir şey bilmediğini bildiği için en akıllı insan olduğunu söylemekten gurur duymuştur. Tüm mirası, daha derin bir kavrayış kazanmak ve temel gerçekleri ortaya çıkarmak için diğer insanların varsayımlarının sorgulanabileceği bir tartışma ve münazara geleneği oluşturmasıdır. Sokrates'in öğrencisi Platon'un yazıları, Sokrates'in neredeyse değişmeksizin başkahraman olduğu diyaloglar şeklindedir. Daha sonraki filozofların çoğu da fikirlerini sunmak için diyalog yöntemini benimsemişler; düşüncelerini ve sonuçlarını basit ifadelerle anlatmak yerine argüman ve karşı argümanlarla ortaya koymuşlardır.

Fikirlerini dünyaya sunan bir filozofun tümden bir kabullenme yerine, "Evet, ama..." ya da "Farz edelim ki..." diye başlayan yorumlarla karşılaşması muhtemeldir. Aslında filozoflar felsefenin hemen her cephesinde birbirleriyle şiddetli biçimlerde ters düşmüşlerdir. Örneğin Platon ve öğrencisi Aristoteles temel felsefi sorular hakkında tamamen zıt yönlerde görüşler geliştirmişler ve bu farklı yaklaşımları ile filozofların her zamankinden daha fazla görüş ayrılıkları yaşamalarına neden olmuşlardır. Bu da daha fazla

> “Merak bir filozofun en düşkün olduğu şeydir çünkü felsefenin bundan başka bir başlangıcı yoktur.”
> **Platon**

tartışmayı ateşlemiş, yeni ve taze fikirleri teşvik etmiştir.

Ancak bu felsefi soruların hâlâ münazara edilmekte ve tartışılmakta olması garip değil midir? Düşünürler neden kesin cevaplar verememektedirler? Filozofların asırlardır üzerlerinde kafa patlattığı bu "temel sorular" nelerdir?

Varoluş ve bilgi

İlk gerçek filozoflar bundan 2500 yıl kadar önce antik Yunan'da ortaya çıktıklarında merak duyularını uyandıran çevrelerindeki dünya olmuştu. Yeryüzünü ve onu dolduran çeşitli yaşam türlerini; güneşi, ayı, gezegenleri ve yıldızları; iklimler, depremler ve ay-güneş tutulmalarını gördüler. Bütün bunları açıklamanın -tanrılar hakkındaki geleneksel mitler ve efsaneler değil meraklarını ve zekâlarını tatmin edecek bir şeylerin- peşine düştüler. İlk filozofları meşgul eden ilk soru: "Evren neden yapılmıştır?" idi ve bu soru çok geçmeden genişleyerek: "Var olan her şeyin doğası ne?" halini almıştır.

Bu günümüzde felsefenin metafizik adını verdiğimiz dalıdır. Her ne kadar orijinal sorunun büyük kısmı modern bilim tarafından cevaplandıysa da, "Hiçbir şey olmayacağına nasıl oluyor da bir şeyler oluyor?" gibi metafizikle ilgili sorular o kadar basitçe cevaplanacak türden değildir.

Bizler de evrenin bir parçası şeklinde var olduğumuz için metafizik aynı zamanda insan varoluşunun doğasını ve bilinçli bir varlık olmanın ne anlama geldiğini de değerlendirir. Etrafımızdaki dünyayı nasıl algılıyoruz ve her şey bizim algımızdan bağımsız var olabilir mi? Zihnimiz ve bedenimiz arasındaki ilişki nedir ve ölümsüz ruh diye bir şey var mıdır? Metafizik alanı varoluşla ilgili sorularla uğraşır, ontoloji (varlıkbilim) Batı felsefesinin çoğunun temellerini oluşturur.

Bir zamanlar filozoflar genelgeçer bilgileri mantık testinden geçirmeye kalkıştılar ve başka bir temel soru ortaya çıktı: "Nasıl biliyoruz?" Doğa incelemeleri ve bilginin sınırları felsefenin ikinci önemli dalını, epistemolojiyi oluşturdu.

Epistemolojinin merkezinde bilgiyi nasıl kazandığımız, bildiklerimizi nasıl bildiğimiz; bazı (ya da tüm) bilginin doğuştan mı geldiği ya da yaşayarak mı öğrendiğimiz bulunur. Yalnızca mantık yürüterek bir şeyler bilebilir miyiz? Doğru akıl yürütmek için bilgimize güvenmeye ihtiyaç duyduğumuzdan bunlar felsefi düşünce için can alıcı sorulardır. Aynı zamanda bilgimizin alanını ve sınırlarını belirlemeye de ihtiyaç duyarız. Aksi halde bildiğimizi düşündüklerimizi gerçekten bilip bilmediğimizden ve ona duyularımızla inanmakla bir şekilde "kandırılmadığımızdan" emin olamayız.

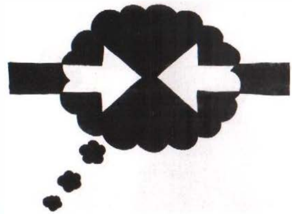
Mantık ve dil

Düşünce, daha sonradan bizi sonuca götürecek bir düşünceler dizisini inşa etmekte kullanılabilecek ifadelerin gerçeğinin saptanmasına dayanır. Bugün bu bize apaçık görünebilir ama akılcı bir tartışma inşa etme fikri felsefeyi ilk filozoflardan önce mevcut olan batıl ve dini açıklamalardan ayırmaktaydı. Bu düşünürlerin, fikirlerinin geçerliliğinden emin olmak için bir araç geliştirmeleri gerekiyordu. Onların düşüncelerinden, zaman içinde yavaş yavaş gelişen bir akıl yürütme tekniği ola-

> Hurafeler yeryüzünü ateşe verir, felsefe ise alevleri söndürür.
> **Voltaire**

rak, mantık doğdu. Önceleri sadece bir tartışmanın tutarlılığının olup olmadığını analiz etmek için yararlı bir gereç olan mantık kurallar ve düzenler geliştirdi ve çok geçmeden giderek genişleyen felsefe konularının başka bir dalı olarak kendi başına bir alan haline geldi.

Felsefenin büyük kısmı gibi mantığın da bilimle ve özellikle matematikle yakın bağları vardır. Bir mantık argümanının temel yapısı, bir önermeden yola çıkıp bir dizi basamaktan geçerek sonuca ulaşan matematik kanıtınınkiyle aynıdır. Bu nedenle filozofların apaçık, inkâr edilemez örnekler için matematiğe başvurmaları ya da Pisagor'dan René Descartes'a ve Gottfried Leibniz'a kadar büyük düşünürlerin çoğunun aynı zamanda başarılı matematikçiler olmalarında da şaşırtıcı bir yan yoktur.

Her ne kadar mantık, felsefenin en kesin ve "bilimsel" dalı, her şeyin doğru ya da yanlış olduğu bir alan olarak görünse de konuya yakından bir bakış bu kadar basit olmadığını gösterir. 19. yüzyılda matematik alanındaki ilerlemeler mantığın Aristoteles tarafından belirlenen kurallarının doğruluklarını sorguladı ama antik çağlarda bile Elealı Zenon'un ünlü paradoksları hatasız gibi görünen argümanlardan saçma sonuçlara ulaşmışlardı.

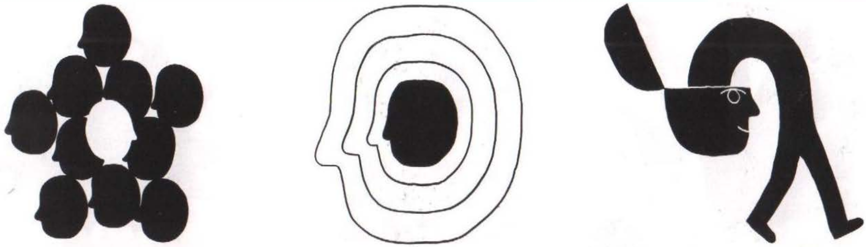
Sorunun büyük bir kısmı felsefi mantığın, matematiğin aksine, sayılar ve sembollerin yerine kelimelerle ifade edilmesi ve dildeki doğuştan gelen anlaşılmazlıklara ve anlatım bozukluklarına açık olmasından oluşur. Mantıklı bir argüman inşa etmek dili dikkatli ve doğru kullanmayı, düşündüğümüz anlama geldiklerinden emin olmak için ifade ve argümanlarımızı test etmeyi ve başkalarının argümanları üzerinde çalışıyorsak sadece geçtikleri mantık zincirini değil aynı zamanda kullandıkları dili ve vardıkları sonuçların tutarlılığını da analiz etmeyi gerektirir. Bu süreçten felsefenin 20. yüzyılda yeşeren yeni bir dalı, terimleri ve anlamlarını araştıran dil felsefesi ortaya çıkmıştır.

Ahlak, sanat ve politika

Dil muğlak olduğu için filozoflar felsefi sorulara cevaplar ararlarken anlamları netleştirmeye de girişmişlerdir. Sokrates'in Atinalı yurttaşlara sorduğu türden sorular onların belli kavramlar hakkında esas olarak neye inandıklarını ortaya çıkarmaya da çalışır. Sokrates hemşerilerine, "Adalet nedir?" veya "Güzellik nedir?" gibi basit gibi görünen sorular sorarken bunu sadece anlamları aydınlatmayı değil aynı zamanda kavramların kendilerini de araştırmayı hedeflemiştir. Bu türden münazaralarda Sokrates hayatı yaşama yöntemlerimiz ve önemli kabul ettiğimiz şeylerle ilgili varsayımlara meydan okumuştur. "İyi" bir hayat sürmenin, adalet ve mutluluk gibi kavramların gerçekte ne anlama geldiğini ve bunlara nasıl ulaşabileceğimizi; nasıl davranmamız gerektiğinin araştırılması felsefenin etik (ya da ahlaki felsefe) dalının temellerini oluşturur ve söz konusu dal estetik olarak bilinen güzellik ve sanatın neden oluştuğu sorusundan doğmuştur.

Bireysel yaşamlarımız hakkındaki etik sorular üzerinde kafa yormak, içinde yaşamak isteyebileceğimiz tür bir toplum -bu toplumun

> Ah felsefe, yaşamın rehberi!
> Ah erdemleri arayan,
> kötülükleri kovan!
> Biz ve insanlık tarihi sensiz ne yapardık?
> **Çiçero**

nasıl yönetileceği, yurttaşların hak ve sorumlulukları gibi konular- hakkında düşünmeye başlamak için doğal bir adımdır. Felsefenin önemli dallarından sonuncusu olan politik felsefe bu düşüncelerle ilgilenir ve filozoflar Platon'un *Cumhuriyet*'inden Karl Marx'ın *Komünist Manifesto*'suna kadar toplumun kendi inandıkları doğrultusunda nasıl organize edilmesi gerektiği ile ilgili modelleri ortaya çıkarırlar.

Din: Doğu ve Batı

Felsefenin çeşitli dalları sadece birbirleriyle bağlantılı olmakla kalmazlar aynı zamanda ciddi şekilde örtüşürler ve bazen hangi fikrin hangi alana ait olduğunu söylemek zordur. Felsefe ayrıca aralarında bilim, tarih ve sanatın da bulunduğu birbirinden farklı pek çok konuya da el uzatır. Başlangıcında din dogmalarını ve batıl inançları sorgulayan felsefe ayrıca "Tanrı var mıdır?" veya "Ruhlarımız ölümsüz mü?" gibi sorularla dinin kendisini de inceler. Bu soruların kökleri metafiziktedir ancak etik üzerinde etkileri de bulunmaktadır. Örneğin bazı filozoflar ahlak duygumuzun Tanrı'dan mı geldiği yoksa tamamen insani bir kurgu mu olduğunu araştırmışlardır ve bu da insanoğlunun özgün iradesinin nereye kadar gittiği ile ilgili tartışmayı ateşlemiştir.

Çin ve Hindistan'da ortaya çıkan Doğu felsefelerinde (özellikle Taoizm ve Budizm'de) felsefe ve din arasındaki çizgiler, en azından Batı düşünce yöntemine göre, daha belirsizdir. Bu da Batı ve Doğu felsefeleri arasındaki en önemli farklardan biridir. Doğu felsefeleri her ne kadar genellikle ilahi bir esin ya da dini bir dogmanın sonucu değillerse de sıklıkla, bizim inanç meseleleri olarak adlandırdığımız konularla içli dışlıdır. Felsefi akıl yürütme Yahudi-Hıristiyan ve İslam dünyasında inancı doğrulamak için kullanılmasına rağmen inanç ve iman Doğu felsefesinin, Batı'da örneği bulunmayacak şekilde, önemli bir parçasını oluşturur. Doğu ve Batı felsefeleri başlangıç noktaları bakımından da farklıdırlar. Antik Yunanlar metafizik sorular sorarlarken ilk Çinli filozoflar dinin bunlarla yeteri kadar uğraştığını düşünmüşler ve onun yerine ahlaki ve politik felsefeyle ilgilenmeyi seçmişlerdir.

> İyi ya da kötü yoktur, onları düşüncelerimiz yaratır.
> **William Shakespeare**

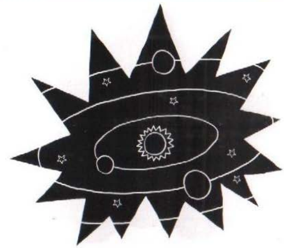
Sağduyuyu takip etmek

Felsefe bize tarihteki en önemli ve etkili fikirlerden bazılarını kazandırmıştır. Bu kitap en ünlü filozofların fikirlerini, iyi bilinen sözleriyle veya görüşlerinin kısa özetleriyle okurlarına sunmaktadır. Felsefedeki en çok tanınan söz hiç kuşkusuz Descartes'ın "cogito, ergo sum" (genellikle Latince'den "Düşünüyorum, öyleyse varım" şeklinde tercüme edilen) cümlesidir. Bu söz aynı zamanda felsefe tarihindeki en önemli fikirlerden biridir ve düşünce tarihinde bizi modern çağa taşıyan bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu söz kendi başına pek fazla anlam ifade etmez. Kesinliğin doğası hakkındaki bir dizi argümanın sonucudur ve ancak ona giden mantığı incelediğimizde bir anlam ifade etmeye başlar. Ve ancak Descartes'ın bu fikri -ve bu sonucun etkilerini- nereden çıkardığını anladığımızda önemini anlarız.

Bu kitaptaki fikirlerin çoğu ilk bakışta anlaşılmaz gelebilir. Bazıları çok aşikârken diğerleri paradoksal ve sağduyuyu hiçe sayar. Hatta Bertrand Russell'ın biraz da

uçuk olan "felsefenin sırrı konuşulmaya değmez görünecek basitlikte bir şeyle başlayıp kimsenin inanamayacağı kadar karmaşık bir sonuçla bitirmektir" tanımlamasını doğrular nitelikte bile olabilirler. Peki o zaman bu fikirler neden önemlidirler?

Düşünce sistemleri

Bu kitapta sunulan teorilerden bazıları düşünce tarihinde kendi türlerinin ilk örneklerini oluşturmaktadırlar. Bunların sonuçları bize şimdi gayet açık gözükse de geriye bakıldığında kendi dönemlerinde şaşırtıcı biçimde yenidirler ve görünürdeki basitliklerine rağmen doğal karşıladığımız şeyleri yeniden incelememizi sağlarlar. Burada sunulan ve paradokslar ya da sezgiye karşı önermeler gibi görünen teoriler bizim kendimiz ve dünya hakkında varsayımlarımızın doğruluğunu gerçekten sorgulamamızı sağlayan fikirlerdir ve aynı zamanda her şeyi nasıl gördüğümüzle ilgili yeni yöntemler düşünmemize neden olurlar. Buradaki fikirlerden filozofların üzerinde hâlâ kafa yordukları pek çok mesele doğmuştur. Bazı fikirler aynı filozofun farklı alanlardaki düşünce ve teorileriyle bağlantılıdır ya da başka bir filozofun çalışmalarının analizi ya da eleştirisinden doğmuştur. Bu sonuncular nesiller ya da yüzyıllar boyu sürebilecek bir mantık zincirinin bir bölümünü oluşturur veya belirli bir felsefe "Okul"unun ana fikri olabilirler.

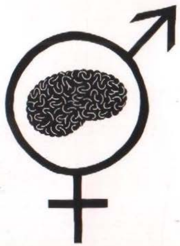
Büyük filozofların çoğu fikirleri birbirine bağlayan entegre felsefe "sistemleri" oluşturmuşlardır. Örneğin evrenin ve insan ruhunun belirli bir metafizik görüntüsüne filozofların nasıl öğrendiğimizle ilgili görüşleri üzerinden ulaşılmıştır. Bunun, filozofun bizim ne tür bir yaşam sürdüreceğimize ve ne tip bir toplumun ideal sayılacağı konusuna etkileri vardır. Ve sonuçta tüm bu fikirler sistemi, daha sonra gelen filozoflar için bir başlama noktası oluşturmuştur.

Bu fikirlerin hiçbir zaman "modası geçmiş" sayılmayacağını da anımsamalıyız. Vardıkları sonuçların kendilerinden sonra gelen filozoflar tarafından yanlışlıkları kanıtlanmış olsa da hâlâ bize anlatacakları çok şey vardır. Aslında yüzyıllar boyunca göz ardı edilen pek çok fikrin şaşırtıcı derecede ileri görüşlü oldukları sonradan kanıtlanmıştır. Örneğin antik Yunan atomcuları. Daha da önemlisi bu düşünürler felsefi süreçleri, düşünce yöntemlerini kurmuş ve düşüncelerimizi organize etmeyi öğretmişlerdir. Unutmamalıyız ki bu fikirler bir filozofun düşüncelerinin sadece küçük bir kısmı; genellikle uzun bir mantık zincirinin sonucudur.

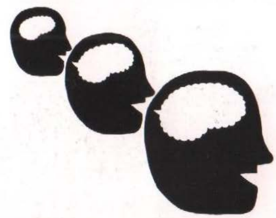
Bilim ve toplum

Bu fikirlerin etkileri felsefenin alanını da aşmıştır. Bazıları ana akım bilim, politika veya sanat hareketlerinin doğmasına öncülük etmiştir. Bilimle felsefe arasındaki ilişki bir ileri bir geri gider; fikirlerin birinden diğeri oluşur. Aslında felsefenin, bilimsel metot ve uygulamaların arkasındaki düşünceler üzerinde çalışan bir dalı vardır. Sağduyulu düşüncenin gelişmesi matematiğin evrilerek dünyayı sistematik gözlemlere dayanarak açıklayan bilimsel

> Kuşku gerçeğe götüren ilk adımdır.
> **Denis Diderot**

yöntemlerin temelini oluşturmasını sağlamıştır. İnsanın benliği ve bilinci hakkındaki fikirlerse psikoloji biliminin gelişmesine neden olmuştur.

Aynı şey felsefenin toplumla ilişkisi için de doğrudur. Ahlak kurallarının tümü tarih boyunca, bugün içinde yaşadığımız toplumları şekillendiren ve hatta devrimleri ateşleyen siyasetçiler içinde yandaş bulmuştur. Tüm mesleklerde alınan etik kararlarda felsefenin büyük düşünürlerinin fikirlerinden etkilenen ahlaki boyutlar bulunur.

Fikirlerin arkasında

Bu kitaptaki fikirler bu fikirleri şekillendiren kültür ve toplumlarda yaşayan insanlardan gelmektedir. Fikirleri incelediğimizde belirli ulusal ve yerel özelliklerin yanı sıra içinde yaşadıkları dönemin ruhunu yansıtan unsurlar da görürüz.

Burada adı geçen filozoflar farklı kişilikler olarak ortaya çıkmışlardır; bazıları karamsarken diğerleri iyimserdir; kimileri titiz ve özenli kimileri kapsayıcıdır; bazıları kendilerini kısa ve öz olarak ifade ederken bazıları anlaşılması zaman alan ağır, soyut, şiirsel bir dil kullanırlar. Bu fikirleri orijinal metinlerden okursanız sadece söylediklerine katılıp katılmamakla ve ulaştıkları sonuçlara giden mantık zincirini izlemekle kalmaz aynı zamanda bunların arkasında nasıl bir insan olduğuyla ilgili hislere de sahip olursunuz. Örneğin esprili ve çekici Hume'a, söylediklerine tam olarak katılmamakla birlikte ısınabilir ve olağanüstü bir netlikte yazılmış fikirlerine hayran kalabilirsiniz; ya da Schopenhauer'u hem ikna edici hem de okunması zevkli bulabilir ancak özellikle sevimli ve hoş biri olmadığına dair bir fikre kapılabilirsiniz.

Bu düşünürler her şeyden önce (ve hâlâ) ilginç ve aydınlatıcıdırlar. En iyileri aynı zamanda çok başarılı yazarlardır da ve onların orijinal yazılarını okumak edebi metinler okumak kadar değerli olabilir; onların sadece edebi stillerini değil tezlerini ortaya koyarken kullandıkları felsefi stillerini de hayranlık uyandırıcı bulabiliriz. Bu yazılar düşündürücü oldukları kadar büyük sanat eserleri gibi canlandırıcı, matematik kanıtları kadar zekice ve bir yemek sonrası konuşmacısı kadar nüktedan olabilirler.

Felsefe sadece fikirlerden ibaret değildir, aynı zamanda bir düşünce yöntemidir. Genellikle doğru ya da yanlış cevaplar yoktur ve farklı filozoflar bilimin -ve dinin de- açıklayamadığı soruları incelerken radikal biçimde farklı sonuçlara ulaşabilirler.

Felsefeden keyif almak

Merak bir insan davranışı olmanın yanında icatların ve keşiflerin tetikleyicisidir. Fiziksel aktiviteyle kazandığımız hareketliliği felsefeden de kazanabilir, sanattan aldığımız zevki felsefeden de alabiliriz. Her şeyden önce toplumun, öğretmenlerin, dinin ve hatta filozofların dayattıkları ya da onlardan kalan fikir ve inançlara değil kendi bireysel mantık zincirimizin oluşturduklarına erişmenin tatminini yaşarız. ■

> Düşünce sadece başkalarıyla değil kendimizle de düştüğümüz fikir ayrılıklarıyla başlar.
> **Eric Hoffer**

ANTİK DÜNYA
MÖ 700–MS 250

MÖ 624–546

Miletli Thales, bilinen ilk Yunan filozofudur, içinde yaşadığımız dünya hakkındaki sorulara **sağduyulu cevaplar** arar.

MÖ 569

Felsefe ve matematiği birleştiren büyük Yunan düşünürü **Pisagor**'un doğumu.

MÖ 551

Felsefesi **saygı ve geleneği** merkez alan **Kong Fuzi**'nin **(Konfüçyüs)** geleneksel doğum tarihi.

MÖ 508

Güçlü Yunan şehir devleti Atina, **demokratik bir anayasayı** benimser.

MÖ 480

Budizm dini ve felsefesinin kurucusu **Buda, Siddhartha Gautama**'nın ölümü.

MÖ 469

Sorgulama yöntemleri kendisinden sonraki Batı felsefesinin büyük kısmının temellerini oluşturan **Sokrates'in** doğumu.

MÖ Y. 460

Fikirlerini şiir halinde yazan son Yunan filozofu **Empedokles'in dört Klasik element teorisini** açıklaması.

MÖ 404

Peleponez Savaşları'nda alınan yenilgi Atina'nın siyasi nüfuzunu düşürür.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri insanlar dünya ve kendilerinin dünyadaki yeri hakkında sorular sormuşlardır. İlk toplumlar için en temel sorulara cevaplar dindeydi, tanrıların eylemleri evrenin işleyişini açıklamış ve insan medeniyeti için bir çerçeve oluşturmuştu.

Ancak bazı insanlar geleneksel dini açıklamaları yetersiz bularak geleneklere ya da dine değil akla dayanan cevaplar aramaya koyuldular. Bu kayma felsefenin doğmasına ve bilinen ilk büyük düşünür olan -günümüzde Türkiye'de bulunan bir Yunan yerleşim birimi olan- Miletli Thales'in ortaya çıkmasına neden oldu. Thales evrenin doğasını araştırmak için aklı kullandı ve aynı şeyi yapmaları için başkalarını da teşvik etti. Kendisini izleyenlere sadece bulduğu cevapları değil aynı zamanda sağduyulu düşünce sürecinin tümünü ve tatmin edici açıklamaların nelerden oluşması gerektiği ile ilgili görüşünü bıraktı. Thales bu nedenle genellikle ilk filozof olarak kabul edilir.

İlk filozofların üzerinde durdukları en önemli başlık Thales'in temel sorusuydu: "Dünya neden yapılmıştır?" Cevapları bilimsel düşüncenin temellerini ve bilimle felsefe arasında bugün de geçerli olan ilişkiyi oluşturdu. Pisagor'un, dünyayı ilk madde olarak tanımlanabilecek bir kavramın terimleri yerine matematiksel terimlerle araştıran çalışmaları önemli bir dönüm noktası yarattı. O ve öğrencileri kozmosun yapısını sayılar, oranlar ve geometriyle tarif ettiler. Bu matematiksel ilişkilerin bazıları Pisagor ve öğrencilerine mistik anlamlar yüklediyse de evrenin sayısal olarak açıklanması bilimsel düşüncenin doğmasında önemli bir etki yaratmıştır.

Klasik Yunan felsefesi

Yunan şehir devletlerinin önemlerinin artmasıyla birlikte felsefe de İyonya'dan tüm Yunan dünyasına ve özellikle Atina'ya yayıldı; şehir hızla Yunanistan'ın kültürel merkezi haline geldi. Filozofların "Ne bildiğimizi nasıl biliyoruz?" ya da "Hayatlarımızı nasıl yaşamalıyız?" gibi yeni sorular ekleyerek felsefenin kapsamını genişlettikleri yer de yine burası oldu. Kısa süreli ama etkileri bakımından büyük Klasik Yunan felsefesi dönemini başlatan da yine bir Atina'lı olan Sokrates'ti. Ardında hiç yazılı metin bırakmadığı halde fikirleri o kadar önemliydi ki felsefenin yolunu çizmekte kullanıldı ve ondan önceki filozoflar "Sokrat öncesi" olarak

MÖ Y. 385
Platon'un çok etkili **Akademi'**sini Atina'da kurması.

MÖ Y. 332–MÖ 265
Elealı Zenon'un Roma İmparatorluğu'nda da beğeni toplayacak **stoacı felsefesini** formüle etmesi.

MS Y. 100–MS 178
Mısır asıllı bir Roma vatandaşı olan **Ptolemy, "Dünya evrenin merkezidir** ve hareket etmez" tezini ortaya atar.

MÖ Y. 150
Bergama'lı Galen, Vesalius'un 1543'teki eserine kadar emsalsiz kalan olağanüstü **tıp araştırmasını** yapar.

MÖ 335
Platon'un öğrencisi **Aristoteles**'in Atina'da kendi okulu **Lyceum'u** açması.

MÖ 323
Büyük İskender'in ölümü Atina'nın antik dünyadaki kültürel ve politik nüfuzunun çöküşünün işaretidir.

MS 122
Britanya'da, Roma İmparatorluğu'nun en kuzey ucunu belirleyen **Hadrian Duvarı'**nın inşaatına başlanır.

MS 220
Han Hanedanı'nın çöküşü birleşmiş Çin'in sonunu getirir. **Uyuşmazlık Dönemi** başlar.

adlandırıldılar. Öğrencisi Platon, Atina'da hocasının fikirlerini geliştirip öğrettiği, onları orada 20 yıl boyunca öğrencilik ve öğretmenlik yapan Aristoteles gibi öğrencilerine naklettiği ve Akademi adını verdiği ("akademik" kelimesi de oradan gelmektedir) bir felsefe okulu kurdu. Bu büyük düşünürlerin -Sokrates, Platon ve Aristoteles- birbirine zıt görüş ve yöntemleri bugün Batı felsefesi adını verdiğimiz sistemin temellerini oluşturdular ve aralarındaki fikir ayrılıkları tarih boyunca filozofları ikiye bölmeye devam etti.

Antik Yunan'ın Klasik dönemi Büyük İskender'in MÖ 323'teki ölümüyle sona erdi. Bu büyük lider Yunanistan'ı birleştirmişti ve bir zamanlar birlikte çalışan Yunan şehir devletleri onun ölümüyle yeniden rakip haline geldiler. Aristoteles'in MÖ 322'deki ölümünün ardından felsefe de kinikler, septikler, epikürcüler ve stoacılar olarak çok farklı düşünce okullarına ayrıldı.

Sonraki birkaç yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun büyümesiyle Yunan kültürü zayıfladı. Romalıların stoacılık dışındaki Yunan felsefesi ile ilgilenmek için pek az zamanları vardı ama Yunan fikirleri, esas olarak Arap dünyasının el yazmaları ve çevirileri ile korunarak sürüp gitti ve daha sonra Orta Çağ'da, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in yükselişiyle tekrar su yüzüne çıktılar.

Doğu felsefeleri

Tüm Asya'daki düşünürler de geleneksel bilgeliği sorgulamaktaydılar. Çin'de MÖ 771'den 481'e kadar süren politik çalkantılar evrenin yapısından çok adil bir toplumun nasıl düzenleneceği ve içindeki bireylere nasıl ahlaki yol göstericiler sağlanacağı kısaca "iyi" bir hayatı nelerin oluşturduğunu inceleyen felsefe derlemelerinin doğmasına yol açmıştı. "Yüz Düşünce Okulu" adı verilen oluşum da bu dönemde ortaya çıkmıştı. Bu okulların en önemlileri Konfüçyanizm ve Taoizm'di; her ikisi de Çin felsefesine 20. yüzyıla kadar damga vurmaya devam ettiler.

Çin'in güneyinde de eşit derecede etkili bir başka filozof ortaya çıkmıştı: daha sonraları Buda olarak anılacak olan Siddhartha Gautama, MÖ y. 500'lerde Kuzey Hindistan'dan tüm kıtaya ve güney Asya'nın büyük kısmına yayılan öğretileri günümüzde de yaygın biçimde uygulanmaktadır. ■

HER ŞEYİN KAYNAĞI SUDUR

MİLETLİ THALES (MÖ y. 624 – MÖ 546)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Monizm (Tekçilik)

ÖNCE
MÖ 2500–y. 900 Girit'teki Minos medeniyeti ve daha sonra Yunanistan'daki Miken medeniyeti fiziksel fenomeni açıklamak için dine dayanır.

MÖ y. 1100 Babil yaradılış efsanesi *Enûma Eliš* dünyanın ilk halinin bir su kütlesinden oluştuğunu söyler.

MÖ y. 700 Yunan şair Hesiod'un *Theogony*'si tanrıların evreni nasıl yarattıkları hakkında yazılmıştır..

SONRA
MÖ 5. yüzyıl başı Empedokles evrenin dört elementi olduğunu öne sürer: toprak, su, hava ve ateş.

MÖ y. 400'ler Leukippos ve Demokritos evrenin sadece atomlar ve boşluktan oluştuğu sonucuna varırlar.

Thales gözlem yoluyla şu sonuca varmıştı: Belirli hava koşulları, tanrılara başvurmadan da iyi bir hasat mevsimi yaşatabilirdi. Bir yıl zeytinlerin çok iyi ürün vereceğini öngörerek civardaki tüm zeytin preslerini satın aldığı ve sonra bunları artan talebi karşılamak için kiraya vererek büyük kâr sağladığı söylenir.

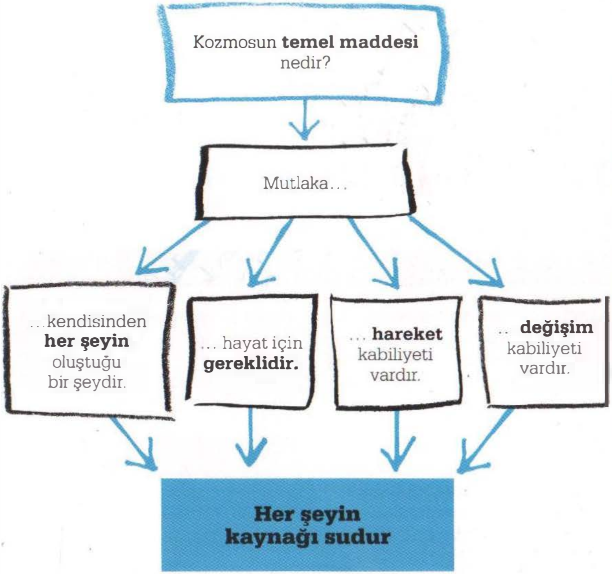
Arkaik dönem boyunca (MÖ 8. yy ortalarından 6. yy'a kadar) Yunan yarımadasının halkları yavaş yavaş bir grup şehir-devlet kurmuşlardır. Alfabetik bir yazı sistemi geliştirmişler ve şimdi Batı felsefesi olarak bilinen sistemin temellerini oluşturmuşlardır. Daha önceki uygarlıklar çevrelerindeki dünyadaki fenomeni açıklamak için dine başvurmuşlar ama bu yeni filozoflar daha doğal, akılcı açıklamalar bulmaya çalışmışlardır.

Bu yeni bilimsel düşünürlerin bildiğimiz kadarıyla ilki Miletli Thales'tir. Yazılarından hiçbiri kalmamıştır ama kendisinin çok iyi bir geometri ve astronomi kavrayışı olduğunu biliyoruz. Thales MÖ 585'teki tam güneş tutulmasını önceden bilmesi ile ünlüdür. Bu pratik düşünce tarzı onu dünyadaki olayların doğaüstü müdahalelerle değil aklın ve gözlemin ortaya çıkaracağı doğal nedenlerle meydana geldiğine inandırmıştır.

Temel madde

Thales'in çalışmaya başlamak için bir ilk ilkeye ihtiyacı vardı, bunun üzerine "Kozmosun temel maddesi nedir?" sorusunu ortaya attı. Evrendeki her şeyin tek bir maddeye indirgenebileceği fikri monizmin (tekçilik) teorisidir ve Thales'le öğrencileri bunu Batı felsefesinde ilk öne sürenlerdir. Thales evrenin temel maddesinin diğer her şeyi o-

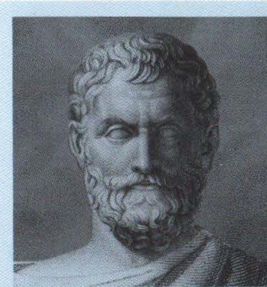
Ayrıca bkz.: Anaximander 330 ▪ Miletli Anaxımenes 330 ▪ Pisagor 26–29 ▪ Empedokles 330 ▪ Demokritos ve Leukippos 45 ▪ Aristoteles 56 63

luşturabilecek, yaşam için gerekli, hareket ve değişme kabiliyetine sahip bir madde olduğundan yola çıkmıştır. Ve bu arada suyun tüm yaşam formları için vazgeçilmez bir madde olduğunu, hareket ettiğini ve -sıvıdan kaskatı buza ve buhara kadar- değiştiğini gözlemlemiştir. Bunun üzerine tüm maddelerin görünürdeki özelliklerine bakılmaksızın transformasyonlarının bir basamağında su oldukları sonucuna varmıştır.

Thales ayrıca her büyük kara parçasının bir su kıyısında biter gibi göründüğünün de farkına varmıştır. Buradan da tüm yeryüzünün içinden çıktığı bir su yatağı üzerinde yüzdüğü varsayımına ulaşmıştır. Thales, depremlerin sudaki bazı dalgalanma ve çalkantılardan oluştuğunu da ifade etmiştir.

Ancak Thales'in teorilerinin detayları kadar ilginç bir başka konu da bunların Thales'in felsefe tarihindeki en önemli figürlerden biri sayılmasındaki esas neden olmamalarıdır. Ünlü filozofun gerçek önemi, nesneleri ve olayları kaprisli tanrıların isteklerine bağlamak yerine temel sorulara doğaya uygun, akılcı cevaplar arayan bilinen ilk düşünür olmasındadır. O ve Milet okulunun kendisinden sonraki filozofları böylelikle Batı dünyasının gelecekteki bilimsel ve felsefi düşüncelerinin temellerini atmışlardır. ■

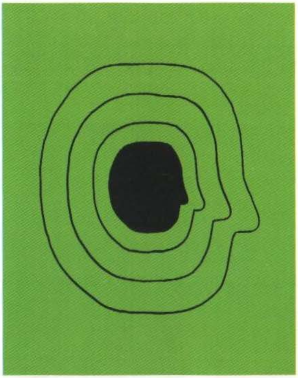

Miletli Thales

Thales'in, günümüz Türkiye'sinin kıyılarındaki Milet'te doğduğunu ve yaşadığını biliyoruz ancak yaşamı hakkında çok az bilgiye sahibiz. Kendisinden geriye hiçbir yazılı belge kalmamıştır ama ilk Yunan düşünürlerinin en önemlilerinden biri olduğuna dair ününün haksız olmadığı anlaşılmaktadır. Adı bazı ayrıntılarla birlikte hem Aristoteles hem de antik Yunan filozoflarının 3. yy'da yaşamış biyografi yazarı Diogenes Laertius'a ait kaynaklarda geçmektedir.

Anekdotlardan oluşan kanıtlara göre Thales bir filozof olmanın dışında politika ile de yakından ilgiliydi ve aynı zamanda çok başarılı bir iş adamıydı. Doğu Akdeniz'de sık sık seyahatlere çıktığı ve Mısır'ı ziyaret ettiği sırada çıkarımsal akıl yürütme sisteminin temelini oluşturan pratik geometriyi öğrendiği sanılmaktadır.

Ancak Thales bütün bunlardan önce bir öğretmendir; Milet felsefe okulunun ilk hocalarındandır. Öğrencisi Anaximander onun bilimsel teorilerini ilerletmiş ve sonradan genç matematikçi Pisagor'a hocalık yaptığı sanılan Anaximenes'in öğretmeni olmuştur.

ANLATILABİLEN TAO EBEDİ TAO DEĞİLDİR

LAO TZU (MÖ Y. 6. YÜZYIL)

KISACA

GELENEK
Çin felsefesi

YAKLAŞIM
Taoizm

ÖNCE
MÖ 1600–1046 Shang Hanedanı sırasında insanlar kaderin tanrılar tarafından tayin edildiğine inanırlar ve atalarına taparlardı.

MÖ 1045–256 Zhou Hanedanı döneminde politik kararları Gökyüzü'nün Vekili (tanrı tarafından yetkilendirilmiş) verirdi.

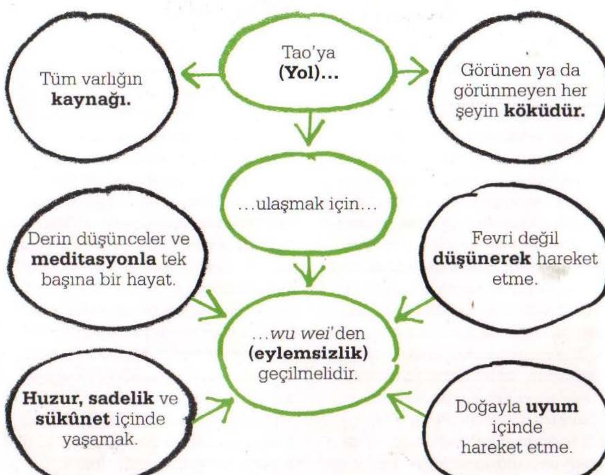
SONRA
MÖ 5. yüzyıl Konfüçyüs (Kong Fuzi) kişisel gelişim ve etik yönetim tarzı için kendi kurallarını düzenledi.

MÖ 4. yüzyıl Filozof Zhuangzi, Taoist öğretinin merkezini devletin eylemlerinden bireyin eylemlerine kaydırdı.

MÖ 3. yüzyıl Bilim adamları Wang Bi ve Guo Xiang bir Neo-Taoist ekol kurdular.

Çin Zhou Hanedanı egemenliğinin bozulmasıyla MÖ 6. yüzyılda bir iç savaşın eşiğine doğru sürüklenmişti. Bu değişim yöneticilerden ve hakimlerden oluşan yeni bir sosyal sınıf doğurmuş ve bu sınıf egemenliklerinin etkisini arttırmak için yeni düzenlemeler yapmanın peşine düşmüşlerdi. Bu memurlar tarafından üretilen geniş fikirler yelpazesi de Yüz Düşünce Okulu olarak tanınmıştı.

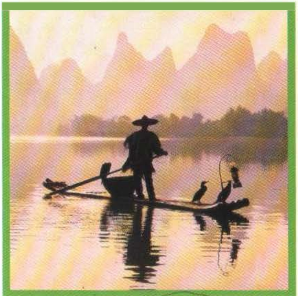
Tüm bunlar Yunanistan'da felsefenin ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmiş ve onların sürekli değişen bir dünyada istikrar sağlamak ve daha önce din tarafından tayin edilen konular için alternatifler üretmek gibi bazı fikirlerini paylaşmıştı. Ancak Çin felsefesi politik

Ayrıca bkz.: Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Konfüçyüs 34–39 ▪ Mozi 44 ▪ Wang Bi 331 ▪ Hajime Tanabe 244–45

uygulamalardan gelişmiş olduğundan dolayı kozmosun yapısından çok ahlak ve etik üzerine yoğunlaşmıştı.

Bu dönemde ortaya çıkan fikirlerden en önemlisi Lao Tzu'ya atfedilen *Tao Te Ching*'di *(Yol ve Onun Gücü)*. Bu, *tao*'yu (Yol) takip ederek bulunabilecek *de* (erdem) üzerine inşa edilen, sadece kurallardan oluşan bir teoriyi öngören ilk girişimlerden biriydi ve Taoizm olarak bilinen felsefenin temellerini oluşturuyordu.

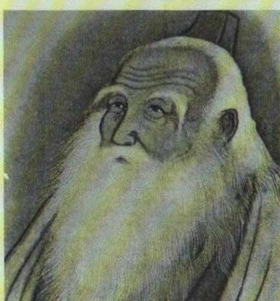
Doğayla **uyum içinde yaşamak** *Tao Te Ching*'in dengeli bir hayat için önerdiği yollardan biridir. Bu ilke bu adam için gölün ekolojik dengesine saygı göstermek ve gereğinden fazla balık tutmamak anlamına geliyor olabilir.

Değişim döngüleri

Tao kavramını anlamak için eski Çinlilerin sürekli değişen dünyayı nasıl gördüklerini bilmek gerekir. Onlara göre değişimler döngüseldir, gece ve gündüz, yaz ve kış gibi sürekli bir durumdan diğerine geçerler ve bu değişimler birbirine karşıt olarak değil, biri diğerinden çıkan bağlantılar olarak görülürler. Bu durumlar aynı zamanda bir bütünü oluşturan tamamlayıcı özelliklere sahiptirler. Değişim süreci *tao*'nun bir ifadesi olarak görülür ve dünyayı oluşturan 10.000 görüntüye neden olur. Lao Tzu *Tao Te Ching*'de insanların bu 10.000 görüntüden sadece biri olduklarını ve özel bir statüleri olmadığını söyler. Ancak isteklerimiz ve özgür iırademiz nedeniyle *tao*'dan sapabilir ve dünyanın uyumlu dengesini bozabiliriz. Erdemli bir hayat sürmek *tao* ile uyum içinde hareket etmek anlamına gelmektedir. Ancak *Tao Te Ching*'de verilen bilgiye göre *tao*'yu izlemek de çok basit bir mesele değildir. *Tao* hakkında felsefe yapmak da anlamsızdır çünkü bu, insanların kavrama yeteneklerinin ötesindedir. *Wu* (var olmama) ile karakterize edilir, bu yüzden de *tao*'ya göre yaşamanın tek yolu "eylemsizlik" anlamına gelen *wu wei*'dir. Lao Tzu bununla "yapmamayı" değil doğayla uyum içinde -kendiliğinden ve sezgisel olarak- hareket etmeyi kasteder. Bu da istеksiz, hırssız ve sosyal geleneklere geri dönmeyi gerektirir. ▪

> Başkalarını bilmek zekâ; kendinizi bilmek gerçek bilgeliktir.
> **Lao Tzu**

Lao Tzu

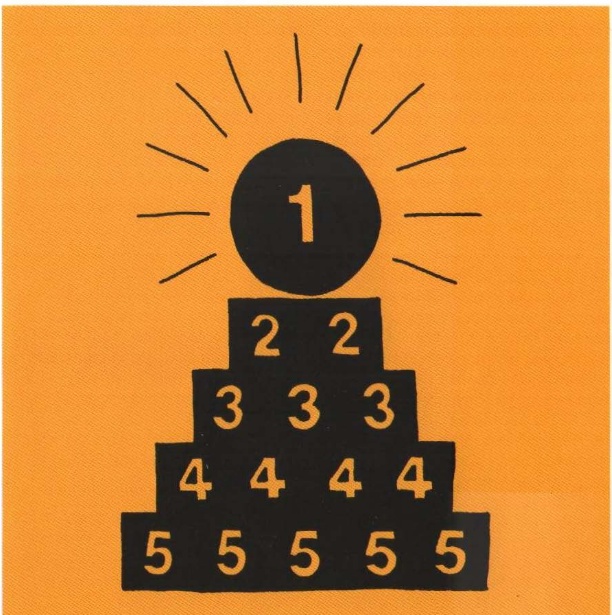
Tao Te Ching'in yazarının kim olduğuna dair kesin çok az bilgi bulunmaktadır ama geleneksel olarak Lao Tzu'ya atfedilir. Lao Tzu neredeyse mitolojik bir figür haline gelmiştir; kitabın Lao Tzu tarafından yazılmadığı, gerçekte birçok bilim adamının deyişlerinden bir derleme olduğu da iddia edilir. Bilinen, Zhou Hanedanı döneminde, Chu şehrinde Li Er veya Lao Tan adıyla doğmuş ve sonradan Lao Tzu (Yaşlı Usta) adını alan bir bilim adamının varlığıdır. Onun Zhou sarayında bir arşivci olduğunu, Konfüçyüs'ün tören ve ritüellerde ona danıştığını gösteren pek çok metin vardır. Söylentiye göre Lao Tzu, Zhou Hanedanı'nın düşüşüyle sarayı terk ederek kendi başına kalmak için batıya gider. Tam sınırı geçmek üzereyken muhafızlardan biri onu tanır ve kendisinden bilgece yazılmış bir yazı ister. Lao Tzu muhafız için *Tao Te Ching*'i yazar ve yoluna devam eder. Bir daha da onu kimse görmez.

Önemli eserleri

MÖ y. 6. yüzyıl
Tao Te Ching (Lao Tzu olarak da bilinir*)*

SAYILAR, BİÇİMLERİN VE FİKİRLERİN HÜKÜMDARIDIR

PİSAGOR (MÖ Y. 570 – MÖ 495)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Pisagoranizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Thales kozmosun dini olmayan bir açıklamasını yapar.

SONRA
MÖ y. 535–MÖ y. 475 Heraklit, Pisagoranizmi reddeder ve kozmosun değişim tarafından yönetildiğini öne sürer.

MÖ y. 428 Platon duyuları değil zekâyı ortaya çıkaran mükemmel Formlar kavramını açıklar.

MÖ y. 300 Yunan matematikçi Euclid geometrinin prensiplerini saptar.

1619 Alman matematikçi Johannes Kepler geometriyle fiziksel fenomen arasındaki ilişkiyi tanımlar.

Pisagor doğduğunda Batı felsefesi henüz emekleme çağındaydı. Yunanistan, Milet'te toplu olarak Milet Okulu olarak tanınan ve Batı felsefesi geleneğinin başlangıcını oluşturan bir grup filozof, doğal fenomen için akılcı açıklamalar aramaya henüz bir nesil önce başlamıştı. Pisagor'un çocukluğu Milet'ten fazla uzakta geçmedi, dolayısıyla bu filozofları biliyordu ve hatta belki de akademilerinde çalışmıştı. Milet Okulu'nun kurucularından olan Thales gibi Pisagor'un da geometrinin ilkelerini Mısır'a yaptığı bir seyahatte öğrendiği söylenir. Bu altyapıyla felsefi düşünceye

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Heraklıt 40 ▪ Platon 50–55 ▪ René Descartes 116–23

★ italyada kendisini mesih ilan edip dini bir tarikat kurmuş!

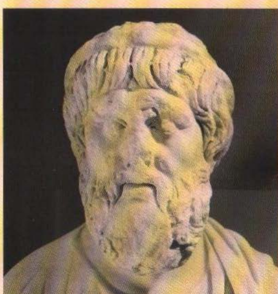
bilimsel ve matematiksel bir yöntemle yaklaşması hiç de şaşırtıcı değildi.

Pisagor akademisi

Ancak Pisagor aynı zamanda dindar ve batıl inançları olan biriydi. Reenkarnasyona ve ruhların geçişine inanırdı. İtalya'nın güneyinde, Croton'da, kendisini Mesih ilan ettiği dini bir tarikat bile kurmuştu. Öğrencileri, onun dini ve felsefi teorileri üzerinde çalışırken davranışsal ve diyetsel bakımdan sıkı kuralları olan bir komünde toplu halde yaşarlardı. Pisagorcular olarak tanınan bu öğrenciler onun fikirlerini mistik vahiyler olarak görürlerdi, o kadar ki Pisagor'un "vahiyleri" olarak kendisine atfedilen bazı keşifler topluluktaki başka kimselere bile ait olabilirdi. Fikirleri, aralarında karısı Crotonalı Theano ve kızlarının da bulunduğu öğrencileri tarafından yazıya dökülmüştür.

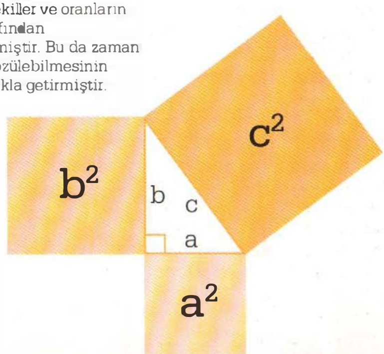
Pisagor'un inançlarının iki yüzü -mistik ve bilimsel- uzlaşmaz gibi görünse de Pisagor bunları birbirine zıt görmüyordu. Ona göre yaşamın amacı reenkarnasyon döngüsünden çıkabilmekti. Bu da ancak bir dizi sıkı davranış kuralına bağlanmakla ve tefekkürle ya da bizim deyişimizle objektif bilimsel düşünceyle olabilirdi. Geometri ve matematikte kendisine göre tanrı vergisi gibi gayet bariz olan gerçekler ve

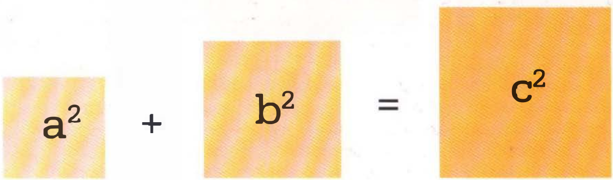
Pisagor

Pisagor'un hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Zaten o da kendisine ait hiçbir yazılı metin bırakmamıştır. Yunanlı filozof Porphyry'nin *Vita Pythagorae*'sinde belirttiği gibi: "Pisagor'un arkadaşlarına neler anlattığını kimse bilmiyor çünkü hepsi olağandışı bir sessizlik içinde." Ancak çağımız akademisyenleri onun büyük ihtimalle, bugün Türkiye kıyılarının açıklarında ki Sisam adasında doğduğuna inanmaktadırlar. Gençken çok seyahat etmiş, büyük olasılıkla Milet Okulu'nda çalışmış ve ilmin merkezi olan Mısır'ı ziyaret etmiştir. 40'lı yaşlardayken, İtalya'nın güneyinde, Croton'da 300 kişilik bir topluluk kurmuştur. Bu topluluk bir mistik ve akademik çalışmalar karışımı üzerinde çalışmışlardır. Topluluğun kolektif yapısına rağmen liderin Pisagor olduğu çok açıktır. 60 yaşındayken genç bir kızla, Crotonalı Theano ile evlenmiştir. Pisagoryan tarikatına karşı giderek büyüyen düşmanlık onu sonunda Croton'u terk etmeye zorlamış, yine İtalya'nın güneyinde bulunan Metapontum'a kaçmış ve kısa süre sonra orada ölmüştür. Topluluğu da MÖ 4. yüzyılın sonunda yok olmuştur.

Pisagor'un teoremi şekiller ve oranların keşfedilebilir ilkeler tarafından yönlendirildiğini göstermiştir. Bu da zaman içinde tüm kozmosun çözülebilmesinin mümkün olabileceğini akla getirmiştir.

> Tellerin hareketlerinde geometri, kürelerin aralıklarında müzik vardır.
> **Pisagor**

tanrısal esinlerin etkisini taşıyan matematik kanıtları bulmuştur.

Bu matematiksel keşifler saf akıl yürütmenin ürünü olduklarından Pisagor bunların sadece gözleme dayalı olanlardan daha değerli olduklarına inanır. Örneğin Mısırlılar kenarları 3:4:5 oranlarına sahip bir üçgenin her zaman bir dik açıya sahip olacağını keşfetmişlerdir ve bu bilgi pratikte, mesela mimari gibi alanlarda çok yararlıdır. Ancak Pisagor tüm dik açılı üçgenlerin arkasındaki prensibi (hipotenüsün karesinin diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşit olduğunu) ve bunun evrensel bir gerçek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu o kadar sıra dışı bir buluştur ki Pisagorcular tarafından tanrısal bir esin olarak görülmüştür.

Pisagor tüm kozmosun matematiksel kurallar tarafından kontrol edildiği sonucuna varmıştır. Ona göre sayılar (sayısal oranlar ve matematiksel aksiyomlar) kozmosun yapısını açıklamakta kullanılabilirler. Evrenin tek bir temel maddeden yapılmış olduğuna dair Milet Okulu görüşünü tamamen reddetmemekle birlikte sorgulamasını maddeden biçime kaydırmıştır.

Bu, dünyaya bakış açısında o kadar büyük bir değişim meydana getirmiştir ki Pisagor ve arkadaşlarının kendilerinden geçmelerini ve sayılara mistik bir önem atfetmelerini muhtemelen hoş görebiliriz. Sayılar ve geometri arasındaki ilişkiyi araştırırlarken bugün kullandığımız kare ve küp köklerini bulmuşlar ve aynı şekilde onlara da belli özellikler yüklemişlerdir. Örneğin çift sayılar "iyi", tek sayılar "kötü"dür, hatta "adalet" kavramını dört sayısıyla belirtmeye kadar varmışlardır. Pisagoryan ritüelinde tetrasitis (nokta sıralarının oluşturduğu üçgen şekil) biçimindeki on sayısının özel bir önemi vardır. Daha az tartışmalı bir şekilde bir sayısını, kendisinden başka şeylerin türeyebileceği bir bütünlük olan tek bir nokta şeklinde görmüşlerdir. Bu düşünce tarzına göre iki sayısı bir çizgi; üç, bir yüzey ya da düzlem; dört, kübiktir ve günümüz boyut kavramıyla taşıdığı benzerlikler açıktır.

Evrenin yaradılışı hakkındaki Pisagoryan açıklama matematiksel bir modeli izler: tanrı Sınırsız'a (evrenden önce varolan sonsuzluk) bir Sınır getirmiş, böylece varolan her şey gerçek boyutlarını almıştır. Bu yolla Tanrı diğer her şeyin ondan türeyebileceği ölçülebilir bir bütünlük yaratmıştır.

Sayısal uyumlar

Pisagor'un en önemli keşiflerinden biri sayılar arasındaki ilişkiler, oranlar ve orantılardır. Bu, müzikteki araştırmalarının, özellikle de notalar arasında hoş sesler çıkaran ilişkinin pekiştirdiği bir buluştur. Söylenceye göre bu fikir Pisagor'un aklına ilk kez iki demirciyi çalışırken dinlediğinde aklına gelmiş. Birinin örsünün diğerininkinin yarısı kadar ve çekiçle örse vurduklarında çıkardıkları seslerin tam tamına bir oktav (sekiz nota) aralığında olduğunu fark etmiş. Bu da doğru

olabilir ancak Pisagor uyumlu aralıkların oranlarını (birbirlerine çarptıklarında ahenkli bir ses çıkartıp çıkartmayacaklarını belirleyen iki nota arasındaki notaların sayısıdır) büyük olasılıkla kopuk tellerle deney yaparak belirlemiştir. Keşfettiği şeyse bu aralıkların uyumlu olduğu çünkü aralarındaki ilişkinin basit ve kesin bir matematiksel oranı olduğudur. Bizim şimdi armonik dizi olarak bildiğimiz bu dizi, Pisagor için onun soyut matematikte bulduğu matematiksel zarafetin doğada da bulunduğuna dair bir teyit oluşturmuştur.

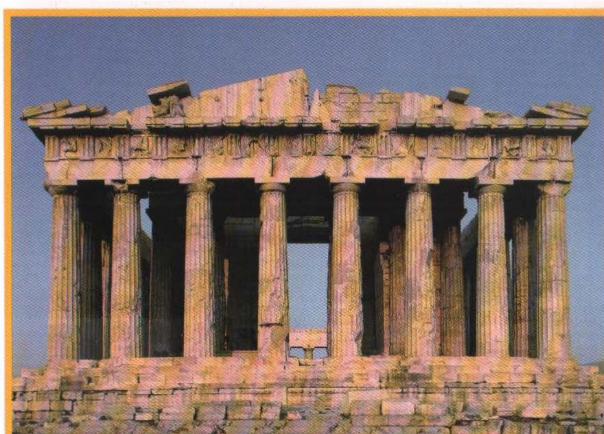
Yıldızlar ve elementler

Pisagor artık sadece evrenin yapısının matematiksel terimlerle açıklanabileceğini değil -"sayılar biçimlerin hükümdarıdır"- aynı zamanda akustiğin de kesin bir bilim olduğunu ve sayıların uyumlu orantıları yönettiğini de kanıtlamıştır. Ardından yıldızların, gezegenlerin ve elementlerin uyumlu ilişkilerini göstererek teorilerini tüm kozmosa uygulamaya başlar. Yıldızlar arasındaki uyumlu ilişki fikri, kürelerin müziği fikri etrafında bütünsel teoriler üreten Ortaçağ ve Rönesans astronomları tarafından hevesle devralınmış, elementlerin uyumlu şekilde düzenlenmiş olduğu varsayımına ölümünden 2000 yıl sonra bile başvurulmuştur. 1865'te İngiliz kimyager John Newlands kimyasal elementlerin atomik ağırlıklarına göre düzenlendikleri zaman benzer özellikleri taşıyanların aynen müzikte olduğu gibi her sekiz elementte bir ortaya çıktıklarını keşfetmiştir. Bu keşif Oktav Yasası olarak bilinir ve kimyasal elementlerin bugün hâlâ kullanılan Periyodik Cetvel'inin geliştirilmesine yardımcı olmuştur.

Pisagor ayrıca bariz aksiyomlardan (2+2=4 gibi) yola çıkıp adım adım ilerleyerek yeni bir sonuç ya da gerçeğe ulaşmak olan tümdengelim akıl yürütme ilkesini de bulmuştur. Tümdengelim daha sonra Euclid tarafından geliştirilmiş ve Ortaçağ'da ve sonrasında matematiksel düşüncenin temellerini oluşturmuştur. Pisagor'un felsefenin gelişimine yaptığı en önemli katkılardan biri de soyut düşüncenin duyuların kanıtlarından üstün olduğuna dair fikridir. Bu, Biçimler Teorisi için Platon tarafından da kullanılmış ve 17. yüzyılda rasyonalistlerin felsefi yöntemi olarak tekrar su yüzüne çıkmıştır. Pisagoryanların mantığı dinle birleştirme girişimi de ezelden beri felsefeyle dini karşı karşıya getiren bir sorunla ilk kez yüzleşme girişimidir.

> Mantık ölümsüz, diğer her şey ölümlüdür.
> **Pisagor**

Pisagor hakkında tüm bildiklerimiz bize başkaları aracılığıyla aktarılmıştır; yaşamının çıplak gerçekleri bile büyük ölçüde tahmine dayalıdır. Buna rağmen kendisine atfedilen fikirlerle kendisinin de açıkça teşvik ettiği yarı efsane bir statüye ulaşmıştır. Bu fikirlerin gerçek sahibi olması ya da olmaması çok önemli değildir; esas önemli olan felsefi düşünce üzerindeki büyük etkisidir. ■

Klasik mimari Pisagoryan matematik oranlarını izler. Baştanbaşa kullanılan uyumlu biçimler ile oranlar daha küçük kısımlar için azaltılarak kullanılır ve yapının tümünü oluştururlar.

MUTLU ADAM EGOSUNUN ÜSTESİNDEN GELEBİLEN KİŞİDİR

SIDDHARTHA GAUTAMA (MÖ Y. 563 – MÖ 483)

KISACA

GELENEK
Doğu felsefesi

YAKLAŞIM
Budizm

ÖNCE
MÖ y. 1500 Vedizm Hint yarımadasına ulaşır.

MÖ y. 10. yüzyıl - 5. yüzyıl Brahmanizm, Vedizm inançlarının yerini alır.

SONRA
MÖ 3. yüzyıl Budizm, Ganj vadisinden batıya doğru tüm Hindistan'a yayılır.

MÖ 1. yüzyıl Siddhartha Gautama'nın öğretileri ilk kez yazıya geçirilir.

MS 1. yüzyıl Budizm Çin'e ve Güneydoğu Asya'ya yayılır. Değişik alanlarda farklı Budizm ekolleri ortaya çıkar.

Daha sonraları Buda olarak tanınacak olan Siddhartha Gautama, "aydınlanmış olan", dünyanın dini ve mitolojik değerlerinin sorgulanmaya başladığı bir dönemde Hindistan'da yaşadı. Yunanistan'da Pisagor gibi filozoflar mantığı kullanarak kozmosu inceliyor ve Çin'de de Lao Tzu ile Konfüçyüs etiği dini dogmalardan ayırıyorlardı. Vedizm'den -kutsal veda metinlerini temel alan antik bir inanç- doğan bir din olan Brahmanizm MÖ 6. yüzyılda Hindistan yarımadasındaki egemen inançtı ve Siddhartha Gautama da bu öğretilere felsefi akıl yürütmeyle meydan okuyan ilk kişiydi.

Ayrıca bkz.: Lao Tzu 24–25 ▪ Pisagor 26–29 ▪ Konfüçyüs 34–39 ▪ David Hume 148–53 ▪ Arthur Schopenhauer 186–188 ▪ Hajime Tanabe 244–45

Dört Soylu Gerçek

Acı doğumdan hastalık, yaşlılığa ve ölüme kadar **varoluşun doğal bir parçasıdır.** →	Acı çekme gerçeği **(Dukkha)**
Acının nedeni **isteklerdir**: duyusal zevkleri arzulamak ve dünya nimetlerine ve güce bağlanma. →	Acının kaynağı gerçeği **(Samudaya)**
Acı insanın arzu ve bağımlılarından **kendisini kurtarmasıyla** sona erdirilebilir. →	Acının sona erdirilmesi gerçeği **(Nirodha)**
Sekiz aşamalı kutsal yol arzuları bertaraf etmenin ve egonun üstesinden gelmenin çaresidir. →	Acının sonuna giden yol gerçeği **(Magga)**

Gautama'ya, bilgeliği nedeniyle Budistler tarafından saygı gösterilse de o ne bir Mesih ne de bir peygamberdir ve Tanrı ile İnsan arasında bir aracı gibi hareket etmez. Fikirlerine tanrısal vahiylerle değil akıl yürütme yoluyla ulaşmıştır ve bu da Budizmin bir din kadar (hatta belki ondan da fazla) bir felsefe de olmasının esas nedenlerinden biridir. Arayışı felsefidir; doğruları keşfetmeye çalışır. Öne sürdüğü tüm doğruların akıl gücü aracılığıyla hepimiz için erişilebilir olduğunu söyler. Doğulu filozofların çoğu gibi Yunan meslektaşlarını meşgul eden cevaplanamayacak metafizik sorularıyla ilgilenmez. Deneyimimizin ötesindeki mevcudiyetlerle uğraşan bu tür araştırmalar anlamsız spekülasyonlardır. Bunun yerine düşüncelerini yaşamın amacı üzerine yoğunlaştırır. Bu da onu mutluluk, erdem ve "iyi" yaşamı incelemeye götürür.

Orta yol

Gautama'nın hayatının başlarında lüksten ve tüm duyusal zevklerden hoşlandığı söylenir. Ancak bunların tek başına mutluluk getirmeyeceğini fark eder. Dünyadaki acıların derinden farkındadır ve bu acıların çoğunun hastalık, yaşlılık, ölüm ve insanların gereksinimlerini karşılayamamalarından kaynaklandığını görür. Aynı zamanda acıları geçir-

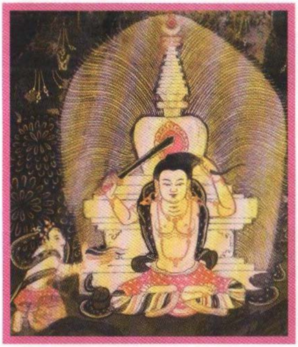
Siddhartha Gautama

Siddhartha Gautama hakkında neredeyse tüm bildiğimiz ölümünden yüzyıllar sonra takipçileri tarafından yazılan ve ayrıntılar bakımından pek çok farklılıklar gösteren biyografilerinden öğrendiklerimizdir. Kesin olan MÖ y. 560'da günümüz Nepal'inde Lumbini'de doğduğudur. Babası bir memur, büyük ihtimalle bir klan lideridir ve Siddhartha lüks içinde üst düzey ve ayrıcalıklı bir hayat sürer.

Ancak bundan tatmin olmayarak manevi bir yol bulmak amacıyla karısıyla oğlunu terk eder ve duyusal zevklerle çilecilik arasında bir "orta yol" keşfeder. Bir bodhi ağacının gölgesinde tefekküre dalmışken aydınlanmaya ulaşır ve hayatının geri kalanını Hindistan'da seyahat ederek vaaz vermeye adar. Ölümünden sonra öğretileri 400 yıl kadar ağızdan ağza nakledildikten sonra *Tipitaka* (Üç Sepet) adıyla yazıya dökülür.

Önemli eserleri

MS 1. yüzyıl
Tipitaka (takipçileri tarafından nakledilmiştir), *şunları içerir: Vinaya-pitaka, Sutta-pitaka, Abhidhamma-pitaka*

Buda dünya nimetlerinden elini çekmenin bir parçası olarak saçlarını kazıtır. Budist öğretiye göre dünyadaki baştan çıkarıcı şeyler tüm acıların kaynağıdır ve onlara direnilmelidir.

mek için duyusal zevklere boyun eğmenin nadiren tatmin edici olduğunun ve olsalar bile etkilerinin geçiciliğinin farkına varır. Dünya nimetlerinden elini aşırı derecede çekmenin (azla yetinme ve perhiz) de aynı ölçüde yetersiz olduğunu ve kendisini mutluluğa ulaşmanın yakınına bile getirmediğini yaşayarak görür.

Gautama böylece kendini dünyevi zevklere bırakmakla çile çekme arasında bir "orta yol" olması gerektiği sonucuna varır. Ona göre bu orta yol gerçek mutluluğa veya "aydınlanma"ya götürecek yoldur ve bunu keşfetmek için kendi deneyimlerinden akıl yürütür.

Acı çekmenin evrensel olduğunu fark etmiştir. Bu varoluşun ayrılmaz bir parçasıdır ve acı çekmenin esas nedeni istek ve beklentilerimizi karşılayamamamızdır. Gautama'nın "bağlılık" adını verdiği bu istekler sadece duyusal isteklerimizi ve dünyevi hırslarımızı değil temel bir içgüdü olan kendini korumayı da içerir. Bu bağımlılıkları doyurmak sadece kısa vadeli bir doyum sağlar ama zihnin huzuru ve gönül ferahlığı anlamında mutluluk getirmez.

"Nefs olmayan"

Gautama'nın mantık zincirindeki bir sonraki adım, hayal kırıklıklarını engellemek ve dolayısıyla acıyı sona erdirmek için bağımlılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Bunu başarmak için bağımlılıklarımızın temeldeki nedenlerine -bencilliğimize- inmemiz gerekir. Gautama'nın bencillikle kast ettiği doyum arama eğilimimizden fazlasıdır. Ona göre bu bencillik bizim bugün "ego" olarak adlandırdığımız benmerkezcilik ve kendine bağımlılık halidir. Acı çekmemize neden olan bağımlılıklardan kendimizi kurtarmamız için sadece arzularımızdan feragat etmemiz yetmez; onları arzulayana -nefse- olan bağımlılığımızın da üstesinden gelmemiz gerekir.

Peki bu nasıl başarılabilir? Arzu, hırs ve beklentiler doğamızın bir parçası, çoğumuz için yaşama nedenidir. Gautama'nın buna cevabı, yine akıl yürütme yoluyla gösterdiği egonun dünyasının hayali olduğudur. Ona göre evrendeki hiçbir şey kendiliğinden olmaz, her şey daha önceki bir eylemin sonucudur ve her birimiz bu ebedi sürecin geçici parçalarıyız, nihayetinde kalıcı ve gerçek değiliz. Bu nedenle gerçekte büyük bir bütünün -ya da "nefs olmayan"ın- parçası olmayan herhangi bir "nefs" yoktur ve acı bizim bunu anlamaktaki başarısızlığımızdan kaynaklanır. Bu, bizim varlığımızı veya kimliğimizi inkâr etmemiz anlamına gelmez bunun yerine onların gerçekte ne olduklarını -geçici ve gerçek dışı- anlamalıyız. Eşsiz bir "nefs" olma nosyonuna sımsıkı tutunmak yerine ebedi bir "nefs olmayan"ın parçalarından biri olma kavramını idrak etmek bu bağımlılığı yok etmenin ve acıdan kurtulmanın anahtarıdır.

> Nerede okursanız okuyun, kim söylerse söylesin kendi mantığınıza uymayan hiçbir şeye inanmayın.
> **Siddhartha Gautama**

Sekiz Aşamalı Kutsal Yol

Gautama'nın acının nedenlerinden mutluluğa ulaşma yoluna giden mantık zinciri Dört Soylu Gerçek'teki Budist öğretilerde düzenlenmiştir. Bu aşamalar acının evrenselliği; arzunun acının nedeni olduğu; arzuyu ortadan kaldırmanın acıyı engelleyeceği; Sekiz Aşamalı Kutsal Yolu izlemenin arzuları yok edeceğidir. Bu son gerçek Gautama'nın takipçilerine aydınlanmaya ulaşmak için önerdiği "orta yol"a giden pratik bir yol gösterici niteliğindedir.

Sekiz Aşamalı Kutsal Yol(doğru davranış, doğru amaç, doğru yaşam biçimi, doğru çaba, tam konsantrasyon, doğru sözlülük, tam anlayış,

> Huzur içten gelir. Onu dışarıda aramayın.
> **Siddhartha Gautama**

tam farkındalık) etkileri bakımından etiğin şifreleri, iyi bir yaşamın ve Gautama'nın aramak için yola çıktığı mutluluğun reçetesidir.

Nirvana

Gautama, Yeryüzü'ndeki hayatın nihai amacının içine doğduğumuz acı döngüsünü (doğum, ölüm ve yeniden doğuş) sona erdirmek olduğunu düşünür. İnsan, Sekiz Aşamalı Yol'u izleyerek egosunun üstesinden gelebilir, acıdan uzak bir hayat yaşayabilir ve yeniden acı çekeceği başka bir hayata yeniden doğmayı engelleyebilir. Gautama "nefs olmayan"ın içindeki yerini kavramış ve ebedi olanla bir olmuştur. Nirvana durumuna ulaşmıştır: Nirvana, "bağımlılığı olmayan", "varlık olmayan" veya kelimenin düz anlamıyla (mum misali) "sönüp giden" gibi çeşitli şekillerde tercüme edilmektedir.

Gautama'nın yaşadığı dönemde Brahmanizm ve ardından gelen Hindu dini Nirvana'yı tanrıyla bir olmak şeklinde tanımlarlar ancak Gautama bir tanrı adı ya da yaşamın nihai maksadını zikretmekten dikkatle kaçınmıştır. Nirvana'yı "doğmamış, doğurulmamış, yaradılmamış ve şekillendirilmemiş" herhangi bir duyusal deneyimden çok daha üstün olarak tanımlar. "Nefs olmama" halinin ebedi ve değişmez bir durumudur ve bu yüzden de varoluşun acısından nihai bir kurtuluştur.

Gautama aydınlanmasından sonra yıllarını Hindistan'da dolaşarak, vaazlar vererek ve öğreterek geçirmiştir. Yaşadığı dönemde ciddi bir takipçi kitlesi oluşmuş ve Budizm bir felsefe olmanın yanı sıra büyük bir din olarak da yerleşmiştir. Öğretileri takipçileri tarafından nesilden nesle anlatılarak geçmiş en sonunda MS 1. yüzyılda ilk kez yazıya dökülmüştür. Budizm Hindistan'ın her yerine yayıldıkça çeşitli okullar ortaya çıkmaya başlamış ve daha sonra doğuya doğru uzanmış, popülerlik bakımından Konfüçyanizm ve Taoizm'le yarıştığı Çin ve Güneydoğu Asya'ya kadar yayılmıştır.

Gautama'nın öğretileri MÖ 3. yüzyılda Yunanistan'a kadar gelmiş ancak Batı felsefesi üzerinde çok az etki yaratabilmiştir. Ancak Gautama'nın felsefeye yaklaşımı ile Yunan düşünürlerin yaklaşımı arasında, özellikle Gautama'nın mutluluğa ulaşma yolu olarak akıl yürütmenin önemini vurgulaması ve öğrencilerinin onun öğretilerini açıklamak için felsefi diyaloglar kullanmaları bakımından benzerlikler vardır. Onun düşünceleri ayrıca kendinden sonraki Batılı filozofların fikirlerinde de yankı bulmuştur. Buna örnek olarak Hume'un "nefs" kavramı ve Schopenhauer'un insanlık hali görüşü gösterilebilir. Ancak Budizm'in 20. yüzyıla kadar Batı felsefeleri üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır. O zamandan beri giderek daha çok Batılı yaşama biçimleri konusunda Budizm'in rehberliğine dönmektedir. ■

> Zihin her şeydir. Ne düşünürseniz o olursunuz.
> **Siddhartha Gautama**

Dharma tekerleği, en eski Budist sembollerden biridir ve Nirvana'ya giden yoldaki Sekiz Aşama'yı simgeler. "Dharma" kelimesi Budizm'de Buda'nın öğretileri anlamına gelir.

BİRİNCİ İLKENİZ BAĞLILIK VE SAMİMİYET OLMALIDIR

KONFÜÇYÜS (MÖ 551–479)

KISACA

GELENEK
Çin felsefesi

YAKLAŞIM
Konfüçyanizm

ÖNCE
MÖ 7. yüzyıl Yüz Düşünce Okulu ortaya çıkar.

MÖ 6. yüzyıl Lao Tzu, tao (Yol) ile uyum içinde hareket etmeyi önerir.

SONRA
MÖ y. 470–MÖ y. 380 Çin filozofu Mozi Konfüçyan fikirlere karşı çıkar.

MÖ 372–289 Meng Zi, Konfüçyanizm'i canlandırır.

MÖ 221–202 Konfüçyanizm Quin Hanedanı tarafından sindirilmiştir.

MÖ 136 Han Hanedanı Konfüçyan metinleri model alan devlet memurluğu sınavları yapmaya başladı.

MS 9. yüzyıl Konfüçyanizm, Neo Konfüçyanizm (Yeni Konfüçyanizm) olarak tekrar doğdu.

Çin MÖ 770'den 220'ye kadar büyük bir kültürel değişim döneminin tadını çıkarmış ve bu dönemde ortaya çıkan filozoflar "Yüz Düşünce Okulu" olarak tanınmışlardı. MÖ 6. yüzyılda Zhou hanedanı düşüşe geçerek İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin istikrarından Savaşan Devletler Dönemi adıyla bilinen sürece adım attı. Bu aynı zamanda Kong Fuzi, Üstad Kong ya da Konfüçyüs'ün doğduğu yıllara denk geliyordu. Çağın diğer filozofları gibi -Yunan Thales, Pisagor ve Heraklit- Konfüçyüs de bir değişim dünyasında değişmezleri arıyordu ve onun için bu, hükümdarların yönetimlerinin adil olmasını sağlayacak ahlaki değerler anlamına geliyordu.

Analects (Seçmeler)

İlk Çinli filozofların çoğunun tersine Konfüçyüs esinlenmek için geçmişe baktı. Doğası gereği muhafazakârdı, ritüellere ve atalara tapmaya büyük saygı gösterirdi ki bu ikisinin de, yöneticileri Gökyüzü'nün vekili aracılığıyla tanrılardan yetki alan Zhou Hanedanı tarafından devamlılığına özen gösteriliyordu.

> Üstün insan bulunduğu makama uygun davranan adamdır; bundan ötesine geçmek için arzu duymaz.
> **Konfüçyüs**

Çin'de katı bir sosyal hiyerarşi vardı ama Konfüçyüs saraya danışmanlık yapan yeni bir bilim adamları sınıfının -etkileri bakımından bir devlet memurları sınıfı- üyesiydi ve bu kişiler statülerini kalıtım yoluyla değil hak ederek almışlardı. Konfüçyüs yeni ve eşsiz ahlak felsefesini bu meritokrasi (yeteneğe göre atama sistemi) ile eski idealleri eklemleyerek oluşturmuştu.

Konfüçyüs'ün öğretilerini bulduğumuz ana kaynak, yazılarından ve deyişlerinden parçaların yer aldığı ve öğrencileri tarafından derlenen *Analects (Seçmeler)* adlı eserdir. Bu kitap esasen aforizmaların

Konfüçyüs

Konfüçyüs'ün MÖ 551'de, Çin'in Lu kentinde Qufu'da doğduğu söylenir. Esas adı Kong Qiu'dur ve daha sonra Kong Fuzi ya da "Üstad Kong" unvanını alacaktır. Hali vakti yerinde bir aileden geldiği ve babasının ölümünden sonra ailesine destek olmak için uşak olarak çalıştığı dışında yaşamı hakkında pek az şey bilinmektedir. Hal böyleyken eğitime vakit ayıramamış ve Zhou sarayında yönetici olmuştur. Ancak önerilerinin yöneticiler tarafından kaale alınmadığını görünce saraydan ayrılarak öğretmeye yoğunlaşmıştır. Bir öğretmen olarak imparatorluğun her yerini dolaşmış ve yaşamının son yıllarını MÖ 479'da öldüğü Qufu'da geçirmiştir. Öğretileri parçalar ve deyişler halinde öğrencileri tarafından dilden dile aktarılmış, Konfüçyan akademisyenler tarafından derlenen *(Analects) Seçmeler* ve antolojilerde toplanmıştır.

Önemli eserleri

MÖ 5. yüzyıl
Analects (Seçmeler)
Ortayol Doktrini
Büyük Bilgi

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Lao Tzu 24–25 ▪ Pisagor 26–29 ▪ Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Heraklit 40 ▪ Hajime Tanabe 244–45

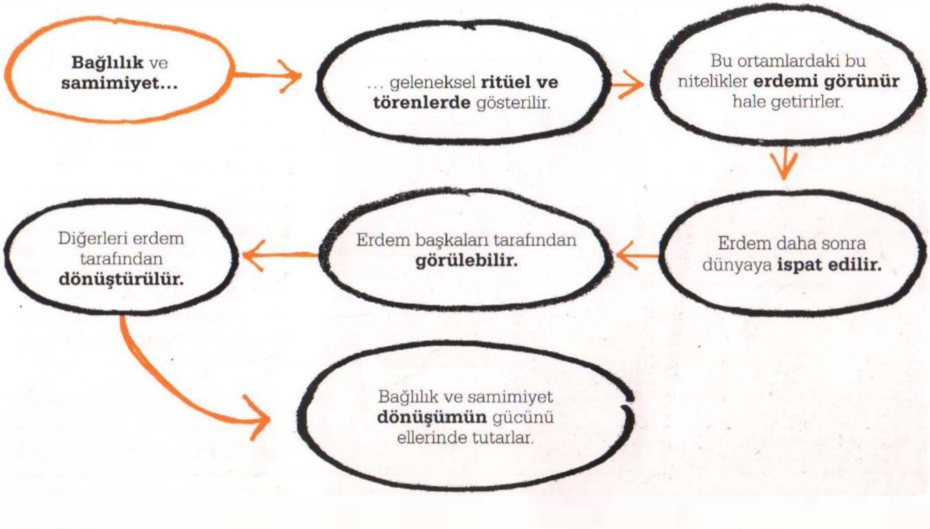
ve anekdotların bir araya geldiği ve iyi yönetim esaslarını anlatan bir tür yasa kitabından oluşan politik bir tezdir. Ancak Konfüçyüs'ün üstün, erdemli insanı tanımlamak için *junzi* (kelime anlamı "centilmen") kelimesini kullanması kaygılarının aynı zamanda sosyal içerikli olduğunu da göstermektedir. Aslında *Analects*'in pek çok bölümü bir görgü kuralları kitabı gibi okunur. Ancak *Analects*'i sadece sosyal ya da politik bir tez olarak görmek ana noktayı gözden kaçırmak demektir zira eserin kalbinde kapsamlı bir etik sistem bulunmaktadır.

Erdemli bir bayat

Yüz Düşünce Okulu'nun ortaya çıkmasından önce dünya mitoloji ve dinle açıklanıyor ve iktidarla ahlaki yetkilerin tanrı tarafından verildiği kabul ediliyordu. Konfüçyüs tanrılar konusunda anlamlı bir sessizlik içindeydi sadece bazen ahlak düzeninin kaynağı olarak *tian* ya da Gökyüzü'ne atıf yapar. *Analects*'e göre biz insanlar Gökyüzü'nün iradesini cisimleştirmek ve dünyayı ahlaki düzende bir araya getirmek için seçtiği temsilcileriz; bu, geleneksel Çin düşüncesiyle aynı çizgide bir görüştür. Ancak geleneği bozan Konfüçyüs'ün de'nin -erdem- yönetici sınıflara Gökyüzü tarafından gönderilmiş bir şey değil, işlenmiş -ve herhangi biri tarafından işlenmiş- bir şey olduğuna dair inancıdır. Kendisi de Zhou sarayında bakanlığa kadar yükselmiş biri olarak Konfüçyüs adil ve istikrarlı topluma ulaşmak için yöneticiler gibi orta sınıfın da erdem ve yardımseverlikle *(ren)* davranması gerektiğine inanır.

Toplumun katı bir sınıf sistemi olduğu gerçeğiyle kendisinin tüm insanların Gökyüzü'nün Vekili'nin kutsamasını alabileceklerine olan inancını uzlaştırabilmek için Konfüçyüs erdemli insanın sadece sosyal hiyerarşinin en tepesinde duran biri değil aynı zamanda kendisinin bu hiyerarşideki yerini kavrayan ve bunu sonuna kadar kucaklayan biri olması gerektiğini öne sürer. Ve *de* -erdem- ile uyum içinde davranmanın çeşitli anlamlarını tanımlamak için geleneksel Çin değerlerine geri döner: *zhong* sadakat; *xiao* evlat saygısı; *li* ritüelik adap ve *shu* karşılıklılık. Konfüçyüs bu erdemleri samimiyetle gözlemleyen kişiye *junzi* -centilmen ya da üstün insan- der ve bununla erdemli, iyi davranışları olan ve eğitimli birisini kasteder.

De'nin değerleri yönetici sınıf içinde gelişmiş ancak Zhou Hanedanı'nın dağılmakta olan dün-

Beş Temel İlişki

Hükümdar - Teba
Yöneticiler yardımsever, teba sadık olmalıdır.

Baba - Oğul
Ebeveyn sevgi dolu, evlat itaatkâr olmalıdır.

Koca - Eş
Kocalar adil ve iyi, eşler anlayışlı olmalıdır.

Ağabey - Kardeş
Büyük kardeş nazik ve küçük olan da saygılı olmalıdır.

Arkadaş - Arkadaş
Yaşça büyük arkadaş düşünceli, genç olan hürmetkâr olmalıdır.

yasında içi boş jestlere dönüşmüştür. Konfüçyüs yöneticileri, bu ideallere dönmeleri ve tekrar adil bir yönetim inşa etmeleri için ikna etmeye çalışır ancak aynı zamanda yardımseverliğin gücüne de inanmaktadır; korku yerine örnekle yönetmenin insanları benzer bir erdemli hayat sürmeye teşvik edeceğini ileri sürmektedir. Aynı prensibin kişisel ilişkilerde de geçerli olduğuna inanır.

Sadakat ve ritüel

Konfüçyüs ilişkilerin analizinde *zhong*'u -sadakat erdemi- yol gösterici bir prensip olarak kullanır. Başlangıç olarak bir bakanın hükümdarına sadakatinin önemini vurgular, daha sonra benzer bir ilişkiyi babayla oğlu, kocayla karısı, ağabeyle kardeşi ve arkadaşlar arasında gösterir. Bunları düzenlediği sıralama da önemlidir; politik sadakat birincidir, daha sonra aile ve klan sadakati, ardından arkadaşlara ve yabancılara olan sadakat gelir. Konfüçyüs için bu hiyerarşi her kişinin ailesi ve klanındaki yerinin yanı sıra bir bütün olarak toplumdaki makamını da bilmesi gerçeğini yansıtır.

"Makamını bilme" ile ilgili bu bakış açısı *zhiao*'da -evlat saygısı- örneklenir ve Konfüçyüs için birinin ailesine veya kendinden büyüklere sadece saygı göstermesinden çok daha fazlasıdır. Aslında bu, *Analects*'te en çok yaklaştığı dini fikirdir zira *xiao* geleneksel atalara tapma uygulaması ile ilgilidir. Üstelik *xiao* onun düşüncesinin merkezini oluşturan ast-üst ilişkilerini pekiştirir.

Konfüçyüs'ün en muhafazakâr olduğu konu *li*-ritüelik adaptır. *Li* sadece atalara tapma gibi ritüellere atıf yapmaz aynı zamanda çağdaş Çin yaşamının her yönünü destekleyen sosyal normları da kapsar. Bunlar düğünler, cenazeler ve adaklardan konuk ağırlama, hediye sunma kurallarına, selam verme ve uygun hitap tarzı gibi basit, günlük nezaket kurallarına kadar uzanır. Tüm bu kurallar Konfüçyüs'e göre içsel *de*'nin dışa vuran işaretleridir; ancak sadece samimiyetle yapıldıkları zaman Gökyüzü'ne giden yol olduklarını düşünür. Üstün insan içsel samimiyetle sadakatini dışarıya göstererek toplumu dönüştürebilir.

Ritüel ve gelenek, Konfüçyüs için bir bireyi toplumuna bağlamak adına hayati önem taşır. Toplumdaki yerini bilen birey de bir *junzi*, erdemli bir insan haline gelir.

Samimiyet

Konfüçyüs'e göre toplum örneklerle değişir. Bunu da şöyle anlatır: "Samimiyet görünür hale gelir. Görünür olduğunda apaçık hale gelir. Apaçık hale gelince göz kamaştırır. Göz kamaştırınca başkalarını etkiler. Başkaları etkilenince onun etkisiyle değişirler. Onun etkisiyle değişince dönüşürler. Sadece Gökyüzü'nün altında varolan en eksiksiz samimiyete sahip olan kişi dönüşebilir."

Burada Konfüçyüs en az muhafazakâr konumundadır ve dönüşüm sürecinin iki yönlü işleyebileceğini açıklamaktadır. *Zhong* (bağlılık) kavramı da "başkalarına dikkatle bakma"da etkilidir. Konfüçyüs'e göre

> Bildiğini bilmek; bilmediğini de bilmek. İşte gerçek bilgi budur.
> **Konfüçyüs**

bir insan, üstün insan olmayı önce bilmediklerinin farkına vararak (bir yüzyıl sonra bilgeliğinin hiçbir şey bilmediğini kabul etmekten geldiğini öne süren Yunan filozof Sokrates tarafından da dillendirilen bir görüştür) ve sonra diğer insanları izleyerek öğrenir: eğer erdemlilerse onlarla eşit olmaya çalış; eğer astlarınsa onlara yol göster.

Özyansıtma

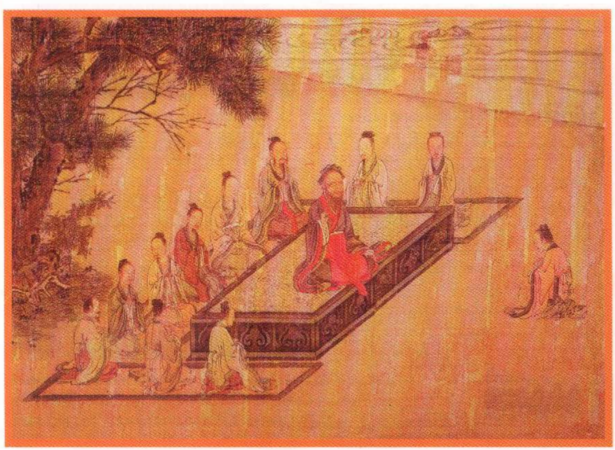
Başkalarına dikkatle bakma olarak bu *zhong* nosyonu; başkalarına karşı hareketlerimizi yöneten *de*'nin Konfüçyan değerlerin sonuncusu *shu*, karşılıklılık ya da özyansıtma ile bağlantılıdır. Altın Kural denilen "herkese kendine davranılmasını istediğin gibi davran" Konfüçyanizm'de olumsuza dönüşmüştür: "kendin için istemediğini başkası için de isteme". Fark küçük ama önemlidir: Konfüçyüs ne yapılması gerektiğini söylemez sadece ne yapılmaması gerektiğini söyleyerek eylemden çok kendini tutmayı vurgular. Bu da alçakgönüllülüğü -Çin toplumunda geleneksel olarak büyük saygı gören ve Konfüçyüs için gerçek doğamızı ifade eden erdem- ima eder. Bu değerleri teşvik etmek kişinin kendisine sadakat gösterme biçimi ve başka tür bir samimiyettir.

Konfüçyanizm

Konfüçyüs fikirlerini yönetimde kullanmaları için dönemin hükümdarlarını ikna etmekte başarılı olamamış ve dikkatini öğretmenliğe çevirmiştir. Aralarında Meng Zi'nin (Mencius) de bulunduğu öğrencileri onun baskıcı Qin Hanedanı döneminden kurtulan ve milattan sonra yönetime gelen Han Hanedanı sırasında Konfüçyanizm'in canlanması için ilham veren yazılarını derlemeye ve genişletmeye devam etmişlerdir. O tarihten sonra Konfüçyüs'ün fikirleri, yönetimden politikaya ve felsefeye kadar Çin toplumunun neredeyse her yönünü etkileyerek adamakıllı yayılmıştır. Konfüçyüs'le aynı dönemde geleneksel inançların yerini alan Taoizm ve Budizm dinleri de geniş kitlelere yayılmaya başlamış ve Konfüçyüs onlar hakkında hiç görüş belirtmemesine, tanrılar hakkında sessiz kalmasına rağmen iki yeni inancın da bazı yönlerini etkilemiştir.

9. yüzyılda bir Neo-Konfüçyan okulun yeniden canlandırdığı hareket 12. yüzyılda doruğa ulaşmış ve etkileri tüm Güneydoğu Asya'ya, Kore ve Japonya'ya yayılmıştır. Cizvit misyonerlerin Kong Fuzi'nin (Konfüçyüs Latinleştirilmiş adıdır) fikirlerini 16. yüzyılda Avrupa'ya getirmelerine rağmen Konfüçyanizm Avrupa düşüncesine yabancı kalmış ve eserlerinin çevirileri 17. yüzyıla kadar çıkmasına rağmen fazla bir etki yaratmamıştır.

Emperyal Çin'in 1911'deki çöküşüne rağmen Konfüçyan fikirler resmi olarak karşı çıkılmasına rağmen hâlâ pek çok Çinlinin ahlaki ve sosyal âdetlerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir. Son yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti Konfüçyüs'e yenilenen bir ilgi göstermeye başlamış onun fikirlerini modern Çin düşüncesi ve Batı felsefesiyle birleştirerek "Yeni Konfüçyanizm" olarak bilinen melez bir felsefe yaratmıştır. ■

Konfüçyüs'ün insancıl bir toplum kurma **hayali** onun 12 yıl boyunca Çin imparatorluğunda yolculuk yaparak bağlılık ve samimiyet erdemlerini öğretmesine neden olmuştur.

HER ŞEY DEĞİŞİR

HERAKLİT (MÖ Y. 535 – MÖ 475)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Monizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Miletli filozoflar kozmosun belirli bir maddeden yapıldığını öne sürerler.

MÖ 6. yüzyıl Pisagor evrenin temelini oluşturan ve matematik olarak tanımlanabilen bir yapının varlığını ifade eder.

SONRA
MÖ 5. yüzyılın başı Parmenides değişimin imkânsız olduğunu kanıtlamak için mantıksal tümdengelim kullanır.

MÖ 4. yüzyılın sonu Platon dünyayı değişken bir durum olarak tanımlar ancak çelişkili bir şekilde Heraklit'e karşı çıkar.

19. yüzyılın başı Georg Hegel diyalektik felsefi sistemini zıtların birliği üzerine kurar.

İlk Yunan filozoflarından diğerleri kozmosun fiziksel yapısı üzerine bilimsel açıklamalar arayadursunlar Heraklit onun ilahi bir logos tarafından yönetildiğine inanır. Bazen "mantık" veya "argüman" olarak da yorumlanan logos Heraklit'e göre, evrensel bir kozmik yasadır; varolan her şey ona göre meydana gelmiştir ve evrenin maddi elementleri onun sayesinde dengede durmaktadır.

Heraklit evrenin bütünlüğünün gece ve gündüz, sıcak ve soğuk gibi zıtların dengesinden oluştuğuna ya da her şeyin tek bir temel süreç veya maddenin parçası olduğuna inanır, bu monizmin de ilkesidir. Ancak aynı zamanda bu zıt çiftler arasında sürekli gerilim oluştuğunu da ileri sürer ve bu yüzden de her şeyin daimi bir değişim halinde olması gerektiği sonucuna varır. Örneğin gündüz geceye ve yeniden gündüze dönüşür.

> Yukarı giden yolla aşağı giden yol birdir ve aynıdır.
> **Heraklit**

Heraklit teorisini bir nehir örneğiyle anlatır: "Aynı dereye iki kez girilmez." Bununla kast ettiği nehre girdiğiniz anda ayağınızın altında olan suların anında yeni gelen sularla değişeceği ve nehir her zaman sabit ve değişmez gibi görünse de suların sürekli bir değişim halinde olduğudur.

Heraklit'in evrendeki her nesnenin daimi ve sürekli bir değişim içinde olduğuna inancı Thales ve Anaximenes gibi Milet okulu filozoflarına terstir; zira onlar her şeyin değişmez bir özü olduğuna inanırlar. ■

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Miletli Anaximenes 330 ▪ Pisagor 26–29 ▪ Parmenides 41 ▪ Platon 50–55 ▪ Georg Hegel 178–85

HER ŞEY BİRDİR

PARMENIDES (MÖ Y. 515 – MÖ 445)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Monizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Pisagor kozmosun temelini bir maddenin değil matematiksel bir yapının oluşturduğunu söyler.

MÖ y. 500 Heraklit her şeyin sürekli değişim halinde olduğunu öne sürer.

SONRA
MÖ 5. yüzyılın sonu Elealı Zenon deneyimlerimizin aldatıcı olduklarını göstermek için paradokslarını ortaya koyar.

MÖ y. 400 Demokritos ve Leukippos kozmosun boşluktaki atomlardan oluştuğunu söylerler.

MÖ 4. yüzyılın sonu Platon Formlar teorisini ortaya atarak soyut fikirlerin gerçeğin en yüksek biçimi olduklarını öne sürer.

1927 Martin Heidegger varolma anlayışını sorguladığı Varlık ve Zaman'ı yazar.

Parmenides tarafından ortaya konan fikirler Yunan felsefesinde bir dönüm noktası oluşturur. Pisagor'un mantıksal, bilimsel düşüncesinden etkilenen Parmenides dünyanın gerçek fiziksel yapısını açığa çıkarmak için tümdengelim mantığı kullanmıştır. Araştırmaları onu Heraklit'in tam tersine bir noktaya götürmüştür.

Parmenides bir şeyin var olduğu önermesinden ("var") şu sonuca ulaşır: O şeyin aynı zamanda var olmaması mümkün değildir ("yok") çünkü bu bir mantıksal çelişki içerecektir. Bu nedenle de hiçbir şeyin varolmadığı bir durum imkânsızdır; o zaman boşluk da olmaz. Bu durumda bir şey hiçlikten gelemez, yani hep bir şekilde var olmuş olması gerekir. Bu kalıcı form değişemez çünkü kalıcı olan bir şey kalıcı olma halini sona erdirmeden başka bir şeyle değişemez. Bu yüzden de temelden bir değişim esas itibarıyla imkânsızdır.

Parmenides bu düşünce modelinden gerçek olan her şeyin ebedi ve değişmez olduğuna, aralarında gözle görülmeyen bir birlik olması gerektiği sonucuna ulaşır: öyleyse her şey birdir. Daha sonra gelen filozoflar için daha önemli bir konu da Parmenides'in mantık zinciri ile dünya algımızın hatalı ve çelişkilerle dolu olduğunu göstermiş olmasıdır. Biz değişim içinde olduğumuzu sanırız ama mantık bize değişimin imkânsız olduğunu söyler. Buradan çıkarabileceğimiz tek sonuç da bize duyularımız aracılığıyla gelen hiçbir deneyime güvenmememiz gerektiğidir. ■

Kozmosu anlamak en eski felsefi arayışlardan biridir. 20. yüzyılda kuantum fiziğinin getirdiği kanıtlar Parmenides'in sadece akıl yürüterek ulaştığı sonucu destekler niteliktedir.

Ayrıca bkz.: Pythagoras 26–29 ▪ Heraklit 40 ▪ Demokritos ve Leukippos 45 ▪ Elealı Zenon 331 ▪ Platon 50–55 ▪ Martin Heidegger 252–255

İNSAN HER ŞEYİN ÖLÇÜSÜDÜR

PROTAGORAS (MÖ Y. 490 – MÖ 420)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
İzafiyetçilik

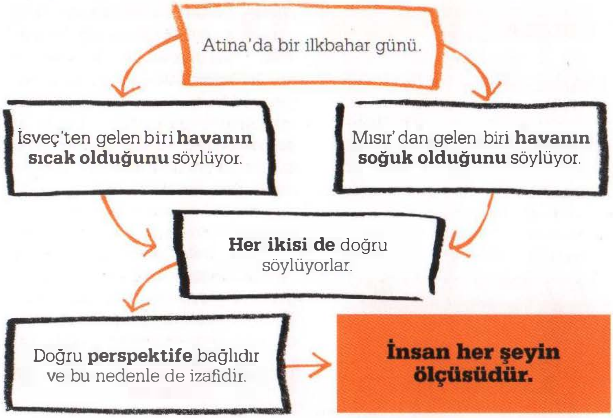
ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl başı Parmenides duyularımızın kanıtlarından çok mantığa güvenmemiz gerektiğini söyler.

SONRA
MÖ 4. yüzyıl başı Platon'un Formlar teorisi her şeyin "mutlak" ya da ideal formları olduğunu ileri sürer.

1580 Fransız yazar Michel de Montaigne *Denemeler*'inde insan davranışını tarif etmek için izafiyetin bir biçimini destekler.

1967–72 Jacques Derrida her metnin uzlaşmaz çelişkiler barındırdığını göstermek için yapıbozum tekniğini kullanır.

2005 XVI. Benedict papa olarak yaptığı ilk konuşmada "bir izafiyet diktatörlüğüne doğru gidiyoruz" uyarısını yapar.

Atina, MÖ 5. yüzyıl boyunca önemli ve zengin bir şehir-devletti ve Perikles'in liderliği (MÖ 445-429) altında bilim ve kültürün "Altın Çağı"na girdi. Bu, Yunanistan'ın her yerinden insanları Atina'ya çekti; yasaları bilen ve yorumlayabilenler için önemli fırsatlar sunmaya başladı. Şehir köklü bir yasal sistemle ve demokratik ilkeler ışığında yönetiliyordu. Mahkemeye çıkarılan her kişi kendi davasını savunmak zorundaydı; avukatlık sistemi yoktu. Ancak çok geçmeden saygın bir danışmanlar sınıfı türedi. Bu grubun içinde Protagoras da vardı.

Her şey izafidir

Protagoras hukuk ve etkili konuşma konularında kendisini tutabilecek herkese dersler veriyordu. Öğretileri esasen pratik meseleler hakkındaydı; bir konuyu kanıtlamaktan çok bir hukuk davasını kazanmak için tartışmak üzerineydi ama öğrettiklerinin felsefe etkilerini de görmüyor de-

Ayrıca bkz.: Parmenides 41 ▪ Sokrates 46–49 ▪ Platon 50–55 ▪ Michel de Montaigne 108–09 ▪ Jacques Derrida 308–13

> Bilgiyi pek çok şey engeller; bunlar arasında maddenin anlaşılmaması ve insan ömrünün kısalığı da bulunmaktadır.
> **Protagoras**

ğildi. Onun için her tartışmanın iki yüzü vardı ve her ikisi de eşit derecede geçerliydi. Kendisinin "kötü davayı en iyi yapabileceğini" iddia ediyordu ve bunun tartışmanın değerini değil onu destekleyen kişinin ikna kabiliyetini gösterdiğine inanıyordu. Bu şekilde inancın sübjektif bir şey olduğunu ve bir görüşün ya da fikrin değerinin ancak onu savunan kişi ile ölçülebileceğini fark etti. O çağda hukuk ve politikada çok yaygın olan bu tür bir mantık yürütme felsefe için çok yeni bir kavramdı. Merkezine insanları alarak devam eden bu gelenek zamanla felsefi tartışmalardan dini çıkardı ve felsefenin odak noktasını evrenin yapısını anlamaktan insan davranışlarını araştırmaya kaydırdı. Protagoras ağırlıklı olarak pratik sorularla ilgileniyordu. Kozmosun maddesi veya tanrıların varlığı hakkındaki spekülasyonlar ona anlamsız ve boş geliyordu çünkü bu tür şeylerin bilinemeyeceğini düşünüyordu.

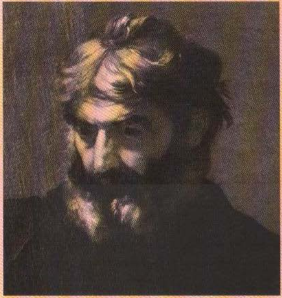
"İnsan her şeyin ölçüsüdür"ün anlatmak istediği esas nokta inancın sübjektif ve izafi olduğudur. Bu da Protagoras'un gerçek, adalet ve erdemle ilgili mutlak tanımların varlığını reddetmesine yol açmıştır. O, bir kişi için doğru olanın diğeri için yanlış olabileceğini savunur. Bu izafiyet, neyin doğru neyin yanlış olduğu gibi ahlaki değerler için de geçerlidir. Protagoras'a göre hiçbir şey kendiliğinden iyi değildir. Bir şeyi etik ya da doğru yapan şey sadece bir kişinin ya da toplumun onun öyle olduğuna karar vermesidir.

Protagoras, Sofistler (Yunanca bilgelik anlamına gelen sophia'dan türemiştir) olarak tanınan bir grup gezgin hukuk ve retorik hocası arasında en etkileyici olanıydı. Sokrates ve Platon, Sofistlerle etkili konuşmacılar olmaktan öteye gidemeyeceklerini söyleyerek alay ettiyseler de Protagoras ile birlikte etik alanında, ahlaki yargıların da aralarında bulunduğu her yargının sübjektif olduğu ve mutlak diye bir şeyin olmadığı görüşüne doğru çok önemli bir adım atılmış oldu. ■

Protagoras'a göre, MÖ 5. yüzyıla ait bu Yunan vazosunda tasvir edilen iki filozofun keşfettiği her "gerçek" onların belagatlarını kullanmalarına ve münazara becerilerine bağlıdır.

Protagoras

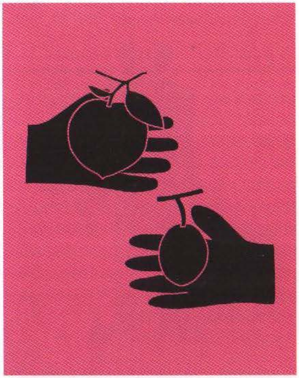

Protagoras kuzeybatı Yunanistan'da, Abdera'da doğdu ancak gezgin bir öğretmen olarak çok seyahat etti. Hayatının bir döneminde Atina'ya taşındı ve orada şehir-devletin yöneticisi Perikles'e danışmanlık yaptı. Perikles MÖ 444'te onu Thurii sömürgesi için bir anayasa yazmakla görevlendirdi. Protagoras agnostisizmin destekçisiydi ve söylentiye göre daha sonraları tanrıya karşı saygısızlık ettiği gerekçesiyle kitapları yakıldı.

Yazılarından günümüze sadece birtakım parçalar kaldıysa da Platon kendi diyaloglarında onun görüşlerine geniş biçimde yer vermiştir. Protagoras'ın 70 yaşına kadar yaşadığına inanılır ama ölüm yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Önemli eserleri

MÖ 5. yüzyıl
Tanrı Üzerine
Gerçek
Varlık Üzerine
Tartışma Sanatı
Matematik Üzerine
Devlet Üzerine
Hırs Üzerine
Erdemler Üzerine
Nesnelerin Orijinal Durumları Üzerine

BİRİ BANA ŞEFTALİ ATARSA BEN ONA ERİKLE KARŞILIK VERİRİM MOZI (MÖ Y. 470– MÖ 391)

KISACA

GELENEK
Çin felsefesi

YAKLAŞIM
Mohizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Lao Tzu, tao'ya göre yaşamanın sezgisel ve doğayla uyum içinde yaşamak olduğunu ileri sürer.

MÖ 6. yüzyıl sonu Konfüçyüs'ün ahlak felsefesi aile bağlarına ve geleneklere vurgu yapar.

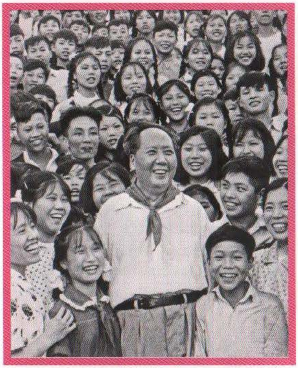
SONRA
MÖ 4. yüzyıl ortaları Mencius'un Konfüçyan felsefesi insanın doğuştan gelen iyiliğini vurgular.

MÖ 4. yüzyıl ortaları Taoist filozof Zhuangzi Konfüçyanizm'i ve Mohizm'i eleştirir.

MÖ 3. yüzyıl Mohizm'e karşı çıkan ve insanın doğuştan kötü olan doğasını kontrol altında tutmak için güçlü yasaların gereğine inanan Legalizm, Qin Hanedanı tarafından benimsendi.

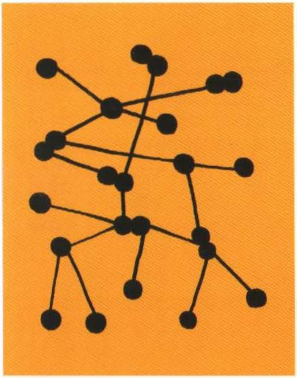
MÖ 479'da Konfüçyüs'ün ölümünden hemen sonra dünyaya gelen Mozi klasik metinler üzerine geleneksel bir Çin eğitimi almıştır. Ancak daha sonra Konfüçyanizm'de adı geçen klan ilişkilerine yapılan vurgudan hoşlanmamaya başlamış ve bu da onu evrensel aşkı ya da *jian ai*'yi savunan kendi düşünce ekolünü kurmaya yönlendirmiştir. Mozi, *jian ai* ile statülerine ya da bizimle olan ilişkilerine bakmaksızın herkese eşit şekilde davranmamız gerektiğini kast etmektedir. Mozi, Mohizm olarak bilinen ve "tüm hayatı besleyen, devamını sağlayan" bu felsefenin özünde iyilikçi ve cennetin yoluyla uyumlu olduğunu düşünmektedir.

Mozi hareketlerimizde her zaman karşılıklılık olduğuna inanır. Başkalarına, bize davranılmasını istediğimiz gibi davranarak karşılığında aynı davranışı görürüz. "Biri bana şeftali atarsa ona erikle karşılık veririm"in altında yatan anlam da budur. Mozi, bu prensibin yöneticilerce tarafsız olarak herkese uygulandığında anlaşmazlık ve savaşları önleyeceğine; aynı prensip herkes tarafından uygulandığında ise toplumun çok daha uyumlu ve dolayısıyla daha üretken olacağını öne sürer. Bu görüş 19. yüzyılda Batılı filozoflar tarafından ortaya atılan Faydacılık yaklaşımının ruhuna benzer bir nitelik taşır.■

Mao Zedong, Mozi'yi mütevazı kökeninden dolayı halkın gerçek filozofu olarak görürdü. Mozi'nin herkese eşit davranılması gerektiği görüşü modern Çin'de de destek görmektedir.

Ayrıca bkz.: Lao Tzu 24–25 ▪ Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Konfüçyüs 34–39 ▪ Wang Bi 331 ▪ Jeremy Bentham 174 ▪ Hajime Tanabe 244–45

ATOMLAR VE BOŞLUK DIŞINDA HİÇBİR ŞEY YOKTUR

DEMOKRİTOS (MÖ Y. 460 – MÖ 371) VE LEUKİPPOS (MÖ 5. YÜZYIL BAŞI)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Atomizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl başı Thales kozmosun tek bir temel maddeden oluştuğunu söyler.

MÖ y. 500 Heraklit her şeyin sürekli bir değişim halinde olduğunu ilan eder.

SONRA
MÖ y. 300 Epiküryanlar ölümden sonra atomlar dağıldığından ölüm sonrası hayat olmadığı sonucuna varırlar.

1805 İngiliz kimyager John Dalton tüm saf maddelerin bileşikler oluşturmak için tek tip atomları bulunduğunu ileri sürer.

1897 İngiliz fizikçi J.J. Thomson atomların daha da küçük parçalara ayrılabildiklerini kanıtlar.

MÖ 6. yüzyıldan itibaren filozoflar evrenin tek bir temel maddeden yapılıp yapılmadığını düşünmeye başladılar. MÖ 5. yüzyılda Yunanistan'daki Abderra'dan Demokritos ve Leukippos adlarında iki filozof her şeyin atom olarak adlandırdıkları (Yunanca "parçalanamaz" anlamındaki atomos'tan) küçük, gözle görünmez ve değişmez parçacıklardan meydana geldiğini öne sürdüler.

İlk atom teorisi

Demokritos ve Leukippos ayrıca bir boşluk ya da boş alanın atomları ayırdığını ve etrafta serbestçe dolaşmalarına neden olduğunu da söylediler. Atomlar hareket ettikçe yeni düzenlemeler oluşturmak üzere birbirleriyle birleşebiliyorlardı ve dünyadaki nesneler de bu şekilde değişiyordu. İki düşünür bu ebedi atomlardan sonsuz sayıda bulunduğunu ancak oluşturabilecekleri kombinasyonların sınırlı sayıda olduğunu düşündüler. Bu da varolan farklı maddelerin sabit sayıda olmasını açıklıyordu. Örneğin vücutlarımızı oluşturan atomlar öldüğümüzde çürümüyor ve yok olmuyor ama dağılıyorlar ve tekrar bir araya gelemiyorlardı.

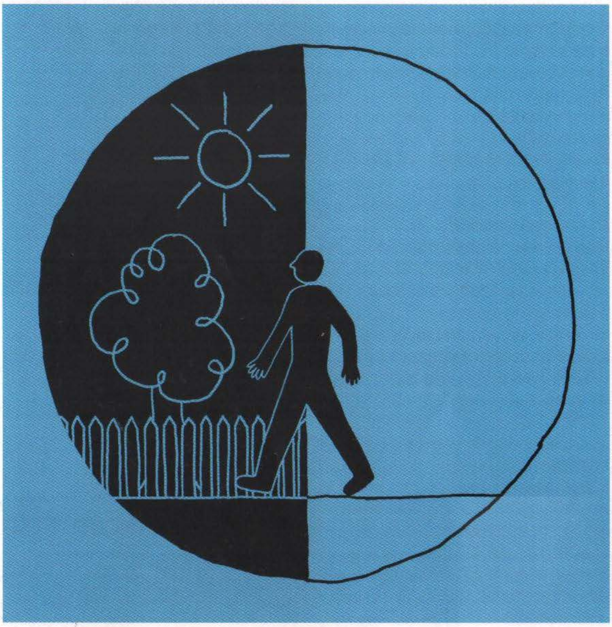
Atomizm olarak bilinen bu teori evrenin oluşumuyla ilgili olarak tanrı ya da tanrıların işe karışmadığı ilk mekanik görüşü oluşturdu. Ayrıca özellikle 17. yüzyıldan sonra ve 20. yüzyılda bilimde devrim yaratan atomik teorilerin ortaya atılışına kadar, fizik bilimlerinin gelişmesi için gerekli olan temel özellikleri de tanımladı. ■

> İnsan küçük evrendir.
> **Demokritos**

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Heraklit 40 ▪ Epiküros 64–65

SORGULANMAMIŞ BİR HAYAT YAŞANMAYA DEĞMEZ

SOKRATES (MÖ 469–399)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Diyalektik metot

ÖNCE
MÖ y. 600 – MÖ 450 İyonya ve İtalya'daki Sokrates öncesi filozoflar kozmosun yapısını açıklamaya çalışmaktadırlar.

MÖ 5. yüzyıl başı Parmenides evreni ancak akıl yürütme ile kavrayabileceğimizi söyler.

MÖ y. 450 Protagoras ve Sofistler felsefi sorulara retoriği uygularlar.

SONRA
MÖ y. 399 – MÖ 355 Platon, Sokrates'in karakterini ve çok sayıda diyalogu *Apology*'de tasvir eder.

MÖ 4. yüzyıl Aristoteles, Sokrates'in metoduna borçlu olduğunu söyler.

Sokrates hiçbir şey yazmamış, okul kurmamış olmasına ve kendisine ait özel teorileri bulunmamasına rağmen genellikle Batı felsefesinin kurucularından biri olarak anılır. Sokrates bütün bunları yapmamıştır ama ilgilendiği soruları mütemadiyen sormaya devam etmiş ve böyle yaparak yeni bir düşünce yönteminin ya da düşündüklerimizi irdelemenin yeni bir yolunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu "Sokratik" veya diyalektik metot olarak anılır (nedeni karşıt görüşler arasında bir diyalogla sürdürülmesidir) ve kendisine yaşadığı Atina'da pek çok düşman kazandırmıştır. Sofist olarak karalanmış ve gelenekleri yıkarak

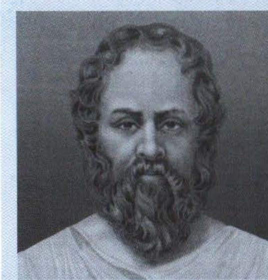
Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Pisagor 26–29 ▪ Heraklit 40 ▪ Parmenides 41 ▪ Protagoras 42–43 ▪ Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63

gençleri yozlaştıran fikirleri nedeniyle ölüme mahkûm edilmiştir. Ancak çok sayıda destekçisi arasında bulunan ve Sokrates'in çeşitli konulardaki görüşlerini diyaloglar şeklinde bir dizi yazılı eserde toplayan Platon da vardır. Bu diyaloglar -aralarında *Apology, Phaedo* ve *Symposium* da vardır- sayesindedir ki Sokrates'in düşünceleri Batı felsefesinin yolunu aydınlatmış ve günümüze kadar gelebilmiştir.

Hayatın amacı

Sokrates MÖ 5. yüzyılda Atina'da yaşamıştır. Genç yaşta doğa felsefesi çalıştığına ve evrenin yapısı hakkında çeşitli açıklamaları incelediğine inanılır ancak daha sonra şehir-devlet politikasıyla ve adaletin yapısı gibi daha gerçekçi etik meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. Bununla birlikte tartışmaları kazanmakla ya da para için münazaralara girmekle -çağdaşlarının çoğuna ödeme yapılmaktadır- ilgili değildir. Aynı şekilde cevaplar ve açıklamalar peşinde de değildir. Felsefenin birinci görevi olduğuna inandığı için kendimizde uyguladığımız kavramların ("iyi", "kötü" ve "adil" gibi) temelini araştırarak bizim ne olduğumuzu kavramaya çalışmaktadır. O zamanlar Sokrates'in esas düşüncesi hayatın incelenmesi ve kendine pek çok

Sokrates

MÖ 469'da Atina'da doğan Sokrates bir duvarcı ustasıyla bir ebenin oğludur. Babasının mesleğini sürdürmüş olması olasılık dahilindedir ama bu arada askerlik görevini yapmadan evvel felsefe de çalışmıştır. Peleponez Savaşı sırasında sivrildikten sonra Atina'ya dönmüş ve bir süre politikayla ilgilenmiştir. Ancak babası ölünce, karısı Xanthippe ile birlikte çalışmak zorunda kalmaksızın geçinebileceği bir mirasa konmuştur.

O tarihten sonra Sokrates Atina civarında tanıdık bir yüz haline geldi ve hemşerileriyle felsefi tartışmalara katıldı, genç öğrencilerden oluşan bir taraftar kitlesi oluştu. Sonunda genç Atinalıların zihinlerini yozlaştırmakla suçlandı ve ölüme mahkûm oldu. Kendisine alternatif ceza olarak sürgün seçeneği önerildiyse de mahkûmiyet kararını kabul etti ve MÖ 399'da öldürücü dozda baldıran zehri verilerek öldürüldü.

Önemli eserleri

MÖ 4. ve 3. yüzyıl
Platon'un, Sokrates'in hayatı ve felsefesi üzerine *Apology*'deki kayıtları ile çok sayıda diyaloglar.

> Ben bir dünya vatandaşıyım.
> **Sokrates**

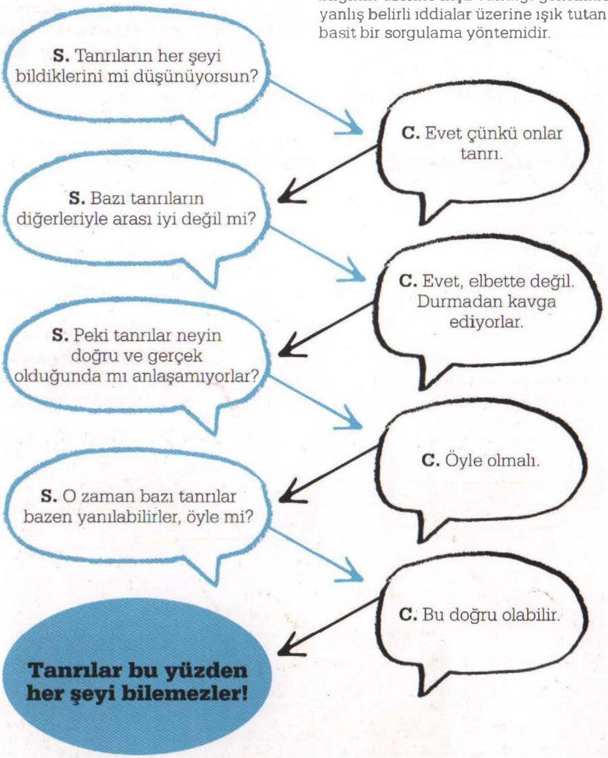
düşman kazandıran insanların en kutsal inançlarını (çoğunlukla kendileriyle ilgili) zalimce sorgulamaktı ve bu görevine sonuna kadar sadık kaldı. Duruşmada yaptığı savunma tutanaklarına göre Platon, Sokrates'in bilgisiz bir yaşamla yüz yüze gelmektense ölümü seçtiğini yazar: "Sorgulanmayan bir hayat yaşanmaya değmez." Peki hayatın sorgulanması neleri içerir? Sokrates için bu, her gün kullandığımız ama üzerinde gerçekten hiç düşünmediğimiz başlıca kavramları sorgulamak, böylece onların gerçek anlamlarını ve bizim bilgi ya da bilgisizliğimizi ortaya çıkarmaktır. Sokrates "iyi" bir yaşamın nelerden oluştuğunu düşünen ilk filozoflardan biriydi; ona göre bu, toplumun ahlak kurallarına göre yaşamak yerine kendi doğrusunu yapmanın bir sonucu olarak iç huzuruna kavuşmaktı. Ve bu "doğru şey" de ancak titiz bir araştırma sonucu bulunabilirdi.

Sokrates erdem gibi kavramların göreceli olduğu düşüncesini reddetti; onun yerine bunların sadece Atinalılara ya da Yunan vatandaşlarına değil tüm dünyadaki insanlara uygulanabilir ve mutlak olduklarında ısrar etti. Erdemin (Yunanca'da aynı anda hem zımni mükemmeliyet hem de yerine getirme anlamında kullanılan *areté*'den gelir) "mülkiyetlerin en değerlisi" olduğuna ve hiç kimsenin kötülük yapmaya gerçekten arzulu olmadığına inandı. Kötü hareketler yapan kimselerin vicdanlarına karşı hareket ettiklerini ve bu yüzden rahatsızlık hissettiklerini, hepimiz iç huzuru için mücadele ettiğimize göre bunun isteyerek yapılan bir şey olmadığını düşünürdü. Kötülük bilgeliğin ve bilginin eksikliği yüzünden yapılırdı. Buradan da şu sonuca varır: "Sadece bir tek iyi vardır: bilgi; sadece bir tek kötü vardır: cehalet." Bilgi ayrılmaz bir biçimde ahlaka bağlıdır -o "bir tek iyi"dir- ve bu sebepten sürekli hayatlarımızı "sorgulamalıyız".

Ruhun bakımı

Sokrates için bilgi aynı zamanda ölümden sonraki hayatta da önemli bir rol oynar. Platon, *Apology*'ye, Sokrates'in sorgulanmamış hayatla ilgili ünlü sözüyle başlar ve şöyle der: "Size tek bir gününüzü bile iyiliği tartışmadan geçirmemenizi söylüyorum ve beni haklarında

Sokrates'in diyalektik metodu bilginin üzerine inşa edildiği genellikle yanlış belirli iddialar üzerine ışık tutan basit bir sorgulama yöntemidir.

konuşurken duyduğunuz diğer konular, hem kendimi hem başkalarını sorgulamak bir insanın yapabileceği gerçekten en iyi şeydir." Para ya da statü yerine bilgi kazanmak yaşamın nihai amacıdır. Bu bir eğlence ya da merak meselesi değildir; bizim neden var olduğumuzun nedenidir. Buna ek olarak bilgilerin tümü sizin bu dünyada olduğunuz kişiyi yarattığına göre sonuçta kendimizi tanımak anlamına gelmektedir ve ölümsüz ruha gösterilen özeni geliştirir. Sokrates, *Phaedo*'da sorgulanmayan bir hayatın ruhun "sarhoş gibi kafası karışık, sersemlemiş" bir hal almasına neden olduğunu söyler, oysa bilge ruh istikrara erişmiştir ve kaybettiği yolu sonunda bulmuştur.

Diyalektik metot

Sokrates sorgulayan bir zihinle kazandığı şöhretle Atina'da hızla tanınan biri haline geldi. Hikâyeye göre bir arkadaşı Delphi'deki Apollo'nun rahibesine dünyanın en bilge adamının kim olduğunu sorar: kâhinin cevabı kimsenin Sokrates'ten daha bilge olmadığıdır. Sokrates bunu duyunca şaşırır ve bunun aksini kanıtlaması için bulabildiği en bilgili kişilere gider. Sonuçta bulduğu bu insanların çok şey bildiklerini sadece kendilerinin düşündüklerini gösterir; bilgileri sorgulandığında bunların ya sınırlı ya da yanlış olduğu görülür.

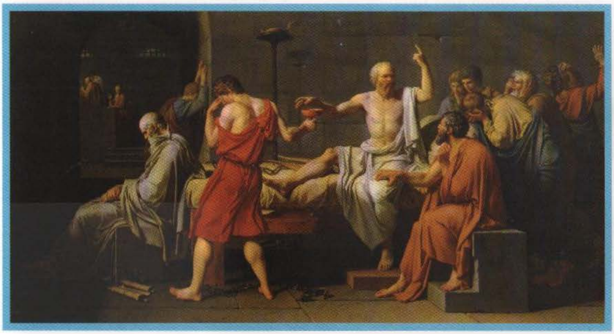
Ancak bundan daha da önemlisi Sokrates'in, onların bilgilerini sorgulamak için kullandığı yöntemdir. Hiçbir şey bilmeyen birinin görüşünü alır ve ona yavaş yavaş anlayışını geliştirecek şekilde argümanlarında çelişkilerle içlerinde bilgi boşlukları bulunan sorular sorar. Bu işlemi annesinin ebeliğine benzetir, fikirlerin doğumuna yardımcı olmaktadır.

Bu tartışmalarla Sokrates Delphi kâhininin haklı olduğu sonucuna varır, o sadece bilgisi nedeniyle değil hiçbir şey bilmediğini itiraf etmesi nedeniyle Atina'daki en bilge adamdır. Delphi'deki tapınağın girişinde gördüğü *gnothi seauton* ("kendini bil") yazısı da ayrıca önemlidir. Bir kimsenin dünya ve kendisi hakkında bilgilenmek için kendi bilgisizliğinin sınırlarını fark etmesi ve tüm önyargılarından arınmış olması gerekir. Sadece ondan sonra gerçeği tayin etmeyi umabilir.

Sokrates, Atina halkının doğa sevgisi, adalet ve sadakat gibi başlıklarda tartışmaları için toplantılar organize etmeye başlar. O dönemde Sofistlik'in tehlikeli bir biçimi zannedilerek yanlış anlaşılan misyonu, insanları yönlendirmek ya da ne bildiklerini öğrenmek değil ama sahip oldukları fikirleri keşfetmekti. Ona içgörü sağlayan Sokrates'in rehberliğinde konuşmanın kendisidir. Bir dizi soruyla rakibinin fikir ve varsayımlarını ortaya çıkarır ardından onların içinden karşıt görüşler sunar ve yeni bir sonuçlar dizisini benimsemelerini sağlar.

> Tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir.
> **Sokrates**

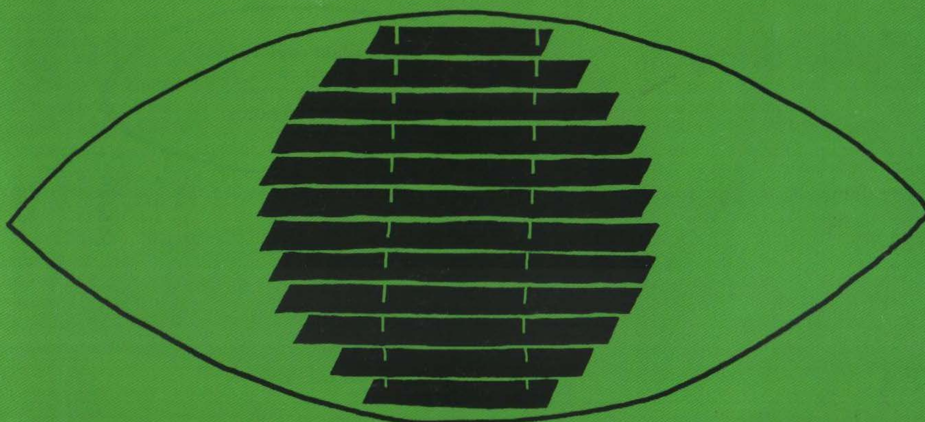
Bir argümanı bilgisizlik konumundan mantık tartışmasıyla sorgulayan bu yöntem felsefi düşüncede yepyeni bir çığır açtı. Bu, tümevarım argümanın bilinen ilk kullanımıydı; deneyime dayanan bir dizi önermenin doğruluğu ilk kez kanıtlanıyor ve sonuçta evrensel doğruluğa yol açtığı gösteriliyordu. Bu güçlü argüman biçimi Aristoteles ve daha sonra onu bilimsel yönteminin başlangıç noktası olarak kullanan Francis Bacon tarafından geliştirilmişti. Bu nedenle de sadece Batı felsefesinin değil tüm ampirik bilimlerin temellerini oluşturdu. ■

Sokrates MÖ 399'da Atinalıların ahlak temellerini sorgulamamaktan idam edildi. Burada onu öldürecek baldıran zehrini alırken, bir eliyle de göklere karşı gelircesine kafa tutuyor.

DÜNYEVİ BİLGİ BİR GÖLGEDEN BAŞKA BİR ŞEY DEĞİLDİR

PLATON (MÖ Y. 427–MÖ 347)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Rasyonalizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Miletli filozoflar doğayı ve kozmosun maddesini açıklayan teoriler ortaya atarlar.

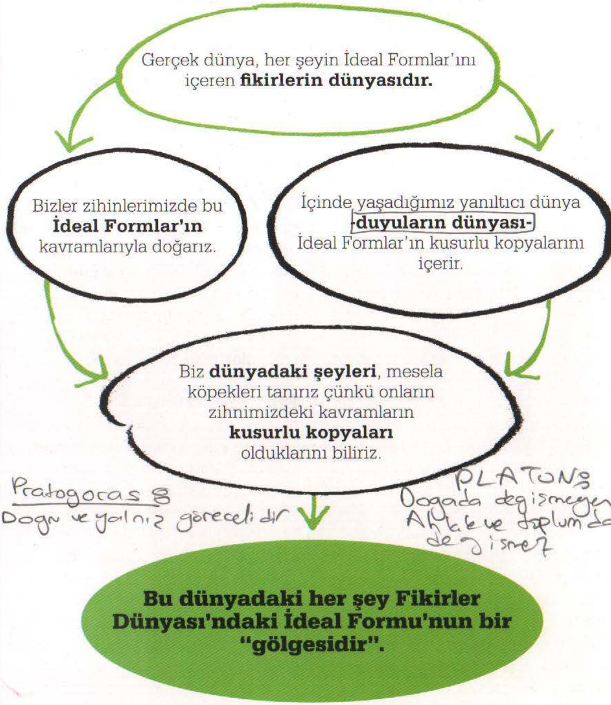
MÖ y. 500 Heraklit her şeyin sürekli bir değişim içinde olduğunu öne sürer.

MÖ y. 450 Protagoras gerçeğin göreceli olduğunu söyler.

SONRA
MÖ y. 335 Aristoteles çevremizdeki dünyayı inceleyerek gerçeği bulabileceğimizi söyler.

MÖ y. 250 Plotinus, Neo Plotinus okulunu kurar, bir din Platon'un fikirlerini benimser.

386 Hippolu St. Augustine, Platon'un teorilerini Hıristiyan doktrinine entegre eder.

MÖ 399'da Sokrates ölüme mahkûm edilir. Ardında hiçbir yazı bırakmaz ve Platon da hocasından öğrendiklerini gelecek nesillere aktarmak için önce Sokrates'in duruşmadaki savunmasını yeniden anlattığı *Apology*'yi, sonra da Sokrates'i bir karakter olarak kullandığı bir dizi diyalogu yazar. Bu diyaloglarda bazen hangisinin Sokrates'in hangisinin Platon'un fikirleri olduğunu ayırmak zordur ama Platon'un araştırmalarında ve fikirlerini açıklamada hocasının yöntemlerini kullandığını anlıyoruz. Platon'un başlangıçtaki düşünceleri de hocasınınkilerle hemen hemen aynıdır: "adalet" ve "erdem" gibi soyut ahlaki değerlerin tanımlarını araştırmak ve Protagoras'a ait doğru ve yanlışın göreceli kavramlar olduğu fikrine karşı çıkmak. Platon, *Cumhuriyet*'te ideal şehir-devlet vizyonunu ortaya koyar ve erdemin çeşitli yönlerini inceler. Ancak bunu yaparken ahlak felsefesinin dışındaki konuları da ele alır. İlk Yunan düşünürleri gibi doğayı ve kozmosun yapısını sorgular ve değiştiği görülen dünyada sabit, ebedi olanın nasıl var olduğunu araştırır. Platon kendisinden öncekilerin aksine doğadaki "değişmez"lerin ahlak ve toplumdaki "değişmez"lerle aynı olduğu sonucuna varır.

İdeali aramak

Platon, *Cumhuriyet*'te Sokrates'in erdem veya ahlaki kavramlar hakkında ortaya koyduğu soruları tarif eder ve onlara kısa, öz tanımlar verir. Örneğin Sokrates çok ünlü olan "erdemin bilgi olduğu" sözünü söylemiş ve adil davranmak gerekliliğini anlatmıştır, siz önce adaletin ne olduğunu sormalısınız. Platon düşünce veya mantık zincirimizde herhangi bir ahlaki kavramı kullanmadan önce bu kavramla ne kaste-

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Heraklit 40 ▪ Protagoras 42–43 ▪ Sokrates 46–49 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Plotinus 331 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73

dildiğini ve o kavramı o tür bir kavram yapanın ne olduğunu eksiksiz biçimde açıklamamız gerektiğini düşünür. Önce herhangi bir şeyin formunun -tüm toplumlar ve tüm zamanlar için doğru olan formdoğrusunu ya da mükemmelini nasıl tanıyacağımız sorusunu sorar. Bunu yaparak Platon yaşadığımız dünyadaki şeylerin -bunlar ister ahlaki kavramlar ister fiziksel nesneler olsun- bir tür ideal formlarının gerçekten varolduğunu ve bizim bundan bir şekilde haberdar olduğumuzu ima eder.

Platon çevremizdeki dünyanın nesnelerinden, örneğin yataklardan bahseder. Ona göre bir yatak gördüğümüzde onun yatak olduğunu biliriz ve çeşitli yönlerden farklı olsalar da her yatağı tanırız. Köpekler kendi içlerindeki türler bakımından büyük farklılık gösterirler ama tüm köpekler "köpek gibi olma" özelliğini paylaşırlar, ki biz bunu da tanıyabiliriz ve bu da bizim köpeğin ne olduğunu bilmemizi sağlar. Platon sadece ortak bir "köpek gibi olma" ya da "yatak gibi olma"nın var olmadığını ayrıca hepimizin zihinlerimizde ideal bir yatak ve ideal bir köpek fikrinin de var olduğunu ve özel herhangi bir örnek gördüğümüzde tanımamızı sağlayanın da bu olduğunu düşünür.

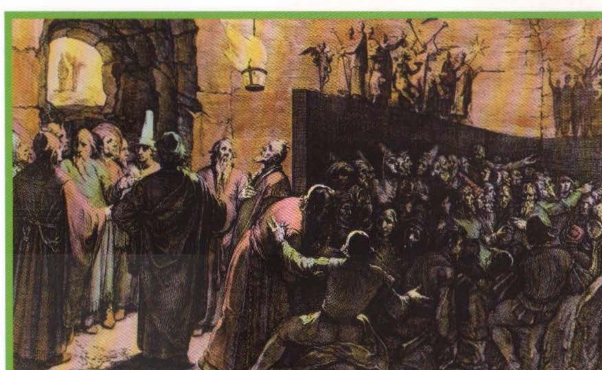
Tezini daha da ileriye taşımak için bir matematik örneği de kullanan Platon gerçek bilgiye duyularımızdansa akıl yürütme aracılığıyla ulaşılacağını gösterir. Bize dik açılı bir üçgenin hipotenüsünün karesinin diğer iki kenarın kareleri toplamına eşit olduğunu ya da bütün üçgenlerin iç açıları toplamının 180 derece olduğunu mantık zinciri kullanarak çözebileceğimizi ifade eder. Dünyanın hiçbir yerinde mükemmel bir üçgen var olmamasına rağmen bu ifadelerin doğruluğunu biliriz; mükemmel üçgeni -ya da mükemmel çizgiyi veya daireyi- mantığımızı kullanarak zihinlerimizde algılayabiliriz. Platon da bu nedenle bu tür mükemmel formların herhangi bir yerde var olup olmadıklarını sorar.

Fikirler Dünyası

Mantık, Platon'u tek bir sonuca götürür; maddi dünyadan tamamen ayrı bir Fikirler ya da Formlar dünyası olmalıdır. Mükemmel "üçgen" Fikri ile mükemmel "yatak" ve mükemmel "köpek" fikirleri de orada bulunur. İnsan duyularının bu yeri doğrudan algılayamayacağını, bunun bize ancak mantık yoluyla algılanabilir geleceğini söyler. Hatta bu Fikirler Dünyası'nın "gerçek" olduğunu ve çevremizdeki dünyanın bunu model alan bir yer olduğunu iddia eder.

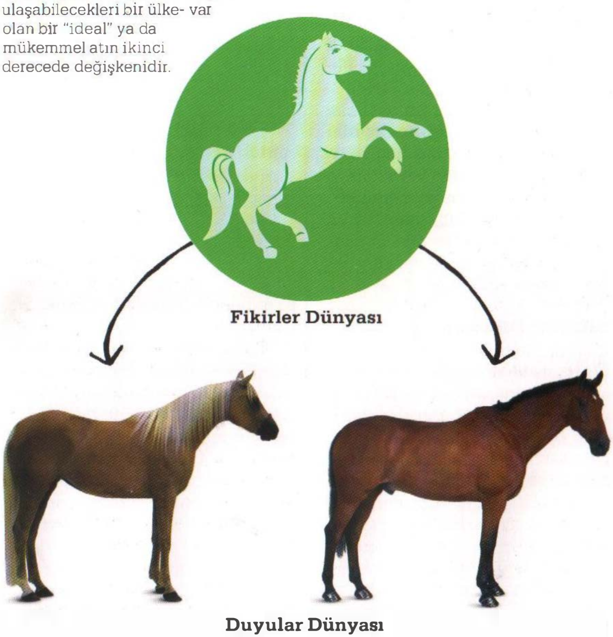
> Eğer parçaların anlamları varsa evrenseller de olmalıdır.
> **Platon**

Teorisini resimlemek için Platon "Mağara Benzetmesi"ni kullanır. İnsanların doğumlarından itibaren içine hapsedildikleri bir mağara hayal etmemizi söyler. Bu mağarada karanlıkta arka duvara bakacak şekilde bağlanmışlardır. Sadece önlerindekini görürler. Mahkûmların arkasında canlı bir ateş yanmakta ve karşılarındaki duvara gölgesi aksetmektedir. Ayrıca ateşle mahkûmların arasında insanların yürüdükleri ve bazen çeşitli nesnelerin bulunduğu yüksek bir duvar

Mağara Benzetmesi'nde, bilgi dünyasında doğrunun ve gerçeğin yalnızca gölgeleri vardır. Bu benzetme Platon tarafından mükemmel Formlar veya Fikirler Dünyası görüşünü açıklamak için kullanılmıştır.

Platon'un Formlar teorisine göre, çevremizdeki dünyada karşılaştığımız her at Formlar ya da Fikirler Dünyası'nda -insanların sadece mantık yürütme yetenekleriyle ulaşabilecekleri bir ülke- var olan bir "ideal" ya da mükemmel atın ikinci derecede değişkenidir.

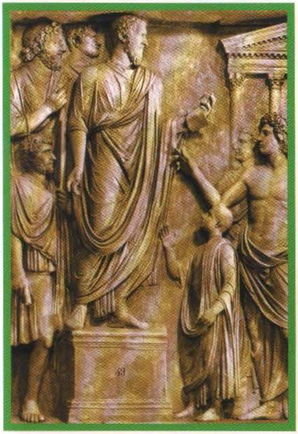

vardır ve bunların gölgeleri duvara yansımaktadır. Bu gölgeler mahkûmların dünya hakkında bildikleri tek şeydir; objeler hakkında hiçbir kavramları yoktur. Eğer mahkûmlardan biri bağlarını çözüp arkasına bakacak olsa objelerin kendilerini görebilecektir. Ancak bir ömür süren mahkûmiyetten sonra kafası karışmış, ateşten gözleri kamaşmış olacağından, en iyi ihtimalle duvara ve bildiği tek gerçekliğe geri dönecektir.

Platon duyularımızın maddi dünyada algıladıkları her şeyin mağara duvarındaki imgelere benzediğine ve gerçeğin sadece gölgelerini gösterdiklerine inanır. Bu inanç onun Formlar teorisinin temelini oluşturur; her dünyevi şeyi algılama gücüne sahip olduğumuz duyularımıza karşılık Fikirler Dünyası'nda "Form" (ya da "Fikir") -o şeyin mükemmel ve ebedi bir gerçekliği- olarak bir karşılığı vardır. Duyularımızla algıladıklarımız gerçekliğin kusurlu veya noksan "gölgeleri" üzerine kurulu olduğundan bu şeyler hakkında gerçek bir bilgiye sahip olamayız. En iyi ihtimalle bu konuda düşüncelerimiz olabilir ancak asıl bilgiye yanıltıcı duyularımızla değil sadece Fikirler çalışmasıyla ve yalnızca mantık yöntemiyle ulaşılabilir. Biri görüntü diğeri de Platon'un gerçeklik olarak kabul ettiği bu iki farklı dünyanın ayrımı aynı zamanda sürekli değişen dünyada sabitler bulma sorununu da çözer. Maddi dünya değişime uğrar belki ama Platon'un Fikirler Dünyası ebedi ve sabittir. Platon bu teoriyi sadece köpekler ve yataklar gibi somut şeylere değil soyut kavramlara da uygular. Platon'un Fikirler Dünyası'nda adaletin gerçeği olan bir adalet Fikri vardır; çevremizdeki maddi dünyada bulunan adalet örnekleri onun modelleri ya da ikinci derecedeki değişkenleridir. Aynı şey Platon'un en üst Fikir kabul ettiği -ve felsefi sorgulamanın amacı olan- iyilik kavramı için de geçerlidir.

Doğuştan gelen bilgi

Sorun bu Fikirlere nasıl ulaşacağımızdır ve henüz çözülmemiştir, bu yüzden de içinde yaşadığımız dünyadaki kusurlu örnekleri tanıma yeteneğine sahibiz. Platon, biz farkında olmasak da İdeal Formlar kavramımızın doğuştan olduğunu öne sürer. Ona göre insanlar ikiye ayrılırlar: beden ve ruh. Bedenlerimiz maddi dünyayı algılayabildiğimiz duyularımıza sahipken ruhlarımız Fikirler Dünyası'nı algılayabileceğimiz akla sahiptir. Platon ölümsüz ve ebedi olan ruhlarımızın doğumumuzdan önce Fikirler

> İnsan ruhu ölümsüz ve yok olmazdır.
> **Platon**

Marcus Aurelius, (MS 161'den 180'e kadar Roma İmparatoru) sadece güçlü bir hükümdar değil aynı zamanda tanınmış bir bilim adamı ve düşünürdü; Platon'un toplumları filozofların yönetmesi fikrinin gerçekleşmiş haliydi.

Dünyası'nda yaşadıkları ve ölümümüzden sonra da oraya dönmek için can attığı sonucuna varmıştır. Bu nedenle dünyada duyularımızla Fikirlerin varyasyonlarını gördüğümüzde onları bir şekilde anımsarız. Bu Fikirlerin doğuştan gelen anılarını anımsamak için ruhun bir sembolü olan mantığa ihtiyaç vardır.

Platon için filozofun işi İdeal Formlar ya da Fikirleri keşfetmektir. *Cumhuriyet*'te yönetici sınıfların da filozoflardan ya da filozofların seçtiği kişilerden oluşması gerektiğini söyler. Zira sadece gerçek bir filozof dünyanın gerçek yapısını ve ahlaki değerler gerçeğini kavrayabilir. Ancak gölgelerinden sonra gerçek objeleri gören "Mağara Benzetmesi"ndeki mahkûm gibi pek çoğu içinde rahat ettikleri tek dünyaya geri döneceklerdir. Platon filozof arkadaşlarını tutkularının gerçek doğasına ikna etmekte genellikle zorluk çekmiştir.

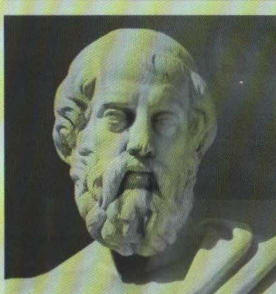
Eşsiz miras

Platon'un kendisi, filozof idealinin ya da gerçeğinin cisimleşmiş halidir. Daha önce Protagoras ve Sokrates'in takipçileri tarafından sorulan etik soruları üzerinde düşünmüş ancak bilgiye giden yolu ilk kez o keşfetmiştir. Formlar teorisi üzerinde anlaşamasalar da öğrencisi Aristoteles üzerinde büyük bir etkisi vardır. Platon'un fikirleri daha sonra Ortaçağ İslam ve Hıristiyan düşünürlerinin felsefelerinde de kendine yer bulmuştur. Bunlar arasında Platon'un fikirlerini Kilise'ninkilerle birleştiren Hippolu St. Augustine de vardır.

> Öğrenme dediğimiz sadece bir anımsama işlemidir.
> **Platon**

Gözlem yerine mantığı kullanmanın bilgi edinmenin tek yolu olduğunu söyleyen Platon aynı zamanda 17. yüzyılda ortaya çıkacak rasyonalizmin temellerini de atmıştır. Platon'un etkileri günümüzde bile hissedilmektedir; hakkında yazı yazdığı geniş konular yelpazesi 20. yüzyıl İngiliz mantık bilimcisi Alfred North Whitehead'e onun ardından gelen Batı felsefesinin sadece "Platon'un bazı dipnotlarından oluştuğu"nu söyletebilmiştir. ■

Platon

Platon'a atfedilen ve günümüze kadar gelen eserlerin sayısına rağmen yaşamı hakkında çok az şey bilinmektedir. MÖ y. 427'de Atina'da asil bir ailenin Aristokles adındaki oğlu olarak dünyaya gelmiş ancak daha sonra ("geniş" anlamına gelen) "Platon" lakabını almıştır. Hayatının muhtemelen politikaya atılması için şekillendirilmesine rağmen Sokrates'in öğrencisi olmuştur. Sokrates ölüme mahkûm edildikten sonra Platon'un Atina'ya küstüğü ve şehri terk ettiği söylenir. Çok seyahat etmiş, MÖ y. 385'te Atina'ya geri dönmeden önce İtalya'nın güneyi ve Sicilya'da bir süre kalmıştır. Burada Akademi olarak bilinen ("akademik" kelimesi de buradan gelir) okulu kurmuş ve MÖ 347'deki ölümüne kadar başında kalmıştır.

Önemli eserleri

MÖ y. 399 – MÖ 387 *Apology, Crito, Giorgias, Hippias Major, Meno, Protagoras* (ilk diyaloglar)
MÖ y. 380 – MÖ 360 *Phaedo, Phaedrus, Cumhuriyet, Sempozyum* (orta diyaloglar)
MÖ y. 360 – MÖ 355 *Parmenides, Sofist, Theaetetus* (son diyaloglar)

GERÇEK ÇEVREMİZDEKİ DÜNYADA YER ALIR

ARİSTOTELES (MÖ 384–322)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Ampirisizm

ÖNCE
MÖ 399 Sokrates erdemin bilgelik olduğunu söyler.

MÖ y. 380 Platon, Sokrates'in diyalogları *Cumhuriyet*'te Formlar teorisini açıklar.

SONRA
MS 9. yüzyıl Aristoteles'in yazıları Arapça'ya çevrilir.

13. yüzyıl Aristoteles'in eserlerinin tercümeleri Latince'ye de çevrilir.

1690 John Locke bir İngiliz ampirisizm okulu kurar.

1735 Zoolog Carl Linnaeus, Aristoteles'in biyolojik sınıflandırma sistemine dayanan *Systema Naturae*'de modern taksonominin temellerini atar.

Aristoteles, büyük filozof Platon'un yanında Akademi'de çalışmak için Atina'ya geldiğinde 17 yaşındaydı. Platon da o sırada 60'ındaydı ve Formlar teorisini çoktan bulmuştu. Bu teoriye göre adalet ve yeşil renk gibi tüm dünyevi fenomenler, Formlar adı verilen ve dünyadaki modellerine özel kimliklerini veren ideal karşılıklarının birer gölgesiydiler.

Aristoteles gayretli biriydi ve ustasından hiç kuşkusuz çok şey öğrenmişti ama aynı zamanda birbirlerinden çok farklı yaradılışları vardı. Platon'un dâhiyane zekâsı ve sezgilerine karşılık Aristoteles bilimsel ve metodolojikti. Buna rağmen açıkça görülen karşılıklı bir saygıları vardı. Aristoteles Akademi'de öğrenci ve hoca olarak Platon ölene dek, 20 yıl daha kaldı. Şaşırtıcı biçimde Platon'un halefi seçilmedi ve o da Atina'dan ayrılarak İyonya'ya çok verimli geçeceği sonradan anlaşılan bir yolculuk yaptı.

Platon'un teorisi sorgulanıyor

Öğretmenliğe verdiği bu mola Aristoteles'e yaban hayatı üzerine çalışma tutkusunu yerine getirme fırsatını verdi ve bu çalışmayla Platon'un Formlar teorisinin yanlış olduğu hissi daha da kuvvetlendi. Aristoteles'in tezlerinin, ilk teorilerinden bazılarında kusurlar olduğunu sonradan itiraf eden Platon üzerinde bazı etkileri olduğunu düşünmek çok caziptir ama bunu kesinlikle bilmek imkânsızdır. Ancak Platon'un, Aristoteles'in onun Formlar teorisini çürütmek için kullandığı Üçüncü Adam tezinden haberi olduğunu biliyoruz. Bu argüman şöyledir: eğer Formlar ülkesinde dünyadaki insanların model aldığı mükemmel bir İnsan Formu varsa bu Form'un döllenebilir bir içeriğe sahip olabilmesi için İnsan Formu'nun Formu üzerine temellenmiş olması gerekirdi; ve tabii o da Formların Formu'nun temel aldığı kendisinden daha yüksek bir Form'dan gelmiş olmalıydı ve bu böyle sonsuza dek giderdi.

Aristoteles'in Formlar teorisine karşı ikinci argümanı daha açık sözlü ve doğadaki çalışmalarıyla doğrudan ilgiliydi. Şeylerin gerçekleri burada, Yeryüzü'nde dururken, gündelik şeylerin doğasında varken, kuramsal bir Formlar ülkesi olduğunu düşünmenin tamamen gereksiz olduğunu fark etmişti.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ Platon 50–55 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83 ▪ René Descartes 116–123 ▪ John Locke 130–33 ▪ Gottfried Leibniz 134–37 ▪ George Berkeley 138–41 ▪ David Hume 148–53 ▪ Immanuel Kant 164–71

Platon ve Aristoteles'in evrensel niteliklerin doğası konusunda görüşleri farklıydı. Platon'a göre onlar Formlar'ın yüce ülkesindeydiler ama Aristoteles burada, dünyada olduklarını düşünüyordu.

Belki de babası doktor olduğundan Aristoteles'in bilimsel ilgisi daha çok bizim bugün biyolojik bilimler dediğimiz alandaydı. Oysa Platon'un altyapısı sağlam bir şekilde matematiğe dayanıyordu. Altyapılarındaki bu farklılık iki adamın arasındaki yaklaşım farkını açıklamaya yeterlidir. Matematik, özellikle de geometri, günlük hayattan çok uzaktaki soyut kavramlarla ilgilenirken biyoloji çevremizdeki dünyayla çok fazla ilgili ve neredeyse tamamen gözleme dayanır. Platon, Formlar ülkesi için mükemmel daire gibi (doğada var olamayacak) kavramlardan bir doğrulayıcı aramış ama Aristoteles doğal dünyayı inceleyerek belirli sabitlerin keşfedilebileceklerini bulmuştu.

Duyulara güvenmek

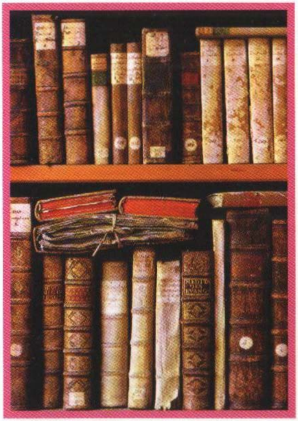
Aristoteles'in ileri sürdüğü tez Platon'un teorisini tepetaklak etmişti. Duyularımıza güvenmemek şöyle dursun Aristoteles teorilerine kanıt bulmak için onlara dayanıyordu. Doğadaki çalışmalarında karşılaştığı her bitki ya da hayvan örneğinin özelliklerini gözlemleyerek onu diğer bitki ya da hayvanlardan ayıranın ve onu o yapanın ne olduğuyla ilgili resmin tamamını görebiliyordu. Çalışmaları daha önce inandıklarını -yani Plato'nun öne sürdüğü gibi Formları tanıma kabiliyetiyle doğmadığımızı- doğrular nitelikteydi.

Örneğin bir çocuk bir köpekle her karşılaştığında onun diğer köpeklerle ortak nelerinin olduğunu fark ediyor ve böylece sonunda bir şeyi köpek yapanın neler olduğunu tanıyordu. Çocuğun artık "köpek olma hali" ya da "form"la ilgili, yani Aristoteles'in öne sürdüğü gibi köpekle ilgili bir fikri oluşuyordu. Bu yolla şeyleri şey yapan ortak özellikleri dünyayla ilgili deneyimlerimizden öğreniyorduk; ve zaten dünyayı incelemenin tek yolu da duyularımız aracılığıyla olabilirdi.

Şeylerin özü

Platon gibi Arisoteles de daha sonra değişimle şekillenen dünyada değişmez ve ebedi bir esas aramayı düşünmeye başladı ancak sadece Ruh'un algılayabileceği bir Formlar dünyasında böyle bir çapa aramaya gerek olmadığı sonucuna vardı. Kanıt yine burada, duyularımızla algıladığımız çevremizdeki dünyadaydı. Aristoteles maddi dünyadaki kusurlu şeylerin, kendilerinin bazı ideal Formlarının kopyaları olmadığına ama bir şeyin özünün onun her örneğinde doğuştan var olduğuna inanıyordu. Örneğin "köpek olma hali" sadece köpeklerin paylaştıkları ortak özellikler değildi; her köpekte doğuştan var olan bir şeydi. Bu nedenle farklı şeyler üzerinde çalışarak onların

> Doğanın eylemine bağlı olan her şey yaradılışından olabileceği kadar iyidir.
> **Aristoteles**

> Her insan öğrenme arzusuyla doğar.
> **Aristoteles**

Aristoteles fizik, mantık, metafizik, şiir, etik, politika ve biyoloji gibi bugün sahip olduğumuz bilgi ve bilimlerin çoğunu sınıflandırmıştır.

evrensel, değişmez doğalarının iç-yüzünü anlayabilirdik. Aristoteles, doğadaki örnekleri için geçerli olan her şeyin insanlarla ilgili kavramlarda da geçerli oldukları sonucuna varmıştı. "Erdem", "adalet", "güzellik" ve "iyi" gibi kavramlar da tam olarak aynı yolla incelenebilirdi. Ona göre hepimiz "boş birer tablet" gibi zihinlerle doğuyorduk ve sahip olduğumuz her fikre sadece duyularımız aracılığıyla ulaşıyorduk. Doğuştan gelen fikirlerimiz yoktu; yani doğru ve yanlışla ilgili görüşlerimiz de olamazdı. Hayatlarımız boyunca adaletle ilgili örneklerle karşılaştıkça bir şekilde bu örneklerin ortak niteliklerini fark ederek yavaş yavaş adaletle ilgili kavrayışımızı oluşturuyorduk. Başka bir deyişle ebedi, değişmez bir adalet fikrine ulaşabilmemizin tek yolu bu kavramın çevremizdeki dünyada nasıl göründüğünü gözlemlemekle olabilirdi.

Aristoteles bu noktada, sadece evrensel niteliklerin var olduğunu reddederek değil onların hem doğalarını hem de onları bilme araçlarımızı sorgulayarak Platon'dan ayrılıyordu (bunlardan ikincisi bilgi teorisi ya da "epistemoloji"nin temel sorusudur). Bu aynı zamanda, evrensel gerçeklere nasıl ulaştığımız konusunda daha sonra filozofları farklı iki kampa ayıran görüş ayrılığıdır: *A priori* yani doğuştan gelen bilgiye inanan (René Descartes, Immanuel Kant ve Gottfried Leibnit gibi) rasyonalistler ve tüm bilginin deneyimden geldiğini ileri süren (John Locke, George Berkeley ve David Hume gibi) ampiristler.

Biyolojik sınıflandırma

Platon ve Aristoteles'in teorilerine ulaşırken kullandıkları yöntemler bize onların karakterleri hakkında bazı fikirler verir. Platon'un Formlar teorisi, tezini savunurken kullandığı yönteme, Sokrates ile çağdaşları arasında geçen ve büyük ölçüde hayal gücü ile beslenen kurgu diyaloglara da yansıyacak şekilde büyük ve uhrevidir. Aristoteles'in teorisi ise tersine daha dünyevidir; daha sıradan ve akademik bir dille sunulmuştur. Aslında Aristoteles dünyanın gerçeğinin burada, Yeryüzü'nde bulunacağına o kadar ikna olmuştur ve daha üst bir boyutta değildir ki bitki ve hayvan örnekleri toplamaya koyulmuş, onları özelliklerine göre sınıflandırmaya başlamıştır.

Bu biyolojik sınıflandırma için Aristoteles, türünün ilk örneği olan hiyerarşik bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem o kadar güzel tasarlanmıştır ki bugün hâlâ kullanılan taksonominin de temellerini oluşturur. Aristoteles doğayı ilk önce canlı ve cansız varlıklar olarak ikiye ayırır, sonra dikkatini canlıları sınıflandırmaya çevirir. İkinci ayrımını, evrensel özellikler teorisinin temelini oluşturan düşüncenin aynısıyla bitkiler ve hayvanlar arasında yapmıştır: bir bitki ile hayvanı birbirinden neredeyse hiç düşünmeden ayırabiliyoruz, ama bu ayrımı nasıl yapacağımızı nereden biliyoruz? Aristoteles için bunun cevabı her kategorinin ortak özelliklerinde saklıdır. Tüm bitkiler "bitki" formunu, tüm hayvanlar da "hayvan" formunu paylaşırlar. Ve biz bir kere bu formların doğasını anladıktan sonra örneklerin her birini tanıyabiliriz.

Bu gerçek, Aristoteles doğayı alt bölümlere ayırdıkça daha da belirginleşir. Örneğin bir türü balık olarak sınıflandırabilmek için balığı balık yapanın ne olduğunu bulmamız gerekir, ki bu da yine deneyimle yapılır ve doğuştan gelen bir bilgi gerektirmez. Aristoteles en basit organizmadan insanlara kadar tüm canlıların tam bir sınıflandırmasını yaptığında bu gerçek yeniden ve yeniden doğrulanmıştır.

Teleolojik açıklama

Aristoteles'in doğayı sınıflandırırken bulduğu bir başka gerçek de, bir varlığın "form"unu sadece derisi, kürkü, tüyü veya pulları gibi fiziksel özelliklerinin değil, etik içerimler olan ne yaptığı, nasıl davrandığının da belirlediğidir.

Etikle olan bağı kavrayabilmek için önce Aristoteles için dünyanın, bir şeyin var olmasını açıklayan dört nedenle açıklanabildiğini anlamamız gerekir. Bu dört neden maddi neden ya da bir şeyin neden yapıldığı; biçimsel neden ya da bir şeyin şekil veya düzenlenmesi; etken neden ya da bir şeyin nasıl var edildiği ve nihai neden ya da bir şeyin amacı veya işlevidir. Aristoteles için bilimden ayrı olmayan ama daha çok biyolojinin mantıksal bir uzantısı olan etikle ilişkili olan da bu son tür neden, yani "nihai neden"dir.

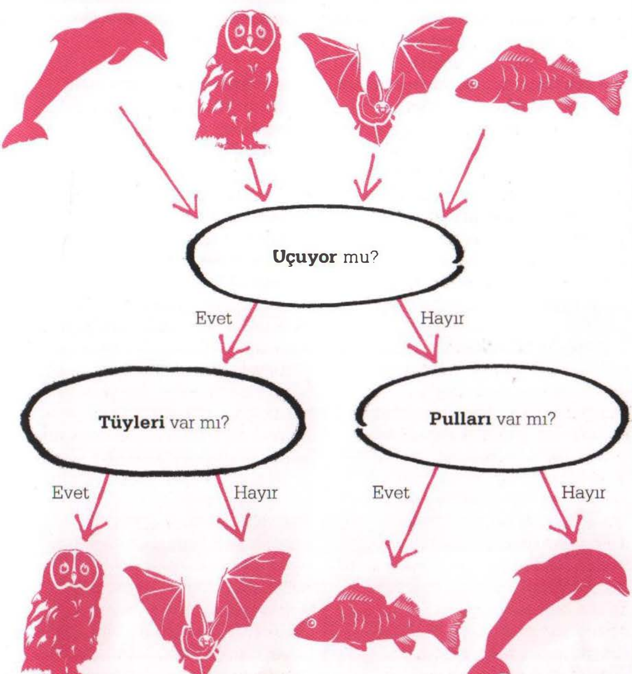
Aristoteles'in buna verdiği örnekse gözdür: gözün nihai nedeni -işlevi- görmektir. Bu işlev gözün amacı veya telos'udur; telos Yunanca'da "teleoloji" ya da doğanın amacı üzerinde çalışmak anlamına gelir. Bu nedenle bir şeyin teleolojik açıklaması onun amacını da açıklar ve bir şeyin amacını bilmek aynı zamanda o şeyin "iyi" versiyonu mu "kötü" versiyonu mu olduğunu bilmektir. Mesela göz örneğinde birinin iyi görüp görmediğini bilmektir.

İnsanlar söz konusu olduğunda "iyi" bir hayat da amacımızı yerine getirdiğimiz veya bizi insan yapan tüm özellikleri kullandığımız anlamına gelmektedir. Bir insan, doğuştan gelen tüm özelliklerini kullanıyorsa "iyi" olarak tanımlanabilir ve sadece erdem yolunda -Aristoteles için erdemin en yüksek hali bilgeliktir- tüm yeteneklerini kullandığında mutlu olabilir. Ki bu da bizi, erdem dediğimiz şeyi nasıl tanıyacağımız sorusuna geri getirir. Cevapsa yine Aristoteles'tendir: gözlemlemekle. "İyi hayat"ın doğasını çevremizdeki insanları görerek kavrarız.

Kıyaslama

Sınıflandırma işleminde Aristoteles, belirli bir kategoriye ait olup olmadığını belirlemek için her örneğe uyguladığı sistematik bir mantık biçimi geliştirmiştir. Örneğin tüm sürüngenlerin ortak özelliklerinden biri soğukkanlı olmalarıdır; bu nedenle eğer incelediği örnek sıcakkanlıysa o zaman sürüngen olamaz. Aynı şekilde tüm memelilerin ortak özelliği yavruları-

Aristoteles'in canlılar sınıflandırması doğal dünyanın ilk ayrıntılı incelemesidir. Tüm hayvanların ortak özellikleri hakkında genel gözlemlerden başlayıp kesin olarak ayrılmış kategorilere kadar devam eder.

> Linnaeus ve Cuvier, farklı şekillerde olmak üzere, benim iki tanrımdılar ama onlar büyük Aristoteles'in yanında okul çocuğu sayılırlardı.
> **Charles Darwin**

"Sokrates ölümlüdür" tarihteki en ünlü kıyaslamanın inkâr edilemez sonucudur. Aristoteles'in bu kıyaslaması -iki önermeden sonuca giden basit bir üretim- ilk biçimsel mantık sistemidir.

> Her eylem yedi nedenden biri ya da diğerine bağlıdır: şans, doğa, dürtü, alışkanlık, akıl yürütme, öfke veya iştah.
> **Aristoteles**

nı emzirmeleridir; o zaman örnek bir memeliyse yavrusunu emzirecektir. Aristoteles bu düşünce biçiminden, iki önerme ve bir sonuçtan oluşan üçlü bir şablon çıkarmıştır: Eğer X'ler ve B bir A ise o zaman B de X'tir. Kıyaslama olarak da bilinen bu akıl yürütme, bulunmuş ilk biçimsel mantık sistemidir ve 19. yüzyıla kadar mantığın temel modeli olarak kalmıştır.

Ancak kıyaslama, Aristoteles'in doğayı sınıflandırmasının bir yan ürünü olmaktan daha fazlasıdır. Analitik tümevarımı mantık biçiminde kullanarak Aristoteles, akıl yürütmenin gücünün duyulara dayanmadığını ve bu durumda doğuştan gelen bir özellik olduğunu -insan olmanın bir parçası olduğunu- da fark etmiştir. Doğuştan fikirlere sahip değilsek de deneyimlerimizle öğrenebilmek için gerekli olan bu beceriye doğuştan sahibiz. Bu gerçeği hiyerarşik sistemine uyguladığında doğuştan gelen akıl yürütme becerimizin bizi canlılar dünyasındaki diğer varlıklardan ayırdığını ve hiyerarşinin en üst basamağına yerleştirdiğini görmüştür.

Klasik Yunan'ın Düşüşü

Aristoteles'in fikirlerinin geniş kapsamlı yelpazesi ve Platon'un Formlar teorisini çürütürken kullandığı devrimci yöntem, felsefesinin onun yaşadığı zamanın ötesine geçip büyük etkiler yaratacağını önceden göstermiştir. Bu, onun tüm çalışmalarının hatasız olduğunu göstermez; coğrafya ve astronomi konularında yanlışları vardır; ahlak anlayışı kölelerin kullanılmasını ve kadınların aşağı sınıf insanlar olduklarını kabul eder, mantık anlayışı da modern standartlar bakımından noksan sayılır. Bununla birlikte yaptıkları ile hem felsefede hem bilimde çığır açmıştır.

Ancak Aristoteles bir çağın sonuna yetişmiştir. Öğrencisi Büyük İskender kendisinden kısa süre önce ölmüş ve bu da Yunan tarihinde Helenistik dönemi başlatarak Atina'nın etkisinin azalmasına neden olmuştur. Roma İmparatorluğu Akdeniz'de egemen güç haline gelmeye başlamış ve Yunan'dan aldığı felsefe Stoacılarınki olmuştur. Platon ve Aristoteles'in rakip ekolleri -Platon'un Akademisi ile Aristoteles'in Atina'da kurduğu Lyceum- etkinliklerine devam etmişler ancak eski ünlerini kaybetmişlerdir.

Bu ilgisizliğin bir sonucu olarak Aristoteles'in yazılarının çoğu kaybolmuştur. Onun yüzlerce bilimsel eser ve teorilerini açıklayan diyaloglar yazdığına inanılmaktadır ancak bugün eserlerinden elde kalan sadece ders ve öğretmen notları şeklinde parçalardır. Gelecek nesillerin şansına bunlar takipçileri tarafından korunmuşlardır ve eserlerinin tümü hakkında fikir verecek kadar kapsamlıdırlar.

Aristoteles'in mirası

MS 7. yüzyılda İslamiyet'in ortaya çıkışıyla birlikte Aristoteles'in eserleri Arapça'ya çevrilerek tüm İslam dünyasına yayılmış ve İbni Sina ve İbni Rüşd gibi Ortadoğulu âlimler için gerekli kaynaklar haline gelmişlerdir. Ancak tüm eserlerinin Arapça'dan Latince'ye çevrilmeye başlandığı MS 9. yüzyıla kadar Aristoteles'in Batı dünyasındaki tek eseri mantık üzerine yazdığı eserin Boethius tarafından yapılan Latince çevirisidir (MS 6. yüzyılda yapılmıştır). Bu, aynı zamanda

Aristoteles'in düşünce tarihindeki etkisi, Ortaçağ'a ait bir Hıristiyan eseri olan ve Tanrı'nın yönetiminde canlıların hiyerarşisini tasvir eden Varoluşun Büyük Zinciri'nde görülmektedir.

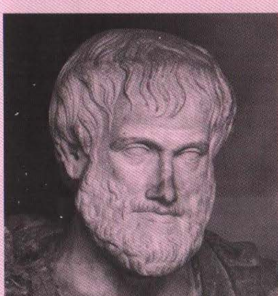
Aristoteles'in fikirlerinin bugün bildiğimiz kitaplarda -*Physics*, *The Nicomachean Ethics* ve *Organon*- toplandığı zamandır. 13. yüzyılda Thomas Aquinas, Aristoteles'in eserlerine uygulanan yasağa cesaretle karşı çıkmış ve bu eserleri aynen St. Augustine'in Platon'a arka çıkması ve Platon'la Aristoteles'in yeniden kavga etmelerine neden olan aynı yöntemle Hıristiyan felsefesine entegre etmiştir.

Aristoteles'in mantık üzerine notları (*Organon*'la ortaya konan) 19. yüzyılda matematiksel mantığın ortaya çıkmasına kadar mantıkla ilgili standart metinler olarak kalmıştır. Aynı şekilde, canlıların sınıflandırması Ortaçağ'lar boyunca Batı düşüncesine egemen olmuş ve Hıristiyan *scala naturae* ("doğanın merdiveni") veya Varoluşun Büyük Zinciri halini almıştır. Bu, yaradılışın tümüne Tanrı'dan sonra insanın egemen olduğunu tasvir etmektedir. Rönesans dönemine de Aristoteles'in sorgulama yöntemi hâkim olmuştur.

17. yüzyılda ampiristler ve rasyonalistler arasındaki tartışmalar, René Descartes'in *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'ı yayınladığında doruğa ulaştı. Descartes ve ardından Leibniz ve Kant rasyonalist yolu seçtiler; karşılığında Locke, Berkeley ve Hume ampirist muhalefet olarak aynı çizgide durdular. Filozoflar arasındaki farklılıklar bir kez daha karakterler kadar içeriklerle de belirlenmişti: Kıtaya karşı İngiltere; şaire karşı akademisyen, Platonculuğa karşı Aristocu. Tartışma 19. yüzyılda sona erdiyse de son zamanlarda Aristoteles'e olan ilgide bir canlanma görülmekte ve filozofun önemi yeniden değerlendirilmektedir. Özellikle etiği ile onun işlevsel "iyi" tanımının etik dili kullanma yöntemlerini kavramada çok önemli olduğunu düşünen çağdaş filozoflar için bir çekim gücü oluşturmaktadır. ■

> Zihinde bulunan hiçbir şey yoktur ki duyularda bulunmasın.
> **John Locke**

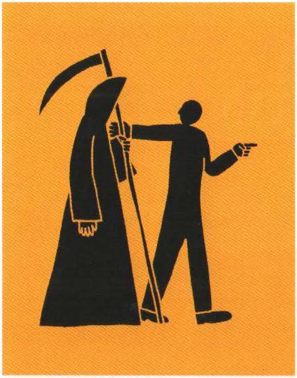
Aristoteles

Günümüz Yunanistan'ının güneydoğusunda yer alan Chalcidice'deki Stagira'da doğan Aristoteles Makedon kraliyet ailesine mensup bir doktorun oğluydu ve bir aristokrat olarak eğitilmişti. 17 yaşında Platon'un Atina'daki Akademi'sine gönderilmiş ve hem öğrenci hem öğretmen olarak 20 yılını orada geçirmişti. Platon ölünce Aristoteles Atina'dan ayrılmış ve İyonya'ya gitmiş, uzun yıllar kendini doğa araştırmalarına vermişti. Daha sonra Makedonya sarayında öğretmenliğe atandı. Genç Büyük İskender'e öğretmenlik yaptı ve çalışmalarına orada devam etti. MÖ 335'te İskender'in de teşvikiyle Atina'ya geri döndü ve Platon'un okuluna rakip olarak Lyceum'u kurdu. Yazılarının çoğunu burada yazdı, fikirlerini biçimlendirdi. İskender'in MÖ 323'teki ölümünden sonra Atina'da anti-Makedonyen bir tepki alevlendi, Aristoteles Chalcis'e, Euboea adasına kaçtı ve ertesi yıl orada öldü.

Önemli eserleri

Organon, *Physics* (9. yüzyılda derlenerek kitap haline getirilmiştir).

ÖLÜM BİZİ İLGİLENDİRMEZ

EPİKÜROS (MÖ 341–270)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Epiküranizm

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl sonu Sokrates bilgiyi ve gerçeği aramanın zahmete değer bir hayata giden yol olduğunu söyler.

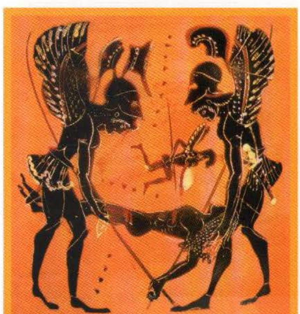
MÖ y. 400 Demokritos ve Leukippos kozmosun sadece boşlukta hareket eden atomlardan oluştuğu sonucuna varırlar.

SONRA
MÖ y. 50 Romalı filozof Lucretius, Epiküros'un fikirlerini incelediği *De rerum natura*'yı yazdı.

1789 Jeremy Bentham "en çok sayıda insana en çok mutluluk"la özetlenen faydacı görüşü savunur.

1861 John Stuart Mill entellektüel ve ruhsal zevklerin fiziksel zevklerden daha çok değeri olduğunu öne sürer.

Epiküros antik Yunan'da felsefenin Platon ve Aristoteles'in fikirleriyle doruğa ulaştığı bir dönemde büyüdü. Felsefi düşüncenin ana odak noktası metafizikten etiğe -ve aynı zamanda politik etikten kişisel etiğe- kayıyordu. Epiküros, -Sokrates'in temel insani kavramlar ve değerleri gerçeğini araştırması gibi- ilk filozofların araştırmalarının izini süren yeni bir düşünce ekolünün tohumlarını buldu. Epiküros'un geliştirdiği felsefenin merkezi hayatın amacının zihnin huzuru ya da sükûneti olduğu görüşüydü. Zevk ve acının iyi ve kötünün kökleri olduğunu, erdem ve adalet gibi niteliklerin bu köklerden türediğini çünkü "bilgelik, onur ve adalet olmaksızın hoş bir yaşam sürmenin imkânsız olduğunu, hoş bir yaşam sürmeden bilgece, onurlu ve adaletli yaşamanın mümkün olmadığını" öne sürdü. Epikürizm genellikle duyumsal zevklerin peşinde olmakla yanlış yere suçlanmıştır. Epiküros için en büyük zevkler sadece bilgi ve dostluk aracılığıyla elde edilebilenler, acı ve korkulardan bağımsız, aşırılığa kaçmayan bir hayat sürmekti.

Zalim ölüm tanrısı Thanatos'un korkunç resimleri, antik Yunanların öldükleri zaman ve ölümden sonra günahları için çekecekleri acı ve işkenceyi tasvir etmek için kullanılır.

Ölüm korkusu

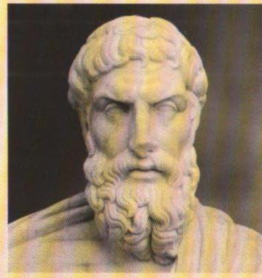
Epiküros, huzurlu bir zihnin önündeki en büyük engellerden birinin ölüm korkusu olduğu ve bu korkunun günah işlerlerse tanrıların gazabının kendilerini ölümden sonra sert biçimde cezalandıracağını öngören dini inançlarla daha da arttığı sonucuna varmıştı. Ancak bu korkunun karşısına alternatif bir ölümsüzlük hali önererek çıkmak yerine ölümün doğasını açıklamayı denedi. Ölüm anımızda bilincimizin (ruhumuz)

Ayrıca bkz.: Demokritos ve Leukippos 45 ▪ Sokrates 46–49 ▪ Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Jeremy Bentham 174 ▪ John Stuart Mill 190–93

varlığı sona erdiğinden öldüğümüzde bunun farkında olmayacağımızı öne sürerek başladı. Bunu açıklamak için de Demokritos ve Leukippos'un tüm evrenin atomlar ya da boşluktan oluştuğu görüşünden yola çıktı. Daha sonra ruhun bir boşluk olamayacağını çünkü bedenle birlikte dinamik şekilde hareket ettiğini, bu yüzden de atomlardan yapılmış olması gerektiği sonucuna vardı. Ruhun atomlarının bedenin her yanına dağıldığını ama öldüğümüz zaman dağılacak kadar kırılgan olduklarını ve bu yüzden de o andan sonra hiçbir şey hissetmeyeceğimizi buldu. Eğer insan öldüğünde fiziksel ya da zihinsel olarak hiçbir şey hissetmiyorsa ölüm korkusunun yaşarken bu kadar büyük acı vermesi aptalcaydı.

Epiküros'un yaşamı süresince küçük ama sadık bir destekçiler kitlesi oldu ancak dini önemsemediği şeklinde algılandığı için sevilmedi. Felsefesi asırlar boyunca ana akım felsefe tarafından görmezden gelindi ama 18. yüzyılda Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından tekrar su yüzüne çıkarıldı. Epikürizm'in doktrinleri devrimci politikada, Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Beyannamesi'ndeki şu sözlerle yankı buldu: "yaşam, özgürlük ve mutluluğun izinde". ▪

Epiküros

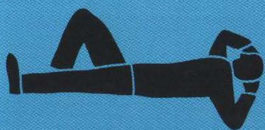
Atinalı bir ailenin çocuğu olarak Ege adalarından Sisam'da doğan Epiküros ilk felsefe eğitimini Platon'un öğrencilerinden birinden aldı. MÖ 323'de Büyük İskender'in ölümü ve onu izleyen siyasi çekişmeler sırasında Epiküros ve ailesi Colophon'a (günümüz Türkiye'sinde) göç etmeye zorlandılar. Epiküros orada, Demokritos'un takipçilerinden Nausiphanes'le birlikte çalışmalarına devam etti.

Epiküros, MÖ 306'da Atina'ya geri dönmeden evvel Lesbos adasındaki Mytilene'de ve Yunan anakarasındaki Lampsacus'ta kısa süreliğine dersler verdi. Atina'da arkadaşları ve destekçileriyle Bahçe adında bir okul kurdu. Orada Epikürizm olarak bilinecek felsefesini en ince detaylarına kadar açıkladı.

Sıkça bozulan sağlığına rağmen Epiküros 72 yaşına kadar yaşadı. İnançlarını doğrularcasına hayattaki son günü gerçekten mutlu bir gündü.

Önemli eserleri

MÖ 3. yüzyıl başı
Doğa Üzerine
Önemli Doktrinler,
Vatikan Vecizeleri

EN AZLA YETİNEN KİMSE ZENGİNDİR

SİNOPLU DİYOJEN (MÖ Y. 404–323)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Sinizm

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl başı Sokrates ideal bir hayatın gerçeği aramakla geçen bir hayat olduğunu öğretir.

MÖ 4. yüzyıl sonu Sokrates'in öğrencisi Antisthenes doğayla uyum içinde münzevi bir yaşamı savunur.

SONRA
MÖ y. 301 Diyojen'den etkilenen Elealı Zenon Stoacılar için bir okul kurar.

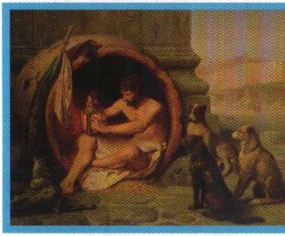
MS 4. yüzyıl Hippolu St. Augustine, pek çok Hıristiyan münzevilik tarikatına model oluşturdukları halde Siniklerin utanmaz davranışlarını kınar.

1882 Friedrich Nietzsche *Gay Science*'da Diyojen ve fikirlerine yer verir.

Platon bir zamanlar Diyojen'i "delirmiş bir Sokrates" olarak tanımlamıştı. Bu tanım bir aşağılama anlamına geliyorsa da gerçekten çok uzak değildi. Diyojen, Sokrates'in erdeme olan tutkusunu ve maddi konforu reddedişini paylaşmış ama bu fikirleri uçlara taşımıştı. İyi veya yaşanmaya değer bir hayat sürmek için kişinin kendisini toplum tarafından empoze edilen dış kısıtlamalardan ve arzu, duygu ve korkunun neden olduğu içsel tatminsizlikten kurtarması gerektiğini savunuyordu. Bunun da mantıkla ve doğal dürtülerle yönetilen basit bir hayat sürerek, gelenekleri utanmaksızın reddederek, mal ve konfor arzularından vazgeçerek başarılabileceğini öne sürüyordu.

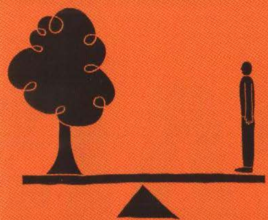
Diyojen, Yunanca "köpeğe benzeyen" anlamına gelen *kunikos*'tan gelen ve Sinikler olarak bilinen bir grup filozofun ilkiydi. Bu ad Siniklerin her türlü sosyal geleneği ve etiketi reddederek bunun yerine mümkün olduğu kadar doğal bir yaşam sürme kararlılıklarını yansıtıyordu. Diyojen'in kendisinin terk edilmiş bir fıçının içinde, yoksul bir hayat sürerek yaptığı gibi; kişinin bunu ne kadar iyi yaparsa ideal bir yaşam sürmeye o kadar yaklaşacağını ileri sürüyorlardı.

Diyojen'in cümlesindeki "zengin" olan mutlu insan da bu nedenle doğanın ritmi ile uyum içinde, medeni toplumun gelenekleri ve değerlerinden bağımsız "azla yetinen" kişi olabilirdi. ■

Dünya nimetlerini reddeden, Diyojen sokaklarda yaşamayı seçmişti. Gelenekleri küçümser, sadece çöpe atılan atılmış artıklarla beslenir ve -eğer giyinmeye zahmet ederse- pis çaputlara sarınırdı.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ Platon 50–55 ▪ Elealı Zenon 67 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21

HAYATIN AMACI DOĞAYLA UYUM İÇİNDE YAŞAMAKTIR

ELEALI ZENON (MÖ Y. 332 – MÖ 265)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Stoacılık

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon etik ve şehir-devlet üzerine düşüncelerini *Cumhuriyet*'te ortaya koyar.

MÖ 4. yüzyıl Sinoplu Diyojen Sinik ilkelerini göstermek için olağanüstü bir yoksulluk içinde yaşar.

SONRA
MS y. 40-MS 45 Romalı devlet adamı ve filozof Genç Seneca *Diyaloglar*'ında Stoacı geleneğini devam ettirir.

y. 150-180 Roma İmparatoru Marcus Aurelius, Stoacı felsefe üzerine 12 ciltlik *Meditasyonlar*'ı yazar.

1584 Flaman Justus Lipsius, Neo-Stoacılık ekolü kurmak için Stoacılıkla Hıristiyanlığı birleştirdiği *De Constantia*'yı yazar.

Aristoteles'in ölümünden sonra iki önemli felsefe ekolü ortaya çıkmıştı. Bunlar sınırlı kişinin katıldığı, hedonist, tanrısız Epiküros etiği ile Elealı Zenon'un daha popüler ve daha kalıcı Stoacılığıydı.

Zenon, Sinoplu Diyojen'in bir öğrencisi olan Cynic'le çalıştı ve onun yaşama karşı pratik yaklaşımını paylaştı. Metafizik yorumlara sabrı yoktu ve kozmosun üstün bir yasa koyucu tarafından takdir edilen doğa yasaları ile yönetildiğine inanmıştı. İnsanın bu gerçeği değiştirmeye gücünün yetmeyeceğini ve bu düzenin pek çok yararının yanı sıra adaletsizliğini ve zalimliğini de kabul ettiğini ileri sürüyordu.

Özgür irade

Ancak Zenon aynı zamanda insana özgür iradesini gösterebilmesi için sağduyulu bir ruh verildiğini de iddia ediyordu. Kimse "iyi" bir hayat sürmeye zorlanamazdı. Üzerinde çok az ya da hiç kontrolü olmayan şeyleri bir kenara koyup acıya ve zevke, yoksulluğa ve zenginliğe aldırış etmemek bireyin kendi kararıydı. Ama eğer bir insan bunu yaparsa iyi ya da kötü tüm yönleriyle doğayla uyum içinde bir hayata ulaşabilir ve üstün yasa koyucunun hükümdarlığıyla uyumlu yaşayabilirdi.

Stoacılık, Helenistik Yunan'ın hemen her yerinde yandaş buldu. Ancak bundan daha da çok takipçisi genişlemekte olan Roma İmparatorluğu'ndaydı ve 6. yüzyılda Hıristiyanlık tarafından alt edilene kadar hem siyasi hem bireysel etiğin temelini oluşturdu. ■

> Mutluluk güzel bir hayat akışıdır.
> **Elealı Zenon**

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Epikür 64–65 ▪ Sinoplu Diyojen 66

ORTAÇAĞ DÜNYASI 250–1500

y. 260
Plotinus, **Neo-Platonizm**'i kurar. Bu, Platon'un yazılarını temel alan bir mistik felsefe okuludur.

313
I. Constantine Milano Bildirisi'yle Roma İmparatorluğu'nda dini özgürlük ilan eder.

395
İç ve dış krizler **Roma İmparatorluğu**'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasına neden olur. Batı imparatorluğu bir asır içinde tarihten silinir.

397–98
Hippolu St. Augustine *İtiraflar*'ını yazar.

y. 510
Boethius, Aristoteles'in mantık üzerine yazdığı eseri tercüme etmeye başlar.

618
Çin'de **Tang Hanedanı** dönemi başlar ve kültürel gelişim açısından bir **Altın Çağ** başlar.

622
Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye **Hicret** yolculuğuna çıkması İslamiyet döneminin başlangıcı sayılır.

711
Hıristiyan İberya'sının (günümüz İspanya ve Portekiz'i) Müslüman akıncılar tarafından istilası.

Felsefe, Romalıların erdemli davranış ve görev duygusuna yaptığı vurgu nedeniyle hayran oldukları Stoacılık dışında Roma kültüründe önemli bir rol oynamamıştır. Bu yüzden de Klasik Yunan'ın kurduğu daha geniş felsefe geleneği Roma İmparatorluğu tarafından ciddi şekilde dışlanmıştır. Felsefe Atina'da öğretilmeye devam ettiyse de etkisi giderek azaldı ve MS 3. yüzyılda önemli bir Neo-Platonist ekol kuran Plotinus'a kadar hiçbir önemli filozof yetişmedi.

Milattan sonraki ilk bin yılda siyasi ve kültürel olarak Roma etkisi de azaldı. Roma kültürüne Hıristiyanlık egemen oldu ve 5. yüzyılda imparatorluğun çöküşünden sonra Kilise, Batı Avrupa'nın egemen mercii haline geldi ve yaklaşık 1000 yıl kadar da öyle kaldı. Dini doktrinlerden bağımsız rasyonel sorgulamaya dayanan Yunan felsefesi Hıristiyanlığın yükselmesiyle birlikte rahatsız bir döneme girdi. Evrenin yapısı ve erdemli bir hayatı neyin oluşturduğu hakkındaki sorular yazılarda kaldı; felsefi tartışmaların konusu olmaktan uzaklaştılar.

Hippolu St. Augustine gibi ilk Hıristiyan filozofları Yunan felsefesini Hıristiyan dinine eklemlemeye çabaladılar. Bu işlev, manastır okullarından doğan ve sert diyalektik mantığı ile ünlenen skolastisizmin ana görevi oldu. Augustine gibi skolastik filozofların çalışmaları "Tanrı var mı?" ya da "İnsanın ruhu ölümsüz mü?" gibi sorulara cevap aramaktan çok Tanrı inancına ve ölümsüz ruha akılcı bir doğrulama arayışından ibaretti.

Karanlık Çağ

Roma İmparatorluğu önce küçülüp sonunda yıkıldıktan sonra Avrupa "Karanlık Çağ"a gömüldü ve Yunan ve Roma'dan miras kalan kültürün çoğu yok oldu. Kilise bilimin üzerindeki tek hâkimdi ve ayakta kalabilen tek felsefe Hıristiyanlıkla uyumlu olduğu varsayılan Platonizm'in bir biçimi ve Boethius'un çevirdiği Aristoteles'in *Mantık* kitabıydı.

Ancak kültür Avrupa'dan başka her yerde serpiliyordu. Özellikle Çin ve Japonya şiir ve sanat alanlarında bir "Altın Çağ" yaşıyorlar, gelenek-sel doğu felsefeleri dinleriyle bir-likte var olmaya devam ediyorlardı. Büyük İskender'in imparatorluğunun parçası olan

832 — Bağdat'ta dünyanın her tarafından bilim adamlarının bilgi ve fikir alışverişi yaptıkları **Bilgelik Evi** kurulur.

y. 1014–20 — **İbni Sina** *Kitab al-Shifa*'sını (Şifa Kitabı) yazar.

1077–78 — **Anselmus** *Proslogion*'u yazar.

1099 — **Hıristiyan Haçlılar** kutsal şehir **Kudüs'ü** ele geçirirler.

1347 — **Kara Ölüm** Avrupa'ya ulaşır ve kıta nüfusunun üçte birinden fazlasının ölümüne neden olur.

1445 — Alman Johannes Gutenberg bilginin kitlelere yayılmasını sağlayacak **baskı makinesini** icat eder.

1453 — Başkenti Constantinople Osmanlılar tarafından fethedilen Roma İmparatorluğu'nun doğudaki kalıntısı **Bizans İmparatorluğu**'nun çöküşü.

1492 — **Kristof Kolomb** Atlantik'i geçer ve Batı Hint adalarına ulaşır.

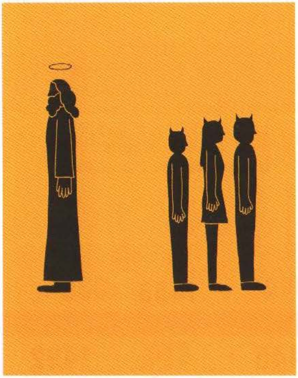
topraklarda Yunan mirası Avrupa'da olduğundan daha fazla itibar görüyordu. Klasik Yunan filozoflarının eserlerini koruyan ve tercüme eden Arap ve Pers âlimler 6. yüzyıldan itibaren onların fikirlerini İslami kültürle birleştirmeye başladılar.

İslamiyet doğuda Asya'ya, kuzey Afrika'ya ve İspanya'ya yayıldıkça etkisi Avrupa'da da hissedilmeye başlandı. 12. yüzyılla birlikte İslam dünyasındaki fikir ve icatların haberleri İngiltere'ye kadar ulaşmaya başladı, Avrupalı bilim adamları Yunan matematiğini ve felsefesini İslami kaynaklar aracılığıyla yeniden keşfetmeye başladılar. Özellikle Aristoteles'in eserleri bir tür esin kaynağı oldular ve felsefi düşüncenin Ortaçağ Hıristiyan kilisesinde yeniden canlanması için bir kıvılcım oluşturdular. Ancak Tanrı inancına ve ölümsüz ruh kavramına akılcı bir doğrulama sağladığı için Platon'un felsefesini Hıristiyan düşüncesine eklemlemek nispeten kolayken Aristoteles'e, Kilise yetkilileri tarafından oldukça şüpheli yaklaşıldı. Yine de Roger Bacon, Thomas Aquinas, Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi Hıristiyan filozofları yeni Aristotaryanizm'i bağırlarına bastılar ve sonunda Kilise'yi de onun Hıristiyan inancıyla uyumlu olduğuna ikna ettiler.

Yeni bir akılcılık

Kilise'yi yeniden canlandıran felsefeyle birlikte İslam dünyası da Ortaçağ Avrupa'sına teknolojik ve bilimsel bilgi anlamında zengin kaynaklar sunuyordu. Aristoteles'in bilimsel yöntemleri Pers ülkesindeki gelişmiş entelektüel seviyeye göre geliştirilmişti; kimya, fizik, tıp ve özellikle astronomi alanındaki ilerlemeler Avrupa'ya ulaştıklarında Kilise'nin nüfuzunu sarstılar.

Yunan düşüncesiyle yeniden tanışma ve 15. yüzyıl sonlarında Avrupa Rönesans'ına yol açan yeni fikirler kıtadaki atmosferi değiştiren bir kıvılcım oldu; insanlar sorularına cevap almak için dinden çok akla yönelmeye başladılar. Erasmus gibi hümanistlerin Reform için bastırmalarıyla Kilise'de bile görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Filozoflar da dikkatlerini Tanrı ve ölümsüz ruh fikrinden bilimin ve doğanın ortaya attığı sorulara çevirdiler. ■

TANRI KÖTÜLÜKLERİN ATASI DEĞİLDİR

HİPPOLU ST. AUGUSTINE (MS 354–430)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Hıristiyan Platonizmi

ÖNCE
MÖ y. 400 Platon, *Gorgias*'ta kötülüğün bir "şey" olmadığını ama bir şeyin yokluğu olduğunu öne sürer.

MS 3. yüzyıl Plotinus, Platon'un iyi ve kötü görüşünü canlandırır.

SONRA
y. 520 Boethius *Felsefenin Tesellisi*'nde Augustinyan kötülük teorisini kullanır.

y. 1130 Pierre Abélard kötü "şeyler" olmadığı fikrini reddeder.

1525 Protestan reformunu ateşleyen Alman rahip Martin Luther, insan iradesinin özgür olmadığını savunan *İradenin Tutsaklığı*'nı yayınlar.

Augustine özellikle kötülük problemiyle ilgilenmiştir. Eğer Tanrı tamamen iyi ve çok güçlüyse o zaman dünyada niye kötülükler var? Augustine gibi Hıristiyanlar için de İslamiyet ve Yahudiliğe bağlı olanlar için de bu bir ana soruydu ve hâlâ da öyledir. Çünkü Tanrı'nın varlığına rağmen dünyada kötülüklerin bulunduğu gerçeğinin altını çizer.

Augustine bu soruyu bir yönüyle kolayca yanıtlamaktadır. Var olan her şeyin Tanrı tarafından yaratıldığına inanmakla beraber onun kötülüğü yarattığına inanmamaktadır çünkü kötülük bir "şey" değil, bir şeyin yokluğu ya da noksanlığıdır. Örneğin kör bir adamın acı çekmesi görme yetisinin, bir hırsızdaki kötülük ise dürüstlüğün noksanlığındandır. Augustine bu tür düşünme yöntemini Platon ve takipçilerinden almıştır.

Özgürlüğün gerekliliği

Ancak Augustine'in sorunun diğer kısmını hâlâ açıklaması gerekmektedir: Tanrı neden dünyayı, içinde doğal ve ahlaki kötülükler olmasına izin vererek yaratmıştır? Augustine buna cevabını insanların akılcı varlıklar olduğu fikri etrafında örmüştür. Ona göre Tanrı'nın insanlar gibi akılcı varlıklar yaratabilmesi için onlara

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Plotinus 331 ▪ Boethius 74–75 ▪ Pierre Abélard 333 ▪ David Hume 148–53

özgür irade vermesi gerekir. Özgür iradeye sahip olmak da seçme kudretine sahip olmak demektir ve bunun içinde iyiyle kötü arasında seçim yapmak da vardır. Bu nedenle Tanrı ilk insan olan Adem'in kötüyü iyiye tercih edebileceği olasılığını da açık bırakmak zorunda kalmıştır. İncil'e göre olan tam da budur: Adem, Tanrı'nın buyruğuna karşı gelerek Bilgi Ağacı'nın meyvesini yemiştir.

Aslında Augustine'in tezi İncil'e atıf yapmadan da geçerlidir. Akılcılık, seçenekleri akıl süzgecinden geçirerek değerlendirme kabiliyetidir. Ve bu da yalnızca seçme özgürlüğü olduğunda söz konusudur ve doğallıkla içinde kötüyü seçme olasılığını da barındırır.

Augustine probleme üçüncü bir çözüm de getirir; bizden dünyayı bir güzellik nesnesi olarak görmemizi ister. Her ne kadar dünyada kötülükler bulunsa da kötülükler olmaksızın ortaya çıkabilecek tümden bir iyiliğe katkıda bulunur; aynen müzikteki akortsuz seslerin uyumu daha sevimli yapması ya da koyu renk lekelerin resmin güzelliğini arttırması gibi.

Doğal kötülükleri açıklamak

Augustine'den itibaren Hıristiyan filozofların çoğu kötülük problemini bu tezlerden birini kullanarak ele almışlar, David Hume gibi karşıtları da Hıristiyanlığa karşı argümanlar olarak bu tezlerin zaaflarını işaret etmişlerdir. Mesela hastalıkları ele almışlardır; sağlığın olmaması sadece kelimelerle oynamak gibi gözükmektedir: hastalık bir şeyin eksikliği olabilir ama hasta insanın acı çekmesi yeterince gerçektir. Ve doğal kötülükler, örneğin depremler ve salgınlar nasıl açıklanacaktır?

Tanrı'ya önceden inancı olmayan biri yine de dünyadaki kötülüklerin iyiliksever ve tam anlamıyla muktedir bir Tanrı'nın olmadığına kanıt olduğunu savunabilir. Ancak zaten Tanrı'ya inananlar için Augustine'in tezleri geçerlidir. ▪

> Adem'in Tanrı'nın emirlerine uymasını sağlayan onun aynı zamanda günah işlemesini de sağlar.
> **Hippolu St. Augustine**

Kötülüklerin olmadığı bir dünya, St. Augustine'e göre bizlerin olmayacağı bir dünyadır; akılcı varlıklar eylemlerini seçerler. Adem ve Havva'da olduğu gibi ahlaki seçimlerimiz kötülük olasılığına da imkân tanır.

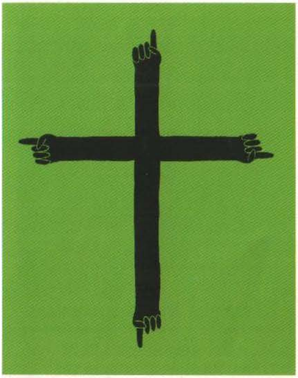
Hippolu St. Augustine

Aurelius Augustine MS 354'te Kuzey Afrika'nın küçük bir taşra kasabası olan Thagaste'de Hıristiyan bir anne ve pagan bir babanın oğlu olarak doğdu. Retorik üzerine eğitim aldı ve doğduğu kasabanın yanı sıra Kartaca, Roma ve prestijli bir konumda bulunduğu Milano'da retorik dersleri verdi.

Augustine bir süreliğine -iyi ve kötüyü evreni yöneten ikiz güçler olarak gören bir dinin- Manikheizm'in takipçisi oldu ancak daha sonra Başpiskopos Milano'lu Ambrose'un etkisiyle Hıristiyanlığa gönül verdi. 386'da ruhsal bir kriz geçirdi ve büyük bir değişime uğradı. Kariyerini bıraktı ve kendisini pek çoğu yüksek felsefi yapıdaki Hıristiyan metinleri yazmaya adadı. 395'te Kuzey Afrika'da, Hippo Piskoposu oldu ve geri kalan hayatı boyunca bu unvanı taşıdı. 75 yaşında, kasaba Vandallar tarafından kuşatıldığı ve yağmalandığı sırada Hippo'da öldü.

Önemli eserleri

y. 388–95 *Özgür İrade Üzerine*
y. 397–401 *İtiraflar*
y. 413–27 *Tanrı'nın Şehri Üzerine*

TANRI BİZİM ÖZGÜR DÜŞÜNCELERİMİZİ VE EYLEMLERİMİZİ ÖNCEDEN BİLİR BOETHIUS (MS Y. 480 – MS 525)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Hıristiyan Platonizmi

ÖNCE
MÖ y. 350 Aristoteles gelecekteki bir olayın sonucu hakkındaki herhangi bir önermeyi doğru diye ileri sürmenin yaratacağı sorunları ortaya koyar.

MÖ y. 300 Suriyeli filozof Iamblichus, bilinen şeylerin bilenin kapasitesine bağlı olduğunu söyler.

SONRA
y. 1250 - 70 Thomas Aquinas, Tanrı'nın zamanın dışında var olduğu ve bu nedenle üstün, insan kavrayışının ötesinde olduğu konusunda Boethius'la hemfikir olduğunu söyler.

y. 1300 John Duns Scotus, insan özgürlüğünün Tanrı'nın kendi hareket özgürlüğüne dayandığını ve tanrı'nın bizim geleceğimizi, özgür eylemlerimizi kendi değişmez -ama özgür- iradesiyle bildiğini söyler.

Romalı filozof Boethius, Platonist felsefe geleneğinde eğitim almıştır ve aynı zamanda bir Hıristiyandır. Aristoteles'ten kalma bir soruya bulduğu çözümle ünlüdür: Eğer Tanrı gelecekte ne yapacağımızı biliyorsa bizim özgür irademiz olduğu nasıl söylenebilir?

Çelişkiyi anlamanın en iyi yolu günlük hayattaki bir durumu hayal etmektir. Örneğin bu öğleden sonra sinemaya gidebilirim veya zamanımı yazmakla geçirebilirim. Oysa sonunda sinemaya giderim. Bu nedenle bugün öğleden sonra sinemaya gideceğim (olaydan önce) şimdiden doğrudur. Ama eğer şimdiden doğruysa o zaman bu öğleden sonrayı yazarak geçirme seçeneğim gerçekte yok demektir. Aristoteles bu problemi tanımlayan ilk kişiydi ancak cevabı çok net değildi; görünüşe göre, "Bu öğleden sonra sine-

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ John Duns Scotus 333 ▪ Benedictus Spinoza 126–29 ▪ Immanuel Kant 164–71

maya gideceğim" gibi bir cümlenin ne doğru ne yanlış olmadığını, en azından "Dün sinemaya gittim"deki gibi olmadığını düşünüyordu.

Zamanın ötesinde bir Tanrı

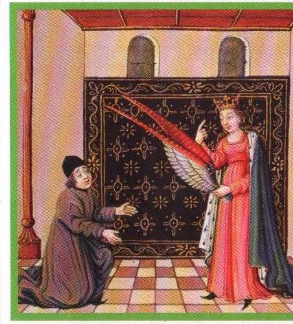
Boethius aynı problemin daha güç bir versiyonuyla karşı karşıyaydı. Tanrı'nın her şeyi bildiğine inanıyordu; sadece geçmişi ve şimdiyi değil geleceği de. Bu yüzden, eğer ben bu öğleden sonra sinemaya gideceksem Tanrı bunu şimdiden biliyor. Bu öğleden sonrayı yazarak geçiremem

> Her şey bilinir ama kendine göre değil, bilenin kapasitesine göre.
> **Boethius**

gibi görünüyor çünkü bu durum Tanrı'nın şimdiden bildiğiyle çelişir.

Boethius bu problemi aynı şeyin, bilenin doğasına göre farklı biçimlerde bilinebileceğini öne sürerek çözdü. Örneğin köpeğim güneşi sadece duyumsayabileceği özellikleriyle biliyor; görünüşü ve temasıyla. Ancak bir insan güneşin hangi kategoride bulunduğu konusunda akıl yürütebilir ve hangi elementlerden oluştuğunu, dünyadan uzaklığını vs. bilebilir.

Boethius zamanı da benzer bir şekilde düşünür. Zamanın akışı içinde yaşadığımızdan olayları ancak geçmiş (eğer gerçekleşmişse), şimdiki zaman (şu anda gerçekleşiyorsa) ya da gelecek (eğer daha sonra gerçekleşecekse) olarak bilebiliriz. Gelecekteki belirsiz olayların sonuçlarını bilemeyiz. Ama Tanrı bizim tersimize zamanın akışı içinde değildir. Ebedi bir şimdiki zamanda yaşar ve bizim geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekteki durumumuzu, bizim şimdiki zamanı bildiğimiz gibi bilir. Ve aynen benim sizin şu anda oturuyor olduğunuzu bilmemin sizin buna son verme özgürlüğünüzü engellemediği gibi Tanrı'nın bilgisi de sizin gelecek

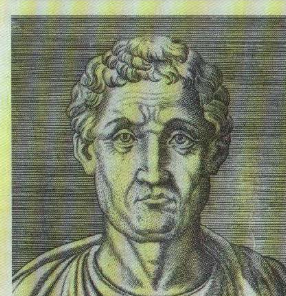

Lady Felsefe ve Boethius ünlü kitabı *Felsefenin Tesellisi*'nde özgür irade, determinizm ve Tanrı'nın ebedi mevcudiyet vizyonu hakkında konuşurlarken.

eylemlerinizi şimdiki zamandaymışlar gibi engellemez; onların özgür olmasına da engel olmaz.

Günümüzde de bazı düşünürler hâlâ benim bu öğleden sonra sinemaya gitmeye karar vermediğim için bunun hakkında bilinecek hiçbir şey olmadığını, bu yüzden de her şeyi bilen bir Tanrı'nın bile benim gidip gitmeyeceğimi bilmediğini ve bilemeyeceğini öne sürmektedirler. ■

Anicius Boethius

Anicius Boethius, Romalı Hıristiyan bir aristokrattır; Roma İmparatorluğu'nun dağıldığı ve İtalya'yı Ostrogotların yönettiği bir zamanda doğdu. Yedi yaşında yetim kaldı ve Roma'da aristokratik bir aile tarafından büyütüldü. Olağanüstü iyi bir eğitim aldı, akıcı bir Yunanca konuşabiliyordu, Latin ve Yunan edebiyatları ve felsefeleri üzerine kapsamlı bilgi sahibiydi. Hayatını Yunan metinlerini, özellikle Aristoteles'in mantık çalışmalarını tercümeye ve yorumlamaya adamışken Ostrogotik kral Theoderic'e başdanışman olarak atandı. Beş yıl kadar sonra saray entrikalarına kurban gitti ve yalan yere vatan hainliğiyle suçlanarak ölüme mahkûm edildi. En ünlü kitabı *Felsefenin Tesellisi*'ni idamını beklerken hapishanede yazdı.

Önemli eserleri

y. 510 *Aristoteles'in "Kategoriler"ine Eleştiriler*
y. 513–16 *Aristoteles'in "Yorum Üzerine"sine Eleştiriler*
y. 523–26 *Felsefenin Tesellisi*

RUH BEDENDEN AYRIDIR

İBNİ SİNA (980–1037)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Arap Aristoteryanizmi

ÖNCE
MÖ y. 400 Platon ruh ve bedenin farklı maddeler olduğunu ileri sürer.

MÖ 4. yüzyıl Aristoteles zihnin bedenin "form"u olduğunu öne sürer.

MS y. 800 – 950 Aristoteles'in eserleri ilk kez Arapça'ya tercüme edilir.

SONRA
1250'ler-60'lar Thomas Aquinas, Aristoteles'in zihin ve beden kayıtlarını uyarlar.

1640 René Descartes *Meditasyonlar*'ında ikiciliği savunur.

1949 Gilbert Ryle "Zihin Kavramı"nda ikiciliği bir "kategori hatası" olarak tanımlar.

İbni Sina Arap geleneğindeki en önemli filozof ve dünyanın en büyük düşünürlerinden biridir. Selefleri el-Kindi, Farabi ve halefi İbni Rüşd gibi o da kendisini bilinçli olarak bir İslam teoloğundan çok Yunan bilgeliği ile mantık ve kanıt yolunu takip eden bir filozof olarak tanımlar. Kendisini özellikle Aristoteles'in takipçisi olarak görür ve önemli eserleri arasında Aristoteryan felsefe ansiklopedisi vardır.

Ancak bu eserler Aristoteles'in felsefesini İbni Sina tarafından yeniden düşünülmüş ve sentezlenmiş haliyle açıklamaktadır. Evrenin her zaman var olduğu fikri gibi bazı doktrinler üzerinde İslami ortodoksi

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ El-Kindi 332 ▪ Farabi 332 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Gilbert Ryle 337

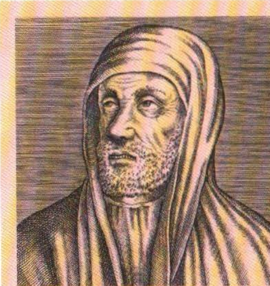

ile çatışmasına rağmen onun görüşlerine bağlı kalmış ancak diğer alanlarda Aristoteles'ten radikal bir biçimde ayrılmakta sakınca görmemiştir. Buna bir çarpıcı örnek de zihin (ya da ruh) ve beden arasındaki ilişkiye getirdiği açıklamadır.

Zihin ve beden ayrıdır

Aristoteles insanların (ve diğer hayvanların) bedenleri ve zihinlerinin iki farklı şey (veya "madde") değil ama tek birim olduklarını ve zihnin insan bedeninin "form"u olduğunu öne sürer. Bu şekilde insanın yapabileceği aralarında düşünmenin de bulunduğu tüm aktivitelerden sorumludur. Bu nedenle Aristoteles bedenin ölümüyle geriye kalan hiçbir şeyin yaşayabileceğini düşünmemiş gibi görünmektedir.

Ancak İbni Sina tam tersine felsefe tarihindeki en ünlü "ikici"lerden biridir; ruh ve bedenin iki ayrı madde olduklarını düşünür. Kendisi gibi düşünen selefleri arasında zihnin bedene hapsedildiğini düşünen Platon da vardır. Platon ölüm anında zihnin başka bir bedende yeniden dünyaya gelmek üzere hapishanesinden çıktığına inanır.

Zihin ve bedenin bölünmüş doğası için bir kanıt arayan İbni Sina "Uçan Adam" olarak bilinen bir düşünce deneyi geliştirmiştir. Bu *Şifa Kitabı*'ndaki *Ruh Üzerine*

İbni Sina

İbni Sina ya da Avrupalıların taktığı adla Avicenna günümüz Özbekistan'ındaki Bukhara yakınlarında bir köyde 980 yılında doğmuştur. Tüm İslam dünyasının bilgi dili olan Arapça yazdığı halde aslında ana dili Farsça'dır. İbni Sina bir harika çocuktur; sadece mantık ve felsefede değil tıpta da öğretmenlerini hızla geçer. Henüz çok gençken Samanid hükümdarı Nuh ibn Mansur'a başarılı bir doktor olarak tanıtılmış ve onun muhteşem kütüphanesini kullanma hakkı kazanmıştır.

İbni Sina'nın hayatı hem doktor hem siyasi danışman olarak çeşitli prenslerin hizmetinde geçer. Yazmaya 21 yaşında başlamış; metafizik, hayvan psikolojisi, katı mekaniği ve Arapça sözdizimi gibi farklı konularda 200'den fazla metin yazmıştır. Patronu Alâ al-Dawla ile seferdeyken kolik hastalığı için kullandığı ilaçların muhtemelen kötü niyetle değiştirilmesi yüzünden ölür.

Önemli eserleri

y. 1014–20 *Şifa Kitabı*
y. 1015 *Tıbbın Kanunu*
y. 1030 *İşaretler ve Anımsatıcılar*

bölümünde bir tez olarak yer alır ve kanıtlanamayacak her bilginin kenara atılmasını ve bizim sadece mutlak gerçekle baş başa kalmamızı amaçlar. 17. yüzyılın en ünlü ikicilerinden biri olan ve aynı şekilde kesin olarak bilmediği hiçbir şeye inanmamaya karar veren Descartes'ın çok sonra yapacağı çalışmalarının eskizi gibidir. İbni Sina da Descartes da zihin ya da nefsin var olduğunu bildiği için var olduğunu; bu yüzden de insan bedeninden ayrı olduğunu göstermek istemişlerdir.

Uçan Adam

Uçan Adam deneyinde İbni Sina duyularımızdan tamamen soyunsak ve bilgi için artık onlara güvenemesek neler bilebileceğimizi incelemek istemiştir. Bizden şunu hayal etmemizi ister: Farz edelim ki yeni var oldum ama tüm normal zekâma ve bilgime sahibim. Gözlerim bağlı ve havada süzülüyorum; bacaklarım birbirinden ayrı; yani hiçbir yere dokunamıyorum. Ve hiçbir duyum işlemiyor. Yine de var olduğumdan emin olurum. Ancak bu nefs nedir, hangisi benim? Bedenimin hiçbir kısmı olamaz çünkü olduklarını bile bilmiyorum. Varolduğunu doğruladığım nefsin uzunluğu, genişliği ya da derinliği yok. Herhangi bir uzantısı ya da fizikalitesi yok. Ve eğer, diyelim ki bir el hayal edebiliyorsam var olduğunu bildiğim bu nefse ait olacağını düşünemem.

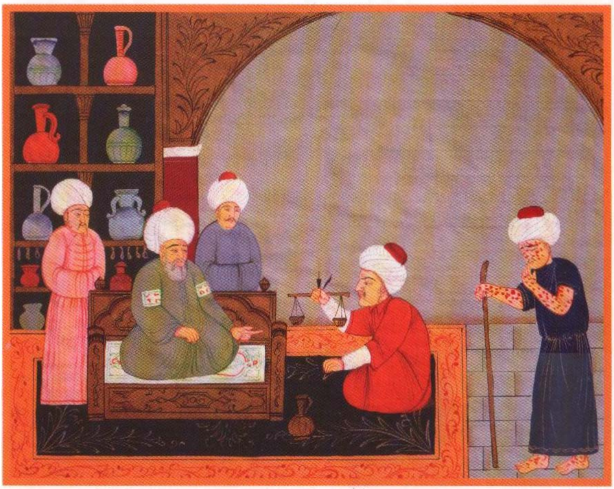
Buradan hareketle insan nefsi -olduğum şey- bedenimden ayrıdır veya fiziksel herhangi bir şeydir. Uçan Adam deneyi, İbni Sina'ya göre, zihnin var oluşunun bedenden farklı ve ayrı bir şey olduğunu anımsatmak ve uyarmak için bir yöntemdir.

İbni Sina'nın zihnin maddi bir şey olamayacağını gösteren başka yöntemleri de vardır. Çoğu zihnin kavrayabileceği entelektüel bilgi türünün maddi hiçbir şey içeremeyeceği gerçeğini temel alır. Fiziksel, şekilli şeylerin bölümlerinin fiziksel, şekilli bir duyu organına nasıl uyduğunu görmek kolaydır: gördüğüm duvar görüntüsü gözlerimin merceğine kadar uzanır; duvarın bölümlerinin her biri merceğin bir bölümüne denk gelir. Ancak zihin bir duyu organı değildir: kavradığı şey "İnsan akılcı, ölümlü bir hayvandır" gibi tanımlamalardır. Bu cümlenin bölümleri birden ve birlikte kavranmalıdır. Bu yüzden de zihin bedenin herhangi bir bölümüyle benzerlik göstermez.

> Gizli bir konuşma Tanrı ile ruh arasında tüm maddi kısıtlamalardan arınmış doğrudan bir karşılaşmadır.
> **İbni Sina**

Ölümsüz ruh

İbni Sina'nın beden öldüğünde zihnin yok olmadığı ve ölümsüz olduğu sonucunda ısrar etmesi, onun düşünme biçimini, insanın zihni ve bedeniyle bütün olarak yeniden canlanacağına ve ölümden sonra hayatın tadını çıkaracağına inanan Ortodoks Müslümanlar için makul olmaktan çıkarmıştır. Bu nedenle 12. yüzyılda İslam'ın ölülerin dirilmesi ile ilgili öğretisini reddettiği için kendisini tanrıtanımaz ilan eden büyük İslam teoloğu El Gazali'nin saldırısına maruz kalmıştır. Ancak aynı yüzyılda İbni

İbni Sina'nın tıp bilgisi o kadar geniştir ki kendisine kraliyet himayesi kazandırmıştır. *Tıbbın Kanunu* kitabı 17. yüzyıla kadar Avrupa'daki tıp ekollerine esin kaynağı olmuştur.

> Peki ama ben neyim?
> Düşünen bir şey.
> **René Descartes**

Sina'nın eserleri Latince'ye tercüme edilmiş, ikicilik felsefesi Hıristiyan filozofları ve teologları arasında popüler hale gelmiştir. Onun Aristoteles'in metinlerini yorumlama biçimini ölümsüz ruh fikriyle kolaylıkla bağdaşır bulduklarından İbni Sina'yı benimsemişlerdir.

Kuşku duyulmayan nefs

200 yıl kadar sonra, 1250'lerde Thomas Aquinas, Aristoteles'in zihin ve beden konusunu çok daha yakın biçimde ilişkilendirerek ona daha sadık bir yorum yaptı ve görüşleri 16. ve 17. yüzyıl teologları tarafından geniş ölçüde kabul gördü. Ancak 1640'ta Descartes, Aristoteles'ten çok Platon'a yakın olan bir ikiciliğe döndü ve bu konudaki yaklaşımı İbni Sina'nınkine çok yakındı.

Descartes aldatılabileceği her konuda kendisini aldatmaya çalışan bir şeytan olduğunu tasavvur ediyordu. Ona göre aldatılamayacağı tek konu var olduğuydu. Bu nefs aynen İbni Sina'nın Uçan Adam'ının başka hiçbir bilgiye sahip değilken tek emin olduğu bilgi olan nefsti. Bu durumda Descartes da İbni Sina gibi "ben" ya da nefsin bedenden tamamen ayrı olduğu ve ölümsüz olması gerektiği sonucuna vardı.

Makinedeki hayalet

İbni Sina veya Descartes'ın ikiciliğine karşı çıkan en güçlü argüman Aquinas'ın kullandığıydı. Aquinas, düşünebilen nefsin bedeninin duyumlarını hissedebilen nefsle aynı olduğunu savunuyordu. Örneğin ben bacağımda bir ağrı olduğunu, bir gemicinin gemisindeki deliği fark etmesi gibi, sadece gözlememem; o ağrı en az felsefe ile ilgili düşüncelerim kadar ya da öğle yemeğinde yiyebileceklerim kadar bana aittir.

Çağdaş filozofların çoğu, büyük ölçüde beyin hakkında giderek artan bilimsel bilgiler ışığında, zihin-beden ikiliğini reddederler. İbni Sina da Descartes da psikolojiyle yakından ilgiliydiler, hareket ve duyum gibi aktivitelerin bilimsel açıklamalarını yapmışlardı. Ancak akılcı düşüncenin onların dönemindeki bilimsel araçlarla açıklanabilmesi imkânsızdı. Bizler ancak şimdi, düşünme eyleminin beynin farklı bölgelerinde nasıl meydana geldiğini kesin olarak açıklayabiliyoruz, ki buna rağmen düşünmeyi nefse atıf yapmadan açıklayıp açıklayamayacağımız hâlâ çok kesin değildir. 20. yüzyılın önemli İngiliz filozoflarından Gilbert Ryle ikicilerin nefsini "makinedeki bir hayalet" şeklinde karikatürize etmiş ve insanların nefsin bu "hayalet"ine başvurmadan dünyayı nasıl algıladıklarını ve işlevlerini yerine getirdiklerini açıklayabildiğimizi göstermeye çalışmıştır.

Günümüzde filozoflar bu konuda, zihnin beyinden ibaret olduğunu düşünen az sayıda ikici ve düşünmenin beynin fiziksel aktivitelerinin sonucu olduğuna ancak beynin fiziksel bölgeleri (gri hücreler, nöronlar vb.) ile onlardan türeyen düşünme arasında bir ayrım bulunduğunda hâlâ ısrar eden çoğunluk arasında ikiye ayrılmıştır.

Pek çok filozof, özellikle kıta Avrupa'sındaki düşünürler, İbni Sina'nın düşünce deneyinin sonuçlarını hâlâ tek bir açıdan kabullenmektedirler. Onlara göre bu deney hepimizin dünyayı birinci şahıs gözüyle ("ben") algıladığımız ve bilimsel teorilerle uzlaştırılamayacak bir nefsimiz vardır. ■

Philip Pullman'ın masalı, *Kuzey Işıkları*, kişinin ruhunun veya *daimon*'unun bedeninden ayrı olduğunu öne süren antik Yunan fikrini, ruhu kendisinden tamamen ayrı bir hayvan, mesela bir kedi olarak göstererek ele alır.

SADECE TANRI HAKKINDA DÜŞÜNEREK BİLE ONUN VAR OLDUĞUNU BİLEBİLİRİZ

ANSELMUS (1033–1109)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Platonik-Aristoteryan

ÖNCE
MS y. 400 Hippolu St. Augustine Tanrı'nın varlığını değişmez gerçekleri kavrayışımızla açıklar.

1075 Anselmus, *Monologion*'unda Augustine'in Tanrı'nın varlığına ait kanıtlarını geliştirir.

SONRA
1260'lar Thomas Aquinas, Anselmus'un Ontolojik Delil'ini reddeder.

1640 René Descartes *Meditasyonlar*'ında Anselmus'un Ontolojik Delil'inin bir formunu kullanır.

1979 Amerikalı filozof Alvin Plantinga, Anselmus'un Ontolojik Delil'ini, gerçekliğini pekiştirmek için bir mantık modeli formu kullanarak, yeniden formüle eder.

Hıristiyan düşünürler Tanrı'nın varlığını inançları gereği kabul etseler de Ortaçağ'da Tanrı'nın varlığının mantıksal kanıtlarını göstermeye de pek hevesliydiler. Bunların belki de en ünlü olanı -Aristoteryan mantık, Platonik düşünce üzerine çalışmış 11. yüzyıl İtalyan filozofu- Anselmus tarafından icat edilen Ontolojik Delil'di.

Anselmus kendisinin, Tanrı'nın varlığına inanmayan bir Aptal'la tartıştığını tasavvur eder (bkz. karşı sayfa). Tartışma iki şeyin kabullenilmesi üzerine kuruludur: "ondan daha yücesi düşünülemeyecek kadar yüce" ve varlığın var olmayana üstünlüğü. Tartışmanın sonunda Aptal ya kendisiyle çelişkiye düşecek ya da Tanrı'nın varlığını itiraf edecektir.

> Biz Senin (Tanrı) Senden daha mükemmelinin düşünülemeyeceği bir varlık olduğuna inanırız.
> **Anselmus**

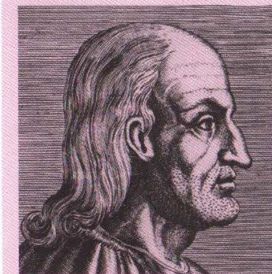
Bu tartışma René Descartes ve Baruch Spinoza gibi pek çok büyük filozof tarafından kabul edilmiştir. Ancak diğer pek çok filozof da Aptal'ın tarafında yer almayı seçmiştir. Anselmus'un çağdaşlarından biri Marmoutiersli Gaunilo aynı argümanın, bir yerlerde, düşünülebilecek her adadan daha mükemmel bir adanın var olduğunu kanıtlamak için de kullanılabileceğini söylemiştir. 18. yüzyılda Immanuel Kant bu argümanın varoluşa sanki "şey"lerin özelliklerinden ibaretmiş gibi yaklaştığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Bunun "sanki ceketimi 'bu yeşildir, tüvit kumaştandır ve vardır' diye tanımlamak gibi" olduğunu ama var oluşun "yeşil" olmak gibi bir şey olmadığını, eğer hiç var olmasa o ceketin yeşil ya da tüvit de olamayacağını öne sürer.

Kant ayrıca Anselmus'un hem zihinde hem gerçekte var olanın sadece zihinde varolandan daha büyük olacağını söylemekle yanıldığını da iddia eder ancak diğer filozoflar buna katılmazlar. Gerçek bir resmin, ressamın çalışmaya başlamadan önce zihninde canlandırdığından daha güzel olması bir anlam taşımaz mı?

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Benedictus Spinoza 126–29

Anselmus	Aptal
Eğer Tanrı olsaydı onun olabilecek en yüce varlık olacağına -ondan daha yücesi düşünülemeyecek kadar- katılıyor musun?	
	Evet.
Ve zihninde "ondan daha yücesi düşünülemeyecek kadar yüce"nin var olduğuna inanıyor musun?	
	Evet, zihnimde, ama gerçekte değil.
Ama zihninde ve gerçekte var olan bir şeyin sadece zihninde var olandan daha büyük olduğuna inanıyor musun?	
	Evet, sanırım, elimdeki bir dondurma hayalimdeki dondurmadan iyidir.
Öyleyse eğer "ondan daha yücesi düşünülemeyecek kadar yüce" sadece zihninde varsa gerçekte var olsaydı olabileceğinden daha az büyük, değil mi?	
	Bu doğru. Gerçekten var olan bir varlık harika olurdu.
O zaman sen şimdi "ondan daha yücesi var olamayacak kadar yüce"den daha yücesi var diyorsun, öyle mi?	
	Bunun bir anlamı yok.
Kesinlikle. Ve bu çelişkiyi çözebilecek tek şey ("ondan daha yücesi düşünülemeyecek kadar yüce olan") Tanrı'nın hem düşüncede hem gerçekte var olduğunu kabullenmektir.	

Anselmus'un Ontolojik Delili 1077-78'de yazılmıştır. Ancak bu başlığı 1781'de Alman filozof Kant'dan almıştır.

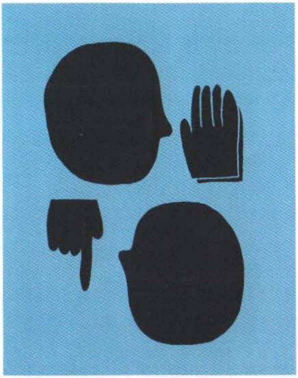

Anselmus

Canterburyli Anselmus 1033'de İtalya'da, Aosta'da doğmuştur. 20'li yaşlarındayken Fransa'daki Bec manastırında ünlü bir mantık, gramer uzmanı ve İncil yorumcusu olan Lanfranc'ın emrinde çalışmak için evinden ayrılmıştır. Anselmus 1060'ta Bec'te keşiş sonra kıdemli keşiş olmuş ve daha sonra da 1078'de baş keşişliğe yükseltilmiştir. Ardından İngiltere'ye gitmiş ve 1093'te siyasi becerilerinin yetersizliğine ve bozuk sağlığının izin vermemesine rağmen Canterbury baş piskoposu olmuştur. Bu konum onu, Kilise'yi kraliyet gücüne karşı desteklemeye çalıştığı için Anglo-Norman krallar II. William ve I. Henry ile anlaşmazlığa sokmuştur. Bu anlaşmazlık da onun iki dönemliğine İngiltere'den uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Bu süre içinde İngiltere Kilisesi'nin davasını ve kendisinin görevden uzaklaştırılmasını savunmak için Papa'yı ziyaret etmiştir. Sonunda I. Henry ile uzlaşan Anselmus 76 yaşında Canterbury'de ölmüştür.

Önemli eserleri

1075–76 *Monologion*
1077–78 *Proslogion*
1095–98 *Tanrı Neden İnsan Oldu?*
1080–86 *Şeytanın Düşüşü Üzerine*

FELSEFE VE DİN ÇELİŞKİLİ DEĞİLDİR

İBNİ RÜŞD (1126–1198)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Arap Aristoteryan

ÖNCE
1090'lar Ebu Hamid el Gazali İslami Aristoteryan filozoflara bir saldırı başlatır.

1120'ler Ebu Bekir (Avempace) Müslüman İspanya'da Aristoteryan felsefeyi kurar.

SONRA
1270 Thomas Aquinas, İbn Rüşd'çüleri Hıristiyanlıkla Aristoteryan felsefenin çelişen doğrularını kabul etmekle eleştirir.

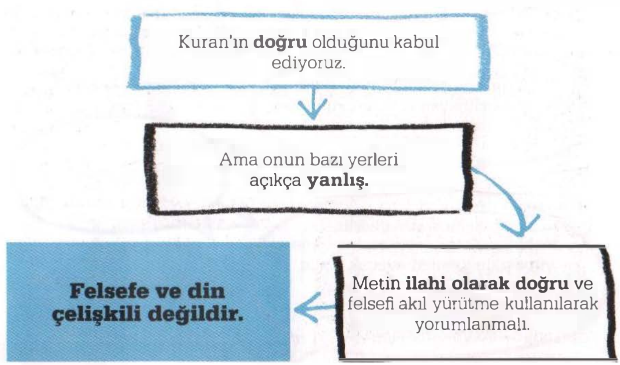
1340'lar Narbonnelu Moses, İbni Rüşd'ün eserleri üzerine yorumlar yayınlar.

1852 Fransız filozofu Ernest Renan, İbni Rüşd'ün bir çalışmasını yayınlar ve bu çalışma üzerinden modern siyasi İslam düşüncesinde önemli bir yer kazanır.

İbni Rüşd hukuk alanında çalışıyordu; Ortaçağ'daki en sıkı İslami rejimlerden biri olan Muvahhid'lere bağlı olarak çalışan bir kadıydı (İslami yargıç). Ancak gecelerini antik bir pagan filozofu olan Aristoteles'in eserleri üzerine yorumlar yazarak geçirmektedir. İbni Rüşd'ün en istekli okurlarından biri de Muvahhid hükümdarı Ebu Yakup Yusuf'tan başkası değildi.

İbni Rüşd, hiyerarşik bir toplum teorisi ile din ve felsefeyi bağdaştırır. O sadece eğitimli elitlerin felsefi düşünebileceğini ve geri kalan herkesin Kuran'ın öğretilerini harfiyen kabul etmeleri gerektiğini düşünür. İbni Rüşd, Kuran'ın harfiyen okunduğunda evrenin tamamen doğru bir açıklamasını yapabildiğini düşünmez ancak bunun gerçeğe ilahi bir yaklaşım olduğunu ve eğitimsiz olanların da ancak bunu kavrayabileceklerini söyler.

Ancak İbni Rüşd aynı zamanda eğitimli insanların felsefi akıl yürütme kullanmak için dini bir zorunlulukları olduğuna da inanır. Felsefi mantık ne zaman Kuran'ın düz anlamının yanlışlığını gösterse İbni Rüşd metnin "yorumlanması" gerektiğini, yani kelimelerin düz

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ El Gazali 332 ▪ Ebu Bekir 333 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ Narbonnelu Moses 334

> Filozoflar dini kuralların gerekli politik sanatlar olduğuna inanırlar.
> **İbni Rüşd**

anlamlarının gözardı edilerek onun yerine Aristoteryan felsefe ile gösterilen bilimsel teorinin konması gerektiğini söyler.

Ölümsüz zekâ

İbni Rüşd felsefeyle dinin arasını bulmak için yaygın geçerliliği olan İslami doktrinlerden bile vazgeçmeye razıdır. Örneğin neredeyse tüm Müslümanlar evrenin bir başlangıcı olduğuna inanırlar ama İbni Rüşd, onun her zaman varolduğu konusunda Aristoteles'le aynı fikirdedir ve Kuran'da bunun aksinin söylenmediğini savunur. Ancak İslam'ın temel öğretilerinden biri olan ölülerin dirilmesini Aristoteryan bir evrene dahil etmek zordur. İbni Rüşd bireysel ölümsüzlüğe inanmamız gerektiğini kabul eder ve bunu inkâr edenlerin cezalandırılmaları gereken dinsizler olduğunu söyler. Ancak seleflerinden farklı bir duruş sergileyerek Aristoteles'in *Ruh Üzerine* eserinin, insanların tek tek ölümsüz ruhları olduğunu öne sürmediğini iddia eder. İbni Rüşd'ün yorumuna göre Aristoteles insanlığın ancak ortak bir zekâ aracılığıyla ölümsüz olabileceğini söylemektedir. Bu durumda İbni Rüşd sonsuza dek yaşayacak insanlar tarafından keşfedilebilecek gerçekler olduğunu ama bireyler olarak sizin ve benim bedenlerimiz öldüğünde yok olacağımızı söylüyor gibi görünmektedir.

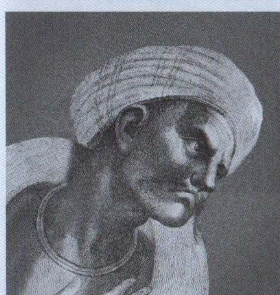
Sonraki İbni Rüşd'cüler

İbni Rüşd'ün Aristoteles felsefesini savunduğu için (sadece elitler için bile olsa) Müslüman arkadaşları tarafından dışlanmıştır. Ancak İbranice ve Latince'ye çevrilen eserleri 13. ve 14. yüzyılda büyük etki yaratmıştır. Aristoteles'in ve İbni Rüşd'ün görüşlerini destekleyen bilim adamları İbni Rüşd'cüler olarak anılmıştır ve aralarında Narbonnelu Moses gibi Yahudi ve Anicius Boethius'la Brabantlı Siger gibi Latin bilim adamları da vardır. Latin İbni Rüşd'cüler Aristoteles'i İbni Rüşd'ün yorumladığı gibi -açıkça çelişkili bir dizi Hıristiyan "gerçeğini" doğrulamasına rağmen- mantığa göre gerçek olarak kabul ederler. Onların "çifte gerçek" teorisini destekledikleri söylense de görüşleri daha çok gerçeğin sorgulanma içeriğine göre izafi olduğu üzerinedir.▪

Bazı Müslümanlar 12. yüzyılda felsefeyi geçerli bir çalışma alanı olarak görmüyorlardı ancak İbni Rüşd dinle eleştirel ve felsefi olarak yakından ilgilenilmesi gerektiğini savundu.

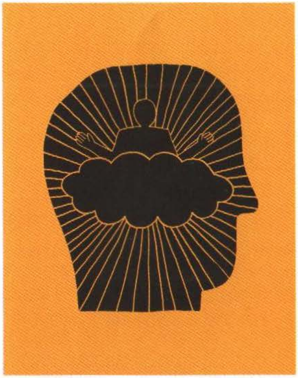
İbni Rüşd

Avrupa'da Averroes olarak bilinen İbni Rüşd 1126'da o zamanlar Müslüman İspanya'da bulunan Cordoba'da doğmuştur. Seçkin hukukçulardan oluşan bir aileye mensuptur ve hukuk, bilim, felsefe eğitimi almıştır. Bir doktor ve filozof olan İbni Tufeyli ile olan arkadaşlığı kendisini daha sonra baş yargıç ve ardından da saray doktoru olarak atayacak olan Halife Ebu Yakup Yusuf'a takdimine yol açar. Ebu Yakup ayrıca İbni Rüşd'ün Aristoteles'e olan ilgisini paylaşır ve onu Aristoteles'in tüm eserlerini kendisi gibi uzman olmayanların da anlayabilecekleri şekilde açıklayacak bir dizi yorum yazmakla görevlendirir. Muvahhidlerin giderek artan liberal görüşlerine rağmen halk İbni Rüşd'ün alışılmışın dışındaki felsefesini reddeder ve kamuoyu baskısı kitaplarının yasaklanmasına ve kendisinin de 1195'te sürgüne gönderilmesine yol açar. Cezası tecil edilen İbni Rüşd iki yıl sonra Cordoba'ya döner ama ertesi yıl orada ölür.

Önemli eserleri

1179–80 *Kati Risale*
1179–80 *Çelişkilerin Çelişkileri*
y. 1186 *Aristoteles'in 'Ruh Üzerine' Büyük Açıklama*

TANRI'NIN VASIFLARI YOKTUR

MOSES MAIMONIDES (1135–1204)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Yahudi Aristoteryan

ÖNCE
MS y. 400 Filozof Pseudo-Dionysius, Tanrı'nın bir varlık değil varlıktan fazlası olduğunu öne süren Hıristiyan negatif teoloji geleneğini kurar.

860'lar John Scotus Eriugena Tanrı'nın evreni aslında kendisi olan hiçbir şeyden yarattığını öne sürer.

SONRA
1260'lar Thomas Aquinas *Summa Theologiae*'sinde, Maimonides'in negatif teolojisini hafifletir.

1300'lerin başı Meister Eckhart negatif teolojisini geliştirir.

1840–50'ler Søren Kierkegaard Tanrı'nın herhangi bir harici tanımının yapılmasının imkânsız olduğunu ileri sürer.

Maimonides hem Yahudi hukuku (İbranice) hem de Aristoteryan düşünce (Arapça) üzerine yazmıştır. Her iki alanda da esas düşüncesi Tanrı'yı, insan biçimine sokulmasına karşı korumaktır. Çünkü bu Tanrı hakkında da insanmış gibi düşünme eğilimini içinde barındırır.
Maimonides'e göre yapılabilecek en kötü hata Tevrat'ı (İbrani İncili'nin ilk bölümü) harfiyen gerçek olarak kabullenmek ve Tanrı'nın cismani bir varlık olduğunu düşünmektir. Bunu düşünen herkesin Yahudi cemaatinden dışlanması gerektiğini söyler. Ancak Şaşırmışların Rehberi'nde Maimonides bu fikri en uca götürerek "negatif teoloji" olarak bilinen bir düşünce dizisi geliştirmiştir. Bu, Hıristiyan teolojisinde zaten vardır ve Tanrı'yı sadece Tanrı'nın ne olmadığını anlatan terimlerle tanımlamaya odaklanmıştır.

Maimonides'e göre Tanrı'nın vasıfları yoktur. Tanrı'nın "iyi" ya da

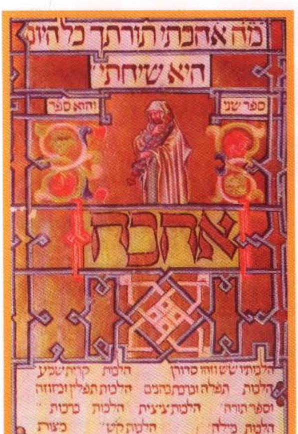

Ayrıca bkz.: Johannes Scotus Eriugena 332 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ Meister Eckhart 333 ▪ Søren Kierkegaard 194–95

"güçlü" olduğunu öylece söyleyemeyiz. Çünkü bir vasıf ya geçici (değişebilir) ya da temeldir. Örneğin benim geçici vasıflarımdan biri oturuyor olmam; diğerleri de gri saçlarım ve uzun bir burnum olmasıdır. Ama ayakta dursam, kırmızı saçlı ve küçük burunlu olsam da temelde neysem yine o olurum. İnsan olmak -yani akılcı, ölümlü bir hayvan- benim temel vasfımdır: beni tanımlar. Tanrı'nın, genellikle inanıldığı gibi, geçici vasıfları yoktur çünkü Tanrı değişmezdir. Maimonides'e göre Tanrı'nın temel vasıfları da olamaz çünkü onlar da tanımlayıcıdır ve Tanrı tanımlanamaz. Bu nedenle de Tanrı'nın hiçbir vasfı yoktur.

Tanrı hakkında konuşmak

Maimondes, Tanrı hakkında bir şeyler söyleyebileceğimizi ama bunların Tanrı'nın varlığı üzerine değil eylemleri hakkında anlaşılabilecek şeyler olması gerektiğini öne sürer. Tevrat'taki tartışmaların çoğu da bu şekilde anlaşılmalıdır. Bu nedenle

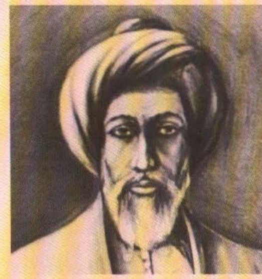

> Entelektüeller Tanrı'nın gerekliliği üzerinde düşünürken düşünceleri kapasitesizliğe dönüşür.
> **Maimonides**

"Tanrı bir yaratıcıdır" dendiğinde bunu Tanrı'nın ne tür bir şey olduğu değil ne yaptığının belirtilmesi olarak anlamalıyız. Eğer "John bir yazardır" cümlesini düşünürsek bunu normalde John'un mesleği olarak algılarız. Ancak Maimondes bizim neler yapıldığını anlamamızı ister: bu örnekte John kelimeler yazmaktadır. Yazılar John tarafından ortaya çıkarılmıştır ama bunlar bize John hakkında bir şey anlatmaz.

Maimondes Tanrı'nın ikili olumsuz şekilde algılanırsa anlaşılabileceğini kabul eder. "Tanrı güçlüdür" cümlesi Tanrı'nın güçsüz olmadığı anlamında algılanmalıdır. Bir oyun hayal edin: Ben aklımdan bir şey tutacağım ve siz ne olduğunu tahmin edene kadar onun ne olmadığını söylemeye (büyük değil, kırmızı değil...) devam edeceğim. Tanrı ile ilgili olan durumdaki tek farklılık bize yol gösterecek olanın sadece nelerin olmadığı olmasıdır: Tanrı'nın ne olduğunu söyleyemeyiz. ▪

Mishneh Torah Yahudi Sözlü Hukuku'nun yeniden ifade edilmesidir. Maimonides bunu sade bir İbranice'yle yazmıştır ki "genç ve yaşlı" olanlar tüm Yahudi âdetlerini bilsinler ve anlasınlar.

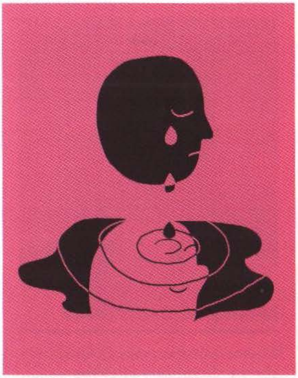

Moses Maimonides

Moses Maimonides (Rambam olarak da bilinir) 1135'te, İspanya'nın Cordoba şehrinde Yahudi bir ailenin oğlu olarak doğmuştur. Çocukluğu kültürlerarası etkiler bakımından çok zengin geçmiştir; İbranice ve Arapça eğitimi almıştır; haham yargıç olan babasından Müslüman İspanya bağlamında Yahudi hukuku dersleri almıştır. Ailesi, 1148'de Berberi Muvahhid hanedanı iktidara geldikten sonra İspanya'dan kaçtı ve 10 yıl boyunca göçebe olarak yaşadıktan sonra önce Fez'e (bugünkü Fas) ve sonra da Kahire'ye yerleştiler. Ailesinin maddi sorunları Maimonides'in doktor olmasına ve becerisi de sadece birkaç yıl sonra saraya atanmasına yol açmıştır. Ayrıca haham yargıç olarak da çalışmış ama bu iş karşılığında para kabul etmenin uygun olmayacağını düşünmüştür. 1191'de Kahire'deki Yahudi cemaatinin başı olmuştur ve ölümünden sonra mezarı Yahudiler için hac yeri haline gelmiştir.

Önemli eserleri

1168 *Mishna Üzerine Yorumlar*
1168–78 *Mishneh Torah*
1190 *Şaşırmışların Rehberi*

ÜZÜLMEYİN, KAYBETTİĞİNİZ HER ŞEY BAŞKA BİR BİÇİMDE GERİ DÖNECEKTİR

MEVLANA CELALEDDİN RUMİ (1207–1273)

KISACA

DAL
İslami felsefe

YAKLAŞIM
Sufizm

ÖNCE
610 Hz. Muhammed tarafından İslamiyet kuruldu.

644 Hz. Muhammed'in kuzeni ve halefi Ali ibn Abi Talib halife olur.

10. yüzyıl Ali'nin mistik Kuran yorumu Sufizm'in temelini oluşturur.

SONRA
1273 Mevlana'nın takipçileri Sufizm'in Mevlevi tarikatını kurarlar.

1925 Türkiye'de laik bir cumhuriyet kurulunca Mevlevi tarikatı yasaklandı. 1954'e kadar illegal olarak çalıştı, daha sonra belirli durumlarda gösteri yapma hakkı kazandı.

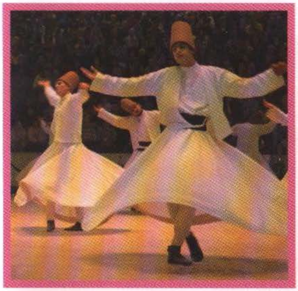
Bugün Mevlana'nın eserleri dünyanın her yerinde çeşitli dillere çevrilmeye devam ediyor.

Kuran'ın mistik ve estetik yorumu olan Sufizm 7. yüzyıldaki kuruluşundan bu yana İslamiyet'in bir parçasıdır ancak ana akım İslami âlimler tarafından her zaman kabul görmemiştir. Rumi olarak da bilinen Mevlana Celaleddin Rumi katı bir İslami anlayışla yetiştirilmiş ve Sufizm'le ilk kez, ailesi 13. yüzyılın ortalarında Pers ülkesinin kıyılarından Anadolu'ya göçü sırasında tanışmıştır. Tanrı ile aşk aracılığıyla birleşmek anlamına gelen Sufilik kavramı dikkatini çekmiş ve buradan insanın ulvi olanla ilişkisini açıklamaya çalışan bir Sufizm versiyonu çıkarmıştır.

Rumi, Sufi tarikatında öğretmen olmuş ve bu sıfatla Tanrı ile insan arasında bir aracı olduğuna

Ayrıca bkz.: Siddhartha Gautama 30–33 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83 ▪ Hajime Tanabe 244–45 ▪ Arne Naess 282–83

Mevlevi tarikatı ya da Semazen Dervişler Sufi Sema ayininın bir parçası olarak dans ederler. Bu dans insanın cehaletten mükemmelliğe aşk aracılığıyla yaptığı manevi yolculuğu simgeler.

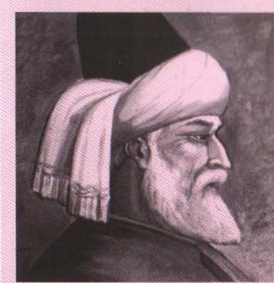
inanmıştır. Genel İslam uygulamalarının tersine, ulvi rehberlik için Kuran'ın akılcı analizi yerine zikire -ritüelik ibadetler ve ayinler- özel vurgu yapmış ve vecd içindeki ifşaatlarıyla tanınır. Gördüğü imgelerle iletişime geçmenin kendi görevi olduğuna inanmış ve bunları şiir halinde yazıya dökmüştür. İmgelem felsefesinin merkezi evrenin ve içindeki her şeyin sonsuz bir hayat akışı olduğu, Tanrı'nın da bunun içinde sonsuz bir varlık olarak bulunduğudur. Evrenin bir parçası olan insan aynı zamanda bu sürecin de parçasıdır ve Mevlana bunun içinde bizim yerimizi açıklamaya çalışır.

İnsanın sürekli bir yaşam, ölüm ve yeniden doğuş süreci içinde -bir döngü olarak değil ama bir formdan diğerine geçen ve sonsuzluğa uzanan bir devamlılık olarak- geçmiş ve gelecek arasında bir bağ olduğuna inanır. Ölüm ve parçalanma kaçınılmazdır ve bu sonsuz hayat akışının parçasıdır ama bir şey başka bir biçimde var olmak için sona erer, başka bir formda yeniden doğar. Bu yüzden ölümden korkmamalı ve kayıplarımıza üzülmemeliyiz. Bir formdan diğerine geçişe, manevi gelişmemiz ve ilahi-insan ilişkisini kavramak için mücadele etmekle ulaşılabilir. Mevlana kavrayışının mantıktan çok duygularından geldiğine ve duyguların müzik, şarkı ve dansla geliştiğine inanır.

Mevlana'nın mirası

Mevlana'nın fikirlerinin mistik elementleri Sufizm içinde ilham vericidir ve ana akım İslam'ı da etkilemiştir. Bu fikirler aynı zamanda Türkiye'nin çoğunu Ortodoks Hıristiyanlıktan İslamiyet'e döndürmekte merkezi bir önem taşımıştır. Düşüncelerinin bu yönü rasyonalizmin egemen olduğu Avrupa'da fazla etki yaratmamışsa da aşkla ilgili mesajı 1960'ların New Age değerleriyle çok örtüştüğünden 20. yüzyılda Batı'da çok popüler bir hale gelmiştir. 20. yüzyılda en büyük hayranlarından biri, 1930'larda Pakistan İslam devleti için savaşan Muhammed Ali Cinnah'ın danışmanı, şair ve politikacı Muhammed İkbal'dir. ■

> Bir mineral olarak öldüm ve bir bitki oldum, bitki olarak öldüm ve hayvan oldum, hayvan olarak öldüm ve insan oldum.
> **Mevlana Celaleddin Rumi**

Mevlana Celaleddin Rumi

Mevlana (Rehberimiz) olarak da bilinen Celaleddin Rumi bir Pers kenti olan Balkh'da doğdu. Moğol istilaları bölgeyi tehdit etmeye başlayınca ailesi Türkiye'ye, Anadolu'ya yerleşmiş ve Mevlana da orada Acem şairler Atar ve Şemsi Tebrizi ile tanışmıştır. Kendini Sufizm'e adamaya karar vermiş ve binlerce Acemce ve Arapça beyit yazmıştır.

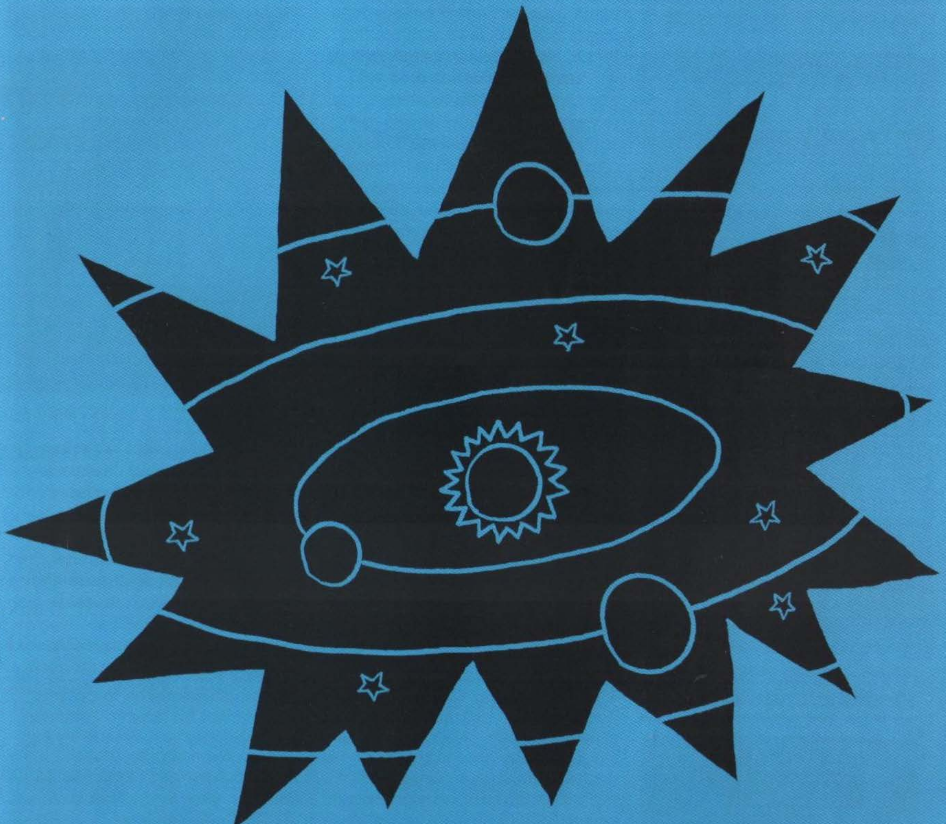
1244'te Mevlana bir Mevlevi tarikatının şeyhi (Üstad) olmuş ve Kuran'ın mistik-duygusal yorumunu ve dini törenlerde müzik ile dansın önemini öğretmeye başlamıştır. Ölümünden sonra takipçileri -tarikata özgü zikir formundaki- Sema törenlerinde karakteristik bir dans gösterisi yapan Semazen Dervişler'iyle ünlü Mevlevi tarikatını kurmuşlardır.

Önemli eserleri

13. yüzyıl başı ve ortaları
Mesnevi
Şemsi Tebrizi'nin Eserleri
Fihi Ma-fih (Ne Varsa İçindedir)
Yedi Öğüt

EVREN HER ZAMAN YOKTU

THOMAS AQUINAS (y. 1225–1274)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Hıristiyan Aristoteryan

ÖNCE
MÖ y. 340 Aristoteles evrenin ebedi olduğunu söyler.

MÖ y. 540 John Philoponus evrenin bir başlangıcı olması gerektiğini öne sürer.

1250'ler-60'lar Fransız teologlar Philoponus'un tezini benimserler.

SONRA
1290'lar Fransız filozof Ghentli Henry evrenin her zaman var olamayacağını söyleyerek Aquinas'ı eleştirir.

1781 Immanuel Kant evrenin her zaman var olduğunu ve her zaman var olmadığını gösterebileceğini iddia eder.

1931 Belçikalı rahip ve bilim adamı Georges Lemaître evrenin kaynağını oluşturan "Big Bang" teorisini açıklar.

Günümüzde insanların görüşleri hâlâ evrenin bir başlangıcı olduğuna inananlarla her zaman var olduğuna inananlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bugün bir cevap bulmak için fizik ve astronomiye bakabiliriz ama geçmişte bu soru filozoflar ve teologlar içindi. Tüm Ortaçağ Hıristiyan filozoflarının en ünlüsü olan Katolik rahip ve filozof Thomas Aquinas'ın buna verdiği cevap özellikle ilginçtir. Problem hakkında hâlâ makul bir düşünme yöntemidir ve ayrıca bize Aquinas'ın inancıyla felsefi akıl yürütmeyi birbirleriyle olan apaçık çelişkilerine rağmen nasıl bir araya getirdiğiyle ilgili pek çok şey anlatır.

Aristoteles'in etkisi

Aquinas'ın düşüncesindeki ana figür, eserleri Ortaçağ düşünürleri tarafından yoğun biçimde çalışılan antik Yunan filozofu Aristoteles'tir. Aristoteles evrenin her zaman var olduğu ve her zaman, taşlar gibi cansız nesnelerden insanlar, köpekler ve atlar gibi yaşayan türlere kadar farklı şeylere ev sahipliği yaptığı konusunda çok kesindir. Aristoteles evrenin değiştiğini, hareket ettiğini ve buna sadece değişim ve hareketin neden olabileceğini öne sürer. Bu yüzden de bir ilk değişim veya hareket hiç olmamıştır: evren ezelden beri hareket etmekte ve değişmektedir.

Büyük Arap filozoflar İbni Sina ve İbni Rüşd, bunun kendilerini katı İslamiyetle karşı karşıya getirecek olmasına karşın Aristoteles'in görüşünü kabullenmeye isteklidirler. Ortaçağ Yahudi ve Hıristiyan düşünürleri de aynı şey için mücadele etmişlerdir. Dayanak noktaları, İncil'e göre evrenin bir başlangıcı olduğu ve bu yüzden de Aristoteles'in yanılıyor olduğudur. Ancak bu görüş inanç gereği kabul edilecek bir şey mi yoksa akıl yürütmeyle karşı çıkılacak bir şey midir?

6. yüzyılda bir Hıristiyan yazarı olan John Philoponus, Aristoteles'in yanıldığını gösteren bir tez bulduğuna ve evrenin her zaman var olmadığına inanır. Mantık zinciri 13. yüzyılda, Kilise'nin öğretilerini korumak amacıyla Aristoteles'in akıl yürütme yönteminde bir kusur bulmaya çalışan birkaç düşünür tarafından örnek alınarak geliştirilmiştir. Tartışma çizgileri özellikle zekicedir çünkü Aristoteles'in

Thomas Aquinas

Thomas Aquinas 1225'te İtalya'da, Roccasecca'da doğmuştur. Napoli Üniversitesi'nde çalışmış ve daha sonra ailesinin tüm karşı çıkmalarına rağmen Dominikan tarikatına (Katolik keşişlerin yeni ve entelektüel tarikatı) katılmıştır. Çıraklık dönemini Paris'te geçirdi ve ardından Köln'de Alman Aristoteryan teolog Büyük Albert'in altında çalıştı. Paris'e dönerek teoloji Üstadı (profesör) oldu ve 10 yıl boyunca İtalya'yı dolaşarak öğretmenlik yaptı. Sıra dışı bir şekilde Paris'te ikinci bir dönem daha Üstad olarak çalışması istendi. 1273'de bir tür uzgörü, muhtemel bir felç olarak kabul edilen bir deneyim geçirdi ve daha sonra yaptıklarının "sadece önemsiz şeyler" olduğunu söyledi ve bir daha hiç yazmadı. 49 yaşında öldü ve 1323'te Katolik Kilisesi tarafından aziz olarak tanındı.

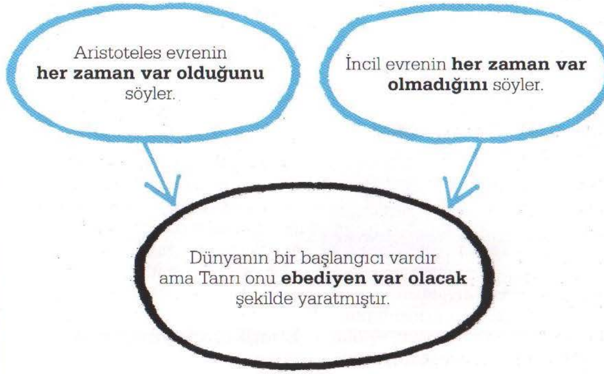
Önemli eserleri

1256–59 *Gerçek Üzerine Tartışmalı Sorular*
y. 1265–74 *Summa Theologica*
1271 *Evrenin Ebediyeti Üzerine*

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83 ▪ John Philoponus 332 ▪ John Duns Scotus 333 ▪ Pierre Abélard 333 ▪ Ockhamlı William 334 ▪ Immanuel Kant 164–71

Aquinas çevresinde Aristoteles ve Platon'la *Thomas Aquinas'ın Galibiyeti*'nde görülüyor. Antik felsefeyi ayaklarının dibinde yatan İbni Rüşd'den daha iyi kavradığı düşünülmüştür.

sonsuzlukla ilgili görüşlerini başlangıç noktası olarak alır ve onlarla evrenin ebedi olduğuna dair görüşüne karşı çıkarlar.

İnsanların sonsuzluğu

Aristoteles'e göre sonsuz sınırları olmayandır. Örneğin sayıların dizilişi sonsuzdur çünkü her sayıyı izleyen daha büyük başka bir sayı vardır. Benzer şekilde evren sonsuz bir zamandır çünkü her gün için bir sonraki gün vardır. Ancak Aristoteles'in görüşüne göre bu "potansiyel" bir sonsuzluktur çünkü bu günler aynı zamanda bir arada var olmazlar -sonsuz sayıda şeyin aynı anda var olduğu- "gerçek" bir sonsuzluk imkânsızdır.

Ancak Philoponus ve 13. yüzyıldaki takipçileri bu argümanın Aristoteles'in farkına varmadığı problemler ortaya koyduğunu düşünürler. Onun evrendeki canlı tiplerinin hep var olduklarına inandığı gerçeğine dikkat çekerler. Ve derler ki eğer bu doğruysa Sokrates'in doğduğu çağda çoktan sonsuz sayıda insan var olmuş olmalıydı; çünkü eğer hep var olmuşlarsa o zamanda da var olurlardı. Ancak Sokrates'in zamanından beri çok daha fazla sayıda insan doğmuş olmalıdır ve böylece şu ana kadar doğan insanların sayısı sonsuzdan da fazla olmalıdır. Ancak hiçbir sayı sonsuzdan fazla olamaz.

Bu yazarlar "Üstelik" diyerek eklerler, "Hıristiyan düşünürler insan ruhunun ölümsüz olduğuna inanırlar. Eğer bu böyleyse ve sonsuz sayıda insan zaten varsa şu anda sonsuz sayıda insan ruhu var demektir. Yani potansiyel bir insan ruhu sonsuzluğu yerine gerçek bir insan ruhu sonsuzluğu vardır; ve Aristoteles gerçek bir sonsuzluğun imkânsız olduğunu söylemiştir.

Philoponus ve takipçileri bu iki argümanla, Aristoteles'in kendi prensiplerini başlangıç noktasını kullanarak, evrenin her zaman var olmadığını gösterdiklerinden emindirler. Aristoteles bu yüzden yanılmaktadır: evren sonsuz değildir ve bu da dünyayı Tanrı'nın yarattığını öne süren Hıristiyan doktriniyle mükemmelen örtüşmektedir.

Aquinas'ın bu düşünce çizgisi için çok az zamanı vardır. O, evrenin ebediyen var olduğuna inanır ancak insanlar ve diğer hayvanlar gibi türlerin bir başlangıcı olabileceğini belirtir. Böylece Philoponus ve takipçilerinin ortaya attıkları

> "Hareketin olmadığı bir zaman hiç olmamıştır.
> **Aristoteles**"

> Tanrı evreni insansız yaratmış, onları sonradan yapmıştır.
> **Thomas Aquinas**

sorunlar geçersiz kılınabilir. Aquinas, Aristoteles'in mantığını savunmasına rağmen onun, evrenin ebedi olduğu iddiasını kabul etmez çünkü Hıristiyan inancı tam tersini söylemektedir; ancak Aristoteles'in duruşunun mantıksız olduğunu düşünmez. Philoponus ve takipçileri gibi Aquinas da evrenin bir başlangıcı olduğunu göstermek istemektedir. Ama aynı zamanda Aristoteles'in akıl yürütmesinde hiçbir kusur olmadığını da göstermek istemektedir. Hıristiyan çağdaşlarının iki farklı noktayı karıştırdığını öne sürer: bunlardan birincisi evreni Tanrı'nın yarattığı ve ikincisi de evrenin bir başlangıcı olduğudur. Aquinas, evreni Tanrı'nın yarattığı doğru olsa bile Aristoteles'in duruşunun -evrenin ebediyen var olduğu fikri- doğru olabileceğini kanıtlamak için kolları sıvar.

Ebedi olanı yaratmak

Aquinas, İncil'in de söylediği gibi evrenin bir başlangıcı olduğu doğruysa da mantık düzleminde bunun vazgeçilmez (inkâr edilemez) bir gerçek olmadığında ısrarcı duruşuyla Philoponus ve takipçilerinden sadece birkaç adım ötededir. Hepsi de Tanrı'nın evreni bir başlangıçla yarattığına ancak muhtemelen ebedi bir evren yarattığına inanıyorlardı. Eğer bir şey Tanrı tarafından yaratıldıysa tüm varlığını Tanrı'ya borçludur ama bu, evrenin olmadığı bir zaman geçmediği anlamına gelmezdi. Böylece ebedi evrenin Tanrı tarafından yaratıldığına inanmak da mümkündü.

Aquinas bu mantığın nasıl işlediğini bir örnekle açıklıyordu: Kumda iz bırakan bir ayak düşünün ve ebediyen orada duruyor olsun. Ayak izinin yapılmasından önce tek bir an olmasa da biz ayağı hâlâ ayak izinin nedeni olarak kabul ederiz: eğer ayak için olmasaydı orada bir ayak izi de olmazdı.

Aquinas ve sentez

Tarihçiler bazen Aquinas'ın Hıristiyanlığı ve Aristoteryan felsefeyi her birinden istediği kısımları alarak "sentezlediğini" ve onlardan pürüzsüz bir karışım yarattığını söylerler. Aslında Aquinas için -pek çok Hıristiyan için olduğu gibi- Kilise'nin öğretilerinin tümü, hiçbir istisna veya taviz olmaksızın kabul edilmelidir. Ancak Aquinas, Aristoteles'in Hıristiyan öğretisiyle çelişmediğini düşündüğünden sıra dışıdır. Evrenin her zaman var olup olmadığı sorusu kuralı doğrulayan bir istisnadır. Bu duruma özel olarak Aquinas, Aristoteles'in hatalı olduğunu ancak hatasının prensipte veya akıl yürütmede olmadığını düşünür. Evren gerçekten de antik

Aquinas yaradılış hikâyesine inanır ancak Hıristiyan inancının bazı unsurlarının akıl yoluyla kanıtlanması gerektiğini öne sürer. Aquinas için İncil'le mantığın asla çelişmemesi gerekir.

Aristoteles her saat ve günü başkası takip ettiği için evrenin sonsuz olması gerektiğine inanır. Aquinas buna katılmaz; evrenin bir başlangıcı olduğuna inanır ancak Aristoteles'in felsefesine saygısından onun doğru söylüyor olabileceğini öne sürer.

filozofların bildiği gibi ebediyen var olmuş olabilir. Hıristiyan vahiylerine erişim imkânı olmayan Aristoteles'in bunu bilmesine imkân yoktu. Aquinas antik filozofların bilmediği ve bilmelerine imkân olmayan -Tanrı'nın üç kişinin oluşturduğu bir üçlü olduğu ve bu üçlüden Oğul olanın insan haline geldiğine olan inanç gibi- Hıristiyanlığın temelini oluşturan birkaç başka doktrin daha olduğuna inanır. Ancak Aquinas'ın görüşüne göre insanlar doğru akıl yürüttüklerinde Hıristiyan doktrinine ters düşen bir sonuca varamazlar. Bunun sebebi insan aklının ve Hıristiyan öğretisinin aynı kaynaktan -Tanrı- gelmesidir, bu yüzden de birbirleriyle asla çelişmezler.

Aquinas Fransa ve İtalya'daki manastır ve üniversitelerde eğitim görmüştür; insan aklının Hıristiyan doktriniyle asla çelişmeyeceği fikri onu bazı akademik çağdaşlarıyla, özellikle bilimler alanında uzmanlaşmış ve o dönemde Aristoteles'in eserleriyle yolları ayrılmış olanlarla, ateşli tartışmaların ortasında bırakmıştır. Aquinas meslektaşlarını inançları nedeniyle belli görüşleri kabul etmekle -örneğin her birimizin ölümsüz birer ruha sahip olduğumuz gibi görüşler- suçlar ama aynı zamanda bu görüşlerin mantığa göre yanlış olduklarının gösterilebileceğini söyler.

Bilgiyi nasıl edініriz?

Aquinas çalışmalarında bu prensiplere bağlı kalır ama bunlar düşüncesinin özellikle iki ana alanında çok belirgindir: nasıl bilgi kazandığımızla ilgili açıklaması ve zihinle beden arasındaki ilişkiyi ele alışı. Aquinas'a göre insanlar bilgiyi duyuları, görme, duyma, koklama, dokunma ve tat alma aracılığıyla edinirler. Ancak bu duyu-izlenimleri bize nesnelerin sadece yüzeysel olarak neye benzediklerini söylerler. Örneğin John oturduğu yerden ağaç şeklindeki, yeşil ve kahverengi bir nesnenin görsel izlenimini edinir. Öte yandan ben ağacın yanında durarak onun kabuğunun sertliğini hissedebilir ve ormanın kokusunu alabilirim. Eğer John ve ben köpek olsaydık ağaç hakkındaki bilgimiz bu duyu-izlenimleriyle sınırlı kalırdı. Ancak insanlar olarak bunların ötesine geçebilir ve bir ağacı, diğer bitki ve canlılardan ayırarak tanımladığımız akılcı bir yöntemle kavrayabiliriz. Aquinas buna "entelektüel bilgi" adını verir çünkü bu bilgiyi, altlarında yatan gerçeği duyu izlenimleri temelinde, zekâmızın doğuştan gelen kavrama yeteneğiyle kullanarak kazanırız. İnsan dışındaki hayvanlar doğuştan gelen bu kapasiteye sahip değildirler, bu yüzden de bilgileri duyularının ötesine geçemez. Dünyayı bilimsel olarak kavrayışımız bu entelektüel bilgiye dayanır. Aquinas'ın bilgi teorisi kendisi ne kadar netleştirmiş ve

> Bir şeyin Tanrı tarafından yaratılması ile ebediyen var olması arasında bir çelişki olup olmadığını göreceğiz.
> **Thomas Aquinas**

süslemiş olsa da Aristoteles'e çok şey borçludur. Bir Hıristiyan düşünürü olarak Aquinas için insan, nesneleri entelektüel olarak bilebilen çok çeşitli varlıktan sadece birisidir: ölümden sonra bedenden ayrılan ruhlar, melekler ve Tanrı'nın kendisi de bunu yapabilir. Diğer akıllı varlıklar duyuları aracılığıyla bilgi edinemezler, nesnelerin tanımlarını doğrudan kavrarlar. Aquinas'ın teorisinin bu yönü Aristoteles'inkiyle hiçbir paralellik taşımaz ama Aristoteles'in prensipleriyle tutarlıdır. Aquinas bir kez daha Aristoteles'le zıt düşmeyip onun ötesine geçerek Hıristiyan inançlarını savunmayı başarır.

İnsan ruhu

Aristoteles'e göre zekâ, insanın yaşam prensibi ya da "ruhu"dur. Tüm canlıların bitkiler için büyüme ve üreme; hayvanlar için hareket etme, duyumsama, arama ve korunma; insanlar için düşünme gibi adına "yaşam aktivitesi" dediği farklı düzeyler için kapasitelerini açıklayan birer ruhları olduğuna inanır.

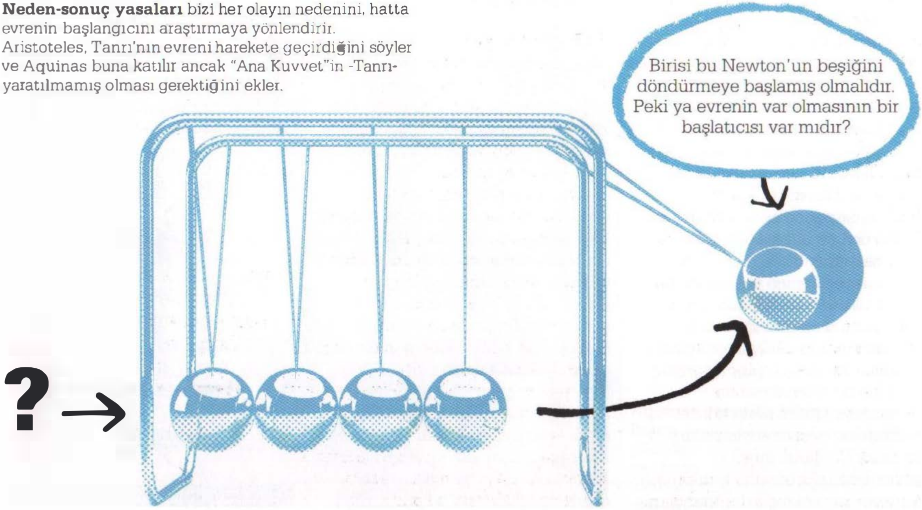
Aristoteles bir nesnenin ne olduğunu belirleyen şeyin "form" olduğuna inanır. İnsan bedeninin içinde bu form ruhtur; bedeni belirli bir yaşam aktivitesi seti vererek canlıya dönüştürür. Bu bakımdan ruh bedene bağlıdır ve bu yüzden de Aristoteles insanlar için bile yaşam ruhunun sadece bir bedende olduğu sürece var olduğuna ve ölümle birlikte yok olduğuna inanır.

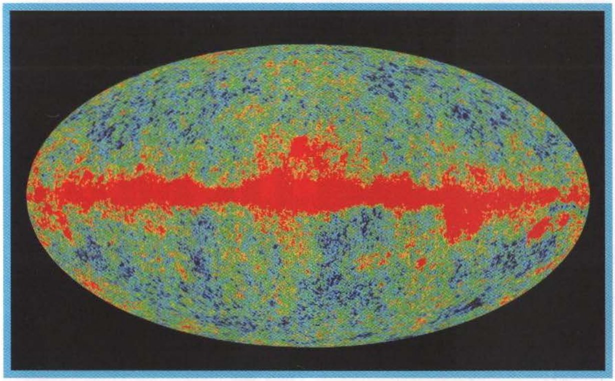
Aquinas, Aristoteles'in canlılar ve ruhları hakkındaki öğretisini izler ve insanın tek formunun zekâsı olduğunda ısrar eder. Diğer 13. ve 14. yüzyıl düşünürleri Aristoteles'in görüşünün ana hatlarını benimsemiş olsalar da onun beden ve zekâ arasında kurduğu bağlantıyı kesmişler, böylece insan ruhunun ölümden sonra da sağ kaldığına dair Hıristiyan öğretisine sadık kalmışlardır. Ancak Aquinas, Aristoteles'in görüşünü çarpıtmayı reddeder. Bu onun insan ruhunun ölümsüzlüğüne karşı gelmesini iyice zorlaştırırsa da hem sadık bir Hıristiyan hem de iyi bir Aristoteryan olarak kalmaktaki kararlılığına bir örnek oluşturacak şekilde bunu gerçekleştirir.

Aquinas'tan sonra

Aquinas Ortaçağ'dan beri Katolik Kilisesi'nin resmi Ortodoks filozofu olarak görülür. Döneminde Arapça'dan Yunan felsefesi çevirileri yapılıp Arapça yorumlarla tamamlanırken, Hıristiyan doktriniyle tıpatıp uyuşmasa bile Aristoteles'in felsefi akıl yürütme eğitimini izlemeye en hevesli düşünürlerden biridir. Aquinas Kilise'nin öğretilerine her zaman sadık kalmış ancak ölümünden kısa bir süre sonra neredeyse kâfir ilan edilmesine neden olacak düşüncelerini

Neden-sonuç yasaları bizi her olayın nedenini, hatta evrenin başlangıcını araştırmaya yönlendirir. Aristoteles, Tanrı'nın evreni harekete geçirdiğini söyler ve Aquinas buna katılır ancak "Ana Kuvvet"in -Tanrı- yaratılmamış olması gerektiğini ekler.

Kozmik arkaplan radyasyonu evreni başlatan "Big Bang" için kanıt oluşturur ancak biz hâlâ Aquinas gibi bunun, var olmasının tek yolu olmadığını öne sürebiliriz.

engelleyememiştir. Bir sonraki yüzyılın laik filozofu Ghentli Henry ve Fransiskenler John Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi büyük düşünür ve öğretmenleri en iyi Aristoteles'in argümanlarıyla temsil edilen saf felsefi mantığın genellikle yanıldığını söylemeye çok isteklidirler.

Scotus, Aquinas'ın ruh hakkındaki Aristoteryan görüşünün yetersiz olduğunu düşünür ve Ockham da Aristoteles'in bilgi açıklamasının neredeyse tümünü reddeder. Ghentli Henry, Aquinas'ın Tanrı'nın hep var olan bir evreni yarattığına dair görüşünü açıkça reddeder ve evrenin daha önce var olmamasının imkânsız olduğunu, bu yüzden de Tanrı'nın onu yaratmak ya da yaratmamak konusunda özgür olmadığını öne sürer. Aquinas'ın mantığın gücüne olan üstün inancı onun çağdaşı ve halefi olan düşünürlerden çok bir önceki yüzyılın büyük Fransız filozofu ve teoloğu Pierre Abélard'la ortak noktası olduğu anlamına gelir.

Uyumlu inanç

Aquinas'ın hem felsefe ve Hıristiyan doktrini arasındaki ilişki üzerindeki genel görüşü hem de evrenin sonsuzluğu üzerindeki farklı tutumu 21. yüzyılda da hâlâ geçerlidir. Bugün çok az filozof, Tanrı'nın varlığı veya ruhun ölümsüzlüğü gibi dini konuların felsefi mantıkla çözülebileceğine inanmaktadır. Ancak bazıları felsefenin, dini inancı olanların belirli doktrinleri inançları gereği savundukları halde genel görüşlerinin agnostikler ya da ateistlerden daha az rasyonel ya da uyumlu olmadığını gösterebildiğini öne sürerler. Bu görüş Aquinas'ın Hıristiyan inançlarını savunurken felsefeyle uyumlu bir sistem geliştirmek için sürekli çabalarının bir uzantısı ve geliştirilmişidir. Aquinas'ın eserlerini okumak Hıristiyanlar için olduğu kadar Hıristiyan olmayanlar için de bir hoşgörü dersidir.

Felsefenin rolü

Günümüzde felsefenin bize evrenin her zaman var olup olmadığını söylemesini beklemiyoruz ve çoğumuz Aquinas ile diğer Ortaçağ filozoflarının yaptıkları gibi kutsal kitaplara başvurmuyoruz. Onun yerine fiziğe, özellikle de aralarında İngiliz fizikçi ve kozmolog Stephen Hawking'in de bulunduğu modern bilim insanları tarafından ileri sürülen "Big Bang" teorisine bakıyoruz. Bu teori evrenin zamanın belirli bir noktasında aşırı derecede yüksek bir ısı haliyle yoğunluğun genleşmesinden oluştuğunu öne sürmektedir. Çoğumuz evrenin nasıl oluştuğunun açıklaması için bilime başvursak da Aquinas'ın tezleri felsefenin hâlâ bizim konu hakkında nasıl düşündüğümüzle alakalı olduğunu gösterir. Aquinas felsefenin, bilgi sorgulaması yapabilmek için gereken aygıtları bize nasıl sağladığını gösterir, olayın nasıl olduğunu değil neyin mümkün ya da neyin imkânsız olduğunu araştırmamıza, anlaşılabilir soruların neler olduğunu anlamamıza olanak sağlar. Evrenin bir başlangıcı olduğuna inanmak tutarlı mıdır değil midir? Bu, filozoflar için hâlâ cevabı verilmemiş bir sorudur ve teorik fizikçilerin hiçbiri de bunu tam olarak çözememiştir. ■

> Birisi, daha önceki dönemlerin tanımlanamaması bakımından zamanın Big Bang'de başladığını söyleyebilir.
> **Stephen Hawking**

TANRI DİĞERİ OLMAYANDIR

NIKOLAUS VON KUES (1401–1464)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Hıristiyan Platonizmi

ÖNCE
MÖ 380-360 Platon mantığın, bilginin ve tüm varoluşun nihai kaynağı olarak "İyi" ve "Tek" üzerine yazar.

MS 5. yüzyıl sonu
Yunan teolog ve filozofu Dionysius Aeropagite, Tanrı'yı "varlığın üzerinde" olarak tanımlar.

y. 860 Johannes Scotus Eriugena, Dionysius Areopagite'nin fikirlerini destekler.

SONRA
1492 Giovanni Pico della Mirandola'nın *Varolma Üzerine* ve *Tek*'i Tanrı hakkındaki Rönesans düşüncesinde bir dönüm noktası olur.

1991 Fransız filozof Jean-Luc Marion, varlık olmayan Tanrı temasını işler.

Nikolaus von Kues, Tanrı'nın doğasını, onun insan zihninin kavrayabildiği her şeyden ne kadar farklı olduğuna vurgu yaparak tanımlamaya çalışan eski Ortaçağ filozofları geleneğine mensuptur. Von Kues'in başlangıç noktası nesneleri tanımlamak için aklımızı kullanarak bilgi edindiğimizdir. Öyleyse Tanrı'yı anlamak için onun temel doğasını tanımlamaya çalışmalıyız.

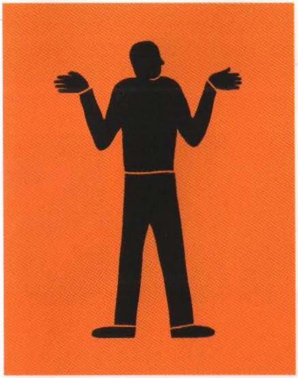
Platon "İyi Olan"ı veya "Tek Olan"ı diğer tüm formların ve bilgilerin nihai kaynağı tarif eder ve bazı erken dönem Hıristiyan teologları Tanrı'dan "varlığın üzerinde" diye bahsederler. Von Kues 1440'larda yazdıklarında daha ileri giderek Tanrı'nın her şeyden önce, hatta bir şeyin varolma ihtimalinden bile önce geldiğini ifade eder. Çünkü mantık bize bir fenomenin varolma olasılığının onun gerçek varoluşundan önce gelmesi gerektiğini söyler. Bir şeyin meydana gelmesi için mutlaka önce olasılığının ortaya çıkması gerekir. Bu nedenle von Kues şu sonuca varır: böyle bir şeyi yaptığı söylenen bir şey ancak "diğeri olmayan" olarak tanımlanabilir.

> Bildiklerim Tanrı değil ve düşünebildiklerim de Tanrı gibi değil.
> **Nikolaus von Kues**

Algının ötesi

Ancak von Kues'in mantık zincirinde "şey" kelimesini kullanması hatalıdır çünkü "diğeri olmayan"ın maddesi yoktur; von Kues'e göre "algının ötesinde"dir ve her şeyden öncedir, "onlar ondan sonra gelmemişlerdir, onun aracılığıyla varolmuşlardır". Von Kues bu nedenle de "diğeri olmayan"ın Tanrı'ya başka herhangi bir tanımdan daha yakın olduğunu düşünmektedir. ■

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Johannes Scotus Eriugena 332 ▪ Meister Eckhart 333 ▪ Giovanni Pico della Mirandola 334

EN MUTLU HAYAT HİÇBİR ŞEY BİLMEDEN YAŞANANDIR

DESIDERIUS ERASMUS (1466–1536)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Hümanizm

ÖNCE
MS 354-430 Hippolu St. Augustine Hıristiyanlıkla Platonizmi birleştirir.

y. 1265 – 1274 Thomas Aquinas, Aristoteryan ve Hıristiyan felsefelerini *Summa Theologica*'sında birleştirir.

SONRA
1517 Teolog Martin Luther, rahiplerin istismarını protesto eden *Doksan Beş Tez*'ini yazar.

1637 René Descartes insanları felsefenin merkezine koyduğu *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'ını yazar.

1689 John Locke *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*'ta din ve devletin ayrılması gerektiğini öne sürer.

Erasmus'un 1509'da yazdığı *Deliliğe Övgü*'nün tezi Rönesans'ın ilk yıllarında Avrupa'yı kasıp kavurmaya başlayan Hümanist fikirlerden oluşur ve Reform'da önemli bir rol oynar. Eser Katolik Kilisesi'nin doktrinel kavgaları ve yozlaşması üzerine esprili bir hicivdir. Ancak ciddi bir mesajı da vardır: delilik -Erasmus bu kelimeyi doğuştan gelen cehalet anlamında kullanır- insan olmanın önemli bir parçasıdır, bizi nihai mutluluğa ve tatmine götürür. Öte yandan Erasmus bilginin bir yük olabileceğini ve hayatı zorlaştıracak karışıklıklara yol açabileceğini öne sürer.

İnanç ve delilik

Ona göre din de bir tür deliliktir çünkü gerçek inanç hiçbir zaman akla dayanmaz, imana dayanır. Antik Yunan rasyonalizminin, Hippolu St. Augustine ve Thomas Aquinas gibi Ortaçağ filozofları tarafından Hıristiyan teolojisi ile karıştırılmasını reddeder çünkü ona göre teolojik entelektüellik (dini akıl süzgecinden geçirmek) dini inancın yozlaşmasının ana nedenidir. Erasmus bunun yerine, bireylerin Tanrı ile Katolik doktrininin buyurduğu gibi değil bireylerin kurduğu kişisel ilişkilerle yürekten gelen basit inançlara dönülmesini savunur.

Erasmus bize kutsal kitapların gerçek ruhu olarak gördüğü -sadelik, naiflik ve tevazuyu- kucaklamamızı tavsiye eder. Ona göre bunlar mutlu bir hayata giden yolun anahtarı olan temel insan özellikleridir. ■

> Bir kişi olduğu şey olmaya hazır olduğunda mutluluğa ulaşır.
> **Desiderius Erasmus**

Ayrıca bkz.: Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ René Descartes 116–23 ▪ John Locke 130–33

RÖNESANS VE AKIL ÇAĞI 1500–1750

1513
Niccolò Machiavelli *Prens*'i yayınlar.

1517
Martin Luther *95 Tez*'ini Wittenberg'deki Castle Kilisesi'nin kapısına asarak **Reform**'u tetikler.

1543
Nicolaus Copernicus, dünyanın evrenin merkezinde durduğuna dair Hıristiyan görüşüne karşı çıkarak dünyanın güneşin yörüngesinde olduğunu öne sürer.

1593
IV. Henry tarafından Katolik Fransa'da Protestanların haklarını kabul eden **Nantes Fermanı** yayınlanır.

1620
Francis Bacon'ın doğayı keşfetmeye yeni bir yaklaşım getiren *Yeni Organon*'u yayınlanır.

1633
Galileo Galilei, dünyanın güneşin çevresinde döndüğü teorisi nedeniyle Kilise tarafından aforoz edilerek ömür boyu hapis cezasına çarptırılır.

1641
René Descartes *Meditasyonlar*'ı yazar.

1644
Çin'in son hükümdar hanedanı olan **Qing Hanedanı** iktidara gelir.

Rönesans -Avrupa'da sıra dışı yaratıcılığın kültürel olarak "yeniden doğuşu"- 14. yüzyıl Floransa'sında başladı. 17. yüzyıla kadar Avrupa'nın her yerine yayıldı ve günümüzde Ortaçağ ve Modern Çağ arasındaki köprü olarak görülmektedir. Klasik Yunan ve Latin kültürüne -sadece Ortaçağ Skolastisizmi'nin asimile ettiği felsefi ve matematiksel metinler değil kültürün tümüne- karşı yenilenen bir ilgi ile vurgulanan hareketin merkezinde Tanrı değil insan bulunuyordu. Bu yeni hümanizm kendini ilk önce sanatta, daha sonra da İtalyan toplumunun politik ve sosyal yapısında gösterdi; çok geçmeden Floransa ve Venedik gibi cumhuriyetler yeni bilimsel gelişmelerle birlikte ticaretin de yeşerdiği plütokrasiyi destekleyerek Ortaçağ feodalizmini terk ettiler. 15. yüzyılın sonunda Rönesans fikirleri tüm Avrupa'ya yayıldı ve Kilise'nin bilgi üzerindeki tekelini adeta yok etti. Erasmus ve Thomas More gibi Hıristiyan filozoflar Kilise'nin içinden Reform'u ateşleyen tartışmalara katkıda bulundularsa da tamamıyla seküler bir felsefenin ortaya çıkmasına daha zaman vardı. İlk gerçek Rönesans filozofunun Floransa'dan çıkması hiç de şaşırtıcı değildi. Niccolò Machiavelli ve felsefesi teolojiden politikaya kayan kesin bir hareketin başlangıcını oluşturdu.

Akıl Çağı

Kilise egemenliğinin tabutuna çakılan son çivi de bilimden geldi. İlk önce Nicolaus Copernicus daha sonra da Johannes Kepler ve son olarak Galileo Galilei, evrenin merkezinde dünyanın bulunduğu Ptolemaik modelinin hatalı olduğunu gösterdiler ve kanıtları yüzyıllar boyu süren Hıristiyan öğretisini tepetaklak etti. Kilise buna Galileo'yu sapık düşünceleri nedeniyle hapse mahkûm ederek karşılık verdi ancak astronomideki gelişmeleri bilimin her alanındaki buluşlar izledi ve evrenin işleyişi hakkında alternatif açıklamalara zemin sağlayıp yeni bir felsefe türü için temel oluşturdu.

Aklın zaferi, bilimsel gelişmelerin Hıristiyan dogmalarını alt etmesi 17. yüzyılın düşünce sistemleri için örnek oluşturdu. İngiliz filozofları, özellikle de Francis Bacon ve Thomas Hobbes bilimsel ve felsefi akıl yürütmeyi birleştirmede başı çektiler. Bu, Akıl Çağı olarak bilinen bir dönemin başlangıcı oldu ve sadece ilk büyük

1649
Kral I. Charles'ın idamı **İngiliz İç Savaşı**'nı sona erdirir.

1651
Thomas Hobbes'un önemli politik eseri *Leviathan* yayınlanır.

1664
Isaac Newton *Bazı Felsefi Sorular* adlı eseri için notlar derlemeye başlar.

1670
Blaise Pascal'ın *Düşünceler*'i ölümünden sonra yayınlanır.

1690
John Locke *İnsan Kavrayışı'nı* ele aldığı *Bir Deneme*'yi yazar.

1704
Gottfried Leibniz *İnsan Kavrayışı Üzerine Yeni Denemeler*'i yazar.

1710
George Berkeley *İnsan Bilgisinin Prensipleri Üzerine Bir İnceleme*'yi yayınlar

1721
İngiltere'nin ilk fabrikası açılarak **Sanayi Devrimi**'ne hız kazandırır.

"modern" filozofların doğmasını sağlamakla kalmadı aynı zamanda felsefe ve bilimin, özellikle tarihi Sokrates öncesi Yunan'a kadar uzanan matematik alanındaki bağlantısını canlandırdı.

Rasyonalizmin doğuşu

17. yüzyılda Avrupa'daki en önemli filozofların çoğu aynı zamanda başarılı matematikçilerdi. Fransa'da René Descartes ve Blaise Pascal aynen Gottfried Leibniz'ın Almanya'da yaptığı gibi matematiğe önemli katkılar yaptılar. Matematiğin akıl yürütme yönteminin bizim dünyayla ilgili bilgilerimizin tümünü nasıl edindiğimiz konusunda çok iyi bir model oluşturduğuna inanıyorlardı. Descartes'ın, "Neyi bilebilirim?" sorusunu araştırması onu gelecek yüzyılda kıta Avrupa'sındaki en baskın görüş haline gelecek olan rasyonalizme kadar getirdi. Aynı dönemde İngiltere'de de çok farklı bir felsefi gelenek kuruluyordu. Francis Bacon tarafından benimsenen bilimsel akıl yürütme yöntemini izleyen John Locke dünya hakkındaki bilgimizin akıldan değil deneyimden geldiği sonucuna vardı. Ampirisizm olarak bilinen bu görüş 17. ve 18. yüzyıllar boyunca İngiliz felsefe sistemini biçimlendirdi.

Kıta Avrupa'sının rasyonalizmi ile İngiliz ampirisizmi arasındaki bölünmeye rağmen (Platon ve Aristoteles'in felsefelerini ayıran aynı bölünme) iki görüşün de merkezine insanı koyması ortak noktalarını oluşturuyordu: bilgiye götüren aklın ya da deneyimin sahibi aynı varlıktı. Manş'ın iki yanındaki filozofların evrenin yapısı hakkında soruları -ki bu sorular Isaac Newton gibi bilim insanları tarafından cevaplanmıştı- "ne bildiğimizi nasıl biliriz"e doğru kaymıştı. Filozoflar artık insan zihni ve nefsinin doğasını araştırmaya başlamışlardı. Ancak bu yeni felsefi akımların ahlaki ve politik etkileri oldu. Aynen Kilise'nin egemenliğinin Rönesans fikirleri ile alaşağı edilmesi gibi aristokrasi ve monarşiler de -döneme verilen adla- Aydınlanma'nın yeni fikirlerinin tehdidi altındaydılar. Eski yönetimler iktidardan düşürülecekse yerlerini nasıl bir toplam alacaktı?

İngiltere'de Hobbes ve Locke çalkantılı 17. yüzyıl boyunca demokratik düşüncenin temellerini attılar ancak başka her yerde *status quo*'nun (mevcut durum) sorgulanmaya başlanması için daha 100 yıl geçmesi gerekecekti. ■

AMAÇLAR ARAÇLARI MEŞRU KILAR

NICCOLO MACHIAVELLI (1469–1527)

KISACA

DAL
Politik felsefe

YAKLAŞIM
Realizm

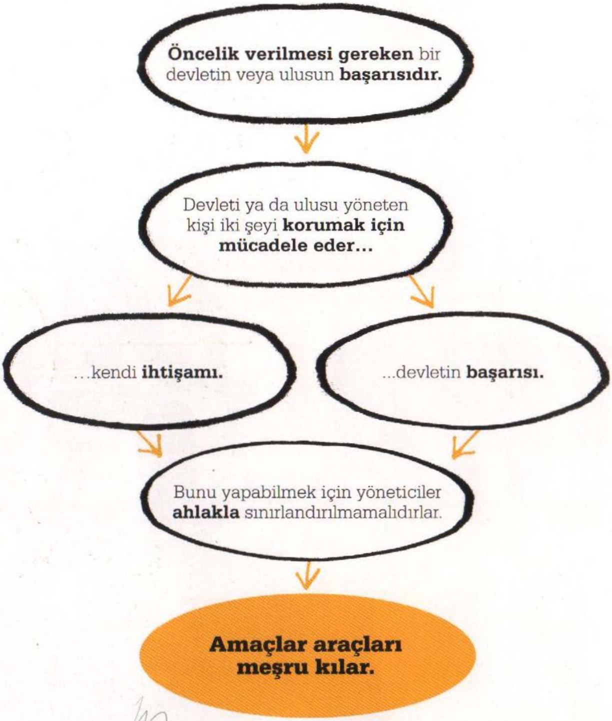
ÖNCE
MÖ 1. yüzyıl Platon *Cumhuriyet*'te devletin bir filozof-kral tarafından yönetilmesi gerektiğini öne sürer.

MÖ 1. yüzyıl Romalı yazar Çiçero Roma Cumhuriyeti'nin en iyi yönetim biçimi olduğunu söyler.

SONRA
16. yüzyıl Machiavelli'nin çağdaşları hilekâr ve kurnazca hareketleri tanımlamak için "Makyavelist" derler.

1762 Jean-Jacques Rousseau insanların özgürlüklerine sahip çıkarak, hükümdarlara direnmelerini söyler.

1928 İtalyan diktatör Benito Mussolini *Prens*'i "devlet adamının üstün rehberi" olarak tanımlar.

Machiavelli'nin iktidarla ilgili görüşlerini tam anlamıyla kavrayabilmek için onun politik düşüncelerinin altyapısını anlamak gerekir. Machiavelli, İtalya'nın Floransa şehrinde, neredeyse daimi bir değişim döneminin hüküm sürdüğü bir zamanda doğmuştur. Medici ailesi 35 yıl kadar ulus-devleti açıktan ama gayriresmi şekilde yönetmiştir ve Machiavelli'nin doğduğu yıl Lorenzo de Medici (Muhteşem Lorenzo) babasının yerine iktidara gelir. 1492'de oğlu Piero (Talihsiz Piero), Lorenzo'nun yerine geçer ama saltanatı kısa sürer. VIII. Charles'ın hükümdarlığındaki Fransa 1494'te hatırı sayılır bir kuvvetle İtalya'yı istila eder ve Piero teslim olmak, tebasının kendisine karşı ayaklanması üzerine şehirden kaçmak zorunda kalır. Aynı yıl Floransa'da cumhuriyet ilan edilir.

San Marco manastırının Dominikan başrahibi Girolamo Savonarola, Floransa'nın bundan sonraki siyasi yaşamına damgasını vurdu. Şehir-devlet onun rehberliğinde demokratik bir döneme girdi. Ancak Savonarola'nın Papa'yı yozlaşmışlıkla suçlaması sonunda tutuklanmasına ve bir kâfir olarak yakılmasına neden oldu. Bu, Machiavelli'nin Floransa politik yaşamına girişine neden oldu ve 1498'te ikinci Kançılarya'ya sekreter olarak atandı.

Kariyer ve etkiler

1494'te VIII. Charles tarafından istila edilmesi İtalya'nın tarihinde çalkantılı bir dönemi ateşledi ve ülke beş ayrı yönetime bölündü: Papalık, Napoli, Venedik, Milano ve Floransa. Ülke başta Fransa, İspanya ve Kutsal Roma İmparatorluğu olmak üzere çeşitli yabancı güçlere karşı savaştı. Floransa askeri güç bakımından zayıftı ve Machiavelli 14 yılını çeşitli şehirlerde diplomatik misyonlarla,

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Francis Bacon 110–11 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Karl Marx 196–203

Muhteşem Lorenzo (1449-1492) 1469'da babasının ölümünden kendi ölümüne kadar Floransa'yı etkin biçimde yönetmiştir. Bir despot olmasına rağmen cumhuriyet onun rehberliğinde yeşermiştir.

can çekişen cumhuriyeti toparlamaya çalışmakla geçirdi.

Diplomatik aktiviteleri sırasında Papa VI. Alexander'ın gayrimeşru oğlu Cesare Borgia ile tanıştı. Papa kuzey İtalya'da güçlü bir figür ve Floransa için ciddi bir tehditti. Cesare, Floransa'nın düşmanı olduğu halde Machiavelli -cumhuriyetçi görüşlerine rağmen- onun enerjisinden, zekâsından ve yeteneğinden etkilendi. Burada Machiavelli'nin ünlü eseri *Prens*'in kaynaklarından birini görürüz.

Papa VI. Alexander 1503'te öldü ve yerine Machiavelli'yi hem askeri yeteneği hem de kurnazlığıyla etkileyen bir başka güçlü ve başarılı kişi olan Papa II. Julius geçti. Ancak Fransa ve Papalık arasındaki gerilim Floransa'nın Fransa'nın yanında Papa ve İspanyol müttefiklerine karşı savaşmasına yol açtı. Fransızlar savaşı kaybettiler ve Floransa da onlarla birlikte yenildi. 1512'de İspanya şehir-devletin yönetimini ele geçirdi, Medici'ler geri döndüler, Kardinal de' Medici'nin yönetiminde bir istibdat yönetimi kuruldu. Machiavelli politik görevinden uzaklaştırıldı ve Floransa'daki çiftliğine sürgüne gönderildi. Politik kariyeri Medici'lerin yönetimi altında da devam edebilirdi ancak 1513 Şubat'ında haksız yere aileye karşı düzenlenen bir komploda yer almakla suçlanınca önce işkence edildi, sonra cezalandırıldı ve hapsedildi. Hapisten bir ay sonra salıverildi ama tekrar göreve getirilmesi şansı çok zayıftı; tekrar politik bir görev almak için tüm çabaları boşa çıktı. De' Medici ailesinin Floransa'daki reisi Giuliano'ya bir kitap hediye etmeye karar verdi. Kitap hazırlanana kadar Giuliano ölünce Machiavelli ithafını halefi Lorenzo'ya yapmaya karar verdi. Kitap kendi döneminde çok popüler olan bir türdü: bir prense öğütler.

Prens

Machiavelli'nin eseri *Prens* esprili ve alaycı bir kitaptı. Genel olarak İtalya'nın ve özelde Floransa'nın çok iyi bir resmini çiziyordu. İçinde Machiavelli, bir yöneticinin amaçlarının onları elde etme yöntemlerini meşru kıldığına dair tezini savunuyordu. *Prens* Hıristiyan ahlakını bir kenara bırakma konusundaki kararlılığıyla kendi türündeki diğer kitaplardan önemli derecede farklıydı. Machiavelli bir prense zalimcesine gerçekçi öğütler vermek istiyordu ve olağanüstü başarılı papalar ve kardinallerle olan deneyimleri ona bir yöneticinin yoluna çıktıkları takdirde, Hıristiyan

> Bir prensin egemenliği altında yaşamaya alışmış bir halkın özgürlüğünü muhafaza etmesi ne kadar da zordur!
> **Niccolò Machiavelli**

değerlerinin bir kenara bırakılması gerektiğini göstermişti.

Machiavelli'nin yaklaşımı merkezine *virtù* nosyonunu alır ancak bu modern anlamda ahlaki değerler demek değildir. Daha çok bitkilerin ve minerallerin iyileştirici güçleri gibi nesnelerin güçleri veya işlevlerinden oluşan Ortaçağ'ın değerler kavramıyla ortak özellikler taşır. Machiavelli prenslerin erdemleri üzerine yazar ve bunlar da söz konusu yönetimin güçleri ve işlevlerinden ibarettir. Latince *virtù* kökü aynı zamanda erkeklik anlamıyla da ilişkilidir ve bu da Machiavelli'nin söylediklerinin hem prensin kendisi hem de devlet için uygulanabilir olmasına hizmet eder -*virtù* bazen başarı anlamına da gelebilir- ve hayran olunacak, örnek alınacak bir devleti tarif eder.

Machiavelli'nin vurgusunun bir bölümünü bir yöneticinin ahlaki kurallarla sınırlı olmaması gerekliliği ve kendi iktidarını, yönettiği devletin bekasını sağlamak için ne gerekiyorsa yapması zorunluluğu oluşturur. Bu daha sonra realizm olarak bilinecek olan yaklaşımdır. Ancak Machiavelli amaçların her durumda amacı meşru kılacağını söylemez. Akıllı bir hükümdarın kaçınması gereken araçlar vardır çünkü bunlar istenen sonuçları verseler de onu gelecekte tehlikeye sürükleyebilirler.

Kaçınılması gereken en önemli araçlar halkın prensinden nefret etmesine yol açacak olanları içerir. Onu sevebilirler, ondan korkabilirler; Machiavelli ikisinin birlikte olmasını tercih eder ancak daha iyisi bir prensten korkulması onun sevilmesinden önemlidir. Ama halk hükümdarından nefret etmemelidir çünkü bu isyana yol açar. Ayrıca bir prens halkına gereksiz yere kötü davranıyorsa bu onun adam yerine konmamasına neden olur; bir prens zalimliğiyle değil şefkati ile tanınmalıdır. Bu, insanların uzun vadede lehlerine olacak şekilde genel düzenin korunması için birkaç kişiye çok sert cezalar verilmesi gerekliliğini de içerir.

Machiavelli'nin amacın araçları meşru kıldığına dair durumları sadece hükümdarlar için geçerlidir. Devletin düzgün vatandaşları prensle bir değildirler. Ancak Machiavelli sıradan vatandaşlar için bile, geleneksel Hıristiyan ahlakını güçlü bir şehir için zayıf ve yakışıksız bularak aşağılar.

Bir hükümdarın canavar gibi davranmayı bilmesi gerekir, der Machiavelli *Prens*'te ve aslanla tilkinin özelliklerini taklit etmek zorundadır, diye devam eder.

Prens veya cumhuriyet

Prens'in Machiavelli'nin kendi görüşlerini yansıtmadığından şüphelenmek için sebepler vardır. Bunların en önemlisi kuşkusuz bu kitaptaki fikirlerle diğer önemli eseri *Titus Livy'nin On Kitabı Üzerine Konuşmalar*'da ifade ettiği görüşler arasındaki aykırılıklardır. Bu ikinci kitapta Machiavelli cumhuriyetin ideal rejim olduğunu ileri sürmekte ve makul bir eşitlik derecesi olduğunda ya da tesis edilebilir bulunduğunda

> Bir prensin insanda iyi olarak kabul edilen her şeyi gözlemleyemeyeceği anlaşılmalıdır.
> **Niccolò Machiavelli**

mutlaka kurulması gerektiğini savunmaktadır. Hükümdarlıksa yalnızca bir devlette eşitlik yoksa ya da tesis edilemiyorsa düşünülmelidir. Ancak *Prens*'in Machiavelli'nin bu tür durumlarda bir yöneticinin nasıl davranması gerektiği ile ilgili gerçek fikirlerini yansıttığı da öne sürülebilir; eğer prenslikler bazen kaçınılmaz olarak katlanılan durumlarsa mümkün olduğu kadar yönetilmeleri en iyisidir. Üstelik Machiavelli, Floransa'nın çok çalkantılı bir dönemden geçtiğini ve bu yüzden ancak güçlü bir yöneticiyle toparlanabileceğine inanmaktadır.

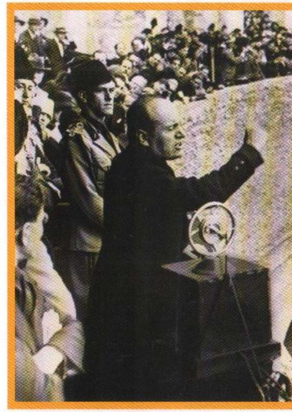
Okuyucuları hoşnut etmek

Prens'in Machiavelli'nin Medici ailesinin gözüne girmek için yazdığı bir kitap olduğu gerçeği de içeriğine temkinli yaklaşmak için önemli bir başka sebeptir. Machiavelli *Konuşmalar* kitabını da cumhuriyet yönetimine ithaf etmiştir. Bu durumda Machiavelli'nin ithaf ettiği kişilerin okumak istediklerini yazdığı da iddia edilebilir.

Ancak *Prens*'in, paralı askerlere güvenmektense yurttaşlardan oluşan milis kuvvetlerinin gerekliliği gibi onun gerçekten inandığı fikirleri içerdiği düşünülmektedir. Sorun hangi bölümlerin gerçek fikirlerini yansıttığı hangilerininse yansıtmadığını ayırabilmektir. Bunun için en cazip çözüm, bölümlerin hedeflenen okuyucuların inançlarına ne kadar uyduklarına göre ayrım yapmak gibi görünse de bunun doğru sonuç vermesi pek mümkün değildir.

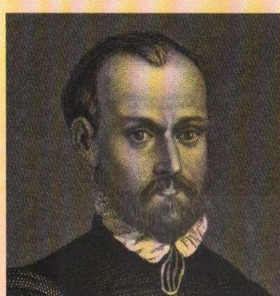
Machiavelli'nin hiciv yazdığı ve gerçek hedef kitlesinin de yönetici elitler değil cumhuriyetçiler olduğuna yaygın şekilde inanılmaktadır. Bu görüş, onun elitlerin dili olan Latince yerine halkın dili olan İtalyanca yazmasıyla da desteklenmektedir. Kuşkusuz *Prens* zaman zaman hiciv olarak okunduğunda dinleyicilerin şu sonuca varmaları da beklenir: "Eğer iyi bir prens böyle oluyorsa bunlardan biri tarafından yönetilmekten kaçınmak gerekir!" Eğer Machiavelli "amaçlar araçları meşru kılar" fikriyle de yine hiciv yapıyorsa bu küçük, aldatıcı biçimde basit kitap tahmin edilebileceğinden çok daha entrikacı demektir. ■

> Dünya giderek Machiavelli'ninkine benziyor.
> **Bertrand Russell**

Acımasızlık tarih boyunca liderliğin bir özelliği olagelmiştir. 20. yüzyılda faşist diktatör Benito Mussolini, İtalya'da iktidarı elinde tutabilmek için korku ve sevgi karışımı bir tutum benimsemiştir.

Niccolò Machiavelli

Machiavelli 1469'da Floransa'da doğdu. Hayatının ilk 28 yılı hakkında çok az şey bilinmektedir; babasının günlüğündeki yetersiz birkaç ifade dışında bilinen ilk şey 1497'de yazılmış bir iş mektubudur. Bununla birlikte yazılarından, büyük ihtimalle Floransa Üniversitesi'nde iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

1498'de politikaya atılmış ve Floransa Cumhuriyeti'nin bir diplomatı olmuştur. 1512'de Medici'lerin Floransa'ya dönmeleri üzerine zorunlu emekliliğinden sonra kendisini edebi aktivitelere adamışsa da politik arenaya dönme çabalarını da sürdürmüştür. Sonunda Medici'lerin güvenini kazanmış ve Kardinal Giulio de' Medici, ona Floransa'nın tarihini yazma görevini vermiştir. Kitap 1525'te, kardinalin Papa VII. Clement olmasından sonra bitmiştir. Machiavelli 1527'de kamusal hayata geri dönme arzusunu gerçekleştiremeden ölmüştür.

Önemli eserleri

1513 *Prens*
1517 *Titus Livy'nin On Kitabı Üzerine Konuşmalar*

ŞÖHRET VE HUZUR ASLA ARKADAŞ OLAMAZLAR

MICHEL DE MONTAIGNE (1533–1592)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Hümanizm

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles *Nicomachean Ethics*'te erdemli olabilmek için bir insanın sosyal ve başkalarıyla ilişki kurabilen biri olması gerektiğini; sadece vahşi bir insanın ya da bir tanrının tek başına gelişebileceğini söyler.

SONRA
18. yüzyıl sonu Anglikan evanjelik rahip Richard Cecil şunları ifade eder: "Yalnızlık bize ne olmamız gerektiğini toplumsa ne olduğumuzu gösterir."

19. yüzyıl sonu Friedrich Nietzsche yalnızlığın kendini test etme görevi için gerekli olduğunu ve özgür insanları düşüncesizce ayaktakımını izlemenin cazibesinden kurtaracağını öne sürer.

Huzur başkalarının fikirlerini umursamamaya bağlıdır.

↓

Eğer ün peşindeysek -ki bu **başkalarının gözündeki şöhrettir**- onların iyi görüşlerinin peşine düşmemiz gerekir.

↓

Eğer ün peşindeysek **umursamazlığa erişemeyiz.**

↓

Şöhret ve huzur asla arkadaş olamazlar.

Montaigne, (*Denemeler*'in ilk cildinde yer alan) "Yalnızlık Üzerine" adlı denemesinde antik çağlardan bu yana popüler olan bir temayı ele alır: başkalarıyla birlikte yaşamanın entelektüel ve ahlaki tehlikeleri ve tek başınalığın değeri üzerinde durur. Montaigne burada fiziksel yalnızlığın önemini vurgulamaz, yapmaya çalıştığı yığınların görüş ve eylemlerinin peşine düşüncesizce takılmanın cazibesine direnme yeteneğini geliştirmektir. Bizim, insan kardeşlerimizin onayına duyduğumuz ihtiyaçla maddi varlıklara olan aşırı bağlılığımızı kıyaslar. Montaigne'e göre bu tutkuların her ikisi de bizi eksiltir ancak onlardan vazgeçmemiz ya da kopmak için çaba göstermemiz gerektiği sonucuna varmaz. Bunu yaparak onlardan keyif alabilir, hatta onlardan çıkar sağlayabiliriz ama duygusal olarak onların kölesi haline gelmez ya da onları kaybettiğimizde yıkılmayız.

"Yalnızlık Üzerine" daha sonra kitlesel onaya duyduğumuz ihtiyacın şöhret veya ünün peşinde olmakla nasıl ilgili olduğunu irdeler. Niccolò Machiavelli gibi, şöhreti değerli bir amaç olarak görenlerin tersine Montaigne sürekli ün peşinde koşmak zihnin huzuru ve sükûnetine en

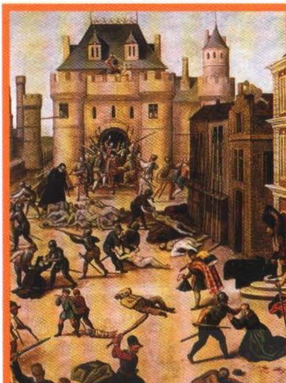
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Niccolò Machiavelli 102–07 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21

büyük engel olduğuna inanır. Ünü arzu edilebilir bir amaç olarak sunanların "sadece el ve ayaklarının kalabalığın dışında kaldığına ama ruhlarının ve iradelerinin her zamankinden daha çok yığınlarla haşır neşir olduğunu" söyler.

Montaigne bizim üne kavuşup kavuşmadığımızla ilgilenmez. Onun vurguladığı, başka insanların gözünde üne kavuşma arzumuzdan silkinmemizin gerekliliğidir; sürekli başkalarının onayını ve hayranlığının değerli ve önemli olduğunu düşünmememizi söyler. Ve çevremizdekilerin onayını beklemek yerine, bizim en özel düşüncelerimizi gözlemleyebilen, mevcudiyeti durumunda delilerin bile başarısızlıklarını saklayacakları, sürekli bizimle olan asil ve gerçekten muhteşem bir varlığı tasavvur etmemizi salık verir. Böyle yaparak daha net ve daha nesnel düşünebilir ve daha düşünceli ve akılcı bir tutum takınabiliriz. Montaigne çevremizdekilerin onayını fazla umursamanın bizi yozlaştıracağını veya kötüleri taklit etmemizle ya da onlara olan nefretimiz tarafından tüketilerek mantığımızı kaybetmemizle sonuçlanacağını öne sürer.

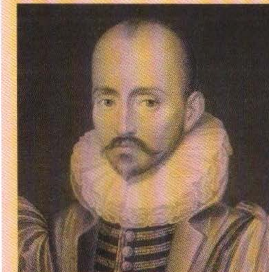
Şöhretin tuzakları

Montaigne daha sonraki yazılarında da ün peşinde koşmayla ilgili ataklarına devam eder ve üne kavuşmanın genellikle sadece şans eseri gerçekleştiğini, bu yüzden de bu kadar itibar edilmesinin mantıksız olduğuna işaret eder. "Şansın çoğu kereler erdemin önünde yürüdüğünü ve genellikle epey uzakta olduğunu gördüm," der. Ayrıca devlet adamı ve siyasi liderlerin ünü her şeyin üzerinde tutmalarını Machiavelli'nin yaptığı gibi teşvik etmenin, onlara sadece kendilerinin gücüne, başarılarına tanıklık etmeye hazır, istekli bir hedef kitle olmaksızın hiçbir gayret göstermemeyi öğrettiğine dikkat çeker. ▪

Montaigne Fransız Din Savaşları sırasında (1562-1598) St. Bartholomew Günü Katliamı'nda yaşanan vahşetin de aralarında bulunduğu yığınların düşüncesiz şiddetinin sonuçlarını bizzat yaşamıştır.

> Kötü etkiler kalabalıklar için çok tehlikelidir. Ya ahlaksızları taklit etmek ya da onlardan nefret etmek zorunda kalırsınız.
> **Michel de Montaigne**

Michel de Montaigne

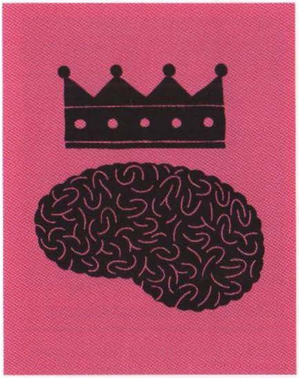
Michel Eyquem de Montaigne varlıklı ailesinin Bordeaux yakınlarındaki şatosunda doğar ve büyür. Ancak üç yaşındayken yoksul bir köylü ailesinin yanında yaşaması için gönderilir. Böylece sıradan işçilerin sürdüğü hayatı tanıyacaktır. Eğitiminin tümünü evde alır ve altı yaşına kadar sadece Latince konuşmasına izin verilir. İkinci dili Fransızca'dır.

1557'den itibaren 13 yılını yerel parlamento üyesi olarak geçirir, 1571'de istifa eder ve ailesinden kalan gayrimenkulleri devralır.

Montaigne *Denemeler*'inin ilk cildini 1580'de yayınlar ve diğer iki cildini de 1592'deki ölümünden önce yazar. 1580'de kısmen böbrek taşları tedavisini içeren yoğun bir Avrupa turuna çıkar. 1581'de, 1585'e kadar görevde kaldığı Bordeaux belediye başkanlığına seçilerek politikaya geri döner.

Önemli eserleri

1569 *Raymond Sebond'un Savunması*
1580–1581 *Seyahat Günlüğü*
1580, 1588, 1595 *Denemeler (3 cilt)*

BİLGİ GÜÇTÜR

FRANCIS BACON (1561–1626)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Ampirisizm

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles bilimsel düşüncenin merkezine gözlem ve tümevarımsal mantığı yerleştirir.

13. yüzyıl İngiliz bilim adamları Robert Grosseteste ve Roger Bacon, Aristoteles'in bilimsel bilgiye tümevarımsal mantık yaklaşımına deneylemeyi de eklerler.

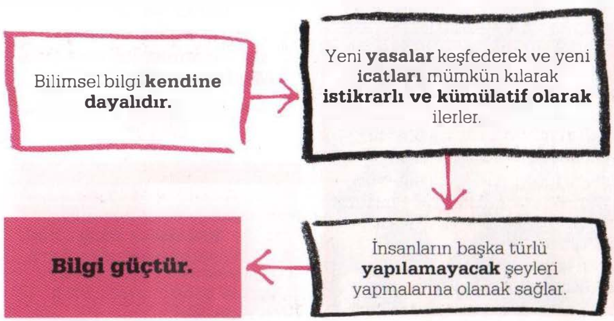
SONRA
1739 David Hume'un *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'si tümevarımsal düşüncenin rasyonalitesine karşı çıkar.

1843 John Stuart Mill *Mantığın Sistemi*'nde bilimleri birlikte düzenleyen beş tümevarım prensibinin ana hatlarını çizer.

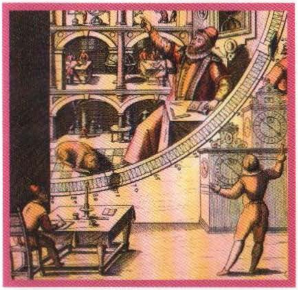
1934 Karl Popper bilimsel yöntemi tümevarımın değil değiştirmelerin tanımladığını ileri sürer.

Bacon genellikle, bilgilerin tümünün nihai olarak duyusal deneyim aracılığıyla edinildiği görüşüyle özetlenen ve İngiliz ampirisizmi olarak anılan bir düşünce geleneğinin ilk temsilcisi olarak tanınır. Antik dünyanın yeniden keşfedilmiş kazanımlarıyla meşgul Rönesans'tan bilgiye daha bilimsel bir yaklaşıma geçildiği bir dönemde doğmuştur. Astronom Nicolaus Copernicus ve anatomist Andreas Vesalius gibi Rönesans bilim adamlarının yaratıcı eserleri hâlâ görülmekle birlikte bu yeni dönem -bazen Bilimsel Devrim dönemi olarak da anılır- aralarında Galileo Galilei, William Harvey, Robert Boyle ve Isaac Newton'ın da bulunduğu şaşırtıcı sayıda bilimsel düşünür çıkarmıştır.

Kilise Ortaçağ'ın büyük bir bölümü boyunca bilime kapsamlı şekilde kucak açmış olsa da bu Vatikan otoritesine karşı yükselen muhalefetle birlikte kesintiye uğramıştır. Martin Luther gibi pek çok dini reformist Kilise'nin, İncil'deki hikâyelere karşı gelen bilimsel meydan okumalar karşısında umursamaz davrandıklarından yakınmıştır. Zaten pek çok taraftarını Luther'in yeni Hıristiyanlık biçimine kaptırmış olan Katolik Kilisesi

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Robert Grosseteste 333 ▪ David Hume 148–53 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Karl Popper 262 65

Bilim, din değildir; bu, 16. yüzyıldan itibaren bilginin anahtarı olarak artarak ilerler. Buradaki baskı, Danimarkalı astronom Tycho Brahe'nin (1546-1601) rasathanesini tasvir etmektedir.

tutumunu değiştirerek bilimsel uğraşlara karşı cephe almıştır. Dini ayrılığın her iki kesimindeki bu karşı çıkış da bilimin gelişmesine engel oluşturmuştur.

Bacon Hıristiyan Kilisesi'nin öğretilerini kabul ettiğini öne sürer. Ancak aynı zamanda insanların yaşam kalitelerini arttırmada kullanılacak bilgiye ulaşmanın hızlı ve kolay olmasını sağlamak için bilimin dinden ayrılması gerektiğini de savunmaktadır. Bacon bilimin bu dönüştürücü rolünü özellikle vurgular. Bilimin insanın yaşam biçimini geliştirecek yeteneğinin, akademik ve kişisel ün karşılığında göz ardı edildiğinden yakınır.

Bacon "zihnin putları" adını verdiği bilimsel bilgiye ulaşmadaki engellerden oluşan bir liste hazırlar. Bu engeller, insanın bir tür (veya "kabile") olarak genelleme eğilimlerinden oluşan "kabile putları", doğada ne olduğunu görmektense ona peşin fikirlerle yaklaşma eğilimine atıf yapan "mağara putları", sosyal âdetlerin deneyimlerimizi çarpıtmasına izin verme eğiliminden dolayı "pazar putları" ile yaygın felsefi ve bilimsel dogmaların çarpıtıcı etkilerinden dolayı "tiyatro putları"dır. Bacon'a göre bilim adamları dünyaya ait bilgilere ulaşabilmek için önce bu dezavantajları ortadan kaldırmalıdırlar.

Bilimsel yöntem

Bacon bilimsel gelişmelerin sayıları gittikçe artan çoğunluğa dayanan yasalar formüle etmeye dayandığını savunur. Bu yaklaşımın bir çeşidi olarak da bilimsel bir yöntem önerir. Metal örneklerinin ısıtıldığında genleştiklerini pek çok kez gözlemleyip ısının tüm metalleri genleştirdiği sonucuna varmak yerine, ısıtıldığı zaman genleşmeyen metaller gibi olumsuz örneklere bakan yeni bir teorinin denenmesi gerektiğini vurgular.

Bacon'ın etkisi bilimde pratik deneylere odaklanılmasına yol açmış ancak kendisi tüm bilimsel gelişmeleri yönlendiren yaratıcı atılımların önemini göz ardı etmekle eleştirilmiştir. ■

> Deneyim uzak ara en iyi kanıttır.
> **Francis Bacon**

Francis Bacon

Londra'da doğan Bacon 12 yaşında Trinity Kolej'e gönderilmeden evvel özel eğitim almıştır. Daha sonra avukat olarak eğitim vermeye başlamış ancak Fransa'da diplomatik bir görev alınca çalışmalarını bırakmıştır. 1579'da babasının ölmesiyle maddi sıkıntıya düşmüş ve avukatlığa geri dönmek zorunda kalmıştır.

1584'de parlamentoya seçilmiş ancak hain olarak tanınan Essex Kontu ile arkadaşlığı politik kariyerinin 1603'te I. James'in tahta çıkmasına kadar duraksamasına neden olmuştur. 1618'de Chancellor Lordu ilan edilmiş ancak iki yıl sonra rüşvet almaktan suçlu bulunarak görevinden azledilmiştir.

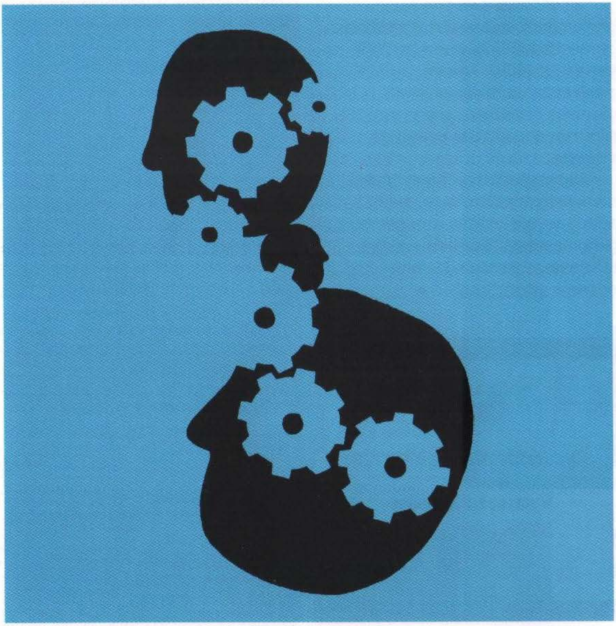
Bacon yaşamının geri kalanını yazarak ve bilimsel çalışmalar yaparak geçirmiştir. Besin koruması deneyi olarak bir tavuğu karla doldururken kaptığı bronşit yüzünden ölmüştür.

Önemli eserleri

1597 *Denemeler*
1605 *Öğrenmenin Gelişimi*
1620 *Novum Organum*
1624 *Nova Atlantis*

İNSAN BİR MAKİNEDİR

THOMAS HOBBES (1588–1679)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Fizikçilik

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles, Platon'un ayrı bir insan ruhu teorisine karşı çıkar ve ruhun, bedenin bir formu ya da işlevi olduğunu öne sürer.

1641 René Descartes zihin ve bedenin tamamen farklı, ayrı varlıklar olduklarını öne sürdüğü *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*'ı yayınlar.

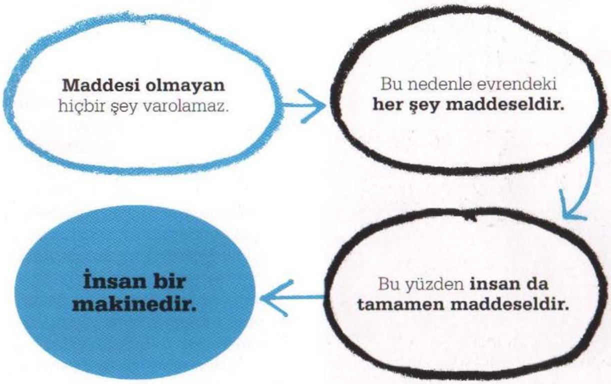
SONRA
1748 Julien Offray de la Mettrie'nin *İnsan Bir Makine*'si insanlara mekanik bir görüşle yaklaşır.

1949 Gilbert Ryle, Descartes'ın zihin ve bedenin ayrı "maddelerden" oldukları fikrinin bir "sınıflandırma hatası" olduğunu söyler.

En çok politik felsefesi ile bilinen Thomas Hobbes çok geniş bir konular yelpazesinde yazmıştır. Görüşlerinin çoğu, özellikle de dünyadaki her şeyin yalnızca doğada somut olduğunu öne süren ve zihin ya da doğaüstü varlıklar gibi hiçbir mevcudiyete imkân tanımayan teorisi fizikalizm, tartışmalıdır. Hobbes'a göre insanların da içinde bulunduğu tüm hayvanlar et ve kandan oluşmuş makinelerden başka bir şey değildirler.

Hobbes'un desteklediği metafizik teorisi onun yazdığı dönem olan 17. yüzyıl ortalarında giderek artan bir popülerliğe

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Francis Bacon 110–11 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Julien Offray de la Mettrie 335 ▪ Gilbert Ryle 337

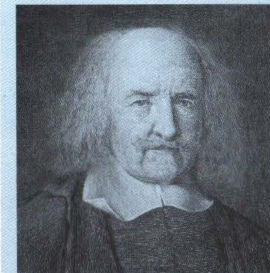

sahipti. Fiziki bilimlerdeki gelişmeler giderek artıyor, çok uzun zamandan beri bilinmeyen ya da yanlış bilinen fenomenlere net açıklamalar getiriliyordu. Hobbes, sıklıkla "modern bilimin babası" olarak adlandırılan Galileo ile tanışmış ve düşünceleri ile bilimsel uygulamalarda devrim yaratan Francis Bacon'la da yakın arkadaşlık yapmıştır.

Hobbes bilim ve matematikte, açıkça çelişkili olmalarına rağmen akıl ve inancı birleştirmeye çalışan Ortaçağ Skolastik felsefesinin mükemmel bir karşılık bulduğuna inanmaktadır. Döneminin pek çok düşünürü gibi o da bilimin gidebileceği noktanın bir sınırı olmadığını ve bu gerçeğin ışığında dünyanın yapısı hakkındaki her sorunun bilimsel olarak formüle edilmiş bir açıklama ile cevaplanabileceğini düşünmektedir.

Hobbes'un teorisi

En önemli politik eseri *Leviathan*'da Hobbes şöyle der: "Evren -şeylerin cisimlerinin tamamı- maddi, bir başka deyişle bedenseldir" ve bu bedenlerin her birinin "uzunluk, genişlik ve derinliğe" sahip olduğunu, "bedeni olmayan hiçbir şeyin evrenin parçası olamayacağını" söyleyerek devam eder. Hobbes her şeyin doğasının tümüyle fiziksel olduğunu ifade etse de bizim her şeyi algılayabilmemizin bu fizikselllikten kaynaklandığını söylemez. Ona göre bazı bedenler ya da nesneler, fiziksel bir alan kaplasalar ve fiziksel boyutlara sahip olsalar da

> "Hayat bacakların hareketinden başka bir şey değildir.
> **Thomas Hobbes**"

Thomas Hobbes

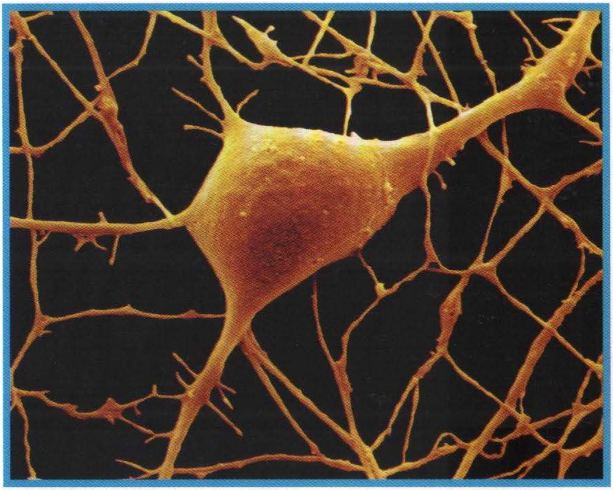
Çocukken yetim kalan Thomas Hobbes kendisine iyi bir eğitim sağlayan zengin amcasının yanında büyümüştür. Oxford Üniversitesi'nden dereceyle mezun olması ona Devonshire Kontu'nun oğullarına öğretmenlik yapma fırsatını kazandırmıştır. Bu işle birlikte Avrupa'yı dolaşmış, aralarında İtalyan astronom Galileo Galilei'nin yanı sıra Fransız filozoflar Marin Mersenne, Pierre Gassendi ve René Descartes'ın da bulunduğu pek çok bilim adamı ve düşünürle tanışmıştır.

1640'da İngiliz İç Savaşı'ndan kaçmak için Fransa'ya gitmiş ve orada 11 yıl kalmıştır. İlk kitabı *De Cive* 1642'de Paris'te yayınlanır. Ancak ün kazanmasını sağlayan ahlak, politika ve toplumun işleyişi hakkındaki fikirlerini anlattığı *Leviathan*'dır.

Aynı zamanda yetenekli bir çevirmen ve matematikçi de olan Hobbes 91 yaşında ölene kadar yazmaya devam etmiştir.

Önemli eserleri

1642 *De Cive*
1651 *Leviathan*
1656 *De Corpore*
1658 *De Homine*

Hobbes "ruhların" bedende işlev görebilmeleri için bilgi taşıdıklarına inanır. Biz şimdi bunun sinir sisteminin nöronları boyunca hareket eden elektrik sinyalleri aracılığıyla yapıldığını

algılanamazlar. Bunlar "ruhlar"dır ve bazıları hayvanların çoğundan ve özellikle insan aktivitelerinden sorumlu "hayvan ruhları" olarak adlandırılırlar. Bu hayvan ruhları bedende dolaşır ve yanlarında taşıdıkları bilgileri günümüzde sinir sisteminin işlevi olarak bilinen şekilde aktarırlar.

Hobbes bazen bu fiziksel ruhlar kavramını Tanrı'ya ve melekler gibi dinlerin diğer varlıklarına da uyguluyor gibi görünmektedir. Ancak Hobbes diğer fiziksel ruhların değil ama Tanrı'nın kendisinin "cisimsiz" olduğunu ifade eder. Ona göre Tanrı'nın ilahi yapısal vasıfları insan zihninin tam anlamıyla kavrayabileceği türden değildir ve bu nedenle Tanrı'nın bilinemeyen maddesini hem kabul eden hem de onurlandıran kelime sadece "cisimsiz"dir. Bununla birlikte Hobbes tüm dini varlıkların mevcudiyetlerinin ve yapılarının bilimin değil imanın meseleleri olduğuna ve bu Tanrı'nın özellikle, kavrayışımızın ötesinde olduğuna inandığını açıkça belirtmiştir. İnsanların Tanrı hakkında bilebilecekleri tek şey onun mevcudiyeti ve evrendeki her şeyin yaratıcısı ya da sebebi olduğudur.

Bilinç nedir?

Hobbes insanların sadece fiziksel olduklarını ve bu yüzden de biyolojik makinelerden başka bir şey olmadıklarını düşündüğü için zihinsel yapımıza bir açıklama getirme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Zihnin nasıl açıklanabileceği konusuna hiç girmemiş, sadece bilimin günün birinde bu durumla ilgili bir açıklama bulacağı gibi çok genel ve baştan savma bir izahat sunmuştur. Buna rağmen zihinsel aktivitelerin tümünü istemli hareketler, iştah ve tiksinme gibi -mekanistik bir bakış açısıyla çalışılabilecek ve açıklanabilecek- fenomenlerin kalıplarına sokmuştur. Hobbes'un günümüz filozoflarından Avustralyalı David Chalmers'ın "bilinç denen zor problem" adını verdiği konuyla ilgili söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. Chalmers bilincin -dilin kullanımı ve bilginin işlenmesi gibi- belirli işlevlerinin bu işlevlerin yerine getirilmesini sağlayan mekanizmalarla nispeten daha kolayca açıklanabileceklerine ve fizikçi filozofların yüzyıllardır bu yaklaşımın farklı şekillerini sunduklarına dikkat çeker. Ancak bundan daha zor bir problem olan öznelin yapısı, bilinçlilik halinin ilk ağızdan deneyimi çözümlenmeden kalmıştır. Bir tarafta fiziksel bilimlerin nesneleri ile diğer tarafta bilinçli deneyimin özneleri arasında yapısal bir uyumsuzluk vardır ve Hobbes'un farkında değilmiş gibi gözüktüğü şey de budur.

Hobbes'un inancına dair açıklaması, insanlar da dahil dünyadaki her şeyin tümüyle fiziksel olduğu görüşü için çok az kanıt sunar. Algılanamayan maddesel ruhların varlığının

> Tüm bedene hareket veren şey aslında bir yay olan kalp; aslında pek çok telden oluşan sinirler ve bir sürü çarkın oluşturduğu eklemlerdir.
> **Thomas Hobbes**

temellerinin aynı zamanda maddesel olmayan varlıklara olan inancın da temeli olabileceğini fark etmemiş gibi gözükmektedir. Pek çok insan için algılanamayan bir şey fiziksel bir kavramdansa zihinsel bir kavramla daha uyumludur. Üstelik Hobbes'un maddesel ruhları diğer fiziksel nesnelerle aynı özellikleri taşır ve insanların zihinsel yapılarının açıklanmasına yönelik hiçbir yardımda bulunmazlar.

Descartes'ın ikiciliği

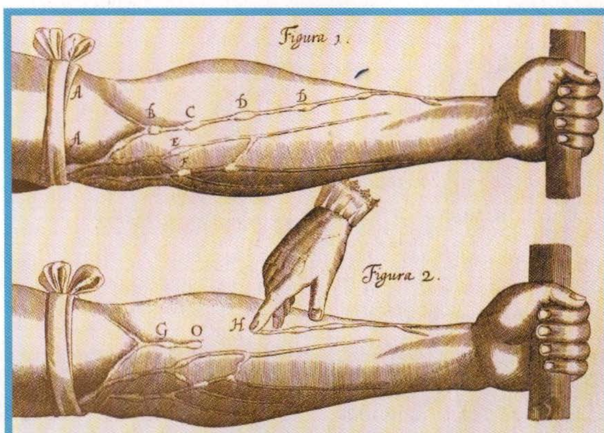
Hobbes ayrıca zihin ve beden hakkında Descartes'ın 1641'de yayınlanan *Meditasyonlar*'ında açıkladığı çok farklı düşüncelerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Descartes zihin ve beden arasında "Gerçek bir Farklılık" bulunduğunu iddia eder; ikisi bütünüyle farklı türde içeriklerdir. Hobbes, Descartes'ın fikirlerine o dönemde karşı çıkmasına rağmen bu farklılık üzerine hiçbir yorum yapmamıştır. Ancak 14 yıl sonra *De Corpore* adlı kitabında bir pasajla aynı soruna yeniden değinmiş, Descartes'ın tezinin karmakarışık bir hali gibi görünen bir kısmını eleştirmiştir. Burada Descartes'ın kullandığı "cisimsiz varlık" tanımının anlamsız ve boş bir söz olduğundan hareketle Descartes'ın vardığı sonucu -zihinle bedenin farklı içerikler olduğunu- reddetmektedir. Hobbes bunu çok anlamsız gözüken "bedensiz bir beden" şeklinde yorumlamıştır. Ancak bu tanım kendisinin tüm varlıkların bedenler olduğuna dair görüşüne dayanmaktadır ve Hobbes'un kendi açısından ileri sürdüğü cisimsiz zihinler olamayacağı hakkındaki argüman aslında varlığın tek formunun beden olduğuna ve cisimsiz varlıkların mevcudiyetine asla imkân olmadığına dair yanlış tahminine dayanmaktadır.

Basit bir önyargı

Fiziksel ruhlar tanımının da gösterdiği gibi Hobbes'un "fiziksel" veya "cisimsiz"den ne anladığı tam olarak belli değildir. Eğer bu üç boyutlu herhangi bir şey anlamına geliyorsa bu bizim 21. yüzyılın başında "fiziksel" denince anladığımızın ancak küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin Hobbes'un dünyanın yapısı hakkındaki teorileri alt atom fiziği bilimini göz ardı etmektedir.

En önemli teriminin gerçekten ne anlama geldiği belli olmadığı halde Hobbes'un dünyadaki her şeyin fiziksel terimlerle açıklanabileceği görüşünde ısrar etmesi giderek daha az bilimsel prensiplere uygun bir tez gibi görünmektedir. Onun yerine bilimsellikten -ve felsefi olmaktan- uzak, akla aykırı bir önyargıdan ileri gidememektedir. Ancak Hobbes'un dünyamızın yapısı ile ilgili mekanik teorileri insanın doğası ve toplum düzeni üzerine olduğu kadar içinde yaşadığımız evrenin işleyişi ve içeriği ile ilgili kabul edilmiş görüşlerin çoğuna radikal biçimde karşı çıkan döneminin ruhu ile uyumludur. Modern dünyanın temellerini atan da düşüncedeki bu devrimdir. ■

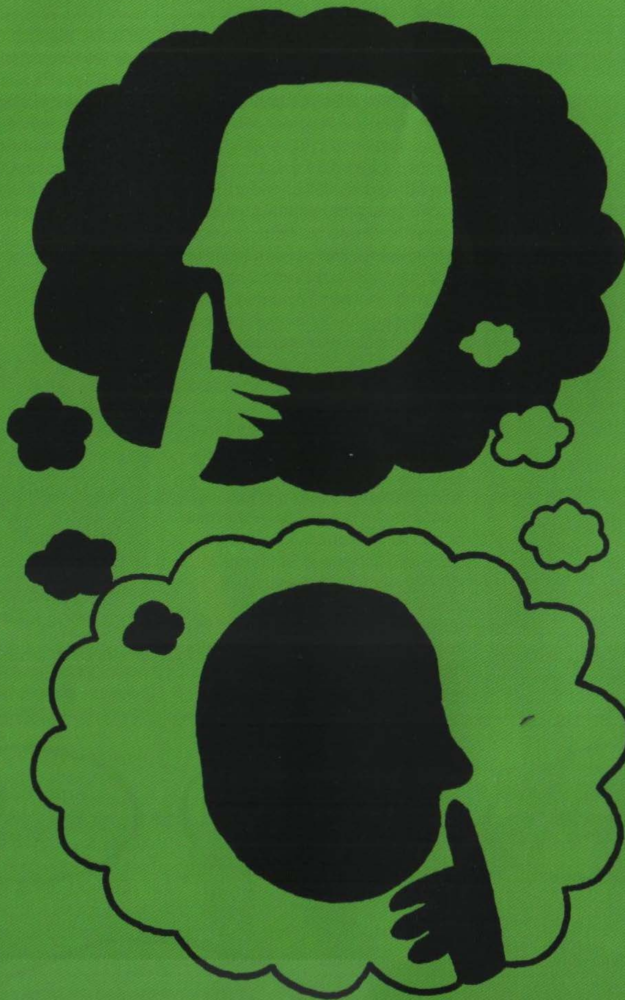
> İnsan zihninin duyular, düşünceler ve düşünce dizileri dışında bir hareketi yoktur.
> **Thomas Hobbes**

Hobbes mekanik fikirlerini formüle ederken fizikçi William Harvey gibi bilim adamları da insan bedeninin çalışmasını keşfetmek için ampirik teknikler kullanmaktadırlar.

DÜŞÜNÜYORUM ÖYLEYSE VARIM

RENE DESCARTES (1596–1650)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Rasyonalizm

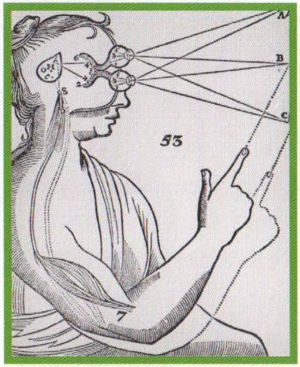
ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles düşünce dahil herhangi bir eylem gerçekleştirdiğimizde bunu gerçekleştirdiğimizin bilincinde olduğumuzu ve böylece varolduğumuzun da bilincinde olduğumuzu öne sürer.

MS y. 420 St. Augustine *Tanrı'nın Şehri*'nde varolduğunun kesin olduğunu çünkü eğer yanılıyorsa bunun da varoluşunu kanıtladığını -yanılmak için önce var olmak gerekir- yazdı.

SONRA
1781 Immanuel Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde Descartes'a karşı çıkar ancak İlk Kesin Bilgi'yi -"Düşünüyorum, öyleyse varım"- yürekten benimser ve kendi idealist felsefesinin başlangıç noktası yapar.

René Descartes kimi zaman Bilimsel Devrim Çağı olarak da anılan ve bilimde çok hızlı gelişmelerin olduğu 17. yüzyılın başlarında yaşamıştır. İngiliz bilim adamı ve filozof Francis Bacon bilimsel deneyler yürütmek için ayrıntılı gözlemlere ve mukayeseye dayalı yeni bir yöntem bulmuştur ve metodolojileri dünyanın araştırılması için yeni bir çerçeve çizmiştir. Descartes onun heyecanını ve iyimserliğini paylaşır ama farklı nedenlerle. Bacon bilimsel keşiflerin pratikteki uygulamalarının kendilerinin amacı ve bakış açılarını oluşturması gerektiğini düşünürken Descartes bilgiyi arttırma ve dünyayı kavrama projesinden etkilenir.

Rönesans süresince -bir önceki tarihsel dönem- insanlar genelde bilim ve gerçek bilgi hakkında kuşkuya kapılmışlar ve bu görüş Descartes'ın döneminde de etkisini bir ölçüde korumuştur. Bu yüzden onun sonradan "saf inceleme projesi" olarak tanınacak çalışmasının en önemli motivasyonu, bilimleri şüphecilik denen beladan kesin olarak kurtarmaktır. Descartes metafizik (varoluş ve gerçekliği araştıran bilim dalı) ve epistemoloji (bilginin yapısı ve sınırlarını araştıran bilim dalı) üzerine en kapsamlı ve başarılı eseri olan *İlk Felsefe Üzerine Düşünceler*'de en septik görüşlerde bile bilgi olması olasılığını gösterir ve buradan da bilimler için sağlam bir temel oluşturur. *Meditasyonlar* birinci şahıs formatında -Düşünüyorum ki…- yazılmıştır çünkü fikirlerini belirli tezleri kanıtlamak ya da çürütmek için

Descartes'ın kitabı *De Homine Figuris* bilginin nedenlerini biyolojik açıdan inceler. Kitap, beyin epifizinin görme ve bilinçli eylem arasındaki bağ olduğunu öne sürer.

Kötü bir şeytan beni şeylerin sahte olduğuna **inandırmaya çalışıyor** olabilir.

→ **Bu kesin** diyebileceğim **hiçbir şey** yok.

→ Ama **"Ben; varım"**, dediğimde bunda **yanılıyor olamam.**

→ Kötü bir şeytan sadece **ben gerçekten varsam** beni buna inandırmaya çalışabilir.

→ **Düşünüyorum, öyleyse varım.**

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Thomas Hobbes 112–15 ▪ Blaise Pascal 124–25 ▪ Benedictus Spinoza 126–29 ▪ John Locke 130–33 ▪ Gottfried Leibniz 134–37 ▪ Immanuel Kant 164–71

değil okuyucularının da kendisinin geçtiği yollardan geçmesini arzu ederek ileri sürmüştür. Böylece okur düşünürün durduğu noktayı benimsemeye, o şekilde düşünmeye ve gerçeği aynen Descartes'ın keşfettiği şekilde bulmaya zorlanır. Bu yaklaşım Sokrates'in yöntemini anımsatır; filozof alınıp götürülmeye hazır, paketlenmiş şekilde sunmak yerine okurun kavrayışını yavaş yavaş açar.

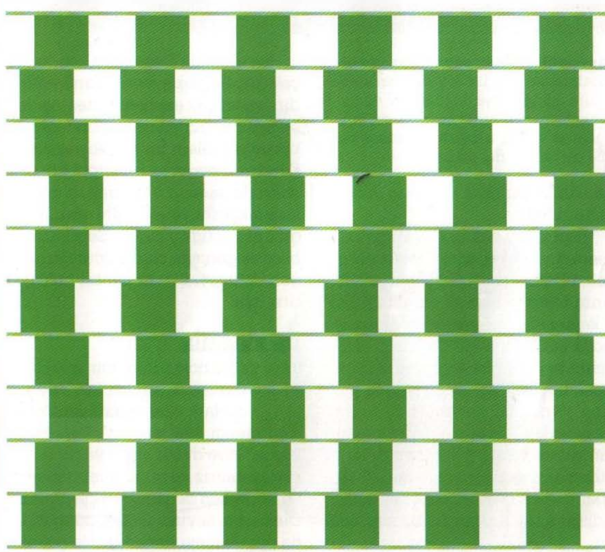
Hayali dünya

Descartes görüşlerinde, bilginin iki önemli işareti olarak kabul ettiği istikrar ve kalıcılığı kurabilmek için "kuşku yöntemi" dediği yöntemi kullanır. Bu yöntem düşünürün gerçekliğinden hafifçe veya tamamen kuşku duyulabilen herhangi bir inancı bir kenara koyar. Amacı en güçlü şekilde kuşku duyulacak, yani her şeyden kuşku duyan bir durumdan yola çıkılsa bile bilgiye ulaşılabileceğini göstermektir. Burada kuşku "hiperbolik"tir (abartılmış) ve sadece felsefi bir araç olarak kullanılır; Descartes'ın işaret ettiği gibi bunlar "aklı başında hiçbir insanın ciddi biçimde kuşku duymayacağı" şeylerdir.

Descartes inandıklarını giderek artan derecede sıkılıkta bir dizi kuşkucu argümana tabi tutar ve herhangi bir şeyin mevcudiyetinden emin olmak için her şeyi sorgular. Bildiğimiz dünya sadece bir hayalden ibaret olabilir mi? Duyularımıza güvenemeyiz çünkü hepimiz onlar tarafından en az bir kez aldatılmışızdır ve bu yüzden bilginin temeli olarak onlara dayanamayız. Descartes bu noktada belki de rüya gördüğümüzü ve görünürde gerçek olan dünyanın bir düş dünyasından başka bir şey olmadığını söyler. Uyku ile uyanıklık arasında çok güvenli belirtiler olmadığından bunun mümkün olabileceğine işaret eder. Ancak öyle bile olsa bu durum matematiksel aksiyomlar gibi duyular aracılığıyla değil ama bilinen bazı gerçeklerin olasılığına açık kapı bırakır. Ancak bu "gerçekler" bile aslında gerçek olmayabilirler çünkü mutlak güce sahip Tanrı bu düzeyde bile bizi aldatabilir. Tanrı'nın iyi olduğuna inansak da bizi mantığımızda hatalar yapmaya eğilimli olarak yaratmış olabilir. Ya da belki Tanrı yoktur; bu durumda mükemmellikten daha da uzak (sadece şans eseri ortaya çıkmış) her an al-

> Hayatınızda en az bir kere, mümkünse her şeyden şüphe duymanız gerekir.
> **René Descartes**

Eğri çizilmiş paralel çizgilerin optik illüzyonu duyularımızı yanıltabilir. Descartes verilen hiçbir şeyi doğru kabul etmememizi, bir bilgi konumuna ulaşmadan önce tüm önyargılarımızdan arınmamız gerektiğini düşünür.

İnsanoğlunu her şey hakkında aldatabilecek kötü bir şeytan beni varoluşumdan şüpheye düşüremez; eğer denerse ve ben kendi varoluşumu sorgulamak zorunda kalırsam sadece bu bile var olduğumu gösterir.

datılabilir varlıklar olmamız ihtimal dahilindedir.

Hiçbir şey hakkında tamamen kesin diyemeyeceği bir pozisyona gelen Descartes daha sonra kendisinin tekrar önyargılı bir görüşe geri kaymasını önlemeye yardımcı olacak etkili bir aygıt geliştirir: kendisini her şey hakkında kandırabilecek bir kötü şeytan olduğunu farz eder. Kendisini ne zaman bir inancı düşünürken bulsa şunu sorar: "şeytan yalan olduğu halde benim buna inanmamı sağlıyor olabilir mi?" ve eğer cevap "evet"se kuşkuya açık olduğu için o inancı bir kenara bırakır.

Bu noktada Descartes kendisini çok güç bir pozisyona sokmuş gibidir; hiçbir şey şüphenin ötesine geçemez bu yüzden de üzerinde durabileceği sağlam bir temeli yoktur. Kendisini evrensel bir şüphenin girdabında çaresizce sendeliyormuş ve ayaklarını yere basamıyormuş gibi hissettiğini söyler. Septisizm bilgi ve gerçeğe olan yolculuğuna geri dönmeyi bile imkânsız hale getirmiştir.

İlk Kesinlik

Tam da bu noktada hiçbir şekilde kuşku duymayacağı bir tek inanç olduğunu fark eder: kendi varlığına olan inancı. Her birimiz, "Ben, Ben varım" diye düşünebilir ya da bunu söyleyebiliriz ve bunu düşünürken de söylerken de yanılıyor olamayız. Descartes şeytan testini bu inanca da uygulamayı denediğinde şeytanın onu sadece gerçekten varsa varolduğuna inandırmaya çalışacağına karar verir; şüphelenme eylemini varolmadan yapamayacağına göre varolduğundan nasıl kuşku duyabilir ki?

> Üstün bir gücü ve kurnazlığı olan, tüm enerjisini beni aldatmaya harcayan kötü bir şeytan olduğunu varsayıyorum.
> **René Descartes**

Bu aksiyom -"Ben, Ben varım"- Descartes'ın İlk Kesinlik maddesidir. Daha önce yazdığı *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'da bunu "Düşünüyorum, öyleyse varım" olarak yazmış ama *Meditasyonlar*'da "öyleyse" kelimesinin dahil edilmesinin cümleye bir önerme ve sonuç gibi bir anlam kazandırmasından dolayı bu ifadeyi terk etmiştir. Descartes okurun -düşünen "ben"- şunun farkına varmasını istemiştir: varolduğum gerçeğini düşündüğüm anda bunun gerçek olduğunu anlarım. Bu gerçek çabucak kavranır. Varoluşumun kavranması bir argümanın sonucu değil, doğrudan bir sezgidir.

Descartes artık durumunu daha net ifade edebiliyorsa da bir önceki formülasyonu o kadar kolay akılda kalan bir cümledir ki insanlar ona takılıp kalmışlardır. İlk Kesinlik bugün bile genellikle "Düşünüyorum, öyleyse varım" anlamına gelen Latince cogito ergo sum'dan gelen "cogito" olarak bilinir. Hippolu St. Augustine *Tanrı'nın Şehri*'nde çok benzer bir argüman kullanır: "eğer yanı-

> Bu önerme; Ben, Ben varım, benim tarafımdan öne sürülür ya da zihnimde tasarlanırsa mutlaka gerçektir.
> **René Descartes**

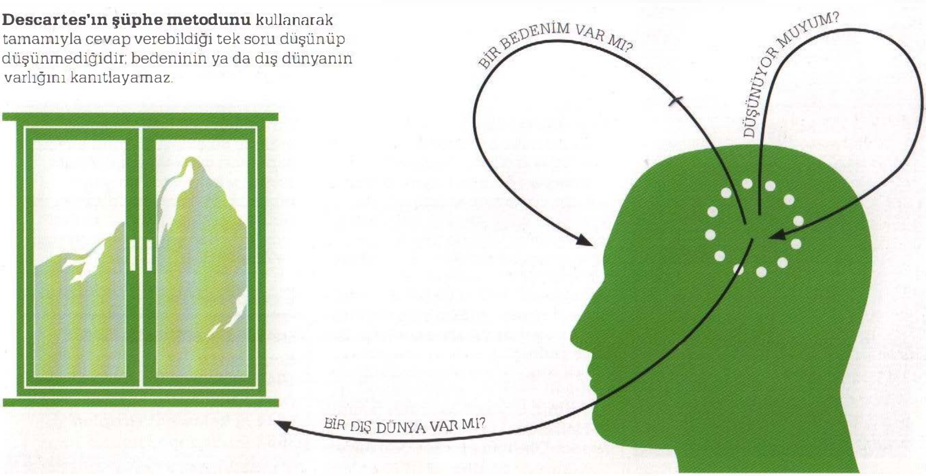
lıyorsam o zaman varımdır". Yani eğer yoksam zaten yanılıyor olamam. Ancak Augustine bunu düşüncelerinde çok az kullanmış ve Descartes'ın ulaştığı noktaya ulaşamamıştır. Bununla birlikte tek bir inanç neye yarar? En basit mantıksal argüman iki önermesi ve bir sonucu olan kıyastır. Şöyle ki: tüm kuşların kanatları vardır; bülbül de bir kuştur; o zaman tüm bülbüllerin kanatları vardır. Sadece bir tek gerçeğin oluşturduğu bir başlama noktasından hiçbir yere varılamaz. Ancak Descartes İlk Kesinlik'ten bu tür sonuçlara ulaşmaya çalışmamıştır. Bunu şöyle ifade eder: "Arşimet tüm dünyayı değiştirmek için sabit ve sağlam tek bir noktadan yola çıkmıştı." Descartes için kendi varlığının kesinliği de buna eşdeğerdir; onu kuşkunun girdabından kurtarmış, üzerinde durabileceği sağlam bir zemin vermiş ve ona septisizmden bilgiye giden yolculuğuna geri dönme imkânı tanımıştır. Bu, onun inceleme projesi için hayati önem taşır ama epistemolojisinin temellerini oluşturmaz.

Bu "ben" nedir?

İlk Kesinlik'in ana işlevinin bilgi için sağlam bir zemin oluşturması gerçeğine rağmen Descartes aynı zamanda kesinliğin kendisinden de bilgi edinebileceğimizi fark etmiştir. Çünkü üzerinde düşündüğüm bilgi kendi varoluşumun bilgisiyle ilişkilidir. Bu yüzden de "düşünme" de rasyonel olarak kuşku duyamayacağım bir şeydir; kuşku duymak da bir tür düşünce olduğuna göre düşündüğümden kuşku duyabilmek için düşünmem gerekir. Descartes artık varolduğunu ve düşündüğünü bildiğine göre o zaman kendisi de -ve herhangi bir düşünür de- düşünen bir şey olduğunu da bilmektedir.

Descartes bununla birlikte bunun İlk Kesinlik'ten akıl yoluyla çıkarabildiği bir sonuç olduğunu açıklıkla ifade eder. Kendisi sadece düşünen bir şey -bir zihin- olduğunu söylemeye kesinlikle yetkili değildir çünkü daha fazla neler olabileceğini henüz bilemez. Aynı zamanda düşünme yeteneği olan fiziksel bir şey de olabilir, kendisinin henüz kavrayamadığı başka herhangi bir şey de. Meditasyonlarının bu evresinde sadece düşünen bir şey olduğunu bilmektedir; kendisinin ortaya koyduğu şekliyle Descartes "sadece dar anlamda" düşünen bir şey olduğunu bilmektedir. Daha sonra yazdığı *Meditasyonlar*'ın altıncı ki-

Descartes'ın şüphe metodunu kullanarak tamamıyla cevap verebildiği tek soru düşünüp düşünmediğidir; bedeninin ya da dış dünyanın varlığını kanıtlayamaz.

> Biri "Düşünüyorum, öyleyse varım" dediğinde zihninin basit bir sezgisiyle apaçık bir gerçek olduğunun farkındadır.
> **René Descartes**

tabında zihin ve bedenin farklı şeyler olduklarına -yani farklı içerikten oluştuklarına- dair bir argüman sunar ama henüz bunu kanıtlayabilecek bir konumda değildir.

Descartes'a yönelik kuşkular

İlk Kesinlik, Descartes'ın septisizme yaklaşımının başlangıcından beri ölü doğduğunu savunan pek çok yazar tarafından yapılan eleştirilerin hedefi oldu. Eleştirilerin ana argümanlarından biri "Ben, Ben varım" ibaresindeki "ben" teriminin kullanımına karşıydı. Descartes her ne kadar düşünmenin oluştuğunu söylemekte haklı idiyse de ortada bir "düşünür"- bu düşünceyi gerçekleştiren tek, birleşik bir bilinç- olduğunu nereden bilebiliyordu? Düşüncelerin ötesinde herhangi bir şeyin varolduğunu ileri sürme hakkını ona kim vermişti? Öte yandan bir düşünür olmadan düşüncelerden oluşan bir nosyonun ortada dolaşması bir anlam ifade eder miydi?

Bağdaşık düşünceleri birbirinden ayrı tasavvur etmek zordu ve Descartes bu tür bir durumun kavranmasının olanaksız olduğunu öne sürüyordu. Ancak eğer biri buna karşı çıkar ve düşünürler olmadan bir düşünce dünyasının olanaklı olduğuna inanırsa Descartes onun varolduğuna inanma hakkına sahip değildi ve bu yüzden onun İlk Kesinlik'ine ulaşamazdı. Düşüncelerin mevcudiyeti ona gereksindiği sağlam zemini veremezdi.

Düşünür olmaksızın havada yüzen düşünceler nosyonu ile ilgili problem akıl yürütmeyi imkânsız hale getirmesiydi. Akıl yürütebilmek için fikirleri belirli bir şekilde ilişkilendirmek gerekir. Örneğin Patrick "Tüm insanlar ölümlüdür" düşüncesine ve Patricia da "Sokrates bir insandır" düşüncesine sahipse her ikisi de bir sonuca varamazlardı. Ancak eğer Paula her iki düşünceye aynı anda sahipse "Sokrates bir ölümlüdür" sonucunu çıkarabilirdi. Sadece havada yüzen "Tüm insanlar ölümlüdür" ve "Sokrates bir insandır" düşüncelerine sahip olmak aynen bunları düşünen insanlar gibi birbirlerinden ayrıdırlar; akıl yürütmenin mümkün olabilmesi için bu düşüncelerin birbirleriyle ilişkili olması, doğru bir şekilde bağlantılandırılması gerekir. Düşüncelerin bir düşünür dışındaki bir şeyle ilişkilendirilmeleri (örneğin bir yere ya da zamana) başarabilmeyi olanaksız kılar. Ve akıl yürütme imkânı olduğu için Descartes ortada bir düşünür olduğu sonucuna varır.

Bazı modern filozoflar Descartes'ın kendi varoluşuyla ilgili kesinliğin bu sonuca varabilmesine imkân tanıdığını reddetmişlerdir. Bu filozoflara göre "Ben varım"ın içeriği yoktur çünkü sadece konuya atıf yapar ancak onun hakkında anlamlı veya önemli hiçbir şey söylemez; yalnızca konuyu işaret eder. Bu nedenle de bunu hiçbir şey izleyemez ve Descartes'ın projesi daha başından başarısızlığa uğrar. Ancak bu, Descartes'ın görüşünü ıskalamak gibi görünmektedir; çünkü daha önce

---

René Descartes

René Descartes Fransa'da Tours yakınlarında doğmuştur ve La Flèche'deki Cizvit Collège Royale'de eğitim almıştır. Bozuk sağlığı yüzünden sabahları geç saatlere kadar yatakta kalmasına izin verilmiş ve o da meditasyon alışkanlığı edinmiştir. 16 yaşında matematik üzerine çalışmalara yoğunlaşmış, Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşları'nda gönüllü asker olmak için buna dört yıl ara vermiştir. Bu süre zarfında felsefenin çağrısına kulak vererek ordudan ayrıldıktan sonra ilk önce Paris'te ve sonra da hayatının büyük bölümünü geçirdiği Hollanda'da yaşamıştır. 1649'da Kraliçe Christina tarafından felsefe tartışmak için İsveç'e davet edilmiş ve alışkanlığının aksine sabahları çok erken kalkmak zorunda kalmıştır. Bu yeni düzenin -ve İsveç'in ikliminin- zatürreye yakalanmasına neden olduğuna inanmış ve bir yıl sonra da ölmüştür.

Önemli eserleri

1637 *Yöntem Üzerine Konuşmalar*
1641 *İlk Felsefe Üzerine Düşünceler*
1644 *Felsefenin Prensipleri*
1662 *De Homine Fuguris*

gördüğümüz gibi Descartes, İlk Kesinlik'i içinden daha gelişmiş bir düşünce çıkaracağı bir önerme olarak kullanmaz, ihtiyacı olan şey yalnızca işaret edebileceği bir nefsin bulunmasıdır. Bu nedenle "Ben varım" sadece düşünürü işaret etmeye yarasa bile bu Descartes'ın kuşku girdabından çıkması için bir yol olmuştur.

Gerçek olmayan düşünür

Descartes'ı kendi düşünüşü gerçeğinden kendi varlığı gerçeğine uzanan bir argüman sunduğunu sanarak yanlış anlayanlar için İlk Kesinlik'in mantıksal argüman değil doğrudan bir sezgi olduğunu belirtmek gerekir. O zaman neden sanki Descartes bir argüman sunuyormuş gibi sorun haline geldi?

Duruma bakılırsa "Düşünüyorum, öyleyse varım"ın çıkarımında önemli bir önerme eksiktir; o da argümanın işleyebilmesi için "düşünme olan her şey vardır" gibi bir önermedir. Bazen bir argümanda apaçık bir önerme yer almayabilir ve bu durum üstü kapalı önerme olarak bilinir. Ancak Descartes'ı eleştirenlerden bazıları bu üstü kapalı önermenin o kadar da açık olmadığından yakınmaktadırlar. Örneğin Shakespeare'in oyunundaki Hamlet de çok düşünmektedir ama varolmadığı çok açıktır; bu yüzden de düşünen her şeyin varolduğu doğru değildir.

> Belirli nesnelerin bilgisini insan aklının hangi tür bilgiyi elde edebildiğini sorgulamak zorundayız.
> **René Descartes**

Buna karşılık Hamlet'in düşünme eyleminin kurgusal bir oyunda geçtiğini ama aynı zamanda o oyunda varolduğunu ve bu yüzden de gerçek dünyada var olmadığını söyleyebiliriz. Onun "gerçekliği" ve düşünmesi aynı dünyayla ilişkilidir. Ancak Descartes'ın karşıtları buna sorunun tam da bu noktada olduğunu söyleyerek karşı çıkacaklardır: Hamlet adında birinin düşünüyor olduğunu bilmek -ve bundan başka bir şey bilmemek- bizim bu insanın gerçek dünyada varolduğundan emin olmamızı sağlamaz; bunun için onun gerçek dünyada düşünüyor olduğunu bilmemiz gerekir. Birinin ya da bir şeyin -Descartes gibi- düşündüğünü bilmek onların dünyadaki gerçekliklerini kanıtlamaya yeterli değildir.

Bu ikileme cevap *Meditasyonlar*'ın birinci tekil şahıs yapısında yatar ve Descartes'ın her zaman "Ben"i kullanmasının nedenlerini işte şimdi tam bir açıklığa kavuşur. Hamlet'in gerçek veya kurgusal bir dünyada, düşünüp düşünmediğinden ve dolayısıyla varolup olmadığından emin olamıyorsam kendim hakkında emin olabilirim.

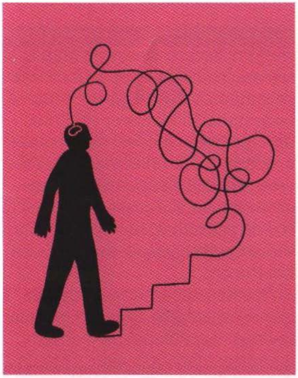
Modern felsefe

Meditasyonlar'ın "Okur için Önsöz"ünde Descartes pek çok okurun bu esere "argümanlarımın düzgün sıralamasını ve aralarındaki bağlantıyı kavramaya zahmet etmeyip moda olduğu üzere sadece münferit cümleleri alıp eleştirerek" yaklaşacaklarını doğrulukla öngörmüştür. Öte yandan "Popüler bir onay ya da büyük bir hedef kitle beklemiyorum" diye de yazmış ve bunda yanılmıştır. Descartes genellikle modern felsefenin babası olarak kabul edilir. Felsefeye herhangi bir dogma ya da otoritenin yardımına başvurmaksızın matematiğin kesinliğini kazandırmaya ve bilgi için sağlam, mantıklı temeller kurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda zihin ve bedenin iki farklı içerik olduğunu -biri maddesel (beden) diğeri manevi (zihin)- ve birbirleriyle etkileşim yetenekleri olmadığını öne sürmesiyle de tanınır. *Altıncı Meditasyon*'da yer verdiği bu ünlü ayrım sonradan Kartezyen İkiciliği olarak tanınmıştır.

Ancak Descartes'ın en önemli mirası hiç kuşkusuz düşüncelerinin kesinliği ve herhangi bir otoriteye dayanmayı reddetmesidir. Ölümünden sonraki yüzyıllara da ya onun fikirlerini geliştiren ya da onun düşüncelerine karşı çıkmayı görev edinen Thomas Hobbes, Benedictus Spinoza ve Gottfried Leibniz gibi filozoflar damgalarını vurmuştur. ■

Zihinle bedenin ayrımı Descartes tarafından teori haline getirilmiş ve şu soruyu açıkta bırakmıştır: kendimiz hakkında görebildiğimiz tek şey bedenlerimiz olduğuna göre bir robotun bilinçli olmadığını nasıl kanıtlarız?

HER ŞEYE HAYAL GÜCÜ KARAR VERİR

BLAISE PASCAL (1623–1662)

KISACA

DAL
Zihin felsefesi

YAKLAŞIM
İradecilik

ÖNCE
MÖ y. 350 Aristoteles "hayal gücü bize bir hayalin sunulduğunu görme işlemidir" ve "ruh asla zihinsel bir imge olmadan düşünmez" der.

1641 René Descartes filozofun hayal gücünü, bilgi kazanmak için eğitmek zorunda olduğunu söyler.

SONRA
1740 David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'sinde "hayal edebildiğimiz hiçbir şey imkânsız değildir" tezini ortaya atar.

1787 Immanuel Kant duyularımızdan gelen kolay anlaşılır mesajları hayal gücümüzü kullanarak imgeleri ve kavramları sentezlediğimizi öne sürer.

Pascal'ın en çok tanınan kitabı *Düşünceler* aslında bir felsefe kitabı değildir. Daha çok Hıristiyan teolojisi üzerine tasarladığı bir kitap için aldığı notlardan parçaların bir derlemesidir. Görüşleri esas olarak *libertin*'ler -Montaigne gibi septik yazarların teşvikiyle özgür düşündükleri için dini terk eden eski Katolikler- adını verdiği kişileri hedeflemektedir. Uzun parçalardan birinde Pascal hayal gücünü ele alır. Fikirleri için çok az ya da hiç argüman kullanır; yalnızca konu hakkındaki düşüncelerini sıralamakla ilgilenir.

Pascal'ın görüşüne göre insanlardaki en güçlü etki hayal gücüdür ve bu aynı zamanda hatalarımızın da ana kaynağıdır. Pascal hayal gücünün aklımıza rağmen insanlara güvenmemize sebep olduğunu söyler. Örneğin doktorlar ve avukatlar özel giysiler giydikleri için onlara daha çok güvenmeye eğilimliyizdir. Bunun tam tersine tuhaf ya da eski püskü giyimli birine akıllıca konuşuyorsa bile fazla dikkat etmeyiz.

Durumu daha da kötüleştirense genellikle yalanlara götüren hayal gücü bizi bazen gerçeğe yönlendirir; eğer her zaman yalana götürse o-

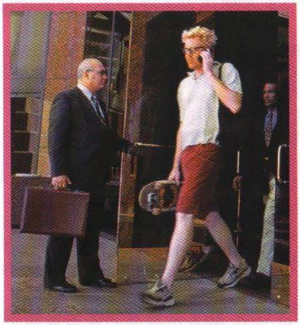
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Michel de Montaigne 108–09 ▪ René Descartes 116–23 ▪ David Hume 148–53 ▪ Immanuel Kant 164–71

lumsuzluğunu kabul ederek onu kesin bir kaynak olarak kullanabilirdik. Durumu hayal gücünün aleyhinde ayrıntılandıran Pascal konuyu birdenbire şunları yazarak bitirir: "Her şeye hayal gücü karar verir: güzelliği, adaleti ve dünyadaki en harika şey olan mutluluğu o üretir." Bağlamı dışında bu, hayal gücünü övüyormuş gibi görünebilir ama bir önceki bölümden niyetinin çok farklı olduğunu görebiliriz. Hayal gücü genellikle hataya yönlendirdiğinden üreteceği güzellik, adalet ve mutluluk da sahte olacaktır. Hıristiyan teolojisi ile ilgili bir eserin geniş bağlamında ve özellikle Pascal'ın insanlara dini inanç kazandırmada aklın kullanımını vurgulamasına baktığımızda hedefinin *libertin*'lere seçtikleri haz dolu yaşamın aslında onların zannettikleri şey olmadığını göstermek olduğunu görürüz. Her ne kadar akıl yolunu seçtiklerine inansalar da aslında hayal gücü yüzünden yanlış yönlendirilmişlerdir.

> İnsan sadece bir sazdır, doğanın en zayıfıdır ama düşünen bir sazdır..
> **Blaise Pascal**

Pascal'ın Bahsi

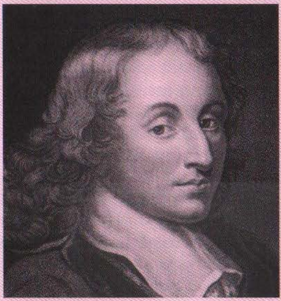
Bu görüş *Düşünceler*'deki en eksiksiz notlardan biri ile ilgilidir ve "Pascal'ın Bahsi" olarak tanınır. Bahis *libertin*'lere Kilise'ye dönmeleri için bir neden verilmesi üzerine tasarlanmıştır ve imanın bir karar meselesi olduğunu söyleyen "iradecilik"in güzel bir örneğini oluşturur. Pascal dini inançlar için iyi, sağduyulu temeller vermenin imkânsızlığını kabul eder ama bu gibi inançları istemek için iyi, sağduyulu temeller önermeye çalışır. Bu da Tanrı'nın varlığı üzerine bahis tutuşmanın olası kâr ve zararlarını ölçmekten oluşmaktadır.

Pascal'a göre, hayal gücümüz tarafından sık sık kandırılır, yanlış yargılara varırız. Bu yargılar insanların nasıl giyindikleriyle de ilgilidir.

Pascal, Tanrı'nın var olmadığına oynamanın çok fazla kaybetme riski (Cennette sonsuz mutluluk) ama çok az kazanım (bu dünyada bitimli bir bağımsızlık duygusu) taşıdığını öne sürer, oysa Tanrı'nın varlığına oynamanın riski az kazancı çoktur. Bu durumda da Tanrı'ya inanmak daha akılcıdır. ■

Blaise Pascal

Blaise Pascal, Fransa'da Clermont-Ferrand'da doğdu. Bilime ve matematiğe düşkün bir hükümet görevlisinin oğluydu; babası ona ve iki kız kardeşine eğitim verdi. Pascal ilk matematik makalesini 16 yaşında yayınladı ve 18'ine geldiğinde ilk dijital hesap makinesini icat etti. Ünlü matematikçi Pierre Fermat ile mektuplaşarak onunla birlikte olasılık teorisinin temellerini attı.

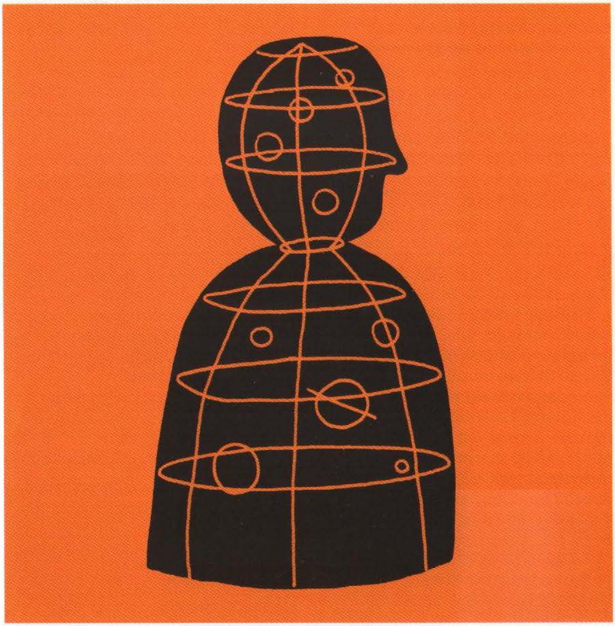
Pascal iki kez din değiştirdi; önce Jansenizm (daha sonra kâfir ilan edilen bir Hıristiyan öğretisi yaklaşımı) ve daha sonra hakiki Hıristiyan oldu. Bu, onun *Düşünceler*'inin de içinde bulunduğu dini yazıları yüzünden matematiği ve bilimsel çalışmalarını terk etmesine neden oldu. 1660-62 yılları arasında 1650'den 1662'deki ölümüne dek bozuk giden sağlık durumuna rağmen dünyanın ilk toplu taşıma hizmetini kurarak tüm kazancını yoksullara dağıttı.

Önemli eserleri

1657 *Taşra Mektupları*
1670 *Düşünceler*

VAR OLAN HER ŞEY TANRI'NIN İÇİNDE VARDIR VE HER ŞEYİN SEBEBİ TANRI'DIR

BENEDICTUS SPINOZA (1632–1677)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Madde monizmi

ÖNCE
y. 1190 Yahudi filozof Moses Maimonides daha sonraları Spinoza'ya esin kaynağı olacak mitolojiden arındırılmış bir din versiyonu icat etti.

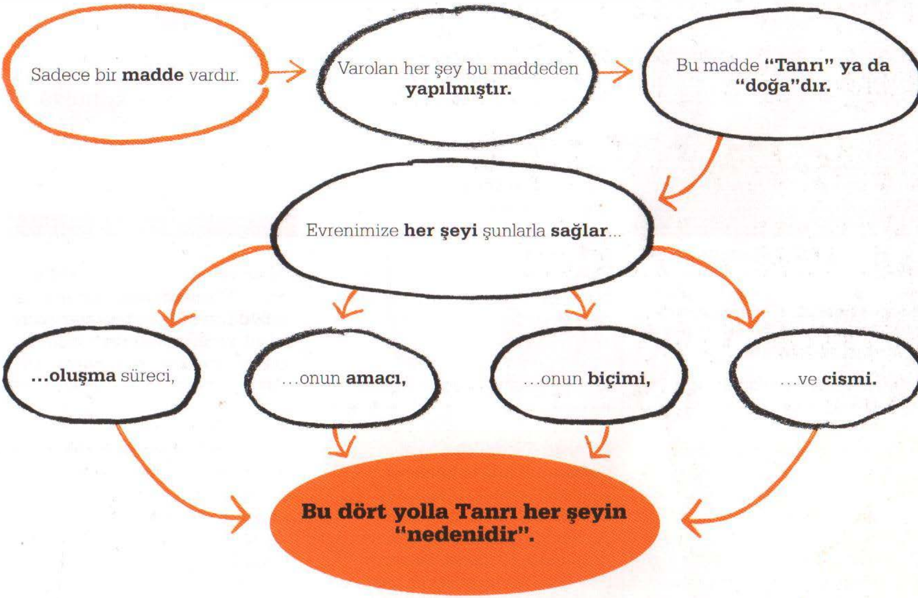
16. yüzyıl İtalyan bilim adamı Giordano Bruno panteizmin bir formunu geliştirdi.

1640 René Descartes yine Spinoza'ya esin kaynağı olan *Meditasyonlar*'ını yayınladı.

SONRA
20. yüzyıl sonu Filozoflar Stuart Hampshire, Donald Davidson ve Thomas Nagel, zihin felsefesine Spinoza'nın monist düşüncesiyle benzerlikler taşıyan yaklaşımlar geliştirdiler.

17. yüzyılın çoğu felsefesi gibi Spinoza'nın felsefe sisteminin merkezinde de "madde" nosyonu vardır. Bu kavramın tarihi "Değişimden geçtiği halde aynı kalan bir nesneye ne olur?" diye soran Aristoteles'e kadar gider. Örneğin mum erir ve şekli, boyutu, rengi, kokusu ve dokusu değişir ama hâlâ "mum"dur ve akla şu soruyu getirir: "Mum"dan bahsettiğimizde kast ettiğimiz nedir? Bizim algılayabildiğimiz her tür değişimden geçtiğine göre mum, fark edilebilir özelliklerinin ötesinde bir şey olmalıdır ve Aristoteles için bu değişmeyen şey mumun "maddesi"dir. Daha

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Moses Maimonides 84–85 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Donald Davidson 338

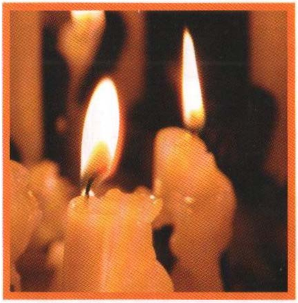

genel olarak madde özellikleri olan her şeydir; ya da görünür dünyanın temelindeki her şeydir.

Spinoza da "madde"yi benzer bir şekilde kullanır; onu açıklama gerektirmeyecek şekilde -veya sadece başka şeylerle olan ilişkileriyle bilinebilen diğer tüm şeylerin aksine sadece yapısı bilinerek anlaşılabilen olarak-tanımlar. Örneğin "at arabası" sadece "hareket", "ulaşım" gibi başka kavramlara atıf yaparak anlaşılabilir. Dahası Spinoza için bu tür tek bir madde vardır, çünkü eğer iki tane olsalar birini anlamak onun diğeriyle ilişkisini anlamayı gerektirecektir ki bu da maddenin tanımıyla çelişir. Ayrıca ona göre bu tür sadece bir madde olduğundan aslında hiçbir şey olmayıp yalnızca bu madde olabilir ve her şey bir anlamda bu maddenin bir parçası olabilir. Spinoza'nın duruşu "madde monizmi" olarak bilinir ve her şeyin sonuçta tek bir şeyin suretleri olduğunu ileri sürer. Bu, "madde ikiciliği" olarak bilinen ve evrende genellikle "zihin" ve "madde" olarak bilinen iki tür şey olduğunu ileri süren görüşün tersidir.

Tanrı ya da doğa olarak cisim

Bu durumda Spinoza için madde deneyimimizin temelidir ancak aynı zamanda çeşitli nitelikleriyle bilinir. Maddenin kaç tane niteliği olduğunu belirtmez ama insanların en azından iki tanesini -genişleme niteliği (fiziksellik) ve düşünce niteliği (zihinsellik)- kavrayabildiklerini söyler. Bu nedenle Spinoza aynı zamanda "nitelik ikici" olarak da bilinir. Bu iki niteliğin birbirleriyle açıklanamayacağını ve herhangi bir dünya açıklamasına dahil edilmeleri gerektiğini ileri sürer. Maddenin kendisini de "Tanrı" veya "doğa" *(Deus sive natura)* olarak açıklamakta haklı olduğumuzu -kendini açıklayan, insan biçiminde kendisini zihin ve beden nitelikleri altında gören şey- söyler. İnsanların da içinde olduğu bireysel şeyler düzeyinde

Spinoza için tüm değişimler, ruh halinın değişiminden bir mumun biçimindeki değişime kadar, zihinsel ve fiziksel vasıfları olan tek bir maddede gerçekleşen başkalaşımlardır.

Spinoza'nın nitelik ikiciliği kısmen zihinlerin ve bedenlerin nasıl etkileştiği sorusu ile ilgilidir. Bedenlerimiz ve zihinlerimiz olarak deneyimlediğimiz şeyler aslında tek bir maddenin bir nitelik altında kavranan değişimleridir. Her değişim hem fiziksel (genişleme niteliği altında kavranabildiğinden dolayı) hem de zihinsel (düşünce niteliği altında kavranabildiğinden dolayı) bir şeydir. İnsan zihni düşünce niteliği altında kavranabilen bir madde değişimidir ve insan beyni genişleme niteliği altında kavranabilen aynı değişimdir. Spinoza böylece zihin ve beden arasındaki etkileşim hakkında herhangi bir soruyu engeller: hiçbir etkileşim yoktur, sadece birebir uygunluk vardır.

Ancak Spinoza'nın teorisi onu sadece insanların değil başka her şeyin de hem zihin hem beden olduğu görüşüne götürür. Masalar, kayalar, ağaçlar; tüm bunlar tek maddenin düşünce ve genişleme nitelikleri altındaki değişimleridir. Yani zihinsellikleri çok basitse ve bizim zihin adını verdiğimiz şeyler değilse de hem fiziksel hem zihinsel şeylerdir. Spinoza'nın teorisinin bu yönünü pek çok insanın kabul etmesi ve anlaması zordur.

Dünya Tanrı'dır

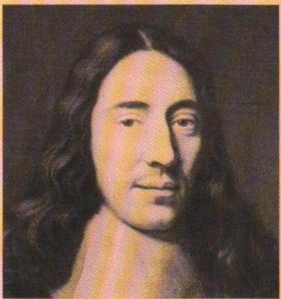
Spinoza'nın *Etik*'te tamamen açıkladığı teorisinde sıklıkla panteizmin -Tanrı'nın dünya, dünyanın da Tanrı olduğu inancı- bir biçiminden bahseder. Panteizm genellikle bunun ateizmin başka bir adla söylenmişi ve biraz daha fazlası olduğunu savunan teistler (Tanrı'ya inananlar) tarafından eleştirilir.

> Zihin ve beden tektir.
> **Benedictus Spinoza**

Ancak aslında Spinoza'nın teorisi daha çok pananteizme -dünya Tanrı'dır ama Tanrı dünyadan daha fazladır görüşü- yakındır. Spinoza'nın sisteminde dünya madde ve zihin dolu bir kütle değildir, daha çok maddesel şeylerin dünyası Tanrı'nın genişleme niteliği altında kavranabilen bir formu ve zihinsel şeylerin dünyası da Tanrı'nın düşünce niteliği altında kavranan bir formudur. Bu nedenle tek madde ya da Tanrı bir dünyadan daha fazlasıdır, ancak dünyanın kendisi tamamen madde veya Tanrı'dır.

Ancak Spinoza'nın Tanrı'sı standart Yahudi-Hıristiyan

Benedictus Spinoza

Benedictus (ya da Baruch) Spinoza 1632'de Hollanda'nın Amsterdam şehrinde doğdu. 23 yaşındayken büyük ihtimalle kendilerini Spinoza'nın öğretilerinden uzak tutmak isteyen Portekiz Yahudilerinin Amsterdam'daki sinagogundan aforoz edildi. Daha sonraları Spinoza'nın *Teolojik-Politik İnceleme*'sine de Hıristiyan teologlar tarafından saldırılar yapılacak ve kitap 1674'de yasaklanacaktı; bu Fransız filozof René Descartes'ın da daha önce başına gelen bir durumdu. Meydana gelen sansasyon yüzünden en büyük eseri *Etik*'i yayınlamadı, kitap ancak ölümünden sonra basılabildi. Spinoza alçakgönüllü, çok ahlaklı bir kişiydi; entelektüel özgürlüğünü kaybetmemek için sayısız kazançlı öğretmenlik konumunu geri çevirmişti. Onun yerine Hollanda'nın çeşitli yerlerinde geçimini özel felsefe dersleri ve cam taşlamacılığı ile sağlayarak kanaatkâr bir yaşam sürdü. 1677'de veremden öldü.

Önemli eserleri

1670 *Teolojik-Politik İnceleme*
1677 *Etik*

> İnsan zihni Tanrı'nın sonsuz idrakinin bir parçasıdır.
> **Benedictus Spinoza**

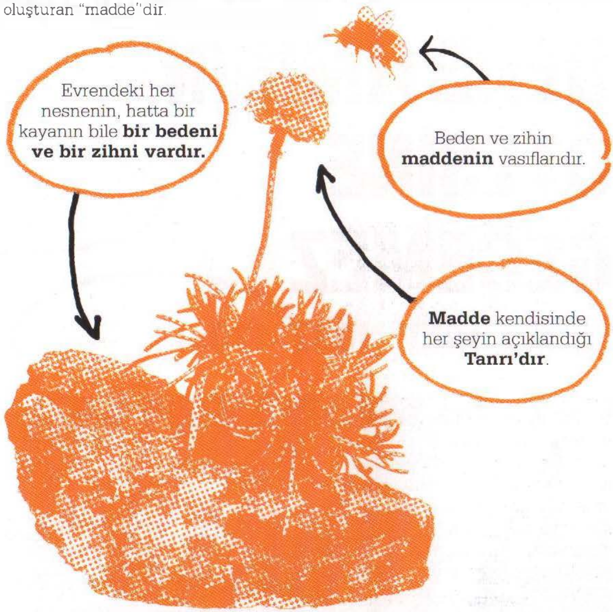
teolojisinin Tanrı'sından açıkça farklıdır. Bir kişi olmadığı gibi Yaradılış Kitabı'ndaki gibi dünyanın yaratıcısı olarak da görülmez. Spinoza'nın Tanrı'sı yaradılıştan evvel tek başına mevcut değildir ve onu yaratmamıştır.

Bir neden olarak Tanrı

O zaman Spinoza Tanrı'nın her şeyin sebebi olduğunu söylerken ne demek istemektedir? Tek madde "Tanrı ya da doğadır" Öyleyse Tanrı dünyayı meydana getiren madde değişimlerinden daha fazla olsa bile Tanrı ile doğa arasındaki ilişki nasıl nedensel olabilir?

İlk önce Spinoza'nın, kendisinden önceki birçok filozofla aynı şekilde, "neden" kelimesini bizim anladığımızdan çok daha zengin bir anlamda -Aristoteles'in dört neden tipi tanımından kaynaklanan bir anlamda- kullandığını belirtmeliyiz. Bunlar (bir heykeli örnek olarak kullanırsak): biçimsel neden ya da bir şeyin parçaları arasındaki ilişki (şekil veya form); maddi neden ya da bir şeyin neden yapıldığı (bronz, mermer vs.); etken neden ya da bir şeyin nasıl var edildiği (yontma işlemi) ve nihai neden ya da bir şeyin amacı ve işlevidir (bir sanat eseri yaratmak, para kazanma arzusu vs.).

Spinoza'ya göre, tüm nesneler, hayvan, sebze ya da mineral olsun bir zihniyete sahiptirler. Bedenleri de zihinsellikleri de dünyanın tüm fiziksel ve zihinsel vasıflarından daha büyük olan Tanrı'nın bir parçasıdır. Spinoza için Tanrı gerçekliğin temelini oluşturan "madde"dir.

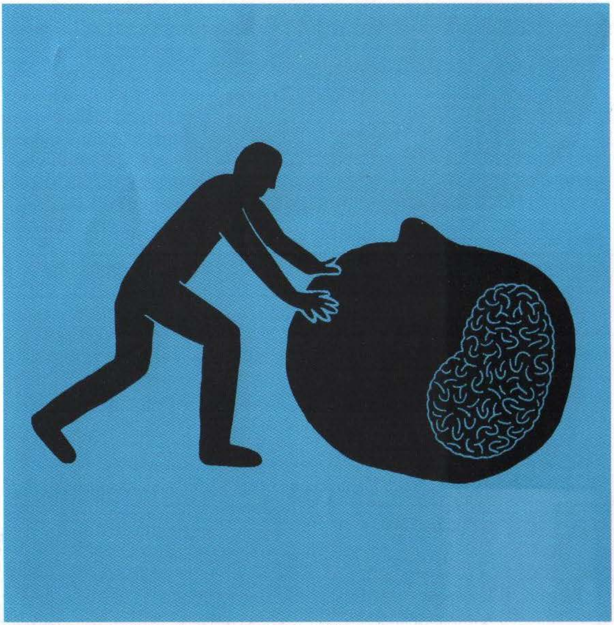

Aristoteles ve Spinoza için bunlar hep birlikte "neden"i oluştururlar ve "şey"e kapsamlı bir açıklama -bugünkü kullanımın aksine, sadece "etken" ve "nihai" nedenlerle ilişkili olmaya eğilimli- getirirler. Bu nedenle Spinoza Tanrı'dan veya "kendi kendisinin nedeni" olan maddeden bahsettiğinde "kendi kendisini doğuran"dan çok "kendi kendisini açıklayan"ı vurgulamaktadır. Tanrı'nın her şeyin nedeni olduğunu söylerken her şeyin açıklamasını Tanrı'da bulduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

Tanrı bu yüzden de dünyanın, Spinoza'nın deyişiyle "geçişli" nedeni -dünyayı meydana getiren bir dış etken- değildir. Daha çok dünyanın "özünde bulunan" bir nedendir. Bu da Tanrı'nın dünyanın içinde, dünyanın da Tanrı'nın içinde olduğu ve dünyanın mevcudiyeti ve özü Tanrı'nın mevcudiyeti ve özü ile açıklanabileceği anlamına gelir. Spinoza için bu gerçeği tam manasıyla değerlendirebilmek için özgürlük ve kurtuluşun mümkün olan en üst durumuna -kendi deyimiyle "kutsanmışlık" konumuna- gelmiş olmak gerekir. ■

İNSANIN BİLGİSİ DENEYİMİNİN ÖTESİNE GEÇEMEZ

JOHN LOCKE (1632–1704)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Ampirisizm

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon diyalogu *Meno*'da bilgiyi önceki hayatlarımızdan anımsadığımızı savunur.

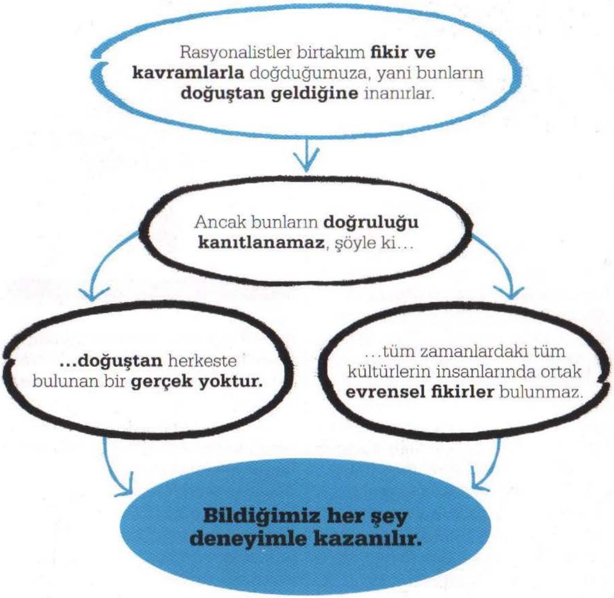
13. yüzyıl ortası Thomas Aquinas "aklımızda olan her şey daha önce duyularımızda olmuş olmalıdır" prensibini ileri sürer.

SONRA
17. yüzyıl sonu Gottfried Leibniz zihnin doğarken bir tabula rasa olabileceğini ancak doğuştan gelen ve deneyimle yavaş yavaş ortaya çıkacak temel bilgiler içerdiğini savunur.

1966 Noam Chomsky *Kartezyen Linguistik*'te doğuştan gelen gramer teorisini ortaya atar.

John Locke, kendisinden sonraki iki filozof George Berkeley ve David Hume ile birlikte geleneksel olarak İngiliz Ampiristleri olarak tanınan gruba dahil edilir. Ampiristlerin genellikle insanın tüm bilgisinin doğrudan ya da dolaylı olarak dünya deneyimlerinden geldiğini ve sadece duyularımızın kullanımı yoluyla edinildiğini savundukları düşünülür. Bu da bilginin sadece aklın kullanımı yoluyla edinilmesinin en azından mümkün olabileceğini savunan René Descartes, Benedictus Spinoza ve Gottfried Leibniz gibi rasyonalist filozofların düşünceleriyle çelişir. Aslında bu iki grup arasındaki

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Benedictus Spinoza 126–29 ▪ Gottfried Leibniz 134–37 ▪ George Berkeley 138–41 ▪ David Hume 148–53 ▪ Noam Chomsky 304–05

> Yeni doğmuş bebekleri dikkatle incelersek onların dünyaya pek çok fikirle geldiklerine inanmak için çok az sebebimiz olduğunu görürüz
> **John Locke**

ayrım tahmin edildiği kadar kesin değildir. Rasyonalistlerin tümü pratikte dünya hakkındaki bilgilerimizin sonuçta deneyimlerimizden, özellikle de bilimsel soruşturmalarımızdan kaynaklandığını kabul ederler. Locke dünyanın yapısıyla ilgili kendine özgü fikirlerine duyusal deneyimlerin sonuçlarına, sonradan "dışaçekim" (mevcut kanıtlardan en uygun açıklamayı çıkarsama) olarak bilinecek olan bir mantık zincirini uygulayarak ulaşır. Örneğin bizim deneyimlerimizle dünyanın en iyi açıklamasının parçacık kuramı olduğunu göstermeye çalışır. Bu teori dünyadaki her şeyin, haklarında doğrudan bilgilere sahip olmadığımız mikroskobikten de küçük partiküllerden ya da parçacıklardan meydana geldiğini ve aksi halde açıklaması zor ya da imkânsız hale gelecek bir fenomene varlıkları ile anlam kazandırdıklarını savunur. Parçacık kuramı 17. yüzyıl bilimsel düşüncesinde çok popüler hale gelmiş ve Locke'un fiziksel dünya görüşünün temellerini oluşturmuştur.

Doğuştan gelen fikirler

İnsanın bilgisinin deneyiminin ötesine geçemeyeceği tezi Locke'a atfedildiği zaman bu yüzden uygunsuz ya da abartılı görünebilir. Ancak Locke *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*'de, rasyonalistlerin bilgiye deneyim olmadan nasıl ulaşılabildiğini açıklamak için sundukları teoriye karşı bir dereceye kadar karşı çıkmıştır. Bu doğuştan gelen fikirler teorisidir.

İnsanların yaradılıştan fikirlerle doğdukları ve bunların bize çevremizdeki dünyanın yapısıyla ilgili bilgiler verebilecekleri kavramı deneyimleyebileceğimiz her şeyden bağımsız olarak felsefenin tarihi kadar eskidir. Platon bilginin özünün içimizde yerleşik olduğu ama öldüğümüzde ruhlarımızın başka bedenlere intikal ettikleri ve doğum şokunun bildiklerimizin tümünü unutmamıza neden olduğu ile ilgili bir kavram geliştirmiştir. Bu nedenle eğitim yeni gerçekler öğrenmekle değil ama "unutma-ma" ile ilgilidir ve eğitmen bir öğretmen değil ama bir ebedir.

Ancak daha sonraki pek çok düşünür Platon'un teorisine karşı çıkmışlar, tüm bilginin değil sadece sınırlı sayıda kavramın doğuştan gelebileceğini savunmuşlardır. Bu Tanrı

kavramının yanı sıra eşkenar üçgen gibi mükemmel bir geometrik yapı kavramını da içerir.

Onlara göre bu tür bir bilgi, doğrudan hiçbir duyumsal deneyim olmaksızın edinilebilir; akıl ve mantığın gücünü kullanarak bir matematik formülünü geliştirmek mümkündür. Örneğin René Descartes hepimizin içinde bir Tanrı fikrinin yerleşik olduğuna inandığı halde Tanrı'nın varlığı ile ilgili bu bilgi bizim bilinçli zihnimizde bir mantık zinciri aracılığıyla meydana geldiğini söylemektedir.

Locke'un itirazları

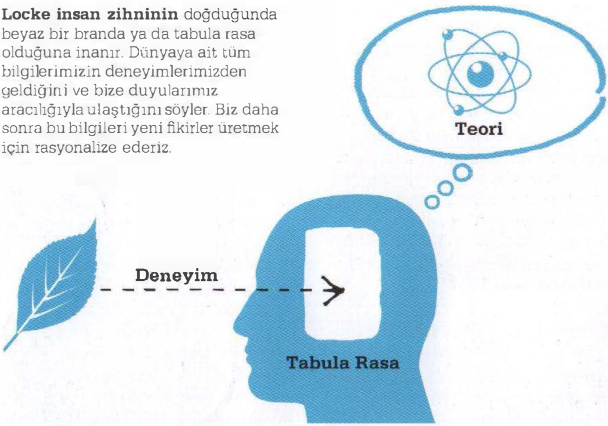
Locke insanların hiçbir türde bilgiye doğuştan sahip oldukları fikrine karşıdır. Zihnin doğumda bir tabula rasa, ışığın fotoğrafik film üzerinde yarattığı imgeler gibi üzerinde deneyimlerin yazdığı boş bir tablet ya da beyaz bir tabaka kâğıttır. Locke'a göre insanın temel yeteneği olan duyularımızla topladığımız bilgiye mantık zinciri uygulama dışında sürece hiçbir katkımız yoktur. Ona göre bebeklerin zihinlerinin doğduklarında dolu olduğunu gösteren en ufak bir ampirik kanıt yoktur ve bunun zihinsel özürlüler içinde doğru olduğunu şu ifadelerle savunur: "en alt derecede bile algıları veya düşünceleri yoktur" Locke bu nedenle doğuştan gelen fikirlerin varlığını destekleyen herhangi bir doktrinin yanlış olduğunu iddia eder.

Locke doğuştan gelen fikirler nosyonuna bunun anlamsız olduğunu söyleyerek de karşı çıkmıştır. Bir şeyin fikir olabilmesi için bir noktada birilerinin zihninde bulunması gerektiğini öne sürer. Ancak Locke gerçekten doğuştan olduğu iddia edilen bir fikrin aynı zamanda insan deneyiminin bir biçiminden üstün olması gerektiğine işaret eder. Locke, Gottfried Leibniz'ın ifade ettiği bir fikir bir insanın hafızasında o kadar derinde olabilir ki onu hatırlaması çok zor ya da imkânsızdır ve bu nedenle bilinçüstünde erişilebilir değildir, görüşünün doğruluğunu kabul eder. Öte yandan doğuştan gelen fikirlerin herhangi bir tür mekanizma onları kavrayıp bilinç düzeyine getirmeden evvel de bir yerlerde bir şekilde varolduklarına inanılır.

> Ruha yerleşik ama onun hiç algılamadığı ve anlamadığı gerçekler olduğunu söylemek bana biraz çelişkili gibi geliyor.
> **John Locke**

Doğuştan gelen fikirlerin varlığını destekleyenler genellikle, bu tür fikirlerin insanlarda doğuştan varoldukları için evrensel yapıda olduklarını, yani tarihin her döneminde tüm insan toplumlarında bulunduklarını da savunurlar. Örneğin Platon kadın ve erkek ya da köleler ve özgür insanlar ayrımı yapılmaksızın herkesin potansiyel olarak aynı temel bilgilere erişimi olduğunu öne sürer. Benzer biçimde Locke'un döneminde de bu teori sıklıkla gündeme getirilmiştir çünkü doğuştan gelen fikirler bize ancak Tanrı tarafından yerleştirilebilir ve Tanrı bir grup insanı seçerek bunu sadece onlara verecek kadar adaletsiz olamayacağından bunlar evrensel olmalıdırlar. Locke evrensel fikirler argümanına karşı çıkarken çevremizdeki dünyayı basitçe incelemememizin bile bunların varolmadığını anlamamıza yeteceğini söyler. Dünyadaki her insanın ortaklaşa savunabileceği kavramlar veya fikirler olsa bile bunların aynı

Locke insan zihninin doğduğunda beyaz bir branda ya da tabula rasa olduğuna inanır. Dünyaya ait tüm bilgilerimizin deneyimlerimizden geldiğini ve bize duyularımız aracılığıyla ulaştığını söyler. Biz daha sonra bu bilgileri yeni fikirler üretmek için rasyonalize ederiz.

> O zaman zihni beyaz bir kâğıt olarak farz edelim; tüm karakterlerden mahrum, hiçbir fikri olmaksızın donanımını nasıl sağlayacak?
> **John Locke**

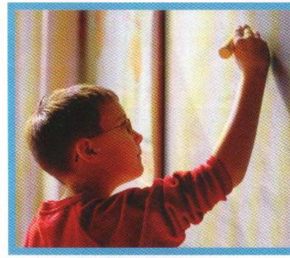
zamanda doğuştan geldikleri sonucuna varabilecek sağlam bir zeminin olmadığını söyler. Bunların evrensellikleri için her zaman başka açıklamalar bulmanın mümkün olduğunu ifade eder. Bunlardan biri de bir insanın çevresindeki dünyayı deneyimleme ile ilgili en temel yöntemlerini herkesin paylaştığı gerçeğidir.

1704'te Gottfried Leibniz, Locke'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*'deki ampirist argümanlarını çürüten bir yazı yayınlar. Leibniz burada doğuştan gelen fikirlerin duyumsal deneyime dayanmayan bilgiler de kazanabileceğimizi gösteren bir görüş olduğunu ve Locke'un bu olasılığı inkâr ederek hataya düştüğünü söyler. İnsanların beş temel duyularıyla algıladıkları dışında bir şey bilip bilemeyecekleri tartışması böylece sürüp gider.

Doğuştan gelen dil

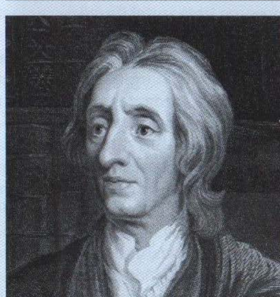
Locke doğuştan gelen fikirler doktrinini reddetse de insanların doğuştan gelen kapasitelerini reddetmez. Aslında algı ve mantık gibi kapasitelere sahip olunması onun insan bilgisi ve kavrayışı mekanizması ile ilgili açıklamasının merkezini oluşturur. 20. yüzyılın sonlarında Amerikalı filozof Noam Chomsky, her insanın zihninde doğuştan gelen ve dil için evrensel bir "derin yapı" üretebilecek bir düşünce süreci bulunduğunu söyleyerek bu görüşü daha ileri götürmüştür. Chomsky görünürdeki yapısal farklılıklarına rağmen tüm insan dillerinin aynı ortak temelden doğduklarına inanır.

Locke, insanların dünyayı anlama hızlarının o güne kadar görülmemiş şekilde arttığı bir dönemde insanoğlunun nasıl bilgi edindiğini sorgulamada önemli bir rol oynamıştır. Kendisinden önceki filozoflar -özellikle Thomas Aquinas gibi Ortaçağ Skolastik düşünürleri- gerçeğin bazı yönlerinin insan zihninin kavrama yeteneğinin ötesinde olduğu sonucuna varmışlardır. Ama Locke bunu bir adım daha ileri götürmüş; insanoğlunun zihinsel yetilerinin ayrıntılı analizleriyle bilinebilir olanın kesin sınırlarını çizmeye soyunmuştur. ■

Zihin, doğarken beyaz bir branda ya da tabula rasa olduğuna göre Locke, akılcı düşünmeyi ve bireysel yetenekleri teşvik eden iyi bir eğitimle herkesin dönüştürülebileceğine inanır.

John Locke

John Locke 1632'de bir İngiliz taşra avukatının oğlu olarak doğdu. Varlıklı hamileri sayesinde iyi bir eğitim aldı; önce Londra'da Westminster Okulu'nda daha sonra Oxford'da okudu. Öncü bir kimyager olan Robert Boyle'un bilime ampirik yaklaşımını benimsedi ve hem Boyle'un fikirlerini desteklemiş hem de deneylerinde ona yardımcı olmuştur.

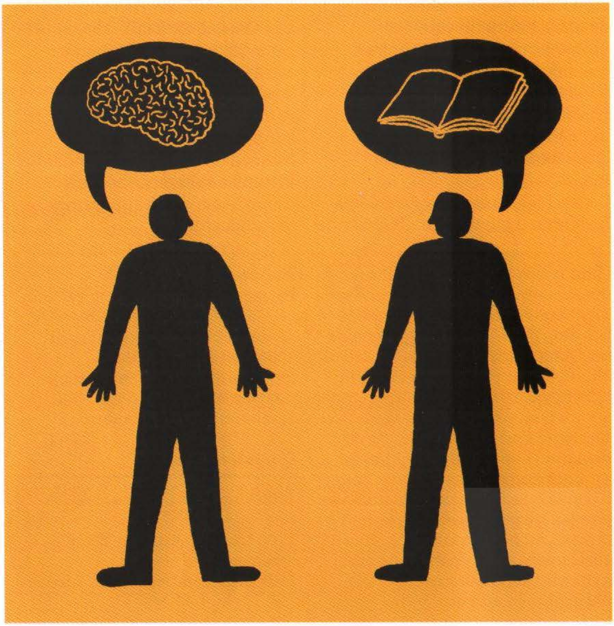
Locke'un ampirist fikirleri önemli olmakla birlikte onu esas ünlü yapan politik yazılarıydı. Devletin meşruiyeti hakkında bir toplumsal sözleşme kuramı önermiş ve özel mülkiyeti korumak için asli haklar fikrini ortaya atmıştır. Locke siyasi sürgün olarak iki kez İngiltere'den kaçmış ama William ve Mary'nin tahta geçmesinden sonra, 1688'de geri dönmüştür. 1704'deki ölümüne kadar İngiltere'de kalmış, yazı yazmanın yanı sıra çeşitli devlet makamlarında görev almıştır.

Önemli eserleri

1689 *Hoşgörü Üzerine bir Mektup*
1690 *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*
1690 *Yönetim Üzerine İki İnceleme*

İKİ TÜR GERÇEK VARDIR: AKILCI GERÇEKLER VE OLGUSAL GERÇEKLER

GOTTFRIED LEIBNIZ (1646–1716)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Rasyonalizm

ÖNCE
1340 Autrecourtlu Nicolaus dünya hakkında zorunlu bilgiler olmadığını, sadece tesadüfi bilgiler olduğunu ileri sürer.

1600'lar René Descartes fikirlerin bize üç yolla geldiğini öne sürer; deneyimle elde edilirler, akıl yoluyla bulunurlar ya da doğuştandırlar (Tanrı tarafından zihnin içinde yaratılmışlardır).

SONRA
1748 David Hume zorunlu ve tesadüfi bilgiler arasında ki ayrımı keşfeder.

1927 Alfred North Whitehead, Leibniz'ın kendilerinde tüm evreni yansıtan zerrelerinin benzeri "aktüel varlıklar"ı kabul eder.

Modern felsefe başlangıcında iki ekole ayrılmıştır; (aralarında René Descartes, Benedictus Spinoza ve Immanuel Kant'ın bulunduğu) rasyonalistlerle (aralarında John Locke, George Berkeley ve David Hume'un bulunduğu) ampiristler. Aslında çeşitli filozoflar kolaylıkla iki kesin gruba ayrılmamışlardır; her biri diğerleriyle karmaşık ve örtüşen şekillerde birbirlerinin fikirlerini benimsemiş ya da aykırı düşmüşlerdir. İki ekol arasındaki esas farklılık epistemolojiktir, yani neyi bilebildiğimiz ve ne bildiğimizi nasıl bildiğimiz hakkındaki görüşleri bakımından farklıdır. Daha basit

Ayrıca bkz.: Autrecourtlu Nicolaus 334 ▪ René Descartes 116–23 ▪ David Hume 148-53 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Alfred North Whitehead 336

Dünyadaki her şeyin **farklı bir nosyonu** vardır.

Bu nosyon başka şeylerle bağlantıları da dahil **o şey hakkındaki her gerçeği** içerir.

Bu bağlantıları **rasyonel düşünce** yoluyla analiz edebiliriz.

Analiz sınırlı olduğu zaman nihai doğruya ulaşabiliriz.

Analiz sınırsız olduğu zaman nihai doğruya akılla ulaşamayız; yalnızca deneyimle ulaşabiliriz.

Bunlar düşüncenin doğrularıdır.

Bunlar gerçeğin doğrularıdır.

bir anlatımla ampiristler bilginin deneyimden geldiğini savunmuşlar, rasyonalistlerse bilginin sadece rasyonel yansıma yoluyla kazanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Leibniz bir rasyonalisttir ve aklın doğruları ile gerçeğin doğruları arasındaki ayrımı, rasyonalizm ve ampirisizm arasındaki tartışmada ilginç bir dönüm noktası oluşturmuştur. En ünlü eseri olan *Monadoloji*'de öne sürdüğü iddiası, prensipte tüm bilgiye rasyonel düşünce yoluyla ulaşılabileceğidir. Ancak akli yetilerimizdeki kusurlara bağlı olarak insanlar bilgi

> Hemen hiçbir şeyi layıkıyla bilmeyiz, yalnızca birkaç şeyi önceden ve çoğu şeyi de deneyim yoluyla biliriz.
> **Gottfried Wilhelm Leibniz**

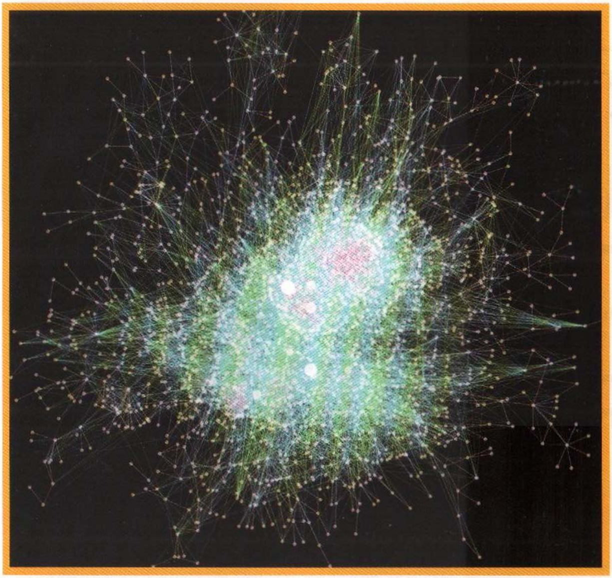
Gottfried Leibniz

Gottfried Leibniz Alman filozof ve matematikçidir. Leibzig'de doğmuş ve üniversiteden sonra beş yıl süreyle Mainz seçmeni ile birlikte kamu hizmetinde çalışmıştır. Bu süre zarfında politik yazılara yoğunlaşmıştır. Bir süre seyahat ettikten sonra Hanover'de Brunswick Dükü'nün kütüphanecisi olmuş ve ölümüne kadar orada kalmıştır. Kendine özgü felsefi sisteminin geliştirilmesi için en yoğun çalışmayı da hayatının bu son döneminde yapmıştır.

Leibniz matematik alanında da "infinitezimal kalkülüs" (parçalara ayrılamayacak kadar küçük sayıların hesabı) adı verilen icadı ve onu izleyen kavga ile ünlüdür zira hem Leibniz hem Newton bu keşfin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Aslında ikisinin de ayrı ayrı aynı sonuca ulaştıkları kesin gibidir ama Leibniz bugün bile kullanılan çok daha pratik bir formül geliştirmiştir.

Önemli eserleri

1673 *Filozofun Öğretisi*
1685 *Metafizik Üzerine Konuşmalar*
1695 *Yeni Sistem*
1710 *Theodise*
1714 *Monadoloji*

Bir internet haritası internet kullanıcıları arasında sayısız bağlantıları gösterir. Leibniz'ın monadlar teorisi zihinlerimizin de benzer şekilde bağlantılı olduğunu ileri sürer.

edinme anlamında duyularına da güvenmelidirler.

Zihinlerimizdeki evren

Leibniz'ın bu sonuca nasıl ulaştığını görmek için onun metafiziğinin -evrenin nasıl inşa edildiği ile ilgili görüşünün- bir kısmını anlamamız gerekir. Leibniz dünyanın her bölümünün, her bir şeyin, farklı bir kavramı veya onunla ilgili bir "nosyon"u olduğunu ve bu nosyonların her birinin kendi içinde, aralarında başka şeylerle ilişkilerinin de bulunduğu, kendisi için doğru olan her şeyi barındırdığını savunur. Çünkü ona göre evrendeki her şey bağlantılıdır, her nosyon diğer nosyonlara bağlıdır ve bu yüzden de -en azından prensipte- bu bağlantıları takip etmek ve evren hakkındaki tüm gerçekleri sadece rasyonel düşünce yoluyla keşfetmek mümkündür. Bu tür bir düşünce Leibniz'ın "düşünce doğruları"na götürür. Ancak insan zihni bu tür doğruların sadece küçük bir kısmını (mesela matematiktekileri) kavrayabilir ve bu nedenle de duyularına güvenmelidir, bu da onu "gerçeğin doğruları"na götürür.

O zaman örneğin bugün kar yağdığını bilmekten yarın dünyanın öbür ucundaki bir yerde ne olacağını bilmeye ilerlemek nasıl mümkün olabilir? Leibniz için bu sorunun cevabı evrenin "monadlar" adı verilen tek, basit cisimlerden meydana geldiği gerçeğinde yatar. Her monad diğer monadlardan yalıtılmıştır ve her biri tüm evrenin geçmiş, bugün ve gelecek durumlarının tam bir simgesini içerir. Bu simgeleme tüm monadlar arasında eşzamanlı olduğu için her birinin içerikleri aynıdır. Leibniz'a göre bu, Tanrı'nın -"önceden ayarlanmış bir uyumla"- her şeyi yaratma biçimidir.

Leibniz her insan zihninin bir monad olduğunu ve evrenin tam bir simgesini içerdiğini ileri sürer. Bu yüzden de prensipte dünya hakkında ve ötesinde bilinecek her şeyi sadece kendi zihinlerimizi araştırarak öğrenmemiz mümkündür. Örneğin İkizlerevi yıldızı nosyonumu analiz ederek sonunda gerçek İkizlerevi yıldızının yüzeyindeki ısıyı belirleyebilirim. Ancak pratikte bu bilgiye ulaşmam için yapmam gereken analiz imkânsız denecek kadar karmaşık olduğundan -Leibniz bunu "sonsuz" olarak adlandırır- ve bunu tamamlayamayacağımdan İkizlerevi'nin ısısını tahmin etmenin tek yolu astronomik gereçler kullanıp onu ampirik olarak ölçmemdir.

İkizlerevi'nin yüzeyinin ısısı düşünce doğrusu mu gerçek doğrusu mudur? Cevabı bulmak için ampirik yöntemlere başvurduğum doğru olabilir ancak akıl yetilerim daha iyi olsaydı bunu rasyonel düşünce yoluyla da keşfedebilirdim. Bu yüzden de düşünce doğrusu mu gerçek doğrusu mu olduğu cevaba nasıl ulaştığıma bağlıdır, a-

> Her bir cisim kendine göre tüm evreni ifade eder.
> **Gottfried Wilhelm Leibniz**

ma Leibniz'ın ileri sürdüğü bu mudur?

Gerekli gerçekler

Leibniz'ın sorunu düşünce doğrularının "gerekli", yani karşı çıkılması imkânsız olmalarına karşın gerçeğin doğrularının "rastlantısal", yani mantık çelişkisi olmaksızın inkâr edilebileceklerini savunmasıdır. Matematiksel bir doğru gerekli bir doğrudur çünkü bunun sonuçlarını inkâr etmek kendi terimlerinin anlamlarıyla çelişir. Ama "İspanya'da yağmur yağıyor" önermesi rastlantısaldır çünkü bunu inkâr etmek -gerçekler açısından doğru olmasa da- terimlerde bir çelişkiyi içermez.

Leibniz'ın düşüncenin doğruları ve gerçeğin doğruları arasındaki ayrımı sadece basit bir epistemolojik (bilginin sınırları hakkındaki) ayrım değil aynı zamanda bir metafizik (dünyanın yapısı hakkındaki) bir ayrımdır ve argümanlarının onun metafizik iddiasını destekleyip desteklemediği çok net değildir. Leibniz'ın monadlar teorisi tüm doğruların, ancak rasyonel analizimizi tamamladığımızda erişebileceğimiz düşünce doğruları olduğunu öne sürüyor gibidir. Ancak düşünce doğrusu gerekli bir doğru olduğundan İkizlerevi'ndeki ısının 2400 Kelvin yerine 2401 Kelvin olmasının imkânsızlığı nasıl olabilir? Elbette bu 2+2=5 önermesinin olduğu gibi bir imkânsızlık değildir; çünkü bu sadece basit bir mantıksal çelişkidir.

Benzer şekilde eğer Leibniz'i izleyip gerekli ve rastlantısal doğruları ayırırsak sonunda şöyle bir problemle karşı karşıya kalırız: Pisagor'un teoremini üçgenler üzerinde düşünerek çözebilirim; öyleyse Pisagor'un teoremi bir düşünce doğrusu olmalıdır. Ancak hem İkizlerevi'nin ısısı hem Pisagor'un teoremi doğru ve benim zihnim olan monadın bir parçasıysalar o zaman neden biri gerekli diğeri rastlantısal olarak kabul ediliyor?

Ayrıca Leibniz bize hiç kimsenin sonsuz bir analizin sonuna ulaşmasının mümkün olmadığını söylerken Tanrı'nın tüm evreni bir anda kavrayabildiğini ve bu nedenle Tanrı için tüm doğruların gerekli doğrular olduğunu da öne sürüyor. Düşünce doğrusu ve gerçeğin doğrusu arasındaki fark da bu yüzden bir insanın bunu nasıl bilebildiği ile ilgili gibi görünüyor (ve bu durumda ilkinin neden her zaman mutlaka doğru ikincisinin de neden bazen doğru bazen yanlış olduğunu anlamak zordur).

> Tanrı deneyime ihtiyaç duymadığı için her şeyi sonsuz gerçek aracılığıyla kavrar.
> **Gottfried Wilhelm Leibniz**

Belirsiz bir gelecek

Evreni gücü ve bilgisi her şeye yeten Tanrı'nın yarattığını ileri sürdüğü bir şema ile Leibniz kaçınılmaz olarak özgür irade nosyonunun nasıl açıklanacağı problemiyle karşı karşıya kalır. Eğer Tanrı benim nasıl davranacağımı biliyorsa o zaman ben belirli bir şekilde davranmayı nasıl seçebilirim? Ancak problem daha derindedir; burada gerçek tesadüflere yer yok gibidir. Leibniz'ın teorisi sadece gerekliliğini keşfedebileceğimiz doğrularla gerekliliklerini sadece Tanrı'nın görebileceği doğrular

Mekanik hesap makinesi Leibniz'ın pek çok icadından sadece birisidir. Bu icat onun matematiğe ve mantığa olan ilgisinin kanıtıdır; bu alanlarda büyük bir yenilikçidir.

arasındaki ayrıma olanak tanır. Eğer Leibniz'ın teorisini kabul edecek olursak dünyanın geleceğinin, mümkün olan dünyaların en iyisini yaratmış olan her şeyi bilen ve iyiliksever bir Tanrı tarafından belirleneceğini biliriz. Ancak yetileri sınırlı insanlar olarak içeriğini göremediğimiz geleceğin rastlantısal ya da belirsiz olduğunu da söyleriz.

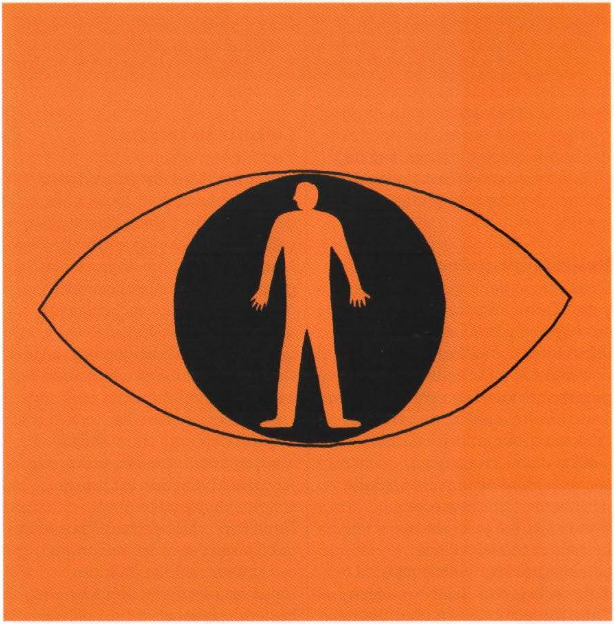
Leibniz'ın mirası

Teorisinde varolan sorunlara karşın Leibniz'ın düşünceleri, aralarında David Hume ve Inmanuel Kant'ın da bulunduğu sayısız filozofun çalışmalarını şekillendirmiştir. Kant, Leibniz'ın düşünce doğruları ve gerçek doğrularını geliştirerek "analitik" ve "sentetik" durumlar arasıdaki ayrıma doğru geliştirmiştir. Bu her zaman Avrupa felsefesinin merkezini oluşturan bir ayrım olagelmiştir.

Leibniz'ın monadlar teorisi çok başarılı olmamış ve metafizik abartısı yüzünden eleştirilmiştir. Ancak 20. yüzyılda bir ilişkiler sistemi olarak geleneksel Newtonyen fiziğin mutlaklarından çok Leibniz'ın uzay ve zaman tanımından etkilenen bilim insanları tarafından yeniden keşfedilmiştir. ■

VAR OLMAK ALGILANMAKTIR

GEORGE BERKELEY (1685–1753)

KISACA

DAL
Metafizik

YAŞLAŞIM
İdealizm

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon *Cumhuriyet*'te yaşadığımız dünyanın gerçekliğin kusurlu bir yansıması olduğunu ileri sürdüğü Formlar teorisini ortaya atar.

SONRA
1781 Immanuel Kant, Berkeley'in teorisini yaşadığımız dünyanın sadece görüntüden ibaret olduğunu ileri sürdüğü "transandantal idealizm"e doğru geliştirir.

1807 Georg Hegel, Kant'ın idealizminin yerine mutlak gerçekliğin Ruh olduğunu öne süren "mutlak idealizm"i koyar.

1982 İngiliz filozof John Foster *İdealizm Meselesi* adlı kitabında Berkeley'in idealizminin bir versiyonunu savunur.

Kendisinden önce gelen John Locke gibi George Berkeley de bir ampiristtir; yani deneyimi bilginin esas kaynağı olarak görür. Kökleri Aristoteles'e kadar uzanan bu görüş temelde bilginin sadece akıl yürütme yoluyla edinilebileceğini savunan rasyonalist görüşün karşıtıdır. Berkeley, Locke ile aynı varsayımları paylaşır ancak çok farklı sonuçlara ulaşır. Berkeley'e göre, Locke'un ampirisizmi ılımlıdır; duyulardan bağımsız bir dünyanın varlığına imkân verir; insanların, zihin ve beden olarak iki farklı içerikten oluştuklarını savu-

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ René Descartes 116–23 ▪ John Locke 130–33 ▪ İmmanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85

nan René Descartes'ı takip eder.

Öte yandan Berkeley'in ampirisizmi çok daha uçlardadır ve kendisini "asılsız idealizm" olarak bilinen konuma taşır. Bu, Berkeley'in evrende sadece tek bir içerik olduğuna ve bir idealist olarak o içeriğin de madde değil zihin ya da düşünce olduğuna inanan bir monist olduğu anlamına gelmektedir.

Berkeley'in bu duruşu sıklıkla Latince *esse est percipi* ("var olmak algılanmaktır") cümlesiyle özetlenir. Ancak belki de *esse est aut perciperi aut percipi* ("var olmak algılamak ya da algılanmaktır") ile daha iyi anlatılabilir. Çünkü

> Filozofların maddesel cisim adını verdikleri şey aslında yoktur.
> **George Berkeley**

George Berkeley

George Berkeley İrlanda'da, Kilkenny kasabası yakınlarındaki Dysart Castle'da doğmuş ve büyümüştür. İlk önce Kilkenny Kolej'de daha sonra Dublin'deki Trinity Kolej'de eğitim görmüştür. 1707'de Trinity'nin öğretim üyesi seçilmiş ve Anglikan rahibi olarak atanmıştır. 1714'te belli başlı tüm felsefi eserlerini yazmış olarak İrlanda'dan ayrılıp çoğu zamanını Londra'da geçirmek üzere Avrupa'yı gezmeye başlamıştır.

İrlanda'ya geri döndüğünde Derry Dekanı olmuştur. Ancak esas hayali Bermuda'da bir papaz okulu kurmaktır. 1728'de eşi Anne Foster'la birlikte Newport, Rhode Island'a gitmiş ve orada üç yıl boyunca okul için gerekli parayı toplamaya çalışmıştır. 1731'de gereken paranın toplanamayacağını anlayınca Londra'ya geri dönmüştür. Üç yıl sonra Dublin'de Cloyne Piskoposu olur ve hayatının geri kalanını orada geçirir.

Önemli eserleri

1710 *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser*
1713 *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma*

> Eğer yabancı varlıklar olsaydı bizim onları bilmememiz imkânsız olurdu.
> **George Berkeley**

> Bir düşünce düşünceden başka hiçbir şeye benzemez; bir renk ya da figür de başka bir renk ya da figürden başka bir şeye benzemez.
> **George Berkeley**

Berkeley'e göre dünya sadece zihinleri ve onların düşüncelerini algılamaktan ibarettir. Bu onun dış dünyanın varlığını inkâr ettiği ya da bizim algıladığımızdan farklı olduğunu öne sürdüğü anlamına gelmez. Onun savunduğu daha çok tüm bilginin deneyimden gelmek durumunda olduğu ve hepimizin bu bilgiye algılarımız yoluyla erişebileceğimizdir. Bu algılar basitçe "fikirler" (ya da zihinsel semboller) olduğundan fikirler ve fikirlerin algılayıcılarından başka inanacak bir dayanağımız yoktur.

Nedensellik ve irade

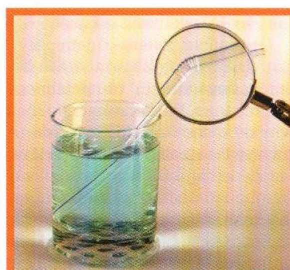
Berkeley'in hedefi Descartes'ın, Locke ve bilim adamı Robert Boyle tarafından süslenmiş dünya görüşüdür. Bu görüşte fiziksel dünya, yapıları ve etkileşimleri ile kavrayabildiğimiz dünyanın oluşumuna neden olan çok sayıda fiziksel partikül ya da "parçacık"tan oluşmaktadır. Bu görüş Berkeley için tartışmalı şekilde aynı zamanda dünyanın, bizim duyularımızla girdiği etkileşim aracılığıyla hakkında edindiğimiz algısal fikirlerin de sebebi olduğunu savunmaktadır. Onun bu görüşe iki önemli itirazı vardır. Birincisi bizim nedensellik anlayışımızın (belli durumların başka durumlara neden olacağı gerçeği) tamamen kendi irademizden kaynaklanan deneyimlerimize (durumların iradelerimizin eylemleri sonucunda meydana gelmesi) dayanır. Berkeley'in bakış açısı sadece iradi eylemlerimizden doğan deneyimlerle dünya üzerine tahminlerde bulunmanın (dünyanın bizim dünya hakkında fikirlere sahip olmamıza neden olduğunu söylediğimizde tam da bunu yaparız) yanlışlığı değildir. Onun esas noktası gerçekte "fiziksel neden" diye bir şeyin olmadığı çünkü muhtemelen fikirlerimizin nedeni olan fikirler dünyasının ötesinde fiziksel bir dünya olmadığıdır. Berkeley'e göre dünyada varolan tek neden türü kesinlikle iradi nedendir, ki bu da iradenin egzersizidir.

Berkeley'in ikinci itirazı ise fikirler zihinsel varlıklar oldukları için fiziksel varlıklara benzemeyecekleri çünkü ikisinin tamamen farklı özellikleri olduğudur. Bir resim ya da fotoğraf fiziksel bir nesneyi andırabilir çünkü kendisi de fiziksel bir nesnedir. Ama bir fikrin fiziksel bir nesneye benzediğini düşünmek fiziksel nesnenin kendisi için hatalıdır. Bu durumda fikirler sadece başka fikirlere benzeyebilirler. Ve dünya hakkındaki tek deneyimimiz fikirlerimizden geldiğine göre "fiziksel şeyler" nosyonunu kavrayabileceğimiz bir sav bile yanlış olur. Gerçekten anladıklarımız zihinsel şeylerdir. Dünya sadece düşünceden yapılmıştır ve kendisi algılayıcı olmadığından sadece bizim algılarımızdan biri olarak varolur.

Algının nedeni

Eğer algılayıcı olmayan şeyler sadece algılanabildiklerinde varolabiliyorlarsa o zaman bu, ben odadan çıktığımda, artık algılanmadıkları için çalışma masamın, bilgisayarımın, kitaplarımın ve diğer eşyalarımın varlıklarının sona ermesi anlamına gelir. Berkeley'in buna cevabı her şeyin her zaman algılandığıdır; ona göre ben odadan çıktığımda eşyalarım Tanrı tarafından algılanmaya devam ederler. Bu nedenle Berkeley'in teorisi sadece Tanrı'nın varlığına değil, aynı zamanda -sürekli dünya ile ilgilenen- belli tipte bir Tanrı'nın varlığını temel alır.

Berkeley için Tanrı'nın dünyayla ilgilenmesi bundan çok daha derindir. O, gördüğümüz gibi hiçbir fiziksel neden olmadığını, sadece "iradi" ya da irade eyleminden doğan nedenler olduğunu ve bizim dünya

Optik illüzyonlar Berkeley'e göre imkânsızdır çünkü bir nesne her zaman göründüğü gibidir. Örneğin suyun içinde kırılmış gibi görünen bir kamış gerçekte eğrilmiştir ve büyütülmüş bir nesne de gerçekte büyüktür.

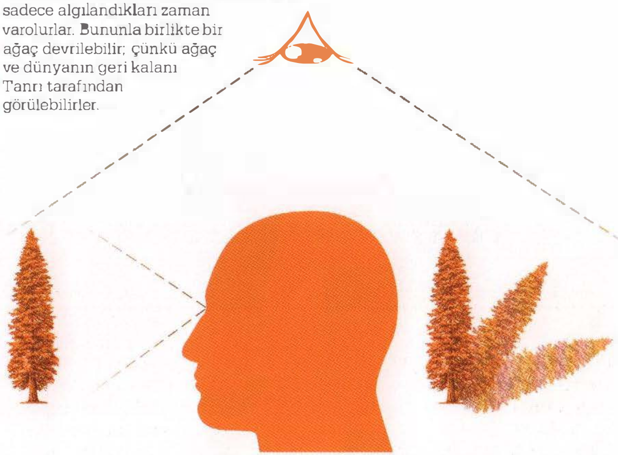
hakkındaki fikirlerimizin sadece irade eylemleri olarak üretildiğini ileri sürer. Ancak dünya deneyimim benim kontrolüm altında değildir ve ne yaşayacağımı ben seçemem; dünya, beğensem de beğenmesem de kendisini bana olduğu gibi gösterir. Bu nedenle de dünya hakkındaki fikirlerime neden olan irade benim değil, Tanrı'nındır. Yani Berkeley'e göre Tanrı sadece bizi algılayıcılar olarak yaratmaz aynı zamanda tüm algılarımızın nedeni ve sürekli yaratıcısıdır. Bu da beraberinde birçok soruyu getirir. Bunlardan en önemlisi şudur: o zaman nasıl oluyor da bazen şeyleri yanlış algılıyoruz? Tanrı bizi neden kandırmak istiyor?

Berkeley bu soruya, algılarımızın gerçekte asla hata yapmadıklarını, bizim algılarımız hakkındaki yargılarımızda yanıldığımızı öne sürerek cevap verir. Örneğin sudaki bir kürek bana eğri gibi görünüyorsa gerçekten eğridir; yanıldığım yer onun eğriymiş gibi göründüğünü düşünmemdir.

Ancak suya girip küreği hissettiğimde ne olur? Kürek kesinlikle düzdür. Kürek aynı anda hem düz hem eğri olamayacağı için de gerçekte iki kürek olmalıdır; biri gördüğüm diğeri de hissettiğim. Ancak Berkeley için daha da problematik bir durum söz konusudur: Aynı küreği gören iki farklı insan gerçekte iki farklı kürek görüyor olmalıdır çünkü "orada" algılarının üzerinde birleşebileceği tek bir "gerçek" kürek" yoktur.

> Dünyada ve gökyüzündeki tüm nesneler -kısacası dünyanın çerçevesini çizen tüm bu varlıklar- zihin olmadan varolamazlardı.
> **George Berkeley**

Eğer gören biri yoksa bir ağaç devrilebilir mi? Berkeley'e göre nesneler sadece algılandıkları zaman varolurlar. Bununla birlikte bir ağaç devrilebilir; çünkü ağaç ve dünyanın geri kalanı Tanrı tarafından görülebilirler.

Bencillik problemi

Bu nedenle Berkeley'in sisteminin kaçınılamayacak gerçeği asla aynı şeyleri algılayamamızdır. Her birimiz kendi dünyasında kilitlidir ve diğer insanların dünyalarıyla hiçbir bağlantısı yoktur. Tanrı'nın bir kürek fikrine sahip olduğu gerçeği de burada işe yaramaz çünkü o zaman üçüncü bir fikir ve üçüncü bir kürek daha olması gerekir. Tanrı sizin ve benim fikrimin nedeni olabilir ama biz ortak bir zihni paylaşmadığımız sürece ortada hâlâ üç fikir ve dolayısıyla üç kürek olmak zorundadır. Bu da bizi bencillik sorununa - kesinlikle emin olacağım tek şeyin kendimin varolması olduğu (ya da gerçekte varolduğu-) olasılığına- götürür.

Bencillik sorununa tek çözüm şudur: dünyada, kendi elimi kaldırmak gibi değişimlere neden olabileceğime ve diğer insanların bedenlerindeki benzer değişimleri fark edebileceğime göre bu bedenlerin de kendi içlerindeki bir "bilinçlilik"le değiştikleri sonucuna varabilirim. Gerçi Berkeley için sorun, kaldırılan "gerçek" bir el olmaması -insanın yapabileceği en fazla kendi elinin kalkması fikrine neden olmaktır- ve başka birinin değil sadece kendilerinin fikirleri olmasıdır. Başka bir deyişle, benim, başka birinin elini kaldırdığı fikrine sahip olmam için hâlâ Tanrı'nın yardımına muhtaç olmalıyım. Berkeley bize ampirik bir kesinlik veremediğinden dünya ve diğer zihinlerin varlığı hakkındaki bilgilerimiz için bizi hiçbir zaman aldatmayacak bir Tanrı'ya inanmamız gerektiği gerçeği ile baş başa bırakıyor. ■

DEVRİM ÇAĞI 1750–1900

1751
Denis Diderot'nun *Ansiklopedi*'sinin birinci cildi yayınlanır.

1759
Voltaire, Leibniz'in "Mümkün olan dünyaların en iyisinde her şey en iyisi içindir" nosyonunu hicveden *Candide* adlı romanını yayınlar

1762
Jean-Jacques Rousseau'nun çığır açan siyasi eseri *Toplum Sözleşmesi* yayınlanır.

1763
Paris Antlaşması İngiltere'yi Kuzey Amerika'daki ana sömürge gücü haline getirir.

1776
Amerika **Bağımsızlık Bildirgesi**'ni imzalar.

1780
Jeremy Bentham 1789'da nihayet yayınlanan *Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş*'te **faydacılık** teorisini geliştirir.

1781
Immanuel Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yayınlar.

1789
Paris'teki Bastille ayaklanması **Fransız Devrimi**'nin başlangıcı olur.

Avrupa daha önceleri Kilise'nin kontrolü altında birleşmiş tek bir kıta iken Rönesans süresince ayrı ayrı ulus devletlere bölündü. İktidar farklı ülkelere bölünürken en çok sanat ve edebiyatta görünür hale gelen ama etkisi 17. yüzyılda ortaya çıkan yeni felsefi akımlarda da kendini gösteren farklı ulusal kültürler de biçimlendi.

Akıl Çağı süresince kıta Avrupa'sındaki rasyonalizmle İngiliz filozoflarının ampirisizmi arasında çok net bir ayrım oluştu ve felsefenin merkezi Aydınlanma Çağı'nın ortaya çıktığı 18. yüzyılda da Fransa ve İngiltere olmaya devam etti. Ticaret üzerine yeni ülkeler kurulurken eski değerler ve feodal sistemler parçalanmış ve benzeri görülmemiş zenginlikte bir şehirli orta sınıfın yükselmesine neden olmuştur. İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi en zengin ülkeler dünyanın her yerinde sömürgeler ve imparatorluklar kurmuşlardır.

Fransa ve İngiltere

Felsefe giderek artan şekilde sosyal ve politik meselelere odaklanmıştır. Zaten bir devrim geçiren İngiltere'de ampirisizm, David Hume'un eserleriyle doruğa ulaşmış; politik felsefeye de yeni çıkan faydacılık akımı egemen olmuştur. Bu, 1730'larda başlayan Sanayi Devrimi'nin yanı sıra, John Stuart Mill gibi düşünürlerin Jeremy Bentham'ın faydacılık teorisini geliştirerek hem liberal bir demokrasi hem de çağdaş insan hakları için bir çerçeve oluşturmalarına yardımcı olmalarıyla birlikte gelişmiştir. Ancak Fransa'da durum daha istikrarsızdır. Rene Descartes'ın rasyonalizmi, yeni bilimsel düşünce yöntemini popülarize edecek olan radikal siyaset filozofları neslinin, *philosophe*'lerin ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Bunlar arasında edebi taşlamacı Voltaire ve ansiklopedi yazarı Denis Diderot da bulunmaktadır ama en devrimci olanları Jean-Jacques Rousseau'dur. Onun toplum görüşü, 1789'daki Fransız Devrimi'nin sloganı olan ve daha sonra da radikal düşünürlere esin kaynağı olmaya devam eden *liberté*, *egalité* ve *fraternité* (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) ilkeleri üzerine kuruludur. Rousseau medeniyetin içgüdüsel olarak iyi olan insanlar üzerinde yozlaştırıcı bir etkisi olduğuna inanır ve izleyen Romantizm akımının atmosferini belirleyen de onun bu düşünce tarzı olmuştur.

1802
Napoléon Bonaparte kendisini Fransa İmparatoru ilan eder.

1807
Georg Hegel, *Ruhun Fenomolojisi*'ni yayınlar.

1843–46
Søren Kierkegaard *Ya / Ya da ve Korku ve Titreme* adlı eserlerini yazar.

1848
Karl Marx *Komünist Manifesto*'sunu yayınlar. Devrimci hareketler Avrupa'yı kasıp kavurmaktadır.

1859
Charles Darwin *Türlerin Kökeni*'nde evrim teorisini açıklar.

1861
John Stuart Mill *Faydacılık*'ı yayınlar.

1880'LER
Avrupalı güçler Afrika kıtasında **geniş ölçekli bir sömürgecilik** hareketine girişirler.

1890
Önde gelen pragmatistlerden **William James** *Psikolojinin İlkeleri*'ni yayınlar.

Romantik dönemde Avrupa edebiyatı, resmi ve müziğine, Aydınlanma'nın sofistike kentli zerafetinin tamamen zıddı olan idealize bir doğa görüşü hâkim olmuştur. Ancak en önemli fark hiç kuşkusuz Romantiklerin duygu ve sezgileri akıldan üstün tutmalarındadır. Romantizm 19. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'yı etkisi altında tutmaya devam etmiştir.

Alman İdealizmi

Alman felsefesi 19. yüzyıla daha çok Immanuel Kant'ın eserleriyle damgasını vurmuştur. Onun kendimizin ötesinde varolan hiçbir şeyi asla bilemeyeceğimizi ileri süren idealist felsefesi felsefi düşüncenin rotasını radikal biçimde değiştirmiştir. Hume ve Rousseau'dan sadece birkaç yaş küçük olmasına rağmen Kant bir sonraki nesle aittir: önemli felsefi eserleri onların ölümlerinden sonra yazılmıştır. Evren ve bizim onun hakkındaki bilgimize getirdiği yeni açıklamalar daha çok Romantizm ve Alman kültürüne uyacak şekilde rasyonalizm ve ampirizm yaklaşımlarını birleştirmeyi başarmıştır.

Kant'ın takipçileri arasında Fichte, birlikte Alman İdealistleri olarak tanınan Schelling ve Hegel'in yanı sıra Kant'ın felsefesine Doğu felsefesinden fikirlerle birleştirerek kendine özgü bir yorum getiren Schopenhauer da vardır.

Hegel'in katı İdealizm'inin takipçileri arasında da Alman felsefi yöntemlerini, Fransız siyasi devrimci felsefesini ve İngiliz ekonomik teorisini başarıyla bir araya getiren Karl Marx vardır. Friedrich Engels'le birlikte *Komünist Manifesto*'yu yazdıktan sonra tartışmasız tüm zamanların en etkileyici felsefi eserlerinden biri olan *Das Kapital*'i yazmıştır. Ölümünden sonraki on yıllar içinde dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde öne sürdüğü ilkelerin ışığında devrimci devletler kurulmuştur.

Bu sırada İngiliz koloni egemenliğinden kurtulan ve Aydınlanma değerleri üzerinde temellenen bir cumhuriyet kuran ABD'de Avrupalı köklerinden bağımsız bir Amerikan kültürü yeşermeye başlamıştır. İlk başlarda Romantik akımın etkisindeyken 19. yüzyıl sonlarında gerçeğin doğasını araştıran ve evde yetiştirilmiş bir felsefe çizgisini, pragmatizmi oluşturmuştur. Bu da ülkenin demokratik kökleri ile tutarlıdır ve yeni yüzyılın kültürüne de çok iyi uyum sağlamıştır. ■

ŞÜPHE RAHATSIZ EDİCİ, KESİNLİK İSE GÜLÜNÇTÜR

VOLTAIRE (1694–1778)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Septisizm

ÖNCE
MÖ 350 Aristoteles bir çocuğun zihnini ilk kez daha sonraları *tabula rasa* olarak bilinecek olan "boş bir sayfa"ya benzetir.

1690'lar John Locke duyu deneyiminin hem çocuklar hem de yetişkinlerin dış dünya hakkında güvenilir bilgi edinmesine olanak sağladığını savunur.

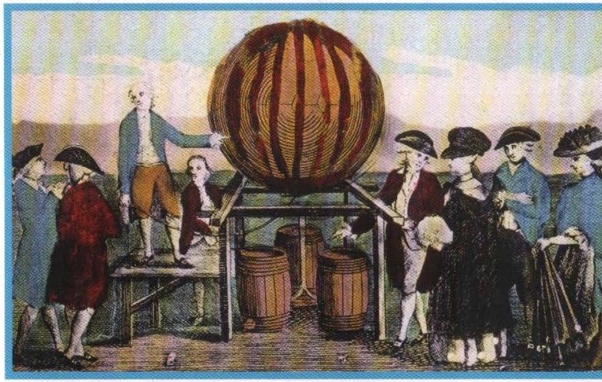
ÖNCE
1859 John Stuart Mill *Özgürlük Üzerine*'de kendimizi yanılmaz sanmamıza karşı çıkar.

1900'ler Hans-Georg Gadamer ve postmodernistler septik akıl yürütmeyi tüm bilgi formlarına, hatta ampirik (duyu temelli) bilgiye de uygularlar.

Voltaire Aydınlanma Çağı'nda yaşayan bir Fransız entelektüelidir. Bu dönem dünyanın ve içindeki insanların nasıl yaşadıklarının yoğun biçimde sorgulanması ile karakterize edilmiştir. Avrupalı filozoflar ve yazarlar dikkatlerini -Kilise ve devlet gibi- kabul edilmiş mercilere çevirmişler, onların geçerliliklerini ve fikirlerini sorgularken aynı zamanda yeni perspektifler de aramışlardır. Avrupalılar 17. yüzyıla kadar her şeyin ne zaman, nasıl ve neden varolduğuna dair yaygın biçimde Kilise'nin açıklamalarını kabul etmişler ancak bilim adamları ve filozoflar gerçeği belirlemek için farklı yaklaşımlar sergilemeye başlamışlardır. 1690'da filozof John Locke hiçbir düşüncenin doğuştan gelmediğini (doğarken bilinmediğini) ve sadece deneyimlerden doğduklarını savunmuştur. Onun bu tezine dünya hakkındaki gerçekleri keşfetmenin yeni yollarını bulan deneyler yapan bilim adamı Isaac Newton tarafından büyük önem

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ John Locke 130–33 ▪ David Hume 148–53 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Hans-Georg Gadamer 260–61 ▪ Karl Popper 262–65

Aydınlanma Çağı'ndaki bilimsel deneyler Voltaire'i ampirik kanıtlara ve arsızca bir meraka dayanan daha iyi bir dünyaya yönlendirmiş gibidir.

verilmiştir. Voltaire kesinliğin gülünç olduğunu kabul edilmiş geleneklere karşı çıkan bu başkaldırı ortamında ileri sürmüştür.

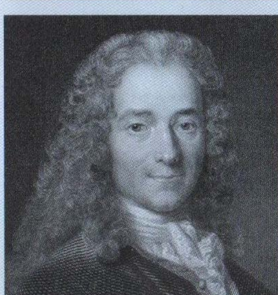
Voltaire kesinlik düşüncesini iki yönden reddeder. İlk olarak birkaç gerekli matematik ve mantık gerçeği dışında neredeyse her gerçeğin ve teorinin zaman içinde revize edildiğine işaret eder. Bu nedenle "gerçek" gibi görünen şey aslında üzerinde çalışılan bir hipotezden biraz fazlasıdır. İkinci olarak da doğuştan gelen fikir diye bir şey olmadığı konusunda Locke'la aynı fikirdedir ve doğduğumuzdan beri doğru kabul ettiğimiz fikirlerin, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiklerine göre sadece kültürel olabileceklerine işaret eder.

Devrimci şüphe

Voltaire hiçbir mutlak doğrunun olmadığını iddia etmez ancak onlara ulaşmakta bir anlam görmez. Bu nedenle şüphenin tek mantıksal bakış açısı olduğunu düşünür. Bu durumda anlaşmazlıklar kaçınılmaz hale geleceğinden, uyumu sağlamak için bilim gibi bir sistem geliştirmenin önemli olduğunu söyler.

Kesinliğin şüpheden daha hoş olduğunu iddia eden Voltaire kinayeyle, yetkili mercilerin -mesela Kilise monarşisinin- söylediklerini kabul etmenin onlara meydan okumak ve kendisi için düşünmekten ne kadar daha kolay olduğunu ima eder. Ancak her "doğru"dan şüphelenmenin hayati önem taşıdığına ve tüm yetkili mercilere meydan okunması gerektiğine inanır. Devletin sınırlandırılması ve konuşmanın sansürlenmemesi gerektiğini, bilim ve eğitimin maddi ve ahlaki gelişmeye yol açacağını savunur. Bunlar, Voltaire'in ölümünden 11 yıl sonra gerçekleşecek olan Fransız Devrimi'nin ve Aydınlanma'nın da temel idealleridir. ▪

Voltaire

Voltaire Fransız yazar ve düşünür François Marie Arouet'nin takma adıdır. Paris'te orta sınıf bir ailenin üç çocuğundan en küçüğüdür. Üniversitede hukuk okumuş ancak her zaman yazmayı yeğlemiştir ve 1715'te büyük bir edebi deha olarak ünlenmiştir. Hiciv yazıları yüzünden başı sık sık belaya girmiş, asilleri aşağılamaktan pek çok kez hapse girmiş ve bir keresinde Fransa'dan sürülmüştür. Bu süre zarfında İngiltere'de kalmış ve İngiliz felsefesi ve biliminin etkisi altına girmiştir. Fransa'ya döndükten sonra yaptığı yatırımlar sayesinde zengin olmuş ve ondan sonra kendisini tamamen yazıya adamıştır. Pek çok uzun süreli ve skandal niteliği taşıyan aşk ilişkisi olmuş ve Avrupa'yı boydan boya dolaşmıştır. Daha sonraki hayatında önce Fransa'da daha sonra da yurtdışında yasal reformlar yapılması için ve dini hoşgörüsüzlük karşıtı mücadelelere girişmiştir.

Önemli eserleri

1733 *Felsefi Mektuplar*
1734 *Metafizik Üzerine Düşünceler*
1759 *Candide*
1764 *Felsefe Sözlüğü*

ALIŞKANLIK, İNSAN YAŞAMININ EN BÜYÜK REHBERİDİR

DAVID HUME (1711–1776)

KISACA

DAL
Epistomoloji

YAKLAŞIM
Ampirizm

ÖNCE
1637 René Descartes *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'ında rasyonalizmi destekler.

1690 John Locke *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'sinde ampirizmle ilgili görüşlerini açıklar.

SONRA
1781 Immanuel Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yazmak için Hume'dan esinlenir.

1844 Arthur Schopenhauer *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı eserinde Hume'a teşekkür eder.

1934 Karl Popper yanlışlanabilirliğin, gözlem ve tümevarımın karşıtı olarak bilimsel yöntemin temeli olduğunu ileri sürer.

David Hume bilginin yapısı hakkındaki tartışmanın Avrupa felsefesine damgasını vurduğu, René Descartes'ın bu etki ile *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'ında modern felsefenin zeminini hazırlayarak Avrupa'da bilgiye sadece rasyonel düşünce yoluyla ulaşılabileceğini savunan rasyonalizm hareketinin fitilini ateşlediği bir dönemde dünyaya geldi. İngiltere'de John Locke ise bu görüşe bilginin sadece deneyim yoluyla edinilebileceğini savunan ampirist teziyle karşı çıkıyordu. Onu, dünyanın sadece algılanabildiği oranda var olduğunu savunan ampirizmin kendine özgü bir versiyonuyla George Berkeley takip ediyordu. Ancak *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde ortaya attığı bir tezle rasyonalizmde en büyük rüzgârı estiren belli başlı İngiliz ampiristlerinden üçüncüsü, David Hume oldu.

Hume'un çatalı

Hume hatırı sayılır derecede sade bir dille bilgi sorununa septik bir açıdan yaklaşarak (rasyonalizmin en önemli doktrini olan) insanların "doğuştan gelen fikirler"i olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkıyordu. Bunu yaparken ilk olarak zihinlerimizin içeriklerini iki tür fenomene ayırıyor ve daha sonra bunların birbirleriyle ne tür bir ilişkide olduklarını soruyordu. Bu iki fenomen "izlenimler"le -ya da Hume'un "duyumlar, tutkular ve duygular" adını verdiği doğrudan algılarla- izlenimlerimizin düşünceler, yansımalar ve tasavvurlar gibi soluk kopyaları olan "fikirler"di. Ve Hume bu ayrımı analiz ederken sarsıcı bir sonuca ulaşmıştı: bu, sadece mantık ve bilim hakkındaki değil içinde yaşadığımız dünya hakkındaki en kutsal

> Gerçekle ilgili akıl yürütmelerimizde akla gelebilecek her derecede teminat bulunur. Akıllı bir adam bu nedenle inancını kanıtlarla orantılar.
> **David Hume**

David Hume

1711'de İskoçya'nın Edinburgh kentinde doğan Hume 12 yaşındayken Edinburgh Üniversitesi'ne giren erken gelişmiş bir çocuktu. 1729 civarında kendisini "gerçeğin tesis edilebileceği bir araç" bulmaya adadı ve sinirsel bir çöküntü yaşamasının ardından Fransa, Anjou'daki La Flèche'e gitti. Orada *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*'yi yazdı ve Edinburgh'a dönmeden önce neredeyse tüm felsefi görüşlerini bu kitapta dile getirdi.

1763'te Paris Büyükelçiliği'ne atandı; orada filozof Jean-Jacques Rousseau ile arkadaşlık etti ve bir filozof olarak iyice tanınır hale geldi. Tartışmalı eseri *Doğal Din Üzerine Diyaloglar*'ı yazmak Hume'un son yıllarının tümünü aldı ve kitap kendi deyişiyle "aşırı temkin" yüzünden ancak ölümünden sonra, 1776'da Edinburgh'da yayınlanabildi.

Önemli eserleri

1739 *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*
1748 *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*
1779 *Doğal Din Üzerine Diyaloglar*

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ René Descartes 116–23 ▪ John Locke 130–33 ▪ George Berkeley 138–41 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Karl Popper 262–65

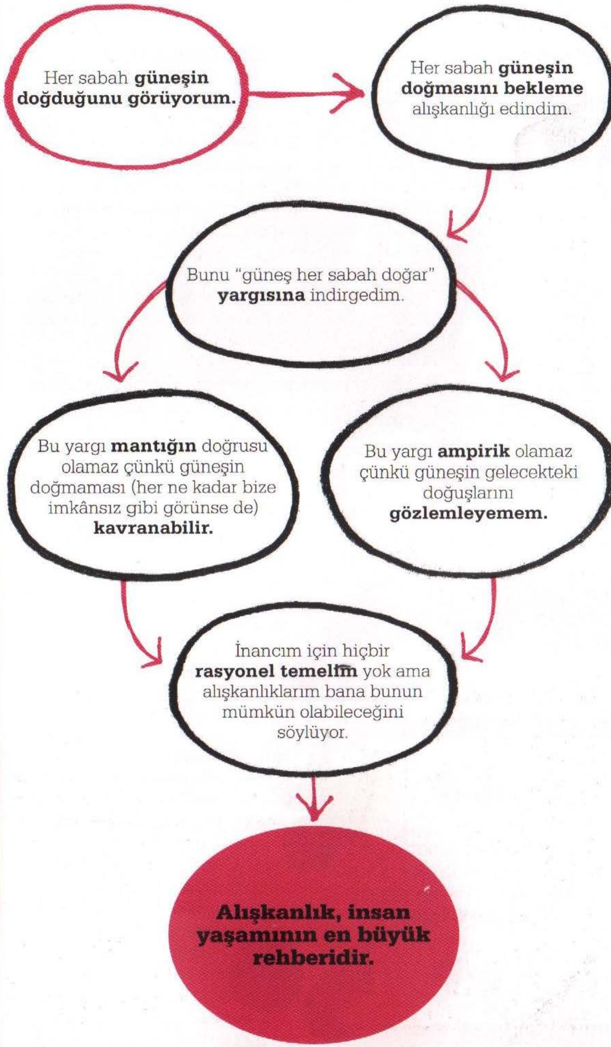
inançlarımızın da doğruluğunu sorgulayan bir sonuçtu.

Hume, sıklıkla izlenimlerimizle desteklenmeyen fikirlerimiz olduğunu düşünüyor ve bunların derecesini bulmaya çalışıyordu. Onun ne demek istediğini anlamamız için sadece iki tür ifade olduğunu -"kanıtlı" ve "olasılıklı" önermeler- ve gündelik hayatlarımızda bunların ifade ettiği iki tür bilgiyi karıştırdığımızı savunduğunu aklımızda tutmamız gerekiyor.

Kanıtlı bir önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı ortada ve apaçıktır. Örneğin 2+2=4'ü alalım. Bu önermeyi inkâr etmek içinde mantıksal bir çelişki taşır; başka bir deyişle, 2+2'nin 4'e eşit olmadığını iddia etmek "2" ve "4"ün (ya da "+" veya "="in) anlamlarını kavrayamadığımızı gösterir. Mantıktaki, matematikteki ve çıkarımsal akıl yürütmedeki kanıtlı önermeler doğru ya da *a priori* yanlış, yani "muhtemel" yanlış olarak bilinirler. Ancak "olasılıklı" önermelerin kanıtları o kadar açık değildir çünkü ampirik gerçeğin meseleleriyle ilgilidirler. Örneğin "Jim yukarı katta" gibi dünya ile ilgili herhangi

Matematik ve mantık Hume'un çelişkiye düşmeden çürütülemeyecek "kanıtlı" doğrularına örnektirler. Bunlar Hume'un felsefesindeki yegâne kesinliklerdir.

bir önerme olasılıklı bir önermedir çünkü doğruluğunun ya da yanlışlığının anlaşılması için ampirik kanıtlara ihtiyaç vardır. Diğer bir deyişle, doğruluğu ya da yanlışlığı sadece -Jim'in orada olup olmadığını anlamak için yukarı kata çıkmak gibi- birtakım deneylerle anlaşılabilir.

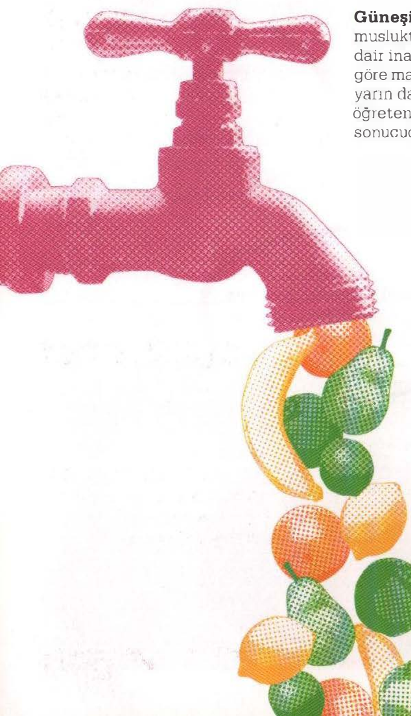
Bu bilginin ışığında herhangi bir önermenin olasılıklı veya kanıtlı olup olmadığını sorgulayabiliriz. Eğer ikisi de değilse doğru ya da yanlışlığını bilemeyiz ve bu nedenle de Hume'a göre bu tür bir önerme anlamsızdır. Tüm önermelerin, birinden birinin seçilmesi gereken iki güç seçenek şeklinde ayrılması yüzünden bu durum genellikle "Hume'un çatalı" olarak bilinir.

Tümevarımlı akıl yürütme

Hume'un mantığında buraya kadar bir sorun yoktur ancak bu çizgisini tümevarım çıkarsamaya -geçmişteki kanıtlardan çıkarsama yapma yeteneğimiz- uyarladığında işler ilginç bir hale dönüşür. Değişmez bir modeli gözlemleriz ve doğanın tek tip davranacağını tahmin ederek üstü kapalı olarak onun gelecekte de devam edeceği sonucuna varırız. Örneğin her sabah güneşin doğduğunu görürüz ve yarın yeniden doğacağı çıkarımında bulunuruz. Ancak doğanın bu tek tip modeli takip edeceği ile ilgili iddiamız gerçekten haklı görülebilir midir? Yarın güneşin doğacağını iddia etmek kanıtlı bir önerme değildir çünkü tersini iddia etmek mantıksal bir çelişki içermez. Ama bu önerme olasılıklı da değildir çünkü güneşin gelecekteki doğuşlarını deneyimleyemeyiz.

Aynı sorun Hume'un çatalını nedenselliğin kanıtına uyguladığımızda da ortaya çıkar. "A olayı B olayına neden olur" önermesini görünüşte doğrulayabiliriz ancak bu da incelenebilir. A'nın B'ye neden olduğunu yalanlamada (2+2=4'te olduğu gibi) mantıksal bir çelişki yoktur bu nedenle kanıtlı bir önerme olamaz. Ancak aynı zamanda ampirik olarak da kanıtlanamaz çünkü her A olayını B'nin takip edip etmediğini görme şansımız olmadığından olasılıklı bir önerme de değildir. Sınırlı deneyimimiz içinde B'nin değişmez şekilde A'yı takip ettiği gerçeği A'nın her zaman B tarafından takip edileceği veya A'nın B'ye neden olduğuna inanmak için akılcı bir zemin oluşturmaz.

Eğer neden ve sonuç çıkarımı yapmak için hiçbir rasyonel temel yoksa o zaman bu ilişkiyi kurmak için ne gibi bir gerekçemiz vardır? Hume bunu basitçe "insan doğası" -tek tipliği düzenli yinelenme olarak ve nedensellik ilişkisini de kendi deyişiyle olayların "devamlı bağlaşım"ı olarak okuyan zihinsel alışkanlık- ile açıklar. Aslında bili-

Güneşin yarın da doğacağına veya musluktan su yerine meyve akacağına dair inançlarımızın temeli, Hume'a göre mantıksal değildir; bize dünyanın yarın da bugünkü gibi olacağını öğreten şartlanmalarımızın bir sonucudur.

> Mutlak ve kontrol edilemeyen bir gereklilik olan doğa bize nefes alma ve hissetme yeteneği yanında yargılama gücü de vermiştir.
> **David Hume**

Bilim bize dünya hakkında daima ayrıntılı bilgi sağlar. Ancak Hume'a göre bilim sadece teorilerle ilgilenir ve hiçbir zaman bir "doğa yasası" yazamaz.

min temeli bu tür tümevarımlı bir akıl yürütmedir ve bizi, çıkarımlarımızı doğanın "kanunları" olarak yorumlamaya teşvik eder. Ancak ne düşünürsek düşünelim bu uygulama rasyonel bir tezle doğrulanamaz.

Hume bunu söylerken rasyonalizm karşısındaki en güçlü görüşünü de ortaya atmış olur: bilgiye akılla değil ("mevcut bir izlenimin ilgisi veya çağrışımı bulunan canlı bir fikir" olarak nitelendirdiği) alışkanlıkların rehberindeki inançla ulaştığımızı söyler.

Rehberimiz olarak alışkanlıklar

Hume, tümevarım çıkarımlarının kanıtlanamaz olmalarına rağmen bunun onların yararlı olmadıkları anlamına gelmediğini söyleyerek devam eder. Her şeye rağmen geçmiş gözlem ve deneyimlerimize dayanarak bir şeyin olmasını beklemek için akılcı bir tezimiz vardır. Tümevarım çıkarımının rasyonel doğrulamasının olmadığı yerde alışkanlık iyi bir rehberdir.

Ancak Hume bu "zihinsel alışkanlığın" dikkatli uygulanması gerektiğini de ekler. İki olay arasında neden ve sonuç çıkarımı yapmadan evvel hem olayların geçmişte değişmez olduğu hem de aralarında zorunlu bir ilişki olduğuna dair kanıtlarımız olmalıdır. Bir nesnenin havaya atıldığında yere düşeceğine dair akılcı bir tahminde bulunabiliriz çünkü bu geçmişte hep olmuş bir şeydir ve nesnenin havaya atılmasıyla yere düşmesi arasında açık bir ilişki bulunur. Öte yandan birkaç saniye farkla kurulan iki saat birbiri ardına çalacaktır; ama aralarında aşikâr bir ilişki olmadığına göre bir saatin çalmasının diğerinin çalmasına neden olduğu çıkarımı yapamayız.

Hume'un bilindiği adıyla "tümevarım sorunu"na yaklaşımı hem rasyonalizmin tezlerini sarsmış hem de inanç ve alışkanlıklarımızın hayatlarımızdaki yerini yükseltmiştir. Hume'un kendi sözleriyle inançlarımızdan çıkarılan sonuçlar "zihinlerimiz için kanıtlı olanlar kadar tatmin edicidir."

Devrimci bir fikir

İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme'deki başarıyla savunulan yenilikçi fikirler 1739'da yayınlandıklarında İngiliz ampirizminin en yüksek noktası olmalarına rağmen neredeyse görmezden gelinmiştir. Hume kendi ülkesinde felsefesinden çok *Büyük İngiltere'nin Tarihi*'nin yazarı olmasıyla ünlenmiş; ancak epistemolojisinin önemi Almanya'da çok daha etkili olmuştur. Immanuel Kant'ın 19. yüzyıl Alman filozofları ve sadece doğrulanabilir olanların anlamlı önermeler olduğuna inanan 20. yüzyılın mantık pozitivistleri üzerinde önemli bir etkisi olan Hume'u okuyarak "dogmatik uyku'sundan uyandığı iddia edilir. Hume'un tümevarım problemine getirdiği açıklamaya bu dönem boyunca karşı çıkılmamış ve bir teorinin bilimsel addedilebilmesinin sadece onun yanlışlanabilir olmasıyla mümkün olduğuna dair tezini savunmak için kullanan Karl Popper'ın eserlerinde yeniden yüzeye çıkmıştır. ■

> Hume, tümevarımın mantıksal olarak doğrulanamayacağını söylemekte çok haklıydı.
> **Karl Popper**

İNSAN ÖZGÜR DOĞAR OYSA HER YERDE ZİNCİRE VURULMUŞ OLARAK YAŞAR

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712–1778)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Toplumsal sözleşme teorisi

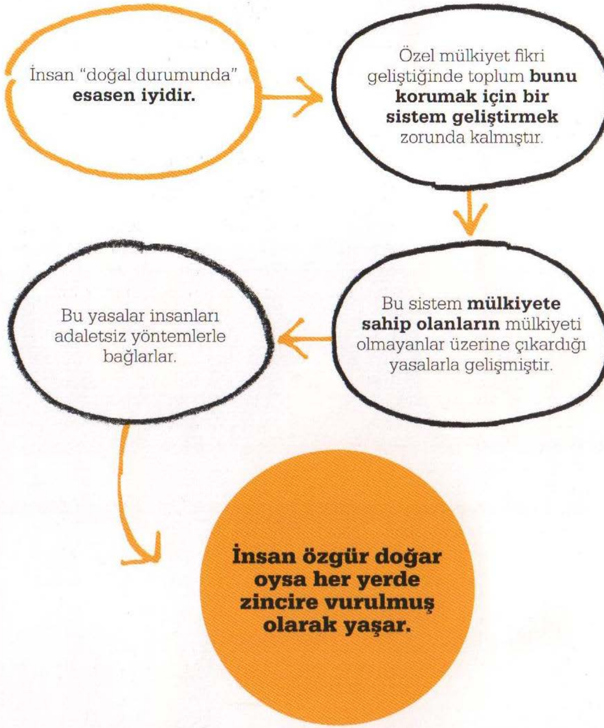
ÖNCE
1651 Thomas Hobbes *Leviathan* adlı eserinde toplumsal sözleşme fikrini ortaya atar.

1689 John Locke'un *Yönetim Üzerine İki İnceleme* adlı eseri insanın "hayatını, sağlığını, özgürlüğünü ve sahip olduklarını" savunmanın doğal hakkı olduğu fikrini ileri sürer.

SONRA
1791 Thomas Paine'in *İnsan Hakları* yönetimlerin tek amaçlarının bireylerin haklarını korumak olduğunu savunur.

1848 Karl Marx ve Friedrich Engels *Komünist Manifesto*'yu yayınlarlar.

1971 John Rawls *Bir Adalet Teorisi* kitabında "Haktanırlık olarak Adalet" fikrini geliştirir.

Rousseau 18. yüzyıl ortalarından sonuna kadar süren ve Aydınlanma olarak bilinen dönemin bir ürünü ve çağının kıta Avrupası felsefesinin ta kendisidir. Genç yaşlarında bir besteci ve müzisyen olarak isim yapmayı denemiş fakat 1740'ta yeni *Encyclopédie*'nin filozof redaktörleri Denis Diderot ve Jean d'Alembert ile tanışmış ve felsefeyle ilgilenmeye başlamıştır. O yıllarda Fransa'daki siyasi ortam gergindir. Fransa ve İngiltere'deki Aydınlanma düşünürleri hem Kilise'nin hem de aristokrasinin otoritesini sarsarak mevcut durumu sorgulamaya başlamışlar ve Voltaire gibi sosyal reform savunucuları kilisenin baskıcı sansürü ile sürekli çatışmaktadırlar. Fikirleri sadece Fransız çağdaşlarından değil aynı zamanda İngiliz filozoflarının eserlerinden de -özellikle de Thomas Hobbes tarafından ortaya atılan ve John Locke tarafından geliştirilen sosyal sözleşme fikrinden- etkilenmiştir. Onlar gibi Rousseau da varsayımsal "doğal durum"daki bir insan fikrini insanların gerçekte sivil toplumda nasıl yaşadıkları ile mukayese etmiştir. Ancak bu doğal durumu ve onun toplum tarafından etki altında kalmasını bir tür "Aydınlanma karşıtı" düşünce olarak değerlendirilebilecek kadar radikal biçimde farklı bir açıdan ele almıştır. Bu bakış açısı bir sonraki büyük hareket olan Romantizm'in tohumlarını da içinde taşımaktadır.

Bilim ve sanat yozlaşması

Hobbes doğal durumdaki hayatı "ıssız, zavallı, çirkin, hayvani ve kısa" olarak tasavvur etmiştir. Onun görüşüne göre insanlık içgüdüsel olarak kendisiyle ilgilidir ve kendisine hizmet eder; uygarlık bu

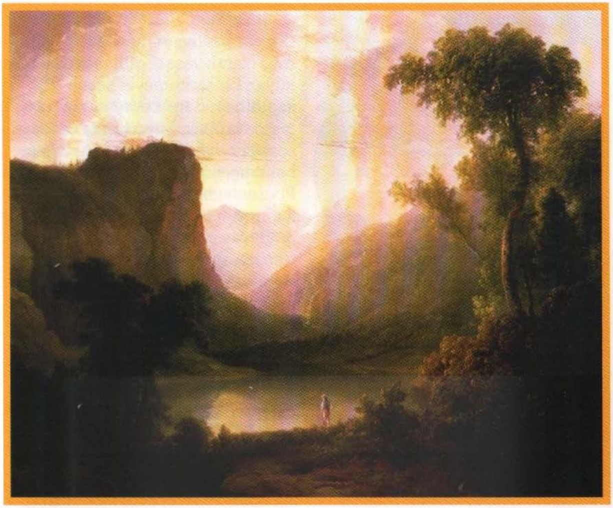
Ayrıca bkz.: Thomas Hobbes 112–15 ▪ John Locke 130–33 ▪ Edmund Burke 172–73 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ John Rawls 294–95

içgüdülere kısıtlamalar getirmek için gereklidir. Bununla birlikte Rousseau insan doğasına daha iyi yaklaşır ve sivil toplumu daha az iyiliksever bir güç olarak görür.

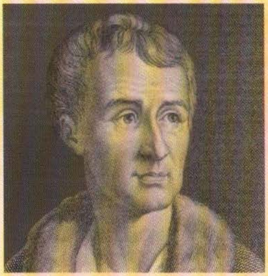
Toplumun zararlı bir etkisi olabileceği fikri Rousseau'da ilk olarak Dijon Akademisi'nin açtığı bir yarışma için yazdığı bir denemede "Bilim ve sanatın iyileştirilmesi ahlaki uygulamaların düzelmesine katkıda bulunmuş mudur?" sorusuna cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu soruya dönemin düşünürlerinden ve özellikle de Rousseau gibi bir müzisyenden beklenen cevap hevesli bir doğrulamadır ancak Rousseau aksini savunur. Ona birincilik ödülünü kazandıran eseri *Bilim ve Sanat Üzerine Konuşmalar* tartışmalara yol açacak şekilde, sanatın ve bilimin ahlakı yozlaştırdığı, aşındırdığı fikrini ileri sürmektedir. Rousseau, sanat ve bilimin zihinleri ve yaşamları geliştirmek şöyle dursun insanlığın erdemlerini ve mutluluğunu azalttığını savunmaktadır.

Kanunların eşitsizliği

Ödül kazanan ve toplum tarafından kabul gören eseriyle yerleşik düşünceleri kıran Rousseau ikinci makalesi *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar*'da fikrini bir adım daha ileriye götürür. Eserin ana fikri Voltaire gibi yazarlardan yükselen reform çağrılarını yansıtmaktadır ve dönemin ruhuyla uyum içindedir. Rousseau analizleriyle bir kez daha geleneksel düşünce kalıplarına karşı çıkıyordu. Hobbes tara-

18. ve 19. yüzyıl başlarında sanatta ve edebiyatta etkili olan romantik hareket Rousseau'nun güzellik, masumiyet ve erdemden biri olan doğal durum vizyonunu yansıtır.

Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau Kalvinist bir ailenin oğlu olarak Cenevre'de doğdu. Annesi doğumdan birkaç gün sonra öldü ve babası da birkaç yıl sonra bir düello sonrasında onu amcasına bırakarak evden kaçtı.

Rousseau 16 yaşında Fransa'dan ayrıldı ve Katolik oldu. Besteci olarak isim yapmaya çalışırken devlet memuru oldu ve iki yıllığına Venedik'e gönderildi. Oradan döndüğünde felsefe yazmaya başladı. Tartışma yaratan görüşleri yüzünden kitapları İsviçre'de ve Fransa'da yasaklandı, hakkında tutuklama emri çıkarıldı. David Hume'un bir süreliğine İngiltere'de yaşaması için yaptığı daveti kabul etmek zorunda kaldı ancak ikisinin kavga etmelerinden sonra sahte bir adla Fransa'ya geri döndü. Bir süre sonra Paris'e gitmesine izin verildi. 66 yaşında ölene kadar orada yaşadı.

Önemli eserleri

1750 *Bilim ve Sanat Üzerine Konuşmalar*
1755 *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar*
1755 *Ekonomi Politik Üzerine Konuşmalar*
1762 *Toplum Sözleşmesi*

fından tarif edilen bencil, vahşi ve adaletsiz doğal durum Rousseau için "doğal insan"ın değil "uygar insan"ın tanımıdır. Aslında bu vahşi duruma yol açanın sivil toplum olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre insanlığın doğal durumu masum, mutlu ve bağımsızdır: insan özgür doğar.

Toplumun yozlaşması

Rousseau'nun tarif ettiği doğal durum, insanların temelde iyi oldukları kırsal bir yaşam türüdür (Rousseau'nun doğal insan düşüncesi İngilizce'de yanlış olarak "asil bir vahşi" olarak yorumlanmıştır ama bu, Fransızca "yabani" değil "doğal" anlamına gelen *sauvage* kelimesinin yanlış tercümesinden kaynaklanmaktadır). İnsanlar doğuştan erdemlidirler, daha da önemlisi merhamet ve empati ile donatılmışlardır. Ancak bu masumiyet durumu bir kez bozulup aklın gücü insanı doğanın geri kalanından ayırmaya başlayınca insanlar doğal erdemlerinden koparlar. Sivil toplumun doğal duruma dayatması bu yüzden erdemden ahlak bozukluğuna ve kırsal bir mutluluktan sefalete doğru bir sapmaya yol açar.

Rousseau doğal durumun düşüşünü ve sivil toplumun kurulmasını üzücü ama kaçınılmaz bulur çünkü bu, insanın akıl kapasitesinin bir sonucudur. Ona göre süreç ilk kez insanın bir toprak parçasının etrafını kendisinin olduğunu belirtecek şekilde çevirmesi ve dolayısıyla mülkiyet nosyonu edinmesiyle başlar. İnsan toplulukları bu şekilde yan yana yaşamaya başladıktan sonra toplumları oluşturmuşlar ve bu toplumları sürdürebilmek için bir yasalar sistemine ihtiyaç doğmuştur. Ancak Rousseau her toplumun, aralarında empatinin de bulunduğu insanlığın doğal erdemleriyle temasını kaybettiğini ve bu şekilde adaletsiz, bencilce yasalar koyduğunu öne sürer. Bu yasalar mülkiyeti korumak için tasarlanmış ve zenginler tarafından yoksullara dayatılmıştır. Rousseau'ya göre doğaldan uygar bir duruma geçiş bu yüzden sadece erdemden ahlaksızlığa değil, masumiyet ve özgürlükten adaletsizlik ve köleliğe de geçişe neden olmuştur. Her ne kadar insanlık doğal olarak erdemli de olsa toplum tarafından yozlaştırılır; ve her ne kadar insan özgür doğmuş da olsa toplum tarafından dayatılan yasalar onu "zincirli" bir hayata mahkûm etmiştir.

Adem ile Havva Rousseau'nun toplumdan önce geldiklerini düşündüğü mükemmel "doğal" insanlardır. Bizim de onlar gibi bilgi ile yozlaşarak giderek daha bencil ve mutsuz olduğumuzu söyler.

Toplum Sözleşmesi

Rousseau'nun ikinci *Konuşmalar*'ı ilkinden daha çok gürültü koparmış ama kendisine şöhret ve hatırı sayılır bir destekçi kitle sağlamıştır. Onun hoş ama yabani olmayan doğal durum tasviri edebiyatta ortaya çıkmaya başlayan Romantik hareketin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Rousseau'nun "doğaya dönüş" düsturu ve modern toplumun eşitsizlikler ve adaletsizliklerle dolu olduğuna dair karamsar analizleri 1750'lerin, özellikle Fransa'da giderek yükselen sosyal çalkantılarına denk düşmüştür. Sadece sorunu ortaya koymakla tatmin olmayan Rousseau en önemli eseri olarak görülen *Toplum Sözleşmesi*'nde buna bir çözüm de önermiştir.

> Zindanlarda da sükûnet vardır; ama bu onları yaşanılması arzu edilen yerler yapmaya yeter mi?
> **Jean-Jacques Rousseau**

Rousseau kitabına, "İnsan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuş olarak yaşar" gibi meydan okuyan bir saptamayla başlar. Bu saptama radikal değişim için bir çağrı olarak kabul edilmiş ve 27 yıl sonra Fransız Devrimi'nin sloganı haline gelmiştir. Sorunu belirleyen Rousseau bundan sonra aristokratlar, monarşi ya da kilise tarafından değil yasama sürecine dahil olan tüm vatandaşlar tarafından yönetilen alternatif bir sivil toplum vizyonu ortaya koyar. Demokrasinin Klasik cumhuriyetçi fikirlerini model alan Rousseau vatandaş topluluğunu, yasaları *volonté générale* veya genel iradeye göre düzenleyen tek parça bir oluşum olarak tasavvur eder. Yasalar herkesten gelecek ve herkese uygulanacaktır; herkes eşit görülecektir. Locke tarafından tasarlanan ve bireylerin haklarını,

> Ortak irade herkesten gelip herkese uygulanabilendir.
> **Jean-Jacques Rousseau**

mülkiyetlerini koruyan toplumsal sözleşmenin tersine Rousseau halka bir bütün olarak, herkesin yararına ve genel irade ile yönetilen bir yasama gücü vermeyi savunur. Yasama sürecinde yer alma özgürlüğünün eşitsizlik ve adaletsizliği gidereceğine, topluma ait olma hissini -ve bunun da kaçınılmaz olarak, sonradan yeni Fransız cumhuriyetinin düsturu haline gelecek olan *liberté, égalité, fraternité* (özgürlük, eşitlik, kardeşliği)- teşvik edeceğine inanır.

Eğitimin zararları

Rousseau aynı yıl yazdığı *Emile* veya *Eğitim Üzerine* adlı bir başka kitabında da temasını genişletir ve doğal durumun yozlaşmasından, modern toplumun kötülüklerini sürekli kılmaktan eğitimin sorumlu olduğunu açıklar. Diğer kitapları ve makalelerinde de geleneksel din ile ateizmin aksi tesirlerine yoğunlaşır. Tüm eserlerinin merkezinde aklın insanın masumiyetine ve dolayısıyla özgürlük ve mutluluğuna tehdit oluşturduğu fikri yatar. Aklın eğitilmesi yerine duyuların eğitilmesi gerektiğini ileri sürer ve dini inancımıza kafamızın değil yüreğimizin rehberlik etmesini savunur.

Siyasi etki

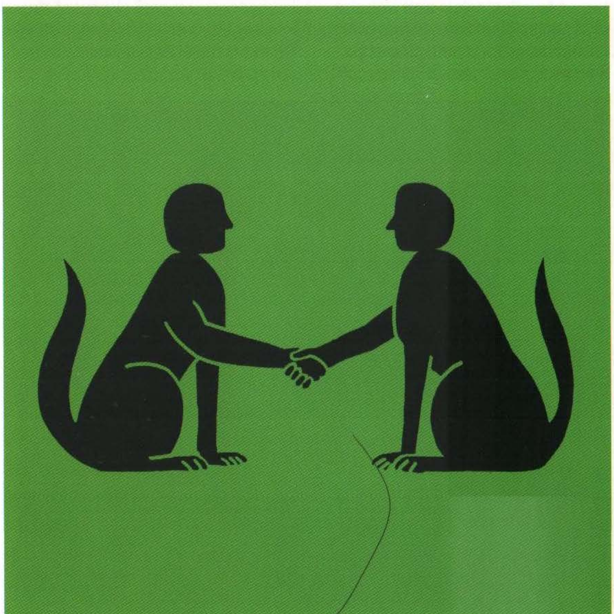
Rousseau'nun çoğu yazısı Fransa'da derhal yasaklanmış, ona hem kötü bir ün hem de geniş bir takipçi kitlesi kazandırmıştır. 1778'de öldüğünde Fransa ve diğer yerlerde devrimin eli kulağındadır ve onun vatandaş topluluklarının genel iradesinin yasama sürecini kontrol ettiği toplumsal sözleşme fikri, devrimcilere yozlaşmış sistemin yerine uygulanabilecek bir alternatif oluşturur. Ancak felsefesi çağdaş düşünce ile çatışmaktadır ve doğal durumun uygarlığa üstün olduğu konusundaki ısrarı aynı zamanda arkadaşları olan Voltaire ve Hume gibi reformcularla yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Rousseau'nun siyasi etkisi en çok ölümünden hemen sonraki devrim döneminde hissedilir ama felsefe ve özellikle siyaset felsefesi üzerindeki etkisi ancak 19. yüzyılda yaygın biçimde ortaya çıkar. Georg Hegel, Rousseau'nun toplumsal sözleşme ile ilgili fikirlerini kendi felsefi sistemine eklemler. Daha sonraları ve daha önemlisi Karl Marx da Rousseau'nun eşitsizlik ve adaletsizlikle ilgili bazı yapıtlarından kısmen etkilenir. Fransız Devrimi'nin liderlerinden biri olan, Rousseau'nun felsefesini kendisine mal eden ve Terör Saltanatı döneminde öldürülen Robespierre'in aksine Marx, Rousseau'nun kapitalist toplum analizini ve onun yerine geçecek devrimci araçlarla ilgili fikirlerini tamamen anlamış, geliştirmiştir. Marx'ın *Komünist Manifesto*'su "zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan" proleteryayı (işçileri) yüreklendiren ve Rousseau'ya atıfta bulunan sözleriyle biter. ■

Rousseau'nun ölümünden 11 yıl sonra başlayan **Fransız Devrimi,** onun, az sayıdaki zenginlerin sessiz ve güçsüz yoksulları yönetmesinin adaletsiz olduğunu öne süren görüşlerinden ilham almıştır.

İNSAN PAZARLIK YAPAN HAYVANDIR

ADAM SMITH (1723–1790)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Klasik ekonomi

ÖNCE
MÖ y. 350 Aristoteles yerli üretimin ("ekonomi") önemini vurgular ve paranın rolünü açıklar.

1700'lerin başı Hollandalı düşünür Bernard Mandeville bencil eylemlerin dolaylı olarak sosyal arzu edilen sonuçlara yol açacağını savunur.

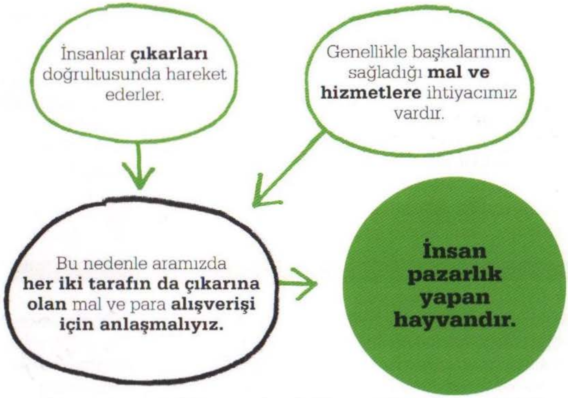
SONRA
1850'ler İngiliz yazar John Ruskin, Smith'in görüşlerinin çok materyalist, bu yüzden de Hıristiyanlık karşıtı olduklarını ileri sürer.

1940'lardan itibaren Filozoflar pazarlık fikrini insan davranışlarını açıklayan bir model olarak sosyal bilimlere uygularlar.

İskoç yazar Adam Smith genellikle dünyanın tanıdığı en önemli ekonomist olarak görülür. Keşfettiği pazarlık ve çıkar kavramları ile farklı türlerde anlaşma, çıkar olasılıkları -ortak çıkarlar gibi- filozoflara her zaman çekici gelmiştir. Yazıları da önemlidir çünkü arkadaşı David Hume tarafından geliştirilen "ticari" toplum fikrine daha genel ve soyut bir biçim vermişlerdir.

İsviçreli çağdaşı Jean-Jacques Rousseau gibi Smith de insanların güdülerinin kısmen iyiliksever kısmen de çıkarlarına dayalı olduğunu ancak en güçlü olanın bireysel çıkar olduğunu ve bu yüzden de insan davranışları için en iyi rehber

Ayrıca bkz.: David Hume 148–53 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Edmund Burke 172–73 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Noam Chomsky 304–05

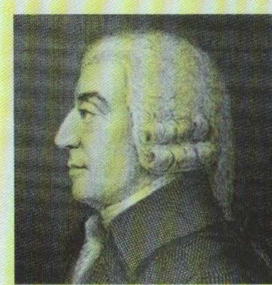

olduğunu varsayar. Smith bunun sosyal gözlemle de doğrulanabileceğine ve bu nedenle yaklaşımının geniş anlamda düşünülürse ampirik olduğuna inanır. Pazarlık psikolojisi ile ilgili en ünlü görüşlerinden birinde pazarlıkta en sık görülen açılış hareketinin bir tarafın diğerini uyarması -"istediğini elde etmenin en iyi yolu bana istediğimi vermendir"- olduğunu ileri sürer. Bu diğer bir deyişle "biz, (başkasının) insanlığına değil onların kendilerine olan sevgilerine, kendimize hitap ediyoruz" demektir.

Smith yararlı nesnelerin alışverişinin ayırt edici bir insani özellik olduğunu öne sürerek devam eder. Köpeklerin kemik alışverişinde bulunurken görülmediklerine ve bir hayvanın bir şeyi istediğinde yapabileceği tek şeyin "kimin hizmetine ihtiyaç duyuyorsa onun sevgisini kazanmak" olduğuna dikkat çeker. İnsanlar da bu tür bir "yaltakçı ve köle ruhlu hizmete" başvurabilirler ancak her yardıma ihtiyaç duyduklarında bunu kullanamazlar çünkü hayat "büyük sayıda işbirliği ve destek gerektirir". Örneğin geceyi rahatça bir otelde geçirmek için pek çok insanın girdisine ihtiyaç duyarız -yemek pişirmek ve servis etmek için, odayı hazırlamak için vs.- ve bu hizmetlerin hiçbiri sadece iyi niyete dayalı olarak gerçekleşemez. Bu yüzden de "insan pazarlık yapan hayvandır" ve pazarlık her iki tarafın da çıkarına uygun görünen bir anlaşma sunmakla amacına ulaşabilir.

İşbölümü

Pazar ekonomilerinin ortaya çıkışı hakkındaki açıklamasında Smith pazarlık yapma yeteneğimizin bir zamanlar evrensel bir gereklilik olan her insanın ya da en azından her ailenin ekonomik olarak kendine yeterli olması durumuna son verdiğini iddia eder. Pazarlık sayesinde daha az ve daha az mal üretmeye yoğunlaşmak, sonunda sadece bir tek mal üretmek ya da tek bir hizmet sunmak, bununla da istediğimiz diğer her şeyi değiş-tokuş etmek mümkün hale gelmiştir. Bu süreç takas gereksinimini ortadan

Adam Smith

"Modern ekonominin babası" 1723'te Fife, Kirkcaldy'de doğdu. Akademik bir deha olan Smith ilk önce Edinburgh Üniversitesi'nde, daha sonra da 1750'de profesör olduğu Glasgow Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1760'larda genç bir İskoç aristokratı olan Henry Scott'ın özel öğretmeni olarak hem bol kazanç sağladı hem de öğrencisi ile birlikte Fransa ve İsviçre'yi dolaştı.

David Hume ve diğer İskoç Aydınlanma düşünürleri ile daha önceden tanışan Smith Avrupa'nın Aydınlanma düşünürlerinin önde gelenleri ile bir araya gelme şansını da elde etmiştir. İskoçya'ya döndükten sonra *Ulusların Refahı*'nı yazmak için on yılını harcamış, daha sonra Gümrük Denetçisi olarak kamu hizmetine geri dönmüştür. Bu görevi ona İngiliz hükümetine çeşitli ekonomi politikaları konusunda danışmanlık yapma olanağı tanımıştır. 1787'de tekrar Glasgow Üniversitesi'ne dönmüş ve hayatının son üç yılını burada rektör olarak geçirmiştir.

Önemli eserleri

1759 *Ahlaki Duygular Teorisi*
1776 *Ulusların Refahı*
1795 *Felsefi Konular Üzerine Denemeler*

kaldıran paranın icadı ile devrim geçirmiştir. Smith'e göre o zamandan itibaren sadece çalışamayanlar yardımseverlerin eline bakmak zorunda kalmışlardır. Onlar dışındaki herkes emeğini -ya da emeğiyle kazandığı parayı- başka insanların emeğiyle ortaya çıkan ürünlerle değiş-tokuş etmek için pazar yerine gelir.

Kendimiz için her şeyi tedarik etme gereksinimimizin sona ermesi belirli yetenekleri olan (fırıncı ya da marangoz gibi) insanların ortaya çıkmasına ve ardından çalışanlar arasında Smith'in "işbölümü" adını verdiği duruma yol açmıştır. Bu Smith'in uzmanlaşma için kullandığı, yani bireyin sadece tek tip iş peşinde koşmadığı ama pek çok insan tarafından paylaşılan bir işin bir bölümünü yaptığını anlatan terimdir.

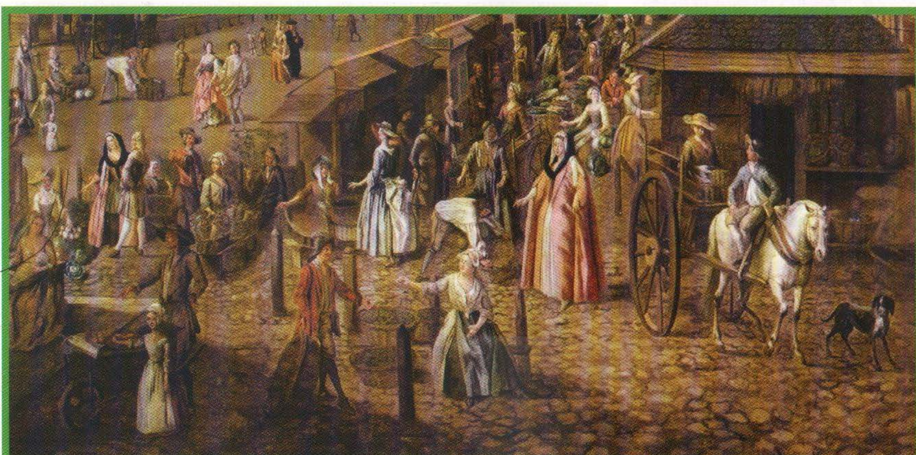
> Emeğin yaratıcı gücündeki en büyük ilerlemelerden biri işbölümünün etkileridir.
> **Adam Smith**

> Uygar toplumlar tüm dönemlerde çok sayıda kişinin işbirliği ve yardımıyla ayakta durmuştur.
> **Adam Smith**

Smith uzmanlaşmanın önemini başyapıtı *Ulusların Refahı*'nda mütevazı bir metal iğnenin fabrika sistemine uyarlandığında nasıl radikal bir gelişme sağladığını resimli olarak anlatır. Bir insan tek başına günde 20 kusursuz iğne üretmekte zorlanırken Smith'in yaşadığı yıllarda 10 kişiden oluşan bir grup - teli çekmekten, düzeltmekten, kesip ucunu sivriltmekten, ucuna bir iğne başı takmaya kadar- günde 48.000 iğne yapabilmektedir.

Smith, Sanayi Devrimi sırasında emeğin verimliliğindeki büyük gelişmelerden -işçilere daha iyi ekipmanların sağlanması ve genellikle işçilerin yerini makinelerin almasından- etkilenmiştir.

Elinden her iş gelen kişilerin bu tür bir sistemde tutunmaları zordur ve filozoflar bile mantık, etik, epistemoloji ve metafizik gibi kendi

Pazar, Smith'e göre adil bir toplumun tesisi için anahtar görevi görür. Malları alma ve satmanın sağladığı özgürlükle bireyler "doğal özgürlük"lerini yaşadıkları hayatlar sürerler.

konularının çeşitli branşlarında uzmanlaşmaya başlamışlardır.

Serbest piyasa

İşbölümü verimliliği arttırdığı ve (belirli bir sanatı öğrenmeyi zorunlu kılmadığından) herkesin bir tür iş yapabilmesini mümkün kıldığı için Smith bunun, iyi organize edilmiş bir toplumda evrensel refah sağlayabileceğini savunur. Aslında pazarın kusursuz serbesti şartlarında -herkesin, hukuk yasalarıyla ters düşmediği müddetçe kendi çıkarlarını kendi yöntemleriyle sağlamasını serbest bırakan- kusursuz bir eşitlik durumuna yol açabileceğini söyler. Ve Smith buradaki eşitlik terimiyle fırsat eşitliğini değil şartlar eşitliğini kast etmektedir. Diğer bir deyişle, onun amacı rekabetçilikle bölünmüş değil karşılıklı çıkarlar temelindeki pazarlıkla bir araya gelmiş toplumun yaratılmasıdır.

Bu nedenle Smith'in anlatmaya çalıştığı insanların sadece hak ettikleri için özgür olmaları değildir. O, toplumun bir bütün olarak, kendi çıkarlarının peşinden giden bireylerden yarar sağlamasıdır. Pazarın "görünmez eli" arz ve talep yasalarıyla, piyasadaki malların miktarını düzenler ve onları herhangi bir hükümetin yapabileceğinden çok daha elverişli şekilde fiyatlandırır. Smith'in görüşü basitçe bir anlatımla, bireysel çıkar peşinde olmak eşitlikçi bir toplumla çelişmediğinden onu sağlamanın en garantili yoludur.

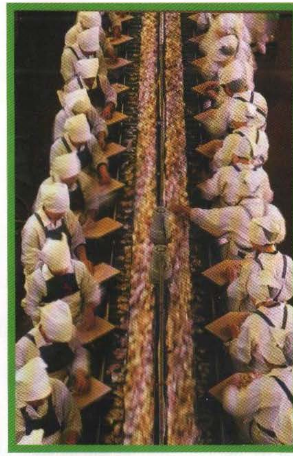
Böyle bir toplumda devlet kendini sadece, savunma, ceza yargılaması ve eğitim gibi gerekli birkaç fonksiyonu yerine getirmekle sınırlayabilir ve buna bağlı olarak vergiler ve harçlar da düşürülebilir. Ve pazarlık ulusal sınırlar içinde gelişebileceği gibi onların dışına da taşıp - Smith'in çağında dünyaya yeni yeni yayılan bir fenomen olan- uluslararası ticareti mümkün kılabilir.

Smith serbest piyasa nosyonuyla ilgili, özellikle de giderek yaygınlaşan çalışma saatleri üzerindeki pazarlıklar konusunda birtakım problemler olduğunu fark etmiştir. Ayrıca işbölümünün devasa ekonomik çıkarlar sağlamasının yanında sürekli aynı işi yapmanın işçiler için çok sıkıcı olduğunu da bilmektedir; ve bu nedenle devletin üretim hattının kullanım kapsamına kısıtlama getirmesini önermiştir. Tüm bunlara rağmen *Ulusların Refahı* ilk yayınlandığında savunduğu serbest ve kuralsız ticaret doktrini, sadece ticari, tarımsal ayrıcalık ve tekellerin oluşturduğu kurulu düzene karşı çıktığı için değil aynı zamanda bir ulusun refahının altın rezervlerine değil emek gücüne dayandığı tezi nedeniyle de bir devrim olarak görülmüştür ve bu da o dönemde Avrupa'daki ekonomik düşünceye tamamen karşı bir görüştür.

Smith'in bir devrimci olarak ünü 1789'daki Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan toplumun yapısı hakkındaki uzun süren tartışma sırasında iyice güçlenmiş, Victoria dönemi tarihçisi H.T. Buckle'ın *Ulusların Refahı*'nı "muhtemelen bugüne kadar yazılmış en önemli kitap" olarak nitelendirmesine neden olmuştur.

Smith'in mirası

Eleştirmenler Smith'in "kamu çıkarı" ve "tüketici çıkarı"nın aynı olduğu ve serbest pazarın da hepsinin yararına olduğu varsayımında yanıldığını savunurlar. Ancak gerçek olan şudur ki Smith yoksulluk kurbanlarına sempati beslese de sosyal modelinde üretici ve tüketicilerin çıkarlarını dengelemeyi ya da bunu esas olarak kadınların oluşturduğu ve toplumun verimli şekilde işlemesini sağlayan yurtiçindeki işgücüne eklemlemeyi hiçbir zaman tam anlamıyla başaramamıştır.

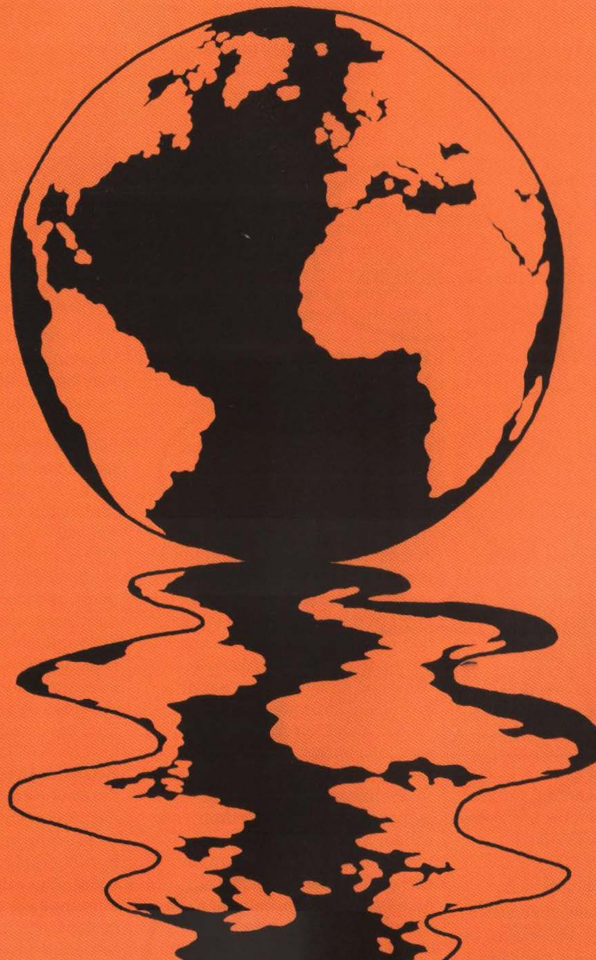

Üretim hattı inanılmaz bir para makinesidir ancak Smith kuralsız kullanıldığında bunun işçiler üzerinde yaratabileceği makineleştirme etkisi hakkında uyarıda bulunur.

Gerek bu nedenlerden dolayı gerekse 19. yüzyılda sosyalizmin yükselişi ile Smith'in ününde gözle görülür bir düşme yaşanmış ancak 20. yüzyılda serbest piyasa ekonomisine tekrardan bir ilgi oluşunca Smith'in fikirleri de yeniden canlanmıştır. Aslında onun en önemli vizyonu olan "pazarın sadece bir yer olmadığı" görüşünü ancak bugün tam olarak değerlendirebiliyoruz. Pazar bir kavramdır ve bu nedenle sadece bir kent meydanında değil her yerde var olabilir. Bu görüş ancak telekomünikasyon teknolojisinin gelişimiyle mümkün hale gelen bir tür "sanal" pazar yerinin de kehaneti gibidir. Günümüzün finans piyasaları ve internet ticareti Smith'in büyük vizyonuna tanıklık etmektedirler. ■

İKİ DÜNYA VARDIR: BEDENLERİMİZ VE ONLARIN DIŞINDAKİ DÜNYA

IMMANUEL KANT (1724–1804)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Transandantal idealizm

ÖNCE
1641 René Descartes kendi bilincinin bilgileri dışında tüm bilgilerden kuşkulandığını açıkladığı kitabı *Meditasyonlar*'ı yayınlar.

1739 David Hume insan zihninin gerçekliği algılamasındaki sınırlamaları anlattığı *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*'yi yayınlar.

SONRA
19. yüzyıl Kant'ın felsefesine tepki olarak Alman idealist hareketi ortaya çıkar.

1900'lar Edmund Husserl, Kant'ın bilinçlilik anlayışını kullanarak deneyimlenebilen nesneler bilimi olan fenomenolojiyi geliştirir.

Immanuel Kant, felsefenin 2000 yıllık tarihinde hiç kimsenin, orada, bizim dışımızda bir dünyanın gerçekten olduğunu kanıtlayacak bir tez üretememesinin "skandal" olduğu düşüncesindedir. Bunu söylerken zihninde özellikle, her ikisi de harici bir dünyanın kanıtlanmasının mümkün olmadığını düşünen René Descartes ve George Berkeley vardır.

Descartes, *Meditasyonlar*'ın girişinde, düşünen varlıklar olarak kendimizin varlığı dışında tüm bilgilerden -hatta bir harici dünya olduğundan bile- şüphe etmemiz gerektiğini savunur. Daha sonra da bu septik yaklaşımına Tanrı'nın varlığını ve bu yüzden de harici bir dünyanın gerçekliğini kanıtladığını öne süren bir tezle kendisi karşı çıkar. Ancak (Kant'ın da içinde bulunduğu) pek çok filozof Descartes'ın Tanrı kanıtının mantıkta geçerli olmadığına inanır.

Öte yandan Berkeley bilginin aslında mümkün olmadığını -ama bilincimizin algıladığı deneyimlerden geldiğini- savunur. Bu deneyimlerin kendi zihinlerimiz dışında bir harici varlıkları olduğuna inanmak için hiçbir kanıtımız yoktur.

Zaman ve bilinç

Kant harici, maddi bir dünyanın olduğunu ve varlığından kuşku duyulmaması gerektiğini göstermek ister. Tezi şöyle başlar: bir şeyin varolabilmesi için zamanda belirli olması gerekir, yani onun ne zaman ve ne kadar süreyle mevcut olduğunu söyleyebilmeliyiz. Ancak bu benim kendi bilincim söz konusu olduğunda nasıl işleyecek?

Her ne kadar bilinç devamlı bir duyu ve düşünce akışıyla sürekli değişir gibi görünse de mevcut durumda bilinçlerimizde neler olduğunu anlatmak için "şimdi" kelimesini kullanabiliriz. Ancak "şimdi" belirli bir zaman ya da tarihi göstermez. Her "şimdi" dediğimizde bilincimiz farklıdır.

Problem de buradan çıkar: benim kendi mevcudiyetimin "ne zaman"ını belirlemek neyle mümkündür? Zamanı doğrudan deneyimleyemeyiz; daha çok hareket eden, değişen veya aynı kalan şeyler aracılığıyla deneyimleriz. Bir saatin yavaş ama sürekli hareket eden kollarını düşünün. Hareket eden bu kollar zamanı belirlemekte kendi başlarına yararsızdırlar; bir saatin

Kant'a göre, zamanı sadece saatin kolları gibi değişen ya da hareket eden şeyler aracılığıyla deneyimleyebiliriz. Yani zaman bizim tarafımızdan sadece dolaylı olarak yaşanabilir.

yüzeyindeki rakamlar gibi karşılığında değişecekleri bir şeye gereksinimleri vardır. Sürekli değişen "şimdi"mi ölçmek için sahip olduğum her kaynak uzayda (kendi bedenimin de dahil olduğu) kendi dışımdaki maddesel nesnelerde bulunur. Var olduğumu söylemek için zamanda belli bir noktaya ihtiyacım vardır ve bu nokta da zamanın içinde yer aldığı gerçekten varolan başka bir dünyaya ihtiyaç duyar. Harici bir dünyanın mevcudiyeti ili ilgili kesinlik düzeyim tam da bu yüzden Descartes'ın mutlak olarak emin olduğu bilincimin mevcudiyetiyle ilgili kesinlik düzeyimle aynıdır.

Bilimin problemi

Kant ayrıca bilimin harici dünyayı nasıl kavradığıyla da ilgilenir. Fen bilimlerinin önceki iki yüzyıl boyunca, antik çağlardan o zamana kadar gösterdikleri görece durgunlukla kıyaslandığında, gösterdikleri inanılmaz gelişmeye hayranlık duyar. Kant da diğer filozoflarla birlikte bilimsel araştırmalarda birdenbire doğru yapılmaya başlanan şeyin ne olduğunu merak etmektedir.

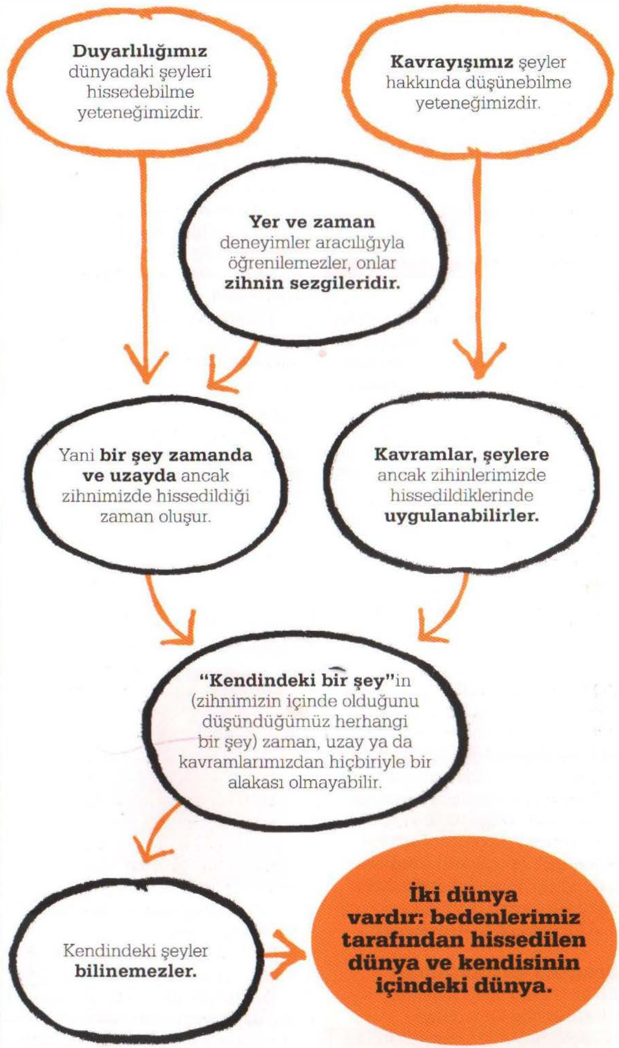
Ayrıca bkz.: René Descartes 116–23 ▪ John Locke 130–33 ▪ George Berkeley 138–41 ▪ David Hume 148–53 ▪ Johann Gottlieb Fichte 176 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Friedrich Schelling 335 ▪ Arthur Schopenhauer 186–88

Dönemin pek çok düşünürü tarafından bu soruya verilen cevap ampirizmdir. John Locke ve David Hume gibi ampiristler dünyadaki deneyimlerimiz aracılığıyla kazandığımızdan başka hiçbir bilginin bulunmadığını savunurlar. Descartes veya Gottfried Leibniz gibi zihnin akıl yürütme ve kavramlarla uğraşma yeteneğinin bilgi edinmede deneyimden daha önemli olduğunu savunan rasyonalist filozofların görüşlerine karşı çıkarlar.

Ampiristler bilimin başarılarının bilim adamlarının gözlemlerinde geçmişte olduğundan dikkatli olmalarına ve daha az sayıda sadece akla dayanan, doğrulanmamış varsayımlarda bulunmalarına bağlarlar. Kant'a göre ise bu kısmen doğru olmakla birlikte tam bir cevap değildir çünkü 16. yüzyıldan önce ayrıntılı ve dikkatli hiçbir ampirik gözlem yapılmadığını söylemek tek kelimeyle hatalıdır.

Kant gerçek meselenin ampirik gözlemleri değerli kılan yeni bir bilimsel yöntem olduğunu savunur. Bu yöntemin iki unsuru vardır. Birincisi, güç ve hareket gibi kavramların matematikte kusursuz

> Felsefe sınırlarını tam olarak bildiği için vardır.
> **Immanuel Kant**

> İçeriği olmayan düşünceler boştur; kavramları olmayan sezgiler kör… ancak bunların birleşiminden idrak doğabilir.
> **Immanuel Kant**

şekilde tarif edilebildiklerini öne sürmesidir. İkincisi dünya ile ilgili kendi kavramlarını, doğa ile ilgili belirli sorular sorarak ve cevapları gözlemleyerek test etmesidir. Örneğin deneysel fizikçi Galileo Galilei farklı ağırlıklarda iki nesnenin havadan yere asla aynı hızda inmeyecekleri hipotezini test etmek istemiş ve bunu yapmak için öyle bir deney tasarlamıştır ki gözlemlenen sonucun tek olası açıklaması ya gerçek olacaktır ya da hipotezin yanlışlanması.

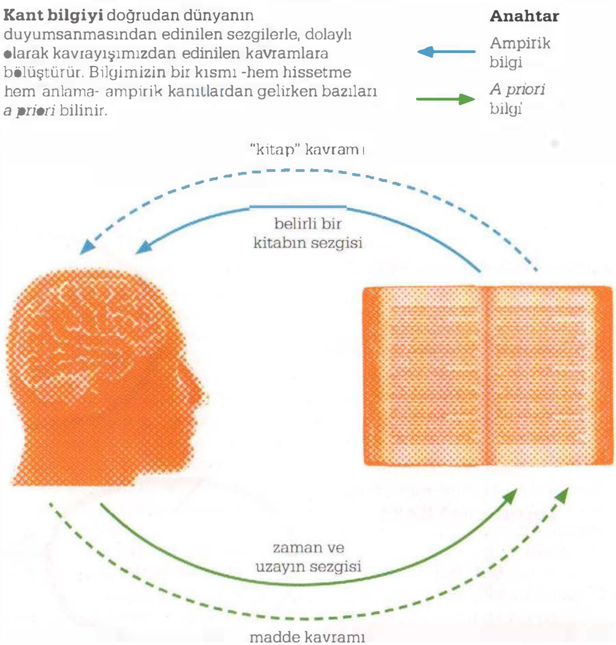
Kant bilimsel yöntemin önemini ve doğasını tanımlar. Bu yöntemin fiziği de diğer konuları da "bilimin güvenli yoluna" sokacağına inanmaktadır. Ancak araştırmaları bununla kalmaz. Bir sonraki sorusu şudur: "Dünya deneyimimiz neden bilimsel yöntemin işe yarayacağı şekildedir?" Diğer bir deyişle dünya deneyimimiz neden doğada her zaman matematikseldir ve insan aklının doğaya sorular yöneltmesi nasıl her zaman mümkün olabilmektedir?

Sezgiler ve kavramlar

En ünlü eseri olan *Saf Aklın Eleştirisi*'nde Kant dünya deneyimimizin iki unsur içerdiğini savunur. Birincisi "duyarlılık" adını verdiği, zaman ve uzay içinde belirli şeyleri doğrudan edinebilme yeteneğimizdir; aynen şu anda okumakta olduğunuz bu kitap gibi. Bu doğrudan edinimleri "sezgiler" olarak tanımlar. İkincisi ise Kant'ın "anlayış" dediği kavramlara sahip olma ve onları kullanma yeteneğimizdir. Kant'a göre kavram şeylerin, genel "kitap" kavramı gibi, örneklerinden kazanılan dolaylı bir edinimdir. Kavramlar olmasaydı sezgimizin kitap olduğunu; sezgilerimiz olmasaydı da kitapların var olduğunu asla bilemezdik.

Bu unsurların her birinin iki yüzü vardır. Duyarlılıkta zaman ve uzay içinde belirli bir şey (kitap gibi) hakkındaki sezgim de vardır zaman ve uzay hakkındaki sezgim (zaman ve uzayın genel olarak neye benzediği ile ilgili bilgim) de. Anlayışta ise bir tür şeyle (kitaplar) ilgili kavramım da vardır "şey"le ilgili (madde) kavramım da. Madde gibi bir kavram kitap gibi bir tür şeyi tanımlamaktan çok bir şeyin genelde ne olduğunu tanımlar. Kitapla ilgili sezgim ve kitap kavramı ile ilgili sezgim ampiriktir; çünkü dünyada hiç karşılaşmadıysam kitaplar hakkında nereden bilgim olabilir ki? Ancak zaman ve uzayla ilgili sezgim ve madde kavramım *a priori*'dir, yani önceden veya herhangi bir deneyimden bağımsız olarak bilinirler.

Kant bilgiyi doğrudan dünyanın duyumsanmasından edinilen sezgilerle, dolaylı olarak kavrayışımızdan edinilen kavramlara bölüştürür. Bilgimizin bir kısmı -hem hissetme hem anlama- ampirik kanıtlardan gelirken bazıları *a priori* bilinir.

Kant'a göre, ağaçlar gibi varlıkların değişimden geçmesi "madde" kavramının *a priori* kavranmasını gerektirir. Bu tür kavramlar deneyimlerimizin önkoşullarıdır.

Gerçek bir ampirist tüm bilgilerin deneyimden geldiğini; bir başka deyişle hiçbir şeyin *a priori* olmadığını söyleyerek Kant'a karşı çıkacaktır. Uzayı, uzaydaki şeyleri gözlemleyerek ve maddeyi, esas şeyin kendisi değişmeden de özelliklerinin değiştiğini gözlemleyerek öğrendiğimizi söyleyebilir. Örneğin bir ağacın yaprakları yeşilden kahverengiye dönüşüp dökülebilir ama ağaç hâlâ aynı ağaçtır.

Uzay ve madde

Kant'ın tezleri ise tersine uzayın *a priori* bir sezgi olduğunu gösterir. Kendi dışımdaki şeyleri öğrenebilmek için onların benim dışımda olduklarını bilmek durumundayım. Ancak bu da uzay hakkında bu yolla bir şey öğrenemeyeceğimi gösterir: "Benim dışımda"nın ne demek olduğunu bilmezken bir şeyi nasıl kendimin dışına yerleştirebilirim? Uzay üzerinde ampirik olarak çalışmadan önce varsaydığım bir uzay bilgisine sahip olmalıyım. Uzayla *a priori* bir aşinalığım olmalı.

Bu tezin olağandışı bir sonucu vardır. Uzayın kendisi *a priori* olduğuna göre dünyadaki şeylere ait değildir. Ancak uzaydaki şeylerle ilgili deneyimimiz duyarlılığımızın bir özelliğidir. Kant'ın bir şeyin duyarlılıktan ayrı olarak düşünülen ve dolayısıyla zihinlerimizin dışında bulunan bir şey için kullandığı terimle, kendi içinde bir şey'in uzayla hiçbir ilgisi yoktur. Kant zaman için aynı şeyi kanıtlamak üzere de benzer argümanları kullanır.

Kant ardından madde gibi *a priori* kavramların varlığını kanıtlamaya döner. İlk olarak bizim iki tip değişimi, çeşitlilik ve değişikliği birbirinden ayırmamızı ister. Çeşitlilik şeylerin özellikleri ile ilgilidir: örneğin bir ağacın yaprakları yeşil ya da kahverengi olabilir. Değişim ağacın yaptığıdır: yaprakları yeşil ya da kahverengi yapan aynı ağaçtır. Bu ayrımı yapabilmek madde nosyonunu kullanmaktır: (madde olarak) ağaç değişir ama (maddenin özellikleri olarak) yapraklar çeşitlenir. Eğer bu ayrımı kabul etmezsek o zaman madde kavramının geçerliliğini de kabul edemeyiz. Ne zaman değişim gerçekleşse bir şeyin varoluşa "fırladığı"nı; yeşil yapraklı ağacın ortadan kalkmasıyla aynı zamanda kahverengi yapraklı ağacın hiçlikten var olmaya başladığını söylememiz gerekir.

Kant'ın böyle bir görüşün imkânsız olduğunu kanıtlaması gerekir. Bunun anahtarı da zaman tayinidir. Zaman doğrudan deneyimlenemez (bir şey değildir); zamanı Kant'ın da gösterdiği gibi değişen ya da değişmeyen şeyler üzerinden deneyimleriz. Eğer zamanı yeşil yapraklı ağaç aracılığıyla ve aynı zamanda kahverengi yapraklı ağaç aracılığıyla ve ikisi arasında herhangi bir ilişki olmaksızın deneyimlersek birbirinden farklı iki gerçek zamanı deneyimlemiş oluruz. Bu da çok saçma olacağı için Kant madde kavramının dünya hakkında bir deneyimimiz olmadan önce de olmasının zorunluluğunu kanıtladığına inanır. Ve ampirik herhangi bir şeyi deneyim aracılığıyla öğrendiğimizden madde kavramı ampirik olamaz: ancak *a priori* olabilir.

Bilginin sınırları

Zihnin bazı durum ve faaliyetlerinin önceden ve deneyimle edinilen şeylerden daha temel olduğunu öne süren felsefi duruşa idealizm denir ve Kant kendi duruşunu "transandantal idealizm" olarak açıklar. Zamanın, uzayın ve belli kavramların dünyanın kendisinin deneyimden ayrı düşünülen (Kant'ın deyişiyle numenal dünyanın) özellikleri değil deneyimlediğimiz dünyanın (Kant'ın deyişiyle fenomenal dünyanın) özellikleri olduğunda ısrar eder.

Kant'ın *a priori* bilgi tezinin olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Olumlu sonucu zaman, uzay ve belli kavramların *a priori* doğalarının bizim dünyayla ilgili deneyimlerimizi mümkün ve güvenilir kılmasıdır. Zaman ve uzay deneyimimizi doğada matematiksel hale getirir; onları bilinen değerler üzerinden

> Sadece insanın bakış açısından baktığımızda mekândan bahsedebiliriz.
> **Immanuel Kant**

ölçebiliriz. Madde gibi *a priori* kavramlar da doğa hakkında "Bu bir madde midir?" ya da "Hangi yasalara göre ne gibi özellikler gösteriyor?" gibi sorular sormamıza olanak sağlar. Diğer bir deyişle deneyimlerimizin bilime yararlı olduğunun düşünülmesini mümkün kılan Kant'ın transandantal idealizmidir.

Olumsuz tarafta ise belli tipte düşünceler kendini bilim olarak adlandırır, hatta bilimi andırırlar ancak baştan aşağı başarısız olurlar. Bunun nedeni kendi içinde bir şey'e zaman, uzay ve madde gibi kavramlar hakkındaki sezgileri uygulamalarıdır, ki Kant'a göre tüm bunların deneyim için geçerli olması gerekir ama kendi içinde şey'lere göre geçerlilikleri yoktur. Bilimi andırdıkları için bu tip düşünceler bizim sürekli aklımızı çelen ve pek çoğunun farkına varmadan düştükleri tuzaklardır. Örneğin Tanrı'nın dünyanın sebebi olduğunu iddia etmek isteyebiliriz ancak neden ve sonuç Kant'ın deneyimlediğimiz dünyamız için geçerli olan kendi içindeki şey'ler için geçerli olmayan madde gibi *a priori* kavramlardır. Bu nedenle Tanrı'nın varlığı (genellikle varsayıldığı gibi deneyimlenen dünyadan bağımsız) bilinebilecek bir şey değildir. O zaman Kant'ın felsefesinin olumsuz sonucu da bilginin sınırlarına keskin kısıtlamalar getirmesidir.

> İnsan aklı defedemeyeceği ama cevap da veremeyeceği sorularla doludur.
> **Immanuel Kant**

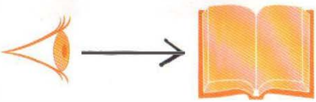
> Akıl, kendi planlarının sonucu olarak yarattıklarının içini görebilir.
> **Immanuel Kant**

Transandantal idealizm kendimizle harici dünya arasındaki ayrımı anlamak için çok daha radikal bir yöntem verir. Benim için harici sayılan uzaydaki ben için o kadar da harici olarak yorumlanmaz ama uzayın kendisine (ve zamana ve dünyayı deneyimlememi olanaklı kılan tüm *a priori* kavramlara) haricidir. Ve iki tane dünya vardır: duygu ve düşüncelerimizi ve ayrıca bedenim ya da kitaplar gibi maddi şeylerin deneyimini içeren deneyim "dünyası" ile kesinlikle deneyimlenmemiş ve bu nedenle hiçbir şekilde bilinmeyen, bizim kandırılmamak için sürekli çaba göstermemiz gereken kendi içinde şey'lerin "dünyası".

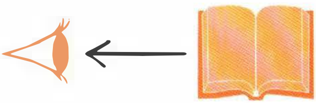
Bedenlerimiz tüm bunlarda tuhaf bir rol oynarlar. Bedenim bir taraftan harici dünyada maddi bir şeydir. Öte yandan bedenimiz

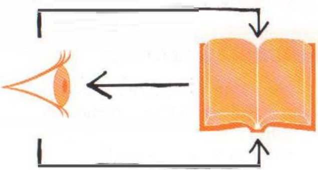
Flamaryon ağaç baskısı dışarıdaki uzay ve zamana bakan bir adamı tasvir eder. Kant'a göre bizim dışımızda olan aynı zamanda uzayın ve zamanın da dışındadır ve hiçbir zaman "kendindeki şey" gibi bilinemez.

Rasyonalizm
Rasyonalistler dünyadaki nesnelerin bilgisine ulaşmak için deneyim yerine aklın kullanımına inanırlar.

Ampirizm
Ampiristler bilginin akılla değil dünyadaki nesnelerin deneyimlenmesiyle edinildiğine inanırlar.

Transandantal İdealizm
Kant'ın transandantal idealizmi dünyayı anlamak için hem aklın hem deneyimin gerekli olduğunu öne sürer.

bizim bir parçamızdır ve aslında (tenimizi, sinirlerimizi, gözlerimizi, kulaklarımızı vs. kullanarak) diğer şeylerle karşı karşıya gelme aracımızdır. Bu bizim bedenlerimiz ve harici dünya arasındaki ayrımı anlamanın bir yolunu sunar: duyularımın aracı olan beden harici ve maddi şeylerden farklıdır.

Kalıcı etki

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* tartışmasız modern felsefe tarihinin en önemli tek kitabıdır. Aslında felsefenin tümü pek çok modern düşünür tarafından genellikle Kant'tan önce olanlar ve o zamandan bu yana olanlar olarak ikiye ayrılmıştır.

Kant'tan önce John Locke gibi ampiristler Kant'ın duyarlılık dediği şeye vurgu yaparlarken Descartes gibi rasyonalistlerse anlayışa vurgu yapmaktaydılar. Kant'sa dünya ile ilgili deneyimimizin her ikisini de içerdiğini savunur, bu yüzden de sıklıkla Kant'ın ampirizmle rasyonalizmi birleştirdiği söylenir.

Kant'tan sonra Alman felsefesi özellikle hızlı gelişmiştir. Johann Fichte, Friedrich Schelling ve Georg Hegel gibi idealistler Kant'ın düşüncelerini yeni mecralara taşımışlar ve Romantizm'den Marksizm'e kadar 19. yüzyıl düşüncesinin tümünü etkilemişlerdir. Kant'ın metafizik düşünceye yönelttiği sofistike eleştiriler de gerekçeli her iddianın doğruluğunun bilimsel veya mantıksal olarak kanıtlanabileceğini savunan pozitivizmde önemli yere sahiptir.

Kant'ın *a priori*'yi dünya ile ilgili sezgilerimizin bile içine yerleştirmesi Edmund Husserl ve Martin Heidegger gibi nesneleri, haklarındaki her varsayımdan bağımsız olarak inceleyen 20. yüzyıl fenomenolojistleri için önemlidir. Kant'ın eserleri ayrıca, başta metafizik ve epistemoloji dallarında olmak üzere günümüz çağdaş filozofları için de referans kaynağı olmaya devam etmektedir. ■

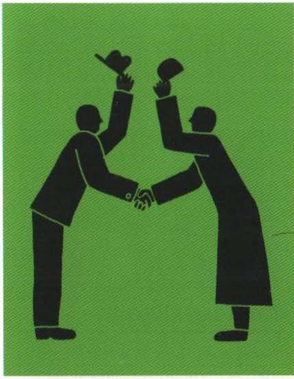
Immanuel Kant

Immanuel Kant 1724'de maddi sıkıntı içindeki zanaatkar bir ailenin oğlu olarak doğmuş ve tüm hayatı o zamanlar Prusya'nın bir parçası olan kozmopolitan Baltık liman kenti Konigsberg'de geçmiştir. Doğduğu yerden hiç ayrılmamış olmasına rağmen daha yaşarken uluslararası şöhreti olan bir filozoftur.

Kant Konigsberg Üniversitesi'nde felsefe, fizik ve matematik çalışmış, 27 yıl boyunca aynı kuruluşta ders vermiştir. 1792'de alışılmışın dışındaki görüşleri yüzünden Kral II. Friedrich Wilhelm tarafından ders vermesi yasaklanmıştır. Kralın beş yıl sonra ölümüyle üniversiteye geri dönmüştür. Kant hayatı boyunca eserler yayınlamıştır ama en çok gürültü koparan yapıtlarının başında 50'ler ve 60'larda yayınladığı seriler gelmektedir. Başarılı ve sosyal biri olmasına rağmen hiç evlenmemiş ve 80 yaşında ölmüştür.

Önemli eserleri

1781 *Saf Aklın Eleştirisi*
1785 *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*
1788 *Pratik Aklın Eleştirisi*
1790 *Yargı Gücünün Eleştirisi*

TOPLUM ÖZÜNDE BİR SÖZLEŞMEDİR

EDMUND BURKE (1729–1797)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Konservatizm

ÖNCE
MÖ y. 350 Aristoteles toplumun bir organizma olduğunu ve insanın doğası gereği politik bir hayvan olduğunu savunur.

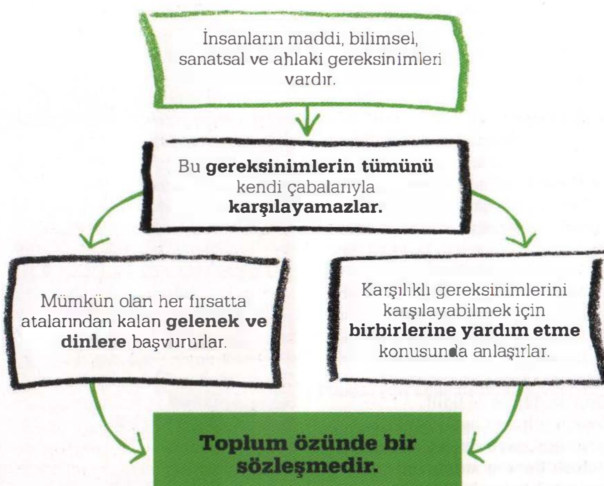
5. yüzyıl Hippolu St. Augustine devletin "ilk günah" için bir ceza biçimi olduğunu savunur.

17. yüzyıl Thomas Hobbes ve John Locke "toplum sözleşmesi" fikrini ortaya atarlar.

SONRA
19. yüzyıl Fransız filozof Joseph de Maistre, Burke'ün Fransız Devrimi'nden beri gelen anti-demokratik mirasına dikkat çeker.

20. yüzyıl İngiliz filozof Michael Oakeshott konservatizmin daha liberal bir şeklini geliştirir.

Pek çok muhalif, "Bu benim hatam değil… Toplumu suçlayın!" diye bağırır. Ama "toplum" kelimesinin anlamı tam olarak net değildir ve zaman içinde değişmiştir. İrlandalı filozof ve devlet adamı Edmund Burke'ün yazdığı 18. yüzyıl süresince Avrupa giderek daha ticarileşmiş ve toplumun, üyeleri arasındaki -ticari bir işletmede olduğu gibi- karşılıklı mutabakattan ibaret olduğu fikri kolayca anlaşılmıştır. Ancak bu görüş de hayatta önemli olanın maddi şeyler olduğunu vurgular. Burke, insanların hayatlarını bilim, sanat ve erdemler aracılığıyla zenginleştirdiklerini ve toplumun gerçekte bir sözleşme ya da ortaklık olmasına rağmen sadece ekono-

Ayrıca bkz.: John Locke 130–33 ▪ David Hume 148–53 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Adam Smith 160–63 ▪ John Rawls 294–95

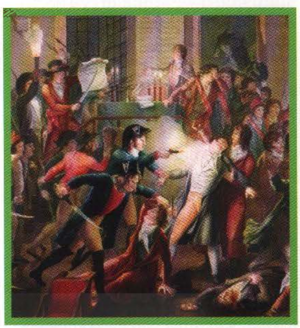
miyle uğraşmadığını anımsatarak dengeyi tutturmaya çalışır. Toplum kamu yararını (üzerinde anlaşmaya vardığımız âdetler, normlar ve değerler) kendisinde toplar ancak Burke için "toplum" sadece şimdi yaşayan insanlardan daha fazla bir anlama gelir; o aynı zamanda atalarımızı ve bizim soyumuzdan gelecek olanları da kapsar. Üstelik her siyasi yapı "ezeli ve ebedi toplumun büyük ilkel sözleşmesinin" bir parçasıdır. Tanrı da toplumun nihai garantörüdür.

Burke'ün görüşü özünde ilk günah (günahkâr olarak doğduğumuz) doktrinini de içerir, bu yüzden kendi davranışları yüzünden toplumu suçlamaya çalışanlara sempati duymaz. Benzer şekilde John Locke tarafından öne sürülen eğitimle kusursuzlaşabileceğimiz -masum doğduğumuz ve sadece doğru etkiler almaya ihtiyacımız olduğu yolundaki görüş- fikrini reddeder. Burke için bireysel değerlendirmelerdeki yanılma payı geleneğe ihtiyaç duyma nedenimizdir; bize gereksindiğimiz ahlaki duruşu kazandırırlar; bu da "alışkanlıklar insan yaşamının en büyük rehberidir" diyen David Hume'u çağrıştırır.

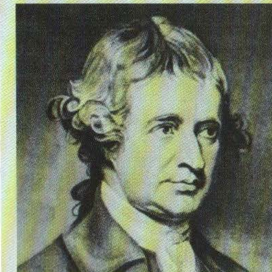
Gelenek ve değişim

Toplum kökleri geçmişe uzanan organik bir yapı olduğundan Burke onun siyasi organizasyonunun zaman içinde doğallıkla gelişeceğine inanır. Bu doğal süreci kesecek geniş kapsamlı veya ani siyasi değişimler fikrine karşı çıkar. Bu nedenle 1789'daki Fransız Devrimi'ne de kralın idamından ve bir yıl süren Terör Saltanatı'ndan çok önce, tehlikelerini görerek karşı çıkmıştır. Ayrıca *Toplum Sözleşmesi* kitabında vatandaşlarla devlet arasındaki sözleşmenin halkın iradesine bağlı olarak her an bozulabilir olduğunu savunan Jean-Jacques Rousseau'yu da çeşitli vesilelerle eleştirir. Burke için daimi hedeflerden bir diğeri de Fransız Devrimi'ni alkışlayan ve ilk günah fikriyle dalga geçen İngiliz filozof ve bilim adamı Joseph Priestley'dir.

Burke modern ticari toplum hakkındaki şüpheciliğine rağmen özel mülkiyetin savunucularından biridir ve serbest piyasa hakkında da iyimserdir. Bu nedenle de genellikle ekonomik özgürlük ve geleneği eşit değerde gören "modern muhafazakârlığın babası" olarak tanınır. Bugün sosyalistler bile özel mülkiyetin sosyal yapının temeli olduğunda Burke ile hemfikir olabilirler ama onun değeri hakkında ters düşecekleri kesindir. Benzer şekilde ekolojik zihniyetli filozoflar da Burke'ün bir neslin diğerine olan sorumlulukları hakkındaki fikirlerini paylaşırlar ama ancak "sürdürülebilir toplum" yaratmak için yeni bir gündemle.■

Burke Fransız Devrimi'ni geçmişi tümden reddetmesi yüzünden **eleştirir**. Ona göre değişim yavaş meydana gelmelidir. Bu görüş modern konservatizmin de merkezini oluşturur.

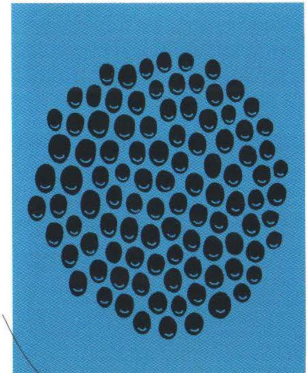
Edmund Burke

İngiliz-İrlandalı politikacı Edmund Burke Dublin'de doğdu ve orada eğitim gördü. Gençliğinden itibaren felsefenin politika için yararlı bir eğitim olduğunu düşündü ve 1750'lerde estetik ile toplumun kökenleri üzerine kayda değer makaleler yazdı. 1766'dan 1794'e kadar İngiltere Parlamentosu'nda görev yaptı ve dönemin iki aristokrat partisinden daha liberal olan Whig partisinin önemli bir üyesi oldu.

Burke, kendi görüşüne göre tamamen haklı gerekçelerle bir devrimi ateşleyen Amerikan bağımsızlık davasına sempatiyle bakıyordu ve daha sonra Hindistan Genel Valisi Warren Hastings'in ihanet davasına dahil oldu. Hayatının geri kalanında sömürgelerdeki yasaya aykırı fiillere karşı sert eleştirilerine devam etti ve İngiliz İmparatoriluğu'nun vicdanı olarak ün kazandı.

Önemli eserleri

1756 *Doğal Toplumun Doğrulanması*
1770 *Mevcut Hoşnutsuzluklar Üzerine Düşünceler*
1790 *Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler*

EN ÇOK SAYIDA İNSANA EN YÜKSEK DÜZEYDE MUTLULUK

JEREMY BENTHAM (1748–1832)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Faydacılık

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl sonu Epiküros yaşamın esas amacının mutluluğun peşinde koşmak olduğunu öne sürer.

17. yüzyıl başı Thomas Hobbes suçlar için sert cezaların olduğu güçlü bir yasal sistemin daha istikrarlı ve daha mutlu topluma yol açacağını savunur.

18. yüzyıl ortası David Hume ahlaki yargılarımızı duygularımızın yönettiğini öne sürer.

SONRA
19. yüzyıl ortası John Stuart Mill genel mutluluğu arttıracağını ileri sürerek herkes için eğitimi savunur.

19. yüzyıl sonu Henry Sidgwick bir hareketin ne kadar ahlaki olduğunun sağladığı zevk derecesiyle doğrudan ilişkili olduğunu söyler.

Yasal bir reformcu ve filozof olan Jeremy Bentham insan hareketlerinin sadece iki motive edici güç tarafından -acının engellenmesi ve zevkin peşinden gidilmesi- yönetildiğine inanmıştır. *Ahlak ve Yasaların Prensipleri*'nde (1789) tüm sosyal ve politik kararların en fazla sayıda insana en büyük mutluluğu elde etmek amacıyla alınması gerektiğini savunur. Bentham bu tür kararların ahlaki değerlerinin mutluluk veya haz üretmedeki yararlılıkları ya da etkinlikleriyle ilgili olduğuna inanır. Bu "yararcı" yaklaşımla çalışan bir toplumda bireyler arasındaki çıkar çatışmalarının, yalnızca mümkün olan en geniş mutluluk prensibiyle hareket eden yasa koyucular tarafından düzene koyulacağını ileri sürer. Eğer herkes mutlu edilebilirse çok daha iyidir ama bir seçme söz konusuysa her zaman çoğu aza tercih etmelidir.

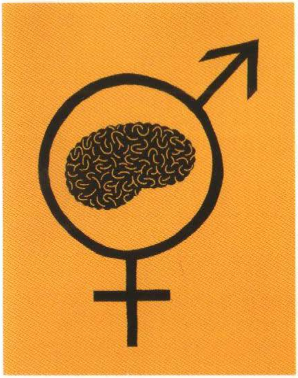
Bentham'a göre önerdiği sistemin esas yararı basitliğidir. Bu fikirleri benimseyerek genellikle adaletsizliklere ve sıkıntılara yol açan daha karmaşık politik sistemlerin karışıklıklarını ve yanlış yorumlanmalarını engelleyebilirsiniz.

Zevki hesaplamak

Bentham daha da tartışmalı olarak her birey tarafından yaşanan mutluluk düzeyinin matematiksel olarak ifade edilebileceği bir "felisifik kalkülüs" önerir. Ona göre bu yöntemi kullanmak, zevkin en üst derecesini üretmek için hesaplanmış görüşün lehinde kararlarla etik anlaşmazlıkları çözen objektif bir platform sağlar.

Bentham ayrıca zevkin tüm kaynaklarının eşit değerde olduğunda da ısrar eder, yani iyi bir yemek ya da yakın arkadaşlığın sağladığı mutluluk, bir felsefe tartışmasına katılmak veya bir şiir okumak gibi çaba isteyen bir aktivite veya eğitimden alınana eşittir. Bu, Bentham'ın sosyal sınıf ya da yetenekten bağımsız olarak herkes için erişilebilir tam mutlulukla temel bir insan eşitliğini varsaydığı anlamına gelir. ■

Ayrıca bkz.: Epiküros 64–65 ▪ Thomas Hobbes 112–15 ▪ David Hume 148–53 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Henry Sidgwick 336

ZİHNİN CİNSİYETİ YOKTUR

MARY WOLLSTONECRAFT (1759–1797)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Feminizm

ÖNCE

MÖ 4. yüzyıl Platon kızların da erkeklerinkine benzer eğitimler almaları gerektiğini öne sürer.

MS 4. yüzyıl Ünlü bir kadın matematikçi ve filozof olan Hypatia Mısır, İskenderiye'de ders verir.

1790 İngiliz tarihçi Catherine Macaulay *Eğitim Üzerine Mektuplar*'da kadınların görünürdeki zayıflıklarının nedeninin kötü eğitim olduğunu söyler.

SONRA

1869 John Stuart Mill'in *Kadınların İtirazı* cinsiyetler arası eşitliği savunur.

20. yüzyıl sonu Feminist aktivizm rüzgârı Batı toplumunda cinsiyetler arası siyasi ve sosyal eşitsizliklerin çoğunu alt etmeye başlar.

Bilinen tarihin çoğunda kadınlar erkeklere bağımlı olarak görülmüşlerdir. Ancak 18. yüzyılda bu düşüncenin doğruluğuna açıkça karşı çıkılmaya başlanmıştır. Muhalif seslerin en ünlülerinden biri de İngiliz radikali Mary Wollstonecraft'ınkidir.

Daha önceki pek çok düşünür, kadınlarla erkekler arasındaki sosyal eşitsizliği haklı çıkarmak için cinsiyetler arasında fiziksel farklılıklar olduğunu söylemişlerdir. Ancak 17. yüzyılda ortaya çıkan John Locke'un neredeyse tüm bilgilerin deneyim ve eğitim yoluyla edinildiğiyle ilgili görüşü gibi yeni fikirler ışığında bu mantığın geçerliliği sorgulanmaya başlanmıştır.

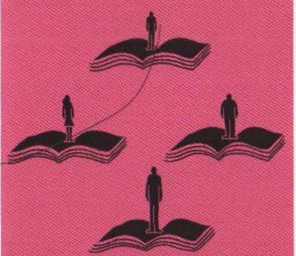
Eşit eğitim

Wollstonecraft kadınlarla erkeklerin aynı eğitimi aldıkları takdirde aynı iyi özellikleri ve hayata aynı rasyonel yaklaşımı kazanacaklarını çünkü temelde benzer beyin yapılarına ve zihinlere sahip olduklarını savunur. 1792'de yayınlanan *Kadın Hakları İçin Bir Savunma* adlı kitabı kısmen Jean-Jacques Rousseau'nun *Emile*'ine (1762) bir cevap niteliği taşır çünkü Rousseau kitabında kızların erkeklerden farklı eğitilmelerinin ve erkeklere saygı göstermeyi öğrenmeleri gerektiğini öne sürmektedir.

Wollstonecraft'ın kadınların erkeklerle eşit haklara sahip -eşit yasal, sosyal ve siyasi haklar- vatandaşlar olmaları talebi 18. yüzyıl sonlarında hâlâ küçümsenme ile karşılanmaktadır. Ancak Wollstonecraft 19. ve 20. yüzyıllarda yeşerecek olan sufrajet ve feminist hareketlerin tohumlarını ekmiştir. ■

> Kadınlara haklardan pay almalarını sağlayın, onlar o zaman erkeklerle erdem konusunda yarışacaklardır.
> **Mary Wollstonecraft**

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ İskenderiyeli Hypatia 331 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Simone de Beauvoir 276–77 ▪ Luce Irigaray 320 ▪ Hélène Cixous 322

BİRİNİN HANGİ TÜR FELSEFEYİ SEÇTİĞİ ONUN NE TÜR BİR İNSAN OLDUĞUNA BAĞLIDIR

JOHANN GOTTLIEB FICHTE (1762–1814)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
İdealizm

ÖNCE
1641 René Descartes "Ben varım"dan şüphelenmenin imkânsızlığını keşfeder. Bu yüzden emin olabileceğimiz tek ve yegâne şey kendimizizdir.

18. yüzyıl Immanuel Kant idealizm felsefesini ve bilgiyi sentezleyen "ben" olan transandantal egoyu geliştirir. Bu, Fichte'nin idealizmini ve kendilik nosyonunun temelini oluşturur.

SONRA
20. yüzyıl Fichte'nin milliyetçi fikirleri Martin Heidegger'le ve Almanya'daki Nazi rejimiyle örtüşür.

1950'ler Isaiah Berlin, Fichte'nin modern otoriteryenlikten sorumlu nefsin gerçek özgürlüğü fikrini savunur.

Johann Gottlieb Fichte bir 18. yüzyıl Alman filozofudur ve Immanuel Kant'ın öğrencisidir. Bizim nedenselliğin belirliyor gibi göründüğü, yani her olayın doğanın değişmez koşullarına göre zorunlu daha önceki olay ve koşulları takip ettiği bir dünyada özgür iradeli etik varlıklar olarak var olmamızın nasıl mümkün olduğunu araştırmıştır.

"Orada bir yerde" bizim ötemizde ve bizden bağımsız buna benzer bir dünyanın olduğu düşüncesi dogmatizm olarak bilinir. Bu, Aydınlanma döneminde geçerlilik kazanan bir görüştür ama Fichte bu görüşün ahlaki değerler ve seçimlere hiç yer bırakmadığını düşünür. Eğer her şey bizim dışımızda varolan bir şey tarafından belirleniyorsa insanların özgür iradeleri olduğu nasıl düşünülebilir sorusunu sorar.

Fichte bunun yerine Kant'ınkine benzer bir idealizm versiyonunu savunur: Gerçeklik olarak kabul ettiğimiz her şeyi kendi zihinlerimiz yaratır. Bu idealist dünyada kendilik, nedensel etkilerin dışında var olan ve özgürce, bağımsızca ve kendiliğinden düşünme, seçim yapma yeteneği olan aktif bir varlık veya özdür.

Fichte idealizm ve dogmatizmin tamamen farklı başlama noktaları olduğuna inanır. Tek bir felsefi sistemde "karıştırılamazlar" ve ona göre neyin doğru olduğunun felsefi olarak kanıtlanması ve birinin diğerinin aksini ispatlaması imkânsızdır. Bu nedenle insan tarafsız, akılcı nedenlerle değil "nasıl bir insan olduğuna" bağlı olarak, sadece inanacağı felsefeyi "seçebilir". ■

> Ben'i düşünün ve bunu yapmanın neleri içerdiğini gözlemleyin.
> **Johann Gottlieb Fichte**

Ayrıca bkz.: René Descartes 116–23 ▪ Benedictus Spinoza 126–29 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Isaiah Berlin 280–81

DÜNYADA FELSEFEDEN DAHA AZ FELSEFE YAPILAN BAŞKA BİR KONU YOKTUR

FRIEDRICH SCHLEGEL (1772-1829)

KISACA

DAL
Metafelsefe

YAKLAŞIM
Düşünümsellik

ÖNCE
MÖ y. 450 Protagoras ilk prensipler ve mutlak doğrular olmadığını söyler; "insan her şeyin ölçüsüdür".

1641 René Descartes, "Düşünüyorum öyleyse varım," demekle, üzerine varoluş hakkında inançlar inşa edebileceği ilk prensibi bulduğunu iddia eder.

SONRA
1830 Georg Hegel, "felsefenin tümü dairelerden oluşan bir daireye benzer," der.

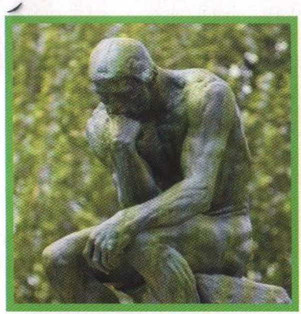
1920'ler Martin Heidegger felsefenin kendi varoluşumuzla ilişkimizin meselesi olduğunu savunur.

1967 Jacques Derrida felsefi analizin sadece dil ve metinler düzeyinde yapılabileceğini ileri sürer.

Alman tarihçi ve şair Friedrich Schlegel aforizmaları (kısa, belirsiz sözler) modern felsefeye tanıtan kişidir. 1798'de felsefe hakkında çok az felsefe yapıldığını (metafelsefe) gözlemleyerek beraberinde Batı felsefesinin nasıl işlediğini ve en iyi yaklaşımın hangi doğrusal tartışma türü olduğuna dair varsayımın sorgulanması gerektiğini öne sürmüştür.

Schlegel, Aristoteles'in ve René Descartes'ın yaklaşımlarını benimsemez ve onların, bir başlangıç noktası oluşturacak somut "ilk prensipler" varsayımlarının yanlış olduğunu iddia eder. Ayrıca nihai cevaplara ulaşmanın olanaksız olduğunu çünkü her tartışmanın sonucunun bitimsiz olarak düzeltilebileceğini düşünür. Kendi yaklaşımını anlatarak felsefenin mulaka "ortadan başlaması" gerektiğini söyler ve ekler: "Bu bir bütündür ve onu anlamaya giden yol düz bir çizgi değil ama bir dairedir."

Schlegel'in felsefeyi bir bütün olarak gören holistik yaklaşımı kendisinin sanat ve yaşam hakkındaki Romantik teorilerinin geniş bağlamı ile de örtüşür. Bu teoriler Aydınlanma düşüncesinin tersine, bireysel insan duygularına akılcı düşünceden daha fazla değer verirler. Erken dönem felsefesine yönelik suçlamalarıyla çağdaşı Georg Hegel'i doğrulamazsa da düşünümselliğin -felsefi yöntemleri felsefenin kendi konusuna uyarlamaya verilen modern isim- nedeni üzerinde çalışır. ■

Felsefe düşünme **sanatıdır** ve Schlegel'e göre yöntemleri, bulabileceği cevapları etkiler. Batı ve Doğu felsefeleri çok farklı yaklaşımlar kullanırlar.

Ayrıca bkz.: Protagoras 42–43 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ René Descartes 116–23 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jacques Derrida 308–13

GERÇEKLİK TARİHİ BİR SÜREÇTİR

GEORG HEGEL (1770–1831)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
İdealizm

ÖNCE
MÖ 6. yüzyıl Heraklit, Hegel'in diyalektiğinde de önemli bir unsur olan, tüm şeylerin karşıtlarına geçtiklerini öne sürer.

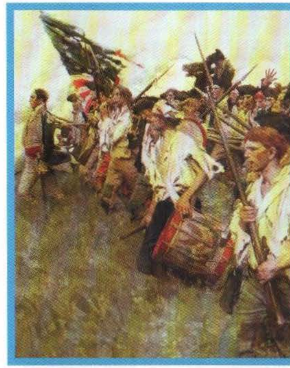
1781 Immanuel Kant insan bilgisinin sınırlarını gösteren *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yayınlar.

1790'lar Johann Fichte ve Friedrich Schelling Alman İdealizmi'nin temellerini atarlar.

SONRA
1846 Karl Marx, Hegel'in diyalektik yöntemini kullanan *Alman İdeolojisi*'ni yazar.

1943 Jean-Paul Sartre'ın varoluşçu eseri *Varlık ve Hiçlik* Hegel'in diyalektik nosyonuna dayanır.

Hegel, 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya'daki tek ünlü filozoftur. Ana görüşü bilinçten siyasi kurumlara kadar tüm fenomenlerin tek bir Ruh'un (bununla "zihin" ya da "düşünce"yi kast etmektedir) suretleri olduğu ve zaman içinde bu suretlerin yeniden kendine döndüğüdür. Bu kendine dönüş sürecine Hegel "diyalektik" adını verir, (Ruh'un suretleri olan) bizlerse onu "tarih" olarak algılarız. Hegel bu bakımdan bir monisttir (tekçi) çünkü her şeyin tek bir şeyin suretleri olduğuna inanır; bir idealisttir çünkü gerçekliğin nihai olarak maddi olmayan bir şey olduğunu (bu durumda Ruh'tur) savunur. Hegel'in görüşü felsefenin gidişatını radikal biçimde değiştirmiştir ve onun söylediklerini tam olarak anlayabilmek için düşüncelerinin altyapısına bir göz atmamız gerekir.

Amerikan devriminin yarattığı **belli değişiklikler** Hegel tarafından Ruh'un daha alçak bir etaptan daha yükseğe doğru değişmesi olarak açıklanır.

Tarih ve bilinç

İnsanların geniş ölçüde tarihsel olduklarını -geçmişten aldıkları mirası değiştirip gelecek nesillere aktardıklarını- pek az filozof inkâr eder. Örneğin dil öğrendiğimiz ve kullanırken değiştirdiğimiz bir şeydir. Ve aynı şey bilim için de geçerlidir; bilim insanları bir teoriler demetiyle yola çıkar ardından onu ya doğrular ya da aksini kanıtlarlar. Aynı şey eski uygulamaların ya da kurumların değiştirilmiş halleri olan aile, devlet, bankalar, kiliseler ve benzeri gibi sosyal kurumlar için

Georg Hegel

Georg Hegel 1770'de Almanya'nın Stuttgart kentinde doğmuş ve şair Friedrich Hölderlin ve filozof Friedrich Schelling ile tanışıp arkadaş olduğu Tübingen'de teoloji üzerine eğitim almıştır. Geçimini bir süre öğretmenlik yaparak sağladıktan sonra kendisine kalan bir miras onun Jena Üniversitesi'nde Schelling'le buluşmasına olanak tanımıştır. Napoléon'un birlikleri Jena'yı işgal edince kentten ayrılmak zorunda kalır ve sadece kendisini Alman felsefesinde hâkim bir konuma yükselten en önemli eseri *Ruhun Fenomenolojisi*'ni kurtarmayı başarabilir. Paraya ihtiyacı yüzünden gazete editörlüğü ve okul müdürlüğü yapar. Daha sonra, önce Heidelberg Üniversitesi'nde ve sonra da itibarlı Berlin Üniversitesi'nde felsefe kürsüsüne atanır. 41 yaşında Marie von Tucher'le evlenir ve ondan üç çocuk sahibi olur. 1831'de bir kolera salgınında ölür.

Önemli eserleri

1807 *Ruhun Fenomenolojisi*
1812–16 *Mantık Bilimi*
1817 *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*

Ayrıca bkz.: Heraklit 40 ▪ Johann Gottlieb Fichte 176 ▪ Friedrich Schelling 335 ▪ Arthur Schopenhauer 186–88 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71

de geçerlidir. İnsanlar bu yüzden varoluşlarına asla rastgele başlamazlar, her zaman bir tür bağlam -bazen tek bir nesilde radikal biçimde değişen bir bağlam- içinde başlarlar. Ancak bazı şeyler de aniden tarihsel olmazlar ya da değişime konu olmazlar. Bu tür bir şeye örnek olarak bilinç verilebilir. İstek değişimimizin bilincinde olmanın ne olduğunu kesinlikle biliyoruz ama bilinçli olmak -uyanık olmak, farkında olmak, düşünmek ve kararlar almaya muktedir olmak nasıl bir şeydir- herkes için aynı olduğuna inandığımız bir şeydir. Benzer şekilde düşünce yapılarının tarihsel olmadığını öne sürmemiz mantıklı gibi görünmektedir. Düşünce faaliyeti ve bunun dayandığı zihinsel yetiler (hafıza, algı, anlayış vb.) tarih boyunca her zaman herkes için aynı olagelmiştir. Bu, Hegel'in selefi, büyük idealist Immanuel Kant'ın da inancıdır ve Hegel'i anlamak için onun Kant'ın eserleri hakkındaki düşüncelerini bilmemiz gerekir.

Kant'ın sınıflandırması

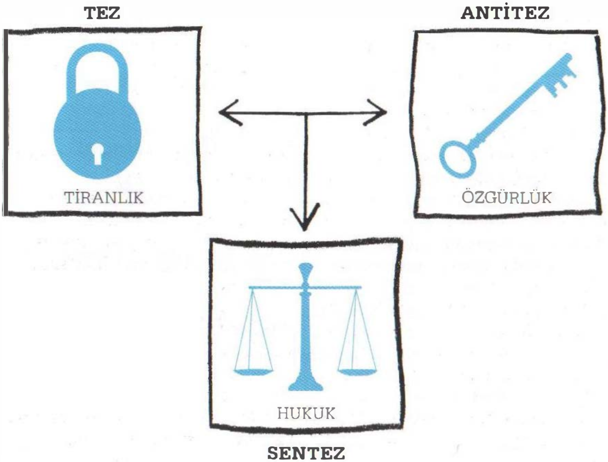
Kant için düşüncenin temel yöntemleri ve bilincin temel yapıları, deneyimden önce varolan (ve dolayısıyla deneyimle edinilmeyen) *a priori*'dir. Bu da onların, sadece hakkında düşündüklerimizden veya bilincimizden bağımsız değil herhangi bir tarihsel etki ya da gelişimden de bağımsız oldukları anlamına gelmektedir.

Kant bu düşünce yapılarına "kategoriler" adını verir ve bunlar "neden", "madde", "varoluş" ve "gerçeklik" kavramlarını içerirler. Örneğin deneyim bize dış dünya hakkında bilgi verebilir ama deneyimin kendisinin içindeki hiçbir şey bize dış dünyanın gerçekten var olduğunu öğretmez; biz bunu sadece varsayarız. Kant için bir harici dünya olduğu bilgisi bu yüzden *a priori* bilgidir. Sadece bize deneyim için çerçeve oluşturacak -bir harici dünya olduğu varsayımının bir parçası olarak- kategorilerle doğmuş olduğumuz için mümkündür. Ancak Kant'a göre bu *a priori* çerçevenin bizim dünyayı sadece belli bir yolla görmemize izin verir

> Felsefenin görevinin ne olduğunu anlamak, aklın ne olduğunu anlamaktır.
> **Georg Hegel**

Hegel'in diyalektiği zıtların çözümü nasıl bulduğunu gösterir. Örneğin bir tiranlık, özgürlük için bir ihtiyaç yaratır; ancak özgürlük elde edildiği zaman anarşi çıkmaması için özgürlüğün içinde bir tutam tiranlık olması gerekir. Bu şekilde ikisinin sentezinden de "hukuk" doğar.

ve bunu görmenin başka yolları da olabilir ve bu yolların hiçbiri de dünyayı gerçekte olduğu -veya "kendi içindeki"- gibi yansıtmayabilir. Bu "kendi içindeki gibi olan dünya"ya Kant numinal dünya adını vermiştir ve bunun bilinemeyeceğini iddia eder. Kant'a göre tek bilebileceğimiz kategoriler çerçevesi aracılığıyla bize görünen dünyadır; ve Kant buna "fenomenal" dünya ya da bizim her gün deneyimlediğimiz dünya adını verir.

Hegel'in Kant eleştirisi

Hegel, Kant'ın felsefede naifliği ortadan kaldırmak için büyük adımlar attığına ama onun "kendi içindeki dünya" ve kategoriler açıklamalarının yorumsuz varsayımlar ifşa ettiklerine inanır. Hegel, Kant'ın analizinde yeteri kadar derinleşmesini engelleyen en az iki unsur olduğunu ileri sürer. Hegel her şeyden önce Kant'ın "kendi içindeki dünya" nosyonunu hiçbir anlamı olmayan boş bir soyutlama olarak görür. Onun için varolan şey bir şekilde - örneğin duyumlanabilir ya da düşünülebilir biçimde- bilinçte görünür hale gelmelidir. Hegel'e göre Kant'ın ikinci hatası doğa ve kategorilerin kökeni hakkında çok fazla varsayımda bulunmasıdır.

Hegel'in görevi bu kategorileri herhangi bir varsayım yapmadan anlamaktır ve Hegel'in Kant'ta gördüğü en kötü varsayıl kategorilerin birbirleriyle olan ilişkileri hakkındadır. Kant kategorilerin mantıklı bir biçimde farklı olduklarını (diğer bir deyişle birbirlerinden türeyemeyeceklerini) varsayar ancak Hegel için bunlar "diyalektiktir", yani her zaman değişime konu olabilirler. Kant deneyim için değişmez bir çerçeveye inanırken Hegel deneyimin çerçevesinin -aslında deneyimlediğimiz dünya kadar- değişime konu olabileceğine inanır. Bilinç, bu nedenle sadece farkında olduğumuz bir şey değil aynı zamanda evrimsel sürecin bir parçasıdır. Bu süreç Hegel'in düşüncesinde önemli yer tutan bir kavram olan "diyalektik"tir.

Hegel'in diyalektiği

Diyalektik nosyonu Hegel'in, şeylerin gelişimi hakkındaki içkin (içsel) açıklamasının merkezini oluşturur. Hegel açıklamasının dört şeyi garanti ettiğini söyler. Birincisi hiçbir varsayımın yapılmadığıdır. İkincisi bir şeyi doğrulamadan ileri sürmeyi önlemek için sadece mümkün olan en geniş nosyonların kullanıldığıdır. Üçüncüsü bir genel nosyonun nasıl başka bir nosyonu, daha spesifik bir anlatımla nosyonları doğurduğunu göstermesidir. Ve dördüncüsü de bu sürecin tamamen nosyonun kendisinin "içinden" oluştuğudur. Bu dördüncü gereklilik Hegel'in mantığının özünü de açıklar: her nosyon ya da "tez" kendi içinde karşıtını ya da "antitezi"ni barındırır ve bu antitez ancak orijinal nosyonun kendisinden "sentez" adı verilen yeni ve daha zengin bir nosyonun ortaya çıkmasıyla ortadan kalkar. Bu içsel sürecin sonuçlarından biri de sentezin farkında olduğumuz zaman tezde daha evvelden karşıtlık olarak gördüğümüz şeyin sadece görünürde karşıtlık olduğunu ve bunun bizim orijinal nosyonla ilgili anlayışımızdaki bazı sınırlamalardan kaynaklandığını fark etmemizdir.

Hegel, *Mantık Bilimi* adlı eserinin başlangıcında, içinde her

> Felsefenin bölümlerinden her biri felsefi bir bütündür; kendi etrafında dönerek yine kendisinde biter.
> **Georg Hegel**

şeyi barındıran en genel "saf varlık" nosyonunu -herhangi bir şekilde varolabileceği söylenen herhangi bir şey anlamında- tanıtırken bu mantıksal devamlılığın bir örneğini verir. Daha sonra bu kavramın bir çelişkiyi de barındırdığını -tamamen anlaşılabilmesi için karşıt anlamdaki "hiçlik" veya "var olmama" kavramlarını da gerektirdiğini- gösterir. Hegel bundan sonra, bu çelişkinin içinde çözüldükleri, tek ve daha yüksek bir kavramın iki sureti arasındaki çelişki olduğunu gösterir. Konu "var olmak" ve "var olmamak" olunca bunu çözen şey de "olmak" olur. Bir şeyin "olduğunu" söylediğimizde onun "var olmama" durumundan "var olma" durumuna geçtiğini kast ederiz ve bundan da şu anlam çıkar: başlangıçta kullandığımız "var olma" kavramı aslında tek bir kavram değil üç parçalı "olma" nosyonunun bir suretidir. Buradaki en önemli nokta "olma" kavramının önceden olduğu gibi, "var olma" ve "var olmama" arasındaki çelişkiyi çözmek için "dışarıdan" gelmediğidir. Tam tersine Hegel'in analizi "olma"nın zaten her zaman "var olma" ve "var olmama"nın anlamı kapsamında olduğunu ve yapmamız gerekenin sadece bu kavramları analiz ederek altlarında yatan mantığı görmek olduğunu gösterir.

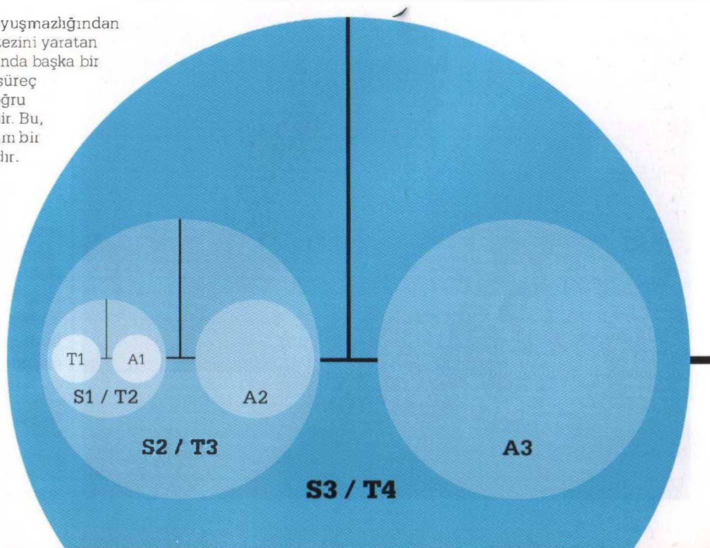
Tezle (var olma) antitezin (var olmama) bir sentez (olma) içinde çözülmeleri, kendisini daha yüksek bir düzeyde yinelemeye devam edecek diyalektik sürecin sadece başlangıcıdır. Bu da şu demektir: Her yeni sentez kendi çelişkisini içinde taşıyacak başka bir analizle daha zengin, daha "yüksek" bir nosyon tarafından aşılacaktır.

Bu nedenle Hegel düşünce yapılarının diyalektik olduğunu söylerken bunların Kant'ın söylediği gibi farklı ve indirgenemez olmadıklarını, ama bu kendiyle çelişme ve çözülme hareketi aracılığıyla en geniş, en anlamsız nosyonlardan ortaya çıktıklarını anlatmaya çalışmıştır.

Diyalektik ve dünya

Hegel'in yukarıdaki diyalektik irdelemesi "ortaya çıkmak", "gelişmek" ve "hareket etmek" gibi terimler içerir. Bu terimler bir taraftan bu felsefe yöntemi hakkındaki önemli bir şeyi

Hegel'e göre, tezle antitezin uyuşmazlığından ortaya çıkan sentez, kendi antitezini yaratan yeni bir tez haline gelir ve sonunda başka bir sentezi doğurur. Bu diyalektik süreç Ruh'un kendisi hakkında en doğru kavrayış noktasına geldiği yerdir. Bu, Hegel'in felsefesinde Ruh'un tam bir anlayışa eriştiği doruk noktasıdır.

ANAHTAR
T = TEZ
A = ANTİTEZ
S = SENTEZ

yansıtırlar, ki bu da hiçbir varsayım olmadan ve en az tartışmalı noktadan başlayıp diyalektik bir açılma süreci aracılığıyla sürekli daha zengin ve gerçek kavramlara doğru gitmeye olanak tanımasıdır. Ancak diğer taraftan Hegel açıkça, bu gelişmelerin sadece ilginç mantık doğruları değil tarihteki eserlerde görülebilen gerçek gelişmeler olduklarını da savunmaktadır. Örneğin antik Yunan'daki bir adamla modern dünyadaki bir adam elbette farklı şeyler düşüneceklerdir ama Hegel onların düşünme yöntemlerinin de farklı olduğunu ve farklı bilinç türlerini -ya da düşünce ve bilincin tarihsel gelişimi içinde farklı evreleri- temsil ettiklerini öne sürer.

Hegel ilk önemli eseri *Ruhun Fenomenolojisi*'nde bu bilinç türlerinin diyalektik gelişiminin bir dökümünü verir. Her insanın sahip olabileceği bilinç türleriyle başlar ve kolektif bilinç formlarına kadar gider. Ve bunu yaparken bu bilinç türlerinin bazı belirli tarihsel dönemlerde veya olaylarda açığa çıktıklarını -bunun en ünlü örneği de Amerikan ve Fransız Devrimleri'dir- göstermek istermiş gibi bir yol izler.

Aslında Hegel Ruh'un tarihte belli zamanlarda Napoléon gibi bireyleri kullanarak -hangi yöntemlerle kullanıldıklarını bilmeyen bireylerin kendi güdülerine bakılmaksızın- tarihi gelişiminin bir sonraki evresine geçmeye zorladığını bile savunur. Ve bu bireylerin kaydettikleri gelişme her zaman Ruh'un (insan formunda) suretlerini tekrarlayan güç durumlardan kurtarmalarıyla -muhtemelen kendileri de daha önceki tiranları alt etme sonucu göreve gelmiş tiranları alt etmeleriyle- karakterize edilir.

> Dünya tarihinin her aşaması Dünya'nın Ruhu Görüşü'nde gerekli bir andır.
> **Georg Hegel**

Bu olağandışı fikir -bilincin yapısının zaman içinde değiştiği ve tarihte görülebilir bir modele göre değiştiği- şu anlama gelir: İnsanlar hakkında hiçbir şey yoktur ki özelliği bakımından tarihsel olmasın. Dahası, bu bilincin bu tarihsel gelişimi öylesine, rastgele de oluşmaz. Diyalektik bir süreç olduğundan bir tür belirli yön duygusu ve bitiş noktası olmak zorundadır. Hegel bu bitiş noktasını "Mutlak Ruh" olarak tanımlar ve bununla bilincin artık bireylere ait olmayan onun yerine bir bütün olarak gerçekliğe ait olan ileri bir evresini kasteder.

Gelişiminin bu noktasında bilgi artık kusursuzdur, ki Hegel'e göre olması gereken de budur çünkü Ruh diyalektik sentez aracılığıyla hem bileni hem de bilineni kuşatmıştır. Buna ek olarak Ruh bu bilgiyi kendi tamamlanmış özünden -"ötekiliğin" tüm

Napoléon Bonaparte, Hegel'e göre kusursuz şekilde cisimleşmiş bir *zeitgeist*'tir (çağın ruhu) ve eylemleriyle tarihi gelişimi bir sonraki sürecine taşımıştır.

> Mutlak'ın sonuç olduğu söylenir oysa Mutlak ancak en sonda gerçekte olduğu şey olacaktır.
> **Georg Hegel**

biçimlerinin bilmeden tam asimilasyonu- başka bir şey değilmiş gibi kavrar. Diğer bir deyişle Ruh sadece gerçekliği kuşatmaz; bu gerçeklik kuşatmasına doğru hareketten başka bir şey olmayan kendisinin farkına varır. Hegel'in *Ruhun Fenomenolojisi*'nde yazdığı gibi "Tarih bilinçli bir aracılık sürecidir; (o) zamana boşaltılmış Ruh'tur."

Ruh ve doğa

Peki ya içinde yaşadığımız ve insanlık tarihinden tamamen ayrıymış gibi görünen dünyadan ne haber? Gerçekliğin tarihsel olduğunu söylerken ne demek istiyor? Hegel'e göre bizim sıradan bir şekilde "doğa" veya "dünya" dediğimiz şey aynı zamanda Ruh'tur. Hegel bunu şöyle anlatır: "Doğa bir evreler sistemi olarak görülmelidir. Biri zorunlu olarak diğerinden doğan ve sonucu olduğu evrenin en yakın gerçeği bir varlık olarak." Hegel doğanın evrelerinden birinin "sadece hayat" olandan (doğa yaşayan bir bütündür) "Ruh olarak varoluş"a (doğru anlaşıldığında hep olduğu gibi artık ortaya çıkan doğanın bütünü; Ruh) doğru gelişme olduğunu söyleyerek devam eder.

Doğanın bu evresinde farklı bir diyalektik, bilinçliliğin kendisi -Mutlak Ruh'un kendini fark etmeye giden diyalektik gelişimindeki formlar- başlar. Hegel bu gelişimi şöyle açıklar: bilinç kendini önce maddede ya da doğal dünyada ayrı bir yer kaplayan, diğer bireyler arasında bir birey olarak düşünür. Ancak bilincin sonraki aşamaları artık bu bireyler olmaktan çıkar, sosyal ve politik gruplar haline gelir; ve böylece diyalektik Mutlak Ruh aşamasına erişene dek kendini düzelterek devam eder.

Ruh ve zihin

Hegel'in yazdığı zamanda dünyada iki tür varlık olduğuna dair -fiziksel dünyada varolanlar ve bunlar hakkındaki düşünceler (ki bu ikincisi şeylerin resimleri veya suretleriydi)- hâkim bir felsefi görüş bulunmaktadır. Hegel bu ayrımın tüm versiyonlarının hatalı olduğunu ve kendimizi içinde iki mutlak farklı (şeyler ve düşünceler) ama bir şekilde benzer (çünkü düşünceler şeylerin imgeleridir) şeyin bulunduğu saçma bir senaryonun içine dahil ettiğimizi savunur.

Hegel bunun sadece düşünce nesnelerinin düşüncenin kendisinden farklıymış gibi görünmesine neden olduğunu öne sürer. Ona göre bu iki "dünyanın" arasındaki farklılık ve ayrımın illüzyonu sadece düşüncenin de doğanın da Ruh'un suretleri olarak ortaya çıktıkları zaman gösterilebilir. Bu illüzyonun üstesinden Mutlak Ruh'ta, sadece tek bir gerçek olduğunu gördüğümüz zaman -ki bu da bilen ve kendisinde yansıtan, hem düşünce hem de hakkında düşünülen olan Ruh'tur- gelinir.

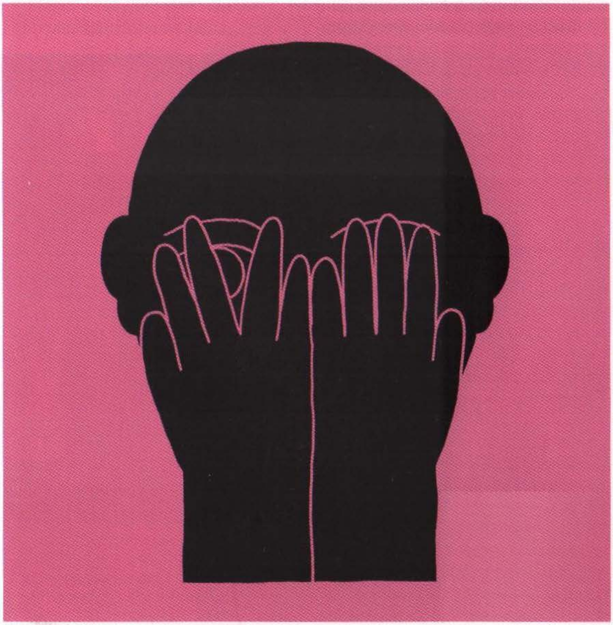
"Ruhun Bütünlüğü" veya "Mutlak Ruh" Hegel'in diyalektiğinin son noktasıdır. Ancak önceki evreler, eskiden olduğu gibi arkada bırakılmaz, Ruh'un yeteri kadar analiz edilmemiş suretleri olarak bir bütün halinde ortaya konurlar. Aslında bizim bireyler olarak düşündüklerimiz gerçeğin ayrı bir bileşeni değil Ruh'un nasıl geliştiğinin -ya da "kendini zamana nasıl boşalttığının"- bir suretidir Hegel bunu şöyle yazar: "Gerçek Bütün'dür. Ancak Bütün kendini onun gelişiminde mükemmelleştiren bir özden başka bir şey değildır." Gerçek Ruh'tur; hem düşünce hem de düşünce ile bilinendir ve tarihsel bir gelişim sürecinden geçer. ■

Alman tarihi Hegel'e göre Prusya krallığı ile son noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte Germania heykeli ile somutlaşan bir Birleşik Almanya fikri çok güçlüdür.

HER İNSAN DÜNYANIN SINIRLARINI KENDİ VİZYONUNUN SINIRLARINA GÖRE ÇİZER

ARTHUR SCHOPENHAUER (1788–1860)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
İdealizm

ÖNCE
1690 John Locke tüm bilgimizin deneyimden geldiğini açıkladığı *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*'yi yayınlar.

1781 Immanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde Schopenhauer'un fikirleri için başlangıç noktası olarak kullandığı "kendi içindeki şey" kavramını tanıtır.

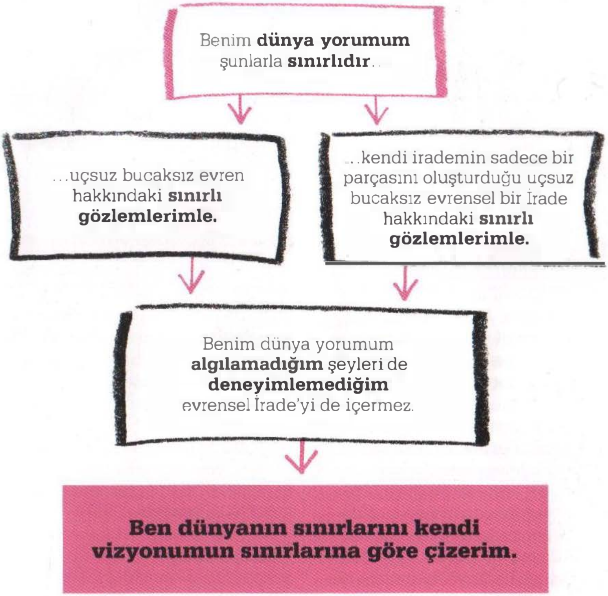
SONRA
19. yüzyıl sonu Friedrich Nietzsche insan güdülerini açıklayan "güç istemi" nosyonunu ileri sürer.

20. yüzyıl başı Avusturyalı psikoanalist Sigmund Freud temel insan dürtülerimizin altında yatanları araştırır.

Arthur Schopenhauer 19. yüzyıl ana akım Alman felsefesinin bir parçası değildir. İdol olarak kabul ettiği Immanuel Kant'tan önemli şekilde etkilenmiş ve onun fikirlerini kabul etmiş ama gerçekliğin nihayetinde maddi olmayan bir şeyden oluştuğunu savunan kendi neslinin idealistlerini reddetmiştir. Aralarında en çok yazı tarzını kuru ve felsefesini de iyimser bulduğu idealist Georg Hegel'den hoşlanmaz.

Kant'ın metafiziğini başlangıç noktası olarak kullanan Schopenhauer kendi dünya görüşünü geliştirmiş ve temiz, edebi bir dille ifade etmiştir. Kant'ın dünyayı duyularımızla algıladığımız (feno-

Ayrıca bkz.: Empedokles 330 ▪ John Locke 130–33 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21

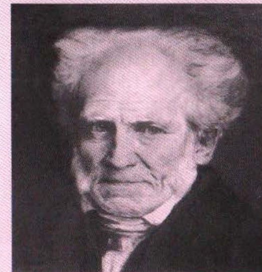

menal) ve "kendi içindeki şeyler" (numinal) olarak ikiye ayırdığı görüşünü almış ama fenomenal ve numinal dünyaları açıklamak istemiştir.

Kant'ı yorumlamak

Kant'a göre her birimiz kendi algılarımızla bir dünya versiyonu inşa ederiz -fenomenal dünya- ama "kendi içinde" olduğundan numinal dünyayı hiçbir zaman deneyimleyemeyiz. Bu yüzden dünya hakkında sınırlı bir vizyonumuz vardır çünkü algılarımız bir dizi sınırlı duyu aracılığıyla edinilmiş bilgilerden oluşur. Schopenhauer buna şunu da ekler: "Her insan dünyanın sınırlarını kendi vizyonunun sınırlarına göre çizer."

Bilginin deneyimlerimizle sınırlı olduğu fikri tamamen yeni değildir; antik çağ filozofu Empedokles "her insan sadece kendi deneyimine inanır" demiş; 17. yüzyılda John Locke da "buradaki hiçbir insanın bilgisi deneyiminden öteye gidemez" diyerek görüşünü açıklamıştır. Ancak Schopenhauer'un bu sınırlama için öne sürdüğü neden yenidir ve Kant'ın fenomenal ve numinal dünyalar yorumundan kaynaklanmaktadır. Kant ve Schopenhauer arasındaki önemli fark Schopenhauer için fenomenal ve numinal gerçekliğin veya dünyaların iki farklı olmayıp aynı dünya olmaları, sadece farklı şekilde deneyimlen-

Arthur Schopenhauer

Varlıklı ve kozmopolit bir ailenin oğlu olarak Danzig'de (şimdiki Gdansk) doğan Schopenhauer'un babası gibi tüccar olacağı düşünülmüştür. Ailesi 1793'te Hamburg'a yerleşmeden evvel Fransa ve İngiltere'de dolaşmıştır. 1805'te babasının -muhtemelen intihar sonucu- ölümünden sonra işini bırakarak felsefe ve psikoloji eğitimi alacağı üniversiteye başlamıştır. Başarılarını sürekli eleştiren annesi ile sorunlu bir ilişkisi olmuştur.

Çalışmalarını tamamladıktan sonra Berlin Üniversitesi'nde ders vermiştir. Çapkın ve kadın düşmanı biri olarak ün yapmış, pek çok aşk ilişkisi yaşamış, evlilikten kaçmış ve bir kadına saldırmaktan mahkûm olmuştur. 1831'de Frankfurt'a taşınmış ve orada birbirinin ardından gelen, Atman (Hinduizm ve Budizm'deki "ruh") ya da Butz (Almanca gulyabani) adındaki finolarıyla ölümüne dek yaşamıştır.

Önemli eserleri

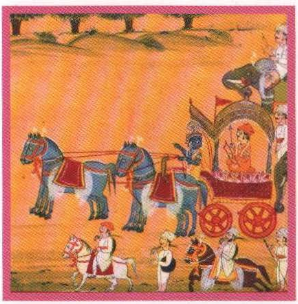
1818 ve 1844 *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*
1851 *Parerga ve Paralipomena*

meleridir. Bunlar iki sureti olan tek dünyadır: İrade ve Tasarım. Bu, en kolay, iki şekilde deneyimleyebildiğimiz bedenlerimizle kanıtlanabilir: bedenlerimizi nesne olarak da (Tasarımlar) içlerinden de (irade olarak) algılarız.

Schopenhauer, kolumu kaldırma isteği gibi bir irade eylemiyle sonuçta oluşan hareketin iki farklı dünyada oluşmadığını -numinal ve fenomenal- ama aynı olayın iki farklı şekilde deneyimlendiğini söyler. Biri içeriden deneyimlenirken diğeri dışarıdan gözlemlenebilir. Şeylere kendimizin dışından baktığımızda her ne kadar onların iç gerçekliklerini ya da İradeleri'ni değil sadece objektif Tasarımları'nı görsek de dünya bir bütün olarak hâlâ aynı eşzamanlı iç ve dış mevcudiyete sahiptir.

Evrensel İrade

Schopenhauer "irade" kelimesini hiçbir yöne çevrilmeyen ama fenomenal dünyada kendini gösteren her şeyden sorumlu olan saf enerjiyi ifade etmek için kullanır. Kant gibi o da zaman ve uzayın fenomenal dünyaya ait olduğuna inanır -bunlar dışarıdaki değil zihinlerimizdeki kavramlardır- bu nedenle dünyanın İradesi zamanı işaretlemez ya da nedensel ya da uzamsal yasaları takip etmez. Bu da onun zamandan bağımsız ve bölünemez olması gerektiği anlamına gelir; aynen bizim bireysel iradelerimiz gibi. O zaman bundan evrenin İradesi'yle bireysel iradenin tek ve aynı şey olduğu, fenomenal dünyanın bu geniş, zamandan ve nedenden bağımsız İrade tarafından kontrol edildiği sonucu çıkar.

Schopenhauer, arabacı Krishna'nın Arjuna'ya bir insanın özlemini çektiği şeylerden özgür kılmadığında arzularına esir olacağını söylediği Hindu destanı *Bhagavad Gita* üzerinde de **çalışmıştır.**

Doğu etkisi

Argümanının bu noktasında Schopenhauer'un kötümserliği gün yüzüne çıkar. Hegel gibi çağdaşları iradeyi pozitif bir güç olarak görürlerken Schopenhauer insanlığı zihinsiz, amaçsız evrensel İrade'nin insafına kalmış gibi görür. Onun en temel güdülerimizin ardında yattığını ve arzularımızı yerine getirmeye çalışırken hayatlarımızı sürekli bir hayal kırıklığı ve öfke içinde yaşamamızın nedeni olduğunda ısrar eder. Schopenhauer için dünya iyi ya da kötü değildir ama anlamsızdır ve mutluluğu bulmak için çabalayan insanlar en iyi ihtimalle haz en kötü ihtimalle acı ve üzüntüye ulaşırlar.

Schopenhauer'a göre bu berbat durumdan tek kaçış var olmamak veya en azından haz için iradeyi kaybetmektir. İlacın estetik düşünce, özellikle de fenomenal dünyayı temsil etmeyen tek sanat olan müzik aracılığıyla bulunabileceğini öne sürer. Burada Schopenhauer'un felsefesi Budizm'in nirvana (arzu ya da acıdan bağımsız yüce bir durum) kavramını andırır. Zaten Doğu düşünürlerini ve dinlerini ayrıntılı biçimde incelemiştir.

Schopenhauer tek bir evrensel İrade fikrinden, insanları sevmeyen ve kötümser karakteri düşünüldüğünde biraz şaşırtıcı olabilecek şekilde bir ahlak felsefesi geliştirir. Evrenden ayrılığımızı anlamamızın aslında bir illüzyon olduğunu -çünkü bizim tüm bireysel iradelerimizle evrenin İradesi tek ve aynıdır- empatiyi herkesle ve başka her şeyden öğrenebiliriz ve iyi ahlak evrensel bir şefkatten doğabilir. Burada, yine, Schopenhauer'un düşüncesi Doğu felsefesinin ideallerini yansıtmaktadır.

> Tüm bilgilerimizin ve öğrendiklerimizin üzerinde durduğu temel açıklanamayandır.
> **Arthur Schopenhauer**

Kalıcı miras

Schopenhauer yaşarken diğer Alman filozofları tarafından büyük ölçüde görmezden gelinmiş ve fikirleri Hegel'inkilerin gölgesinde kalmıştır. Ancak yazarlar ve müzisyenlere esin kaynağı olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru İrade'ye verdiği öncelik felsefede yeniden bir tema haline gelmiştir. Özellikle Friedrich Nietzsche ondan alıntılar yapmıştır. Henri Bergson ve Amerikan pragmatistleri İrade olarak dünya analizlerine bir şeyler borçludurlar. Ancak Schopenhauer'un en büyük etkisi hiç kuşkusuz psikoloji alanında olmuştur; temel güdülerimiz ve onların engellenmesi hakkındaki fikirleri hem Sigmund Freud'un hem de Carl Jung'un psikoanalitik teorilerini etkilemiştir. ■

TEOLOJİ ANTROPOLOJİDİR

LUDWIG ANDREAS FEUERBACH (1804–1872)

KISACA

DAL
Din felsefesi

YAKLAŞIM
Ateizm

ÖNCE
MÖ y. 600 Thales evrenin varlığını bir tanrıya borçlu olduğunu inkâr eden ilk Batılı filozoftur.

MÖ y. 500 Carvaka olarak tanınan Hint ateistik felsefe okulu kurulur.

MÖ y. 400 Antik Yunan filozofu Meloslu Diagoras ateizmi savunan tezler öne sürer.

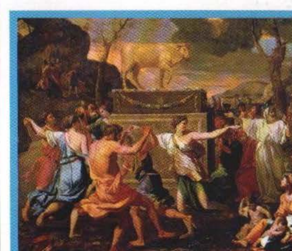
SONRA
19. yüzyıl ortası Karl Marx siyasi devrim felsefesinde, Feuerbach'ın mantığını kullanır.

19. yüzyıl sonu Psikoanalist Sigmund Freud dinin insan arzularının bir projeksiyonu olduğunu savunur.

19. yüzyıl Alman filozofu Ludwig Feuerbach en çok Karl Marx ve Friedrich Engels gibi devrimci düşünürlere esin kaynağı olan *Hıristiyanlığın Özü* (1841) adlı kitabıyla tanınır. Kitap çoğunlukla Georg Hegel'in felsefi düşüncelerinden oluşur ama Hegel'in doğanın rehber gücü olarak Mutlak Ruh'u görürken Feuerbach varoluşu açıklamak için deneyimden öteye bakmayı mantıklı bulmaz. Feuerbach için insanlar Mutlak Ruh'un maddileştirilmiş biçimi değil tam tersidirler: özlemlerimiz ve arzularımızdan büyük bir ruh, bir tanrı yaratan bizleriz.

Tanrı'yı tasavvur etmek

Feuerbach insanoğlunda en iyi olanlara -aşk, şefkat, nezaket vb.- olan arzumuzla tüm bu nitelikleri olabilecek en yüksek derecede birleştiren bir varlığı tasavvur ettiğimizi ve sonra ona "Tanrı" adını verdiğimizi öne sürer. Teoloji (Tanrı bilimi) bu yüzden antropolojiden (insanlık bilimi) başka bir şey değildir. Kutsal bir şeyin var olduğunu düşünerek sadece kendimizi aldatmakla kalmıyoruz aynı zamanda kendimizin ne olduğunu da unutuyor ya da ondan vazgeçiyoruz. Bu erdemlerin tanrılarda değil aslında insanlarda bulunduğu gerçeğini gözden kaçırıyoruz. Bu nedenle kutsal bir doğruluğa daha az ve insan adaletine daha çok odaklanmalıyız. Bu yaşamda, bu dünyada ilgimizi hak eden insanlardır. ■

İncil'deki İsrailoğulları kesinlik ve güvence gereksinimleri ile tapınmak için sahte bir tanrı -altın buzağı- yarattılar. Feuerbach tüm tanrıların aynı şekilde yaratıldığını savunur.

Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203

BİREY KENDİ BEDENİ VE ZİHNİ ÜZERİNDE MUTLAK OLARAK EGEMENDİR

JOHN STUART MILL (1806–1873)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Faydacılık

ÖNCE
1651 Thomas Hobbes, *Leviathan*'da halkların kaba saba olduklarını ve toplumsal sözleşmelerle kontrol edilmeleri gerektiğini söyler.

1689 John Locke'un kitabı *Yönetim Üzerine İki İnceleme* toplumsal sözleşme teorisini ampirist bağlamda ele alır.

1789 Jeremy Bentham "en fazla mutluluk ilkesi"ni savunur.

SONRA
1930'lar Ekonomist J.M.Keynes, Mill'den esinlenerek liberal ekonomik teoriler geliştirir.

1971 John Rawls yasaların onları kabul eden herkes için olduğu fikrini temel alan *Bir Adalet Teorisi*'ni yayınlar.

John Stuart Mill entelektüel açıdan ayrıcalıklı bir ailenin oğlu olarak doğmuş ve erken yaşlarından itibaren 18. yüzyılın Aydınlanma sürecinde ortaya çıkan İngiliz felsefesinin tüm geleneklerinden haberdar olmuştur. John Locke ve David Hume kıta Avrupası filozoflarının rasyonalizmine tamamen karşı olan bir yeni ampirizm akımı kurmuşlardır. Ancak 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'daki Romantik fikirler İngiltere'nin de ahlak ve siyaset felsefesini etkilemeye başlar. Bu etkinin en göze çarpan ürünü, hem Amerika hem Avrupa'daki devrimleri şekillendiren siyaset felsefesinin İngiliz yorumu olan faydacılıktır. Yaratıcısı

Ayrıca bkz.: Thomas Hobbes 112–15 ▪ John Locke 130–33 ▪ Jeremy Bentham 174 ▪ Bertrand Russell 236–39 ▪ Karl Popper 262–65 ▪ John Rawls 294–95

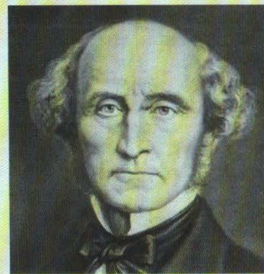

Jeremy Bentham, Mill ailesinin bir dostudur ve John'un evde eğitiminde etkili olmuştur.

Viktoryen liberalizm

Mill bir filozof olarak kendisini 19. yüzyıl Romantizm'i ile değerli entelektüel mirasın bir sentezini yapmakla yükümlü sayar. Yaklaşımı (tüm bilginin duyu deneyiminden geldiğini ve hiçbir şeyin kesin olmadığını savunan) Hume'unkinden daha az kuşkucu ve (her şeyin yararlılığı ile yargılanması gerektiğini savunan) Bentham'ınkinden daha az dogmatiktir ama düşüncesi ikisinden de etkilenmiştir. Mill'in ahlak ve siyaset felsefesi, devrimden çok reformu amaçlayan kendinden öncekilerden daha az aşırıdır ve İngiliz Viktoryen liberalizminin temelini oluşturmuştur.

Mill ilk felsefe eseri, altı ciltlik kapsamlı Mantık Felsefesi'ni tamamladıktan sonra dikkatini ahlak felsefesine, özellikle Bentham'ın faydacılık teorisine

John Stuart Mill

John Stuart Mill 1806'da Londra'da doğdu. Babası, Jeremy Bentham'la birlikte "felsefi radikaller" hareketini kuran İskoç filozof ve tarihçisi James Mill'dir. John, evde, oğlu henüz üç yaşındayken ona Yunanca öğretmeye başlayan babası tarafından eğitildi.

Yoğun çalışmayla geçen yıllardan sonra Mill 20 yaşında bir çöküş yaşadı. Üniversiteyi bırakarak, 1857'de kendisine hem para kazandıran hem de yazması için zaman bırakan ve emekli olana kadar çalışacağı East India Company'ye girdi. Bu süre içinde kadın hakları savunucusu -ve 20 yıl süren bir ilişkiden sonra karısı olacak olan- Harriet Taylor'la tanıştı. Mill 1865'ten 1868'e kadar ahlak ve siyaset felsefesini hayata geçirdiği parlamentonun bir üyesi olarak çalıştı.

Önemli eserleri

1843 *Mantık Sistemi*
1848 *Ekonomi-Politiğin İlkeleri*
1859 *Özgürlük Üzerine*
1861 *Faydacılık*
1869 *Kadınların Bağımlılığı*
1874 *Doğa Üzerine*

çevirmiştir. Bentham'ın "en çok sayıda insan için en büyük mutluluk" ilkesinin zarif sadeliği onu çarpmış ve bu ilkenin yararına gönülden inanmıştır. Faydacılığın Nazarethli İsa'nın "altın kural"ına nasıl uyarlanabileceği ile ilgili yorumunu şöyle anlatır: Başkalarına, size yapılmasını istediğinizi yapın ve komşularınızı kendiniz kadar sevin. Mill bunun "faydacı ahlakın ideal yetkinliğini" tesis ettiğini söyler.

Hürriyeti yasalaştırma

Mill, Bentham'ın mutluluk ilkesini destekler ama pratikte biraz eksik bulur. Bentham fikrin soyut bir "felisifik kalkülüs"e (mutluluğu hesaplayan bir algoritma) dayandığını düşünürken Mill bunun gerçek dünyaya nasıl uyarlanabileceğini bulmak istemektedir. İlkenin ahlaki kararlar almadaki kullanımından çok sosyal ve siyasi uygulamalarıyla ilgilenir. "En fazla sayıda insana en çok mutluluk" ilkesini destekleyen bir yasa bireyleri nasıl etkiler? Bunu sağlayacak yasalar çoğunluğun kararını yasalaştırarak gerçekte bazı insanların mutluluğa erişmelerini engelleyebilir mi?

Mill çözümün bireyin mutluluğu ile toplumun iyiliği arasında "sağlam bir birliktelik" kurmak için eğitimle kamuoyunun beraber çalışmalarından geçtiğini düşünür. Sonuç olarak insanlar sadece kendi iyilikleri ya da mutlulukları için değil herkesinki için hareket etmeye motive olacaklardır. Mill buradan toplumun tüm bireylerinin mutluluğu izlemek için serbest bırakılmaları gerektiği sonucunu çıkarır. Buna ilaveten bu hakkın devlet tarafından korunması gerektiğini ve bireyin kişisel amaçlarının peşinden gitme özgürlüğünün korunması için yasalar çıkarılması gerektiğini de söyler. Mill'e göre bu özgürlüğün kısıtlanabileceği tek durum vardır; o da bir kişinin hareketlerinin diğerlerinin mutluluğunu engellemesidir. Bu "zarar ilkesi" olarak bilinir. Mill bu tip durumlarda kişinin "ister fiziksel ister ahlaki olsun kendi iyiliğinin yeterli bir güvence oluşturmadığı"nı işaret ederek bu ilkenin altını çizer.

> Mutsuz bir Sokrates olmak mutlu bir aptal olmaktan iyidir.
> **John Stuart Mill**

Mutluluğu ölçmek

Mill daha sonra dikkatini mutluluğu en iyi nasıl ölçebileceğine çevirir. Bentham felisifik kalkülüsünde zevklerin süresini ve yoğunluğunu hesaba katmıştır ama Mill aynı zamanda zevklerin niteliğinin göz önüne alınmasının da önemli olduğunu düşünmektedir. Mill bununla arzuların ve duyusal zevklerin basit bir tatmıniyle entelektüel ve kültürel arayışlarla kazanılan mutluluğun

Merhametli bir insan, Mill'in "başkalarına kendine davranılmasını istediğin gibi davran" altın kuralını gösteren bir İncil hikâyesinde düşmanına yardım ediyor. Mill bu kuralın toplumun toplam mutluluk düzeyini arttıracağına inanır.

arasındaki farka gönderme yapmaktadır. "Mutluluk denklemi"nde temel, fiziksel zevklere, yüksek, entelektüel zevklerden daha az ağırlık verir.

Ampirist alt yapısı ile uyumlu olarak Mill daha sonra mutluluğun özünü tam olarak belirtmenin peşine düşer. "Her bireyin ulaşmak için mücadele verdiği şey nedir?" diye, "Mutluluğun nedeni nedir?" diye sorar. Ve şuna karar verir: "Arzulanan bir şeyin üretilebileceğinin mümkün olduğunun tek kanıtı insanların onu gerçekten istiyor olmalarıdır." Bu çok tatminkâr bir yanıt değildir ama Mill iki farklı arzu arasında ayrım yapmaya devam eder: gerekçesiz arzular (bize zevk vermesini istediğimiz şeyler) ve vicdani eylemler (ani heveslerimizin tersine genellikle görev ya da yardımseverlik duygusuyla yaptığımız ve sonunda bize zevk veren şeyler). İlk durumda bir şeyi mutluluğumuzun bir parçası olarak ama ikincisinde ancak eylemimiz erdemli bir sona ulaştığında hissedilebilecek, mutluluğumuza giden bir araç olarak arzularız.

Pratik faydacılık

Mill bir akademik filozoftan ibaret değildir ve fikirlerinin hayata geçirileceğine inanır, bu yüzden de bunların devlet ve yasalar açısından ne anlama gelebileceklerini önemser. Bireyin mutluluk peşinde koşma hakkına getirilecek her tür kısıtlamayı, bu, (demokratik seçimle gelmiş) bir çoğunluğun kolektif anlayışı da olsa bir despotun tek kişilik yönetimi de olsa, tiranlık olarak görür. Bu nedenle toplumun birey üzerindeki gücünün kısıtlanması ve bireyin ifade özgürlüğü hakkının korunması için pratik ölçüler önerir.

Parlamento üyesi olarak görev yaptığı dönemde Mill ancak sonraları hayata geçecek pek çok reform önerisi getirmiştir ama

Ulusal Toplum kadınların oy hakkı için 1868'de, Mill'in 1867 Reform Sözleşmesi'nin değiştirilmesinde mücadele ederek oy hakkını elde etmeye çalışmasından bir yıl sonra, İngiltere'de kuruldu.

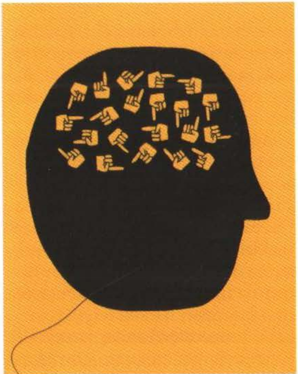
konuşmaları ile faydacı felsefesinin liberal uygulamalarını geniş kitlelerin dikkatine sunmuştur. Bir filozof ve politikacı olarak güçlü bir biçimde özgür konuşmayı, temel insan haklarının tesisini savunmuş ve köleliğe karşı koymuştur. Tüm bunlar faydacılığının pratik uygulamalarıdır. Eşi Harriet Taylor, Mill'den güçlü biçimde etkilenerek hükümet reformlarının bir parçası olarak kadınlara oy hakkı isteyen ilk İngiliz parlamenter olur. Liberal felsefesi ekonomiyi de kapsar ve babasının ekonomi teorilerinin aksine devletin müdahalesinin minimumda tutulduğu bir serbest pazar ekonomisini savunur.

Daha yumuşak bir devrim

Mill faydacı felsefesinin merkezine toplumdan ziyade bireyi yerleştirir. Önemli olan bireylerin yaptıkları kendilerine zarar veriyor olsa bile müdahale edilmeden istedikleri gibi düşünüp hareket edebilmeleridir. Mill *Özgürlük Üzerine* adlı denemesinde her bireyin "kendi bedeni ve zihninin hâkimi" olduğunu söyler. Fikirleri Viktoryen liberalizmini de içine alır, Avrupa ve Amerika'daki devrimlere neden olan radikal fikirleri yumuşatarak ve onları müdahalesiz bir özgürlük düşüncesiyle birleştirir. Bu, Mill için adil bir yönetimin temelini ve önemli bir Viktoryen ideali olan sosyal ilerlemenin aracını oluşturur. Eğer toplum, bireyleri kendilerini mutlu eden şekilde yaşamaya bırakırsa bunun kendi potansiyellerine ulaşmalarına olanak tanıyacağına inanır. Bireysel yeteneklerin edinimleri herkesin iyiliğine katkıda bulunduğundan dolayı sonuçta bu da toplumun faydasına olur.

Mill yaşamı boyunca önemli bir filozof olarak görülmüştür ve şimdi de pek çokları tarafından Viktoryen liberalizminin mimarı olarak tanınır. Faydacılıktan esinlenen felsefesinin 20. yüzyılın sosyal, politik, felsefi ve ekonomik düşüncesi üzerinde doğrudan bir etkisi olmuştur. Çağdaş ekonomi onun faydacılığının serbest pazara uyarlanan çeşitli yorumları ile şekillenmiştir ve bu yorumlar arasında en İngiliz ekonomist John Maynard Keynes'inkiler dikkat çekicidir. Etik alanında da Bertrand Russell, Karl Popper, William James ve John Rawls gibi filozoflar Mill'i başlangıç noktaları olarak almışlardır. ■

> Bir inancı olan insanın sosyal gücü sadece merakları olan 99 kişininkine eşittir.
> **John Stuart Mill**

ENDİŞE, ÖZGÜRLÜĞÜN VERDİĞİ BAŞ DÖNMESİNİ YAŞAMA HALİDİR

SØREN KIERKEGAARD (1813–1855)

KISACA

DAL
Metafizik

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

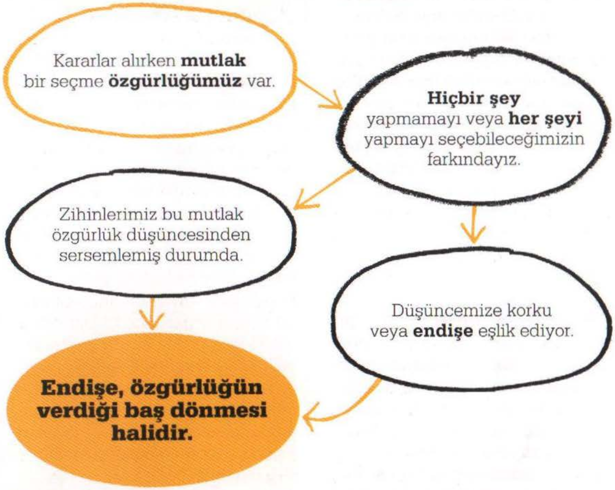
ÖNCE
1788 Immanuel Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde özgürlüğün ahlak felsefesindeki önemini vurgular.

1807–22 Georg Hegel insan bilinci ile içinde yaşadığı dünya arasında bir ilişki tesis eden tarihsel bir bilinç ya da *Geist* olduğunu varsayar.

SONRA
1927 Martin Heidegger kitabı *Varlık ve Zaman*'da *Angst* ve varoluşsal suçluluk kavramlarını araştırır.

1938 Jean-Paul Sartre varoluşçu felsefesinin temellerini atar.

1946 Ludwig Wittgenstein, Kirkegaard'ın eseri *Kültür ve Değer*'deki çalışmasını onaylar.

Søren Kierkegaard'ın felsefesi 19. yüzyıl ortalarında kıta Avrupa'sını etkisi altına alan Alman idealist düşüncesine, özellikle Georg Hegel'inkilere tepki olarak gelişmiştir. Kierkegaard, Hegel'in insanoğlunu kaçınılmaz tarihsel gelişimin bir parçası olarak tanımlayan kusursuz felsefi sistem düşüncesine daha sübjektif bir yaklaşımı savunarak karşı çıkmak ister. Büyük bir felsefi sistemin parçası olarak değil ama kendi kendine karar verebilen bir birey olarak "insan olmanın ne anlama geldiğini" incelemek istemektedir.

Kierkegaard hayatlarımızın eylemlerimiz tarafından ve bu eylemlerin de seçimlerimiz tarafından belirlendiğine, bu yüzden bu

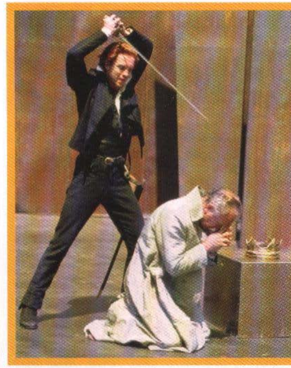
Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71 ▪ Simone De Beauvoir 276–77 ▪ Albert Camus 284–85

seçimleri nasıl yaptığımızın hayatlarımız için kritik önemde olduğuna inanır. Hegel gibi o da ahlaki kararları hedonistik (kendini tatmin eden) ve etik olan arasında bir seçim olarak görür. Ancak Hegel bu seçimin büyük ölçüde zamanlarımızın tarihsel ve çevresel koşullarıyla belirlendiğini düşünürken Kierkegaard ahlaki seçimlerin mutlak şekilde özgür ve tüm kişisel bakış açılarının üzerinde olduğuna inanır. Hükümlerimizi belirleyen sadece irademizdir, der. Ancak bu mutlak özgürlük bir mutluluk kaynağı olmaktan çok bizim bir kaygı ve korku hissetmemize neden olur.

Kierkegaard bu hissi kitabı *Endişe Kavramı*'nda açıklar. Örnek olarak yüksek bir binanın tepesinde veya bir uçurumun kenarında duran bir adam düşünmemizi ister. Bu adam kenardan bakacak olursa iki tür korku hissedecektir: düşme korkusu ve kendini oradan atmak için ani bir istek duyma korkusu. Bu ikinci tip korku veya endişe onun atlamak veya atlamamak konusundaki mutlak özgürlüğünden doğmaktadır ve baş dönmesi kadar sersemleticidir. Kierkegaard aynı kaygıyı ahlaki kararlarımızda, en korkunç kararları bile alabilme özgürlüğümüzü fark ettiğimiz zaman da duyduğumuzu varsayar. Bu kaygıyı "özgürlüğün baş dönmesi" olarak tanımlar ve bunun bizi umutsuzluğa sevk etmekle birlikte erişilebilir seçeneklerimizin farkına varmamızı sağlayarak düşüncesizce tepkilerimizden alıkoyduğunu açıklayarak devam eder. Bu yolla farkındalığımızı ve kişisel sorumluluğumuzu arttırır.

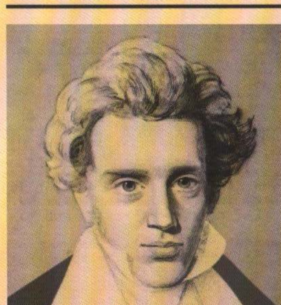
Varoluşçuluğun babası

Kierkegaard'ın fikirleri çağdaşları tarafından geniş ölçüde reddedilmiş ama sonraki nesiller tarafından hayli etkileyici bulundukları kanıtlanmıştır. Seçimlerimizin özgürlüğü ve önemi konusundaki ısrarı ve bizim anlam, neden için devamlı arayışımız varoluşçuluğun çerçevesini çizmek içindir. Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger tarafından geliştirilen bu felsefe daha sonra Jean-Paul Sartre tarafından tam manasıyla tanımlanır. Kendi doğumumuz dışında her eylemin bir seçim olduğu tanrısız bir evrende anlamlı bir hayat sürmenin yollarını araştırır. Bu sonraki düşünürlerin aksine Kierkegaard Tanrı'ya inancını terk etmemiştir ancak farkındalığın ve mutlak özgürlüğün korkusunu ya da "baş dönmesini" ilk fark eden odur.■

Hamlet korkunç bir seçimin eşiğindedir: ya amcasını öldürecek ya da babasının ölümünün intikamını almayacaktır. Shakespeare'in oyunu gerçek seçme özgürlüğünün endişesini gösterir.

Søren Kierkegaard

Søren Kierkegaard, Danimarka'nın Altın Kültür Çağı adı verilen dönemde, 1813'te Kopenhag'da doğdu. Varlıklı bir tüccar olan babası dindar ve melankolik bir adamdı, oğlu da felsefesini derinden etkileyecek bu özellikleri devraldı. Kierkegaard Kopenhag Üniversitesi'nde teoloji eğitimi aldı ama felsefe derslerine de katıldı. Hatırı sayılır bir mirasa konunca da hayatını felsefeye adamaya karar verdi. 1837'de Regine Olsen'le tanıştı ve ona âşık oldu. Üç yıl sonra nişanlandılar ama Kierkegaard ertesi yıl melankolisinin kendisini evlilik için uygunsuz biri yaptığını söyleyerek nişanı bozdu. Tanrı'ya inancını hiç kaybetmemesine rağmen Danimarka kilisesini sürekli olarak ikiyüzlü olmakla suçladı. 1855'te sokakta bayıldı ve bir ay kadar sonra öldü.

Önemli eserleri

1843 *Korku ve Titreme*
1843 *Ya / Ya da*
1844 *Endişe Kavramı*
1847 *Aşk Yapıtları*

ŞİMDİYE KADAR VAR OLAN TÜM TOPLUMLARIN TARİHLERİ SINIF MÜCADELESİNİN TARİHİDİR

KARL MARX (1818–1883)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Komünizm

ÖNCE
y. 1513 Niccolò Machiavelli, *Livy Üzerine Konuşmalar*'da antik Roma'da ve Rönesans İtalya'sındaki sınıf mücadelelerinden bahseder.

1789 Fransız Devrimi, devrim hakkındaki 19. yüzyıl felsefi tartışmalarının çoğu için örnek oluşturur.

1800'ler Georg Hegel entelektüel çelişki üzerinden bir tarihsel değişim teorisi geliştirir.

SONRA
1880'ler Friedrich Engels, Marx'ın teorilerini tam olgunlaşmış bir tarihsel materyalizm felsefesine doğru geliştirmeye çalışır.

1930'lar Marksizm Sovyetler Birliği'nin ve pek çok diğer komünist ülkenin resmi felsefesi haline gelir.

İnsan türünün karmaşık tarihi tek bir formüle indirgenebilir mi? 19. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olan Karl Marx için bunun cevabı evetti. En ünlü eseri *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümüne de tüm tarihsel değişimlerin, hâkim (yukarı) ve bağımlı (aşağı) sosyal sınıflar arasında sürüp giden çatışmanın sonucu olduğunu ve bu çatışmanın köklerinin ekonomide yattığını öne sürerek başlar.

Marx asırlar boyunca toplumun yapısı hakkında eşsiz önemde bir anlayış kazandığına inanır. Tarihe ilk yaklaşımlar bireysel kahramanlar ve liderlerin rolünü vurgulamış veya fikirlerin oynadıkları rollerin üzerinde durmuşlardır ancak Marx aralarında antik çağdaki efendi ve kölelerin, Ortaçağ'daki lordlarla serflerin ve modern işverenlerle işçilerinin aralarındaki birbirini izleyen sınıf çatışmalarına odaklanmıştır. Ve sınıflar arasındaki bu çatışmaların devrimsel değişimlere neden olduğunu öne sürmüştür.

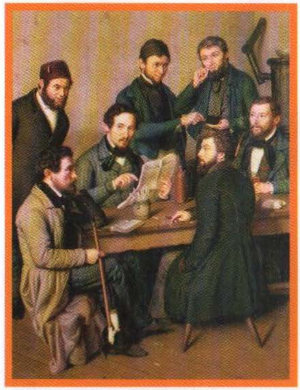
Komünist Manifesto

Marx, *Manifesto*'yu 1830'larda, her ikisi de Almanya'da akademik felsefe çalışırlarken tanıştığı Alman filozof Friedrich Engels'le birlikte yazmıştır. Engels maddi destek, fikirler ve olağanüstü yazma becerisini ortaya koymasına rağmen ortak yayınlarının arkasındaki gerçek dehanın Marx olduğu kabul edilir.

1840'ların başları ve ortalarından itibaren tuttukları özel notlarda Marx ve Engels önceki filozofların dünyayı yorumlamanın peşine düştüklerini, oysa kendilerinin amacının onu değiştirmek olduğunu vurgularlar. 1850'ler ve 60'lar boyunca Marx, aralarında 40 sayfalık bir kitapçık olan *Komünist Manifesto*'nun da bulunduğu pek çok kısa dokümanda fikirlerini olgunlaştırır.

Manifesto - bir grup küçük ve nispeten yeni, radikal Alman filozofu tarafından ortaya konan yeni bir inanç sistemi olan- komünizmin değerlerini ve siyasi programını açıklamaya yöneliktir. Toplumun doğrudan çatışma içinde olan iki sınıfa indirgendiğini öne sürer; bunlar burjuva (sermaye sahibi sınıf) ve proletaryadır (çalışan sınıf).

"Burjuva" kelimesi Fransızca genel halk tabakasından yükselerek kendi işine sahip olmuş ve onu yürüten mülk sahibi tüccar anlamındaki *burgeis*'ten veya

Entelektüel tartışma her ne kadar kendisi felsefenin görevinin fikirleri tartışmak değil gerçek değişimler meydana getirmek olduğuna inansa da Marx'ın yazdığı dönemlerde Almanya'da çok yaygındır.

"burgher"den türemiştir. Marx, Amerika'nın keşfi ve sömürgeleştirilmesinin, Hint ve Çin pazarlarının açılmasının, ticaret yapılacak mallardaki artışın 19. yüzyılın ortalarından itibaren ticaret ve sanayide neden olduğu hızlı gelişmeyi anlatır. Zanaatkârlar artık yeni pazarların büyüyen ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda malı üretememişler ve onların yerini üretim sistemleri almıştır. *Manifesto*'nun da söylediği gibi "pazarlar büyümeye talepler artmaya devam etmektedir".

Burjuva değerleri

Marx tüm bu ticareti kontrol eden burjuvanın insanlar arasında "çıplak bir çıkar ilişkisinden, duygusuz bir 'nakit alışverişinden'" başka bir bağ bırakmadığını öne sürer. İnsanlar bir zamanlar kim oldukları ile değerlendirilirlerken burjuvalar artık "kişisel değerleri ticari değere indirgemişlerdir". Ahlaki, dini ve hatta duygusal değerler bir yana

Ayrıca bkz.: Niccolò Machiavelli 102–07 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Adam Smith 160–63 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Ludwig Andreas Feuerbach 189 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21

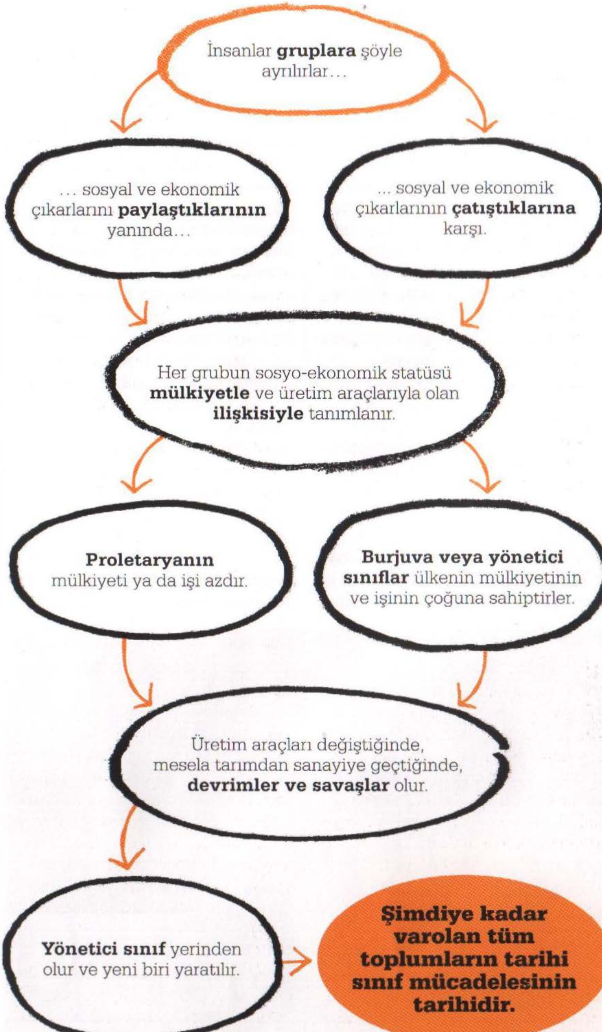
bırakılmış -bilim insanlarından ve hukukçulardan rahiplere, şairlere kadar- herkes para ödenen işçiler konumuna getirilmişlerdir. Marx burjuvanın, dini ve politik "illüzyonlar"ı kaldırıp yerine "çıplak, utanmaz, doğrudan, hayvani bir istismar" düzeni getirdiğini yazar. Bir zamanlar halkın özgürlüklerini koruyan ayrıcalıkların, "vicdansız bir özgürlük – Serbest Ticaret" uğruna bir kenara atıldığını ileri sürer.

Marx'a göre bu durumun tek çözümü ekonomik üretimin tüm araçlarının (arazi, hammadde, gereçler ve fabrikalar gibi) ortak mülkiyet haline gelmesi ve bu şekilde toplumdaki her bireyin kendi kapasitesine göre çalışıp gereksinimlerine göre tüketmesidir. Bu, zenginlerin yoksulların sırtından geçinmesini engellemenin tek yoludur.

Diyalektik değişim

Marx'ın değişim süreci mantığının altındaki felsefe büyük oranda, gerçekliği gelinen bir nokta olarak değil sürekli bir değişim süreci olarak tanımlayan selefi Georg Hegel'den gelmektedir. Ona göre değişimin nedeni, her fikir ve duru-

> "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre..."
> **Karl Marx**

mun ("tez" olarak bilinir) kendi içindeki bir çelişki ("antitez") yüzünden değişim geçirerek sonunda yeni bir durum veya fikir ("sentez") oluşmasına neden olduğu gerçeğidir. Bu sürece diyalektik denir.

Hegel dünyadaki hiçbir şeyi olduğu gibi deneyimleyemeyeceğimize ancak bize göründüğü gibi deneyimleyebileceğimize inanır. Ona göre varoluş esas olarak zihin ve ruhtan oluşur, bu yüzden de tarihin sayısız diyalektik döngüden geçen yolculuğu aslında ruhun mutlak bir uyum durumuna doğru gelişimi ya da *Geist*'tir. Hegel ve Marx işte tam da bu noktada ayrılır. Marx sürecin ruhsal bir gelişim yolculuğu olmadığı ama gerçek bir tarihsel değişim olduğunda ısrarlıdır. Sürecin sonunda oluşan çelişkisiz durumun Hegel'in öngördüğü ruhsal mutluluk değil herkesin daha büyük bir bütünün iyiliği için uyum içinde çalıştığı mükemmel toplum olduğunu öne sürer.

Sınıfların oluşumu

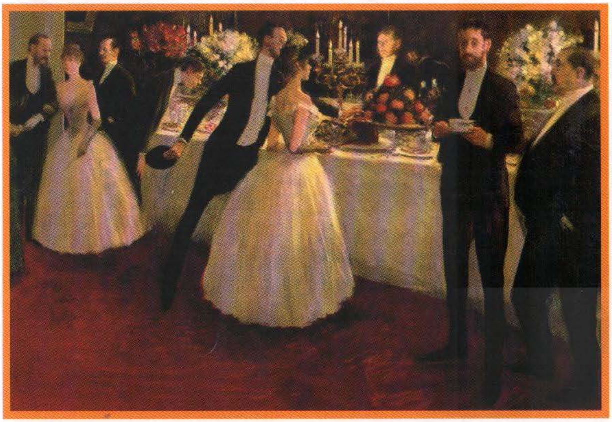
Eski çağlarda insanlar ihtiyaç duydukları her şeyi -giysi, yiyecek, barınma- üretmekten sorumluydular ama ilk toplumlar oluşmaya başlayınca insanlar birbirlerine daha çok dayanmaya başladılar. Bu da İskoç ekonomist ve filozof Adam Smith'in tanımıyla insanların mal veya emek alışverişlerinde "pazarlık yapma"ya başlamalarına neden oldu. Marx bu değiş-tokuş sisteminin insanların işlerinde uzmanlaşmalarını getirdiği konusunda Smith'le aynı fikirdedir ancak bu yeni uzmanlaşmanın (ya da "iş"in) aynı zamanda onları tanımladığına da dikkat çeker. Bir insanın uzmanlığı ya da işi neyse, ister tarım işçisi olsun ister toprak ağası, bu, o kişinin nerede yaşadığını, ne yiyip içtiğini ve ne giydiğini, aynı zamanda toplumda kimlerle ortak çıkarları paylaştığını ve kimlerle çıkarının çatıştığını belirler. Bu durum zaman içinde çatışma içinde ayrı sosyo-ekonomik sınıfların oluşmasına neden olmuştur.

Marx'a göre insanlık tarihinde, mülkiyet sahipliğinin dört şekli üzerine temellenen dört önemli evre vardır: ilk başlarda ortak mülkiyetin geçerli olduğu kabile sistemi; antik çağın komünal ve devlet mülkiyet sistemi (kölelik ve özel mülkiyet de burada başlar); feodal veya gayrimenkul mülkiyet sistemi ve modern kapitalist üretim sistemi. Bu evrelerin her biri farklı bir ekonomik sistemi -ya da üretim modelini- temsil eder ve aralarındaki geçişler, bir yönetici sınıfın diğeriyle yer değiştirdiği tarihteki fırtınalı siyasi olaylar, savaşlar ve devrimlerle belirlenir. *Komünist Manifesto* herhangi bir çağda, herhangi bir toplumda mülkiyet sahipliği sistemini kavramak o toplumun sosyal ilişkilerini de kavramaktır görüşünü popülarize eder.

> Yönetici sınıfın fikirleri her çağda yönetici fikirlerdir.
> **Karl Marx**

Kültürel kurumların yükselişi

Marx ayrıca herhangi bir toplumun ekonomik temel analizini yapmanın bize onun mülkiyet sisteminin geçirdiği değişikliğini olduğu kadar -siyaset, hukuk, sanat, dinler ve felsefeler gibi- "üstyapılarını" da görme imkânı verdiğine inanır. Bunlar yönetici sınıfın çıkarlarına

Varlıklı burjuvalar 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda hayatın tüm lükslerinin tadını çıkarırlarken, onların şirketlerinde ve arazilerinde çalışan işçiler korkunç derecede yoksul bir hayat sürmektedirler.

İnsanların gerçek mutlulukları için onlara aldatıcı bir mutluluk kaynağı olan dinin ortadan kaldırılması şarttır.
Karl Marx

hizmet etmek, değerlerini ve çıkarlarını teşvik etmek, dikkatleri siyasi gerçekliklerden uzaklaştırmak için geliştirilirler. Ancak aslında olayları ve kurumları belirleyen bu yönetici sınıflar bile değildir. Hegel her çağın *Zeitgeist*'ın ya da çağın ruhunun etkisi altında olduğunu söyler ve Marx da ona katılır. Ancak Hegel, *Zeitgeist*'ı zaman içinde gelişen bir Mutlak Ruh'un belirlediğini düşünürken, Marx bunun çağın sosyal ve ekonomik ilişkileri ile belirlendiğine inanır. Bu ilişkiler bireylerin ve toplumların fikirlerini, "bilinç"lerini tanımlar. Marx'ın görüşünde insanlar çağlarına damga vurmazlar, çağlar, belli bir kalıba sokarak insanları biçimlendirirler.

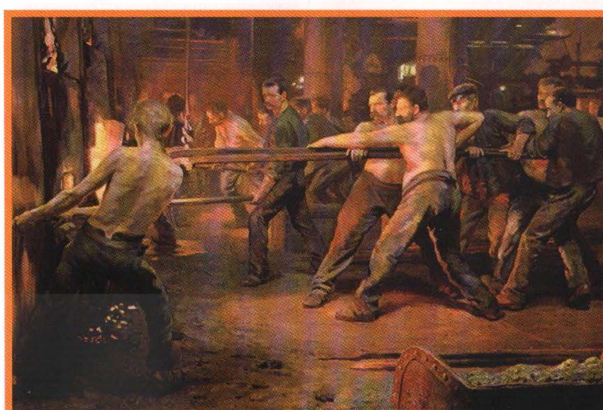
Marx'ın, Hegel'in felsefesini ruhun yolculuğundan sosyal ve ekonomik üretim modellerinden birisine revize etmesi aynı zamanda başka bir Alman filozof, Ludwig Feuerbach sayesinde de olmuştur. Feuerbach geleneksel dinin -hiçbir mantıkla desteklenemediği için- entelektüel anlamda uydurma olduğuna ve insan acılarının genel toplamına katkıda bulunduğuna inanır. İnsanların kendi kafalarında, insanlığın en büyük değerlerinin birleşiminden oluşan tanrılar yaptıklarını ve sonra "rüyalarını" gerçek dünyaya tercih ederek bu tanrılara ve icat edilmiş dinlere dört elle bağlandıklarını öne sürer. İnsanlar kendi yarattıklarını unuttukları bir tanrıyla kendileri arasında kendi aleyhlerine sonuçlanan mukayeseler yaparak kendilerine yabancılaşırlar.

Marx insanların dine sarılmalarının nedeninin nefsin küçümsenmeyeceği ya da yabancılaştırılmayacağı bir yerin özlemini çekmeleri olduğuna katılır ancak bunun otoriter bir tanrıya değil günlük hayatlarındaki maddi olgulara bağlı olduğunu söyler. Marx'a göre cevap sadece dinin sonunda değil aynı zamanda toplam bir sosyal ve siyasi değişimde yatmaktadır.

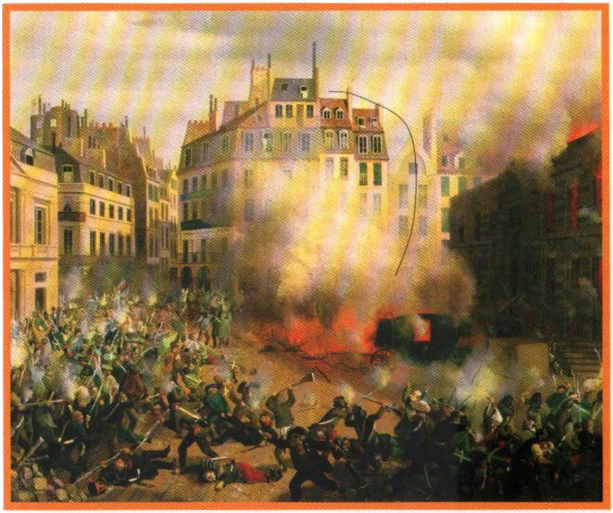
Marksist ütopya

Komünist Manifesto'nun insanlık tarihinin burjuva ve proleter sınıfların da doğmasına neden olan genel bir açıklamasının yanında politika, toplum ve ekonomi hakkında pek çok başka iddiası da vardır. Örneğin kapitalist sistemin sadece sömürüye dayanmakla kalmayıp aynı zamanda finansal açıdan doğası gereği, tekrarlayan ve giderek daha vahşileşen ticari krizlere, artan işgücü ihtiyacına ve gerçekten devrimci bir proletaryanın ortaya çıkışına neden olacak kadar istikrarsız olduğunu savunur. Ve bu devrimci sınıf tarihte ilk kez insanlığın bu kadar geniş bir çoğunluğunu temsil etmektedir.

Bu gelişmeler giderek daha da karmaşıklaşan üretim süreci tarafından desteklenmektedir. Marx teknolojinin geliştikçe giderek artan işsizliğe, daha çok sayıda insanın üretim araçlarına yabancılaşmasına neden olacağı öngörüsünde bulunur. Bu da toplumu çok sayıda yoksul insan ve üretim araçlarının sahibi olan ve onları kontrol eden az sayıda insan olarak ikiye bölecektir. Diyalektiğin yasalarına göre bu çatışma yeni, sınıfsız bir toplum kurmak için şiddetli bir devrimle sonuçlanacaktır. Bu da diyalektiğin sonunu gösteren

Sanayi Devrimi uzmanlaşmış yetenekleri ücretli işlere yönlendirir. İnsanlar bunun üzerine benzer sosyo-ekonomik gruptakilerden oluşan gruplar veya sınıflar oluştururlar.

Sosyalizmden esinlenen devrimler
Komünist Manifesto'nun yayınlanmasından hemen sonra Avrupa'yı silip süpürdüler. Bunlar arasında 1848'de Paris'teki Şubat Devrimi de vardı.

ütopik, çatışmasız bir toplumu oluşturacaktır. Marx bu mükemmel toplumun yönetilmeye değil sadece idareye ihtiyacı olduğunu düşünür, ki bu da devrimin liderleri, yani komünist "parti" (bununla belirli bir organizasyonu değil davaya sadakatle bağlı olanları kast etmektedir) tarafından yürütülecektir. Marx'ın "proletarya diktatörlüğü" adını verdiği bu yeni devlet çeşidiyle insanlar gerçek demokrasinin ve sosyal mülkiyetin tadını çıkartacaklardır. Marx, mükemmel topluma götüren üretim biçimindeki bu son değişiklikten kısa süre sonra o güne kadar anlaşıldığı biçimiyle siyasi iktidarın da sona ereceğini çünkü artık siyasi anlaşmazlık ya da suç işlemek için ortada bir neden kalmayacağını öngörür.

Siyasi iktidar

Marx Avrupa'da burjuva ile maaşlı çalışan sınıf arasındaki yoğun sınıf çatışmalarının sonucunun ancak geniş halk kitleleri mülksüz kalıp emeklerini maaş karşılığında satmak zorunda kalınca ortaya çıkacağını öngörür. Yoksulluğun az sayıdaki olağanüstü zenginliklerle yan yana bulundurulmasının giderek daha çok göze batacağını ve komünizmin giderek daha cazip görüneceğini düşünmektedir.

Ancak Marx komünizm karşıtlarının ayrıcalıklarından kolaylıkla vazgeçmelerini beklemez. Tarihin her döneminde yönetici sınıflar ekonomik hâkimiyetlerini güçlendirmek için yasama ve yürütmeyi kontrol etmenin avantajlarından faydalanmışlardır. Marx modern devletin aslında "burjuva sınıfının işlerini yürütmek için bir komite" olduğunu söyler ve dışarıda bırakılan grupların kendi çıkarlarının da gözönüne alınması için sürdürdükleri mücadeleleri, daha temeldeki ekonomik çatışmaların içlerinde ifade bulduğu basit, kısa vadeli yöntemler olarak tanımlar. Marx siyasi nüfuzun ve partilerin iktidara gelmek ve bunu sürdürmek için sanki kamu çıkarını gözetiyormuş gibi görünmek zorunda olan ve aslında sadece yönetici sınıfların ekonomik çıkarlarına hizmet eden araçlar olduklarını düşünür.

Devrime giden yol

Marx'ın özgünlüğü yenilerini yaratmaktansa daha önceden varolan fikirleri birleştirmesinden gelmektedir. Sistemi, Alman idealist filozoflarından, özellikle de Georg Hegel ve Ludwig Feuerbach'tan; Jean-Jacques Rousseau gibi Fransız politik teorisyenlerinden ve İngiliz politik ekonomistlerinden, özellikle de Adam Smith'den fikirler kullanır. Marx, 19. yüzyılın birinci yarısında tanınmış bir siyasi doktrin haline gelen sosyalizmden mülkiyet, sınıf, sömürü ve ticari krizler hakkında pek çok fikir çıkarmıştır.

Marx, *Manifesto*'yu kaleme alırken havada kesinlikle sınıf mücadelesinin kokusu vardır. *Manifesto* 1848'de ve 1849'da kıta Avrupa'sındaki pek çok ülkede

> Avrupa'nın aklından hiç çıkmayan bir hayal var: komünizm hayali.
> **Karl Marx**

monarşilere karşı yapılan bir dizi devrimden hemen önce yazılmıştır. Önceki on yıllarda, kıta Avrupa'sı henüz İngiltere'de başlayan sanayi devrimiyle tanışmamış da olsa önemli sayıda insan iş bulmak için kırsal kesimden şehirlere göç etmiştir. Yoksul kitleler tarafından mevcut duruma karşı hissedilen hoşnutsuzluk dalgası liberal ve milliyetçi birtakım politikacılar tarafından sömürülmüş, sonunda hepsi bastırılacak ve çok az kalıcı değişime neden olacak devrimler Avrupa'yı dalgalandırmıştır.

Ancak *Manifesto*'ya ikonik bir konum kazandıran 20. yüzyılda Rusya, Çin ve pek çok diğer ülkede gerçekleşen devrimlere esin kaynağı olmasıdır. Marx'ın teorilerinin başarısı uygulamada sınıfta kalmıştır: Stalin Rusya'sında, Mao Zedong Çin'inde ve Pol Pot Kamboçya'sındaki baskılar Marx'ın siyasi ve tarihi teorilerinin itibarını büyük ölçüde düşürmüştür.

Marksizmin eleştirisi

Marx komünizmin esasen tarımsal olan bu toplumlarda bu tür barbarca uygulamalarla hayata geçeceğini öngörmemiş olsa da fikirleriyle pek çok eleştiriye hedef

20. yüzyılın Marksist devletleri kendilerini ütopya olarak tanıttılar. Yaygın biçimde, mutlu, özgürleştirilmiş vatandaşlarının başarılarını yücelten resim ve heykeller yapmışlardır.

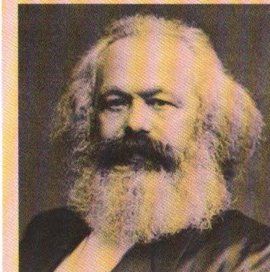
olmuştur. Öncelikle Marx hep devrimin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Bu, diyalektiğin esasıdır ama insan yaratıcılığı her zaman farklı seçenekler üretebildiği ve diyalektik de aşamalı reformlarla oluşacak bir gelişmeye olanak tanımadığı için bu görüşün basitliği de apaçıktır.

İkinci olarak Marx proletaryaya tümüyle iyi özellikler yüklemekte ve komünist toplumun bir şekilde yeni bir insan tipi doğuracağını iddia etmektedir. Bu kusursuz proletaryanın diktatörlüğünün önceki vahşi diktatörlüklerden nasıl farklı olabileceğini ve iktidarın yozlaştırıcı etkilerinden nasıl korunacağını ise hiç açıklamamıştır.

Üçüncüsü de Marx başarılı bir devrimin ardından özgürlüğe karşı ortaya çıkabilecek yeni tehditler olasılığını nadiren dile getirmiştir; suçun tek gerçek nedeninin yoksulluk olduğunu varsaymaktadır. Kendisini eleştirenler de milliyetçiliğin güçlerini yeterince anlamadığını ve politikada kişisel liderliğin rolü ile ilgili uygun bir açıklama getirmediğini ileri sürmüşlerdir. Gerçekte 20. yüzyıl komünist hareketi, komünistlerin iktidara geldiği hemen her ülkede aşırı güçlü kişilik kültleri yaratmıştır.

Kalıcı etki

Teorilerinin neden olduğu eleştiriler ve krizlere rağmen Marx'ın fikirleri çok etkili ve ilham verici olmuştur. Ticari kapitalizmin sert bir eleştirmeni, ekonomik ve sosyal bir teorisyen olarak Marx'ın günümüz politika ve ekonomisinde bile hâlâ güncelliğini koruduğu düşünülmektedir. Pek çok kişi 20. yüzyıl Rus-İngiliz filozofu Isaiah Berlin'in *Komünist Manifesto*'nun "bir dâhinin eseri" olduğu görüşüne katılmaktadır. ■

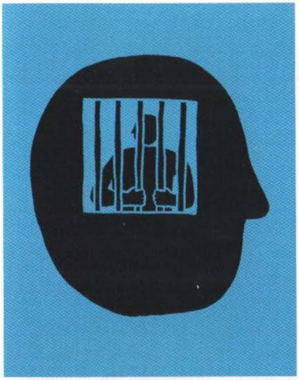
Karl Marx

19. yüzyılın en ünlü devrimci düşünürü, Alman şehri Trier'de doğdu. Sonradan Hıristiyanlığa geçen Yahudi bir avukatın oğlu olan Karl Marx, ileride eşi olacak Jenny von Westphalen'le de tanıştığı Bonn Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde çalıştı ve ardından gazetecilik yaptı. Demokrasiyi öven bir yazısı Prusya kraliyet ailesi tarafından sansürlendi, kendisi de Fransa ve Belçika'ya sürgüne gönderildi. Bu süre içinde yine bir Alman olan Friedrich Engels'le beraber özgün bir komünizm teorisi geliştirdi.

Marx 1848-1849 devrimleri sırasında Almanya'ya döndü ama bunlar bastırılınca hayatının geri kalanını geçirmek üzere Londra'ya sürgüne gitti. Eşi ile birlikte aşırı yoksul bir yaşam sürdü ve 64 yaşında vatansız biri olarak öldüğünde cenazesine sadece 11 kişi katıldı.

Önemli eserleri

1846 *Alman İdeolojisi*
1847 *Felsefenin Sefaleti*
1848 *Komünist Manifesto*
1867 *Kapital: 1. Cilt*

BİR YURTTAŞ BİR AN İÇİN BİLE OLSA VİCDANINI YASA KOYUCUNUN ELİNE BIRAKMALI MIDIR?

HENRY DAVID THOREAU (1817–1862)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Non-konformizm

ÖNCE
MÖ y. 340 Aristoteles şehir-devletin bireyden daha önemli olduğunu öne sürer.

1651 Thomas Hobbes güçlü yönetimi olmayan toplumun anarşiye kayacağını söyler.

1762 Jean-Jacques Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*'de halkın iradesi ile gelen yönetimi destekler.

SONRA
1907 Mahatma Gandhi, Güney Afrika'daki pasif direniş mücadelesinin esin kaynağı olarak Thoreau'yu gösterir.

1964 Martin Luther King sivil itaatsizlik ve direniş yoluyla ırk ayrımcılığına karşı mücadelesi nedeniyle Nobel Barış Ödülü'ne layık görülür.

Jean-Jacques Rousseau'nun, doğanın özünde iyi olduğunu öne sürmesinden yaklaşık bir yüzyıl sonra Amerikalı filozof Henry Thoreau "tüm iyi şeyler vahşi ve özgürdür" diyerek, insanların yasalarının bireysel özgürlükleri korumak yerine onları bastırdığını söyleyerek bu fikri daha ileriye taşımıştır. Thoreau siyasi partilerin zorunlu olarak tek taraflı olduklarını ve politikalarının genellikle bizim ahlaki inançlarımızla ters düştüğünü düşünür. Bu nedenle de adil olmayan yasalara karşı çıkmanın bireyin görevi olduğunu ve bu tür yasaların çıkmasına pasif biçimde izin vermenin onları etkili biçimde onaylamak olduğunu savunur. "Herhangi bir aptal bir kural koyabilir ve başka bir aptal da bunu dert edebilir" sözünü İngiliz grameri için söylemiştir ama aynı ilke siyaset felsefesi için de kullanılabilir.

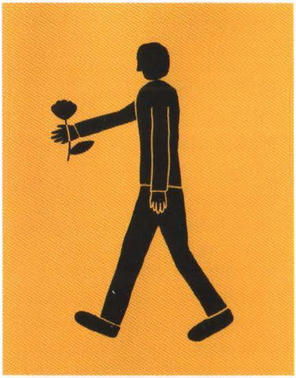
1849'da yazdığı *Sivil İtaatsizlik* adlı eserinde bir yurttaşın şiddet içermeyen direniş yoluyla vicdani ret hakkı olduğunu savunur; kendisi de Meksika'daki savaşı destekleyen ve köleliği devam ettiren vergileri reddederek bunu hayata geçirmiştir.

Thoreau'nun görüşleri çağdaşlarından Karl Marx'la ve Avrupa'da o dönemde egemen olan, şiddet eylemlerine çağıran devrimci ruhla taban tabana zıttır. Ancak daha sonraki yıllarda Mahatma Gandhi ve Martin Luther King gibi sayısız direniş hareketi lideri tarafından benimsenmişlerdir. ■

Mahatma Gandhi'nin Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı sivil itaatsizlik mücadelesi, tuz üretimini kontrol eden adaletsiz yasaları protesto edici 1930 Mart'ındaki Tuz Yürüyüşü'nü de içerir.

Ayrıca bkz.: Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Adam Smith 160–63 ▪ Edmund Burke 172–73 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Isaiah Berlin 280–81 ▪ John Rawls 294–95

ŞEYLERİN NE GİBİ ETKİLERİ OLDUĞUNU DÜŞÜNÜN

CHARLES SANDERS PEIRCE (1839–1914)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Pragmatizm

ÖNCE
17. yüzyıl John Locke fikirlerimizin kökeninin duyusal izlenimlerimizden geldiğini söyleyerek rasyonalizme karşı çıkar.

18. yüzyıl Immanuel Kant deneyimimizin ötesinde ne olduğuyla ilgili tahminlerin anlamsız olduğunu savunur.

SONRA
1890'lar William James ve John Dewey pragmatizm felsefesi üzerinde çalışmaya başlarlar.

1920'ler Viyana'daki mantık pozitivistleri doğrulama teorisini -bir önermenin anlamının onu doğrulayan yöntem olduğu- formüle ederler.

1980'ler Richard Rorty'nin pragmatizm versiyonu doğruluk kavramından vazgeçilebileceğini savunur.

Charles Sanders Peirce pragmatizm olarak bilinen felsefi hareketin öncüsü olan bir bilim adamı, mantıkçı ve bilim filozofudur. Metafizik fikirlerden -deneyimlediğimiz dünyanın ötesinde bir "gerçek" dünya olduğu fikri gibi- derinlemesine kuşku duyan Peirce bir keresinde okurlarından şu teorinin ne gibi bir yanlışlığı olduğunu düşünmelerini istemiştir: elmas aslında yumuşaktır ama sadece dokunulunca sertleşir.

Peirce bu tür bir düşüncede "hiçbir yanlışlık" olmadığını savunur çünkü ona göre aksini kanıtlamanın imkânı yoktur. Ancak ("elmas" veya "sert" gibi) bir kavramın anlamının kavramın ilişkili olduğu nesne ya da özellikten -ve duyularımız üzerinde bıraktığı etkiden- geldiğini öne sürer. Bu yüzden denemeden önce elmasın "dokununcaya kadar yumuşak olduğunu" düşünmek de "hep sert" olduğunu düşünmek de ilgisiz olacaktır. İki teoriye göre de elmas aynı şekilde hissedilecek ve tam olarak aynı şekilde kullanılacaktır. Ancak ilk teori birlikte çalışmak için çok daha zor bu nedenle de bizim için daha az değerlidir. Bir kavramın anlamının onun nesnesinin duyusal etkisi olduğuyla ilgili bu fikir pragmatik kural olarak bilinir ve -"doğru"nun gerçeğin bizim en çok işimize yarayan açıklaması olduğu inancı olan- pragmatizmin kurucu prensibi haline gelmiştir.

Peirce'nin başarmaya çalıştığı en önemli şeylerden biri de bilimde, felsefede ve teolojideki pek çok tartışmanın anlamsız olduğunu göstermektir. Bunların genellikle gerçek değil kelimeler hakkındaki tartışmalar olduğunu çünkü bu tartışmaların duyular üzerinde hiçbir etkileri olmadığını iddia eder. ■

> Bilim için hiçbir şey hayati değildir; olamaz.
> **Charles Sanders Peirce**

Ayrıca bkz.: John Locke 130–33 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ William James 206–09 ▪ John Dewey 228–31 ▪ Richard Rorty 314–19

YAPTIKLARINIZ BİR FARK YARATIYORMUŞ GİBİ DAVRANIN

WILLIAM JAMES (1842–1910)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Pragmatizm

ÖNCE
1843 John Stuart Mill'in *Mantık Sistemi* bir şeyin doğru olduğuna dair inancımıza nasıl geldiğimiz üzerinde çalışır.

1870'ler Charles Sanders Peirce yeni pragmatist felsefesini *Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz* adlı kitabında tanıtır.

SONRA
1907 Henri Bergson'un *Yaratıcı Evrim*'i gerçekliği bir durum değil bir akış olarak tanımlar.

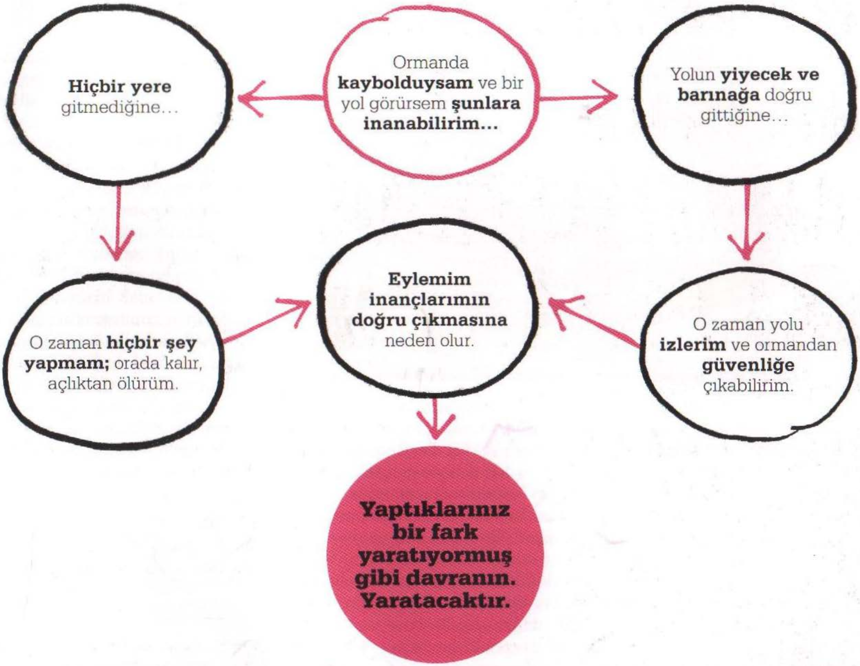
1921 Bertrand Russell *Zihnin Analizi*'nde gerçekliği saf deneyim olarak açıklar.

1925 John Dewey *Deneyim ve Doğa*'da "enstrümantalizm" olarak bilinen pragmatizmin kişisel bir versiyonunu geliştirir.

Birleşik Devletler'in bağımsız bir ulus olarak oluşmaya başladığı 19. yüzyılda Henry David Thoreau ve Ralph Waldo Emerson gibi New Englandlı filozoflar Avrupalı Romantik görüşlere hatırı sayılır bir Amerikan bakış açısı getirdiler. Ama gerçekten orijinal fikirlerle ortaya çıkanlar Bağımsızlık Bildirisi'nden yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşayan ilerki nesiller olacaktı.

Bunlardan ilki olan Charles Sanders Peirce pragmatizm adını verdiği bir bilgi teorisi geliştirmiş ancak o dönemde fazla ses getirmemiş ve Peirce'nin fikirlerini savunup ileriye götürmek hayat boyu arkadaşlık ettiği -Ralph Emerson'un

Ayrıca bkz.: John Stuart Mill 190–93 ▪ Charles Sanders Peirce 205 ▪ Henri Bergson 226–27 ▪ John Dewey 228–31 ▪ Bertrand Russell 236–39 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Richard Rorty 314–19

vaftiz oğlu- William James'e düşmüştür.

Doğru ve yararlılık

Peirce'nin pragmatizminin merkezinde teori bilgiyi sadece gözlemleyerek değil yaparak edindiğimiz ve bu bilgiye sadece bize -şeyleri yeterince açıklayabilmesi anlamında- yararlı olduğu müddetçe dayandığımızdır. Bu işlevi artık yerine getiremez hale gelince veya daha iyi açıklamalar onu gereksiz hale getirince başkasıyla değiştiririz. Örneğin tarihe bakarak fikirlerin, dünyanın düz olduğunu düşünmekten yuvarlak olduğunu anlamaya, evrenin merkezi olduğunu varsaymaktan uçsuz bucaksız bir evrendeki bir gezegenden ibaret olduğunu fark etmeye doğru dünyayı nasıl sürekli olarak değiştirdiğini görebiliriz. Eski varsayımlar doğru olmasalar ve evrenin kendisi değişmemiş de olsa yeterli açıklama yapabildikleri kendi zamanlarında kusursuz şekilde işe yaramışlardır. Bu da bilginin açıklayıcı bir gereç olarak gerçeklerden nasıl farklı olduğunu göstermektedir. Peirce bilginin doğasını bu şekilde incelemiş ama bu mantığı doğru kavra-

> Bir şeyi sınıflandırmanın her yolu onu belirli bir amaçla elde tutmanın yoludur.
> **William James**

MODERN DÜNYA 1900–1950

1900 — Felsefesinde **"Tanrı öldü"** diyen **Friedrich Nietzsche**'nin ölümü.

1906 — Albert Einstein **izafiyet teorisini** tanıtır.

1907 — **Edmund Husserl** *Fenomenoloji Fikri*'ni yayınlar.

1908 — Henry Ford dünyanın ilk seri üretim arabası olan **Model T Ford**'u üretir.

1910–13 — **Bertrand Russell** ve **Alfred North Whitehead** birlikte filozofları yeni bir analitik yolla tanıştıracak *Matematiğin İlkeleri*'ni yazarlar.

1914–18 — **I. Dünya Savaşı** Rus, Alman, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının çökmesine neden olur.

1917 — Rusya'da **Sovyetler Birliği**'nin doğmasına neden olan **Ekim Devrimi** gerçekleşir.

1921 — **Ludwig Wittgenstein** *Tractatus Logico-Philosophicus*'u yayınlar.

19. yüzyılın sonlarına doğru felsefe bir kez daha bir dönüm noktasına ulaştı. Bilim, özellikle de Charles Darwin'in evrim teorisi (1859), yaratıcı dehasının zirvesine çıkan insanoğlu ile evreni Tanrı'nın yarattığı fikrine gölge düşürdü. Ahlak ve siyaset felsefesi Karl Marx'ın "Din insanların afyonudur" demesiyle tamamen insan merkezli oldu. Arthur Schopenhauer'un ayak izilerini takip eden Friedrich Nietzsche, kökleri Yunan ve Yahudi-Hıristiyan geleneğine uzanan Batı felsefesinin donanımının modern dünya görüşünü açıklamak için yetersiz olduğuna inanıyordu. Eski değerleri ve gelenekleri bir kenara atarak yaşamın anlamını bulmak için radikal bir yeni yaklaşım geliştirdi. Bunu yaparken de 20. yüzyıl felsefesinin çoğunun gündemini belirledi.

Yeni bir analitik gelenek

Felsefenin geleneksel ilgi alanları -neyin varolduğu sorusu gibi- 20. yüzyılın başlarında bir dereceye kadar bilim tarafından cevaplandı. Albert Einstein'ın teorileri evrenin yapısı hakkında daha ayrıntılı bir açıklama sağladı ve Sigmund Freud'un psikoanalitik teorileri insanlara zihnin işleyişi hakkında yeni, radikal bir bakış açısı kazandırdı.

Sonuç olarak filozoflar dikkatlerini ahlak ve siyaset felsefesine ya da felsefe profesyonel akademisyenlerin uzmanlık alanı haline geldiğinden daha soyut mantığa ve linguistik analizlere çevirdiler. Mantık analizi hareketinin -analitik felsefe olarak tanınmıştır- öncü kolunda mantığın felsefi sürecini matematikle bağdaştıran Gottlob Frege'nin eserleri yer aldı. Fikirleri bir İngiliz filozof ve matematikçi olan Bertrand Russell tarafından hevesle alındı.

Russell, Frege'nin anahatlarını çıkardığı mantık prensiplerini Alfred North Whitehead'le birlikte yazdığı *Principia Mathematica*'da ayrıntılı bir matematik analizine ve ardından da aynı prensipleri -felsefi düşüncede devrim yaratan bir hareketle- dile uyguladı. Linguistik analiz süreci 20. yüzyıl İngiliz felsefesinin en önemli konusu haline geldi.

Russell'ın öğrencilerinden biri olan Ludwig Wittgenstein, Russell'ın mantık ve dil üzerindeki çalışmasını geliştirdi ama ayrıca algı, etik, estetik gibi farklı

Rusya'da **Josef Stalin** Komünist Parti'nin Genel Sekreteri olur.

1922

1923

Psikoanalist **Sigmund Freud** *Ego ve İd*'i yayınlar.

Martin Heidegger *Varlık ve Zaman*'ı yayınlar.

1927

1929

Wall Street'in Çöküşü küresel bir ekonomik krize neden olur.

Karl Popper bilimin her zaman tekrarlayan gözlemlerden teorilere gittiği fikrine karşı çıkan *Bilimsel Keşfin Mantığı*'nı yayınlar.

1934

1939–45

Tarihin en kanlı savaşı olan **II. Dünya Savaşı**'nda 60 milyondan fazla insan ölür.

Jean-Paul Sartre *Varlık ve Hiçlik*'le kıta filozoflarının en önemlilerinden biri haline gelir.

1943

1949

Mao Zedong liderliğindeki Komünistler **Çin Halk Cumhuriyeti**'ni ilan ederler.

alanlarda önemli katkılar yaptı ve 20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri haline geldi. Biraz daha genç Viyanalı bir başka filozof, Karl Popper da Einstein'ın eserlerinden yararlanarak bilimsel düşünce ve felsefe arasındaki bağı güçlendirdi.

Bu sırada Almanya'da filozoflar Nietzsche'nin tanrısız bir evrendeki bireyin deneyimi üzerine kurulmuş felsefesinin -varoluşçuluğun- üstesinden gelmeye çalışıyorlardı. Edmund Husserl'in zeminini hazırladığı fenomenoloji (deneyim bilimi) aynı zamanda Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard'dan büyük ölçüde etkilenen Martin Heidegger tarafından ileri taşınıyordu. Heidegger'in 1920'ler ve 30'larda ürettiği eserleri 20. yüzyılın ortalarında II. Dünya Savaşı sırasında Nazi partisiyle olan bağlantılarına dayanarak geniş ölçüde reddedildi ancak eserleri varoluşçuluğun gelişiminde önemli rol oynadılar ve 20. yüzyıl kültürüne önemli katkılar sağladılar.

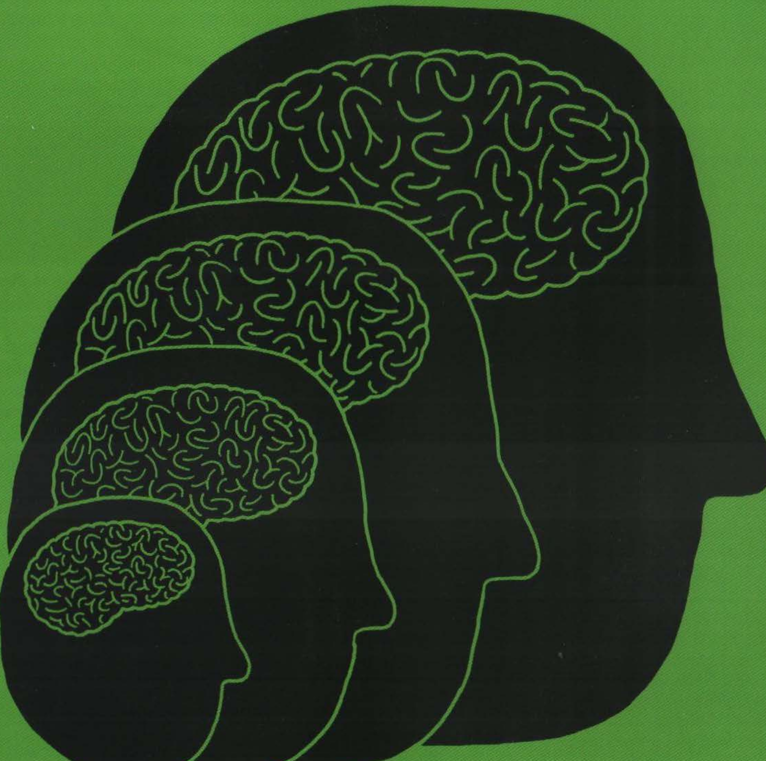
Savaşlar ve devrimler

Diğer kültürel aktiviteler gibi felsefe de 20. yüzyılda meydana gelen kitlesel siyasi ayaklanmalardan etkilendi ama aynı zamanda modern dünyayı şekillendiren ideolojilere de katkıda bulundu. 1920'lerde Sovyetler Birliği'ni kuran devrimin kökleri bir 19. yüzyıl siyaset felsefesi olan Marksizm'den geliyordu. Küresel anlamda tek bir dinden daha fazla yayılan bu teori 1982'ye kadar Çin'in Komünist Parti politikalarına egemen oldu ve Asya'nın her yerindeki geleneksel felsefelerin yerini aldı. 1930'larda Avrupa'daki demokrasiler faşizmin tehdidi altında kaldılar; pek çok düşünür kıtadan İngiltere'ye ve Birleşik Devletler'e kaçmak zorunda kaldı. Totaliter rejimler altında yaşadıkları baskılara bir tepki olarak filozoflar dikkatlerini sol kanada veya liberal politikalara çevirdiler. II. Dünya Savaşı ve onu izleyen Soğuk Savaş 20. yüzyılın ikinci yarısındaki ahlak felsefesini renklendirdi.

Fransa'da varoluşçuluk hepsi romancı olan Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir ve Albert Camus tarafından tanıtıldı. Bu akım Fransız felsefesini edebi kültürün gerekli bir parçası olarak gören yaklaşımla uyum içindeydi. Bu, aynı zamanda 20. yüzyılın son 20-30 yılında kıta felsefesinin yüzünü döndüğü esas yöndü. ■

İNSAN AŞILMASI GEREKEN BİR VARLIKTIR

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844–1900)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

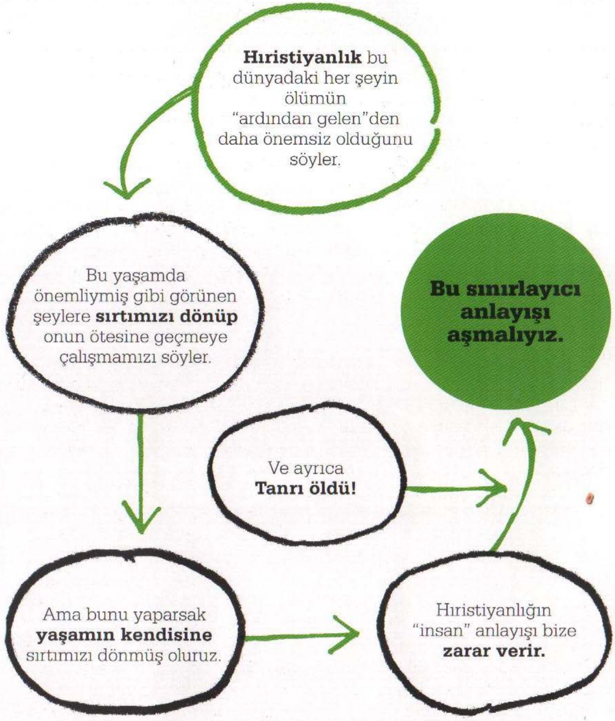
ÖNCE
MÖ 380 Platon diyalogu *Cumhuriyet*'te gerçeklik ve görüntü arasındaki ayrımı inceler.

MS 1. yüzyıl Matta'nın İncil'inde *Dağdaki Vaaz* bu dünyaya sırt çevirip öbür dünyanın büyük gerçekliğine dönmeyi savunur.

1781 Immanuel Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde dünyanın "kendi içinde" nasıl olduğunu bilemeyeceğimizi savunur.

SONRA
1930'lar Nietzsche'nin çalışmaları Nazizm mitolojisini inşa etmeye yardım eder.

1966 Michel Foucault *Şeylerin Düzeni*'nde insanın üstün gelmesinden söz eder.

Nietzsche'nin insanın aşılması gereken bir varlık olduğu fikri, muhtemelen onun en ünlü kitabı olan *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te ortaya atılmıştır. Kitap 1883-1884 yılları arasında üç bölüm olarak yazılmış ve 1885'te dördüncü bölüm eklenmiştir. Alman filozof bunu Batı'nın düşünce tarihine sistemli bir saldırı başlatmak için kullanır. Özellikle hedef seçtiği üç fikir vardır: birincisi "insan" ya da insan doğası hakkındaki, ikincisi Tanrı hakkındaki ve üçüncüsü de ahlak veya etik hakkındaki.

Nietzsche başka bir yerde "çekiçle" felsefe yapmaktan bahseder ve burada da gerçekten Batı'nın felsefe geleneğinin en kutsal görüşlerini, özellikle de bu üç fikirle ilgili olanları paramparça etmekten çekinmemiştir. Bunu şaşırtıcı derecede sert ve ateşli bir tarzla yapar; o kadar ki kitap zaman zaman felsefeden çok kehanete dönüşmüştür. O kadar çabuk yazılmıştır ki ilk bölümü kâğıda dökmek Nietzsche'nin sadece birkaç gününü almıştır. Yine Nietzsche'nin kitabı insanların bir felsefe kitabından beklediği soğukkanlı, analitik tona sahip değilse de yazar yine de hatırı sayılır şekilde tutarlı ve çok iddialı bir vizyon sergilemektedir.

Zerdüşt iner

Nietzsche'nin peygamberinin adı, antik Pers peygamberi Zoroaster'in diğer ismi olan Zerdüşt'tür. Kitap, Zerdüşt'ün 30 yaşında dağlarda yaşamaya gittiğini anlatarak başlar. On yıl boyunca yalnızlığından hoşnuttur, ta ki bir şafak vakti uyanıp dağda tek başına biriktirdiği bilgelikten bunaldığını fark edene kadar. Bu-

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ İmmanuel Kant 164–71 ▪ Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Albert Camus 284–85 ▪ Michel Foucault 302–03 ▪ Jacques Derrida 308–13

nun üzerine bilgeliğini insanlığın kalanıyla paylaşmak için pazar yerine inmeye karar verir.

Kasabaya giderken yolda, bir tepenin eteğinde yaşlı bir münzeviyle karşılaşır. İki adam, on yıl öncesinden, Zerdüşt dağa ilk çıktığı zamandan beri tanışmaktadırlar. Münzevi, Zerdüşt'ün son on yılda değiştiğini görür: Ona göre Zerdüşt dağa çıktığında küller taşımaktayken şimdi, inerken ateş taşımaktadır.

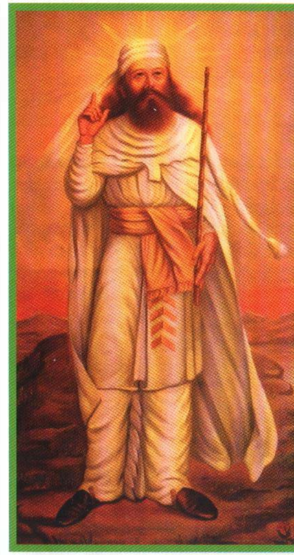
Münzevi, Zerdüşt'e bir soru sorar: "Neden bilgeliğini paylaşma zahmetine giriyorsun?" Zerdüşt'e dağlarda kalmasını söyleyip mesajını kimsenin anlamayacağı uyarısında bulunur. Bu kez Zerdüşt, ona bir soru sorar: münzevi dağlarda ne yapmaktadır? Münzevi şarkı söylediğini, ağladığını, güldüğünü, mırıldandığını ve Tanrı'ya şükrettiğini söyler. Bunu duyan Zerdüşt güler. Sonra münzeviye iyi dileklerini belirterek dağdan aşağı yoluna devam eder. Giderken bir yandan da kendisine şöyle söyler: "Bu nasıl mümkün olabilir? Bu yaşlı münzevi Tanrı'nın öldüğünü henüz duymamış."

Süpermen'i seyretmek

Tanrı'nın ölümü fikri Nietzsche'nin fikirleri arasında belki de en ünlüsüdür ve insanın aşılması gereken bir varlık olduğu fikri ve Nietzsche'nin farklı ahlak anlayışı ile yakından ilişkilidir. Bunlar arasındaki ilişki Zerdüşt'ün hikâyesi ilerledikçe daha çok açığa çıkar.

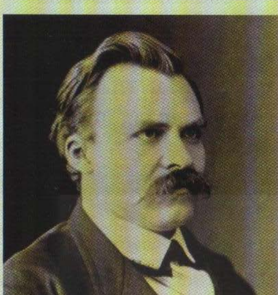
Zerdüşt kasabaya geldiğinde sahneye çıkmak üzere olan bir ip cambazının çevresinde birikmiş bir kalabalıkla karşılaşır ve onların arasına karışır. Daha akrobat ipin üzerinde yürüyemeden karşısına dikilir ve, "Durun! Size Süpermen'i öğreteceğim!" der. Ve kalabalığa iletmek istediği gerçek noktayı anlatmaya başlar: "İnsan aşılması gereken bir varlıktır..." Zerdüşt bunun ardından uzun bir konuşma yapar ama sonuna geldiğinde kalabalık ona sadece güler. Onu da başka bir gösterici ya da ip cambazından evvel sahne alan bir uvertür göstericisi sanmışlardır.

Kitabına bu sıra dışı girizgâhla başlayan Nietzsche, felsefesinin alacağı tepkilerle ve gerçekte söyleyecek hiçbir şeyi olmayan fel-

Peygamber Zoroaster (MÖ y. 628-MÖ 551) Zerdüşt olarak da bilinir ve iyi ile kötünün arasındaki savaşa dayanan bir din kurmuştur. Nietzsche'nin Zerdüşt'ü kendisini "iyi ve kötünün ötesine" yerleştirir.

Friedrich Nietzsche

Nietzsche 1844'de dindar bir ailenin oğlu olarak Prusya'da doğdu; babası, amcası ve büyükbabaları Luteryan din adamlarıydı. Babası ve erkek kardeşi o küçükken öldüler ve Nietzsche annesi, büyükannesi ve iki teyzesi tarafından yetiştirildi. 24 yaşında Basel Üniversitesi'nde profesör oldu ve orada kendisini güçlü bir şekilde etkileyen besteci Richard Wagner'le tanıştı ama ilişkileri bir süre sonra Wagner'in anti-semitizmi yüzünden bitti. Nietzsche 1870'de difteri ve dizanteriye yakalandı, sonrasında da sağlığı bir türlü düzelmedi. 1879'da öğretim üyeliğinden istifa etmek zorunda kaldı ve sonraki on yıl boyunca Avrupa'da dolaştı. 1889'da sokakta, bir atın kırbaçlanmasını engellemek isterken yere yığıldı ve bir daha hiç iyileşmemek üzere sinirsel bir çöküş yaşadı. 1900'de 56 yaşında öldü.

Önemli eserleri

1872 *Trajedinin Doğumu*
1883–85 *Böyle Buyurdu Zerdüşt*
1886 *İyi ve Kötünün Ötesinde*
1888 *İdollerin Alacakaranlığı*

sefi bir gösterici gibi görülmekle ilgili kendi endişelerini ağzından kaçırıyor gibidir. Eğer Zerdüşt'ün etrafına toplanan kalabalığın düştüğü hataya biz de düşmek istemiyorsak ve Nietzsche'nin söylediğini gerçekten anlamak istiyorsak Nietzsche'nin inançlarının özüne inmekte fayda vardır.

Eski değerleri altüst etmek

Nietzsche belli kavramların içinden çıkılmaz şekilde karmakarışık hale getirildiğine inanır. Bu kavramlar insanoğlu, ahlak ve Tanrı'dır. Karakteri Zerdüşt'e Tanrı'nın öldüğünü söyletmesiyle sadece dine bir saldırı başlatmamış, daha cesur bir şey yapmıştır. Buradaki "Tanrı" sadece filozofların hakkında konuştukları ya da dua ettikleri tanrı değil savunduğumuz yüksek değerlerin tümüdür. Tanrı'nın ölümü sadece Tanrı'nın ölmesi değil aynı zamanda doğuştan getirdiğimiz söz konusu yüksek değerlerin de ölümüdür.

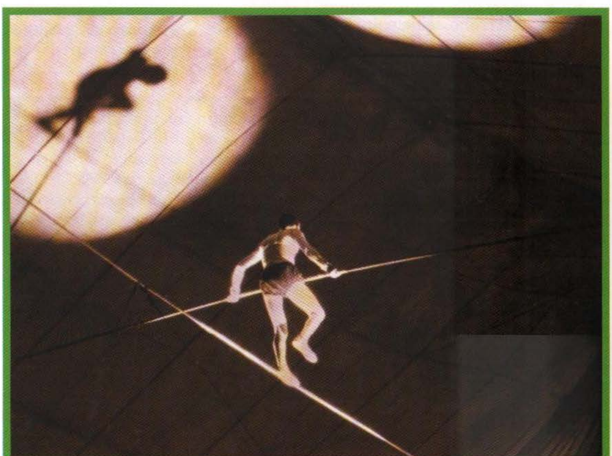
Nietzsche felsefesinin esas amaçlarından biri "tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi" adını verdiği, etikle hayatın anlam ve amacı hakkında alışmış olduğumuz düşünce yöntemlerinin sorgulanması girişimidir. Nietzsche sürekli bunu yaparak, her ne kadar bugüne kadar iyi ve kötü hakkında düşündüğümüz her şeyi altüst etse de hayatı doğrulamanın peşinde olmayan şenlikli bir felsefe başlattığını tekrarlar. "İyi" olduğunu düşündüğümüz şeylerin çoğunun aslında hayatı sınırlamanın ya da ondan sırt çevirmenin yöntemleri olduğunu iddia eder.

Kendimizi toplum önünde aptal konumuna düşürmenin "iyi" olmadığını düşünüyor olabiliriz ve bu yüzden de sokaklarda neşeyle dans etme dürtüsüne karşı koyarız. Tenin arzularının günah olduğunu düşünüyor olabiliriz ve bu arzular uyandığında kendimizi cezalandırırız. İhtiyacımız olduğundan değil öyle yapmanın görevimiz olduğunu düşündüğümüz için bezdirici işlerde çakılıp kalmış olabiliriz. Nietzsche işte bu tür hayatı inkâr eden felsefelere bir son vermek ve bu şekilde insanoğlunun kendisini farklı bir açıdan görmesini istemiştir.

Yaşama küfretmek

Zerdüşt, Süpermen'in gelişini ilan ettikten sonra dini mahkûm etmeye girişir. Geçmişte en büyük küfrün Tanrı'ya küfretmek olduğunu ama artık en büyük küfrün hayatın kendisine küfretmek olduğunu söyler. Zerdüşt'ün dağda yaptığını düşündüğü hata da budur: hayata sırtını dönmek ve orada olmayan bir Tanrı'ya dua etmekle hayata karşı günah işlemiştir.

Tanrı'nın ölümünün arkasındaki tarih ve yüksek değerlerimize inancımızı kaybetmemiz Nietzsche'nin *İdollerin Alacakaranlığı*'nda yayınlanan *Gerçek Dünya Sonunda Nasıl Bir Mit Haline Geldi?* adlı denemesinde anlatılır. Denemenin alt başlığı "Bir Hatanın Tarihi"dir ve Batı felsefesinin olağanüstü biçimde komprime hale getirilmiş bir sayfalık tarihidir. Nietzsche hikâyenin Yunan filozofu Platon'la başladığını söyler.

> İnsan hayvanla Süpermen'in arasına bağlanmış bir iptir; cehennemin üzerine gerili bir ip.
> **Friedrich Nietzsche**

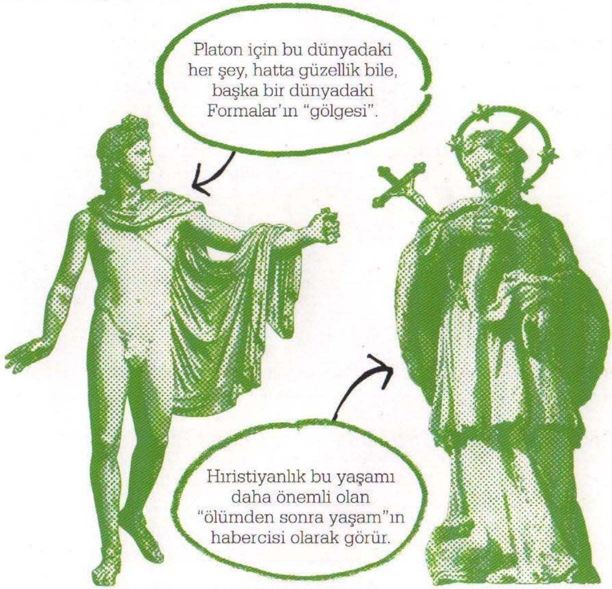
Bir hayvanla Süpermen'in arasındaki insan yaşamı
Nietzsche'ye göre "tehlikeli bir yolculuk, tehlikeli bir geriye bakış, tehlikeli bir titreme ve kekelemedir".

Gerçek dünya

Platon dünyayı, bize duyularımız aracılığıyla görünen "görünür" dünya ve aklımızla kavrayabileceğimiz "gerçek" dünya olarak ikiye ayırır. Platon için duyularımızla algıladığımız dünya "gerçek" değildir çünkü değişebilir ve bozulabilirdir. Platon ayrıca değişmez, kalıcı bir "gerçek dünya" da olduğunu ve bunun akılla kavranabileceğini öne sürer. Bu fikir Platon'un matematik çalışmalarından gelir. Örneğin bir üçgenin şekli ya da fikri daimidir ve akılla kavranabilir. Üçgenin üç kenarlı, iki boyutlu ve açılarının toplamının 180 derece olduğunu biliriz ve bu, biri onu düşünüyor olsun ya da olmasın veya dünyada kaç üçgen olursa olsun her zaman doğru olmaya devam edecektir. Öte yandan dünyada mevcut olan üçgenimsi şeyler (sandviçler, piramitler ve tahtaya çizilmiş üçgen şekiller) sadece bu fikrin veya üçgen biçiminin yansımaları olduğu müddetçe üçgendirler.

Matematikten bu şekilde esinlenen Platon duyular sadece görünür dünyaya erişebilirlerken aklın, kalıcı ve değişmez olan İdeal Formlar dünyasının tümüne erişebileceğini ileri sürer. Bu nedenle, örneğin, iyilik hakkında bir şey öğrenmek istiyorsak, dünyadaki tüm iyilik örneklerinin onun yansımaları olduğu İyilik Formu'nun entelektüel değerlendirmesine ihtiyacımız olacaktır. Bu, dünyayı anlamamızla ilgili geniş kapsamlı sonuçları olan bir fikirdir; özellikle de Nietzsche'nin de işaret ettiği gibi dünyayı bu şekilde bölmek aklın "gerçek dünya"sını değerli her şeyin bulunduğu yer yapacağı ve tersine duyuların "görünür dünya"sı da göreceli olarak önemsiz olacağı için.

Bazı dinler ve felsefeler başka bir yerde daha önemli bir "gerçek dünya" olduğunda ısrarlıdırlar. Nietzsche bunu, bizi bu dünyada dolu dolu yaşamaktan trajik bir biçimde alıkoyan bir mit olarak görür.

Hıristiyan değerleri

Nietzsche bu dünyayı ikiye bölme eğiliminin ayak izlerini takip ederek aynı fikrin Hıristiyan düşüncesinde de yer aldığını bulur. Hıristiyanlık, Platon'un Formları'nın "gerçek dünya"sı yerine alternatif bir "gerçek dünya" yerleştirmiş, erdemli olanlar için gelecekte bir cennet vaat etmiştir. Nietzsche şimdi içinde yaşadığımız dünyanın cennetten daha az gerçek olduğuna ama "iki dünya" fikrinin bu versiyonunda "gerçek dünya" fikrinin ölümden sonra ve bu dünyada Hıristiyan kurallarını izlemek koşuluyla da olsa ulaşılabilir olduğuna inanır. Mevcut dünya, öteki dünyaya bir atlama taşı görevi görmesi haricinde Platon'da da olduğu gibi değersizleştirilmiştir. Nietzsche Hıristiyanlığın gelecek bir hayatın vaadi karşılığında mevcut hayatımızı inkâr etmemizi istediğini öne sürer.

Dünyanın "gerçek" ve "görünür" olmak üzere ikiye ayrıldığı fikrinin Platonik ve Hıristiyan versiyonları kendimiz hakkındaki düşüncelerimizi de ciddi olarak etkilemiştir. Dünyadaki değerli her şeyin bu dünyadan "erişilemez" olduğu varsayımı temelde hayatı inkâr eden bir düşünce biçimine yol açmaktadır. Bu Platonik ve Hıristiyan mirasının bir sonucu olarak içinde yaşadığımız dünyayı kızacağımız, aşağılayacağımız, sırtımızı döneceğimiz, aşacağımız ama kesinlikle keyif almayacağı-

Süpermen olağanüstü güçlü ve zihniyle bedeni bağımsız biridir; Nietzsche onlardan birinin yaşadığını inkâr eder ancak model olarak Napoléon, Shakespeare, Sokrates'i verir.

mız bir dünya olarak görmeye başlarız. Ama bunu yaparken başka bir yere konumlandırılmış bir mit, bir icat, hayal edilmiş bir "gerçek dünya" uğruna hayatın kendisine sırtımızı dönmüş oluruz. Nietzsche tüm dinlerin din adamlarını "ölüm vaizleri" olarak adlandırır çünkü öğretileri bizi, bu dünyaya ve hayattan ölüme doğru sırtımızı dönmemiz için cesaretlendirir. Ama Nietzsche neden Tanrı'nın öldüğünde ısrarcıdır? Bunu cevaplamak için fikirleri Nietzsche'nin eserlerinin arkasındaki felsefeyi anlamada büyük önem taşıyan 18. yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant'ın eserlerine bakmamız gerekir.

Ulaşılamaz bir dünya

Kant bilginin sınırlarıyla ilgilenir. *Saf Aklın Eleştirisi* adlı kitabında dünyayı "kendi içinde" olduğu gibi bilemeyeceğimizi savunur. Ona ne Platon'un inandığı gibi akıl aracılığıyla ulaşabiliriz ne de Hıristiyan görüşünde vaat edildiği gibi ölümden sonra. O vardır (tahmin ediyoruz) ama sonsuza dek erişilemez. Kant'ın bu sonuca varmak için kullandığı nedenler karmaşıktır ama Nietzsche'nin bakış açısı anlamında önemli olan şudur: eğer gerçek dünya kesinlikle erişilmezse -akıllı veya erdemli olanlara bile, bu dünyada veya sonrakinde bile- o zaman bu "yararsız ve gereksiz bir fikirdir". Sonuç olarak ortadan kaldırmamız gereken bir fikirdir. Eğer Tanrı öldüyse cesedi tesadüfen bulan Nietzsche olmalıdır; cinayet silahının üzerinde parmak izleri olansa Kant.

Felsefenin en uzun süreli hatası

"Gerçek dünya" fikrini ortadan kaldırdıktan sonra uzun süredir gündemde olan "gerçek dünya" ve "görünür dünya" ayrımı da parçalanmaya başlar. *'Gerçek Dünya Sonunda Nasıl Bir Mit Haline Geldi?'*de Nietzsche bunu şöyle açıklar: "Gerçek dünyayı yok ettik; geriye ne kaldı? Görünür dünya, herhalde?.. Ama hayır! Gerçek dünyayla birlikte görünür dünyayı da yok ettik." Nietzsche artık felsefenin "en uzun hata"sında sonun başlangıcını görebilmektedir: bu hata felsefenin "görünüm" ve "gerçeklik" arasındaki ayrıma ve iki dünya fikrine delice sevdalanmış olmasıdır. Nietzsche bu hatanın sonunun insanoğlunun zirvesi -tüm insanlığın en yüksek noktası- olduğunu yazar. Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ten altı yıl sonra yazdığı bir denemede "Zerdüşt başlar" diye yazdığı nokta tam da burasıdır.

Bu, Nietzsche için önemli bir dönüm noktasıdır çünkü sadece tek bir dünya olduğu fikrini kavradığımızda tüm değerleri bu dünyanın ötesine koyan yanlışlığı görürüz. Ondan sonra da hepimiz tüm değerlerimizi ve hatta insan olmanın ne demek olduğunu yeniden düşünmek zorunda kalırız. Ve bu felsefi illüzyonların ardında "insan"ın aşılabileceğine dair o eski fikri görürüz. Süpermen, Nietzsche'nin, varolma temelinde yaşamı doğrulayıcı bir vizyonudur. O, öteki

dünyada değil burada anlam taşıyıcı olmuştur; Süpermen "Yeryüzü'nün anlamıdır"

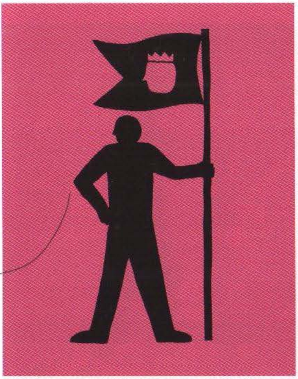
Kendimizi yaratmak

Nietzsche'nin yazıları o yaşarken geniş kitlelere ulaşmamıştır; o kadar ki *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün son bölümünün yayınlanması için cebinden para ödemek zorunda kalır. Ama 1900'deki ölümünden yaklaşık 30 yıl sonra Süpermen fikri, Hitler'in Nietzsche'nin eserlerini okuması sonucunda Nazizm'in retoriğine girmiştir. Nietzsche'nin Süpermen hakkındaki fikirleri ve özellikle Avrupa'ya egemen olan Yahudi-Hıristiyan ahlakının yok edilmesi çağrısı, kendi amaçlarına geçerlilik sağladığını düşündüğünden Hitler'e cazip gelmiştir. Ancak Nietzsche pagan Avrupa'sının daha kırsal, hayatı doğrulayan değerlerine dönüşün yollarını arıyor gibi göründüğünde Hitler onun yazılarını dizginlenemez şiddet ve aşırı ölçüde günahın mazereti olarak görmüştür. Akademisyenlerin ortak görüşü Nietzsche'nin olayların bu türlü gidişatından dehşete düştüğüdür. Olağandışı bir milliyetçilik, vatanseverlik ve sömürgeci yayılım döneminde yazan Nietzsche bu kabulleri sorgulayan az sayıda düşünürden biridir. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün bir yerinde milliyetçiliği yabancılaşmanın veya başarısızlığın bir biçimi olarak kabul ettiğini yazar. Zerdüşt, "Orada devletin bittiği yerde... Orada başlar gereksiz olmayan insan..." der. Nietzsche'nin açık uçlu insan olasılığı fikri II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde pek çok filozof için önemli olmuştur. Din ve insanın kendini değerlendirmesinin önemi ile ilgili fikirlerinin izlerine sonraki yıllarda özellikle Fransız filozofu Jean-Paul Sartre gibi varoluşçuların eserlerinde rastlanabilir. Nietzsche'nin Süpermen'i gibi Sartre da her birimizin kendi varoluşumuzun anlamını tanımlamamız gerektiğini söyler. Nietzsche'nin Batı'nın felsefe geleneğinin aleyhindeki eleştirileri sadece felsefe üzerinde değil, Avrupa ve dünya kültürü üzerinde de etkili olmakla kalmamış, 20. yüzyılda sayısız sanatçı ve yazara ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. ■

> Nietzsche'nin iç gözlem derecesine başka kimse tarafından ulaşılamamıştır.
> **Sigmund Freud**

Nietzsche'nin yazılarının editörü ve sansürcüsü anti-semitik kız kardeşi Elizabeth'ti. Aynı zamanda o aklını kaybettikten sonra arşivini de kontrol etti. Bu da Naziler'in bu yazıları istedikleri gibi yanlış yorumlamalarına fırsat verdi.

KENDİNE GÜVENLİ İNSANLAR GELİR, GÖRÜR VE YENERLER

AHAD HA'AM (1856–1927)

Ahad Ha'am, önde gelen Siyonist düşünürlerden ve manevi Yahudi rönesansının savunucularından Ukrayna doğumlu Yahudi filozof Asher Ginzberg'in takma adıdır. 1890'da, biz bilgeliğe tapmamıza rağmen kendine güvenin daha fazla önemi olduğunu anlatan yarı satirik bir deneme yazmıştır.

Zor veya tehlikeli her durumda kendini tutan, olası hareketlerinin avantaj veya dezavantajlarını değerlendiren hep akıllılardır. Bu sırada (ve akıllıların hiç de onaylamayacağı şekilde) ileri atılan ve genellikle kazanansa hep kendine güvenenlerdir. Ha'am, deli birinin genellikle sonuç aldığını çünkü kendine güvenin bununla atbaşı gittiğini iddia eder ve onu okurken bu iddianın yarı hiciv yarı ciddi olduğunu anımsamamız gerekir.

Bilgelik ve güven

Ha'am orijinal denemesinde deliliğin potansiyel avantajlarını över gibi görünse de belki de, aslında bir hiciv alıştırması olarak yazılan bir metnin yüce gönüllü bir ciddiyet içinde yazılmış gibi okunabileceğinden korkmuş olduğu için sonradan kendini bu görüşten uzaklaştırmıştır. Daha sonra belirttiği gibi kendine güven sadece durumun zorlukları tamamen anlaşıldığı ve değerlendirildiğinde garantilidir.

Ha'am eski bir İbrani deyişini tekrarlamayı sever: "Bir delinin hareketi başarılı olsa bile bu hâlâ bir delinin hareketidir." Bazı durumlarda, altına girdiğimiz işin zorluklarını tamamen anlamadan çılgınca davranırız ama yine de kazançlı çıkarız çünkü şans bizden yanadır. "Ancak," der Ha'am. "Bu, bizim deliliğimizi haklı çıkarmaz."

Eğer hareketlerimizin sonuç vermesini istiyorsak gerçekten de genellikle delilerde rastlanan türden bir kendine güvenin geliştirilmesine ve kullanılmasına ihtiyacımız olabilir. Ama aynı zamanda bu kendine güveni akılla hafifletmek zorundayız, aksi halde hareketlerimiz etkili olmayacaktır. ■

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Kültürel Siyonizm

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl Sokrates kendine güvenle aptallığının itirafını birleştirir.

1511 Desiderius Erasmus, aptalca davranışları över gibi görünen satirik eseri *Deliliğe Övgü*'yü yazar.

1711 İngiliz şair Alexander Pope, "Aptallar, meleklerin adım atmaya korkacakları yerlerde koşar adım dolaşırlar." diye yazar.

1843 Søren Kierkegaard kitabı *Korku ve Titreme*'de inancın "anlamsızlığa güvendiğini" yazar.

SONRA
1961 Michel Foucault, deliliğin tarihi ile ilgili felsefi bir eser olan *Delilik ve Medeniyet*'i yazar.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ■ Søren Kierkegaard 194–95 ■ Michel Foucault 302–03 ■ Luce Irigaray 320

HER MESAJ İŞARETLERDEN OLUŞUR

FERDINAND DE SAUSSURE (1857–1913)

KISACA

DAL
Dil felsefesi

YAKLAŞIM
İşaret bilimi

ÖNCE
MÖ y. 400 Platon isimler ve şeyler arasındaki ilişkiyi inceler.

MÖ y. 250 Stoacı filozoflar linguistik işaretlerle ilgili ilk teoriyi geliştirirler.

1632 Portekizli filozof John Poinsot, *İşaretler Üzerine Bir Tez*'i yazar.

SONRA
1950'ler Saussure'nin dil yapıları analizi Noam Chomsky'nin bir dilin olası kelime kombinasyonlarını yöneten kurallarını göstermeyi amaçlayan üretici dilbilgisi teorisine esin kaynağı olur.

1960'lar Roland Barthes işaretlerin ve işaret biliminin edebi uygulamalarını inceler.

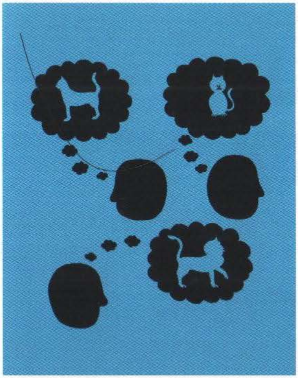
Saussure dilin bir "işaretler" sisteminden oluştuğunu ve bu işaretlerin dilin temel birimleri olduğunu gören İsviçreli bir 19. yüzyıl filozofudur. Çalışmaları işaret bilimi olarak bilinen yeni bir teorinin temelini oluşturur. Bu yeni işaretler teorisi 20. yüzyılda, "her mesaj işaretlerden oluşur" diyerek işaret bilimini özetleyen Rus Roman Jakobson gibi başka filozoflar tarafından geliştirilmiştir.

Saussure bir işaretin iki şeyden oluştuğunu söyler. İlki bir ses imgesi olan "imleyen"dir. Bu, gerçek ses değil sesin zihnimizdeki "imge"sidir. İkincisi ise "imlenen" ya da kavramdır. Burada Saussure dilin kelimeler ve şeyler arasındaki ilişkiler olduğunu söyleyen eski bir geleneğe sırtını dönmüştür çünkü bir işaretin her iki yönünün de zihinsel (eğin "köpek" kavramımız ve "köpek" sesinin ses imgesi) olduğunu söylemektedir. Saussure her mesajın -örneğin "köpeğimin adı Fred"- bir işaretler sistemidir. Bu da ses imgeleriyle kavramlar arasındaki bir ilişkiler sistemidir. Ancak Saussure imlenenle imleyen arasındaki ilişkinin gelişigüzel olduğunu- "köpek" sesinde "köpeğe ait" özel bir şey olmadığını ve Fransızca'da *chien* ya da Çince'de *gou* olmasının nedeninin de bu olduğunu- ileri sürer.

Saussure'in dil üzerindeki çalışması, modern dil biliminin temelini oluşturmuş, birçok filozof ve edebi kuramcıyı etkilemiştir. ■

> Bireylerin ve toplumların hayatlarında dil, diğerlerinden daha büyük önem taşıyan bir faktördür.
> **Ferdinand de Saussure**

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Charles Sanders Peirce 205 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Roland Barthes 290–91 ▪ Julia Kristeva 323

DENEYİM TEK BAŞINA BİLİM DEĞİLDİR

EDMUND HUSSERL (1859–1938)

KISACA

DAL
Ontoloji

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl Sokrates felsefi sorulara kesin cevaplar bulabilmek için argüman yöntemini kullanır.

17. yüzyıl René Descartes felsefi yönteminin başlangıç noktası olarak şüpheyi kullanır.

1874 Husserl'in hocası olan Franz Brentano felsefenin yeni bir bilimsel yönteme ihtiyaç duyduğunu öne sürer.

SONRA
1920'lerden itibaren Husserl'in öğrencisi Martin Heidegger hocasının yöntemini geliştirerek varoluşçuluğun doğmasına yol açar.

1930'lardan itibaren Husserl'in fenomenolojisi Fransa'ya kadar ulaşarak Emmanuel Levinas ve Maurice Merleau-Ponty gibi düşünürlere ilham kaynağı olur.

Bilim dünya hakkında **kesinliğe** sahip olmak ister.

↓

Ama bilim ampiriktir: **deneyime** dayanır.

↓

Deneyim varsayımlara ve yanılmalara bağlıdır.

↓

Yani deneyim tek başına bilim değildir.

Husserl antik Yunan filozofu Sokrates'ten bu yana düşünürleri meşgul eden bir konuyu, kesinlik rüyasını hiç aklından çıkaramıyordu. Sokrates için sorun şuydu: ölçebileceğimiz şeyler üzerinde (mesela "bu kavanozda kaç zeytin var?" gibi) kolaylıkla fikir birliğine varabiliyorken konu "Adalet nedir?" ya da "Güzellik nedir?" gibi felsefi sorulara geldiğinde anlaşmaya varmanın net bir yolu yok gibidir. Ve eğer adaletin ne olduğunu kesin olarak bilemezsek o zaman onun hakkında nasıl bir şey söyleyebiliriz?

Kesinlik problemi

Husserl yaşamına matematikçi olarak başlamış bir filozoftur. "Adalet nedir?" gibi problemlerin de "Kavanozda kaç zeytin var?" gibi matematiksel problemleri çözdüğümüz kesinlikte çözülebilmelerini hayal ediyor, bununla da matematik, kimya ve fizikten etik ve siyasete kadar insan bilgisini ve faaliyetlerini ilgilendiren tüm dalların tamamen güvenli bir zemini olmasını kastediyordu.

Bilimsel teoriler deneyime dayanır. Ancak Husserl deneyimin

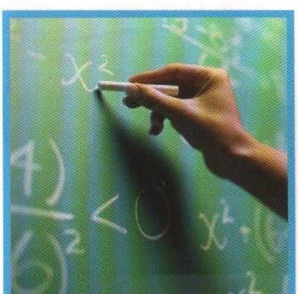
Ayrıca bkz.: René Descartes 116–23 ▪ Franz Brentano 336 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Emmanuel Levinas 273 ▪ Maurice Merleau-Ponty 274–75

tek başına bilime katkıda bulunamayacağına inanıyordu çünkü deneyim, her bilim insanının bilebileceği gibi varsayımlar, önyargılar ve kavram hatalarıyla doluydu. Husserl tüm bu belirsizlikleri temizleyip bilime mutlak bir kesinlikte temeller vermek istemiştir.

Bunu yapmak için de 19. yüzyıl filozofu René Descartes'ın felsefesinden yararlanmıştır. Husserl gibi Descartes da felsefeyi tüm varsayımlardan, önyargılardan ve şüphelerden temizlemek istemiştir. her şeyden şüphe edebileceği halde şüphe ettiğinden şüphe edemeyeceğini yazmıştır.

Fenomenoloji

Husserl de Descartes'ınkına benzer bir yaklaşım geliştirmiş ama farklı biçimde kullanmıştır. Varsayımı şudur: Eğer bilimsel bir düşünceyi, sahip olduğumuz her varsayımı (bizim dışımızda bir harici dünyanın varolduğu varsayımı da dahil olmak üzere) bir kenara bırakarak deneyimde kullanırsak o zaman

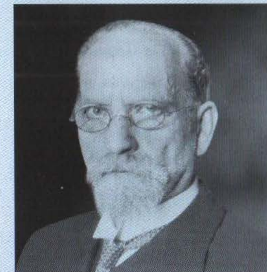

Matematik sonuca ulaşmak için varsayımlarla dolu ampirik kanıtlara dayanmaz. Husserl tüm bilimleri (ve tüm bilgileri) benzer bir temele oturtmak ister.

> İnsan ve insan toplulukları hakkında rasyonel bir bilimin eksikliğini çekiyoruz.
> **Edmund Husserl**

felsefeye, tüm varsayımlardan bağımsız temiz bir sayfayla başlayabiliriz. Husserl bu yaklaşıma fenomenoloji (deneyim fenomeninin felsefi araştırması) adını verir. Deneyime, her varsayımımızı bir kenara bırakarak (Husserl'in deyişiyle "paranteze alarak") bilimsel bir tutumla bakmamız gerekir. Ve eğer yeterince dikkatli ve sabırlı bakarsak felsefenin en başından itibaren bizimle birlikte olan felsefi problemlerle başa çıkabilmekte bize yardımcı olacak güvenilir bilgi temelini inşa etmiş oluruz.

Ancak Husserl'in yöntemini kullanan farklı filozoflar farklı sonuçlara ulaşmışlar ve yöntemin gerçekte ne olduğu ve nasıl uygulandığı konusunda pek az uzlaşma oluşmuştur. Kariyerinin sonlarına doğru Husserl bilimlerin tümünü sağlam bir temelde birleştirme rüyasının sona erdiğini yazmıştır. Ancak Husserl'in fenomenolojisi filozoflara, deneyim için bilimsel bir yaklaşım sağlamasa veya felsefenin en kalıcı problemlerine çözüm getiremese de 20. yüzyıl düşüncesinin en zengin geleneklerinden birini doğurmuştur. ▪

Edmund Husserl

Husserl 1859'da, o zamanlar Avusturya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Moravya'da doğdu. Kariyerine matematik ve astronomi üzerine çalışarak başladı ancak matematik doktorasını tamamladıktan sonra felsefeyle ilgilenmeye karar verdi.

1887'de Malvine Steinschneider'le evlendi ve ondan üç çocuğu oldu. Ayrıca 1901'e kadar kaldığı Halle'de, Privatdozent (özel öğretim üyesi), daha sonra Göttingen Üniversitesi'nde doçent ve 1916'da Freiburg Üniversitesi'nde profesör oldu. Öğrencileri arasında Martin Heidegger de vardı. Husserl Yahudi geçmişi nedeniyle, Heidegger'in de içine karıştığı bir kararla üniversiteden atıldı. 1938'deki ölümüne kadar yazmaya devam etti.

Önemli eserleri

1901 *Mantık Araştırmaları*
1907 *Fenomenoloji Düşüncesi*
1911 *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*
1913 *Arı Bir Fenomenoloji Üzerine Düşünceler*

SEZGİ YAŞAMIN DOĞRULTUSUNDA GİDER

HENRI BERGSON (1859–1941)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Dirimselcilik

ÖNCE
13. yüzyıl John Duns Scotus sezgisel ve soyut düşünceyi birbirinden ayırır ve sezgisel düşüncenin üstün olduğunu iddia eder.

1781 Immanuel Kant mutlak bilginin imkânsız olduğunu öne süren *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yayınlar.

SONRA
1890'lar William James günlük yaşam felsefesini araştırmaya başlayarak pragmatizmi popülarize eder.

1927 Alfred North Whitehead doğal dünyanın varlığının şeyler ve sabit değişmezler açısından değil süreç ve değişim açısından anlaşılması gerektiğini öne süren *Felsefe Süreci*'ni yazar.

Ayrıca bkz.: John Duns Scotus 333 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ William James 206–09 ▪ Alfred North Whitehead 336 ▪ Gilles Deleuze 338

Henri Bergson'un 1910 tarihli kıtabı *Yaratıcı Evrim* onun dirimselciliğini ya da yaşam teorisini araştırır. Bergson bir şeyi gerçekten bilmenin -sadece onun hakkında bir şeyler bilmek değil onun gerçekte olduğu şeklini bilmek- mümkün olup olmadığını keşfetmek istemektedir.

Filozof Immanuel Kant 1781'de *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yayınladığından beri pek çok filozof şeyleri oldukları gibi bilmenin mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. Bunun nedeni Kant'ın, şeylerin bizlere göre, sahip olduğumuz zihin türüne göre nasıl göreceli olabildiğini ama bizim kendimizin dışına çıkıp dünyanın gerçek "kendi içinde şeyler"inin mutlak görüşüne ulaşamayacağımızı göstermiş olmasıdır.

İki tür bilgi

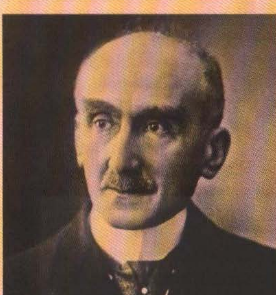
Ancak Bergson, Kant'la aynı fikirde değildir. O, iki tür bilgi olduğunu söyler: bir şeyi kendi belirli, özgün perspektifimizden bilmeyi içeren izafi (göreceli) bilgi ve şeyleri gerçekte oldukları gibi bilmek olan mutlak bilgi. Bergson bunlara farklı yöntemlerle, ilki analiz veya akıl yoluyla ve ikincisi de sezgi yoluyla ulaşılabildiğine inanır. Bergson, Kant'ın hatasının bir nesnenin özgünlüğünü doğrudan bağlantıyla kavramaya olanak tanıyan sezgi yeteneğimizin önemini tam olarak fark etmemesi olarak görür. Sezgilerimiz Bergson'un *élan vital*, yaşam gücü (dirimselcilik) adını verdiği ve yaşamın akışını uzaydan çok zamanla yorumlayan güçle bağlantılıdır.

Bergson buna bir örnek de verir: Bir şehri tanımak istediğinizi varsayalım. Önce şehrin her yerinin, mümkün olan her açıdan fotoğraflarını alır ve daha sonra şehrin tümü hakkında bir fikir vermesi için bu resimleri bir araya getirirsiniz. Ancak bir hareketle öte yandan sokakları arşınlayarak ve dikkatinizi doğru yola vererek şehrin kendisi hakkında bilgi -gerçekteki şehrin doğrudan bilgisi- edinebilirsiniz. Bergson için bu doğrudan bilgi şehrin özünün bilgisidir. Peki ama sezgiyi nasıl yaşarız? Aslında bu, dünyayı gelişimsel zaman bakımından görme meselesidir. Şehirde yürürken kendi iç zamanımızın duygusuna sahibizdir ve aynı zamanda içinde yürüdüğümüz şehrin çeşitli gelişimsel zamanlarının iç duyusuna da sahibizdir. Bergson ancak bu zamanlar birbirinin üzerine bindiğinde hayatın kendisiyle doğrudan bir ilişki kurabileceğimize inanır. ■

Bir şehrin, kişinin veya nesnenin **özünü yakalamak** analizden değil sezgiden edinilen doğrudan bilgi aracılığıyla mümkün olabilir.

Henri Bergson

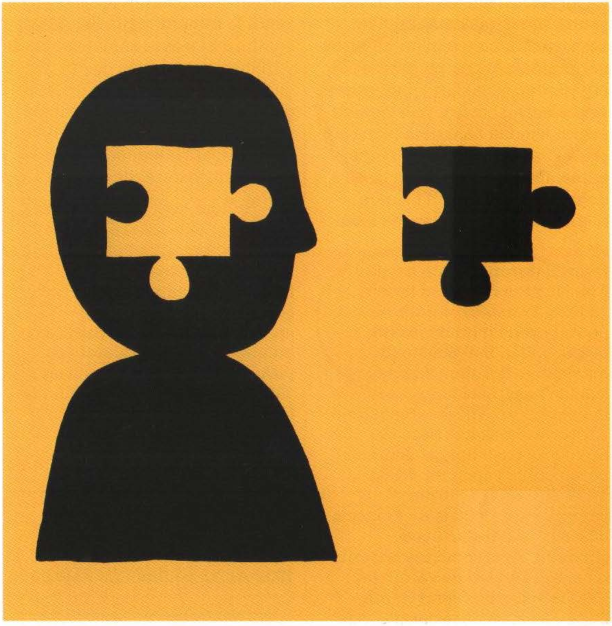
Henri Bergson çağının en etkili Fransız filozoflarından biridir. 1859'da Fransa'da, İngiliz bir baba ile Polonyalı bir annenin oğlu olarak doğan Bergson'un ilk entelektüel ilgi alanı kusursuz şekilde başarılı olduğu matematiktir. Ancak buna rağmen kariyer yapmak için felsefeyi seçmiş ve başlangıçta okullarda öğretmenlik yapmıştır. *Madde ve Bellek* adlı eseri 1896'da yayınlanınca Collège de France'a seçilmiş ve öğretim üyesi olmuştur. Aynı zamanda başarılı bir siyasi kariyeri de vardır ve 1913'te Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu sırasında Fransız hükümetini temsil etmiştir. Pek çok dile çevrilen eserleri, aralarında William James'in de bulunduğu pek çok filozof ve psikoloğa esin kaynağı olmuştur. 1928'de Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüş ve 1941'de 81 yaşında ölmüştür.

Önemli eserleri

1896 *Madde ve Bellek*
1903 *Metafiziğe Giriş*
1910 *Yaratıcı Evrim*
1932 *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*

SADECE SORUNLARLA KARŞILAŞTIĞIMIZDA DÜŞÜNÜRÜZ

JOHN DEWEY (1859–1952)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Pragmatizm

ÖNCE
1859 Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni Üzerine*'si insanı yeni, natüralistik bir perspektife yerleştirir.

1878 Charles Sanders Peirce'nin *Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz*'i pragmatist hareketin temellerini atar.

1907 William James felsefi bir terim olan pragmatizmi popülarize eden *Pragmatizm: Bazı Eski Düşünce Yöntemleri için Yeni Bir İsim*'i yayınlar.

SONRA
1970'ler Jürgen Habermas pragmatik ilkeleri sosyal teoriye uygular.

1979 Richard Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası*'nda pragmatizmi analitik felsefeyle birleştirir.

John Dewey 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da ortaya çıkan ve pragmatizm olarak bilinen felsefi ekole bağlıdır. Kurucusunun 1878'de çığır açan *Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz* adlı denemeyi yazan filozof Charles Sanders Peirce olduğu kabul edilir.

Pragmatizm felsefenin ya da "düşünmenin" amacının dünyanın gerçek resmini bulmak olmadığı ama bu dünyada nasıl daha etkili hareket edeceğimiz konusunda bize yardım etmek olduğu noktasından başlar. Eğer pragmatik bir perspektife sahipsek, "Bu işler

Ayrıca bkz.: Heraklit 40 ▪ Charles Sanders Peirce 205 ▪ William James 206–09 ▪ Jürgen Habermas 306–07 ▪ Richard Rorty 314–19

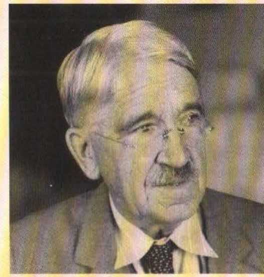

böyle mi yürüyor?" diye sormamalı, onun yerine, "Bu perspektifin pratikteki uygulamaları nelerdir?" diye sormalıyız.

Dewey'e göre felsefi problemler insanların yaşamlarından ayrı, soyut problemler değillerdir. Onları problem olarak görür çünkü insanlar kendi dünyalarını kavramaya çalışan, onun içinde en iyi nasıl davranacaklarına karar vermek için mücadele eden canlı varlıklardır. Felsefe gündelik hayattaki insan umutlarından ve beklentilerinden, hayatlarımızın akışı içinde karşımıza çıkan problemlerden başlar. Bu durumda da Dewey felsefenin bu problemlere pratik çözümler bulmak için bir yöntem olması gerektiğini düşünür. Felsefe yapmanın dünyaya uzaktan bakan bir "izleyici" olmaktan çok hayatın problemlerine aktif olarak karışan biri olmayı gerektirdiğine inanır.

Evrilen yaratıklar

Dewey, 1859'da *Türlerin Kökeni*'ni yayınlayan natüralist Charles Darwin'den güçlü biçimde etkilenmiştir. Darwin insanları doğal dünyanın bir parçası olan canlı yaratıklar şeklinde tanımlamıştır. Diğer hayvanlar gibi insanlar da

John Dewey

John Dewey 1859'da ABD, Vermont'ta doğdu. Vermont Üniversitesi'nde eğitim gördü ardından da üç yıl okulda öğretmenlik yaptı. Daha sonra felsefe ve psikolojide çalışmalar yapmaya geri döndü. Hayatının geri kalanında belli başlı çeşitli üniversitelerde dersler verdi ve eğitimden demokrasiye, psikolojiden sanata kadar geniş bir konular yelpazesinde yazılar yazdı. Akademisyen olarak görevine ek olarak kendisine ait bir eğitim felsefesi olan yaparak öğrenmeyi hayata geçirdiği bir eğitim kurumu -Chicago Üniversitesi Laboratuvar Okulları- kurdu. Bu kurum günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Dewey'in geniş ilgi alanları ve bir iletişimci olarak sahip olduğu yetenekler Amerikan halkının hayatı üzerindeki etkisinin Laboratuvar Okulları'nın çok ötesine geçmesine neden oldu. 1952'de, 92 yaşında ölene dek felsefe ve sosyal meseleler üzerine yazmaya devam etti.

Önemli eserleri

1910 *Nasıl Düşünürüz*
1925 *Deneyim ve Doğa*
1929 *Kesinlik Arayışı*

değişen ortamlarına tepki olarak evrilmişlerdir. Dewey'e göre Darwin düşüncesinin çıkarımlarından birinin de insanları Tanrı'nın yarattığı sabit özler olarak değil doğal varlıklar olarak görmemizi gerektirmesidir. Bizler maddesel olmayan başka bir dünyaya ait ruhlar değil kaçınılmaz olarak parçası olduğumuz bir dünyada sağ kalabilmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışan evrimleşmiş organizmalarız.

Her şey değişir

Dewey ayrıca doğanın sürekli bir değişim durumu içindeki bir sistem olduğu fikrini de Darwin'den almıştır. Bu fikrin kendisi de antik Yunan filozofu Heraklit'in düşüncesinin bir yansımasıdır. Dewey felsefi problemlerin neler olduğunu ve nasıl ortaya çıktıklarını düşünmeye başladığında bu düşünceyi başlangıç noktası olarak kullanmıştır.

Dewey sadece sorunlarla karşılaştığımızda düşündüğümüz fikrini *Kant ve Felsefi Yöntem* (1884) adlı bir denemesinde ortaya atar. Ona göre hepimiz sürekli bir değişim içinde olan bir dünyaya tepki verme durumunda olan organizmalarız. Varoluş bir risk ya da kumardır ve

> Biz felsefi problemleri çözmüyoruz, onları atlatıyoruz.
> **John Dewey**

dünya da temel olarak istikrarsızdır. Sağ kalabilmek ve gelişebilmek için içinde bulunduğumuz ortama güveniriz ama kendimizi içinde bulduğumuz pek çok ortam da sürekli değişmektedir. Üstelik bu ortamlar öngörülebilir bir şekilde değişmezler. Örneğin birkaç yıl çok iyi buğday ürünü alınabilir ama sonra hasat düşebilir. Bir denizci güzel havada denize açılabilir ama sonradan nereden geldiği belli olmayan bir fırtına patlayabilir. Yıllarca sağlıklı yaşarız sonra en az beklediğimiz bir zamanda hastalıklar bizi vurur.

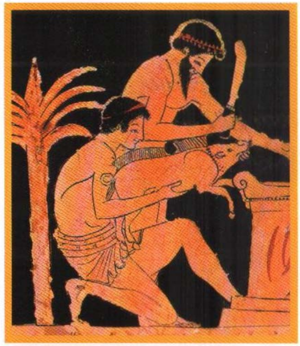
Dewey bu belirsizlik karşısında benimseyebileceğimiz iki strateji olduğunu söyler: Yardım için ya evrendeki yüce varlıklara veya gizli güçlere başvurabiliriz ya da dünyayı anlamanın ve ortamımızı kontrol altına almanın yollarını ararız.

Tanrıların gönlünü almak

Bu stratejilerin ilki dünyayı sihirli ritüeller, törenler ve adaklar yoluyla etkileme girişimlerini içerir. Dünyanın belirsizliğine karşı bu yaklaşım Dewey'e göre hem dinin hem ahlakın temelini oluşturur.

Dewey'in anlattığı hikâyede atalarımız "kaderi belirleyen güçler"le dost olmaya çalışmanın bir yolu olarak tanrılara ve ruhlara tapmışlardır. Bu senaryo dünyanın her yerinde, tanrılara veya fırtınaları dindiren azizlere dua ederek canlarını kurtaran talihsiz denizcilerin hikâyesinde olduğu gibi sayısız mit ve efsanede oynanmıştır. Dewey etiğin de atalarımızın gizli güçleri sakinleştirmek için yaptıkları girişimlerden doğduğuna inanır; ancak onların kurban kesmelerinin yerine bizler, eğer bizi kötülüklerden korurlarsa iyi olmaya söz vererek tanrılarla pazarlık yaparız.

Değişen dünyanın belirsizliklerine alternatif bir tepki daha rahat

Artık tanrılardan yardım istemek için kurban kesmiyoruz ama pek çok insan kendinden üstün bir varlıktan yardım karşılığında iyi davranmayı sessizce vaat ediyorlar.

yaşayabilmek için dünyanın üstesinden gelecek çeşitli teknikler geliştirmektir. Havayı önceden tahmin etme sanatını öğrenebilir, onun aşırılıklarından korunmak için evler inşa edebiliriz vs. Bu strateji, evrenin gizli güçleri ile ittifak yapmaya çalışmak yerine içinde bulunduğumuz ortamın nasıl işlediğini ortaya çıkarmanın yöntemlerini bulmayı ve daha sonra onu kendi yararımıza olacak şekilde dönüştürmeye çalışmayı içerir.

Dewey ortamımızı hiçbir zaman tam olarak kontrol edemeyeceğimizi ya da tüm belirsizlikleri ortadan kaldıracak derecede dönüştürmemizin imkânsızlığını fark etmenin önemli olduğuna işaret eder. Ona göre en iyi kendimizi içinde bulduğumuz dünyanın riskli, belirsiz doğasını biraz değiştirmeliyiz. Ama yaşam kaçınılmaz biçimde risklidir.

Berrak bir felsefe

Dewey, hayatın riskleriyle baş etmek için kullanılan bu iki yaklaşımın, insanlık tarihinin büyük

Benjamin Franklin'in, 1740'larda elektriği denetim altına alma girişimi gibi **bilimsel deneyler** bize dünya üzerinde kontrol gücü kazandırmıştır. Dewey felsefenin de eşit derecede yararlı olduğunu düşünür.

bölümünde birbirleriyle gerilimli olduklarını ve iki tür bilginin ortaya çıkmasına neden olduklarını yazar: bir tarafta etik ve din; ve öteki tarafta sanat ve teknoloji. Ya da daha basit bir deyişle gelenek ve bilim. Dewey'in görüşüne göre felsefe, yaşamlarımızdaki problemlere verdiğimiz iki farklı tür karşılığın aralarındaki çelişkileri etraflıca ele almaya çalıştığımız süreçtir. Bu çelişkiler yalnızca teorik değil aynı zamanda pratiktirler. Örneğin ben kalıtım yoluyla etik, anlam ve "iyi yaşam"ı oluşturan şeyler hakkında sayısız geleneksel inanç edinmiş olabilirim ama bu inançların benim bilim üzerinde çalışarak edindiğim bilgi ve anlayışla gerilim içinde olduklarını fark edebilirim. Bu bağlamda felsefe, bu problemlere ve çelişkilerine hem teorik hem pratik karşılıklar bulma sanatı olarak görülebilir.

Bir felsefe biçiminin başarılı olup olmadığını anlamanın iki yolu vardır. İlk olarak dünyayı daha anlaşılır kılıp kılmadığıdır. Dewey bu soruyu şöyle sorar: "Bu belirli felsefi teori yaşamımızı "daha berrak" mı yapıyor yoksa daha mat mı?" Burada Dewey, felsefenin amacının fikirlerimizi ve günlük yaşamımızı daha berrak ve anlaşılması kolay hale getirmek olduğunu söyleyen Peirce'ye katılır. Yaşamımızı anlaşılmaz veya dünyayı daha gizemli hale getiren tüm felsefi yaklaşımları eleştirir. İkinci olarak bir felsefi teoriyi, yaşamanın problemlerine hitap etmede ne dereceye kadar başarılı olduğuyla yargılar. Bize günlük yaşamımızda yarar sağlıyor mu? Örneğin, yeni bilimsel teorilerden beklediğimiz şekilde "zenginleşme getiriyor mu ya da gücü arttırıyor mu"?

Pratik bir etki

Bertrand Russell gibi bazı filozoflar felsefeyi, uzun süren gerçeklik arayışından vazgeçirdiğini öne sürerek pragmatizmi eleştirmişlerdir. Buna rağmen Dewey'in felsefesi Amerika'da çok etkili olmuştur. Dewey'in yaşamın pratik problemlerine bu tür ağır basan vurgular yaptığını düşünecek olursak etkisinin çoğunun eğitim ve siyaset gibi pratik alanlarda olmasına şaşırmamak gerekir. ■

> Eğitim anlatma ve anlatılmadan ibaret değildir, aktif ve yapıcı bir süreçtir.
> **John Dewey**

GEÇMİŞİ HATIRLAYAMAYANLAR ONU TEKRAR ETMEYE MAHKÛMDURLAR

GEORGE SANTAYANA (1863–1952)

KISACA

DAL
Tarih felsefesi

YAKLAŞIM
Natüralizm

ÖNCE
MÖ 55 Romalı şair Lucretius toplumların ve medeniyetlerin kökenlerini araştırır.

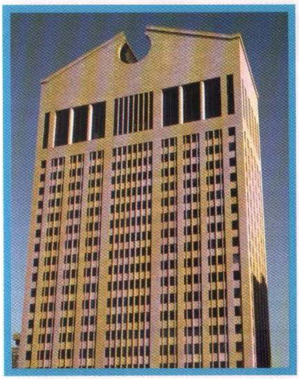
1730'lar İtalyan filozof Giovanni Vico medeniyetlerin üç aşamadan geçtiğini öne sürer: tanrılar çağı, aristokratlar ve kahramanlar çağı ve demokrasi. Bu da "müdahale edilmemiş bir neden ve sonuç düzeni"ne bağlıdır.

1807–22 Georg Hegel tarihin, zihnin veya ruhun sürekli gelişimi olduğunu yazar.

SONRA
2004 Fransız filozof Paul Ricoeur kitabı *Hafıza, Tarih, Unutma*'da sadece hatırlamanın değil geçmişi unutmanın da gerekliliğinden bahseder.

İspanyol-Amerikan yazar George Santayana, *Usun Yaşamı* adlı kitabında geçmişi hatırlayamayanların onu tekrarlamaya mahkûm olduklarını yazar. Santayana'nın natüralistik yaklaşımı onun bilgi ve inancın akıldan değil zihinlerimizle maddi çevre arasındaki etkileşimden doğduğunu düşündüğü anlamına gelir. Santayana'nın bu ünlü sözündeki geçmişi "hatırlayamayanlar" genellikle "hatırlamayanlar" olarak kullanıldığından bazen, geçmişteki acımasızlıkları hatırlamak için elimizden geleni yapmamız gerektiği olarak anlaşılabilmektedir. Oysa Santayana aslında gelişimden bahsetmektedir. Gelişimin gerçekleşebilmesi için sadece geçmiş deneyimlerimizi hatırlamakla kalmayıp, bir şey yapmanın farklı yollarını görebilmek için onlardan ders de çıkarabilmeliyiz. Ruh deneyimlerden yeni inançlar inşa eder ve bu da bizim aynı hataları tekrarlamamızı engeller.

Santayana, gerçek ilerlemenin, bir devrim ya da adaptasyon meselesi olmadığına; geçmişten öğrendiğimizi alıp geleceği inşa etmek için kullanmak olduğuna inanır. Medeniyet kümülatiftir; aynen nota nota bütünü inşa edilen bir senfoni gibi, sürekli önceki bir şeyin üzerine yenisini koymakla çoğalır. ■

Gelişim sadece geçmişi anlamak ve olası alternatifleri birleştirmekle **mümkün olabilir**. New York'taki AT&T binası eski mimari modelleri yeni şekillerde kullanmıştır.

Ayrıca bkz.: Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ William James 206–09 ▪ Bertrand Russell 236–39

BİZİ BİREY YAPAN ÇEKTİĞİMİZ ACILARDIR

MIGUEL DE UNAMUNO (1864–1936)

KISACA

DAL
Ontoloji

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
MÖ y. 500 Buda tüm yaşamın acı ile dolu olduğunu ileri sürer ve bunu yaratan nedenlerden kurtulmak için bir yöntem olarak Sekiz Aşamalı Kutsal Yol'u önerir.

MS y. 400 Hippolu St. Augustine iyi ve gücü her şeye yeten bir Tanrı tarafından yaratılan bir dünyada acının nasıl varolabileceğini sorar.

SONRA
1940 İrlandalı yazar ve akademisyen C.S. Lewis kitabı *Acı Sorunu*'nda acı çekme sorusunu inceler.

20. yüzyıl Unamuno'nun acı felsefesi Federico García Lorca ve Juan Ramón Jiménez gibi başka İspanyol yazarlara ve İngiliz yazar Graham Greene'e esin kaynağı olur.

İspanyol filozof, romancı ve şair Miguel de Unamuno herhalde en çok *Yaşamın Trajik Duygusu* (1913) adlı kitabıyla tanınır. Bu kitapta bilincin tümü ölümle ve acı çekmekle ilgili bilinçten ibarettir (acı acı ölümsüz olduğumuzun farkındayız). Bizi insan yapan acı çektiğimiz gerçeğidir.

İlk bakışta bu fikrin, acı çekmenin insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyen Siddhartha Gautama, Buda'nınkine çok yakın olduğu zannedilebilir. Ama Unamuno'nun acıya karşılığı çok farklıdır. Buda'nın tersine Unamuno acıyı ayrılma yöntemiyle üstesinden gelinebilecek bir sorun olarak görmez. Onun yerine acıyı, bir insan olarak varoluşun anlamının gerekli bir parçası ve hayati bir deneyim olarak görür.

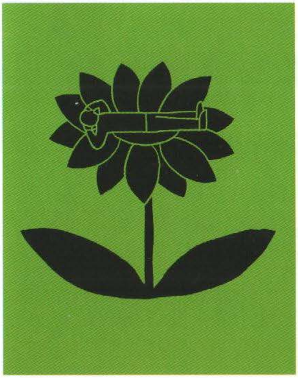
Unamuno'ya göre, eğer tüm bilinç, insanın ölümlülüğü ve acı çekmesinin bilincinden oluşuyorsa ve eğer bilinç bizi insan yapan farksa o zaman hayatlarımızı bir tür ağırlık ve maddeye ödünç verebilmenin tek yolu bu acıyı kucaklamaktır. Eğer acıya sırtımızı dönersek bizi insan yapan şeye, bilincimize sırtımızı dönmüş oluruz.

Ya aşk ya mutluluk

Unamuno'nun acı ile ilgili fikirlerinin etik bir boyutu da vardır. Acımızı kabullenmemiz gerekir çünkü ancak kendi acımızla yüzleşebildiğimiz zaman acı çeken diğer varlıkları gerçekten sevebiliriz. Bu da bizi çıplak bir seçimle baş başa bırakır. Bir yanda mutluluğu seçebilir ve acıdan kaçmak için elimizden geleni yaparız. Diğer yanda ise acı çekmeyi ve sevmeyi seçebiliriz.

İlk seçenek daha kolay olabilir ama nihayetinde bizi sınırlar; aslında bizi kendimizin gerekli bir kısmından koparır. İkincisiyse daha zordur ama derinliği ve önemi olan bir hayat olasılığının kapısını ancak bu seçenek açabilir. ■

Ayrıca bkz.: Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Albert Camus 284–85 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71

YAŞAMA İNANIN

WILLIAM DU BOIS (1868–1963)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Pragmatizm

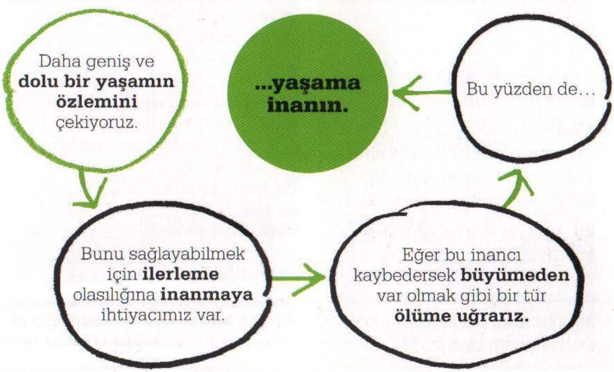
ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles antik Yunan'a ait etik bir kavram olan *eudaimonia* ya da "insan gelişimi"ni inceler.

1845 *Frederick Douglass'ın Hayat Hikâyesi: Bir Amerikan Kölesi*'nin yayınlanması ABD'de köleliğin yasaklanmasına desteği büyük ölçüde artırır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Charles Sanders Peirce ve William James gibi pragmatistler fikirlerin değerlerini yararlarına göre belirlememiz gerektiğini savunurlar.

SONRA
1950'ler ve 1960'lar Martin Luther King Jr., Afrika-Amerikan İnsan Hakları Hareketi'nin lideri olarak sosyal ayrımcılık sorununa eğilmek için şiddet içermeyen bir doğrudan eylem politikası benimser.

Amerikalı akademisyen, radikal siyasetçi, insan hakları aktivisti William Du Bois, 1957'de uzun yaşamının sonlarına doğru dünyaya son mesajını yazmış, çok fazla zamanı kalmadığını bilerek cenazesinde okunacak kısa paragrafı kaleme almıştır. Bu mesajda Du Bois yaşamını haklı çıkarmak için yaptığı iyi şeylerin uzun süre yaşamasını ve yapmadıklarının ya da kötü yaptıklarının da başkaları tarafından iyileştirilmesi veya tamamlanmasını umut ettiğini ifade eder ve ekler: "İnsanoğlu hep yaşayacak ve daha büyük, daha geniş, daha dolu bir hayata doğru ilerleyecektir." Bu, bir gerçeğin ifadesinden çok bir inancın ifadesidir. Sanki Du Bois ilerlemek için ya daha dolu bir hayat olasılığına inanmak zorundayız ya da ilerleme olasılığına, der gibidir. Du Bois bu fikriyle, Pragmatizm olarak bilinen, esas meselenin sadece düşüncelerimiz ve inançlarımız değil bu düşünce ve inançların pratik çıkarımları olduğunu öne süren Amerikan felsefe hareketinin etkilerini göstermektedir. Du Bois "mümkün

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ William James 206–09 ■ John Dewey 228–31

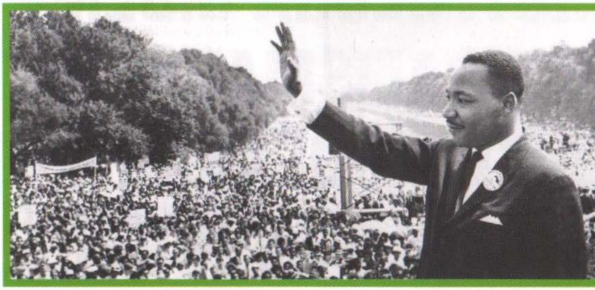
> 20. yüzyılın başlıca sorunu renk ayrımı sorunudur.
> **William Du Bois**

olan tek ölümün" insanlığın ilerlemesine dair beklentilerini kaybetmek" olduğunu söyleyerek devam eder. Ancak burada daha derinlere, ta antik Yunan'daki *eudaimonia* veya "insan gelişimi" kavramına kadar inen ve filozof Aristoteles için erdem ve akıl üzerine kurulu mükemmel bir hayat yaşamak demek olan felsefi kökler de kendini göstermektedir.

Siyasi aktivist

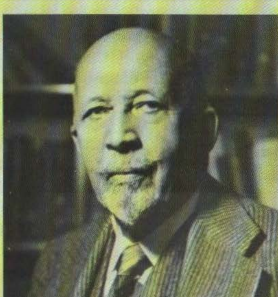
Du Bois mükemmel bir hayatı engelleyen iki önemli özür olarak ırkçılığı ve sosyal eşitsizliği gösterir. Yaşadığı müddetçe çok geçerli olan bilimsel ırkçılığı -siyah insanların genetik olarak beyazlardan aşağıda olduğu fikri-reddeder. Irk eşitsizliğinin biyolojik bilimlerde hiçbir temeli olmadığından buna, sadece siyasi ve sosyal aktivizmle yaklaşılabilecek, tamamen sosyal bir sorun olarak bakar.

Du Bois sosyal eşitsizliğin tüm biçimlerine çözüm arayışlarında dur durak bilmez. Sosyal eşitsizliğin en önemli suç nedenlerinden biri olduğunu, yüksek suç oranlarının eğitim eksikliği ve işsizlikle ilişkisini savunur. Du Bois adil bir toplum meydana getirme görevimizin henüz tamamlanmadığını anımsatır. Gelecek nesillerin yaşama inanmaları gerektiğini, "insan gelişimi"nin gerçekleşmesine ancak böylelikle katkıda bulunmaya devam edebileceğimizi belirtir. ■

Martin Luther King Jr., ırk ayrımcılığını ortadan kaldırma mücadelesinde aktif olarak yer alma ve ABD'de sosyal eşitliği kurma kararının arkasında Du Bois'nın yazılarının önemli bir etkisi bulunduğunu söyler.

William Du Bois

Du Bois küçük yaşlarından itibaren istisnai bir akademik gelişme göstermiştir. Fisk Üniversitesi'nde burs kazanmış, iki yılını Berlin'de çalışarak Almanya'da geçirmiş, daha sonra Harvard'a gitmiş ve orada köle ticareti üzerine bir tez yazmıştır. Harvard'dan doktora alan ilk Afro-Amerikalıdır.

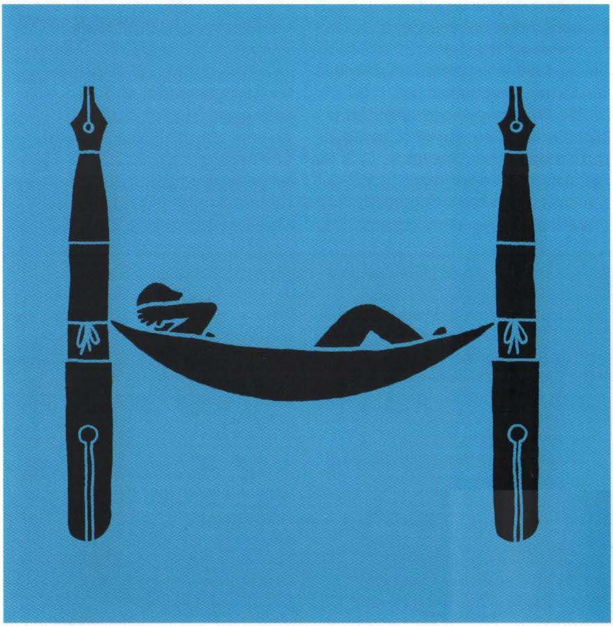
Du Bois aktif bir kariyerin yanı sıra bir üniversite hocası ve yazar olarak da İnsan Hakları Hareketi'ne ve radikal politikaya katılmış, zaman zaman siyasi düşünceleri sorgulanmıştır: Sovyet diktatör Josef Stalin'in ölümü üzerine hararetli bir övgü yazmıştır. Bütün bunlara rağmen Du Bois, Martin Luther King Jr.'ın söylediği gibi "tüm adaletsizlikler karşısında ilahi bir hoşnutsuzluk duyması" sayesinde ırkların eşitliği mücadelesinde önemli figürlerden biri olarak kalmıştır.

Önemli eserleri

1903 *Siyah Halkın İnsanları*
1915 *Zenciler*
1924 *Siyah Halkın Armağanı*
1940 *Şafağın Alacakaranlığı: Irk Kavramının Otobiyografisine Yönelik Bir Deneme*

MUTLULUĞA GİDEN YOL ÇALIŞMANIN DÜZENLİ OLARAK AZALTILMASINDAN GEÇER

BERTRAND RUSSELL (1872–1970)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
1867 Karl Marx, *Kapital*'in ilk cildini yayınlar.

1905 Alman sosyolog Max Weber *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda Protestan çalışma ahlakının kapitalizmin büyümesinden kısmen sorumlu olduğunu savunur.

SONRA
1990'lar "Vites küçültme" trendinin büyümesi çalışma saatlerinin azalmasına önayak olur.

2005 İngiliz *The Idler* dergisinin editörü Tom Hodgkinson boş vakitleri öven kitabı *Nasıl Tembel Olunur*'u yayınlar.

2009 İngiliz filozof Alain de Botton *Çalışmanın Zevkleri ve Acıları*'nda çalışma hayatlarımızı inceler.

İngiliz filozof Bertrand Russell çok çalışmaya yabancı değildir. Derlenmiş yazıları sayısız ciltten oluşur; başta analitik felsefenin kuruluşu olmak üzere 20. yüzyıl felsefesindeki en önemli gelişmelerin altında imzası vardır ve tüm hayatı boyunca -97 yaşında ölmüştür- yorulmak bilmez bir aktivisttir. Peki en aktif düşünürlerden biri neden daha az çalışmamız gerektiğini öne sürmüştür?

Russell'ın *Tembelliğe Övgü* adlı denemesi ilk olarak 1932'de, 1929'da Wall Street'in Çöküşü'nü izleyen küresel ekonomik kriz döneminde, Büyük Bunalım'ın tam orta-

Ayrıca bkz.: Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Adam Smith 160–163 ▪ Edmund Burke 172–73 ▪ Jeremy Bentham 174 ▪ John Stuart Mill 190–93 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Henry David Thoreau 204 ▪ Isaiah Berlin 280–81 ▪ John Rawls 294–95

sında yayınlanmıştır. İşsizliğin, dünyanın bazı bölgelerinde çalışan nüfusun üçte birini etkilediği böyle bir zamanda tembelliğin erdemlerinin tanıtımını yapmak pek hoş görünmeyebilir. Ancak Russell'a göre zaten bu ekonomik krizin kendisi çalışma dünyası hakkındaki köklü ve yanlış yaklaşımların sonucudur. Aslında o, çalışma hakkındaki düşüncelerimizin çoğunun insafsızca süpürülüp atılması gerektiği kanaatindedir.

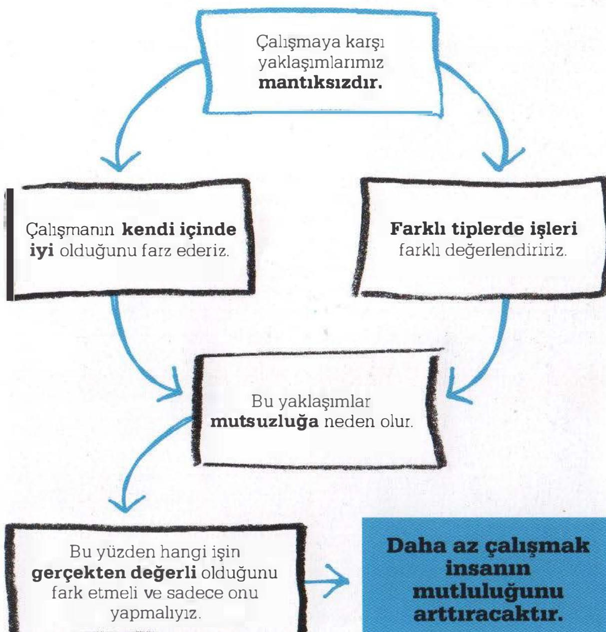
Çalışma nedir?

Russell işe çalışmayı tanımlayarak başlar ve konuyu ikiye ayırır. Birinci tür çalışma "başka bir cisme göreceli olarak yeryüzünün üzerinde ya da yakınında duran bir cismin pozisyonunu değiştirmektir". Bu çalışmanın -ağır işçiliğin- en temel anlamıdır. İkinci tür çalışma ise "cismin, başka bir cisme göreceli olarak yerini değiştirmesini başka insanlara söylemektir". Russell'a göre bu ikinci tür çalışma sonsuz şekilde -sadece cismi hareket ettirecek insanları denetleyecek birilerini istihdam etmez denetçileri de denetleyecek veya başka insanları istihdam etmeleri için onlara tavsiyeler verecek ya da insanları istihdam ederken onlara tavsiye verebilecek birilerini de yönetecek insanları istihdam edebilirsiniz ve bu böyle gider- genişletilebilir. Russell birinci tür çalışma kaba ve düşük maaşlı iken ikinci türün daha keyifli ve iyi maaşlı olduğunu söyler. Bu iki tür çalışma iki tür çalışan anlamına da gelmektedir -işçi ve yönetici- ve bunlar iki sosyal sınıfı -çalışan sınıf ve orta sınıf- oluştururlar. Russell bunlara, hesap verecek çok şeyi olduğunu iddia ettiği bir üçüncü sınıf daha ekler, ki bu da tüm çalışma biçimlerinden bağımsız olan ve tembelliğini sürdürmek için başkalarının emeğine dayanan, çalışmayan arazi sahipleridir.

Russell'a göre tarih tüm yaşamları boyunca çok çalışan ve sadece kendilerini ve ailelerini ayakta tutabilen çalışan sınıflarla karşılığında onların üretim fazlalarının tahsis edildiği savaşçılar, din adamları ve boşta gezer yönetici sınıfların örnekleriyle doludur. Ve adaletsizliği apaçık olan sisteme ahlaki yorumlar yükleyerek "dürüst çalışma"nın erdemlerini öve öve bitiremeyenler yine bu sistemden en çok yararlananlardır. Russell'a göre sadece bu gerçek bile "dürüst

Büyük Bunalım 20. yüzyılın en büyük ekonomik krizidir. Russell'a göre kapitalizmin eleştirilmesi ve iş etiğinin yeniden değerlendirilmesi gereğini vurgular.

çalışma" kavramını kucaklayarak boyun eğdiğimiz ve hatta kendi kendimize boyunduruk geçirdiğimiz çalışma etiğini yeniden değerlendirmemiz için yeterlidir.

Russell'ın sınıflar arası mücadeleye vurgu yaptığı bu toplum açıklaması, her ne kadar Russell, Marksizm'le hep sıkıntılı bir ilişki içinde olmuş ve denemesinde kapitalist devletler kadar Marksist olanların da eleştirisini yapmışsa da, 19. yüzyıl filozofu Karl Marx'a çok şey borçludur. Görüşü aynı zamanda Max Weber'in ilk kez 1905'te yayınlanan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabından, özellikle de Weber'in çalışmaya yaklaşımlarımızı belirleyen ahlaki değerler açıklamasından -ki Russell bu değerlere karşı çıkılması gerektiğinde ısrarlıdır- esinlenmiştir.

Örneğin çalışmayı yalnızca bir görev ve zorunluluk olarak görmüyor aynı zamanda çeşitli çalışma biçimlerinin bir erdemler hiyerarşisinde yer aldığını düşünüyoruz. El emeği genellikle vasıflı işler ya da entelektüel çalışmadan daha az erdemli görülüyor ve insanlara ne ürettiklerinden çok hiyerarşinin hangi basamağında bulunduklarına karşılık değer veriyoruz. Çalışmanın kendisini de kalıtımsal bir erdem olarak gördüğümüze göre işsizleri erdemsiz kabul ediyoruz.

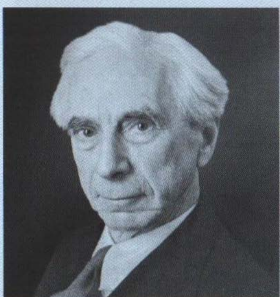
Bir adım daha ileri gidecek olursak görüyoruz ki çalışma ile ilgili yaklaşımlarımız karmaşık ve birbirleriyle bağlantısız. Peki o zaman ne yapılmalı? Russell'a göre çalışmaya eski zamanlardan kalma tuhaf ahlaki değerlerle değil insan hayatını dolu ve tatminkâr kılacak terimlerle yaklaşmalıyız. Russell, bunu yaptığımız zaman hepimizin daha az çalışmamız gerektiği sonucuna varacağımıza inanır ve sorar: "Bir iş günü dört saat olsa ne olur?" Mevcut sistemde nüfusun bir kısmı aşırı çalışmakta ve acınacak durumda yaşamaktadır; öte yandan diğer kısım da işsizdir ve onlar da acınacak durumdadır. Yani bu durum kimsenin çıkarına değildir.

Oyunun önemi

Russell'ın görüşüne göre çalışma saatlerinin azaltılması bize, yaratıcı faaliyetlerin peşine düşmemiz için olanak tanıyacaktır. Russell "cisimlerin ortalıkta dolaşıp durmasının kesinlikle insan hayatının tek amacı olmadığını" yazar. Eğer uyanık olduğumuz her saati çalışmayla geçiriyorsak dolu dolu yaşamıyoruz demektir. Russell önceleri sadece ayrıcalıklı azınlık tarafından bilinen boş vakitlerin zengin ve anlamlı bir yaşam için gereklilik olduğuna inanır. Günde dört saat çalışan insanların geri kalan vakitlerinde ne yapacaklarını bilemeyecekleri şeklindeki itirazlara Russell karşı çıkar. Eğer bu doğruysa bunun ancak "medeniyetimizin ayıbı" olacağını çünkü bunun bizim oyun ve tasasızca yaşama kapasitemizin hızlı ve verimli çalışma kültüyle dumura uğratıldığını söyler. Russell, boş vakitlere ciddi şekilde bakan bir toplumun eğitimi de ciddiye alacağına -çünkü eğitimin çok daha fazla çalışmaya

> Çalışmanın erdemli olduğu inancı büyük zararlara neden olmuştur.
> **Bertrand Russell**

Bertrand Russell

Bertrand Russell 1872'de aristokrat bir ailenin oğlu olarak Galler'de doğdu. İlk önce matematikle ilgilendi ve Cambridge Üniversitesi'ne gitti. Orada, kendisini daha sonra döneminin en büyük filozoflarından biri haline getirecek olan *Principia Mathematica*'yı birlikte yazacağı filozof Alfred North Whitehead'le tanıştı. Kendisini derinden etkileyen filozof Ludwig Wittgenstein'la da yine Cambridge'de tanıştı.

Russell, felsefenin halkın anlayacağı şekle gelmesini istiyordu. O bir sosyal aktivist, bir barışsever, eğitimci, ateizm savunucusu ve nükleer silah karşıtı olduğu gibi sayısız felsefe eserinin de yazarıydı. 1970 Şubat'ında gripten öldü.

Önemli eserleri

1903 *Matematiğin İlkeleri*
1910, 1912 ve 1913 (3 cilt) *Principia Mathematica*
1914 *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*
1927 *Maddenin Analizi*
1956 *Mantık ve Bilgi*

> Çalışmanın ahlakı kölelerin ahlakıdır ve modern dünyanın köleliğe ihtiyacı yoktur.
> **Bertrand Russell**

yönelik olduğuna- inanır. Böyle bir toplumun sanatı da ciddiye alacağına çünkü sanatçıların ekonomik bağımsızlık için uğraşmadıkları için zamanlarını ortaya çok daha kaliteli eserler çıkarmak için harcayacaklarına da inanır. Üstelik böyle bir toplum eğlenme gerekliliğini de ciddiye alacaktır. Aslında Russell bu tür bir toplumun savaş arzusunu bile kaybedeceğini çünkü savaşın "herkes için çok ve zor bir çalışma dönemi" anlamına geleceğini düşünür.

Dengeli hayat

Russell'ın denemesi çalışmanın minimuma indirildiği ütopik bir dünya görüşünü sunar gibidir. Günlük çalışma saatlerini dört saate indirmek mümkün olsa bile bu değişimin nasıl olup da Russell'ın iddia ettiği sosyal devrime yol açacağı tam olarak açık değildir. Aynı şekilde Russell'ın sanayileşmenin bizi el işçiliğinden kurtaracağına olan inancının da ikna edici olmadığı gibi. Sanayi üretimi için hammaddelerin hâlâ bir yerlerden gelmeleri gerekmektedir. Toprak altından çıkarılmaları, rafine edilmeleri, üretim yerine sevk edilmeleri hep işçiliğe dayanmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Russell'ın çalışmaya yaklaşımlarımızı gözden geçirmemiz gerektiği hatırlatması bugün de geçerliliğini korumaktadır. Çalışma haftasının uzunluğunu ve bazı çalışma türlerinin diğerlerinden daha ödüllendirici olduğu gerçeğini hâlâ "doğal" kabul ediyoruz. Pek çoğumuz için ne çalışma hayatımız ne de boş vakitlerimiz istediğimiz kadar tatminkâr değil ama aynı zamanda tembelliğin ahlaksızlık olduğuna inanmadan da edemiyoruz. Russell'ın düşüncesi bize sadece çalışma hayatlarımızı gözden geçirmemizin gerekliliğini değil avarelik etmenin, yayılmanın ve tembelliğin de bir değeri ve yararı olduğunu da anımsatıyor. Aynen kendi cümleleriyle anlattığı gibi: "Şimdiye dek makinelerin icadından önceki kadar enerjik olmayı sürdürdük; bu aptallıktı. Ama bundan sonra da aptal olmaya devam etmemiz için hiçbir neden yok." ■

Boş vakitler, Russell için artık sadece çalışmaktan kaytardığımız zamanlar olmayacaktır. Tersine yaşamımızın en büyük kısmını oluşturacak, bir oyun ve yaratıcılık kaynağı olacaktır.

AŞK BİLGİ YETERSİZLİĞİNDEN BİLGİ ZENGİNLİĞİNE UZANAN BİR KÖPRÜDÜR

MAX SCHELER (1874–1928)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon aşkın ve bilginin doğasını felsefi olarak incelediği *Symposium*'u yazar.

17. yüzyıl Blaise Pascal insan kalbinin mantığını yazar.

20. yüzyıl başı Edmund Husserl insan zihninin deneyimi üzerinde çalıştığı yeni bir fenomenolojik yöntemi geliştirir.

SONRA
1954 Polonyalı filozof Karol Wojtyza (sonradan Papa II. John Paul) Scheler üzerine bir doktora tezi yazar ve filozofun Roma Katolikliği üzerindeki etkisini doğrular.

Alman filozof Max Scheler fenomenoloji olarak bilinen felsefi hareketin bir temsilcisidir. Bu hareket içsel deneyimimizin tüm fenomenini inceler; bilinçlilik halinin ve onun yapılarının bilimidir.

Scheler fenomenolojinin bilinçlilik yapılarının incelenmesinde akla çok fazla odaklanıldığını ve bunun çok temel bir şeyi, aşk veya insan kalbi deneyimini gözden kaçırmamıza neden olduğunu söyler. Aşkın bilgi yetersizliğinden bilgi zenginliğine uzanan bir köprü olduğu fikrini *Aşk ve Bilgi* (1923) adlı denemesinde tanıtır.

Scheler'in 17. yüzyıl Fransız filozofu Blaise Pascal'dan alınmış başlangıç noktası insan kalbine giden belirli bir mantık olduğudur. Bu mantık aklın mantığından farklıdır.

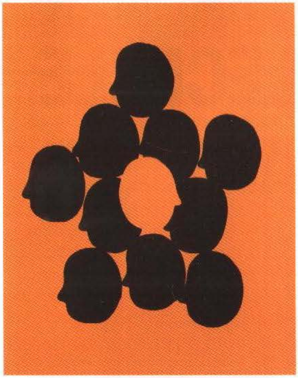
Ruhsal bir ebe

Scheler şeyleri bizim deneyimimize görünür kılanın ve bilgiyi mümkün hale getirenin aşk olduğuna inanır. Aşkın bizi, hem kendimiz hem de dünya hakkındaki bilgilere çekmeye muktedir olan "bir tür ruhsal ebe" olduğunu yazar. Bu, kişinin ahlakının, olasılıklarının ve kaderinin "birinci belirleyicisi"dir.

Scheler'in görüşünün kökeninde insanın, Fransız filozofu Descartes'ın 17. yüzyılda söylediği gibi "düşünen bir varlık" olması değil seven bir varlık olması yatar. ■

> Felsefe, tüm olabilirlerin ana gerçekliğine katılıma doğru, aşk tarafından belirlenen bir harekettir.
> **Max Scheler**

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Blaise Pascal 124–25 ▪ Edmund Husserl 224–25

İNSAN SADECE BİREY OLDUĞUNDA FİLOZOF OLABİLİR

KARL JASPERS (1883–1969)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
1800'ler Søren Kierkegaard bireyin gerçekle mücadelesi olarak felsefeyi yazar.

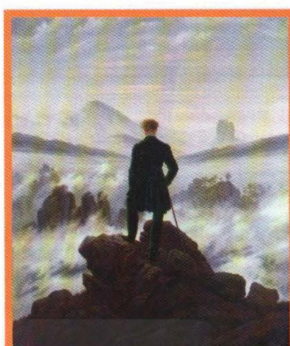
1920'ler Martin Heidegger felsefenin kendi varoluşumuzla ilişkimiz meselesi olduğunu öne sürer.

1920'ler Friedrich Nietzsche, "Tanrı Öldü" der, burada mutlak hakikatler yoktur, hepimizin değerlerimizi yeniden yaratmamız gereklidir.

SONRA
1940'lar Hannah Arendt'in özgürlük fikirleri Jasper'in felsefesinden etkilenir.

1950'ler Hans-Georg Gadamer felsefenin bireysel perspektiflerin birleşmesi aracılığıyla geliştiği fikrini inceler.

Felsefe bazıları için dünya hakkındaki gerçekleri keşfetmek için bir yoldur. Öte yandan Alman filozof ve psikiyatr Karl Jaspers için felsefe bireysel bir mücadeledir. Kierkegaard ve Nietzsche gibi filozoflardan derinlemesine etkilenen Jaspers felsefenin kendi girişimlerimizle gerçeğin farkına varma meselesi olduğunu öne süren bir varoluşçudur. 1941'de yazdığı *Benim Felsefem* kitabında felsefenin bireysel bir mücadele olduğu için sadece bireylerin felsefe yapabileceğini öne sürer. Gerçeği söylemesi için kimseden yardım alamayız; onu kendi çabalarımızla kendimiz için keşfetmeliyiz.

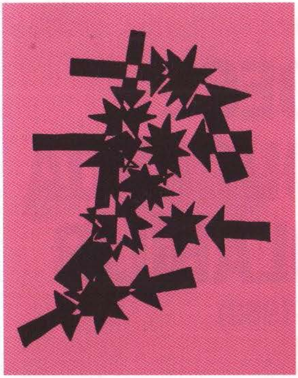

Bireyler topluluğu

Her ne kadar bu anlamda gerçek bizim tek başımıza farkına vardığımız bir şeyse de çabalarımızın meyvelerini topladığımız ve bilincimizin sınırları ötesine geçirdiğimiz başkalarıyla iletişim içindedir. Jaspers kendi felsefesini ancak başkalarıyla iletişime yardımcı olduğu oranda "gerçek" kabul eder. Ve diğer insanlar bize bir tür "hazır gerçek" sağlamıyorlarsa felsefe kolektif bir çaba olarak kalır. Jaspers için her bireyin gerçeklik arayışı, toplum içinde aynı bireysel mücadeleyi veren tüm bu "düşünce arkadaşları" ile gerçekleştirilebilir. ■

Filozof, ruhların görünmez ülkesinde **yaşar**, gerçeğin farkına varmak için mücadele eder. Başkalarının düşünceleri filozoflara, anlayışa giden potansiyel yollarda işaret levhaları gibi davranarak eşlik ederler.

Ayrıca bkz.: Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Hans-Georg Gadamer 260–61 ▪ Hannah Arendt 272

YAŞAM GELECEKLE ÇATIŞMALAR DİZİSİDİR

JOSE ORTEGA Y GASSET (1883–1955)

KISACA

DAL
Ontoloji

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

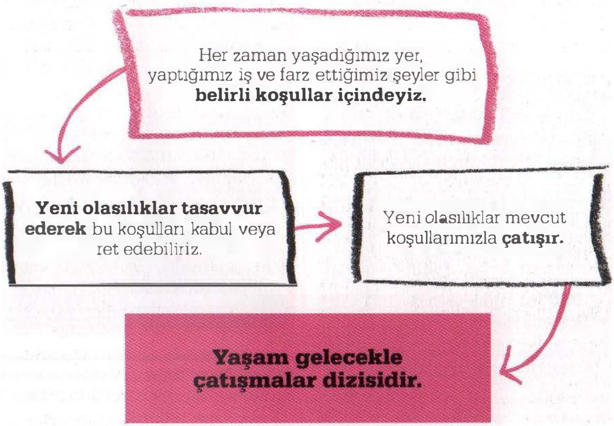
ÖNCE
1641 René Descartes, *Meditasyonlar*'da iki dünya olduğunu savunur: zihin dünyası ve madde dünyası.

1900'lerin başı Edmund Husserl fenomenolojiyi kurar. Filozofların dünyaya, yeniden, tüm önyargılarını bir kenara bırakarak bakmaları gerektiğini öne sürer.

SONRA
1920'ler Martin Heidegger, esin kaynağı olarak Ortega'ya atıfta bulunarak varoluşumuzun bizim için ne anlama geldiği hakkındaki soruları inceler.

1930'lardan itibaren Ortega'nın felsefesi diğerlerinin yanında İspanya ve Latin Amerika'da Xavier Zubiri, José Gaos, Ignacio Ellacuría ve María Zambrano gibi filozofları etkileyerek popüler hale gelir.

Ortega y Gasset'nin felsefesi *hayat* hakkındadır. O, dünyayı soğukkanlı ve müstakil bir tarzda analiz etmekle ilgilenmez. Bunun yerine felsefenin yaşamla nasıl yaratıcı bir biçimde iç içe geçebileceğini incelemek ister. Ortega, aklın pasif değil aktif bir şey -içinde bulunduğumuz koşulların üstesinden gelmemize ve yaşamlarımızı daha iyiye doğru değiştirmemize olanak sağlayan bir şey- olduğuna inanır. 1914'te yayınlanan *Don Kişot Üzerine Düşünceler*'inde Ortega şöyle der: "Ben kendim ve koşullarımdan ibaretim." Descartes kendimizi düşünen varlıklar olarak tasavvur etmemizin mümkün olduğunu ancak buna rağmen kendi bedenlerimizin de içinde bulunduğu harici dünyanın varlığından kuşku duyabileceğimizi söyler. Ama Ortega kendimizi dünyadan aynı görmememizin hiçbir anlamı olmadığını belirtir. Eğer kendimiz hakkında ciddi olarak düşünmek istiyorsak her zaman belirli ko-

Ayrıca bkz.: René Descartes 116–23 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Edmund Husserl 224–25 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71

şullar -genellikle baskıcı ve sınırlayıcı koşullar- içinde bulunduğumuzu görmek zorundayız. Bu sınırlamalar sadece fiziksel çevremizden değil önyargılarımızı da kapsayan düşüncelerimiz ve alışkanlıklarımızla şekillenmiş davranışlarımızdan da kaynaklanmaktadır.

Pek çok insan kendi koşullarının doğasını yansıtmadan yaşıyorlarsa da Ortega filozofların sadece koşullarını daha iyi anlamak için uğraşmaları değil aktif biçimde onları değiştirmenin yollarını aramaları gerektiğini söyler. Aslında bir filozofun görevinin inançlarımızın altında yatan varsayımları bulup çıkarmak olduğunu öne sürer.

Yaşamın enerjisi

Bu değişimi gerçekleştirmek için filozofların önce kendi inançlarını ele almaları, onların nereden geldiğini ve yeni olasılıklar bulmaya kalkışmaları gerektiğini söyler. Bu görüşünde Ortega, gerçekliğin, birbirine bağımlı olan birey ve dünyanın içinde bulunduğu bir evrim süreci olarak gören, fenomenolojinin babası Edmund Husserl'le çok şey paylaşmaktadır. Onun gibi Ortega da bizi biçimlendiren bir dünyanın içine doğduğumuzu ama onu algılama biçimimizi değiştirerek dünyamızı değiştirebileceğimizi söyler.

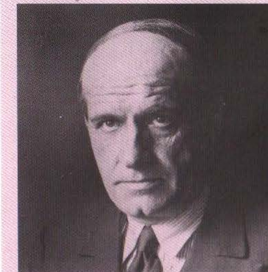

Her umutlu hareket, örneğin I. Dünya Savaşı'nda cephede Noel kutlaması, içinde bulunduğumuz şartların üstesinden gelme yeteneğimizin kanıtıdır. Ortega buna "hayati neden" der.

> Ben kendim ve koşullarımdan ibaretim.
> **José Ortega y Gasset**

Ortega yeni gelecekler tasavvur etmekte kendimizi ne kadar özgür bırakırsak bırakalım koşulların, hayata geçirilebilecekleri kapsamı sınırlayacağını öne sürer. Dünyanın gerçekliği her zaman bizim hayallerimizle çatışacaktır; ama biz kendimizi şimdiden özgürleştirebilmek için hayal kurmalıyız. Ortega'nın yaşamı gelecekle bir dizi çatışma olarak görmesinin nedeni de budur.

Ortega'nın düşüncesi hem kişisel hem siyasi düzlemde zorlayıcıdır. Her değişim girişiminin zorlayıcı olacağını ama sınırlayıcı koşullara karşı çıkmak gibi bir görevimiz olduğunu varsayar. *Kitlelerin Ayaklanması*'nda demokrasinin kendi içinde çoğunluğun tahakkümü tehdidini barındırdığını ve çoğunluğun yasalarıyla yaşamanın -başka herkes gibi- kişisel bir vizyon ya da ahlak kuralları olmaksızın yaşamak olduğu konusunda uyarılarda bulunur. Kendi yaşamlarımızla yaratıcı olarak ilgilenmiyorsak zaten yaşıyor sayılmayız. Ortega için aklın hayati önem taşımasının nedeni de budur; akıl yaşam enerjisini içinde taşır. ▪

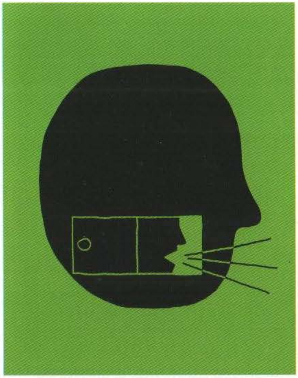
José Ortega y Gasset

José Ortega y Gasset 1883'de İspanya'nın Madrid şehrinde doğdu. Felsefe okumaya önce Madrid'de başladı sonra çeşitli Alman üniversitelerine gitti -oralarda Immanuel Kant'ın felsefesinden etkilendi- ve bir üniversite hocası olarak İspanya'ya geri döndü.

Yaşamı boyunca geçimini sadece filozof olarak değil deneme yazarı ve gazeteci olarak da kazandı. Ayrıca 1920'lerde ve 30'larda aktif olarak İspanyol siyasetine girdi ancak bu ilgisi 1936'daki İspanyol İç Savaşı ile sona erdi. Ortega Arjantin'e sürgüne gitti ve politikadan hayal kırıklığına uğramış şekilde 1945'e kadar orada kaldı. Üç yıl da Portekiz'de yaşadıktan sonra 1948'de Madrid'e döndü ve Beşeri Bilimler Enstitüsü'nü kurdu. Yaşamının geri kalanında filozof ve gazeteci olarak çalışmaya devam etti.

Önemli eserleri

1914 *Don Kişot Üzerine Düşünceler*
1925 *Sanatın Canavarlaşması*
1930 *Kitlelerin Ayaklanması*
1935 *Bir Sistem Olarak Tarih*
1957 *Felsefe Nedir?*

FELSEFEYLE UĞRAŞMAK İÇİN ÖNCE İTİRAF ETMEK GEREKİR

HAJIME TANABE (1885–1962)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl Sokrates hiçbir şey bilmediğinin farkında olduğunu bildiği için akıllı olduğunu öne sürer.

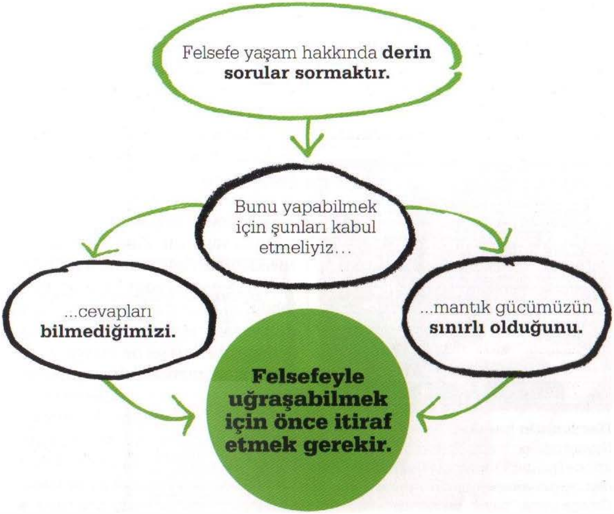
4. yüzyıl Hippolu St. Augustine hem otobiyografi hem de felsefe eseri olan *İtiraflar*'ı yazar.

13. yüzyıl başı Budist rahip Shinran kurtuluşun yalnızca "öteki güç" aracılığıyla mümkün olduğunu öne sürer.

1920'ler Martin Heidegger felsefenin kendi varlığımızla kurduğumuz ilişki olduğunu yazar.

SONRA
1990'lar Jacques Derrida fenomenolojiden esinlenerek itiraf ve bağışlayıcılık gibi temaları inceler.

Okumaya devam etmeden önce itiraf edin! Bu çok garip bir fikir olarak görünüyor olabilir ama Japon filozof Hajime Tanabe'nin ciddiye almamızı istediği bir yaklaşım. Tanabe eğer felsefe yapmak istiyorsak itirafta bulunmadan bunu yapabilmemizin imkânsız olduğuna inanır. Peki ama neyi itiraf etmemiz gerekiyor ve bunu nasıl yapacağız? Bu sorulara cevap vermek için Tanabe'nin felsefesini hem Avrupa'daki hem de Japonya'daki felsefe akımlarının köklerinde aramalıyız. Avrupa'daki kökleri olarak Tanabe, MÖ 5. yüzyılda yaşamış Yunan filozofu Sokrates'e kadar gider. Sokrates,

Ayrıca bkz. : Siddharta Gautama 30–33 ▪ Sokrates 46–49 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Edmund Husserl 224–25 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jacques Derrida 308–13

Buddha Amitabha, burada Kannon (Şefkat) ve Seishi (Bilgelik) arasında gösterilmiştir ve Shinran'ın da ait olduğu Budizm'in Saf Ülke Okulu'nun asıl budasıdır.

Tanabe için önemlidir çünkü samimi biçimde hiçbir şey bilmediğini itiraf etmiştir. Hikâyeye göre Delphi Kâhini, Sokrates'in Atina'daki en akıllı adam olduğunu söylemiş ve kendi bilgisizliğinden emin olan Sokrates de kâhinin yanlışını kanıtlamaya kalkışmıştır. Atina'daki sayısız kişiyle konuştuktan sonra gerçekten de Atina'daki en akıllı insan olduğuna ikna olmuştur çünkü hiçbir şey bilmediğini kabul eden tek kişi kendisidir.

Tanabe'nin Japon kökleri ise Budizm'in Saf Ülke Okulu'nun mensubu Budist rahip Shinran'ın felsefesine kadar gider. Shinran'ın yeni yöntemi, kendi gücümüzle Aydınlanma'ya ulaşmamızın imkânsız olduğu ile ilgili görüşüdür. Shinran bunun yerine kendi bilgisizliğimizi ve sınırlarımızı itiraf etmemiz gerektiğini ve Tanabe ile Shinran'ın tariki ya da "öteki güç" dediklerine ancak o zaman ulaşabileceğimizi iddia eder. Saf Ülke Budizm'i bağlamında öteki güç Buddha Amitabha'nınkidir. Tanabe'nin felsefesi bağlamında ise itiraf "mutlak hiçliğin" tanınmasına ve nihai olarak kişisel aydınlanma ve bilgeliğe yol açar.

Kendimizden vazgeçmek

O zaman Tanabe için felsefe mantığın ince noktalarını tartışmak veya herhangi bir şeyi tartışmak ya da savunmak değil, hatta aslında "entelektüel" bir disiplin bile değildir. Tanabe için çok daha temeldir; olabilecek en derin şekliyle kendi öz varlığımızla ilişki kurma sürecidir. Bu kısmen onun Martin Heidegger okumalarının sonucunda şekillenen bir fikirdir. Tanabe kendi gerçek varlığımızı ancak itiraf yoluyla yeniden keşfedebileceğimize inanır. Bu keşif onun doğrudan dini terimlerle ölüm ve yeniden canlanma olarak tanımladığı bir süreçtir. Bu ölüm ve yeniden canlanma zihnin "öteki güç" aracılığıyla yeniden doğumu ve "nefs"in sınırlı görüşünden aydınlanma perspektifine geçişidir. Ancak bu geçiş sadece felsefeye hazırlık değildir tam tersine kökleri septisizme ve "öteki gücün şerefine kendimizden vazgeçme"ye kadar giden felsefenin ta kendisidir. Başka bir deyişle felsefe bizim içine dahil olduğumuz bir faaliyet değil nefsimizin gitmesine izin vererek -Tanabe'nin "eylemde olan bir nesne olmaksızın eylem" adını verdiği bir fenomen olan- kendi öz varlıklarımıza erişmemizle meydana gelen bir şeydir.

Tanabe sürekli itirafın, bizim kendi sınırlarımızı tanımamızın getireceği "nihai sonuç" olduğunu yazar. Başka bir deyişle Tanabe bizden eski felsefi problemlere yeni cevaplar bulmamızı değil felsefenin doğasını yeniden değerlendirmemizi istemektedir. ■

> Bir problemin felsefeye ait olabilmesi için içinde anlaşılamaz bir şeyler olması gerekir.
> **Hajime Tanabe**

Hajime Tanabe

Hajime Tanabe 1885'te Japonya'nın Tokyo şehrinde doğdu. Tokyo Üniversitesi'nden sonra Kyoto Üniversitesi'ne felsefe doçenti olarak atandı. Orada Kyoto felsefe okulunun aktif bir üyesi haline geldi. 1920'lerde Almanya'da kalarak filozoflar Edmund Husserl ve Martin Heidegger'le çalıştı. Japonya'ya döndükten sonra profesör oldu. II. Dünya Savaşı'ndan derinden etkilendi ve 1945'te savaş bitince öğretim üyeliğinden emekliliğini istedi. Kitabı *Metanoetik Olarak Felsefe* bir yıl sonra, 1946'da yayınlandı. Emekli olduktan sonra yaşamının geri kalanını meditasyon ve yazıya adadı.

Önemli eserleri

1946 *Metanoetik Olarak Felsefe*

DİLİMİN SINIRLARI DÜNYAMIN SINIRLARIDIR

LUDWIG WITTGENSTEIN (1889–1951)

KISACA

DAL
Dil felsefesi

YAKLAŞIM
Mantık

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles mantığın temellerini atar.

19. yüzyıl sonu Gottlob Frege modern mantığın temellerini geliştirir.

20. yüzyıl başı Bertrand Russell doğal dili mantık önermelerine tercüme eden bir formül geliştirir.

SONRA
1920'ler *Tractatus*'taki fikirler Moritz Schlick ve Rudolf Carnap gibi Viyana çevresi filozofları tarafından Mantıkçı Pozitivizm'i geliştirmek için kullanılır.

1930'dan sonra Wittgenstein, *Tractacus*'taki fikirlerini reddeder ve dili keşif için çok farklı yöntemler keşfetmeye başlar.

Wittgenstein'ın Tractacus *Logico-Philosophicus*'u belki de 20. yüzyıl felsefe tarihinin en çok yasaklanan metnidir. İngilizce tercümesi sadece 70 sayfa civarında olan kitap hayli yoğunlaştırılmış ve teknik olarak numaralandırılmış açıklamadan oluşmaktadır.

Tractacus'un önemini tam manasıyla anlayabilmek için onu felsefe bağlamı içine oturtmak gerekir. Wittgenstein'ın benim dilim ve benim dünyamın "sınırları"mdan bahsediyor olması gerçeği onu kökleri 18. yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant'a kadar giden bir felsefi geleneğe sıkı sıkıya bağlamaktadır. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde "Ne bilebilirim?" ve "İnsan anlayışından sonsuza kadar uzak kalacak olanlar nelerdir?" gibi sorular sorarak bilginin sınırlarını araştırmaya girişir. Kant'ın bu tür sorular sormasının nedenlerinden biri felsefedeki pek çok problemin bizim insan anlayışının sınırlarını tanımaktaki başarısızlığımızdır. Dikkatimizi kendimize çevirip bilgimizin zorunlu sınırları hakkında sorular sorarak geçmişteki felsefi problemlerin neredeyse tamamını çözebilir ya da yok edebiliriz.

Tractacus da Kant'ın yaptığıyla aynı şeyi yapmıştır; sadece çok daha radikal bir tarzla. Wittgenstein anlamlı olarak söylenebilecekleri anlaşılır hale getirmeye soyunur. Kant'ın aklın sınırlarını çizmeye uğraşması gibi Wittgenstein da dilin sınırlarını ve dolayısıyla tüm düşüncelerin sınırlarını çizmeye çalışır. Bunu yapmasının nedeni felsefi tartışmaların ve anlaşmazlıkların

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Gottlob Frege 336 ▪ Bertrand Russell 236–39 ▪ Rudolf Carnap 257

> Yaşamın probleminin çözümü problemin ortadan kalkması olarak görülmektedir.
> **Ludwig Wittgenstein**

çoğunun düşünme ve dünya hakkında konuşmayı ele alış biçimlerimizle ilgili bazı temel hatalara dayandığından kuşkulanmasıdır.

Mantıksal yapı

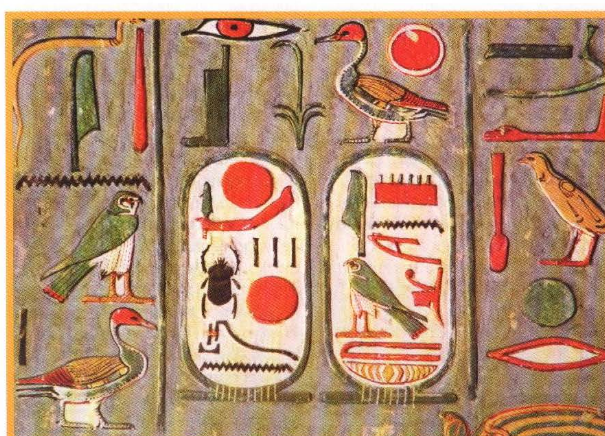
Görünürdeki tüm karmaşıklıklarına rağmen Wittgenstein'ın *Tractacus*'ta yer alan ana fikirleri aslında çok basit bir prensibe dayanmaktadır; hem dil hem dünya şeklen yapılandırılmıştır ve bu yapılar bileşenlerine ayrılabilmektedir. Wittgenstein dilin ve dünyanın bu yapılarını ortaya çıkartmaya ve sonra da birbirleriyle nasıl ilişkide olduklarını göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparak da bir dizi geniş ve kapsamlı felsefi sonuca ulaşma gayretindedir.

Wittgenstein'ın "dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır" derken ne kast ettiğini anlamak istiyorsak onun, "dünya" ve "dil" kelimeleriyle ne kast ettiğini anlamamız gerekir çünkü o, bu kelimeleri bizim anladığımız gündelik anlamlarıyla kullanmaz. Dilden bahsettiği zaman İngiliz filozofu Bertrand Russell'a olan borcu ortaya çıkar. Felsefi mantığın gelişimi açısından önemli bir figür olan Russell'a göre gündelik dil dünya hakkında açık ve kesin konuşmak için yeterli değildir. Oysa mantığın tüm belirsizlik engellerini aşacak "mükemmel bir dil" olduğuna inanır ve bu yüzden de gündelik dili kendisinin mantıksal biçim olarak adlandırdığı şeye tercüme etmek için bir yöntem geliştirir.

Mantık, felsefede önerme olarak bilinenlerle ilgilenir. Bu önermeler bizim doğru veya yanlış olarak değerlendirebileceğimiz savlar olarak düşünülebilir. Örneğin "Fil çok öfkeli" ifadesi bir önermedir ama "fil" kelimesi değildir. Wittgenstein'ın *Tractacus*'una göre anlamlı dil yalnızca önermelerden oluşmalıdır. O, dilin "önermelerin toplamından oluştuğunu" yazar.

Wittgenstein'ın dil derken ne kast ettiğini az çok bildiğimize göre artık "dünya" derken ne kast ettiğine bakabiliriz. *Tractacus*, "Durum, dünyayı oluşturan her şeydir" iddiasıyla başlar. Bu biraz açık sözlü ve gerçekçi bir olgu olarak görünmekle birlikte tek başına ele alındığında Wittgenstein'ın bu ifadeyle ne demek istediği çok açık değildir. Cümlenin devamı şöyle gelir: "dünya şeylerin değil gerçeklerin toplamıdır". Burada Wittgenstein'ın dili ele alma biçimiyle dünyayı ele alma biçimi arasında bir paralellik bulabiliriz. Örneğin filin öfkeli olması ya da odada bir fil olduğu bir durum olabilir ama fil kendi başına bir durum değildir.

Bu noktadan itibaren dilin yapısıyla dünyanın yapısının nasıl ilişkili olabileceği açıklık kazanmaya başlar. Wittgenstein

Antik Mısırlılar sembollerle dünyadaki nesnelerin stilize imgelerini mantık zinciri içinde birbirini izleyecek hiyeroglifler olarak bilinen şekilde düzenlemişler ve yazılı bir dil formu oluşturmuşlardır.

> Mantık bir doktrinler toplamı değil dünyanın aynadaki görüntüsüdür.
> **Ludwig Wittgenstein**

Dijital bir görüntü tanımladığı nesne türünden değilse de aynı "mantıksal biçim"e sahiptir. Wittgenstein'a göre kelimeler de aynı mantıksal biçime sahiplerse gerçeği temsil edebilirler.

dilin dünyayı "resimlediğini" söyler. Bu fikri I. Dünya Savaşı sırasında, bir gazetede, Paris'teki bir davayla ilgili haberi okuduğunda formüle etmiştir. Dava bir araba kazasıyla ilgilidir ve olay, duruşmadakilerin anlayabilmeleri için gerçek arabaları ve gerçek yayaları temsil edecek modellerle yeniden canlandırılmıştır. Bu model arabalar ve yayalar orijinallerini tasvir edebilmektedirler çünkü birbirleriyle, aynen kazaya karışan gerçek arabalar ve gerçek yayaların olduğu biçimde ilişki içindedirler. Benzer şekilde bir haritadaki tüm unsurlar birbirleriyle, aynen haritanın temsil ettiği gerçek arazide olduğu gibi ilişki içindedirler. Wittgenstein'a göre bir resmin tasvir ettiği şeyle paylaştığı mantıksal biçimidir.

Burada, görsel resimlerden değil mantıksal resimlerden bahsettiğimizi belirtmekte fayda vardır. Wittgenstein ne kast ettiğini şu örnekle anlatır: Bir senfoni gösterisinde üretilen ses dalgaları, o senfoninin notaları ve senfoniyi kaydeden gramofonun yivleri tarafından oluşturulan desen aynı mantıksal biçimi paylaşır. Wittgenstein'a göre, "Resim gerçeği bir ölçü olarak kabul eder." Ve bu şekilde dünyayı tasvir edebilir.

Elbette resmimiz doğru olmayabilir. Örneğin gerçekte fil çok öfkeliyken onu öfkeli değilmiş gibi göstererek gerçekle uyuşmayabilir. Burada Wittgenstein için orta bir zemin yoktur. Çünkü o, doğaları gereği doğru veya yanlış olabilecek önermelerle başlamıştır ve dolayısıyla resimler de doğru ya da yanlış olabilirler.

O zaman dil de dünya da mantıksal bir biçime sahiptirler; ve dil, dünyayı resmederek onun hakkında konuşabilir, onu gerçeğe uygun şekilde resimleyebilir. Wittgenstein'ın teorisinin gerçekten ilginçleştiği ve bizim Wittgenstein'ın dilin sınırlarıyla neden ilgilendiğini anladığımız yer tam da burasıdır. Şimdi şunu düşünün: "Maaşınızın yarısını hayır işlerine vereceksiniz." Bu, Wittgenstein'ın kast ettiği manada dünyadaki hiçbir şeyi resimlememektedir. Söylenebilecek tek şey -Wittgenstein'ın "doğru önermelerin toplamı" adını verdiği- sadece durumu oluşturan tüm bu şeylerin toplamı, ya da fen bilimleri olduğudur.

Wittgenstein'a göre dini ve ahlaki değerler hakkındaki tartışmalar tamamen anlamsızdır. Çünkü bu tür başlıkları tartıştığımızda üzerinde konuşmaya kalkıştığımız şeyler dünyanın sınırları dışındadır, aynı zamanda dilimizin sınırlarının da ötesindedirler. Wittgenstein "Ahlakın dile çevrilemeyeceği gayet açıktır," diye yazar.

Kelimelerin ötesi

Wittgenstein'ın bazı okurları bu noktada, ahlak, din ve benzer konulardaki belirsiz kavramları kovduğunu söyleyerek onu bilimlerin savunucusu ilan ederler. Ancak ortada bundan daha karmaşık bir şey vardır. Wittgenstein "yaşamın sorunları"nın anlamsız olduklarını düşünmez. Tersine bunların tüm

> Hakkında konuşamadığımız şeyleri sessizlikle geçiştirmeliyiz.
> **Ludwig Wittgenstein**

sorunların en önemlileri olduklarına inanır. Sadece kelimelere dökülemezler ve bu yüzden de felsefenin bir parçası olamazlar. Wittgenstein, haklarında konuşamasak bile bunların yine de kendilerini görünür kıldıklarını yazar ve ekler: "Onlar mistik olanlardır."

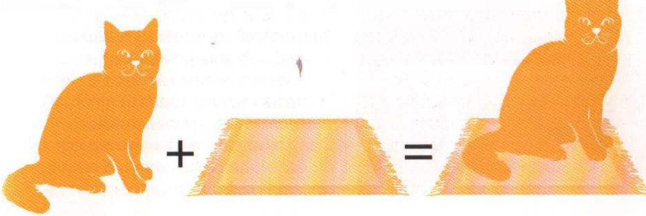
Ancak tüm bunlar *Tractacus*'un içinde yer alan önermeler için ciddi tepkilerdir. Sonuçta bunlar dünyayı resimleyen önermeler değildirler. Wittgenstein'ın ana gereçlerinden biri olan mantık bile dünya hakkında hiçbir şey söylemez. Bu durumda *Tractacus*'un kendisi de anlamsız mıdır? Wittgenstein argümanını sonuçlanana kadar takip etmekte korkusuzdur ve sonunda bu tür bir soruya cevabın evet olacağını fark eder. *Tractacus*'u tam anlamıyla kavrayabilecek birinin sonunda onun içinde kullanılan önermelerin de anlamsız olduğunu göreceğini öne sürer. Bu önermeler hepimizin birlikte felsefenin problemlerinin ötesine geçmemize yardım eden ama bir kez yukarı çıktıktan sonra bir tekmede devirebileceğimiz felsefi bir merdivenin basamakları gibidir.

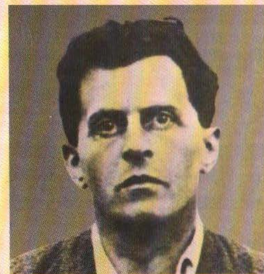
Yön değişimi

Wittgenstein *Tractacus*'u tamamladıktan sonra artık çözülecek hiçbir felsefi problemin kalmadığına karar verir ve felsefeyi bırakır. Ancak 1920'ler ve 30'larda daha önceki düşüncelerini sorgulayarak kendi kendinin en ateşli eleştirmeni haline gelir. Özellikle bir zamanlar sıkı sıkıya bağlı olduğu, dilin sadece önermelerden oluştuğu inancını, yani günlük konuşmalarımızda fıkralardan, azarlarımıza ve ikna dilimize kadar kullandığımız dildeki her şeyi göz ardı eden görüşü sorgular.

Tüm bu problemlere rağmen yine de *Tractacus* Batı felsefesinin en zorlayıcı, etkili ve son olarak en gizemli eserlerinden biri olarak kalmıştır. ■

Felsefe mantıklı ve açık bir dil talep eder. Wittgenstein da bu nedenle dilin sadece "kedi paspasın üzerinde oturdu" gibi, net biçimde bileşenlerine ayrılabilecek önermeler veya gerçeklik ifadelerinden oluşabileceği sonucuna varır.

Ludwig Wittgenstein

1889'da varlıklı bir Viyanalı ailenin oğlu olarak doğan Wittgenstein ilk önce mühendislik üzerine çalıştı ve 1908'de eğitimine Manchester'da devam etmek üzere İngiltere'ye gitti. Ancak bir süre sonra mantıkla ilgilenmeye başladı ve 1911'de filozof Bertrand Russell'ın yanında çalışmak üzere Cambridge'e gitti.

I. Dünya Savaşı sırasında Rus cephesinde ve esir alındığı İtalya'da görev yaptı. Bu süre zarfında 1921'de yayınlayacağı *Tractacus Logico-Philosophicus*'u yazmaya başladı.

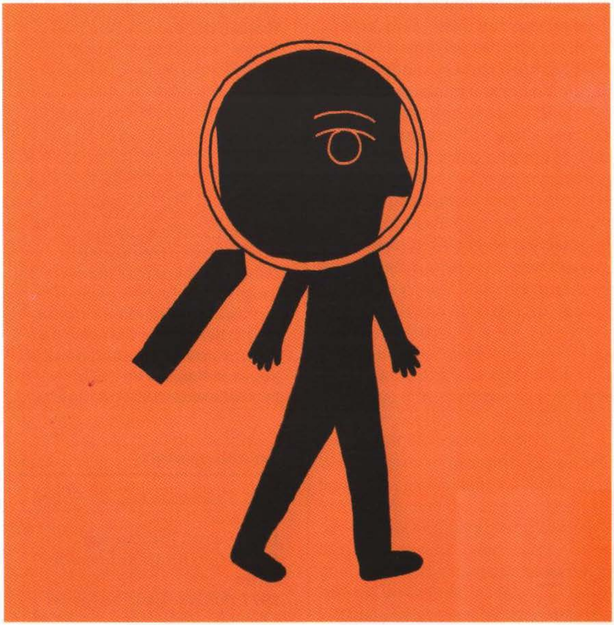
Tractacus'un tüm felsefi problemleri çözdüğüne inanarak okul öğretmeni, bahçıvan ve mimar olarak gezgin bir kariyere başladı. Ancak daha önceki fikirlerine eleştiriler geliştirdikten sonra Cambridge'deki çalışmalarına yeniden başladı ve 1939'da profesör oldu. 1951'de öldü.

Önemli eserleri

1921 *Tractacus Logico-Philosophicus*
1953 *Felsefi İncelemeler*
1958 *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*
1977 *Renkler Üzerine Notlar*

ÇÖZÜMLENMESİ GEREKEN VARLIKLAR BİZLERİZ

MARTIN HEIDEGGER (1889–1976)

KISACA

DAL
Ontoloji

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
MÖ y. 350 Sinoplu Diyojen, Platon yandaşlarının "insan tüysüz bir iki ayaklıdır" teziyle dalga geçmek için tüyleri yolunmuş bir tavuk kullanır.

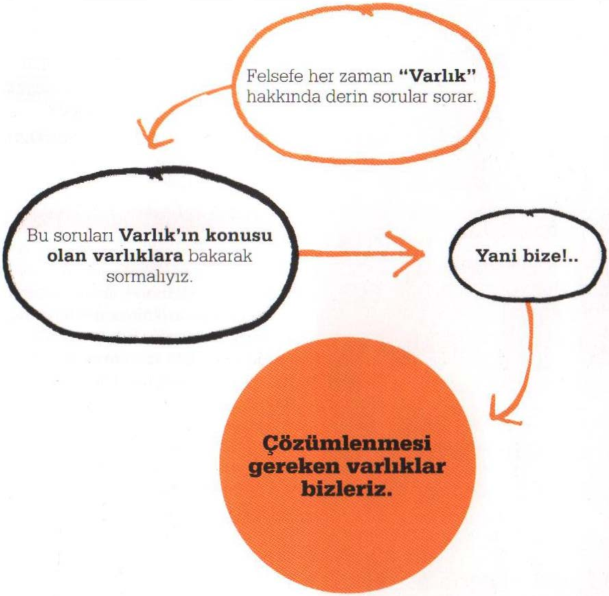
1900–13 Edmund Husserl fenomenolojik teorilerini ve yöntemini *Mantıksal İncelemeler* ve *Düşünceler I*'de tanıtır.

SONRA
1940'lar Jean-Paul Sartre, "varlık"la insan özgürlüğü arasındaki bağlantıyı incelediği *Varlık ve Hiçlik*'i yayınlar.

1960 Hans-Georg Gadamer'in, Heidegger'den esinlenen kitabı *Gerçek ve Yöntem* insan anlayışının doğasını inceler.

Antik Atina'da Platon yandaşlarının bir gün toplanarak, "İnsan nedir?" sorusuna cevap aradıkları söylenir. Epey bir süre düşündükten sonra şu cevabı bulurlar: "İnsan tüysüz bir iki ayaklıdır." Herkes bu cevaptan tatmin olmuş gibidir. Ta ki Alaycı Diyojen elinde tüyleri yolunmuş bir tavukla konferans salonuna dalıp, "İşte! Size insanı takdim ederim!" diye bağırana kadar. Kargaşa yatıştıktan sonra filozoflar yeniden toplanır ve tanımlarını düzeltirler. Artık insanın tüysüz ve geniş toynaklı bir iki ayaklı olduğunu söylemektedirler.

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Sinoplu Diyojen 66 ▪ Edmund Husserl 224–25 ▪ Hans-Georg Gadamer 260–61 ▪ Ernst Cassirer 337 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71 ▪ Hannah Arendt 272 ▪ Richard Rorty 314–19

> Varoluş problemi varoluşun kendisinden geçmeden aydınlığa kavuşturulamaz.
> **Martin Heidegger**

Felsefenin en eski tarihinden bu ilginç hikâye filozofların insanla ilgili genel, soyut tanımlamalar yaparken zaman zaman ne tür zorluklarla karşılaştıklarını gösterir. Diyojen'in müdahalesi olmasa bile kendimizi tüysüz iki ayaklılar olarak tanımlamanın insan olmanın anlamını tam olarak kapsamadığı açıktır.

İçeriden birinin perspektifi

"İnsan olmayı nasıl analiz edebiliriz" sorusu filozof Martin Heidegger'i de meşgul etmiştir. Heidegger bu soruya cevap ararken kendinden önceki filozoflardan çarpıcı biçimde farklı bir yöntem izler. İnsan yaşamına dışarıdan bakan soyut bir tanımlama yerine içeriden biri konumu denilebilecek, "varlık"ın somut bir analizini yapmaya yönelik bir tanım yapmaya çalışır. Her şeyin en civcivli yerinde -yaşamın tam ortasında- varolduğumuzdan dolayı, eğer insan olmanın ne demek olduğunu anlamak istiyorsak bunu insan yaşamına bu yaşamın içinden bakarak yapmalıyız, der.

Heidegger, Husserl'in öğrencisidir ve onun fenomenoloji yöntemini izler. Bu yöntem fenomene -şeylerin nasıl göründüğü- onları deneyimlememizi inceleme yoluyla bakan felsefi bir yaklaşımdır. Örneğin fenomenoloji "insan nedir?" sorusuna doğrudan yaklaşmaz, onun yerine "insan olmak neye benzer?" olarak yaklaşır.

İnsanın varoluşu

Heidegger için bu felsefenin temel sorusunu oluşturur. O en çok, sorulara varlık veya varoluş açısından bakan felsefenin ontoloji (Yunanca "varlık" anlamına gelen *ontos*'tan türemiştir) dalıyla ilgilenmiştir. Ontolojik sorulara bazı örnekler şunlar olabilir: "Bir şeyin varolduğunu söylemek ne anlama gelir?" veya "Varolan farklı türlerde şeyler nelerdir?" Heidegger, "İnsan olmak nasıl bir şey?" sorusunu genel varoluşla ilgili daha derin sorulara cevap vermenin bir yolu olarak kullanmak ister.

Kitabı *Varlık ve Zaman*'da diğer filozofların ontolojik sorular sorarlarken çok soyut ve sığ yaklaşımlar kullanmaya eğilimli olduklarını iddia eder. Bir şeyin varolduğunu söylemenin ne anlama geldiğini bilmek istiyorsak soruya varlığın konusu olan varlıkların perspektifinden bakarak başmalıyız. Kedilerin, köpeklerin ve

Yaşamın bütünlüğünü sağlayan proje ve görevlerle uğraşarak dünyaya bir **anlam kazandırmaya çalışırız.** Heidegger'e göre, insan olmak gündelik dünyaya dalmaktır.

zehirli mantarların da varlıklar olduğunu varsayabiliriz ama onlar varlıkları hakkında hiçbir merak duymazlar: ontolojik sorular üretmezler, "Bir şeyin varolduğunu söylemek ne anlama gelir?" diye sormazlar. Ancak Heidegger bunları merak eden bir tek varlığın olduğunu ve onun da insan olduğunu belirtir. O, çözümlenmesi gereken varlıkların bizler olduğunu söylerken varlıkla ilgili soruları araştıracaksak bizim için varolmanın ne anlama geldiğine bakarak işe kendimizden başlamamız gerektiğini anlatmaktadır.

Varlık ve zaman

Heidegger varlığın anlamını sorarken soyut fikirlerden değil doğrudan ve anlık bir şeylerden bahseder. Kitabının ilk sayfalarında varlığımızın anlamının zamanla bağlanması gerektiğini söyler; bizler esasen geçici varlıklarız. Doğduğumuzda kendimizi kendi seçmediğimiz bir yörüngede buraya

> Varolmanın anlamı sorununu yeniden gündeme getirmeliyiz.
> **Martin Heidegger**

atılmış buluruz. Bizden önce varolan ve varolmaya devam eden bir dünyada varolmaya geldiğimizi anlarız; böylece doğumumuzla birlikte tarihsel, maddesel ve ruhsal bir çevreyle tanışırız. Bu dünyanın anlamını kavramak için çeşitli uğraşlarla ilgileniriz -örneğin Latince öğrenebilir veya gerçek aşkın peşine düşebilir ya da kendimize bir ev inşa etmeye karar verebiliriz. Zaman tüketen bu faaliyetler aracılığıyla kendimizi olası farklı geleceklere doğru yöneltir; varlığımızı tanımlarız. Ancak bazen tüm projelerimizin bir dış limiti olduğunun, tüm planladıklarımızın bir noktada -tamamlanmış ya da tamamlanmamış olsunlar- sonlarının geleceğinin farkına varırız. Bu nokta bizim ölüm noktamızdır. Heidegger'e göre ölüm varlığımızın dış ufkudur: yapabileceğimiz ya da görebileceğimiz ya da düşünebileceğimiz her şey bu ufkun içinde yer alır. Onun ötesini göremeyiz.

Heidegger'in teknik kelimeleri anlaşılmalarının zorluğuyla ünlüdür ama bu daha çok onun karmaşık felsefi soruları somut ya da soyut olmayan şekilde incelemeye çalışmasından ileri gelir. O, bu soruları gerçek deneyimlerimizle

ilişkilendirmeye uğraşır. "Varlığımızın en ileri ufku ölümdür" demek insan hayatı yaşamanın nasıl bir şey olduğu hakkında ve insan olmayla ilgili pek çok felsefi tanımın -örneğin "tüysüz iki ayaklı" veya "politik hayvan" gibi- gözden kaçırdığı bir şeyler söylemektir.

Otantik biçimde yaşamak

Otantik ve otantik olmayan varoluş arasındaki felsefi farkı da Heidegger'e borçluyuz. Çoğu zaman devam eden çeşitli projelerle sarılıyken ölümü unutuveririz. Ancak hayatımızı sadece uğraştığınız projeler açısından görmekle varoluşumuzun çok daha temel bir boyutunu gözden kaçırırız ve bu ölçüde otantik olmayan (sahte) bir varoluş içine gireriz. Olasılıklarımızın nihai sınırı olarak ölümün farkına vardığımızda varolmanın ne anlama geldiği ile ilgili daha derin bir anlayışa ulaşmaya başlarız.

Örneğin iyi bir arkadaşımız öldüğünde kendi yaşamlarımıza bakabilir, bizi günden güne içine çeken çeşitli projelerin anlamsızlığını ve hayatın gözden kaçırdığımız daha derin bir boyutunun olduğunu fark edebiliriz. Ve böylece kendimizi önceliklerimizi değiştirmiş ve farklı geleceklere doğru yönelmiş bulabiliriz.

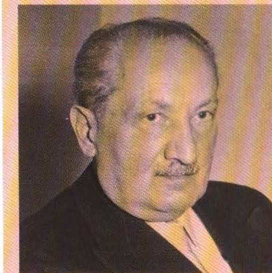
Tüm varlık "yaşamdan ölüme doğru" dur ama sadece insanlar bunun farkındadırlar. Yaşamlarımız geçicidir ve yalnızca bir kezdir; yaşamı anlamlı ve doğru yaşayabiliriz.

> Ölmek bir olay değildir; varoluşsal olarak anlaşılması gereken bir fenomendir.
> **Martin Heidegger**

Daha derin bir dil

Heidegger'in daha sonraki felsefi arayışı da yine varlıkla ilgili soruları çözmeye çalışmaya devam eder ancak daha önceki yorucu yaklaşımı yerini aynı sorulara daha şiirsel bir yaklaşıma bırakır. Felsefenin bunu, bizim kendi varlıklarımıza yeterince derinlikli yansıtamayabileceğinden kuşkulanmaya başlamıştır. İnsanın varoluşu ile ilgili sorular sormak için şiirin, bizi sadece bilgi alışverişinde bulunmanın ötesine taşıyan daha zengin, daha derin dilini kullanmak gerektiğini düşünür.

Heidegger 20. yüzyılın en ilham veren filozoflarından biridir. İnsan olmanın anlamı ve nasıl otantik yaşanabileceği ile ilgili ilk analizleri Sartre, Levinas ve Gadamer gibi filozoflara esin kaynağı olmuş, varoluşçuluğun doğmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonraki dönemdeki şiirsel düşüncesi de onun çevresel yıkım tehdidi altındaki bir dünyada insan olmanın ne demek olduğunu düşünmek için bir yöntem sunduğuna inanan çevreci filozoflar üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. ■

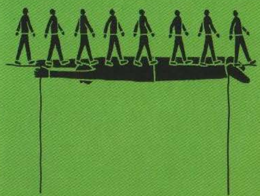
Martin Heidegger

Heidegger 20. yüzyılın en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilir. 1889'da Almanya'nın Messkirch kentinde doğdu. Önceleri rahip olmak istiyordu ancak Husserl'in yazılarını okuyunca felsefeyle ilgilenmeye başladı. Etkileyici bir konuşmacı olarak kısa sürede ün yaptı ve kendisine "Messkirch'in sihirbazı" unvanı verildi. 1930'larda Freiburg Üniversitesi'nin rektörü ve Nazi Partisi'nin üyesi oldu. Nazizmle olan ilişkisinin doğası ve derecesi aynen felsefesinin Nazizm ideolojisini nereye kadar etkilediği ile ilgili sorular gibi tartışma yarattı ve hep de öyle kaldı.

Heidegger yaşamının son 30 yılını seyahat ederek, yazarak, Hannah Arendt ve fizikçi Werner Heisenberg gibi arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunarak geçirdi. 1976'da, 86 yaşında Freiburg'da öldü.

Önemli eserleri

1927 *Varlık ve Zaman*
1936–53 *Metafiziğin Üstesinden Gelmek*
1955–56 *Mantığın İlkesi*
1955–57 *Kimlik ve Farklılık*

BİREYİN TEK GERÇEK AHLAKİ SEÇİMİ TOPLUM İÇİN KENDİNİ FEDA ETMESİDİR

TETSURO WATSUJI (1889–1960)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
13. yüzyıl Japon filozof Dögen "kendini unutmak" hakkında yazar.

19. yüzyıl sonu Friedrich Nietzsche "iklim"in felsefe üzerindeki etkisi hakkında yazar; bu fikir Watsuji'nin düşüncesinde önemli bir yer tutar.

1927 Martin Heidegger *Varlık ve Zaman*'ı yayınlar. Watsuji, Heidegger'in kitabını, onun "iklim"le ilgili düşünceleri ışığında yeniden düşünmeye devam eder.

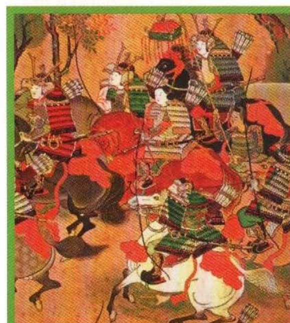
SONRA
20. yüzyıl sonu Japon filozof Yuasa Yasuo, Watsuji'nin toplum ahlakını daha da geliştirir.

Tetsuro Watsuji 20. yüzyılın ilk başlarında Japonya'nın önde gelen filozoflarındandır ve hem Doğu hem Batı felsefeleri üzerine yazmıştır. Japonya ve Avrupa'da eğitim görmüştür. Döneminin pek çok Japon filozofu gibi onun eserleri de birbirinden çok farklı bu iki geleneğin yaratıcı bir sentezini sergiler.

Kendini unutmak

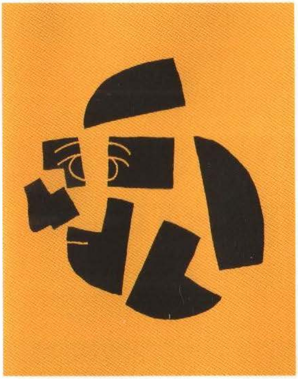
Watsuji'nin ahlaka Batı yaklaşımlarıyla ilgili çalışmaları onun Batı'daki düşünürlerin insan doğasına ve ahlaka bireysel bir yaklaşımı tercih ettiklerine inandırmıştır. Ancak Watsuji'ye göre bireyler sadece, hepsi bir araya geldiğinde bir "iklim" oluşturan kendilerine özgü zamanları, ilişkileri ve toplumsal bağlamlarındaki ifadeleriyle anlaşılabilirler. O, insan doğasını içinde varolduğumuz ağı oluşturan daha geniş toplumla olan ilişkilerimiz anlamında araştırır ve buna "aradalık" adını verir. Watsuji'ye göre ahlak bireysel bir eylem meselesi değil insanın kendisini unutması veya kendisini feda etmesi meselesidir; ancak böylelikle birey toplum yararına çalışabilir.

Watsuji'nin milliyetçi ahlakı ve Japon ırkının üstünlüğü konusundaki ısrarı II. Dünya Savaşı sırasında gözden düşmesine neden olmuş ancak daha sonra bu fikirlerden uzaklaşmıştır. ■

Samuray savaşçıları Watsuji'nin *kenshin* ya da "mutlak özveri" adını verdiği aşırı sadakat ve kendini inkâr eylemi olarak ülkelerini kurtarmak için savaşlarda kendi hayatlarını feda ederler.

Ayrıca bkz.: Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Nishida Kitaro 336–37 ▪ Hajime Tanabe 244–45 ▪ Martin Heidegger 252–55

MANTIK, FELSEFENİN SON BİLİMSEL UNSURUDUR

RUDOLF CARNAP (1891–1970)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Mantıkçı pozitivizm

ÖNCE
1890 Gottlob Frege dilin mantıksal yapılarını incelemeye başlar.

1921 Ludwig Wittgenstein felsefenin dilin sınırları üzerinde çalıştığını yazar.

SONRA
1930'lar Karl Popper bilimin yanlışlanabilirlik aracılığıyla çalıştığını öne sürer; bir şeyin doğru olduğunu kanıtlamaya hiçbir sayıda pozitif kanıt yetmezken bir teorinin yanlış olduğunu kanıtlamak için tek bir negatif örnek yeterlidir.

1960'lar Thomas Kuhn mantıkçı pozitivizmin bazı ilkelerini sarsarak bilimsel gelişmenin sosyal boyutlarını inceler.

20. yüzyıl felsefesinin problemlerinden biri de fen bilimlerinin başarısı karşısında felsefeye bir rol belirlemektir. Bu, Alman doğumlu Rudolf Carnap'ın da felsefenin gerçek işlevinin -ve bilime esas katkısının- mantıksal analiz ve bilimsel kavramların aydınlatılması olduğunu öne süren kitabı *Bilimin Evrensel Dili Olarak Fiziksel Dil*'in (1934) temel düşüncelerinden birisidir.

Carnap pek çoğu çok derin olan felsefi problemlerin -metafizik problemler gibi- anlamsız olduklarını çünkü deneyimle kanıtlanamayacaklarını veya çürütülemeyeceklerini öne sürer. Aslında ayrıca dili kullanma biçimimizdeki mantıksal karmaşanın neden olduğu psişe problemlerimiz olduğunu da ekler.

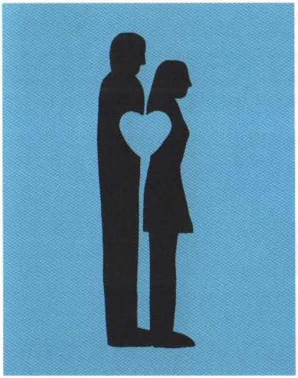
Mantıksal dil

Mantıkçı pozitivizm sadece ampirik olarak doğruluğu kanıtlanmış mantıksal önermeleri doğru kabul eder. Carnap'a göre bu yüzden felsefenin gerçek görevi (doğrusunu söylemek gerekirse anlamsız olan soruları keşfedip elemek üzere) dilin mantıksal analizini yapmak ve bilimler hakkında açık, net ve berrak biçimde konuşmanın yollarını bulmaktır.

> Mantıkta ahlak yoktur.
> **Rudolf Carnap**

Willard Quine ve Karl Popper gibi bazı filozoflar Carnap'ın neye anlamlı denilebileceği ile ilgili standartlarının çok sert olduğunu ve bilimin işleyişinin uygulamada karşılığı olmayan şekilde idealize edildiğini savunurlar. Yine de Carnap'ın bizi dilin, gerçekte orada olmayan problemleri görmemizi sağlayarak aldatabileceğini anımsatması gerçekten önemlidir. ■

Ayrıca bkz.: Gottlob Frege 336 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Karl Popper 262–65 ▪ Willard Van Orman Quine 278–79 ▪ Thomas Kuhn 293

BİR İNSANI TANIMANIN TEK YOLU ONU UMUT OLMADAN SEVMEKTİR

WALTER BENJAMIN (1892–1940)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Frankfurt Okulu

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon aşkın ilk sürdürülebilen felsefi açıklaması kabul edilen *Symposium*'u yazar.

1863 Fransız yazar Charles Baudelaire, "şehri yaşamak için içinde yürüyen kişi" anlamındaki *flâneur* fikrini inceler.

SONRA
1955 Guy Debord coğrafyanın, bireyin duygu ve davranışları üzerindeki etkisini inceleyen psiko-coğrafyayı tanıtır.

1971 İtalyan romancı Italo Calvino şehirle işaretler arasındaki ilişkiyi *Görünmez Şehirler* adlı kitabında inceler.

Alman filozof Walter Benjamin, kitle kültürü ve iletişimin önemini araştıran bir grup neo-Marksist sosyal teorisyenin oluşturduğu Frankfurt Okulu'na bağlıdır. Benjamin ayrıca film ve edebiyat tekniklerinden de etkilenmiştir ve 1926'da yayınladığı *Tek Yönlü Sokak* edebi bir kurgu denemesidir. Burada hayali bir şehrin caddesinde yürürken cereyan eden -entelektüel ve ampirik- gözlemlerinden oluşan bir derlemeyi bir araya getirir.

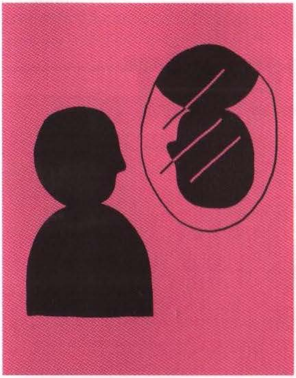
Benjamin denemesinde ortaya büyük bir teori koymaz. Onun yerine bizi fikirleriyle, yolda yürürken gözümüze takılan bir şeye şaşırmamız gibi, şaşırtmak ister. Yazısının sonuna doğru, "Eserimdeki alıntılar yol kenarından bir anda sıçrayıp çıkan, silahlarını sağa sola sallayan ve avare gezinen kişinin güven hissinden doğan sıkıntısını dağıtan soyguncular gibidir," der.

> Günümüzde yaşamın inşası fikirlerden çok daha fazla gerçeklerin elindedir.
> **Walter Benjamin**

Aşkı aydınlatmak

Bir insanı tanımanın en iyi yolunun onu umut beslemeden sevmek olduğu fikri yazının ortalarında "Ark Lambası" başlığı altında belirgin hale gelir. Benjamin bir alev ışığında durur ve sadece bunu düşünür, sonra yazı birden bambaşka bir bölüme geçer. Ne kast ettiğini anlamakta zorlanırız. Bilginin aşktan doğduğunu mu söylemektedir? Veya sevgilimizi sadece bir sonuç ummaktan vazgeçtiğimiz anda mı açık seçik görebiliriz? Bilemeyiz. Tüm yapabileceğimiz Benjamin'le birlikte caddeden aşağı yürümek ve gelip geçen düşüncelerin ışıklarını yaşamaktır. ■

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Theodor Adorno 266–67 ▪ Roland Barthes 290–91

HER GERÇEK DOĞRU OLMAYABİLİR

HERBERT MARCUSE (1898–1979)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Frankfurt Okulu

ÖNCE
1820 Georg Hegel *Hukuk Felsefesinin Ana Hatları*'nda gerçek olanın mantıklı, mantıklı olanın gerçek olduğunu yazar.

1867 Karl Marx, kapitalist toplumlardaki "hareket yasaları" ve kapitalizmin insanları kullanmaktan suçlu olduğu hakkındaki görüşlerini *Kapital*'in (Das Kapital) birinci cildinde yayınlar.

1940'lar Martin Heidegger teknoloji problemlerini incelemeye başlar.

SONRA
2000 Slavoj Žižek teknoloji, kapitalist toplum ve totaliterlik arasındaki ilişkiyi inceler.

İlk bakışta hiçbir şey Marcuse'nin 1941'de yayınladığı kitabı *Mantık ve Devrim*'de öne sürdüğü "varolan"ın doğru olmayabileceği tezinden daha mantıksızca gelemez. Okur, eğer gerçek olan doğru değilse o zaman ne doğrudur, diye sorar. Ancak Marcuse'nin fikri kısmen Alman filozof Hegel'in gerçek olan mantıklı ve mantıklı olan gerçektir iddiasını devirme girişimidir.

Marcuse bunun tehlikeli bir fikir olduğuna çünkü bizi, gerçekte durum ne ise -mevcut siyasi sistemimiz gibi- onun mutlaka mantıklı olduğunu düşünmeye sevk edeceğine inanır. Bize, akılcı gibi gelen şeylerin itiraf etmek istemeyeceğimiz kadar akıldışı olabileceğini anımsatır. Aynı zamanda doğal karşıladığımız şeylerin pek çoğunun akıldışı doğalarını anlamamız için bizi sarsmak ister.

Yıkıcı mantık

Aslında Marcuse kapitalist toplumlardan ve onların kendi deyişiyle "özgürlük ve baskıcılık, üretim ve yıkım, büyüme ve gerilemeden oluşan korkutucu uyumlarından" derin bir biçimde tedirgindir. İçinde yaşadığımız toplumların akıl ve adalete dayandığını varsayarız ama daha yakından baktığımızda onların ne inandığımız kadar adil ne de mantıklı olduklarını görebiliriz.

Marcuse mantığı önemsemez değildir ancak aklın yıkıcı olduğuna ve içinde bulunduğumuz toplumları sorgulamakta kullanılabileceğine dikkat çeker. Marcuse için felsefenin amacı "rasyonalist bir toplum teorisidir". ■

Hızlı arabalar Marcuse'nin kendimizi tanımak için kullanmakla suçladığı tüketim mallarıdır; "ruhlarımızı" bulduğumuzu ve kendi yarattıklarımızın önemsiz uzantıları haline geldiğimizi söyler.

Ayrıca bkz.: Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Slavoj Žižek 326

TARİH BİZE AİT DEĞİLDİR, BİZ ONA AİTİZ

HANS-GEORG GADAMER (1900–2002)

KISACA

DAL
Tarih felsefesi

YAKLAŞIM
Yorumbilim

ÖNCE
19. yüzyıl başı Alman filozof Friedrich Schleiermacher yorumbilim için zemin hazırlar.

1890'lar Bir Alman filozofu olan Wilhelm Dilthey "hermönotik döngü" içinde yer alan yorumu tanımlar.

1927 Martin Heidegger *Varlık ve Zaman*'da varlığın yorumunu inceler.

SONRA
1979 Richard Rorty *Felsefe ve Doğanın Aynası* kitabında yorumbilim yaklaşımını inceler.

1983–85 Fransız filozof Paul Ricoeur tarih duygumuzu temsil açısından anlatının kapasitesini incelediği *Tarih ve Anlatı*'yı yazar.

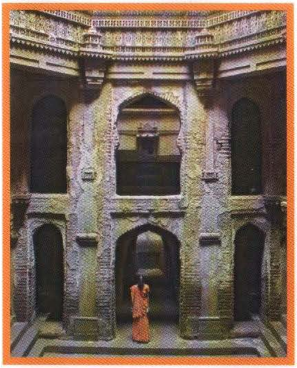
Gadamer özellikle bir felsefe biçimiyle özdeşleştirilir: yorumbilim. Yunanca *hermeneuo*'dan türeyen hermönotik "yorum" anlamına gelir ve insanların dünyayı yorumlamaları üzerine çalışır.

Gadamer, felsefenin görevinin varoluşumuzu yorumlamak olduğunu söyleyen Martin Heidegger'in nezaretinde çalışır. Bu yorumlama zaten bildiklerimizden başlayarak anlayışımızı derinleştirme sürecidir ve aynen bir şiiri yorumlamamıza benzer. Önce onu dikkatle ve mevcut bilgilerimizin ışığında okuruz. Eğer tuhaf görünen veya özellikle çarpıcı bir dizeye gelirsek biraz daha derin bir düzeyde anlayışa ihtiyacımız olur. Dizeleri teker teker yorumlarken bir bütün olarak şiir anlayışımız değişmeye ve bundan dolayı ayrı ayrı dizeleri anlayışımız değişmeye başlayabilir. Bu da "hermönotik döngü" olarak bilinir.

Heidegger'in felsefeye yaklaşımı bu döngüsel modelde gerçekleşir ve bu Gadamer'in daha sonra *Hakikat ve Yöntem* adlı kitabında incelediği

Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jürgen Habermas 306–07 ▪ Jacques Derrida 308–13 ▪ Richard Rorty 314–19

Gadamer'e göre, **tarihi nesneleri incelerken** zamana köprülenecek bir uçurum olarak bakmamalıyız. Onun mesafesi bizim anlayışımıza ışık tutan geleneğin sürekliliğiyle aşılır.

yaklaşımdır. Gadamer anlayışımızın her zaman tarihteki belirli bir noktanın bakış açısından olduğunu belirtmeye devam eder. Önyargılarımız ve inançlarımız, sormaya değer bulduğumuz türden sorular ve tatmin olduğumuz türde cevapların hepsi tarihimizin ürünüdür. Tarih ve kültürün dışında duramayız o yüzden de hiçbir zaman mutlak tarafsız bir perspektife ulaşamayız.

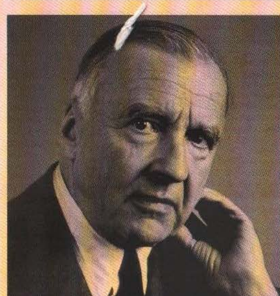
Ancak bu önyargılar kötü bir şey olarak görülmemelidir. Onlar her şeye rağmen bizim başlangıç noktalarımızdır; mevcut kavrayışımızla anlam duygumuz bu önyargılar ve taraflılığımızın temelini oluştururlar. Tüm önyargılarımızın üstesinden gelmek mümkün olsaydı bile o zaman her şeyi daha net göremeyeceğimizi anlardık. Yorum için elimizde hiçbir çerçeve yokken hiçbir şey görmemize bile imkân kalmazdı.

Tarihle söyleşmek

Gadamer yaşamlarımızı ve kendimizi anlama sürecimizi "tarihle söyleşi yapmaya" benzetir. Yüzyıllardır varolan tarihi metinleri okudukça onların gelenekleri ve varsayımları kendi kültürel normlarımızı ve önyargılarımızı açığa çıkarır, mevcut yaşamlarımız hakkındaki anlayışımızı derinleştirip genişletir. Örneğin Platon'un bir kitabını alıp dikkatlice okursam sadece Platon'u kavrayışımın derinleştiğini değil aynı zamanda kendi önyargılarım ve taraflılıklarımın da netleştiğini ve belki de değiştiğini de görebilirim. Sadece ben Platon okumuş olmam Platon da beni okumuş olur. Bu diyalog veya Gadamer'in deyişiyle "ufukların birleşmesi" aracılığıyla dünyayı anlayışım daha derin, daha zengin bir düzeye ulaşır. ■

> Deneyim yaşamın tümü içinde kendisi olduğundan yaşamın kendisi de onun içindedir.
> **Hans-Georg Gadamer**

Hans-Georg Gadamer

Gadamer 1900'de Marburg'da doğdu ancak Almanya, Breslau'da (şimdi Polonya'nın Wroclaw kenti) büyüdü. Felsefe okumaya önce Breslau'da başladı ve daha sonra Marburg'a giderek orada çalışmaları üzerinde büyük etkisi olan filozof Martin Heidegger'in öğrencisi oldu ve ikinci bir doktora tezi yazdı. Marburg'da doçent olarak sonunda 1949 yılında Heidelberg'de filozof Karl Jaspers'in yerini aldığı felsefe profesörlüğünü de içeren uzun kariyerine başladı. En önemli kitabı *Hakikat* ve *Yöntem*'i 60 yaşındayken yayınladı. Burada bilimin gerçeğe giden tek yolu sunduğu fikrine saldırıyordu ve kitap onu uluslararası bir üne kavuşturdu. Canlı ve sosyal biri olan Gadamer 102 yaşında Heidelberg'de ölene kadar aktif bir hayat sürdü.

Önemli eserleri

1960 ***Hakikat ve Yöntem***
1976 ***Felsefi Yorumbilim***
1980 ***Diyalog ve Diyalektik***
1981 ***Bilim Çağında Mantık***

BİLİMSEL BİR TEORİNİN GERÇEĞİ YANSITMASI ANCAK YANLIŞLANABİLİRLİĞE AÇIK OLMASIYLA MÜMKÜNDÜR

KARL POPPER (1902–1994)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles dünyayı anlamada gözlem ve ölçümün önemini vurgular.

1620 Francis Bacon *Novum Organum*'da bilimsel tümevarım yöntemlerini gösterir.

1748 David Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*'sı tümevarım problemini ortaya atar.

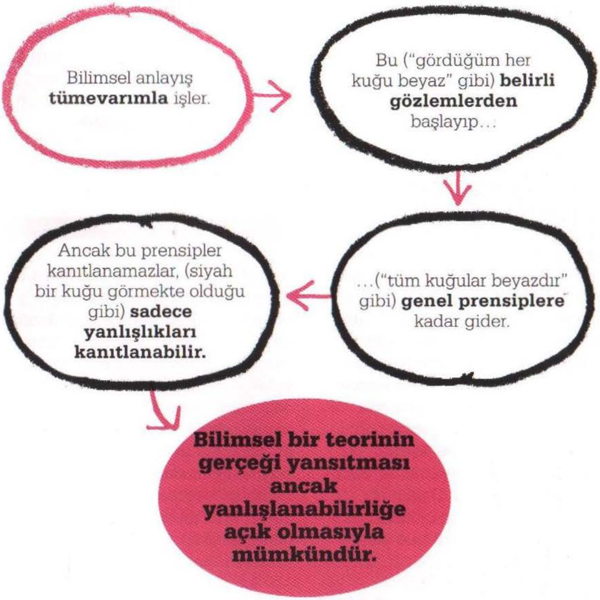
SONRA
1962 Thomas Kuhn *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda Karl Popper'ı eleştirir.

1978 Paul Feyerabend, *Yönteme Hayır*'da bilimsel yöntem fikrini sorgular.

Genellikle bilimin dünya hakkındaki gerçekleri "kanıtladığını" düşünürüz. İyi bir bilimsel teorinin kesin olarak gerçeği kanıtlayabilen bir teori olduğunu imgeleriz. Ancak filozof Karl Popper durumun böyle olmadığında ısrar eder. Ona göre bir teoriyi bilimsel yapan yanlışlanabilme veya deneyim yoluyla yanlış olduğunun gösterilebilmesi kapasitesidir.

Popper bilimin dünya hakkında bulduğu yöntemle ilgilenir. Bilim deney ve deneyime dayanır; eğer bilimi iyi yapmak istiyorsak filozof David Hume'un doğanın "kuralları" dediği şeye -dünyadaki olayların sistematik olarak incelenebilecek

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Francis Bacon 110–11 ▪ David Hume 148–53 ▪ Rudolf Carnap 257 ▪ Thomas Kuhn 293 ▪ Paul Feyerabend 297

Siyah kuğularla Avrupalılar ilk kez 17. yüzyılda karşılaştılar. Bu, o zamanlar evrensel bir gerçek olarak kabul edilen tüm kuğuların beyaz olduğu düşüncesini yanlışlıyordu.

belirli düzenler ve sıralarla gerçekleştiği gerçeği- daha dikkatle bakmalıyız. Başka bir deyişle bilim ampiriktir ya da deneyime dayanır ve nasıl işlediğini anlamak için deneyimin genelde bilgiyi nasıl doğurduğunu anlamaya ihtiyacımız vardır.

Şu ifadeyi ele alalım: "Bir tenis topunu ikinci katın penceresinden atarsanız yere düşecektir." Tesadüfi olayları (topun oradan geçen bir kartal tarafından kapılıp götürülmesi gibi) bir kenara bırakırsak bu önermenin mantıklı olduğundan kesinlikle emin olabiliriz. Eğer biri çıkıp, "Durun biraz, topun yere düşeceğinden emin misiniz?" diye sorarsa onun tuhaf biri olduğunu düşünürüz. Ama topu attığımızda bunun olacağını nereden biliriz? Bu ne tür bir bilgidir?

Bunun en kısa cevabı şudur: Biliriz çünkü hep öyle olmuştur. Tesadüfi olayları bir yana bırakırsak kimse bir tenis topunun bırakıldığında yukarı tırmandığını veya havada durduğunu görmemiştir. Yere düşeceğini biliriz çünkü deneyimlerimiz bize bunun olacağını göstermiştir. Sadece topun yere düşeceğini bilmekle kalmaz nasıl düşeceğini de biliriz. Örneğin yerçekimi kuvvetini ve pencerenin yerden yüksekliğini biliyorsak topun ne hızla düşeceğini de hesaplayabiliriz. Olay hakkında hiçbir şey azıcık bile gizemli değildir.

Ancak soru yine de yerinde durmaktadır: topu gelecek sefer attığımızda yere düşeceğinden emin olabilir miyiz? Deneyi kaç kez yaparsak yapalım ve sonucundan ne kadar emin olursak olalım gelecekte de sonucun aynı olacağını kanıtlayamayız.

Tümevarımcı mantık

Gelecekle ilgili bu kesin konuşamama durumuna tümevarımın problemi denir ve ilk kez David Hume tarafından 18. yüzyılda ortaya atılmıştır. Peki tümevarımcı mantık nedir?

Tümevarım, dünya hakkındaki bir dizi gözlemlenmiş gerçeğin dünya hakkında daha genel sonuçlara götürülmesi sürecidir. Topu attığımızda yere düşmesini bekleriz çünkü, en azından Hume'a göre, top gibi nesnelerin bıraktığımızda yere düştükleri benzer sayısız deneyimi yaşamışızdır ve onları genelleriz.

Tümdengelimci mantık

Filozofların tümevarımla karşılaştırdıkları başka bir akıl yürütme biçimi de tümdengelimci mantıktır. Tümevarım özel bir durumdan genele giderken tümdengelim genel bir durumdan özele gelir. Örneğin bir tümdengelim mantık zinciri iki önermeyle başlayabilir: "Eğer bu bir elmaysa o zaman bir meyvedir" (tüm elmalar meyve olduğu için) ve "Bu bir elmadır". Bu önermelerin doğaları göz önüne alınacak olursa "Bu bir elmadır" ifadesi kaçınılmaz olarak "Bu bir meyvedir" sonucunu doğuracaktır.

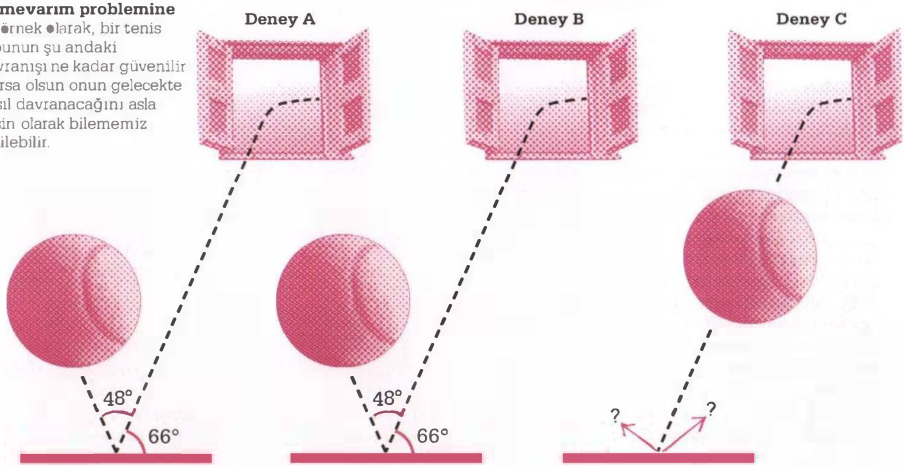
Filozoflar tümdengelim argümanlarını işaretlerle yazarak basitleştirmekten hoşlanırlar. O zaman yukarıdaki argüman şöyle olacaktır: "Eğer P ise o zaman Q'dur; P olduğu için Q'dur." Bizim örneğimizde "P" "Bu bir elmadır"ı simgelerken "Q" da "Bu bir meyvedir"i simgeler. Başlangıç noktası olarak "Eğer P ise o zaman Q'dur" ve "P" elimizdeyse o zaman sonucumuzun Q olması şarttır veya kaçınılmaz biçimde doğrudur. Başka bir örnek de şu olabilir: "Eğer yağmur yağıyorsa kedi miyavlayacaktır (yağmur yağınca tüm kediler miyavladığı için). Yağmur yağıyor o zaman kedi miyavlayacaktır."

Bu türden tüm argümanlar filozoflar tarafından geçerli argümanlar olarak kabul edilirler çünkü sonuçları kaçınılmaz olarak önermeleri izlemektedir. Ancak bir argümanın geçerli olduğu onun sonuçlarının doğru olduğu anlamına gelmez. Örneğin "Eğer kediyse o zaman muz aromalıdır; bu bir kedi, o nedenle muz aromalıdır" geçerlidir çünkü geçerli biçimi izler. Ama pek çok insan sonucunun yanlış olduğunda hemfikir olacaktır. Ve daha yakından bir bakış "Eğer kediyse o zaman muz aromalıdır" önermesinde ampirik açıdan bir problem olduğunu gösterir çünkü kediler, en azından bizim dünyamızda, muz aromalı değillerdir. Başka bir deyişle önerme doğru olmadığı için argüman geçerli bile olsa

> Her problemin çözümü yeni ve çözülmemiş problemler doğurur.
> **Karl Popper**

sonuç doğru değildir. Kedilerin gerçekten muz aromalı olduğu başka dünyalar tasavvur edilebilir ve bu nedenle muz aromalı olmayan kediler ifadesi -tüm olası dünyalarda doğru olmasını zorlayacağı için- mantıken veya mutlaka olmasa da bir ihtimal doğru olabilir. Bununla birlikte geçerli olan ve doğru önermeleri bulunan argümanlara "sağlıklı" argümanlar denir. Muz aromalı kedi argümanı, görmüş olduğumuz gibi geçerli

Tümevarım problemine bir örnek olarak, bir tenis topunun şu andaki davranışı ne kadar güvenilir olursa olsun onun gelecekte nasıl davranacağını asla kesin olarak bilememiz verilebilir.

> Bilim, sistematik bir aşırı basitleştirme sanatı olarak tanımlanabilir.
> **Karl Popper**

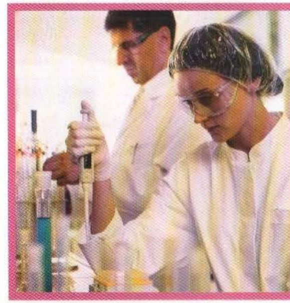
ama sağlıklı değildir. Oysa elmalar ve meyveler hakkındaki argüman hem geçerli hem de sağlıklıdır.

Yanlışlanabilirlik

Tümdengelimli argümanların bilgisayar programlarına benzedikleri söylenebilir; ulaştıkları sonuçlar sadece onlara yüklenen veriler kadar iyidir. Tümdengelimci mantık bilimlerde önemli bir rol oynamasına rağmen kendi başına dünya hakkında hiçbir şey söylemez. Tek söyleyebildiği "Eğer durum buysa o zaman durum şudur"dur. Ve eğer biz bilimlerde bu tür argümanlar kullanmak istiyorsak önermelerimiz için tümevarıma dayanmak durumundayız ve bilim de tümevarım problemiyle maluldür.
Popper'a göre, bu nedenle, teorilerimizin doğru olduğunu kanıtlayamayız. Üstelik bir teoriyi bilimsel yapan onun kanıtlanması değil gerçekliğe karşı test edilebilmesi ve potansiyel olarak yanlış olduğunun gösterilebilmesidir. Diğer bir deyişle, yanlışlanabilir bir teori yanlış olan bir teori değildir ama gözlem yoluyla yanlışlığı gösterilebilen bir teoridir.

Denenmesi mümkün olmayan teoriler (örneğin hepimizin görünmez bir ruh rehberimiz olduğu veya evreni Tanrı'nın yarattığı gibi) fen bilimlerinin parçası değildirler. Bu onların değersiz olduğu anlamına gelmez sadece bilimlerin uğraşacağı türden teoriler olmadıkları anlamına gelir.

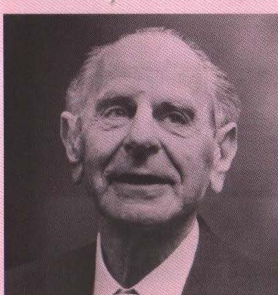
Yanlışlanabilirlik fikri yanlışlanabilir olmayan teorilere inanmamızın gerekçesiz olduğunu iddia etmez. Tekrarlayan testlerde ayakta kalan ve yanlışlama girişimlerimize direnen inançlar güvenilir olarak kabul edilebilir. Ancak en iyi teoriler bile her zaman yeni bir sonuçla yalanlanabilir olma olasılığını taşırlar.

Deneyler doğada belli fenomenlerin hatasız biçimde diğerlerini izlediklerini gösterebilir. Ancak Popper hiçbir deneyin bir teoriyi doğrulayamayacağını, hatta onun olası olduğunu bile gösteremeyeceğini iddia eder.

Popper'ın eserleri de eleştirilerden nasibini almıştır. Bazı bilim insanları işlerini nasıl yürütecekleri hakkında idealist bir görüş sunduğunu öne sürmüşler ve bilimin, Popper'ın varsaydığından çok daha farklı biçimde yapıldığını söylemişlerdir. Yine de yanlışlanabilirlik fikri bilimsel ve bilimsel olmayan savları birbirinden ayırmada hâlâ kullanılmaktadır ve Popper belki de 20. yüzyılın en önemli bilim filozofu olarak kalmıştır. ■

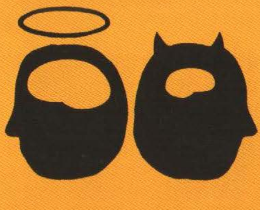
Karl Popper

Karl Popper 1902'de Avusturya, Viyana'da doğdu. Viyana Üniversitesi'nde felsefe okudu ve sonra altı yıl boyunca bir okulda öğretmenlik yaptı. Bu süre zarfında *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nı yayınladı ve bu eser onu en önemli bilim filozoflarından biri haline getirdi. 1937'de Yeni Zelanda'ya göç etti ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar orada yaşadı, totaliterlik üzerine bir çalışma olan *Açık Toplum ve Düşmanları*'nı yazdı. 1946'da İngiltere'ye taşındı ve önce London School of Economics'te sonra da Londra Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. 1965'te şövalye unvanı aldı ve ömrünün geri kalanını İngiltere'de geçirdi. 1969'da emekli olmasına rağmen 1994'teki ölümüne dek yazmaya ve yayınlamaya devam etti.

Önemli eserleri

1934 *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*
1945 *Açık Toplum ve Düşmanları*
1957 *Tarihselciliğin Sefaleti*
1963 *Varsayımlar ve Çürütmeler: Bilimsel Bilginin Gelişmesi*

ZEKÂ AHLAKİ BİR KATEGORİDİR

THEODOR ADORNO (1903–1969)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Frankfurt Okulu

ÖNCE
MS 1. yüzyıl Saint Paul "İsa için aptal" olma hakkında yazar.

500–1450 Alternatif bir dünya görüşünü temsil eden "kutsal aptal" düşüncesi Ortaçağ Avrupa'sında popüler hale gelir.

20. yüzyıl Kitlesel medya iletişiminin farklı biçimlerindeki küresel artış yeni ahlaki soruların doğmasına yol açar.

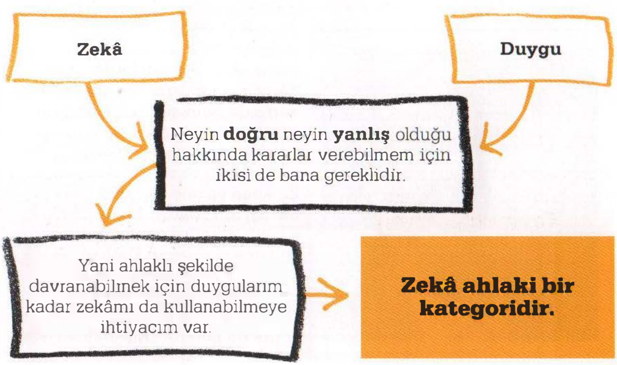
SONRA
1994 Portekizli nörobilimci Antonio Damasio, *Descartes'ın Hatası: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*'ni yayınlar.

21. yüzyıl Slavoj Žižek popüler kültürün siyasi, sosyal ve ahlaki boyutlarını araştırır.

"Kutsal aptal" fikrinin Batı'da; Aziz Paul'ün Korintlilere mektubunda kullandığı ve yandaşlarından "İsa aşkına aptallar olmalarını" istediği günlere kadar geri giden uzun bir geçmişi vardır. Ortaçağlar boyunca bu fikir bir popüler kültür figürüne dönüşmüş ve terimle biraz aptalca ya da zekâ geriliği olan ama ahlaken iyi ve saf azizler veya bilgeler kastedilmeye başlanmıştır.

Alman filozof Theodor Adorno, *Minima Moralia* adlı kitabında bu eski geleneği sorgular. Kitabında yazdığına göre "aptalları temize çıkarma ve aziz ilan etme" girişimlerinden şüphelenmekte ve iyiliğin duygularımızı da anlayışımızı da kapsadığı bir durum yaratmak istemektedir.

Adorno'ya göre kutsal aptal düşüncesi ile ilgili problem şudur: bizi iki farklı parçaya böler ve böyle yaparak mantıklı bir şekilde hareket etmemizi engeller. Gerçekte muhakeme bizim duygu va kavraşımızı tutarlı hale getirebildiğimiz oranla ölçülür. Adorno'nun bakış açısına göre kötü hareketler sadece duyguların değil aynı zamanda zekâ ve anlayışın da başarısızlığıdır.

Ayrıca bkz.: René Descartes 116–23 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Slavoj Žižek 326

Adorno, kapitalizmin gelişmesiyle ilgilenen bir grup filozoftan oluşan Frankfurt Okulu'nun bir üyesidir. Televizyon ve radyo gibi kitle iletişim aracı biçimlerini, hem zekânın hem duyguların erozyonuna ve ahlaki seçimler ve muhakemeler yapma yeteneğinde düşüşe neden olduklarını iddia ederek suçlar. Eğer gişe rekorları kıran filmleri izleyerek beyinlerimizi kapatmayı seçersek (içinde yaşadığımız kültürel şartlar ortada olduğuna göre seçebileceğimiz ölçüde) Adorno'ya göre bu bir ahlaki seçimdir. O, popüler kültürün bizi sadece aptallaştırdığına değil aynı zamanda ahlaki davranmamızı engellediğine de inanır.

Gerekli duygular

Adorno kutsal aptal gibi bir şeyin olabileceğini tasavvur etmenin karşısında benzer bir hatanın da duygularımız olmaksızın sadece zekâmızla muhakeme edebileceğimizi tasavvur etmek olduğuna inanır. Bu bir hukuk mahkemesinde meydana gelebilir; yargıçların jüriden tüm duygularını bir kenara bırakmalarını istedikleri bilinir çünkü ancak böylece serinkanlı ve ölçülü bir karara varabilecekleri düşünülmektedir. Ama Adorno'nun görüşüne göre bizler artık duygularımızı bırakarak, zekâmızı bırakarak verdiğimiz kararlardan daha akıllıca kararlar alamayız.

Adorno, düşüncelerimizden son duygu kırıntısı da çekilip alındığında düşünecek hiçbir şeyimizin kalmayacağını ve zekânın "duyguların eksilmesinden" yarar elde edeceği fikrinin tamamen hatalı olduğunu yazar. Bu nedenle duygularımıza gönderme yapmayan bir bilgi türü olan bilimlerin üzerimizde aynen popüler kültür gibi canavarlaştırıcı bir etki yarattığına inanır.

Adorno'nun zekâ ve duygunun ayrılmasıyla ilgili endişelerindeki haklılığı eninde sonunda gösterecek olan hiç beklenmedik bir şekilde bilimler olabilir. 1990'lardan beri Antonio Damasio gibi bilim insanları duygular ve beyin üzerinde çalışarak duygular tarafından rehberlik edilen pek çok karar alma mekanizmasının bulunduğuna dair giderek artan sayıda kanıta ulaşmışlardır. Bu nedenle, eğer bilgece kararlar almak, hatta sadece karar alabilmek için duygularımızı ve zekâmızı aynı anda çalıştırmalıyız. ■

Adorno'ya göre televizyon doğası gereği tehlikelidir çünkü dünyayı çarpıtır, bizi kendimizinmiş gibi edinmeye başladığımız klişeler ve yanılgılarla doldurur.

> Yargılamanın gücü kendiliğin tutarlılığıyla ölçülür.
> **Theodor Adorno**

Theodor Adorno

1903'te Frankfurt'ta doğan Theodor Adorno'nun tutkuları küçük yaştan itibaren felsefe ve müzikti; annesi ve teyzesi başarılı müzisyenlerdi. Adorno üniversitede müzikoloji ve felsefe üzerine çalıştı ve 1924'te mezun oldu. Besteci olmak istiyordu ancak müzik kariyerindeki aksilikler onu giderek felsefeye doğru itti. Adorno'nun ilgilerinin birleştiği bir nokta da popüler kültürü çevreleyen sanayiye yönelttiği ve 1936'da yayınlanan ünlü denemesi *Caz Üzerine*'de ortaya atılan eleştirilerdi.

Nazizmin Almanya'da yükselişe geçtiği 1938'de Adorno New York'a göçtü, sonra Los Angeles'a geçti ve orada California Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Almanya'ya döndü ve Frankfurt'ta öğretim üyesi oldu. 1969'da 66 yaşında, İsviçre'de tatildeyken öldü.

Önemli eserleri

1949 *Yeni Müziğin Felsefesi*
1951 *Minima Moralia*
1966 *Negatif Diyalektik*
1970 *Estetik Teorisi*

VAROLUŞ ÖZDEN ÖNCE GELİR

JEAN-PAUL SARTRE (1905–1980)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles, "Nasıl yaşamalıyız?" sorusunu sorar.

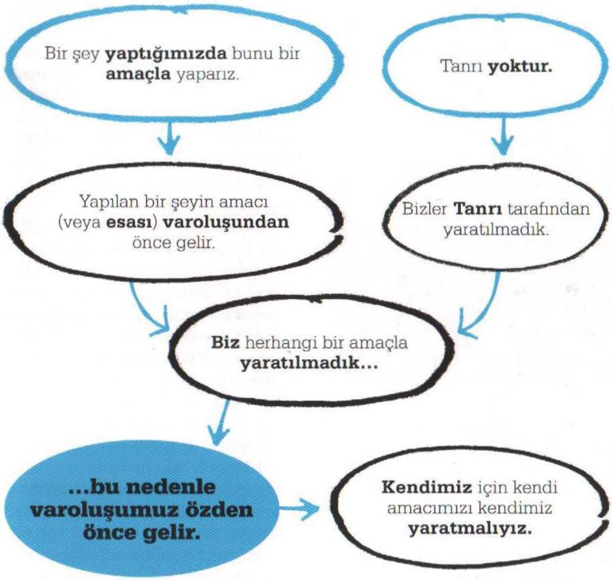
1840'lar Søren Kierkegaard seçimin yaşamlarımızı biçimlendirmede oynadığı rolü incelediği *Ya / Ya da*'yı yazar.

1920'ler Martin Heidegger önemli olanın kendi varoluşumuzla ilişkimiz olduğunu söyler.

SONRA
1945 Sartre'ın dostu ve hayat arkadaşı Simone de Beauvoir, Sartre'ın fikirlerini kadın-erkek ilişkilerine uyarladığı *İkinci Cins*'i yayınlar.

İnsan olmanın ne demek olduğu ve bizi diğer varlıklardan ayıranın ne olduğu soruları antik zamanlardan beri filozofları en çok meşgul eden konuların başında gelmiştir. Onların bu sorulara yaklaşımları insan doğası veya insan olmanın esası diye bir şey olduğunu varsayar. Ayrıca insan doğasının zaman ve mekâna karşı sabit olduğunu da varsaymaya meyillidir. Başka bir deyişle insan olmanın evrensel bir esası olduğunu ve bu esasın şimdiye kadar varolmuş ve olacak tüm insanlarda bulunduğunu da varsayar. Bu görüşe göre tüm insanlar, şartlarına bakılmaksızın aynı temel özelliklere sahiptirler ve aynı temel değerler tarafından yön-

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Simone de Beauvoir 276–77 ▪ Albert Camus 284–85

lendirilirler. Ancak Sartre için insan doğası hakkında bu şekilde düşünmek insanlar hakkındaki en önemli noktayı, yani özgürlüğümüzü gözden kaçırmak demektir.

Bununla ne kast ettiğini netleştirmek için Sartre aşağıdaki örneği verir. Bizden bir kâğıt bıçağı -zarf açmak için kullanılan türden bir bıçak- hayal etmemizi ister. Bu bıçak, bu tür bir gereç yaratma düşüncesine ve bir kâğıt bıçağı için gerekenler hakkında net bir kavrayışa sahip bir zanaatkâr tarafından yapılmıştır. Kâğıt kesmek için yeterince keskin olmalı ama tehlikeli olmamalıdır. Kullanması kolay olmalı, uygun bir maddeden -metal, bambu veya tahtadan- olmalı -ve elbette tereyağı, balmumu veya tüyden olmamalı- işlevsel olacak şekilde tasarlanmalıdır. Sartre bir kâğıt bıçağının, onu imal edenin ne için kullanılacağını bilmemesi halinde varolamayacağını söyler. Bu yüzden de kâğıt bıçağının -ya da onu, bir biftek bıçağı ya da kâğıt uçak değil de kâğıt bıçağı yapan her şeyin- esası herhangi bir kâğıt bıçağının varoluşundan önce gelir.

İnsanlar, elbette kâğıt bıçakları değildirler. Sartre için bizi olduğumuz türden varlıklar yapan önceden tasarlanmış bir plan yoktur. Hiçbir amaç için yaratılmamışızdır. Varızdır ama bu, amacımız ya da bir kâğıt bıçağınınki gibi bir esasımız olduğundan değil varlığı-

Jean-Paul Sartre

Paris'ta doğan Sartre'ın henüz 15 aylıkken babası öldü. Annesi ve büyükbabası tarafından büyütüldü, yetenekli bir öğrenci olduğunu kanıtladı ve prestijli École Normale Supérieure'ye girme hakkı kazandı. Orada yaşamı boyunca dostu ve hayat arkadaşı olacak filozof Simone de Beauvoir'la tanıştı. Mezuniyetinden sonra öğretmen olarak çalıştı ve 1931'de profesör olarak Le Havre Üniversitesi'ne atandı.

II. Dünya Savaşı sırasında orduyu karalamaktan kısa süreli hapis cezasına çarptırıldı. 1941'de serbest kaldıktan sonra direniş hareketine katıldı.

1945'den sonra yazıları giderek daha siyasileşir ve edebi, ve siyasi bir gazete olan *Modern Times*'ı kurdu. 1964'te Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülür ama almayı reddetti. Etkisi ve popülaritesi o kadar büyüktü ki 1980'deki cenazesine 50 binden fazla insan katıldı.

Önemli eserleri

1938 *Nausea*
1943 *Varlık ve Hiçlik*
1945 *Varoluşçuluk ve Hümanizm*
1960 *Diyalektik Aklın Eleştirisi*

mızın amacımızdan önce gelmesindendir.

Kendimizi tanımlamak

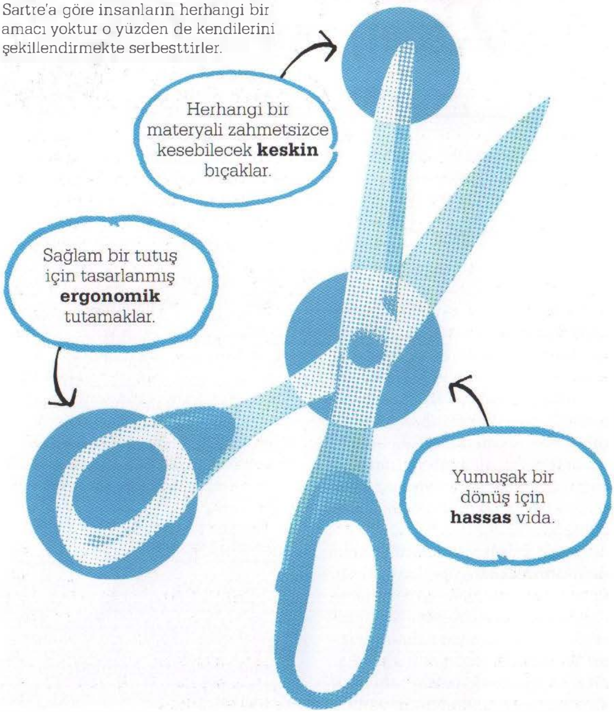
İşte tam da burada Sartre'ın "varoluş özden önce gelir" teziyle tanrıtanımazlığının arasındaki bağı görmeye başlarız. Sartre insan doğasına dini yaklaşımların genellikle insan zanaatkârlığına benzetilmesi üzerinden işlediğine -yani Tanrı'nın zihnindeki insan doğasıyla kâğıt bıçağını yapan zanaatkârın zihnindeki kâğıt bıçağının doğasının benzeştirilmesine- işaret eder. Sartre'a göre insan doğası ile ilgili dini olmayan pek çok teorinin bile kökleri dini düşünce biçimlerinde yatar çünkü esasın varoluştan önce geldiğinde ya da bir amaçla yaratıldığımızda ısrarcıdırlar. Varoluşun esastan önce geldiğini öne sürerek Sartre, tanrıtanımazlığıyla daha tutarlı bir konumda olduğuna inanır. Evrensel ve sabit bir insan doğası olmadığını çünkü böyle bir doğayı tasarlayacak bir Tanrı olmadığını ifade eder.

Sartre burada, bir şeyin doğasını amacıyla tanımlayarak insan doğasının çok belirgin bir tanımına dayanmaktadır. Filozofların insan doğasında teleoloji adını verdikleri -insan varoluşunun amacı anlamında düşünebileceğimiz bir şey- kavramı reddetmektedir. Sartre'ın bizim, yaşamlarımıza anlam kazandırmaya mahkûm türden varlıklar olduğumuzu öne sürerek sunduğu insan doğasıyla ilgili teorisinin anlamı şudur: Bu amacı öngörecek ilahi bir güç yoksa kendimizi biz tanımlamak zorundayız.

Ancak kendimizi tanımlamak sadece insan olarak ne olduğumuzu söyleyebilmemiz meselesinden ibaret değildir. Aynı zamanda olmayı seçtiğimiz varlığa dönüşecek şekilde şekillenmemiz meselesidir. Bu da bizi dünyadaki diğer varlık türlerinden farklı kılar; bizler kendimizi ne yapmayı seçiyorsak o olabilen bir türüz. Bir kaya sadece bir kayadır; karnabahar, karnabahardır ve bir fare de sadece faredir. Ama insanlar kendilerini aktif olarak biçimlendirme yeteneğine sahiptirler.

Sartre'ın felsefesi bizi önceden tasarlanmış insan doğası kısıtlamasından kurtardığı için aynı zamanda bir özgürlük felsefesidir. Birtakım sınırlandırmaları kabul etmek zorunda olsak da kendimizi şekillendirmekte özgürüz. Kanatlarım

Makas gibi bir gerecin kullanımı veya amacı onun biçimini belirler. Sartre'a göre insanların herhangi bir amacı yoktur o yüzden de kendilerini şekillendirmekte serbesttirler.

> İnsan ilk önce varolur, ortaya çıkar, sahnede görünür ve ancak ondan sonra kendisini tanımlar.
> **Jean-Paul Sartre**

Sartre'ın kendimizi şekillendirmekte özgür olduğumuz fikri üniversite yetkililerinin acımasız güçlerine karşı protesto düzenleyen ve 1968 Mayıs'ında Paris sokaklarını dolduran öğrencilerin de esin kaynağıydı.

olmasını ne kadar istesem de bu hiçbir zaman olmayacaktır. Ama sahip olduğumuz gerçekçi seçenekler içinde bile kendimizi genellikle kısıtlanmış buluruz ve alışkanlıklara dayanan ya da kendimizi görmeye alıştığımız şekillerden ötürü seçimler yaparız.

Sartre bizim bu kalıplaşmış düşünceleri kırmamızı ister ve hiçbir şeyin önceden tasarlanmadığı bir dünyada yaşamanın çıkarımlarını göze almamızı söyler. Bilinçsiz davranış kalıplarına düşmemizi engellemek için sürekli olarak nasıl davranacağımız hakkındaki seçimleri cesaretle göğüslememiz gerektiğine inanır.

Sorumlu özgürlük

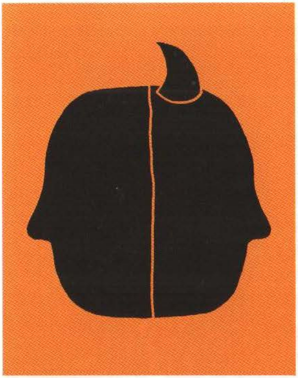
Seçimler yaparak aynı zamanda insan hayatının nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerimiz için bir şablon yaratırız. Eğer bir filozof olmaya karar verirsem sadece kendim için karar veriyor olmam. Dolaylı yoldan filozof olmanın uğraşmaya değer bir faaliyet olduğunu da söylüyor olurum. Bu, özgürlüğün en büyük sorumluluk olduğu anlamına gelir. Bizler sadece seçimlerimizin kendimiz üzerindeki etkilerinden değil tüm insanlığın tümü üzerindeki etkilerinden sorumluyuz. Ve ne eylemlerimizi haklı çıkaracak harici ilkeler ve kurallar vardır ne de yaptığımız seçimler için arkasına sığınacağımız bahanelerimiz. Bu nedenle Sartre "özgür olmaya mahkûm olduğumuzu" ifade eder.

> İnsanların ne olduklarıyla değil ne olabilecekleriyle ilgilenirim.
> **Jean-Paul Sartre**

Sartre'ın özgürlüğü sorumluluğa bağlayan felsefesi karamsar olarak etiketlenmiştir ama o, bunu reddeder. Aslında bunun olabilecek en iyimser felsefe olduğunu çünkü eylemlerimizin başkaları üzerindeki etkilerinin sorumluluğunu taşımamıza rağmen dünyamızı ve kendimizi nasıl şekillendireceğimiz üzerinde tek başına kontrol sahibi olmayı seçebileceğimizi belirtir.

Sartre'ın fikirlerinin etkileri kısmen hayat arkadaşı ve dostu filozof Simone de Beauvoir'ın yazılarında görülmektedir ancak Sartre aynı zamanda Fransız günlük hayatında ve kültürel yaşamında da hatırı sayılır bir esin kaynağıdır. Özellikle gençler varoluşlarını biçimlendirmek için özgürlüğü kullanma çağrısından heyecanla tepki vermişlerdir. Sartre onlara Fransa'da 1950'ler ve 60'larda geçerli olan geleneksel, otoriter tutumlarla mücadele etmeleri konusunda ilham kaynağı olmuştur. Ünlü filozof, 1968 Mayıs'ında, muhafazakâr hükümeti devirmede rolü olan ve tüm Fransa'da daha liberal bir siyasi iklimin doğmasına neden olan Paris'teki sokak protestolarına önemli bir ilham kaynağı olmuştur.

Siyasi meselelerle ilgilenmek Sartre'ın yaşamının önemli bir parçasını oluşturur. Sürekli değişen siyasi bağlantılarının yanı sıra politika, felsefe ve edebiyat arasında gidip gelen kariyeri de hiç kuşkusuz varoluşun özden önce geldiği fikri ışığında yaşanan bir hayatın en önemli kanıtıdır. ■

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI

HANNAH ARENDT (1906–1975)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
y. 350 Hippolu St. Augustine kötülüğün bir güç olmadığını ama iyiliğin eksikliğinden kaynaklandığını yazar.

1200'ler Thomas Aquinas kötülüğü kendi içinde bir şeyden çok bir şeyin eksikliği olarak tanımlayan fikri inceleyen *Kötülük Üzerine Tartışmalı Sorular*'ı yazar.

SONRA
1971 Amerikalı sosyal bilimci Philip Zimbardo, sıradan öğrencilerin normalde kendileri ve başkaları açısından düşünülemeyecek kadar "kötü" eylemlere katılmaya zorlandıkları ünlü "Stanford Hapishane Deneyi"ni yönetir.

Filozof Hannah Arendt 1961'de, Soykırım'ın mimarlarından biri olan Adolph Eichmann'ın duruşmasının tanığıydı. Arendt, *Eichmann Kudüs'te* adlı kitabında Eichmann'ın bariz "gündelikliği"ni yazar. Rıhtımda Arendt'in önünde duran figür tasavvur edebileceğimiz türden canavarı hiç de andırmaz. Aslında bir kafede ya da sokakta yakışıksız durmazdı.

Muhakeme hatası

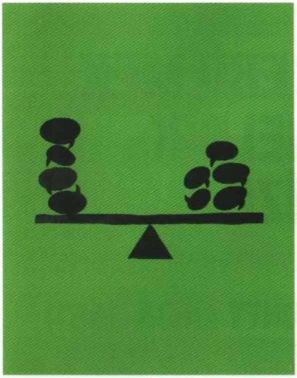
Duruşmaya tanıklık ettikten sonra Arendt kötülüğün kötüniyetten veya yanlış yapmaktan zevk almaktan kaynaklanmadığı sonucuna varır. İnsanların bu şekilde davranmalarının nedeninin düşünme ve muhakeme hatalarının kurbanı olmalarından kaynaklandığını ileri sürer. Baskıcı siyasi sistemler bu tür hatalara olan eğilimlerimizden yararlanabilir ve genellikle "düşünülemeyecek" kadar kötü kabul ettiğimiz eylemlerin normal görünmelerini sağlayabilirler.

Kötülüğün sıradan olduğu fikri kötü eylemlerin dehşetini azaltmaz. Tersine, çok kötü eylemlerde bulunmuş kişileri "canavarlar" olarak görmeyi reddetmek bu eylemleri günlük hayatımıza daha çok yaklaştırır ve bizi kötülüğün hepimizin bir şekilde yapabileceği bir şey olduğunu düşünmeye davet eder. Arendt siyasi rejimlerimizin yanlışlarına, kendi düşünce ve muhakemelerimizdeki olası hatalara karşı uyanık olmamız gerektiğini söyler. ■

Arendt'e göre **Eichmann,** Yahudi toplumuna duyduğu nefretten değil emirleri etkilerini düşünmeksizin uyguladığı için kötülük **yaptı.**

Ayrıca bkz.: Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ Theodor Adorno 266–67

AKIL DİLDE YAŞAR

EMMANUEL LEVINAS (1906–1995)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
1920'ler Edmund Husserl başka insanlarla ilişkilerimizi fenomenolojik perspektiften araştırır.

1920'ler Avusturyalı filozof Martin Buber anlamın başkalarıyla ilişkilerimizden doğduğunu iddia eder.

SONRA
1960'tan sonra Levinas'ın ilişkiler üzerine çalışmaları Luce Irigaray ve Julia Kristeva gibi Fransız feminist filozofları etkiler.

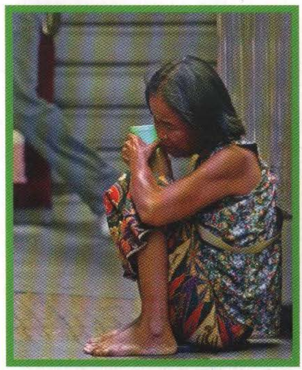
1970'ten sonra Levinas'ın sorumluluk üzerine fikirleri psikoterapiye esin kaynağı olur.

2001 Jacques Derrida sorumluluğu, siyasi sığınma gibi insani sorularla ilişkisi bakımından inceler.

Levinas'ın fikirleri en çok örneklere bakarak anlaşılabilir. Soğuk bir kış akşamında bir sokakta yürümekte olduğunuzu ve bir kapının girişine sığınmış bir dilence gördüğünüzü düşünün. Belki sizden para bile istemeyecek olmasına rağmen onun gereksinimini karşılamak için bir zorunluluk hissedersiniz. Onu görmezden gelebilirsiniz ama o zaman bile bir şey hâlâ sizinle iletişim içinde kalmaya devam edecektir: bu kişinin sizin yardımınıza ihtiyacı vardır.

Kaçınılmaz iletişim

Levinas, soykırımı bizzat yaşamış Litvanyalı bir Yahudi'dir. *Bütünlük ve Sonsuzluk*'ta (1961) aklın dilde yaşadığını söyler ve "dil"in bizim başkalarıyla konuşmaya bile başlamadan evvel iletişim kurmamızı sağlayan bir yol olduğunu açıklar. Başka bir insanın yüzünü gördüğümde onun başka bir insan olduğu ve onlar için bir sorumluluğum olduğu gerçeği anında iletişime geçer. Bu sorumluluktan sırt çevirebilirim ama ondan kaçamam. Bu da başka insanlarla yüz yüze ilişkilerimizden aklın doğmasının nedenidir. Diğer insanların gereksinimleriyle yüz yüze geldiğimizden eylemlerimiz için gerekçeler sunmamız gerekir. Dilenciye para vermeseniz bile bu seçiminizi doğrulamanız gerekir. ■

Yaşamımızda **başka hiçbir şey** bilincimizi, sadece orada durup bize seslenerek kendimizi açıklamamızı isteyen başka bir insanla karşılaşmak kadar altüst edemez.

Ayrıca bkz.: Edmund Husserl 224–25 ■ Roland Barthes 290–91 ■ Luce Irigaray 320 ■ Hélène Cixous 322 ■ Julia Kristeva 323

DÜNYAYI GÖREBİLMEK İÇİN ALIŞILAGELDİK KABULLERİMİZİ KIRMALIYIZ

MAURICE MERLEAU-PONTY (1908–1961)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Fenomenoloji

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles felsefenin merakla başladığını öne sürer.

1641 René Descartes *İlk Felsefe Üzerine Düşünceler*'de Merleau-Ponty'nin reddedeceği bir zihin-beden ikiliği kurar.

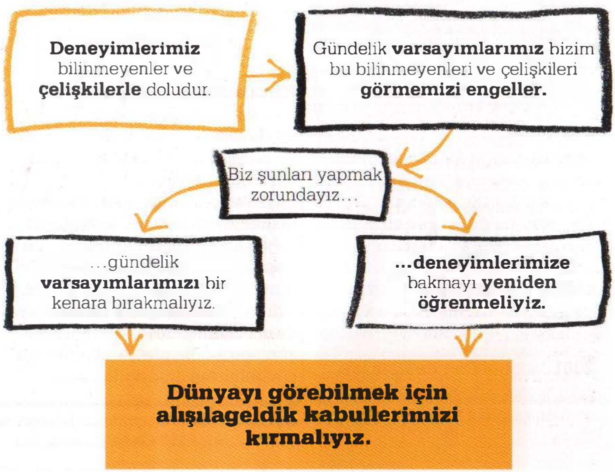
1900'lerin başı Edmund Husserl fenomenolojiyi felsefi bir okul olarak kurar.

1927 Martin Heidegger, Merleau-Ponty üzerinde önemli bir etki bırakacak *Varlık ve Zaman*'ı yazar.

SONRA
1979 Hubert Dreyfuss yapay zekâ ve robotbilimden doğan felsefi problemleri incelemek için Heidegger, Wittgenstein ve Merleau-Ponty'nin eserlerini kullanır.

Felsefenin dünyayı merak etme yeteneğimizle başladığı fikrinin tarihi antik Yunan'a kadar gider. Genellikle günlük hayatlarımızı olağan karşılarız ama Aristoteles dünyayı daha derinden anlamak istiyorsak alışıldık kabullerimizi bir yana bırakmamız gerektiğini öne sürer. Ve kuşkusuz bunu yapmanın en zor olduğu yer deneyimlerimizin dünyasıdır. Sonuçta doğrudan algının gerçeklerinden daha güvenilir ne olabilir ki?

Fransız filozof Merleau-Ponty dünya hakkındaki deneyimlerimize daha yakından bakmakla ve günlük varsayımlarımızı sorgulamakla ilgilenmiştir. Bu da onu öncülüğü 20. yüzyılın başında Edmund Husserl tarafından yapılan bir felsefe yaklaşımı olan ve

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Edmund Husserl 224–25 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71

> İnsan dünyadadır ve kendini ancak dünyada bilir.
> **Maurice Merleau-Ponty**

fenomenoloji olarak bilinen geleneğin bir üyesi yapmaktadır. Husserl tüm varsayımları bir yana bırakarak birinci şahıs deneyimini sistematik bir yöntemle incelemek ister.

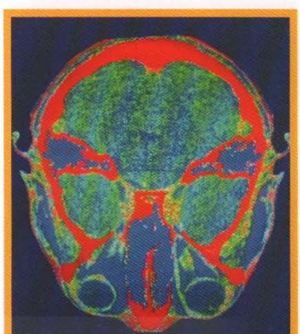
Beden-özne

Merleau-Ponty, Husserl'in yaklaşımını bir önemli farkla benimser. Husserl'in deneyimlerimiz hakkındaki en önemli gerçeği, sadece zihinsel değil bedensel deneyimden oluştuğunu göz ardı ettiğini düşünmektedir. En önemli kitabı *Algının Fenomenolojisi*'nde Merleau-Ponty bu fikri inceler; zihin ve bedenin farklı varlıklar olmadığı -başta Descartes tarafından savunulan eski bir felsefi gelenekle ters düşecek şekilde- sonucuna varır. Merleau-Ponty'ye göre düşünce ve algının birbirini kapsadığını, bir sistemin parçaları olduğunu görmemiz gerekir. Ve Descartes tarafından savunulan ayrı zihne alternatifi beden konusu dediği şeydir. Merleau-Ponty ikicilerin dünyanın zihin ve madde olarak iki ayrı özden meydana geldiği görüşünü reddeder.

Bilişsel bilim

Dünyayı yeni bir biçimde görmekle ilgilendiği için Merleau-Ponty olağandışı deneyim vakalarına da ilgi duyar. Örneğin "hayalet bacak" fenomeninin (kesilen bacağın yerinde "hissedildiği" durum) bedenin bir makine olmadığını gösterdiğine inanır. Eğer öyle olsaydı beden kayıp bacağı tanımaya devam etmezdi; ama özne için bacak hâlâ vardır çünkü bacak her zaman öznenin iradesiyle bağlı olagelmiştir. Başka bir deyişle beden hiçbir zaman "sadece" beden değildir; hep "canlı" bir beden olmuştur.

Merleau-Ponty'nin deneyimde bedenin rolüne odaklanması ve aslen şekillendirilmiş zihnin doğası ile ilgili anlayışı çalışmalarının bilişsel bilimciler arasında yeniden ilgi görmesine neden olmuştur. Bilişsel bilimdeki son gelişmeler onun dünya ile ilgili alışılmış anlayışımızı kırarsak deneyimin gerçekten çok ilginç olabileceği görüşünü doğrular niteliktedir. ▪

Beynin MRI taramaları doktorlara hayat kurtaran bilgiler verir. Ancak Merleau-Ponty'nin görüşüne göre hiçbir fiziksel bilgi bize deneyimin tam açıklamasını veremez.

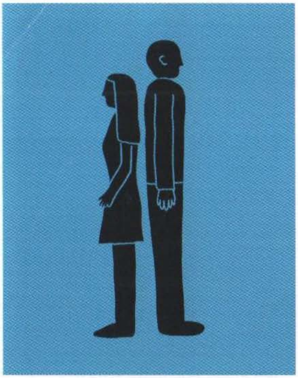
Maurice Merleau-Ponty

Maurice Merleau-Ponty 1908'de Fransa Rochefort-sur-Mer'de doğdu. École Normale Supérieure'e Jean-Paul Sartre ve Simone de Beauvoir'la birlikte gitti ve 1930'da felsefe bölümünden mezun oldu. II. Dünya Savaşı'na piyade sınıfında katılmadan önce çeşitli okullarda öğretmen olarak çalıştı. En önemli eseri *Algının Fenomenolojisi* 1945'te yayınlandı ve ondan sonra Lyon Üniversitesi'nde felsefe öğretmeye başladı.

Merleau-Ponty'nin ilgi alanı felsefenin ötesine kadar uzanıyor; eğitim ve çocuk psikolojisi gibi konuları kapsıyordu. Aynı zamanda *Les Temps Modernes* gazetesinin düzenli bir yazarıydı. 1952'de College de France'ın gelmiş geçmiş en genç Felsefe Kürsüsü Başkanı oldu ve 1961'de sadece 53 yaşında ölene kadar bu görevde kaldı.

Önemli eserleri

1942 *Davranışın Yapısı*
1945 *Algının Fenomenolojisi*
1964 *Görünür ve Görünmez*

ERKEK İNSAN OLARAK TANIMLANIR, KADINSA DİŞİ

SIMONE DE BEAUVOIR (1908–1986)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Feminizm

ÖNCE
MÖ y. 350 Aristoteles, "Dişi, belirli bazı özelliklerinin eksikliği nedeniyle dişidir," der.

1792 Mary Wollstonecraft cinsiyetler arası eşitliği anlattığı *Kadın Haklarının Savunması*'nı yayınlar.

1920'ler Martin Heidegger varoluşçuluk hakkında ön bir fikir veren "var olma felsefesi"ni başlatır.

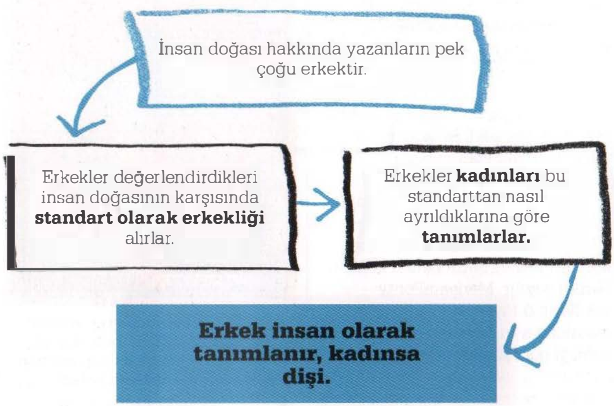
1940'lar Jean-Paul Sartre, "varoluş özden önce gelir," der.

SONRA
1970'ler Luce Irigaray cinsel farklılıkların felsefi çıkarımlarını inceler.

1980'den sonra Julia Kristeva, Beauvoir tarafından karakterize edilen "dişi" ve "erkek" nosyonlarını kırar.

Fransız filozof Simone de Beauvoir *İkinci Cins* adlı kitabında insan olmanın -felsefede ve genel olarak toplumda- standart ölçütünün tarih boyunca hep erkek görüşü ile belirlendiğini yazar. Aristoteles gibi bazı filozoflar tüm insanlığı açıkça erkeklikle özdeşleştirmişlerdir. Diğerleri ise bu kadar ileri gitmemiş ancak yine de erkekliği insanlığın değerlendirilmesine karşı bir standart olarak almışlardır. Beauvoir da işte bu yüzden felsefi bilginin Kendi'nin (veya "ben"inin) erkek olarak varsayıldığını ve ikilinin diğer çiftinin -dişinin- bu yüzden farklı bir şey olduğunu, kendi deyişiyle Öteki olduğunu söyler. Kendi aktif ve bilgiliyken Öteki, Kendi'nin reddettiği her şeydir: pasif, sessiz ve güçsüz.

De Beauvoir ayrıca kadınların ancak erkek gibi olduklarında erkeklerle eşit kabul edildiklerini de düşünür. Ona göre kadınların eşitliği hakkında yazanlar bile bu eşitliğin kadınların erkeklerin

Ayrıca bkz.: İskenderiyeli Hypatia 331 ▪ Mary Wollstonecraft 175 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71 ▪ Luce Irigaray 320 ▪ Hélène Cixous 322 ▪ Martha Nussbaum 339

> Dünyanın temsili erkeklerin eseridir; onlar dünyayı kendi bakış açılarından tanımlarlar.
> **Simone de Beauvoir**

aynısı olmaları ve onun yaptıklarının aynısını yapmaları anlamına geldiğini savunmaktadırlar. O, bu fikrin yanlış olduğunu öne sürer çünkü kadınlarla erkeklerin farklı olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. De Beauvoir'ın felsefi altyapısı fenomenoloji, yani şeylerin bize nasıl göründükleri bilimidir. Bu görüş her birimizin dünyayı kendi bilinç çerçevemizden oluşturduğunu, şeyleri ve anlamlarını deneyimlerimizin akışından inşa ettiğimizi öne sürer. Dolayısıyla de Beauvoir kendi bedenlerimizle, başkalarıyla ve dünyayla olduğu kadar felsefeyle de kurduğumuz ilişkilerin erkek veya kadın olmamızdan güçlü bir biçimde etkilendiğini iddia eder.

Varoluşçu feminizm

Simone de Beauvoir aynı zamanda bir varoluşçudur; bir amacımız olmadan doğduğumuza ve ne olmak istediğimizi seçerek kendimiz için otantik bir varoluş oluşturmamız gerektiğine inanır. Bu görüşü "kadın" nosyonuna uyarlayarak bizden biyolojik özle (kadınların içine doğdukları bedensel biçim) sosyal bir yapı olan kadınsılığı birbirinden ayırmamızı ister. Her yapı değişim ve yoruma açık olduğu için bu da "kadın olmanın" pek çok biçimi olduğu anlamına gelir; burada varoluşçu seçeneğe de yer vardır. *İkinci Cins*'in girişinde de Beauvoir toplumun bu akışkanlıktan haberi olmadığını yazar: "Bizler kadın olmaya, kadın kalmaya, kadın haline gelmeye teşvik ediliyoruz. O zaman şöyle bir gerçek ortaya çıkıyor: her dişi kadın mutlaka kadın değildir." Ardından durumu açıkça dile getirir: "Kadın doğulmaz, kadın olunur."

De Beauvoir kadınların kendilerini hem erkekler gibi olmaları gerektiği fikrinden hem de toplumun onlara dayattığı pasif konumdan kurtulmaları gerektiğini söyler. Gerçek anlamda otantik bir varoluş toplum tarafından dayatılan bir rolü kabullenmekten daha çok risk taşır ama aynı zamanda eşitlik ve özgürlüğe giden tek yoldur. ■

Beauvoir, eş, bakire, doğanın sembolü ve bunun gibi **pek çok mitin** kadınların bireysel kendiliklerini ve konumlarını reddederek onları imkânsız idealler içinde tuzağa düşürdüğünü öne sürer.

Simone de Beauvoir

Varoluşçu filozof Simone de Beauvoir 1908'de Paris'te doğdu. Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe eğitimi aldı ve orada hayat boyu sürecek bir ilişkiye girdiği Jean-Paul Sartre'la tanıştı. Bir filozof ve ödüllü bir yazar olarak, *Konuk Kız* ve *Mandarinler* gibi romanlarında daha çok felsefi temaları inceledi. En ünlü eseri *İkinci Cins* feminist fikirlere varoluşçu bir yaklaşım getirdi. İlk başlarda siyaseten hem sağ hem sol tarafından karalanan ve Vatikan'ın Yasaklı Kitaplar listesine konmasına rağmen kitap, 20. yüzyılın en önemli feminist eserlerinden biri oldu. De Beauvoir yaşamı boyunca gezi kitapları, anılar, dört ciltlik bir otobiyografi ve siyasi denemeler kaleme alan üretken bir yazardı. 78 yaşında öldü ve Montparnasse mezarlığına gömüldü.

Önemli eserleri

1944 *Pyrrhus ve Cineas*
1947 *Belirsizliğin Ahlakı Üzerine*
1949 *İkinci Cins*
1954 *Mandarinler*

DİL BİR SOSYAL SANATTIR

WILLARD VAN ORMAN QUINE (1908–2000)

KISACA

DAL
Dil felsefesi

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
MÖ y. 400 Platon'un *Cratylus*'u kelimeler ve şeyler arasındaki ilişkiyi inceler.

19. yüzyıl Søren Kierkegaard dilbiliminin felsefe için önemini vurgular.

1950'ler Ludwig Wittgenstein özel bir dil diye bir şey olmadığını yazar.

SONRA
1980'ler Richard Rorty bilginin, gerçekliğin sembolünden çok "konuşma"ya benzediğini ileri sürer.

1990'lar Quine'nin öğrencisi Daniel Dennett *Bilinç Açıklandı*'da anlam ve iç deneyimin sadece sosyal hareketler olarak anlaşılabileceğini yazar.

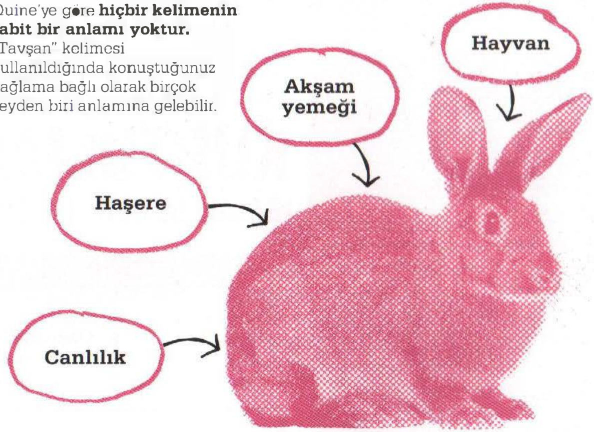

Bazı filozoflar dilin kelimelerle şeyler arasındaki ilişkiyle ilgili olduğunu öne sürerler. Ancak Quine buna katılmaz. Ona göre dil nesneler ve sözel işaretler arasındaki ilişki ile ilgili değil neyi ne zaman söyleyeceğini bilmekle ilgilidir. Quine 1968'de yazdığı deneme *Ontolojik Görecelilik*'te dilin bir sosyal sanat olduğunu söyler.

Quine aşağıdaki düşünce deneyini yapmayı önerir: Bizim kullandığımız dili kullanmayan bazı insanlarla -muhtemelen başka bir ülkenin yerlileriyle- karşılaştığımızı düşünelim. Otururken birden ortaya bir tavşan çıkar ve yerlilerden biri "gavagai" der. Biz olayla -tavşanın ortaya çıkması- yerlinin "gavagai" dediği gerçeği arasında bir bağlantı olup olmadığını merak ederiz. Zaman geçtikçe ne vakit ortaya bir tavşan çıksa birinin "gavagai" dediğini fark eder ve bu nedenle "gavagai"nin güven içinde "tavşan" olarak tercüme edilebileceği sonucuna varırız. Ancak Quine'ye göre bu bir hatadır. "Gavagai"nin pek çok anlamı olabilir. Mesela "ah, bakın, akşam

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Ferdinand de Saussure 223 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Roland Barthes 290–91 ▪ Daniel Dennett 339

yemeği!" veya "işte yumuşacık bir hayvan!" demek olabilir. Eğer "gavagai"nin anlamını belirlemek istiyorsak başka bir yöntem uygulamalıyız. Diğer yumuşak hayvanları (veya akşam yemeği menüsündeki diğer şeyleri) işaret ederek "gavagai" der ve bunun onay görüp görmediğine bakarız. Ama "gavagai"nin söylendiği her seferinde biz de "tavşan" diyerek bir sonuca ulaşsak bile bunun uygun bir tercüme olduğundan yine de emin olamayız. "Gavagai" "tavşan parçalarından bir grup" veya "ormanda yaşayan tavşan" ya da "tavşan veya yabantavşanı" anlamına geliyor olabilir, hatta bir tavşan görüldüğünde söylenen kısacık bir dua bile olabilir.

Quine'ye göre **hiçbir kelimenin sabit bir anlamı yoktur.** "Tavşan" kelimesi kullanıldığında konuştuğunuz bağlama bağlı olarak birçok şeyden biri anlamına gelebilir.

Değişken dil

Bu nedenle, gizemli "gavagai"nin kesin anlamını bulabilmek için bir çözümün karşımızdakilerin lisanını ayrıntılı bir şekilde öğrenmek olduğunu ve böylece kelimenin kullanıldığı bağlamlardan kesinlikle emin olabileceğimizi düşünebiliriz. Ancak bu da sorunu ikiye katlamaktan başka bir işe yaramayacaktır çünkü "gavagai"nin anlamını açıklamak için kullandığımız diğer kelimelerin doğru tercümeler olduğundan emin olamayız.

Quine bu probleme ve onun sıkıntı verici çıkarımlarına "tercümenin belirsizliği" adını verir. Bu, sonuçta kelimelerin anlamları olmadığını ileri sürer. Birinin "gavagai" (ya da hatta "tavşan") demesinin anlamı ve bu sözün anlamlı olması kelimelerle şeyler arasındaki gizemli bağdan değil bizim davranış kalıplarımızdan ve dile bir sosyal sanat olarak katılmayı öğrendiğimiz gerçeğinden ileri gelir. ■

Willard Van Orman Quine

1908'de ABD, Ohio'da doğan Quine Harvard'da, mantık ve matematik filozofu Alfred North Whitehead'le birlikte felsefe okudu. Oradayken sonradan düşüncesi üzerinde çok etkili olacak Bertrand Russell'la da tanıştı. 1932'de doktorasını tamamladıktan sonra Avrupa'da dolaştı ve pek çoğu Viyana Dairesi'nden birçok saygın filozofla bir araya geldi.

Harvard'da öğretim üyeliğine geri dönen Quine'nin felsefe kariyeri II. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğradı ve bu dört yıl zarfında ABD Donanması'nda şifre çözücü olarak görev yaptı. Büyük bir gezgin olarak rivayete göre ödülleri ve bilim kurulu üyeliklerinden daha çok, gittiği 118 ülke ile gurur duyuyordu. Quine 1956'da Harvard'da felsefe profesörü oldu ve 2000 yılında 92 yaşında ölene kadar orada ders vermeye devam etti.

Önemli eserleri

1952 *Mantık Yöntemleri*
1953 *Mantıksal Bir Bakış Açısından*
1960 *Kelime ve Nesne*
1990 *Gerçeğin İzinde*

EN TEMEL ÖZGÜRLÜK ZİNCİRLERDEN KURTULMAKTIR

ISAIAH BERLIN (1909–1997)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE

1651 Thomas Hobbes, *Leviathan*'da özgürlükler ve devlet gücü arasındaki ilişkiyi araştırır.

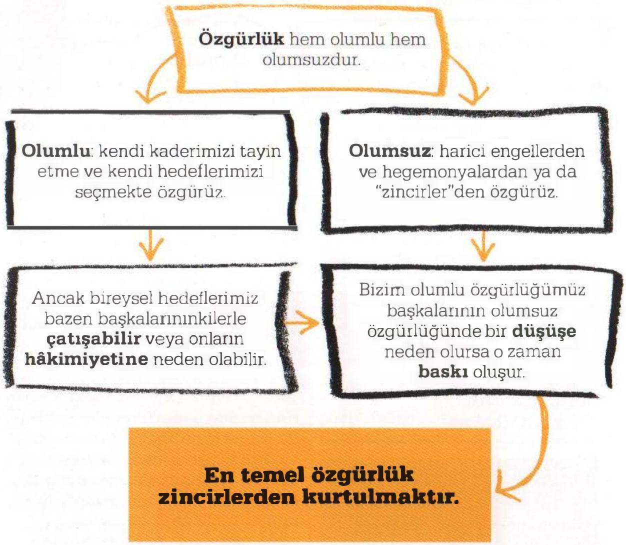
1844 Søren Kierkegaard ahlaki kararlar verme özgürlüğümüzün mutsuzluğun ana nedeni olduğunu savunur.

1859 John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*'de baskıdan özgürlüğe ile özgürlükten eyleme arasındaki ayrımı yapar.

1941 Psikoanalist Erich Fromm, *Özgürlük Korkusu*'nda pozitif ve negatif bağımsızlığı inceler.

SONRA

Bugün yeni denetim teknolojileri özgürlüğün doğası hakkında yeni sorular doğurmaktadır.

Özgür olmak ne demektir? Bu, İngiliz filozof Isaiah Berlin tarafından, ünlü denemesi *İki Özgürlük Kavramı*'nda incelenen bir sorudur. Burada kendi deyişiyle "olumlu" ve "olumsuz" özgürlük arasındaki farkı ortaya koyar. Bu ayrımı yapan ilk kişi o değilse de bunu olağanüstü orijinal bir şekilde yapar ve bu ayrımı gündelik özgürlük nosyonumuzdaki aşikâr uyumsuzlukları sergilemek için kullanır.

Berlin'e göre "olumsuz" özgürlük bizim "temel özgürlük duygu"muzdur. Bu tür özgürlük harici engellerden özgürlüktür: Özgürüm çünkü

Ayrıca bkz.: Jean-Jacques Rousseau 154–59 ■ John Stuart Mill 190–93 ■ Søren Kierkegaard 194–95 ■ Karl Marx 196–203 ■ Jean-Paul Sartre 268–71

Sovyet propagandası genellikle işçileri kapitalizmden özgürleştirirken tasvir edilir. Ancak kapitalist bakış açısından bu tür imgeler olumsuz özgürlüğün olumlu özgürlük üzerindeki zaferini gösterir.

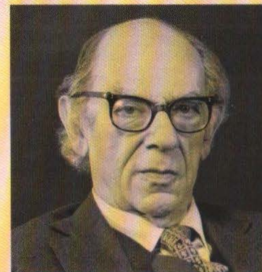
bir kayaya zincirli değilim, çünkü hapiste değilim vb. Bu başka bir şeyden özgür olma durumudur. Ancak Berlin özgürlükten bahsettiğimiz zaman bundan daha incelikli bir şeyi kast ettiğimize işaret eder. Özgürlük aynı zamanda otonomi, kendine ait umutları, eğilimleri ve amaçları olan bir insan olma meselesidir. Bu "olumlu" özgürlük kişinin kendi kaderini tayin edebilmesi ile ilgilidir. Sonuçta sadece evimin kapıları kilitli olmadığı için özgür değilim. Ve bu olumlu özgürlük yalnızca kişisel değildir çünkü kendi kaderini tayin aynı zamanda gruplar veya devletler düzeyinde de arzu edilir bir durumdur.

Berlin'e göre sorun bu iki tür özgürlüğün genellikle çelişki içinde olmasıdır. Örneğin tuba çalmayı öğrenmenin disiplininden gelen özgürlüğü düşünün. Bir acemi olarak kendi çalma yeteneksizliğimle mücadele etmekten fazlasını yapamam; ancak sonunda serbest kalmış bir gusto ile çalabilirim. Ya da halkın "olumlu" özgürlüğünü, belirli bir yönetime; o yönetim iktidara geldiği takdirde "olumsuz" özgürlüklerinin kısıtlanacağını bilerek, oy vererek sıklıkla kullandığı gerçeğini düşünün.

Yaşamın amaçları

Berlin başka bir probleme daha işaret eder. "Olumlu" özgürlük için uygun bir amacın ne olacağını kim belirleyebilir? Otoriter veya totaliter rejimlerin insan yaşamının amacı hakkında genellikle esnek olmayan bir bakış açıları vardır; bu yüzden kendilerinin insan mutluluğu fikrini maksimize etmek için "olumsuz" özgürlükleri kısıtlarlar. Aslında politik baskı sıklıkla iyi bir hayatın ne olduğuna ilişkin soyut fikirden doğar ve devletin bu fikrin gerçekleştirilmesi için müdahale etmesiyle devam eder.

Berlin'in buna karşılığı iki aşamalıdır: İlki arzu edebileceğimiz çeşitli özgürlüklerin çelişki içinde olacaklarını, çünkü "yaşamın amacı" diye bir şey olmadığını -sadece belirli bireylerin amaçları olduğunu- fark etmenin önemidir. Berlin'e göre bu gerçek ahlak için evrensel bir temel arayan ama "doğru hareket"i yaşamın amacıyla karıştıran filozoflar tarafından anlaşılmaz hale getirilmiştir. İkincisi de "baskı ve şiddet" eksikliği olarak temel özgürlük duygumuzu canlı tutmaya, böylelikle de ideallerimizin kendimiz ve başkaları için zincirlere dönüşme ihtimalini yok etmeye ihtiyacımız olduğudur. ■

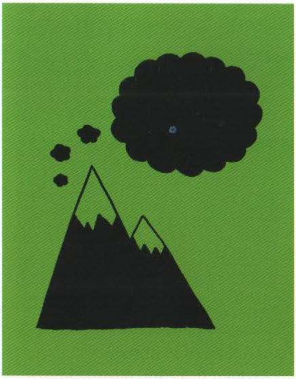

Isaiah Berlin

Isaiah Berlin 1909'da Letonya'nın Riga şehrinde doğdu. Hayatının ilk yarısını Rusya'da, önce Rus Çarlığı ardından da yeni Komünist devletin iktidarı altında geçirdi. Ancak yükselen anti-Semitizm ve Sovyet rejimiyle problemlere bağlı olarak ailesi 1921'de İngiltere'ye göç etti. Berlin, Oxford Üniversitesi'nde olağanüstü bir öğrenciydi ve daha sonra orada kalıp ders verdi. Sanattan edebiyata ve politikaya kadar geniş ilgi alanları olan bir filozoftu. *İki Özgürlük Kavramı* adlı denemesi 1958'de Oxford Üniversitesi'nde yayınlandı ve 20. yüzyıl politik teorisinin klasiklerinden biri olarak kabul edildi. Berlin, liberalizmin en tanınmış akademisyenlerinden biridir.

Önemli eserleri

1953 *Kirpi* ve *Tilki: Tolstoy'un Tarih Görüşü Üzerine Bir Deneme*
1958 *İki Özgürlük Kavramı*
1990 *İnsanlığın Hilekâr Malzemesi: Düşünce Tarihi Üzerine Yazılar*
2000 *Fikirlerin Gücü*
2006 *Romantik Çağ'da Siyasi Fikirler*

BİR DAĞ GİBİ DÜŞÜN

ARNE NAESS (1912–2009)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Çevreci felsefe

ÖNCE
y. 1660 Benedictus Spinoza, tanrı'nın bir uzantısı olarak doğa felsefesini geliştirir.

1949 Aldo Leopold'un *Sand Yöresi Almanağı* yayınlanır.

1960 İngiliz bilim adamı James Lovelock tek, kendi kendini düzenleyen doğayı incelediği "Gaia hipotezi"ni ilk kez tanıtır.

1962 Amerikalı biyolog Rachel Carson, Naess'in düşüncesinde önemli etkisi olan *Sessiz İlkbahar*'ı yayınlar.

SONRA
1984 Zen üstadı ve öğretmen Robert Aitken Roshi derin ekolojiyi Japon Budist filozof Dögen'in fikirleriyle birleştirir.

Bir dağ gibi düşünmek terimi -1973'te Norveçli filozof ve çevreci Arne Naess tarafından bulunan- "derin ekoloji" kavramı ile yakından ilişkilidir. Bu kavramı, eğer bir çevre felaketini önlemek istiyorsak ilk önce doğanın birer parçası olduğumuzu ve ondan ayrı olamayacağımızı kabul etmemiz gerektiğine olan inancını vurgulamak için kullanır. Ancak bir dağ gibi düşünme nosyonunun tarihi 1949'a, Amerikalı çevreci Aldo Leopold'un *Sand Yöresi Almanağı*'nda bunu ifade etmesine kadar gider. 20. yüzyılın ilk yarısında New Mexico'da bir ormancı olan Leopold dağın eteklerinde dişi bir kurt vurur. Leopold "kurdun yanına gözlerindeki öfkeli yeşil ateş sönmek üzereyken yetiştiklerini" yazar ve ekler: "O gözlerde benim için yeni olan ama kendisine ve dağa çok tanıdık bir şey olduğunu o zaman anladım ve o andan itibaren de hiç aklımdan çıkmadı." Leopold'un, sadece bizim ve insan arkadaşlarımızın gereksinimlerinin değil tüm doğanın gereksinimlerinin de gözetilerek bir dağ gibi düşünmemiz gerektiği fikri işte bu deneyimden kalmadır. Leopold hareketlerimizin geniş etkilerini genellikle gözden

Ayrıca bkz.: Lao Tzu 24–25 ▪ Benedictus Spinoza 126–29 ▪ Friedrich Schelling 335

> Gelecek için düşünceler doğaya sadık olmalıdır.
> **Arne Naess**

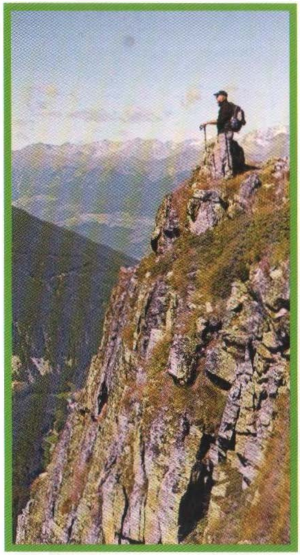
kaçırdığımızı ve sadece anlık çıkarlarımızı gözettiğimizi söyler. "Bir dağ gibi düşünmek" geniş bir çevreyle özdeşleşmek ve onun yaşamlarımızdaki rolünün farkına varmak anlamına gelmektedir.

Doğayla uyum sağlamak

Naess, Leopold'un fikrini alır ve kendi "derin ekoloji" fikrini desteklemesi için kullanır. Çevremizi ancak Leopold'un başına gelen türden bir dönüşüm geçirdiğimizde koruduğumuzu ifade eder. Naess bizi, kendimizi biyosferin birer parçası gibi görmemiz için teşvik eder. Dünyayı bir ayrılık duygusuyla görmek yerine içinde yaşadığımız dünyanın tüm unsurlarının esas değerlerini bilerek doğadaki yerimizi bulmamız gerekliliğini anımsatır.

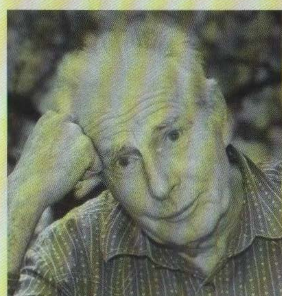
Naess "ekolojik nefs"i de tanıtır; bu "tüm canlıların oluşturduğu geniş topluluk"la olan ilişkimizin farkındalığından köklenen bir kendilik duygusudur. Dünyayla özdeşleşmemizi kurtları, kurbağaları, örümcekleri ve hatta belki de dağları içine alacak şekilde genişletmemizin daha mutlu ve anlamlı bir hayata yol açacağını ileri sürer.

Naess'in "derin ekoloji"si çevreci felsefede ve çevreci aktivizmin gelişmesinde çok güçlü bir etki yaratmıştır. Şehirde yaşayan bizler için "ekolojik bir nefs"le ilişkiye girmemiz çok zor, hatta imkânsız görünebilir. Yine de mümkündür. Zen üstadı Robert Aitken Roshi'nin 1984'te yazdığı gibi: "Kişi bir dağ gibi düşündüğünde aynı zamanda siyah ayı gibi de düşünür; o kadar ki işe gitmek için otobüse koşarken kürkünüzün üstünden bal damlaları akar." ■

Naess'e göre **doğa,** kendi çıkarımız için kontrol ve manipüle etmek için uğraşacağımız bir şey değildir. İyi yaşamak çevremizin tüm unsurlarıyla eşit biçimde yaşamayı içerir.

Arne Naess

20. yüzyılın önde gelen Norveçli filozofu olarak tanınan Arne Naess Oslo Üniversitesi tarihindeki en genç profesör unvanını 27 yaşında aldı. Aynı zamanda ünlü bir dağcıydı ve 1950'de kuzey Pakistan'daki Tirich Mir zirvesine başarılı bir tırmanış gerçekleştirmişti.

Doğa hakkında düşünmeye ve çevreci meselelerle doğrudan ilgilenmeye 1970'te öğretim üyeliğinden emekli olmasından hemen sonra başladı. 1970'te kendisini Mardalsfossen Şelalesi'nin yakınındaki bir kayaya zincirleyerek yakınlarda bir baraj yapılmasını protesto etti. 1988'de Greenpeace Norveç'in Başkanı seçildi ve 2005'te şövalyelik nişanına layık görüldü.

Önemli eserleri

1968 *Septisizm*
1974 *Ekoloji, Toplum ve Yaşam Biçimleri*
1988 *Bir Dağ Gibi Düşünmek* (John Seed, Pat Fleming ve Joanna Macy ile birlikte)
2002 *Yaşamın Felsefesi: Daha Derin Bir Dünyada Akıl ve Duygu*

YAŞAM ANLAMI OLMASAYDI ÇOK DAHA İYİ YAŞANIRDI

ALBERT CAMUS (1913–1960)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
1849 Søren Kierkegaard *Korku ve Titreme*'de abes fikrini inceler.

1864 Rus yazar Fyodor Dostoyevsky varoluşçu temalar içeren *Yeraltından Notlar*'ı yazar.

1901 Friedrich Nietzsche *Güç İstenci*'nde "varoluşumuzun (eylem, acı, istek, duygu) bir anlamı yoktur, diye yazar.

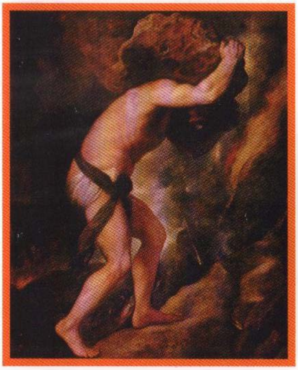
1927 Martin Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ı varoluşçu felsefenin gelişimi için zemin hazırlar.

SONRA
1971 Filozof Thomas Nagel absürtlüğün içimizdeki bir çelişkiden doğduğunu savunur.

Bazıları felsefenin görevinin yaşamın anlamını aramak olduğuna inanırlar. Ancak Fransız filozof ve romancı Albert Camus felsefenin tam tersine, yaşamın doğası gereği anlamsız olduğunu anlaması gerektiğini düşünür. Bu, ilk bakışta kasvetli bir görüş gibi gelse de Camus mümkün olabilecek en dolu hayatı ancak bu fikri kucaklayarak yaşayabileceğimize inanır. Camus'nün bu fikri ilk olarak *Sisyphus Miti*'nde ortaya çıkar. Sisyphus tanrıların gözünden düşmüş bir Yunan kralıdır ve Yeraltı'nda korkunç bir kadere mahkûm edilmiştir. Görevi devasa bir kayayı iterek bir dağın tepesine çıkarmaktır ancak kaya tepeye ulaştığı anda aşağı düşmektedir. Sisyhpus kayayı sonsuza dek tekrar tekrar

Ayrıca bkz.: Søren Kierkegaard 194–95 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71

Sisyphus sonsuza kadar kayayı zirveye çıkarmakla hükümlüdür ancak Camus, onun bu durumda bile, eğer sonsuz görevindeki anlamsızlığı kabul ederse özgürlüğü bulabileceğini düşünür.

zirveye çıkarmakla yükümlüdür. Camus bu mitten büyülenir çünkü hikâye ona yaşamın tüm anlamsızlığını ve abesliğini kapsar gibi görünmüştür. O, yaşamı esasen anlamsız olan görevleri yerine getirmek için bitmez bir mücadele olarak görür. Camus yaptıklarımızın çoğunun kesinlikle anlamlı göründüğünün farkındadır ama onun önerisi biraz daha incelikli-dir. Bizler bir yandan yaşamlarımızı anlamlıymış gibi yaşayan bilinçli varlıklarız. Öte yandan bu anlamların evrende bir karşılığı yoktur, sadece zihinlerimizde vardır. Evrenin kendisinin de hiçbir anlamı ve amacı yoktur; o sadece evrendir. Ancak diğer canlıların tersine bizim bilincimiz olduğundan her yerde anlam ve amaç bulan türden varlıklarız.

Abesi tanımak

Camus için abes yaşama yüklediğimiz anlamların kendi bilincimizden öte varolmadıklarını anladığımızda hissettiğimiz şeydir. Yaşamın anlamı ile ilgili duygumuzla evrenin bir bütün olarak anlamsız olduğu bilgimiz arasındaki çelişkinin bir sonucudur.

Camus bu çelişkinin ışığında yaşamanın ne anlamı olabileceğini araştırır. Ancak yaşamın anlamsızlığını ve abesliğini kabul ettikten sonra dolu dolu yaşayabilecek bir konuma gelebileceğimizi ileri sürer. Abesi kucakladığımızda yaşamlarımız, evrenin anlamsızlığına karşı sürekli bir başkaldırıya dönüşecektir ve işte o zaman özgür yaşayabiliriz.

> Yükseklere doğru mücadele bir insanın yüreğini doldurmaya yeterlidir.
> **Albert Camus**

Bu fikir yaşamın abesliğinin bilincin doğasında yattığını çünkü yaşamı ciddiye alsak da bu ciddiyetin sorgulanabileceği bir perspektif olduğunu her zaman bildiğimizi söyleyen filozof Thomas Nagel tarafından geliştirilmiştir. ▪

Albert Camus

Camus 1913'te Cezayir'de doğdu. Babası bir yıl sonra I. Dünya Savaşı'nda öldü ve Camus annesi tarafından inanılmaz bir yoksulluk içinde büyütüldü. Cezayir Üniversitesi'nde felsefe okurken yaşamı boyunca yakasını bırakmayacak tüberkülozun ilk atağına yakalandı. 25 yaşında Fransa'ya gitti ve orada politikaya atıldı. 1935'te Fransız Komünist Partisi'ne katıldı ancak 1937'de kovuldu. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız Direnişi için çalıştı, bir yeraltı gazetesinin editörlüğünü yaptı ve aralarında *Yabancı*'nın da bulunduğu en ünlü romanlarını yazdı. Pek çok oyun, roman ve deneme yazdı; 1957'de Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 46 yaşında tren biletini iptal ederek bir arkadaşının kullandığı arabada Paris'e dönerken trafik kazasında öldü.

Önemli eserleri

1942 *Sisyphus Miti*
1942 *Yabancı*
1947 *Veba*
1951 *İsyan*
1956 *Düşüş*

ÇAĞDAŞ FELSEFE

1950'DEN GÜNÜMÜZE

1952 — **Frantz Fanon** *Siyah Ten, Beyaz Maskeler*'i yayınlar.

1953 — **Simone de Beauvoir** tartışma yaratan feminist eseri *İkinci Cins*'i yayınlar.

1955 — **Vietnam Savaşı** başlar. SSCB ve Çin komünist Kuzey Vietnam'ı, ABD ise Güney Vietnam'ı destekler.

1961 — **Berlin Duvarı** inşa edilir. Duvar 1989'da yıkılana dek Doğu ve Batı Almanya'yı ayıracaktır.

1962 — **Thomas Kuhn** *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nı yayınlar.

1964 — **İnsan Hakları Beyannamesi** ABD'de yasalaşır ve ırk ayrımı yasaklanır.

1966 — Çin'in Büyük Proleter **Kültür Devrimi** ülkeyi Batılı, kapitalist, geleneksel veya dini her şeyden "arındırır".

1967 — Dekonstrüktivizmin kurucusu **Jacques Derrida** *Yazı ve Fark*'ı yayınlar.

20. yüzyılın son yılları teknolojideki hızlı ilerlemeler ve onun sonucunda iletişimde meydana gelen gelişmelerle hatırlanacaktır. Kitlesel medyanın, özellikle de televizyonun II. Dünya Savaşı'nın bitiminden beri artan gücü kurumsallık karşıtı ideallerle özdeşleşen popüler kültürdeki yükselişi körüklemiş, bu da pek çok siyasi ve sosyal değişime neden olmuştur. Avrupa ve ABD'de eski düzenler 1960'lardan itibaren sorgulanmaya başlanmış ve ayrılıkçı fikirler Doğu Avrupa'da hız kazanmıştır.

1980'lerle birlikte Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde buzlar çözülmeye başlamış ve Soğuk Savaş bitmeye yüz tutmuş; Berlin Duvarı'nın yıkılması yeni on yıl için umutları yeşertmiştir. Ancak 1990'lar etnik ve dini karışıklıklarla geçmiş ve ABD'nin yeni milenyumun başında "Terörizme Karşı Mücadele" ilan etmesiyle doruğa ulaşmıştır.

Seçkinci felsefeler

Batı kültürü de önemli benzer değişimlerden geçmiştir. Entelektüel avant-garde kesim genellikle halkın zevkini küçümserken popüler kültürle yüksek kültür arasındaki uçurum 1960'lardan sonra iyice artmıştır. Felsefe de benzer bir elitist yoldan geçmiştir; özellikle de Marksist varoluşçuluğu ile 1960'ların entelektüellerinin sevgilisi olan ama artık dinleyicisi azalan Jean-Paul Sartre'ın ölümünden sonra.

Kıta Avrupa'sı felsefesi 1970'ler ve 80'lerde edebiyat temelli Fransız felsefesinden doğan bir hareket olan strüktüralizmin egemenliğinde kalmıştır. Bu hareketin merkezinde metinleri "yeniden yorumlama" ve onların pek çok çelişkili anlamları ile doğaları gereği istikrarsız olduklarını ortaya çıkarmak vardır. Teorinin ilkesel savunucuları -Fransız teorisyenler Louis Althusser, Jacques Derrida ve Michel Foucault- metinsel analizlerini sol siyasetle ilişkilendirirlerken analist Jacques Lacan strüktüralizme psikoanalitik bir perspektif kazandırmıştır. Fikirleri çok geçmeden "postmodernizm" etiketi altında eserler veren ve tek bir tarafsız gerçeği, bakış açısını veya açıklamayı reddeden yazar ve sanatçılar tarafından devralınmıştır.

Strüktüralizmin felsefeye katkısı, eserlere en iyimser açıdan şüpheyle ve geniş anlamda küçümsemeyle yaklaşan İngilizce konuşulan dünyadaki filozoflar tarafından

1969 — İnsanlı uzay uçuşunu yapan **Apollo 11** ilk kez aya iner.

1971 — Anti-nükleer gruplar ve barış hareketlerinden gelişen sivil toplum örgütü ajansı **Greenpeace** Kanada'da kurulur.

1979 — **Jean-François Lyotard** *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*'u yayınlar.

1989 — Aralarında Polonya, Macaristan, Doğu Almanya, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslovakya'nın bulunduğu pek çok Avrupa ülkesinde **komünist rejimler devrilir.**

1992 — **İnternet sunucuları** ağı ev ve kişisel kullanıma açılır.

1994 — **Henry David Oruka** *Bilgelik Felsefesi*'ni yayınlar.

2001 — El-Kaide'nin ABD'de New York ve Washington'a yaptığı saldırılar **"Terörizme Karşı Mücadele"**yı başlatır

2009 — **Barack Obama** Birleşik Devletler'in ilk Afro-Amerikan başkanı seçilir.

hevesle karşılanmamıştır. Her ne kadar genelinde edebi kökleriyle çelişecek anlaşılması güç bir düzyazı ile yazılmış olsa da dilbilim analizi gibi felsefi bir gelenek içinde strüktüralizm nihayetinde çok basit kalmaktadır.

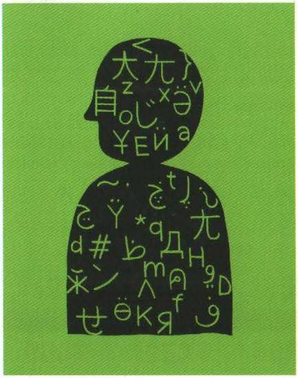
Filozofların bu çekişmelerinin dönemin popüler kültürüne bir etkisi olmamıştır. Bunun nedeni postmodernizmin halka anlaşılmaz gelmesinden olabilir. Halkın postmodern sanat konusundaki ortak fikri çok kavramsal ve sadece entelektüel elit tarafından anlaşılabilecek referanslara sahip olduğudur. Kitlelere ulaşma olasılıklarını tümden dışlamış gibidir ve sadece profesyonel akademisyenler ve sanatçılar tarafından anlaşılabilen, çoğu insanın yaşadığı dünyayla hiçbir ilgisi bulunmayan soyut bir felsefe olarak görülmeye başlanmıştır. Halkın yanı sıra iş dünyası ve yönetimler de felsefeden daha pratik ve gerçekçi yaklaşımlar beklemektedir.

Daha pratik bir yaklaşım

Postmodern felsefe halkın büyük çoğunluğu tarafından ilgi görmese de dönemin bazı filozofları ağırlıkla, insanların gündelik hayatları ile ilintili sosyal, siyasi ve ahlaki sorulara odaklanmışlardır. Sömürgecilik sonrası Afrika'da Frantz Fanon gibi düşünürler ırk, kimlik ve herhangi bir özgürlük mücadelesinin doğasında bulunan sorunları incelemeye başlamışlardır. Daha sonraki dönemde Henry David Oruka gibi düşünürler, felsefeyi yöneten kuralları ve bunun neleri kapsaması gerektiğini sorgulayarak yeni bir Afrika felsefesi tarihi biriktirmeye başlayacaklardır.

Simone de Beauvoir'ın varoluşçu feminist felsefe geleneğini sürdüren Hélène Cixous ve Luce Irigaray gibi Fransız filozoflar feminizme postmodern bir perspektif eklemişler ancak Atlantik'in her iki yanındaki diğer düşünürler postmodernizmi tamamıyla bir kenara atmışlardır. Amerikalı filozof John Rawls ve Almanya'dan Jürgen Habermas gibi bazıları adalet ve iletişim benzeri önemli gündelik kavramları derinliğine araştırmaya dönmüşlerdir.

21. yüzyılda felsefeye daha pratik bir yaklaşım, kamuoyunun yenilenen ilgisini konuya çevirmesine neden olmuştur. Bundan sonra ne yöne gideceğini öngörmek mümkün olmasa da felsefenin düşünceyi teşvik eden fikirlerle dünyaya katkıda bulunmaya devam edeceği kesindir. ■

DİL BİR DERİDİR

ROLAND BARTHES (1915–1980)

KISACA

DAL
Dil felsefesi

YAKLAŞIM
Göstergebilim

ÖNCE
MÖ 380 Platon'un *Symposium*'u aşk üzerine Batı'daki ilk uzun süreli felsefi tartışmadır.

MS 4. yüzyıl Hippolu St. Augustine yoğun biçimde aşkın doğası üzerine yazar.

1916 Ferdinand de Saussure *Genel Dilbilim Dersleri*'nde modern göstergebilimi tanıtır ve bir işaretler dizisi olarak dil üzerinde çalışır.

1966 Fransız psikoanalist Jacques Lacan *Yazılar*'ında Alcibiades, Sokrates ve Agathon arasındaki ilişkiyi inceler.

SONRA
1990'lar Julia Kristeva aşk, göstergebilim ve psikoanaliz arasındaki ilişkiyi araştırır.

Filozof ve edebiyat eleştirmeni Roland Barthes tarafından yazılan en garip ama en popüler kitap *Bir Âşığın Konuşmaları*'dır. Fransızca adıyla *Fragments d'un discours amoureux*, parçalar ve anlık görüntüler şeklinde yazılmış olduğundan Alman filozof Walter Benjamin'in *Tek Yönlü Sokak* adlı denemesini andırır. *Bir Âşığın Konuşmaları* bir aşk hikâyesi olduğu için pek felsefe kitabına benzemez; ama gerçek bir hikâyesi olmayan bir aşk hikâyesidir. Kitapta hiçbir kahraman yoktur, kurguya benzer bir şeyler de. İçinde sadece Barthes'in "aşırı yalnızlık" olarak adlandırdığı durumdaki bir âşığın yansımaları bulunur.

Kitabın ilk başında Barthes bir kurgunun imkânsız olduğunu açıkça söyler çünkü bir âşığın düşünceleri genellikle çelişkili ve belirli bir düzeni olmayan patlamalar şeklindedir. Barthes bir âşık olarak kendimi, kendi başıma çorap örerken bulabilirdim, der. Âşık

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73 ▪ Ferdinand de Saussure 223 ▪ Walter Benjamin 258 ▪ Jacques Derrida 308–13 ▪ Julia Kristeva 323

> Her âşık delidir.
> **Roland Barthes**

"kurgusunu kaybetmiş" olarak tanımlanabilecek bir kişidir. Bu yüzden de Barthes bir hikâye ya da kurgu kullanmak yerine kitabını çelişkili ve düzensiz patlamalardan oluşan sıra dışı bir ansiklopedi olarak düzenlemiştir. Ve bu patlamaların her biri okuyucunun birden, "Bu çok doğru! Ben bu sahneyi hatırlıyorum..." diye çığlık atacağı noktalar olarak hizmet ederler.

Aşkın dili

Barthes işte bu bağlamda dilin bir deri olduğunu ileri sürer. Dil, en azından âşıkların dili, sadece dünya hakkında doğal bir üslupla konuşan bir şey değildir, Barthes'in dediği gibi "arzuyla titrer". Barthes bu süreci şöyle anlatır: "Dilimi ötekine sürtüyorum. Sanki parmaklarımın yerine kelimelerim geçmiş veya parmaklarımın ucunda kelimelerim varmış gibi." Barthes aşk hakkında soğukkanlı, felsefi bir yazı yazsa bile kendi felsefi soğukkanlılığının içinde gizlice belli birine, arzusunun objesine, hatta bu biri "bir hayalet, hâlâ gelmemiş bir yaratık bile olsa" hitap edeceğini söyler.

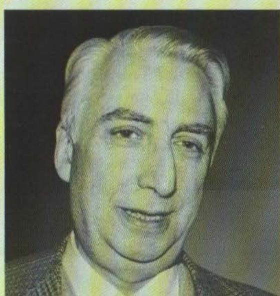
Barthes (her ne kadar özellikle felsefi tartışmalardan bağlantısız bağlamda olmasa da) bu gizli adrese Platon'un diyalogu *Symposium*'dan bir örnek verir. Bu, aşk üzerine şair Agathon'un evinde yapılan bir tartışmanın hikâyesidir. Alcibiades adında bir devlet adamı geç vakit ve sarhoş vaziyette tartışmaya katılır; bir kanepeye, Agathon'la filozof Sokrates'in yanına oturur. Sarhoş kafasıyla çektiği nutuk Sokrates'e övgülerle doludur ancak Alcibiades'in arzuladığı aslında Agathon'dur; başka türlü söylemek gerekirse Alcibiades'in dilinin "sürtündüğü" aslında Agathon'dur.

Peki ama ya başka şeylerden konuşurken kullandığımız dil? Arzuyla titreyen sadece âşığın derisi midir yoksa bu diğer türde diller için de geçerli midir? Barthes bize bunu söylemez, bu konuyu kendi kendimize düşünmemiz için bizi yalnız bırakır. ▪

Âşığın dili Barthes'e göre aşkı tarafından iskân edilmiş bir deri gibidir. Kelimeleri sevgilisini -ve sadece sevgilisini- neredeyse fiziksel veya elle tutulur şekilde hareket ettirebilir.

Roland Barthes

Barthes 1915'te Fransa, Cherbourg'da doğdu. 1935'te Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'ne girdi ve 1939'da mezun oldu ama o süre zarfında hayatının geri kalanı boyunca yakasını bırakmayacak olan tüberkülozla tanışmıştı. Hastalığı onun öğretmenlik niteliklerini kazanmasını zorlaştırdı ama aynı zamanda II. Dünya Savaşı sırasında askerlik görevinden muaf sayılmasını da sağladı. Savaştan sonra sonunda öğretmen sıfatını kazanmış olarak Fransa, Romanya ve Mısır'da dersler verdi. 1952'de tamamen yerleşmek üzere Fransa'ya döndü ve yazmaya başladığı parçaları bir araya getirerek 1957'de *Mitolojiler* adı altında yayınladı.

Barthes'in ünü 1960'lar boyunca hem Fransa'da hem de uluslararası alanda giderek büyüdü ve hem vatanında hem de yurtdışında ders vermeye devam etti. Başkan Mitterrand'la yediği bir öğle yemeğinden sonra bir çamaşırhane kamyonunun çarpması sonucu 64 yaşında öldü.

Önemli eserleri

1957 *Mitolojiler*
1973 *Metnin Hazzı*
1977 *Bir Âşığın Konuşmaları*

KÜLTÜR OLMASAYDI NE YAPARDIK?

MARY MIDGLEY (1919–)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles insanları "politik hayvan" olarak tanımlayarak bizim sadece doğal varlıklar olmadığımızı kültür yaratmanın da doğamızın bir parçası olduğunu öne sürer.

MÖ 1. yüzyıl Romalı şair Titus Lucretius Carus insan kültürünün doğadaki köklerini araştırdığı *Evrenin Doğası Üzerine*'yi yazar.

1859 Doğacı Charles Darwin tüm hayatın doğal bir seleksiyon sürecinden evrildiğini savunduğu *Türlerin Kökeni*'ni yayınlar.

SONRA
1980'lerden bu yana Richard Dawkins ve Mary Midgley insanın doğasına bakışımızda Darwinizm etkilerini tartışırlar.

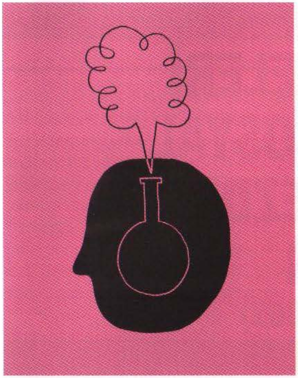
İngiliz filozof Mary Midgley 1978'de yayınlanan kitabı *Canavar ve İnsan*'da insan doğasını anlayışımızda doğal bilimlerin etkilerini inceler. Bilimlerin, özellikle de paleontoloji ve evrimsel biyolojinin bulgularının insan olmayla ilgili görüşlerimizi zayıflattığı sıklıkla iddia edilir. Midgley bu korkulara hitap etmeyi ister ve bunu, bizi diğer hayvanlardan ayıran ve hayvanlar âleminin kalanıyla paylaştığımız şeyleri vurgulayarak yapar.

> Hayvani bir doğamız olduğuna inanmamak için kendimizi yanlış bir biçimde diğer hayvanlardan kopardık.
> **Mary Midgley**

Ele aldığı sorulardan biri doğayla insan yaşamındaki kültür arasındaki ilişkidir. Düşüncesi, insanların çoğunun, doğayla kültürü, sanki doğa bizim hayvani yanımıza sonradan eklenen gayritabi bir şeymiş gibi, birbirlerine zıt gördükleri gerçeğine dikkat çekmektir.

Midgley kültürün, doğadan tamamen farklı düzende bir şey olduğu fikrine katılmaz. Bunun yerine kültürün doğal bir fenomen olduğunu savunur. Başka bir deyişle, bizler kültürleri olan hayvanlar biçimine evrilmişizdir. Bizim, kültürümüzü aynen bir örümceğin ağını örmesi gibi ördüğümüz söylenebilir. Eğer böyleyse o zaman bizler de kültürümüz olmadan örümceğin ağı olmadan yapabileceğinden fazlasını yapamayız: kültüre gereksinimimiz hem doğuştan hem doğaldır. Midgley bu şekilde hem insanın yegâneliğini açıklamayı hem de bizi çok daha geniş bir evrimsel geçmişe yerleştirmesini ummuştur. ■

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51

NORMAL BİLİM GERÇEKTEKİ YA DA TEORİDEKİ YENİLİKLERİ HEDEFLEMEZ

THOMAS KUHN (1922–1996)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Bilim tarihi

ÖNCE
1543 Nicolaus Copernicus güneş sistemine bakışımızda bir paradigma kaymasına neden olan *Göksel Kürelerin Hareketleri Üzerine*'yi yayınlar.

1934 Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nda "yanlışlanabilirliği" bilim için bir kriter olarak tanımlar.

SONRA
1975 Paul Feyerabend, *Yönteme Hayır*'da "epistemolojik anarşizm"i savunur.

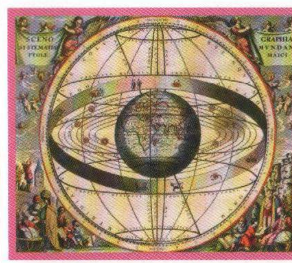
1976 Imre Lakatos *Kanıtlar ve Çürütmeler*'de Karl Popper'ın "yanlışlanabilirliği" ile Kuhn'un çalışmalarını bir araya getirir.

Bugün Kuantum fenomeninin karşıt yorumları atomaltı dünyanın karşıt yorumları ile uyum içindedir.

Amerikalı fizikçi ve tarihçi Thomas Kuhn en çok 1962'de yayınlanan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabı ile tanınır. Kitap hem bilim tarihindeki dönüm noktalarının bir açıklaması ve hem de bilimdeki devrimlerin nasıl gerçekleştiğine dair bir teoriyi tanıtma girişimidir.

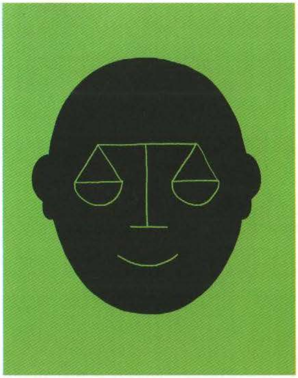
Paradigma kaymaları

Kuhn'un görüşüne göre bilim "normal bilim" dönemleri ile "kriz" dönemleri arasında gidip gelir. Normal bilim, teorik bir çerçeve -veya paradigma- içinde çalışan bilim insanlarının, çerçevelerinin teorik payandalarından şüphe duyulmayacak şekilde sonuçlar toplayan rutin süreçtir. Elbette bazen anormal ya da tanıdık olmayan sonuçlarla karşılaşılır ama bunlar genellikle bilim insanlarını ilgilendiren taraftaki hatalar olarak kabul edilir. Kuhn'a göre bunun kanıtı normal bilimin yenilikleri amaçlamamasıdır. Ancak anormal sonuçlar zaman içinde kriz noktasına erişecek kadar birikebilir. Krizi takiben eğer yeni bir teori geliştirilirse paradigmada bir kayma olur ve yeni teorik çerçeveler eskilerinin yerini alır. Sonunda bu çerçeve doğal karşılanır ve normal bilim yeniden başlar, ta ki ileride yeniden anomaliler oluşana kadar. Bu tür kaymaya örnek olarak, Einstein'ın izafiyet teorisinin doğrulanmasından sonra klasik zaman ve uzay kavramının parçalanması verilebilir. ■

Nicolaus Copernicus'un dünyanın güneşin yörüngesinde olduğu iddiası bilimsel düşüncede bir devrim yaratmış ve bilim adamlarının, dünyanın evrenin merkezi olduğu inançlarını terk etmelerine neden olmuştur.

Ayrıca bkz.: Francis Bacon 110–11 ▪ Rudolf Carnap 257 ▪ Karl Popper 262–65 ▪ Paul Feyerabend 297 ▪ Richard Rorty 314–19

ADALETİN İLKELERİ SEÇİLİRKEN SOSYAL STATÜ GÖRMEZDEN GELİNMELİDİR

JOHN RAWLS (1921–2002)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Toplumsal sözleşme teorisi

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon *Cumhuriyet*'te adaletin yapısını ve adil toplumu ele alır.

1651 Thomas Hobbes *Leviathan*'da toplumsal sözleşme teorisini tanıtır.

1689 John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*'sinde Hobbes'un teorisini geliştirir.

1762 Jean-Jacques Rousseau *Toplumsal Sözleşme*'yi yazar. Görüşleri daha sonra Fransız devrimcileri tarafından da benimsenir.

SONRA
1974 Robert Nozick kitabı *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'da Rawls'un "orijinal konum"unu eleştirir.

2001 Rawls görüşlerini son kitabı *Doğruluk Olarak Adalet: Bir Yeniden Değerlendirme*'de savunur.

İlk kez 1971'de yayınlanan kitabı *Bir Adalet Kuramı*'nda filozof John Rawls adaletin kendi deyişiyle "doğruluk olarak adalet" açısından yeniden değerlendirilmesini savunur. Yaklaşımı hukukun egemenliğini bireylerin de -kendi başlarına elde edebileceklerini aşan yararlar getirdiği için- içine girdiği bir tür toplumsal kontrol olarak gören ve toplumsal sözleşme teorisi adıyla bilinen geleneğe denk düşmektedir. Rawls'un bu teoriyle ilgili versiyonu bir düşünce deneyini içerir; bu deneyde insanlar toplumdaki yerlerinden habersiz bırakılmakta ya da toplumsal sözleşmenin yapıldığı Rawls'un deyişiyle "orijinal konumlarına" yerleştirilmektedirler. Rawls buradan "tüm mantıklı varlıkların üzerinde anlaşacağı" adalet ilkelerini çıkarmaktadır.

Orijinal konum

Bir grup yabancının ıssız bir adaya düştüklerini ve kurtarılma umutları tükendikten sonra en baştan yeni bir toplum kurmaya karar verdiklerini tasavvur edin. Kazazedelerin her biri kendi yararlarını ileri götürmek istemektedirler ama aynı zamanda bunu sadece bir şekilde birlikte çalışarak, başka bir deyişle toplumsal bir sözleşme oluşturarak gerçekleştirebileceklerini görmektedirler. Soru

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Thomas Hobbes 112–15 ▪ John Locke 130–33 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ▪ Noam Chomsky 304–05

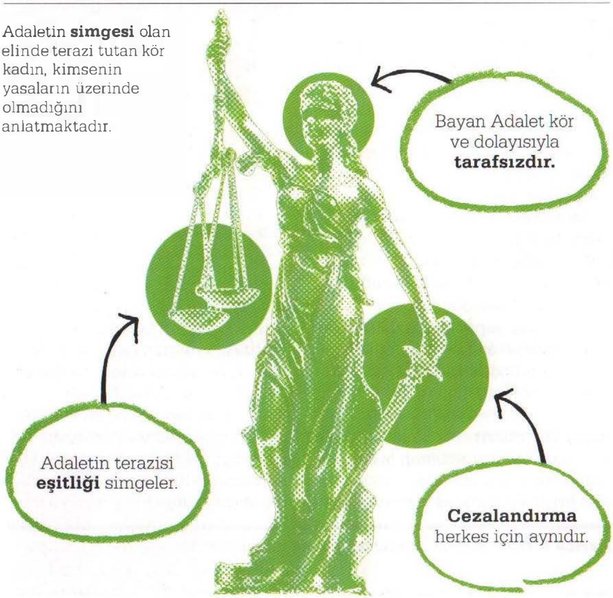
şudur: Adaletin ilkelerini saptamaya nasıl başlayacaklardır? Hangi yasaları koyacaklardır? Eğer gerçekten sağduyulu ve tarafsız bir adalet istiyorlarsa o zaman derhal azaltılması gereken sayısız yasa var demektir. Örneğin "Eğer ismin John'sa o zaman yemeği hep en sonda yiyeceksin" gibi bir yasa -isminiz John olsa bile- ne sağduyulu ne de tarafsızdır.

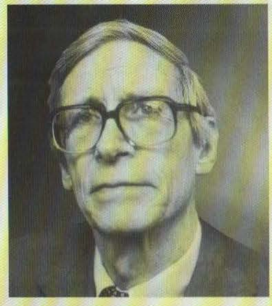
Rawls'a göre bu tür bir pozisyonda yapılması gereken kim olduğumuz, nerede doğduğumuz gibi yaşamlarımızın gerçekleri üzerine bir "bilmezlik örtüsü" örtmek ve ardından hangi yasaların bizim yaşamımız için en iyileri olacağını sormaktır. Rawls'un anlatmak istediği şudur: tüm tarafların üzerinde sağduyuyla anlaşılabileceği yasalar sadece samimi olarak tarafsız ve sözgelimi ırk, sınıf, inanç, doğal yetenek ya da engellerin kayda alınmayacağı yasalar olacaktır. Başka bir deyişle toplumdaki yerimin ne olacağını bilmiyorsam kendi çıkarıma uyacak en sağduyulu yöntem oyumu herkese adil biçimde davranılan bir dünya için kullanmak olacaktır.

Sağduyu merhamete karşı

Rawls için bunun, gerçekte adaletin dünyada nasıl ortaya çıktığı ile ilgili bir hikâye olmadığını belirtmek önemlidir. Aksine o bizlere, adalet teorilerimizi tarafsız bir temel ölçüt karşısında denemenin bir yolunu göstermektedir. Eğer istenilen ölçülere uygun değillerse sınıfta kalanın sadece bizim merhametimiz değil sağduyumuz olduğunu düşünür. ■

Adaletin **simgesi** olan elinde terazi tutan kör kadın, kimsenin yasaların üzerinde olmadığını anlatmaktadır.

John Rawls

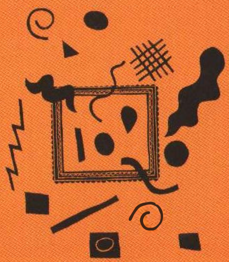
John Rawls 1921'de ABD, Maryland'de doğdu. Princeton Üniversitesi'nde okudu, ardından orduya katıldı ve II. Dünya Savaşı sırasında Pasifik'te görev yaptı. Hiroşima'nın kalıntılarını gördüğü savaştan sonra ordudan istifa etti ve felsefe üzerinde çalışmaya geri dönerek 1950'de Princeton'dan doktorasını aldı.

Rawls Oxford Üniversitesi'nde daha ileri çalışmalara girişti ve orada filozof Isaiah Berlin'le tanıştı. Daha sonra ABD'ye dönerek ders vermeye devam etti. Cornell ve MIT'de bir süre çalıştıktan sonra Harvard'a gidip orada *Adalet Kuramı*'nı yazdı. Harvard'dayken gelecek vaat eden filozoflar Thomas Nagel ve Martha Nussbaum'un da hocası oldu.

1995'te pek çok felçten ilkini geçirdi ama 2002'deki ölümüne kadar çalışmaya devam etti.

Önemli eserleri

1971 *Bir Adalet Kuramı*
1993 *Siyasal Liberalizm*
1999 *Halkların Hukuku*
2000 *Ahlak Felsefesinin Tarihi Üzerine Ders Notları*
2001 *Doğruluk Olarak Adalet: Bir Yeniden Değerlendirme*

SANAT BİR YAŞAM BİÇİMİDİR

RICHARD WOLLHEIM (1923–2003)

KISACA

DAL
Estetik

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon'un *Cumhuriyet*'i sanat biçimleri ve siyasi kurumlar arasındaki ilişkiyi inceler.

1953 Ludwig Wittgenstein'ın *Felsefe Soruşturmaları*'nda kendisine ait "yaşam formları" kavramını tanıtır ve inceler.

1964 Arthur Danto sanatsal çabaları kurumsal bir bakış açısıyla analiz ettiği felsefi denemesi *Sanat Dünyası*'nı yayınlar.

SONRA
1969 Amerikalı filozof George Dickie, *Sanatı Tanımlamak*'ta sanatsal yaratıcılıkla ilgili kurumsal teoriyi daha ileri taşır.

İngiliz sanat filozofu Richard Wollheim sanatı analiz edilmesi ve açıklanması gereken soyut bir fikir olarak görme eğilimimize direnmemiz gerektiğine inanır. Eğer sanatı tamamıyla anlamak istiyorsak onu hep sosyal bağlamı ile ilişkili olarak tanımlamalıyız. Wollheim *Sanat ve Nesneleri*'nde (1968) sanatı "bir yaşam biçimi" olarak tarif ederek Avusturya doğumlu filozof Ludwig Wittgenstein'ın dilin yapısını tanımlamak için icat ettiği terimi kullanır. Wittgenstein için dil "bir yaşam biçimi"dir çünkü onu kullanma biçimimiz bireysel deneyimlerimizin, alışkanlıklarımızın ve becerilerimizin bir yansımasıdır. Felsefenin dil hakkında basit genellemeler yapma eğilimine direnmeye ve onun yerine dilin yaşamlarımızda oynadığı çok farklı rollere dikkat çekmeye çalışır.

Sosyal ortam

Wollheim da Wittgenstein'la aynı görüşü paylaşır, ancak sanat eserleriyle ilgili olarak. Sanatçıların kendi bağlamlarıyla koşullandıklarını belirtir ve yorumladıkları dünyanın sürekli değişen bir dünya olduğunu ifade eder. Wollheim'a göre bunun çıkarımlarından biri de içinde çalıştığı kurumlardan bağımsız olan sanat üretimi için genel bir "sanatsal dürtü" veya içgüdü olmamasıdır. ■

Sanat olarak tanımladığımız şey onu değerlendirirken içinde bulunduğumuz bağlama göre değişebilir. Andy Warhol'un *32 Campbell's Soup*'u ticaretle özdeşleşmiş imgelerden bir güzel sanatlar eseri yaratır.

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51

HER ŞEY MÜMKÜNDÜR

PAUL FEYERABEND (1924–1994)

KISACA

DAL
Bilim felsefesi

YAKLAŞIM
Analitik felsefe

ÖNCE
1934 Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nda "yanlışlanabilirliği" tüm bilimsel teoriler için kriter olarak tanımlar.

1962 Thomas Kuhn *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda bilimdeki "paradigma kaymaları" fikrini tanıtır.

1960'lar ve 1970'lerin başı Feyerabend dostu ve arkadaşı olan bilim filozofu Imre Lakatos'la müzakere ederek fikirlerini geliştirir.

SONRA
1980'lerden sonra Feyerabend'in fikirleri Amerikalı filozoflar Patricia ve Paul Churchland tarafından tanıtılan zihin teorilerine katkıda bulunur.

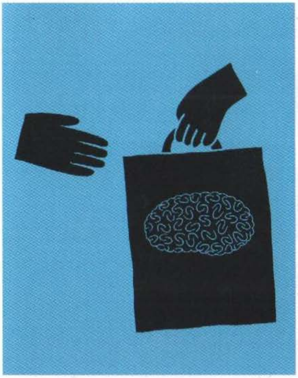
Avusturya'da doğan Feyerabend London School of Economics'te Karl Popper'ın öğrencisi olmuş ama Popper'ın rasyonel bilim modelinden belirgin şekilde ayrılmıştır. California Üniversitesi'nde geçirdiği 1960'lı ve 1970'li yıllarda, bilimsel gelişmenin aşamalı olmadığını, tersine bilimsel düşünce için tamamen yeni çerçevelere yol açan "paradigma kaymaları" şeklinde sıçramalarla olduğunu savunan Alman-ya doğumlu filozof Thomas Kuhn ile arkadaş olmuştur. Feyerabend daha da ileri gider ve bu meydana geldiğinde tüm bilimsel kavram ve terimlerin değiştiğini, bu yüzden de anlamın hiçbir kalıcı çerçevesi olmadığını ileri sürer.

Bilimde anarşi

Feyerabend'in en ünlü kitabı *Yönteme Hayır: Anarşist bir Bilgi Teorisinin Anahatları* ilk kez 1975'te yayınlanır. Feyerabend burada "epistemolojik anarşizm" adını verdiği vizyonunu tanıtır. Epistemoloji felsefenin, bilgi hakkındaki sorular ve teorilerle uğraşan dalıdır ve Feyerabend'in "anarşizm"i bilimlerin kullandığı tüm yöntemlerin kapsamları bakımından sınırlı oldukları fikrinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak "bilimsel yöntem" diye bir şey yoktur. Eğer pratikte bilimin nasıl ilerlediğine ve geliştiğine bakacak olursak ayırt edeceğimiz tek yöntem "her şey mümkündür" olacaktır. Feyerabend bilimin hiçbir zaman kesin kurallara göre gelişmediğini ve eğer bilim felsefesi bu tür kuralları talep etse bilimsel gelişmeyi sınırlandıracağını ileri sürer. ■

> Bilim ve mit pek çok yönden örtüşürler.
> **Paul Feyerabend**

Ayrıca bkz.: Karl Popper 262–65 ▪ Thomas Kuhn 293

BİLGİ SATILMAK İÇİN ÜRETİLİR

JEAN-FRANCOIS LYOTARD (1924–1998)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Postmodernizm

ÖNCE
1870'ler "Postmodern" terimi sanat eleştirisi bağlamında ilk kez kullanılır.

1939–45 II. Dünya Savaşı'ndaki teknolojik gelişmeler 20. yüzyılın bilgisayar devrimi için zemin hazırlar.

1953 Ludwig Wittgenstein *Felsefe Soruşturmaları*'nda "dil oyunları" -Lyotard'ın meta-anlatılar fikrini geliştirmek için kullandığı bir terim- hakkında yazar.

SONRA
1984 Amerikalı edebiyat eleştirmeni Fredric Jameson, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*'nı yazar.

1990'lardan sonra İnternet sunucuları ağı bilgiye benzeri görülmemiş bir erişim sağlar.

Bilginin satılmak için üretildiği fikri Jean-François Lyotard'ın kitabı *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*'da ortaya atılmıştır. Kitap aslında Kanada, Quebec'teki Üniversiteler Konseyi için yazılmıştır ve adındaki "postmodern" terimi önemlidir. 1870'lerden bu yana çeşitli sanat eleştirmenleri tarafından kullanılan bu terimi Lyotard icat etmediyse de kapsamının genişlemesinden ve popülaritesinin artmasından onun kitabı sorumludur. Bu kitabın başlığında kullandığı kelimenin postmodern düşüncenin başlangıcına işaret ettiği de sıklıkla söylenir.

"Postmodernizm" terimi o zamandan beri o kadar farklı biçimlerde kullanılmıştır ki artık tam olarak ne anlama geldiğini

Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Gilles Deleuze 338

Bilgi veri olarak zihinlerde bundan böyle belirsiz kalmaz, yani ticari mal olarak aktarılabilir, depolanabilir, satılabilir ya da satın alınabilir.

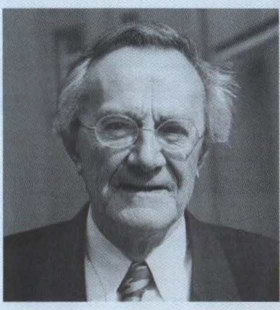
bilmek zordur ama Lyotard'ın tanımı çok nettir. O, postmodernizmin "meta-anlatılara yönelik bir şüphe" meselesi olduğunu yazar. Meta-anlatılar insanlık tarihinin tümünü oluşturacak şekilde bir araya gelen ya da tüm bilgilerimizi tek bir çerçeveye oturtacak kapsayıcı, tek öykülerdir. Marksizm (tarihin sosyal sınıflar arasındaki bir dizi mücadele olduğunu savunan görüş) de bir meta-anlatı örneğidir. Başka bir örnekse insanlık tarihinin daha derin bilgiye ve sosyal adalete doğru bilimsel kavrayıştaki ilerlemeyle sağlanan bir gelişme olduğudur.

Maddeleştirilmiş bilgi

Bu meta-anlatılara karşı şüphelerimiz yeni bir septisizm anlamına gelir. Lyotard bunun, bilgi ile II. Dünya Savaşı'ndan beri olan ilişki biçimimizdeki kaymaya ve bununla baş edebilmek için kullandığımız teknolojideki devasa değişimlere bağlı olduğunu öne sürer. Bilgi, veri tabanlarında depolanabilen, ileri geri hareket edebilen ve alınıp satılabilen enformasyona dönüşürken bilgisayarlar yaklaşımlarımızı temelden değiştirdi. Lyotard buna bilginin "ticarileşmesi" adını verir.

Bunun çeşitli çıkarımları vardır. Lyotard bunlardan ilkinin bilginin maddeleşmesi olduğuna işaret eder. Bilgi artık zihinlerin gelişmesine yönelik bir yardımcı değildir. Ayrıca gerçeklikle bağını koparmaktadır. Ne kadar gerçek olduğu açısından değil belli amaçlara nasıl hizmet edeceği üzerinden değerlendirilmeye başlanır. Bilgi hakkında "gerçek mi?" sorularını terk edip yerine "nasıl satılabilir?" sorularını sormaya başladığımızda bilgi bir mal haline gelir. Lyotard bu bir kez oluştuktan sonra özel kuruluşların bilgi akışını kontrol etmenin peşine düşeceklerinden ve kimin hangi tür bilgiye ve ne zaman ulaşacaklarının kararını vereceklerinden endişelenir. ■

Jean-François Lyotard

Jean-François Lyotard 1924'te Fransa, Versailles'da doğdu. Paris, Sorbonne'da felsefe ve edebiyat okudu ve Gilles Deleuze ile arkadaş oldu. Mezun olduktan sonra birkaç yıl Fransa ve Cezayir'de öğretmenlik yaptı.

Lyotard 1950'lerde radikal sol kanatta siyaset yaptı ve 1954-62 Cezayir devriminin tanınmış bir savunucusu oldu ancak felsefi altyapısı sonunda onun Marksizm'in meta-anlatılarından hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. 1970'lerde üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı, önce Sorbonne'da daha sonra aralarında ABD, Kanada, Brezilya ve Fransa'nın da bulunduğu dünyanın pek çok ülkesinde dersler verdi. Lyotard, Paris VIII Üniversitesi'nden Emeritus Profesör unvanıyla emekli oldu ve 1998'de lösemiden öldü.

Önemli eserleri

1971 *Konuşmalar, Figür*
1974 *Libidinal Ekonomi*
1979 *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*
1983 *Farklılık*

SİYAH ADAM İÇİN TEK BİR KADER VARDIR VE O DA BEYAZDIR

FRANTZ FANON (1925–1961)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Varoluşçuluk

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Aristoteles *Nicomachean Ethics*'te köleliğin doğal bir durum olduğunu savunur.

19. yüzyıl Afrika, Avrupa ülkeleri tarafından bölünür ve sömürgeleştirilir.

1930'lar Fransız *négritude* hareketi birleşik bir siyah bilinci için çağrı yapar.

SONRA
1977 Irk ayrımı karşıtı bir aktivist olan ve Fanon'dan etkilenen Steve Biko, Güney Afrika'da polis gözetimi altında ölür.

1978 Fanon'un eserlerinden etkilenen Edward Said, Batılıların 19. yüzyıldaki Ortadoğu perspektifleri üzerine postkolonyel bir çalışma olan *Oryantalizm*'i yazar.

Filozof ve psikiyatr Frantz Fanon ilk olarak 1952'de sömürgecilik ve ırkçılık üzerine psikoanalitik bir çalışma olan *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*'i yayınlar. Kitapta dünyanın her yanındaki beyaz olmayan toplumlarda sömürgeciliğin psikolojik ve sosyal kalıtlarını keşfetmeye çalışır.

"Siyah adam için tek bir kader vardır ve o da beyazdır" derken Fanon en az iki şey söylemektedir. Birincisi "siyah adam, beyaz adam olmayı ister"dir; yani sömürge toplumlarının pek çoğunun özlemlerini egemen sömürge kültürünün oluşturduğudur. Avrupa sömürgeci kültürleri "siyahlığı" saf olmama ile özdeşleştirmeye eğilimlidirler. Bu eğilim, sömürge yönetimi altında olanların kendilerine bakışını biçimlendirir ve sonuçta bu insanlar derilerinin rengini aşağılayıcı bir işaret olarak görmeye başlarlar.

Bu durumdan çıkmanın tek yolu "beyaz varoluş" özlemi gibi görünmektedir ama bu her zaman başarısızlığa uğramaya mahkûmdur çünkü bir kişinin karaderili olduğu gerçeği her zaman beyaz olarak

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Jean-Paul Sartre 268–71 ▪ Maurice Merleau-Ponty 274–75 ▪ Edward Said 321

> Ortada bir gerçek var: Beyaz adamlar kendilerini siyahlara karşı üstün görüyorlar.
> **Frantz Fanon**

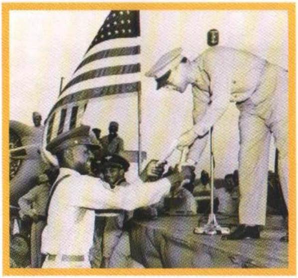
kabul edilmesine engel oluşturacaktır. Fanon için bu özlem sadece ırkçılığa ve eşitsizliğe karşı koymada başarısızlık anlamına gelmeyip ayrıca, beyaz varoluşun "tartışmasız bir üstünlük" olduğunu ima ederek bunları maskelemekte ya da örtmektedir.

Fanon aynı zamanda daha karmaşık bir şey de söylemektedir. "Beyaz varoluş"a özlem eğiliminin çözümünün siyah olmanın anlamına bağımsız bir görüşü savunmak olabileceği düşünülebilir. Ama bu da başka problemler doğurabilir. Fanon kitabının başka bir yerinde "siyah adamın ruhu beyaz adamın eliyle yapılmıştır," der. Bu, başka bir deyişle siyah olmanın temelde ırkçı olan Avrupa düşüncesinin kalıplarıyla yaratılmış bir düşünce olmasıdır.

Burada Fanon Fransa'da *négritude* (veya siyahlık) hareketine kısmen bir karşılık vermektedir. Bu hareket 1930'ların Fransız ve Fransızca konuşan karaderili yazarların ana akım Fransız kültürünün ırkçılığını ve sömürgeciliğini reddetmek ve bağımsız, paylaşılan bir siyah kültürünü savunmak için başlattıkları bir harekettir. Ancak Fanon bu *négritude* düşüncesinin, üstesinden gelmeye çalıştığı ırkçılık problemlerine karşı başarısız olduğunu çünkü "siyahlık" hakkında düşünme biçimi sadece ana akım beyaz kültürün fantezilerini tekrarladığına inanır.

İnsan hakları

Fanon bir anlamda, çözümün ancak ırkçı düşüncenin ötesine geçilmesiyle mümkün olabileceğine inanır: eğer ırk fikrinin tuzağında kalırsak bu adaletsizliklere karşı koyamayız. Kitabının sonunda şöyle der: "Kendimi dünyada buldum ve sadece bir hakkım olduğunu fark ettim. O da insan davranışını başkasından talep etmektir." Fanon'un düşüncesi anti-sömürgeci ve anti-ırkçı hareketler üzerinde çok etkili olmuş ve ırk ayrımı karşıtı Steve Biko gibi sosyal aktivistleri ve Edward Said gibi akademisyenlere esin kaynağı olmuştur. ■

Fanon, siyah olmakla özdeşleştirilen **aşağı durumda olma** duygusunun pek çok sömürge halkının "anavatanın kültür standartlarını benimsemelerine" ve hatta "beyaz varoluş" özlemi çekmelerine neden olduğunu söyler.

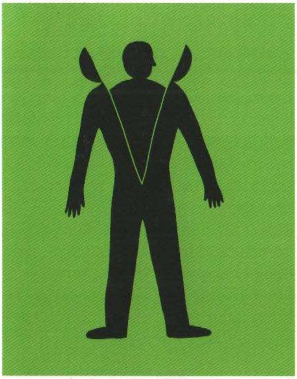
Frantz Fanon

Frantz Fanon 1925'te, o zamanlar bir Fransız sömürgesi olan Karayip adası Martinik'te doğdu. II. Dünya Savaşı'nda Bağımsız Fransız Kuvvetleri ile savaşmak için Martinik'ten ayrılır ve daha sonra Fransa, Lyon'da tıp ve psikiyatri eğitimi alır. Ayrıca edebiyat ve filozof Merleau-Ponty tarafından verilen felsefe derslerine de devam eder. Genç Fanon kendisini Fransız olarak görüyordu ve Fransa'ya ilk geldiğinde karşılaştığı ırkçılık onun için sürpriz oldu. Bu da felsefesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı ve bir yıl sonra 1951'de psikiyatr unvanını alarak *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*'i yayınladı.

1953'te Cezayir'e taşındı ve orada hastane psikiyatrı olarak çalıştı. İki yıl boyunca hastalarının 1954-62 yılları arasındaki Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda başlarından geçen işkence hikâyelerini dinledikten sonra maaşını devletin ödediği görevinden istifa etti ve Tunus'a gitti. Orada Cezayir'in bağımsızlık hareketi için çalışmaya başladı. 1950'lerin sonunda lösemi oldu. Hastalığı sırasında son kitabını yazdı. *Yeryüzünün Lanetlileri* farklı bir dünyayı savunuyordu. Kitap, öldüğü yıl kendisine esin kaynağı olan ve daha sonra da ondan esinlenen dostu Jean-Paul Sartre'ın önsözüyle yayınlandı.

Önemli eserleri

1952 *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*
1959 *Can Çekişen Sömürgecilik*
1961 *Yeryüzünün Lanetlileri*
1969 *Afrika Devrimine Doğru* (derlenmiş kısa yazılar)

İNSAN YAKIN GEÇMİŞİN BİR KEŞFİDİR

MICHEL FOUCAULT (1926–1984)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Gidimli arkeoloji

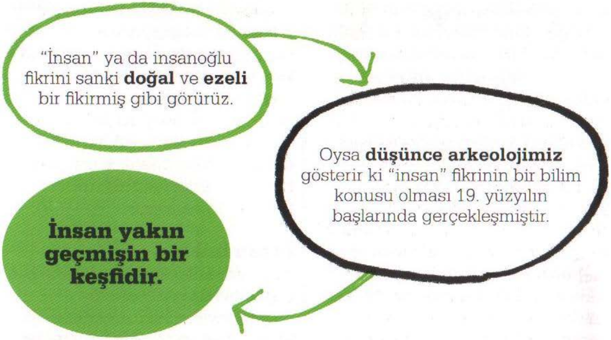
ÖNCE
18. yüzyıl sonu Immanuel Kant "insan" için 19. yüzyıl modelinin temellerini atar.

1859 Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* kendimizi anlamamız konusunda bir devrim yaratır.

1883 Friedrich Nietzsche *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te insanın aşılması gereken bir varlık olduğunu ilan eder.

SONRA
1991 Daniel Dennett'in *Bilinç Açıklandı*'sı bilinç hakkındaki en kutsal nosyonlarımızı sorgular.

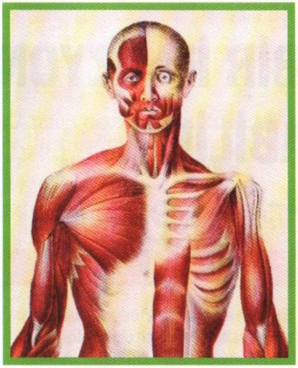
1991 Amerikalı filozof Donna Haraway'in *Bir Sayborg Manifestosu* insandan sonraki geleceği tasavvur etmeye çalışır.

İnsanın yakın geçmişin bir keşfi olduğu fikri Fransız filozof Michel Foucault'nun *Şeylerin Düzeni: Beşeri Bilimlerin Arkeolojisi*'nde ortaya atılmıştır. Foucault'nun bununla ne demek istediğini anlamak için onun arkeolojiyle ne kast ettiğini ve bunu neden düşünce tarihine uygulamamız gerektiğini düşündüğünü bilmeye ihtiyacımız var.

Foucault hitabetimizin -nasıl konuştuğumuz ve şeyler hakkında nasıl düşündüğümüz- büyük ölçüde kendimizi içinde bulduğumuz tarihsel koşullardan doğan bilinçsiz kurallarla nasıl oluştuğuyla ilgilenir. Dünya hakkında nasıl düşündüğümüz ve konuştuğumuzla ilgili sağduyulu altyapı olarak kabul ettiğimiz şey aslında bu kurallar ve bu koşullarla biçimlenir. Ancak kurallar ve koşullar zaman içinde değişirler; tabii ardından da bizim hitabetimiz değişir. Bu nedenle de insanların daha önceki çağlarda dünya hakkında nasıl düşünüp konuştukları ile ilgili kural ve koşulları su yüzüne çıkarmak için "arkeoloji"ye ihtiyaç vardır. Kavramları bugün kullandığımız bağlamda (örneğin insan doğası kavramını) alamayız ve bir şekilde ebedi olduklarını varsayamayız,

Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21 ▪ Martin Heidegger 252–55 ▪ Maurice Merleau-Ponty 274–75 ▪ Daniel Dennett 339

19. yüzyıl bir tıp ders kitabındaki bu resimde görüldüğü gibi anatomide bir devrim gördü. Foucault modern insan kavramımızın o tarihten sonra başladığına inanır.

onların soylarını izlemek için tüm ihtiyacımız olansa "fikirlerin tarihi"dir. Foucault'ya göre mevcut fikirlerimizin tarihte bir noktaya uyarlanabileceklerini varsaymamız yanlıştır. "İnsan", "insanoğlu" ve "insan doğası" kelimelerini kullanma biçimimiz de buna örnektir.

Bu düşüncenin kökleri, eski bir soru olan "Dünya neden böyle?"yi bırakıp "Dünyayı neden böyle görüyoruz?" sorusunu sorarak felsefeyi tamamen değiştiren Immanuel Kant'ın felsefesinde yatar. İnsan olma hakkındaki fikrimizin temel ve değişmez olduğunu sanırız ama aslında bu, sadece yakın geçmişe ait bir keşiftir. Foucault "insan" fikrimizin özellikle 19. yüzyılın başlarında, yaklaşık olarak doğal bilimlerin doğdukları zamanda başladığını öne sürer. Foucault bu "insan" fikrinin çelişkili olduğunu düşünür: kendimizi dünyada hem objeler olarak, dolayısıyla da üzerinde çalışılacak objeler olarak hem de dünya üzerinde çalışan ve onu deneyimleyen özneler olarak -iki yöne aynı anda bakabilen garip yaratıklar gibi- görürüz.

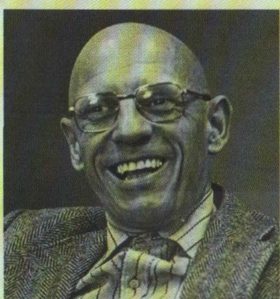
İnsanın "benlik" saygısı

Foucault sadece "insan" fikrinin yakın geçmişin bir keşfi olduğunu değil aynı zamanda sonuna yaklaşmakta olan -çok geçmeden "deniz kenarındaki kuma çizilmiş bir yüz gibi" silinecek- bir keşif olduğunu da öne sürer.

Foucault haklı mıdır? Programlama ve insan-makine ara birimlerinde hızlı gelişmelerin olduğu, Daniel Dennett ve Dan Wegner gibi filozofların bilişim bilimiyle tanışıp subjektivitenin doğasını sorguladıkları bir zamanda, kumdaki yüz silinmek üzere olmasa bile dalganın korku verici şekilde kıyılarına vurduğunu hissetmemek imkânsızdır. ■

> İnsan, insanlık bilimindeki ne en eski ne de en sürekli problemdir.
> **Michel Foucault**

Michel Foucault

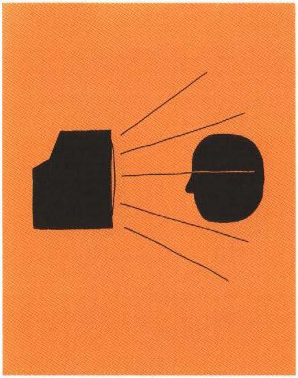

Foucault 1926'da Fransa, Poitiers'de, bir doktorlar ailesinin oğlu olarak doğdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra École Normale Supérieure'e girdi ve orada Merleau-Ponty'nin yanında felsefe çalıştı. 1954'de İsveç, Uppsala'da biraz kaldıktan sonra Polonya ve Almanya'da da yaşadı ve Fransa'ya 1960'ta döndü.

1961'de delilikle akıllılığın arasındaki ayrımın gerçek olmadığını ama sosyal bir kurgu olduğunu savunduğu *Deliliğin Tarihi* adlı çalışmasıyla doktorasını aldı. 1968'de Paris'te aylar süren öğrenci olaylarından sonra siyasi aktivizme karıştı ve hayatının geri kalanında hem öğretim üyesi hem de aktivist olarak çalışmaya devam etti.

Önemli eserleri

1961 *Deliliğin Tarihi*
1963 *Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Algının Arkeolojisi*
1966 *Şeylerin Düzeni: Beşeri Bilimlerin Arkeolojisi*
1975 *Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu*

EĞER İSTERSEK RAHATLATICI BİR İLLÜZYON İÇİNDE YAŞAYABİLİRİZ

NOAM CHOMSKY (1928–)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Evrenselcilik

ÖNCE
MÖ y. 380 Platon *Cumhuriyet*'te pek çoğumuzun bir illüzyon içinde yaşadığını iddia eder.

1739 David Hume *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'yi yayınlar. Bir ampirist olmasına rağmen ahlakın türediği bazı değişmez ilkeler olması gerektiğini öne sürer.

1785 Immanuel Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde ahlakın evrensellik üzerine temellenmesi gerektiğini savunur.

20. yüzyıl başı John Dewey politikanın dev şirketler tarafından toplumun üzerine düşürülen bir gölge olduğunu savunur.

1971 John Rawls *Bir Adalet Kuramı*'nda Kant'ın evrensellik nosyonunu canlandırır.

Her ne kadar aslında dilbilim üzerine çalışmalarıyla ünlüyse de Noam Chomsky bugün en çok siyasi iktidar analizleri ile tanınır. 1969'da ilk siyasi kitabı *Amerikan İktidarı ve Yeni Mandarinler*'in yayınlanmasından beri devletlerin güçlerini sarf etme biçimleriyle ileri sürdükleri retorik düşünceler arasında genellikle bir uyumsuzluk olduğunu iddia eder. Chomsky'ye göre yönetimler tarafından öne sürülen bu retorik düşünceler tek başlarına bizim siyasi iktidar hakkındaki gerçeklere ulaşmamıza yetmezler. Yönetimler eylemlerini doğrulamanın bir yolu olarak "gerçeklerin" dilini konuşabilirler ama düşünceleri kanıtlanmadıkları sürece bunlar sadece illüzyonlardır ve neden oldukları eylemler de doğrulanamaz. Eğer devletlerin nasıl işlediğini daha iyi anlamak istiyorsak

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ David Hume 148–53 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ John Dewey 228–31 ▪ John Rawls 294–95

> Ahlakı devletler oluşturmaz, insanlar oluşturur.
> **Noam Chomsky**

retoriğin karşı formları arasındaki savaşın ötesine geçmek ve tarihe, kurumsal yapılara, resmi politikaların belgelerine vb. bakmak gerekir.

Etik ve evrensellik

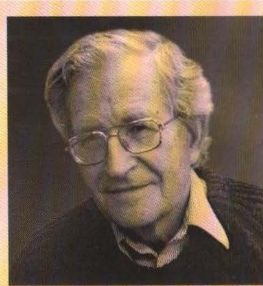
Chomsky'nin etik analizleri kendi deyişiyle "evrensellik ilkesi"ne dayanır. Bu ilke temelinde göreceli olarak basittir. Başkalarına uyguladığımız standartları kendimize de uygulamamız gerektiğini söyler. Bu, Chomsky'nin herhangi bir etik sistemin merkezi olması gerektiğini öne sürdüğü bir ilkedir. Buradaki ana psikolojik anlayış etik dili başkalarını protesto etmek için kullanmaktan hoşlanmamız ama kendimizi yargılamaya daha az eğilimli olmamızdır. Yine de herhangi bir etik veya ahlaki standartlar grubunu uygun buluyorsak ve eğer tutarlı olmayı arzu ediyorsak o zaman başkalarına uyguladığımız standartları kendimize de uygulamalıyız. Yönetim anlamında bu, retorikle gözlerimizin kör olmasına izin vermek yerine siyasi eylemlerimizi dikkatli biçimde analiz etmemiz gerektiği anlamına gelmektedir.

Bu hem ahlaki hem de entelektüel bir zorunluluktur. Chomsky'ye göre bu ikisi birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Ahlaki bir iddiada bulunan biri aynı zamanda evrensellik kuralına uymuyorsa o zaman bu iddia ciddiye alınmamalı ve reddedilmelidir.

Eğer retoriği kesip siyasi ahlakı dikkatli biçimde inceleyeceksek evrensellik zorunlu bir başlangıç noktasıdır. Chomsky'nin küresel gücün doğası hakkındaki bazı iddiaları ciddi anlamda tartışmaya neden olmuştur ama bu, onun ana görüşünü hükümsüz kılmaz. Ve eğer onun belirli iddialarını sorgulamak istiyorsak o zaman bunu evrenselliğin ve erişilebilir tüm kanıtların ışığında yapmalıyız. Eğer iddiaları yanlış çıkarsa değiştirilebilir ya da reddedilebilirler ama eğer doğruysalar ona göre hareket edilmelidir. ■

Sam Amca, ABD'nin kişileştirilmiş kamuoyu desteğini artırmak için yönetimlerce kullanılan donanımlardandır. Chomsky bu tür imajların bizi gerçekten uzaklaştırabileceği konusunda uyarır.

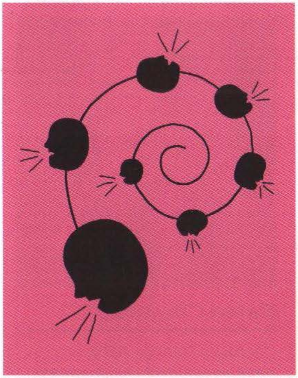
Noam Chomsky

Chomsky 1928'de ABD, Pennsylvania'da doğdu ve çok dilli Yahudi bir ailede büyüdü. Pennsylvania Üniversitesi'nde matematik, felsefe ve dilbilimi okudu; yine orada felsefi dilbilim üzerine ses getiren bir tez yazdı. 1957'de *Sözdizimi Yapıları* adlı kitabı dilbilimi konusunda önde gelen figürlerden biri olarak ününü korumasını ve alanında bir devrim gerçekleştirmesini sağladı.

Dilbilim öğretmeye ve yayınlar yapmaya devam etmesine rağmen giderek artan şekilde politikayla ilgilenmeye başladı. ABD entelektüel kültürünü eleştiren yayını *Entelektüellerin Sorumluluğu* adlı kitabını yayınlamasına vesile olan Vietnam Savaşı'nın ateşli karşıtlarından biriydi. Bugün dilbilimi, felsefe, politika ve uluslararası ilişkiler üzerine yazmaya ve dersler vermeye devam ediyor.

Önemli eserleri

1967 *Entelektüellerin Sorumluluğu*
1969 *Amerikan İktidarı ve Yeni Mandarinler*
2001 *11 Eylül*
2006 *Başarısız Devletler: Gücün Kötüye Kullanımı ve Demokrasiye Saldırı*

TOPLUM KENDİ GELENEKLERİNİN ELEŞTİRİSİNE DAYALIDIR

JURGEN HABERMAS (1929–)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Sosyal teori

ÖNCE
1789 Fransa'da "temsili" bir güç yapısının sonunu getiren Fransız Devrimi başlar.

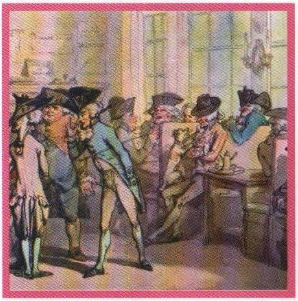
1791 Jeremy Bentham *Kamusallık Hakkında*'da "kamu" fikrini inceler.

1842 Karl Marx *Basın Özgürlüğü Üzerine*'yi yazar.

SONRA
1986 Edward Said, Avrupa merkezli görüşleri, ırkçılık teorisi ve emperyalizmle ilgili sessizlikleri nedeniyle Habermas ve Frankfurt Okulu'nu eleştirir.

1999 Kanadalı yazar Naomi Klein'ın *Logoya Hayır* adlı kitabı reklam ve kitle iletişim araçlarının egemen olduğu bir çağda kamusal alanın geleceğini inceler.

Alman filozof Jürgen Habermas'a göre modern toplum sadece teknolojik gelişmelere değil kendi geleneklerimizi kolektif olarak eleştirme ve mantık süzgecinden geçirme yeteneğimize bağlıdır. Habermas akıl yürütmenin günlük iletişimin kalbinde yer aldığını söyler. Biri bir şey söyler veya yapar ve biz, "Bunu neden yaptın?" ya da "Bunu neden söyledin?" deriz. Sürekli gerekçeler ararız ki bu da Habermas'ın "iletişimsel" akıldan bahsetmesinin nedenidir. Onun için akıl sadece soyut gerçekleri keşfetmekle ilgili değil kendimizi başkalarına karşı haklı çıkarma ihtiyacımızla da ilgilidir.

Kahve evleri 18. yüzyıl Avrupa'sında, büyük şehirlerdeki sosyal ve siyasi hayatın merkeziydi. "Muhaliflerin buluştuğu" yerler olarak bilinen bu kahvehaneler sık sık kapatılma tehlikesiyle karşılaşırlardı.

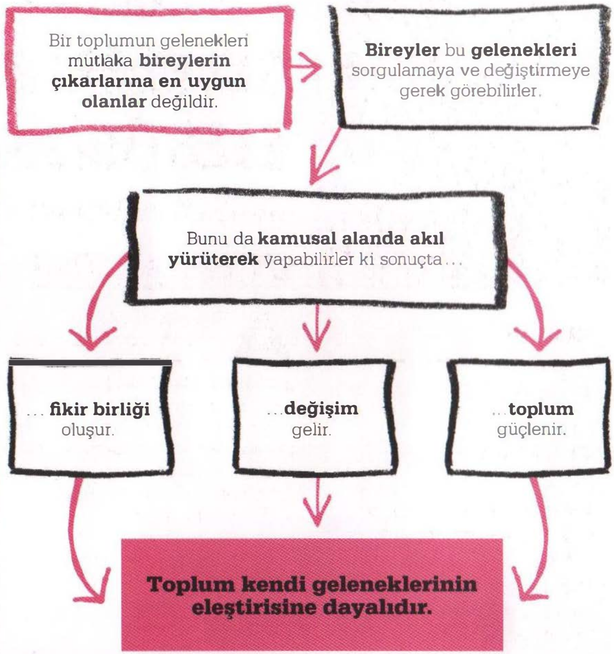
Bir kamusal alan yaratmak

Habermas 1960'lar ve 1970'lerde iletişimsel akılla kendi deyişiyle "kamusal alan" arasında bir bağ olduğu sonucuna varmıştı. 18. yüzyıla kadar Avrupa kültürünün geniş anlamda "temsili" olduğunu, yani yönetici sınıfların, çeşitli debdebeler veya devasa mimari projeler gibi hiçbir haklı neden gerektirmeyen güç gösterileriyle kendilerini tebaları karşısında "temsil ettiklerini" söylüyordu. Ancak 18. yüzyılda edebi dükkânlar ya da kahve evleri gibi devletin kontrolü dışında birtakım kamusal yerler ortaya çıkmıştı. Bunlar insanların sohbet etmek ve çeşitli konuları tartışmak için bir araya geldikleri yerlerdi. Kamusal alandaki bu büyüme temsili devlet kültürü otoritesinin sorgulanma fırsatını da beraberinde getirdi. Kamusal alan yakın arkadaşlarımız ve ailemizin özel alanıyla devlet kontrolü altındaki yerlerin arasında bir tampon bölge, bir "üçüncü alan" haline geldi.

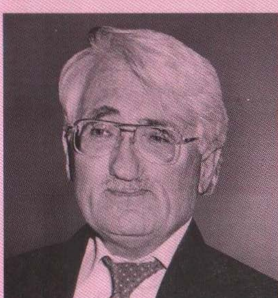
Ayrıca bkz.: Jeremy Bentham 174 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Theodor Adorno 266–67 ▪ Edgar Morin 338 ▪ Niklas Luhmann 339 ▪ Noam Chomsky 304–05 ▪ Edward Said 321

Bir kamusal alan yaratarak aynı zamanda diğer bireylerle ortak çıkarlarımızı -devletin karşılamadığı çıkarlarımız- fark etme olasılıklarımızı da arttırırız. Bu da devletin eylemlerini sorgulamaya yol açar. Habermas kamusal alanın büyümesinin 1789'daki Fransız Devrimi'ni tetiklemeye yardımcı olduğuna da inanır.

Kamusal alanın 18. yüzyıldan bu yana giderek büyümesi demokratik olarak seçilmiş siyasi kurumların, bağımsız mahkemelerin ve insan hakları yasalarında da artışa neden olmuştur. Ancak Habermas gücün keyfi kullanımına yönelik bu frenlerin artık tehdit altında olduklarına inanır. Örneğin gazeteler tek tek bireyler arasındaki gerekçeli diyalogların yayınlanmasına fırsat tanımaktadır ancak basın büyük şirketler tarafından yönetilmeye başlayınca bu olanaklar azalabilir. İçerikli aydın tartışmalarının yerini ünlülerle ilgili dedikodular alır ve bizler eleştirel, akılcı unsurlardan beyinsiz tüketicilere dönüşürüz. ▪

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas Nazi rejimi altındaki Almanya'da büyüdü. Nuremberg duruşmaları (1945-1946) sırasında idrak ettiği "bir suç sistemi içinde yaşıyoruz" fikri felsefesi üzerinde kalıcı bir etki bıraktı.

1954'de doktorasını tamamladı ve ararında Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun da bulunduğu Frankfurt Okulu üyeleriyle çalıştı. 1960'lar ve 1970'lerde Bonn ve Göttingen'deki üniversitelerde dersler verdi. 1982'de Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu ve 1993'te emekli olanak dek orada öğretim üyeliği yaptı. Yakın geçmişte Soykırım'ın inkârı ve küresel terörizm konularındaki tartışmalara girerek kendisi de kamusal alanda aktif rol aldı.

Önemli eserleri

1962 *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*
1981 *İletişimsel Eylem Kuramı*
1985 *Modernite Üzerine Felsefi Konuşmalar*
2005 *Natüralizm ve Din Arasında*

METNİN DIŞINDA HİÇBİR ŞEY YOKTUR

JACQUES DERRIDA (1930–2004)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Dekonstrüktivizm

ÖNCE
MÖ 4. yüzyıl Platon'un Meno'su "aporia" (çıkmaz) kavramını inceler.

20. yüzyıl başı Charles Sanders Peirce ve Ferdinand Saussure daha sonra *Gramatoloji Hakkında*'ya esin kaynağı olacak işaretler ve semboller (göstergebilim) üzerine çalışmaya başlarlar.

1961 Emmanuel Levinas, Derrida'nın *Yazı ve Fark*'ı yazarak karşılık vereceği *Bütünsellik ve Sonsuzluk*'u yayınlar. Levinas, Derrida'nın daha sonraki etik araştırmalarında giderek daha etkili olacaktır.

SONRA
1992 İngiliz filozof Simon Critchely'nin *Dekonstrüktivizmin Etiği* adlı eseri Derrida'nın çalışmalarını çeşitli açılardan inceler.

Jacques Derrida 20. yüzyılın en tartışmalı filozoflarından biridir. Adı ilk olarak, en çok nasıl okuduğumuz ve yazılı metinleri nasıl anladığımız üzerine karmaşık, ayrıntılı bir yaklaşım olan "dekonstrüktivizm"le özdeşleşmiştir. Derrida'nın ünlü kitabı *Gramatoloji Hakkında*'da ele aldığı metnin dışında hiçbir şey olmadığı (Fransızca orijinali *"il n'y a pas de hors-texte"* aynı zamanda "bir dış metin yoktur" şeklinde de tercüme edilmiştir) tezini anlayabilmemiz için Derrida'nın geneldeki dekonstrüktif yaklaşımına yakından göz atmamız gerekir.

> Sadece işaretlerle düşünürüz.
> **Jacques Derrida**

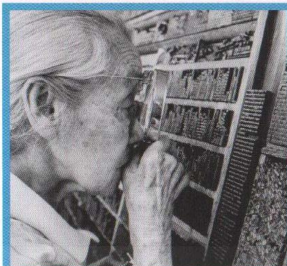
Bir kitabı elimize aldığımızda, ister bir felsefe kitabı ister roman olsun, elimizde göreceli olarak kendine yeten bir bütün olarak anlayabileceğimiz ya da yorumlayabileceğimiz bir şey tuttuğumuzu tasavvur ederiz. İş felsefe metinlerine geldiğinde onların özellikle sistematik ve mantıksal olduklarını varsayarız. Bir kitapçıya gittiğinizi ve *Gramatoloji Hakkında*'nın bir kopyasını aldığınızı düşünün. Eğer kitabı okursanız bitirdiğinizde "gramatoloji"nin kendisi, Derrida'nın konu hakkındaki ana fikirleri ve bunun dünya hakkında neler anlattığıyla ilgili bir şeyler kavrayabileceğinizi tasavvur edersiniz. Ancak Derrida'ya göre metinler bu şekilde çalışmaz.

Çıkmaz ve fark

En açık ve anlaşılabilir metinler bile (ki *Gramatoloji Hakkında* bunlardan biri değildir) Derrida'nın deyişiyle "aporia"lar, yani çıkmazlarla delik deşiktir. "Aporia" kelimesi antik Yunan'dan gelir ve anlamı da "çelişki", "bulmaca" ya da "çıkmaz sokak" gibi bir şeydir. Derrida'ya göre tüm yazılı metinlerde bu tür boşluklar, delikler ve çelişkiler vardır; dekonstrüksiyon yöntemi metinleri, bu bulmacalar ve çıkmazlara dikkat ederek okumanın yoludur. Derrida farklı metinlerde ortaya çıkan bu çelişkileri keşfederken metinlerin ne olduklarını ve ne yaptıklarını kavrayışımızı genişletmeyi ve basit görünen metinlerin bile altlarında yatan karmaşıklığı göstermeyi amaçlar. Dekonstrüksiyon, bu gizli paradoksları ve çelişkileri açığa çıkararak okumanın bir yoludur. Ancak bu sadece felsefe ve edebiyat okumamızla ilgili değildir; Derrida'nın yaklaşımının, dil, düşünce ve hatta etik arasındaki ilişkileri tartışmaya açan çok daha geniş uyarlamaları vardır.

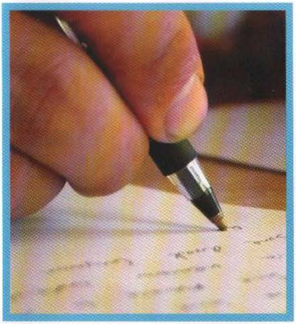
Bu noktada Derrida'nın jargonundan önemli bir teknik terimi tanıtmak yararlı olacaktır: *"différance"*. Bu bir dizgi hatası gibi görünebilir -ve aslında *différance* kelimesi Fransızca sözlüğe ilk girdiğinde Derrida'nın annesinin ona, "Ama Jacques, bunu böyle hecelemiyorsun ki!" diye çıkıştığı rivayet edilir- ama gerçekte différance kelimesi dilin ilginç bir yönüne işaret etmek için Derrida'nın kendisinin türettiği bir sözcüktür.

"Différance" ("e" olması gerekirken "a" ile) hem "ayrışmak" anlamına gelen Fransızca *"différence"* ("e" ile) hem de "ötelemek" anlamına gelen Fransızca *"deferrer"* ile oynar. Bu kelimenin nasıl işlediğini

Dizgici basma harf kalıplarını kontrol eder ama ifade ettikleri fikirler Derrida'ya göre "çıkmaz"larla veya çelişkilerle doludur; ne kadar analiz yapılırsa yapılsın ortadan kaldırılamazlar.

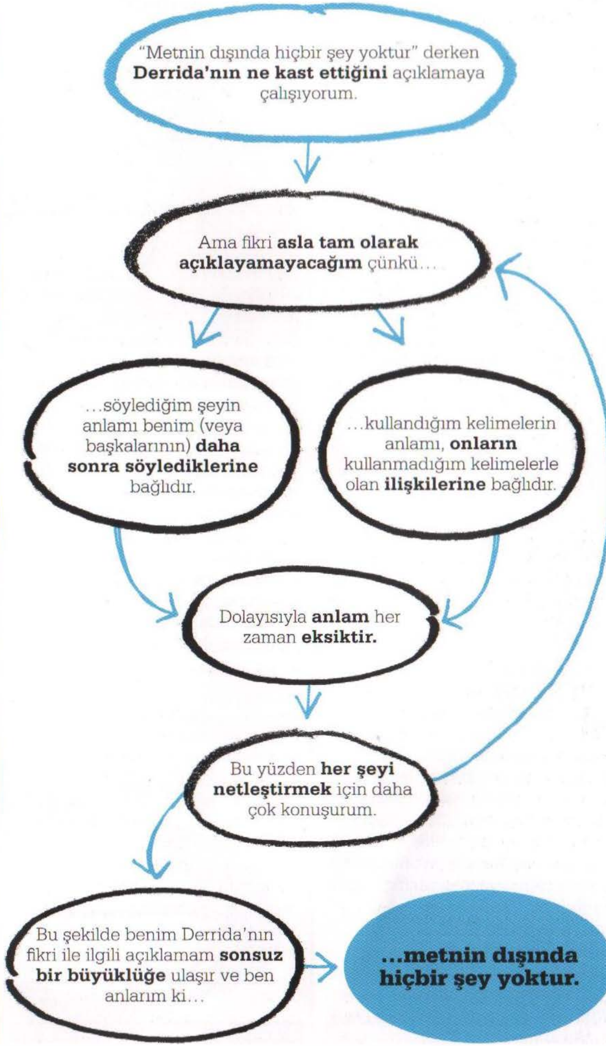
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Charles Sanders Peirce 205 ▪ Ferdinand de Saussure 223 ▪ Emmanuel Levinas 273 ▪ Louis Althusser 338 ▪ René Girard 338 ▪ Michel Foucault 302–03

Derrida'ya göre, **yazdıklarımızın anlamı** bir sonra yazacaklarımızla değişebilir. Basit görünen bir mektup yazma eylemi bile metnin kendi içindeki anlamı değiştirebilir.

anlamak için ayrışmanın ve ötelemenin uygulamada nasıl yer aldıklarını düşünmemiz yararlı olacaktır. Önce öteleme ile başlayalım. "Arkadaşımın..." dediğimi ve sonra "...bahçede gördüğü..." diye eklediğimi ve bir duraksamadan sonra "...kedi siyah-beyazdı" diye devam ettiğimi tasavvur edin. Burada "Arkadaşımın..." kelimesiyle kastedeceğim şey, daha fazla bilgi verilene kadar ortaya çıkmamakta, ötelenmektedir. Eğer sadece "Arkadaşım" desem ve başka bir şey eklemesem o zaman "Arkadaşım" kelimesinin farklı bir anlamı olacaktır. Söylediklerime eklediğim her şey, başka bir deyişle, daha önce söylediklerime daha fazla anlam katan her şey önceki söylenenleri revize etmektedir. Dilde anlam ötelenmektedir.

Ancak bu arada başka bir şey daha olmaktadır. Derrida "Arkadaşım" kelimesinin benim sözcüklerimle dünyadaki gerçek şeyler arasındaki ilişkide duran bir

> Hepimiz aracılar, çevirmenleriz.
> **Jacques Derrida**

şey olarak düşünülemeyeceğine inanır. Bir kelime, anlamını dilin tüm sistemi içerisindeki konumundan alır. Bu nedenle "arkadaş" dediğimde bu sadece kelime ile gerçek bir arkadaş arasında gizemli bir bağlantı olduğundan değil bu terimin örneğin "kardeş", "eş" veya "baba"dan ayrıştığı için anlamlıdır.

Ayrışma ve öteleme fikirleri birlikte ele alındıklarında genel olarak dil hakkında epey ilginç bir şey anlatırlar. Bir yandan söylediğimiz herhangi bir şeyin anlamı sürekli ötelenir çünkü bizim başka söyleyeceklerimize bağlıdır ve bunun anlamı da yine başka söyleneceklere bağlıdır ve bu böyle sürer gider. Ve öte yandan kullandığımız belirli herhangi bir terimin anlamı kast etmediğimiz her şeye bağlıdır. Dolayısıyla anlam metnin kendi içinde müstakil değildir.

Yazılı kelime

Derrida için *"différance"* dilin yazı sayesinde farkına vardığımız bir yönüdür. Antik Yunan'dan beri filozoflar yazılı dil konusunda şüpheci olmuşlardır. Platon'un diyalogu *Phaedrus*'ta Sokrates yazının icadı ile ilgili bir efsane anlatır ve yazının, aklın sadece "görünmesini" sağladığını ama gerçekliğini sağlamadığını söyler. Filozoflar üzerinde düşündüklerinde, yazı basit bir biçimde konuşulan kelimenin soluk bir yansıması olarak görülür; esas iletişim aracı olarak kabul edilen konuşmadır. Derrida bunu tersine çevirmek ister; ona göre yazılı kelime bize dil hakkında konuşulan kelimelerin gösteremediği bir şey gösterir.

Derrida felsefi düşüncelerin nakledilmesi için bir araç olarak kullanılan konuşmanın üzerindeki geleneksel vurgunun bizi yanılttığına, anlama hemen eriştiğimizi düşünmemize yol açtığına inanır. Anlamın "mevcudiyet" hakkında olduğunu düşünürüz; biriyle konuştuğumuzda onların, düşüncelerini bizim için "var ettiklerine" ve bizim de onlar için aynı şeyi yaptığımızı tasavvur ederiz. Eğer bir karışıklık varsa karşımızdakinden bunu açıklığa kavuşturmasını isteriz. Ve eğer bilmeceler ya da çıkmazlar varsa yine aynı şeyi ister ya da bunlar biz farkına varmadan yanımızdan geçip giderler. Bu da bizim, anlamın genelde mevcudiyet hakkında olduğunu düşünmemizi -mesela "arkadaş"ın gerçek anlamının yanımda duran bir arkadaşta bulunabileceğini düşünmemizi- sağlar.

Ancak yazılı bir metinle uğraşırken mevcudiyet hakkındaki bu naif inancımızdan kurtuluruz. Yanımızda bahaneler uyduracak veya bizim için açıklamalar yapacak yazar bulunmadığına göre metindeki karışıklıkları, bilmeceleri ve çıkmazları fark etmeye başlarız. Birdenbire dil biraz daha karmaşık görünmeye başlar.

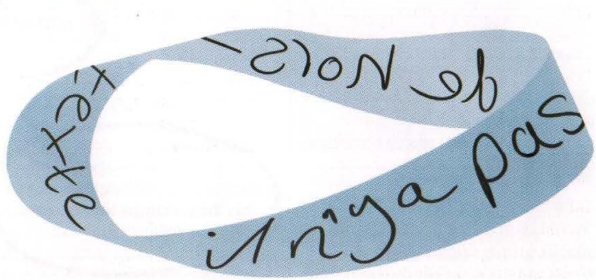
Anlamı sorgulamak

Derrida metnin dışında bir şey olmadığını söylerken sadece kitapların dünyasının önemli olduğunu, "etten ve kemikten yapılmış" dünyanın önemli olmadığını söylemeye çalışmaz. Ya da metnin altında yatıyor olabilecek herhangi bir sosyal düşüncenin önemini azaltmaya çalışmaz. O zaman söylediği tam olarak nedir?

İlk olarak Derrida şunu ileri sürmektedir: Eğer anlamın bir *"différance"*, bir ayrışma ve öteleme meselesi olduğu fikrini ciddiye alıyorsak ve sonra eğer dünya hakkında nasıl düşünmeli sorusuyla uğraşmak istiyorsak o zaman anlamın asla bizim düşündüğümüz kadar doğrudan olmayacağı ve bu anlamın her zaman dekonstrüksiyonla zorlayıp açılabileceği gerçeğini canlı tutmak zorundayız.

Derrida ikinci olarak da şunu söyler: Düşüncemizde, yazımızda ve konuşmamızda her zaman, fark

Derrida'nın metnin dışında bir şey olmadığı tezi kendi dekonstrüktif yöntemleriyle analize açıktır. Kitabında açıklanan fikir bile *différance*'a konu olabilir.

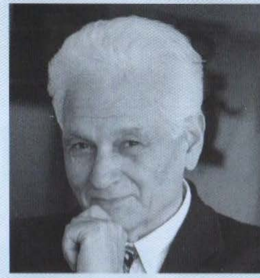

Derrida'nın Vietnam Savaşı'na **muhalefeti** ABD'de 1968'de verdiği bir derste **kayıtlara geçmiştir.** Uğraştığı sayısız siyasi sorun ve katıldığı tartışmalar onun sonraki çalışmaları hakkında bilgi verir niteliktedir.

bile edemeyeceğimiz veya tanıyamayacağımız her türden politik, tarihsel ve etik sorulara dahil ediliriz. Bu nedenle bazı filozoflar dekonstrüksiyonun esasen etik bir uygulama olduğunu öne sürerler. Bir metni dekonstrüktif yöntemle okurken o metnin iddialarını sorgular ve belki de gizli kalmış zorlu etik konularını açarız. Kuşkusuz Derrida sonraki hayatında dikkatini "misafirperverlik" ve "hoşgörü" gibi fikirlerden doğan çok gerçek etik bulmacalara ve çelişkilere çevirmiştir.

Derrida'ya eleştiriler

Eğer Derrida'nın fikri anlamın metinde tamamen mevcut olamayacağı nosyonu üzerine kurulmuşsa, Derrida'nın çalışmalarının genellikle zor olması sürpriz değildir. Derrida'nın çağdaşlarından Michel Foucault onun düşünüşünün kasten anlaşılması güç olduğunu söyleyerek Derrida'ya saldırır ve onun tezlerinin tam olarak ne söylediğini anlamanın mümkün olmadığını söyler. Derrida'nın buna karşılığı ise bir teze sahip olma fikrinin de sorgulamaya çalıştığı "mevcudiyet" fikrine dayandığı olabilir. Bu, konuyu saptırmak gibi görünebilir ama eğer Derrida'nın fikirlerini ciddiye alıyorsak, metnin dışında hiçbir şey olmadığı fikrinin kendisinin de metnin dışında olmadığını kabullenmek zorundayız. O zaman bu fikri ciddiye almak, ona şüpheci yaklaşmak, onu dekonstrüktive etmek ve Derrida'ya göre onda saklanmış bilmeceleri, çıkmazları ve çelişkileri incelemektir. ■

> Sırf zor olma uğruna zor olmanın cazibesine hiç teslim olmadım.
> **Jacques Derrida**

Jacques Derrida

Jacques Derrida o zamanlar Fransız sömürgesi olan Cezayir'de, Yahudi bir ailenin oğlu olarak doğdu. Küçük yaşlarından itibaren felsefeyle ilgilendi ancak aynı zamanda hayallerini profesyonel bir futbolcu olmak da süslüyordu. Sonunda kazanan felsefe oldu ve 1951'de Paris'teki École Normale Supérieure'ye girdi. Orada kendisi gibi Cezayir kökenli olan ve döneminin en ünlü düşünürlerinden biri olacak olan Louis Althusser'le dostluk kurdu.

Gramatoloji Hakkında, Yazı ve Fark, Konuşma ve *Fenomen* adlı kitaplarının 1967'de yayınlanması Derrida'nın uluslararası ününü mühürledi. Bir dizi Avrupa ve Amerikan üniversitesinde düzenli konuk öğretim üyesi olarak 1986'da Irvine'deki California Üniversitesi'nden beşeri bilimler profesörü unvanı aldı. Daha sonraki çalışmaları, kısmen Emmanuel Levitas'ın etkisiyle etik konuları üzerinde yoğunlaştı.

Önemli eserleri

1967 *Gramatoloji Hakkında*
1967 *Yazı ve Fark*
1967 *Konuşma ve Fenomen*
1994 *Dostluğun Siyaseti*

İÇİMİZİN DERİNLİKLERİNDE BİZİM ORAYA KOYDUKLARIMIZDAN BAŞKA BİR ŞEY YOKTUR

RICHARD RORTY (1931–2007)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Pragmatizm

ÖNCE
MÖ 5. yüzyıl Sokrates Atinalılarla adalet, iyilik ve diğer kavramların doğası hakkında tartışır.

MÖ 4. yüzyıl Aristoteles ruhun doğası üzerine bir tez yazar.

1878 Charles Sanders Peirce "pragmatizm" terimini türetir.

1956 Amerikalı filozof Wilfrid Sellars "verilmiş miti"ni sorguladığı *Ampirizm ve Düşüncenin Felsefesi*'ni yazar.

SONRA
1994 Güney Afrika doğumlu filozof John McDowell, Rorty'nin eserlerinden güçlü bir şekilde etkilenmiş *Zihin ve Dünya*'yı yayınlar.

Ruh ilginç bir şeydir. Ruhlarımız hakkında çok fazla şey söyleyemesek veya ruhun nasıl bir şey olduğunu tarif edemesek bile yine de çoğumuz içimizde, derinlerde bir yerlerde bu tür bir şeye sahip olduğumuza inanırız. Sadece bu da değil, içimizdeki bu şeyin esas benlik ("ben") olduğunu ve aynı zamanda bir şekilde gerçek veya gerçekliğe doğrudan bağlı olduğunu öne sürebiliriz.

Kendimizi, bir tür "ikiz"e -Gerçekliğin kendi lisanını kullanan bir ruh ya da derin bir benlik- sahip olduğumuz bir resme yerleştirme eğilimimiz Amerikalı filozof Richard Rorty tarafından, *Pragmatizmin Önemi* (1982) adlı kitabının girişinde incelenmiştir. Rorty bu tür bir şeye sahip olmamızla ilgili olarak, ruhun bir insan icadı olduğunu ve onu oraya kendimizin yerleştirdiğini savunur.

> Felsefe daha özenli olarak değil daha yaratıcı olarak ilerleme sağlar.
> **Richard Rorty**

Bir ayna olarak bilgi

Rorty pragmatizmin Amerikan geleneğine bağlı çalışan bir filozoftur. Bir önermeyi düşünürken çoğu felsefi gelenekler "bu doğru mu?" diye sorarlar; bu aslında "bu her şeyi doğru bir şekilde simgeliyor mu?" diye sormaktır. Ancak pragmatistler önermeleri farklı bir şekilde düşünürler ve soruyu "bunu doğru kabul etmenin pratikteki sonuçları nelerdir?" şeklinde sorarlar.

Rorty'nin ilk önemli kitabı, 1979'da yayınlanan *Felsefe ve Doğanın Aynası* bilginin zihinsel bir ayna gibi dünyayı doğru şekilde yansıtan bir şey olduğu fikrinin tersini savunmaya çabalar. Rorty bilgi hakkındaki bu görüşün iki nedenden dolayı savunulamayacağını söyler. İlki dünya deneyimimizin bize doğrudan "verildiğini" varsaymamızdır; deneyimledi-

Bazı bilgi teorileri bilgiyi kameranın ışığı yakalaması gibi "ham veri"yi işleyerek kazandığımızı iddia eder ancak Rorty algılarımızın, dünyadaki şeylere yüklediğimiz inançlarımızla karıştığını söyler.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ Aristotleles 56–63 ▪ Charles Sanders Peirce 205 ▪ William James 206–09 ▪ John Dewey 228–31 ▪ Jürgen Habermas 306–07

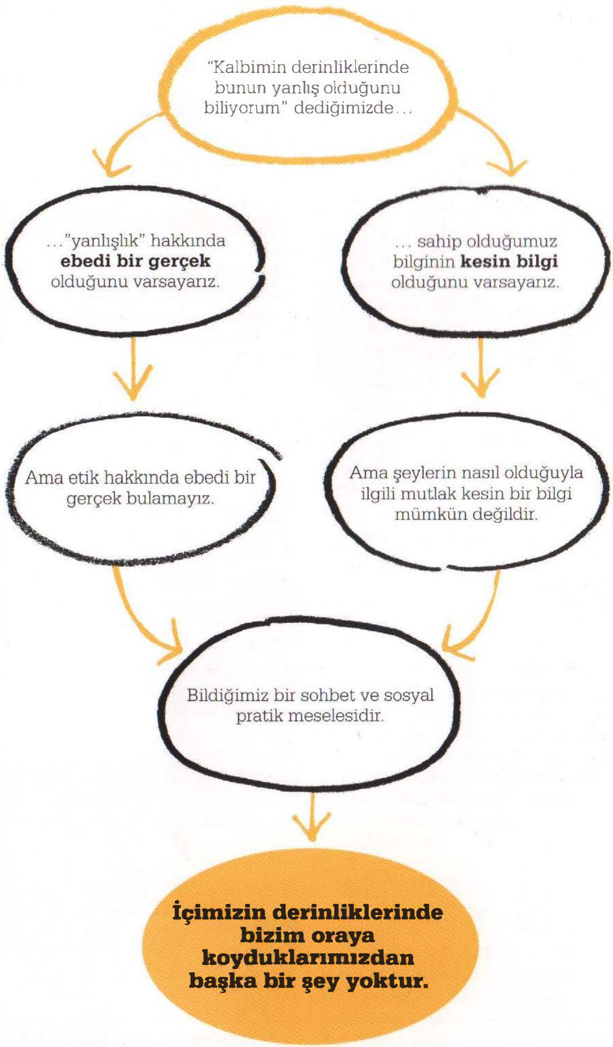
ğimizin, dünyanın ham verisi olduğunu varsayarız. İkincisi, bu ham verinin toplandıktan sonra aklımızın (veya zihnimizin başka bir yeteneğinin) onun üzerinde çalışmaya başladığını, bu bilginin nasıl bir bütün oluşturacağını ve dünyada olanları yansıttığını varsayarız.

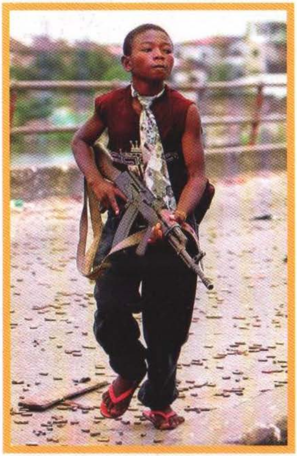
Rorty, bu "verilmiş" deneyimin bir mit olduğunu öne sürerek filozof Wilfrid Sellars'ı izler. Ham veri gibi şeye asla ulaşamayız; mesela bir köpeği, dil veya düşüncenin dışından deneyimlememiz imkânsızdır. Bir şeyin farkına ancak onu kavramsallaştırarak varırız ve kavramlarımız da dil aracılığıyla öğrenilir. Bu nedenle algılarımız, dünyayı bölümlere ayırmak için kullandığımız dilin alışılagelmiş yöntemleriyle içinden çıkılmaz biçimde karışmıştır.

Rorty bilginin doğayı "bir konuşma ve sosyal pratik meselesi" olarak yansıtmadığını ileri sürer. Neyin bilgi olduğuna karar verirken yargımız "gerçeğin" dünyayla ne kadar güçlü bir şekilde ilişki kurduğuna, "toplumun söylememize izin verdiği" bir şey olup olmadığına kadar dayanır. Neyi bilgi sayıp neyi sayamayacağımız bu nedenle içinde yaşadığımız toplumsal bağlamlarla, tarihlerimizle ve çevremizdekilerin ileri sürmemize izin verecekleriyle sınırlıdır. Rorty'ye göre: "Gerçek, çağdaşlarınızın söyledikten sonra sizi cezalandırmadıkları şeydir."

Hüküm için gerekçeler

Ama gerçek, gerçekten, kurtulma meselesine indirgenebilecek bir şey midir? Rorty burada, özellikle etik sorularında bazı rahatsız edici çıkarımlar olduğunun farkındadır. Mesela komşumun hamster'ını kaçırıp,

Çocukları asker olarak kullanmak aslen yanlıştır ama Rorty etikte mutlakların olmadığını söyler. Etik daha iyi bir dünya için başkalarıyla dayanışma içinde elimizden gelenin en iyisini yapmaktır.

sırf eğlenmek için ciklemesini duymak amacıyla ona akla gelebilecek tüm işkenceleri yaptığımı düşünün. Zavallı hamster'a (ya da bu meseleyle ilgili olarak komşuma) bu tür bir şey yapmamın ahlaken kabahatli sayılacağım bir hareket olduğunda hepimiz hemfikir olabiliriz. Başka bir canlıya böyle bir şey yapmakta mutlak ve temel bir yanlışlık olduğunu öne sürebilir ve diğer insanların bu tür şeylerden yakalarını sıyırmalarına izin vermeme konusunda fikir birliğine varabiliriz.

Ama bunun ahlaken kabahatli bir hareket sayılması için öne sürdüğümüz nedenlere baktığımızda işler ilginç bir hal alır. Örneğin oldukça tuhaf bir ahlak filozofunun size hamster'lara (veya atlara ya da insanlara) böyle davranmanın neden yanlış olduğunu sorduğunu farz edin. İlk başta her türlü nedeni sayabilirsiniz. Ama felsefe, felsefe ise

> Torunlarımızın torunları için nasıl bir dünya hazırlıyoruz?
> **Richard Rorty**

ve filozoflar da filozofsa, filozof arkadaşınız düşünebileceğiniz her nedene bir karşı nedenle cevap verebilir veya sizi bir tür çelişkiye götürebilir.

Filozof Sokrates'in antik Atina'da yaptığı da tam olarak budur. Sokrates "iyilik" ve "adalet" gibi kavramların gerçekte ne olduklarını bulmak ister ve bunların neler olduğunu gerçekten bilip bilmediklerini anlamak için bu kavramları kullanan insanları sorgulamaya başlar. Platon'un diyaloglarının gösterdiği gibi Sokrates'in konuştuğu insanların çoğu daha öncesinde ilgili kavramları tamamen anladıklarını söyledikleri halde bunların gerçekte ne olduğu konusunda şaşırtıcı biçimde tereddüde düşerler. Aynı şekilde, hamster'lara nasıl davranılması gerektiği konusunda günümüz Sokrates'i tarafından bir ya da iki saat sorguya çekildikten sonra gerilmiş şekilde şu cümleyi söyleyebilirsiniz: "Ama ben kalbimin ta derinliklerinden bunun yanlış olduğunu biliyorum!"

Kalbimin derinliklerinde

Bu tür bir şeyi göreceli olarak sık sık söyler ya da düşünürüz ama ne kast ettiğimiz tam manasıyla açık değildir. Fikri yakından incelemek için üç parçaya ayırabiliriz.

Birincisi, "Ama ben kalbimin ta derinliklerinden bunun yanlış olduğunu biliyorum!" dediğimizde dünyada, dışarıda bir yerde "yanlışlık" diye bir şey varmış ve bu şey bilinebilirmiş gibi konuşuyoruzdur. Veya bazı filozofların ortaya koydukları gibi, sanki bir "yanlışlık" özü varmış ve bu özel yanlışlık örneği de ona uyuyormuş gibi konuşuyoruzdur.

İkincisi, kalbimizin ta derinliklerinden bunu bildiğimizi söyleyerek, bu gizemli kaydın -kalbimizin ta derinliklerinin- bilinmeyen nedenlerle özel bir gerçeği kavrayabildiğini ima ediyor oluruz.

Üçüncüsü, eğer bir şeyi kalbimizin derinliklerinden biliyorsak mutlak kesin bilgiye erişebilirmişiz gibi, sanki orada, dünyada bizim "kalbimizin derinlikleri" ile bu "yanlışlık" arasında doğrudan bir ilişki varmış gibi konuşuyoruzdur. Bir başka deyişle bu sadece, bilginin dünyayı ayna gibi yansıttığı fikrinin başka bir versiyonudur. Ve Rorty bunun kabul edilemez olduğuna inanır.

Mutlaksız bir dünya

İnançlarının tutarlı olabilmesi için Rorty temel ahlaki gerçekler fikrinden vazgeçmelidir. Eğer bilgi "toplumun söylememize izin verdiği şeylerse" mutlak yanlış ya da

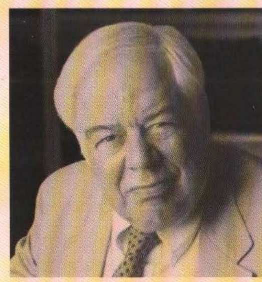
> Birbirimize güvenirsek, başka hiçbir şeye ihtiyacamız kalmaz.
> **Richard Rorty**

doğru da olamaz. Rorty bunun kabullenilmesi zor bir şey olduğunu fark eder. Ancak ahlaken yanlış bir şey yapıyorsanız içinizin derinliklerinde bir şeye ihanet ettiğinize inanmanız gerekir mi? İnsan ahlakını bir nebze olsun sürdürebilmeniz için "yaşam hakkında çiğnediğiniz bazı gerçekler veya bazı mutlak ahlak yasaları" olduğuna inanmak zorunda mısınız? Rorty'ye göre hayır. O, bizim, varlıkları yeryüzünde kısa bir süre ile sınırlandırılmış fani varlıklar olduğumuzu ve hiçbirimizin daha derin, daha temel bir ahlaki gerçeğe hattımız olmadığını savunur. Ancak bu, yaşamın problemlerinin ortadan kalktığı veya önemsizleştiği anlamına gelmez. Bu problemler hâlâ bizimledirler ve mutlak ahlak yasalarının yokluğunda kendi kaynaklarımızla baş başa kalırız. Rorty'ye göre "karanlığa karşı birbirine sarılmış diğer insanlara sadakatimizle" kalırız. Keşfedilecek mutlak bir doğruluk veya yanlışlık yoktur. O yüzden sadece umutlarımıza ve sadakatimize sarılmalı, bu zor konular hakkında konuşulan sohbetlere katılmaya devam etmeliyiz.

Rorty kuşkusuz bunların yeterli olduğunu söyler: mutlak bir gerçek standardı olmadığını anlamış olmaktan gelen tevazu; başkalarıyla olan dayanışmamız; katkıda bulunabileceğimiz umutlarımız ve bizden sonra gelenlere içinde yaşamaya değer bir dünya bırakmak. ■

Etik varlıklar olarak yaşamak için mutlak bir ahlaki kurala inanmamız gerekmez. Başkalarıyla konuşmak, dayanışmak ve sosyal umut "iyi"nin işleyen bir tanımını oluşturmamızı sağlar.

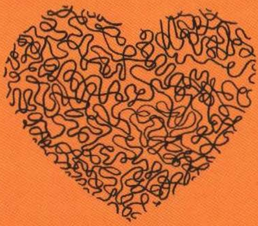

Richard Rorty

Richard Rorty 1931'de ABD, New York'ta doğdu. Siyasi aktivistlerden oluşan bir ailenin oğluydu ve küçük yaştan itibaren, Rus devrimci Leon Troçki hakkında okumaya başlamıştı bile. Daha sonra, 12 yaşındayken "insan olmanın anlamının kişinin hayatını sosyal adaletsizliğe karşı savaşması" olduğunu bildiğini söyleyecekti. 15 yaşında Chicago Üniversitesi'ne gitmeye başladı ve 1956'da Yale'den doktorasını aldı. Sonra iki yıllığına orduya katıldı ve ardından öğretim üyesi oldu. En önemli kitabı *Felsefe ve Doğanın Aynası*'nı Princeton'da felsefe profesörüyken yazdı. Felsefe, edebiyat ve politika hakkında pek çok şey yazdı ve bir 20. yüzyıl filozofu için sıra dışı olacak şekilde hem analitik adı verilen felsefeyi hem de kıtasal gelenekleri kullandı. 75 yaşında kanserden öldü.

Önemli eserleri

1979 *Felsefe ve Doğanın Aynası*
1989 *Olumsallık, İroni ve Toplumsal Dayanışma*
1998 *Ülkemizi Kazanmak*
2001 *Felsefe ve Sosyal Umut*

HER ARZUNUN DELİLİKLE BİR İLİŞKİSİ VARDIR

LUCE IRIGARAY (1932–)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Feminizm

ÖNCE
1792 Mary Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Savunulması* kadının toplumdaki yeri hakkındaki ilk ciddi tartışmaları başlatır.

1890'lar Avusturyalı psikolog Sigmund Freud, Irigaray'ın çalışmalarını büyük ölçüde etkileyecek olan psikoanalitik yöntemini tanıtır.

1949 Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i cinsel farklılığın etkilerini inceler.

SONRA
1993 Luce Irigaray *Cinsel Farklılığın Etiği*'nde cinsel farklılığa Batılı olmayan düşünce modelleriyle bakar.

Belçikalı filozof ve analist Luce Irigaray her şeyden daha çok cinsel farklılıkla ilgilenir. Bilinçaltının dilbilimi yapısını inceleyen ünlü psikoanalist Jacques Lacan'ın eski bir öğrencisi olan Irigaray, tüm dillerin yapıları bakımından özünde eril olduklarını ileri sürer.

Seks ve Genbilimleri'nde (1993) şöyle yazar: "Her yerde, her şeyde, erkeklerin konuşmaları, erkeklerin değerleri, hayalleri ve arzuları kanundur." Irigaray'ın feminist eserleri, konuşmanın, hayal kurmanın ve arzu etmenin erkek merkezlilikten kurtulmuş, otantik ve dişil yollarını bulmak için bir mücadele olarak görülebilir.

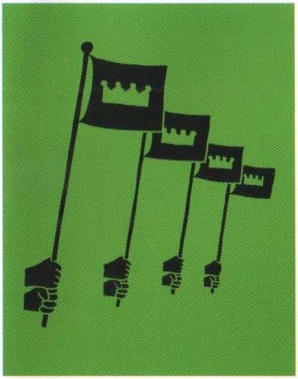
> İnsan kadınca rolü kasten takınmalıdır.
> **Luce Irigaray**

Akıl ve arzu

Irigaray bu problemi irdelerken tüm düşüncelerin -akıl, kesinlik, doğruluk ve ölçülülükten bahseden, en ağırbaşlı görünen ve kulağa objektif gelen felsefelerin bile- arzularla desteklendiğini söyler. Onu destekleyen arzuyu tanımakta başarısız olan erkek merkezli felsefe aynı zamanda görünürdeki akılcılığının altında her an patlamak üzere olan her türden mantıksız dürtüyü tanımakta da başarısız olmuştur.

Irigaray her cinsin arzuyla kendisine ait bir ilişkisi olduğunu ve sonuç olarak her cinsin delilikle bir ilgisi olduğunu öne sürer. Bu, erkekliği akılcılıkla, kadınlığı da mantıksızlıkla eşleştiren uzun bir geleneğin sorgulanmasını da beraberinde getirir. Aynı zamanda hem erkekler hem kadınlar için felsefe hakkında yazma ve düşünmenin yeni yollarına kapı açar. ■

Ayrıca bkz.: Mary Wollstonecraft 175 ■ Ludwig Wittgenstein 246–51 ■ Simone de Beauvoir 276–77 ■ Hélène Cixous 322 ■ Julia Kristeva 323

HER İMPARATORLUK KENDİSİNE VE DÜNYAYA, DİĞER İMPARATORLUKLARA BENZEMEDİĞİNİ SÖYLER

EDWARD SAID (1935–2003)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Post kolonyalizm

ÖNCE

19. yüzyıl Avrupalı akademisyenler sömürgelerinin tarihlerini araştırırlar.

1940'lar II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri olarak Avrupa sömürge imparatorlukları parçalanmaya ve çökmeye başlarlar.

1952 Frantz Fanon sömürgeciliğin verdiği hasarı inceleyen ilk çalışmalardan biri olan *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*'i yazar.

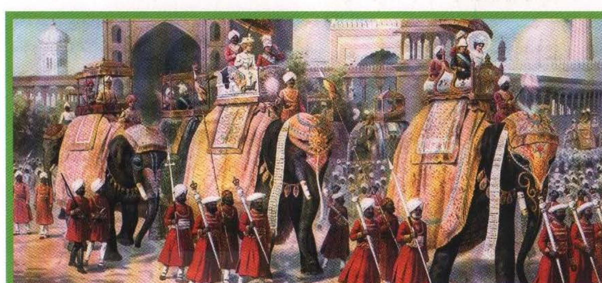
SONRA

1988 Hint filozof Gayatri Spivak sömürgecilik sonrasını incelediği *Alttakiler Konuşabilir mi?*'yi yayınlar.

2000'den itibaren Noam Chomsky gibi akademisyenler Amerikan küresel gücünü giderek daha artan şekilde bir emperyalizm modeli olarak yorumlarlar.

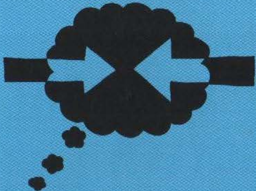
Filistinli yazar Edward Said 20. yüzyılın en ünlü emperyalizm eleştirmenlerinden biridir. İslami toplumların 19. yüzyıl akademisyenleri tarafından yapılan tanımlarının Avrupa devletlerinin emperyalist ideolojileriyle ne kadar yakın ilişkide olduğunu incelediği *Oryantalizm*'i 1978'de yayınlamıştır.

Said, daha sonraki eserlerinde, geçmişte ve mevcut durumda emperyalizmin her şeklini eleştirmeye devam etmiştir. Biz her ne kadar geçmişteki imparatorlukları eleştirsek de onların dünyaya medeniyet götürdüklerine -yardım ettikleri halklar tarafından paylaşılmayan bir görüştür- inandıklarına dikkat çeker. İmparatorluklar "medenileştirme" misyonları hakkında konuşarak güçlerini kötüye kullandıklarını maskelerken bir yandan da yağma ve talan ederler. Said bu durumda günümüzde de herhangi bir devletin yabancı bir devlete müdahale isteğine temkinli yaklaşmamız konusunda uyarıda bulunur. ■

Britanya İmparatorluğu Hindistan gibi sömürgeleştirdiği ülkelere medeniyetin nimetlerini götürdüğüne inandığı iddiasındaki pek çok 19 yüzyıl imparatorluğundan biriydi.

Ayrıca bkz.: Frantz Fanon 300–01 ▪ Michel Foucault 302–03 ▪ Noam Chomsky 304–05

DÜŞÜNCE AYKIRILIKLARDAN BESLENİR

HELENE CIXOUS (1937–)

KISACA

DAL
Epistemoloji

YAKLAŞIM
Feminizm

ÖNCE
1949 Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i cinsel farklılığın felsefi etkilerini inceler.

1962 Fransız antropolog Claude Lévi Strauss kültürdeki ikili karşıtlıklar üzerine *Yaban Düşünce*'yi yazar.

1967 Tartışmalar yaratan Fransız filozof Jacques Derrida, Cixous'un cinsiyet çalışmalarında kullandığı dekonstrüksiyon kavramını tanıttığı *Gramatoloji Hakkında*'yı yayınlar.

SONRA
1970'ler Fransız edebi hareketi *écriture féminine* (kadınların yazıları) Cixous'tan esinlenerek feminist düşüncede dilin uygun kullanımını araştırır.

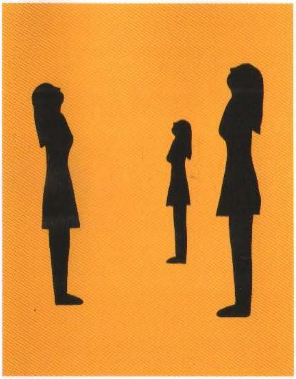
Fransız şair, romancı, oyun yazarı ve filozof Hélène Cixous, çoğunlukla dünya hakkında düşünme biçimimizi belirleyen zıtlıkları incelediği etkileyici eseri *Sorties*'i 1975'de yazmıştır. Cixous'a göre yüzyıllardır düşünce tarihini belirleyen bir unsur da dünyamızdaki elementleri kültür/doğa, gece/gündüz, kafa/yürek gibi birbirlerine zıt çiftlere ayırma eğilimimizdir. Cixous bu element çiftlerinin her zaman dolaylı bir hiyerarşik sıraya girdiklerini, bu sıranın hep bir elementin baskın ve üstün görülerek erkeklikle, aktiflikle, diğer elementin veya daha zayıf yönün de kadınlık ve pasiflikle özdeşleştirildiği bir eğilimle desteklendiğini savunur.

Değişim zamanı

Cixous bu hiyerarşik düşünce modelinin otoritesinin yeni filizlenmeye başlayan feminist düşünce ile artık sorgulanmaya başladığına inanır. Bu değişimin sonuçlarının, sadece felsefi sistemlerimiz için değil sosyal ve siyasi kurumlarımız için de neler olabileceğini sorgular. Ancak Cixous, düşüncemizin yapısal çerçevesi olarak zafer kazananlar ve kaybedenlerle ikili karşıtlık kurma oyununu oynamayı reddeder. Onun yerine "henüz tanınmayan milyonlarca köstebek türünün" dünya görüşümüzün mabetlerinin altında tüneller kazdıklarını hayal eder. Peki bu mabetler yıkılmaya başladıklarında ne olacaktır? Cixous bunu söylemez. Sanki bize hiçbir tahminde bulunamayacağımızı, yapabileceğimiz tek şeyin bekleyip görmek olduğunu söylemektedir. ■

> Kadın kendini yazmalı ve kadını edebiyata taşımalıdır.
> **Hélène Cixous**

Ayrıca bkz.: Mary Wollstonecraft 175 ▪ Simone de Beauvoir 276–77 ▪ Jacques Derrida 308–13 ▪ Julia Kristeva 323 ▪ Martha Nussbaum 339

GÜNÜMÜZ FEMİNİZMİNDE TANRI ROLÜNÜ KİM OYNUYOR?

JULIA KRISTEVA (1941–)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Feminizm

ÖNCE
1792 Mary Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Savunulması* kitabı, kadınların toplumda oynamaya şartlandırıldıkları rol hakkında ciddi tartışmalar başlatır.

1807 Georg Hegel *Ruhun Fenomenolojisi*'nde "efendi" ve "köle" arasındaki diyalektiği araştırır.

1949 Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i yayınlanır ve hızla Fransız feminist hareketinin en önemli metni haline gelir.

SONRA
1999 Fizik profesörleri Alan Sokal ve Jean Bricmont kitapları *Son Moda Saçmalar*'da Kristeva'nın bilimsel dili yanlış kullanımını eleştirirler.

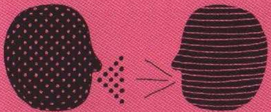
Bulgaristan doğumlu filozof ve psikoanalist Julia Kristeva, Fransız feminizminin önde gelen seslerinden biri olarak görülür. Bununla birlikte Kristeva'nın bir feminist düşünür olup olmadığı ve öyleyse bunun nasıl olduğu hatırı sayılır bir tartışmanın konusudur. Bunun nedeni kısmen Kristeva için feminizm nosyonunun sorunlu olmasıdır. Feminizm kadınların, erkek egemenliği veya iktidarı ile özdeşleştirilen yapılarla yaşadıkları çatışmadan doğmuştur. Kristeva işte bu köklerinden dolayı, feminizmin erkek merkezli varsayımlarından bazılarını içinde taşıma eğiliminde olabileceği hakkında uyarıda bulunur, feminizmin sorgulanması gerektiğinden bahseder.

Hedeflerinin hepsine ulaşsa bile Kristeva feminizmin yine de biraz daha özeleştiri yapmasının gerekli olduğuna inanır. Erkek egemen bir dünyanın kendi deyişiyle "güç prensibine" karşı savaşmak isteyerek feminizmin de bu prensibin başka bir biçimini benimseme riskine girdiği konusunda uyarır. Kristeva, gerçek bir özgürlüğe ulaşmada başarı sağlamak için herhangi bir hareketin sürekli olarak güçle ilişkisini sorgulaması ve sosyal sistemler kurması -ve gerekiyorsa kendi kimliğine olan inancından feragat etmesinin- şart olduğuna inanır. Kristeva feminist hareketin bu adımları atmakta başarısız olması halinde, mevcut güç oyununa eklenmekten fazla bir şey yapamama tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğundan korkar. ■

Büyük güç konumlarına erişen pek çok kadın gibi **Margaret Thatcher** da kamusal imajını, klasik erkek kavramları olan güç ve otorite üzerine kurarak değiştirmiştir.

Ayrıca bkz.: Mary Wollstonecraft 175 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Simone de Beauvoir 276–77 ▪ Hélène Cixous 322 ▪ Martha Nussbaum 339

FELSEFE SADECE YAZILI BİR İŞ DEĞİLDİR

HENRY ODERA ORUKA (1944–1995)

KISACA

DAL
Metafelsefe

YAKLAŞIM
Etnografya

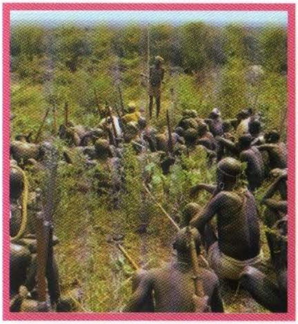
ÖNCE
MÖ 600-400 Thales, Pisagor ve Platon gibi Yunan düşünürleri antik dünyada felsefi çalışmaların merkezi olan Afrika, Mısır'da çalışırlar.

SONRA
20. yüzyıl Avrupa sömürge gücünün çekilmesinden sonra Afrika felsefesi tüm kıtada gelişmeye başlar. Antropoloji ve etnografinin gelişmesi de Afrika'daki yerel düşünce geleneklerini daha derinden kavramaya yol açar.

20. yüzyılın sonu Ganalı filozof Kwasi Wiredu felsefi bilgelikle halk bilgeliğinin gerçek felsefeden ayrılması gerektiğini savunur.

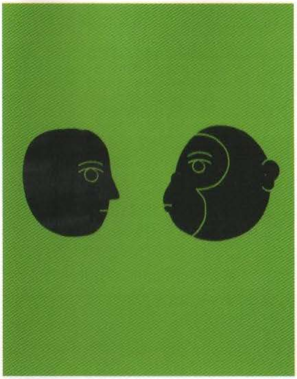
Henry Odera Oruka 1944'te Kenya'da doğmuş ve metafizikle, yani felsefe hakkında felsefe yapmakla ilgilenmiştir. *Bilge Felsefesi* (1994) adlı kitabında Sahra altı Afrika'nın felsefede neden görmezlikten gelindiğini irdelemiş ve bunun nedeninin esas olarak sözlü bir gelenek olmasından kaynaklandığı çünkü filozofların genelde yazılı metinlerle çalışmaya meyilli oldukları sonucuna varmıştır. Bazıları felsefenin ister istemez yazılı kayıtlara bağlı olması gerektiğini savunurlar ama Oruka bu görüşe katılmaz.

Afrika'daki sözel geleneklerde felsefe araştırmak için Oruka "felsefi basiret" adını verdiği bir yaklaşım sunar. Bunun için antropolojinin etnografik yaklaşımından yararlanır, yani insanları günlük ortamlarında gözlemleyerek düşünceleriyle eylemlerini bu bağlamda kaydeder. Köylere gider ve yerel halk tarafından bilge kabul edilen kişilerle konuşur. Amacı bu kişilerin perspektiflerini destekleyen sistematik görüşleri olup olmadığını bulmaktır. Tanrı veya özgürlük gibi geleneksel felsefi başlıklarda fikirlerini eleştirel biçimde inceleyen ve bunlara akılcı zeminler bulabilen bu bilgeler, Oruka'ya göre filozof bilgeler olarak kabul edilmelidirler. Bu sistematik görüşler de daha geniş felsefi kaygılar ve sorular ışığında araştırılmayı hak etmektedirler. ■

Oruka felsefenin belirli ırkların düşüncelerinin diğerlerinden önemli olduğunu hükme bağladığını ama aslında Yunan bilgeleri kadar Afrikalı bilgelerin sözlerini de kapsaması gerektiğini **ileri sürer**.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ Friedrich Schlegel 177 ▪ Jacques Derrida 308–13

ACI ÇEKME KONUSUNDA HAYVANLARLA EŞİTİZ

PETER SINGER (1946–)

KISACA

DAL
Etik

YAKLAŞIM
Faydacılık

ÖNCE
MÖ y. 560 Hint bilge ve Jainist lider Mahavira katı bir vejetaryenizme çağırır.

1789 Jeremy Bentham kitabı *Ahlak ve Yasamanın İlkelerine Giriş*'te faydacılık teorisini tanıtır.

1863 John Stuart Mill *Faydacılık* adlı kitabında Bentham'ın faydacılığını bireysel hareketleri dikkate alan bir yaklaşımdan ahlaki kuralları dikkate alan bir yaklaşıma doğru geliştirir.

SONRA
1983 Amerikalı filozof Tom Regan *Hayvan Hakları Savunusu*'nu yayınlar.

Avustralyalı filozof Peter Singer 1975'te *Hayvanların Özgürleştirilmesi* adlı kitabını yayınladıktan sonra en aktif hayvan hakları savunucularından biri haline gelmiştir. Singer etiğe, İngiliz Jeremy Bentham'ın 18. yüzyıl sonunda geliştirdiği bir gelenek olan faydacı yaklaşımı benimser.

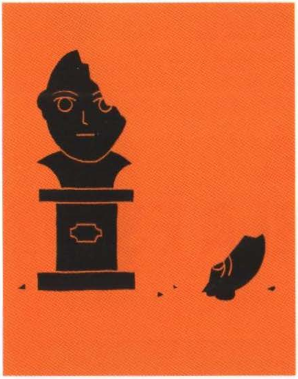
Faydacılık bir hareketin ahlaki değerini o hareketin sonuçlarına göre değerlendirmeyi öngörür. Bentham'a göre bunu hareketlerimizden doğan acı veya haz toplamını, bir matematik denkleminde olduğu gibi hesaplayarak yapabiliriz.

Hayvanlar duyarlı varlıklardır

Singer'ın faydacılığı kendi verdiği adla "çıkarların eşit düşünülmesi" ne dayanır. Ona göre acı, acıdır; sizin, benim ya da bir başkasının olması fark etmez. İnsan olmayan hayvanların acıyı hissetme ölçüleri onların yaşamlarını etkileyen kararlar verirken onların çıkarlarını dikkate almamızın ve bu tür acılara neden olacak aktivitelerden kaçınmamızın ölçüsü olmalıdır. Ancak tüm faydacılar gibi Singer de en çok sayıda insanın en fazla mutlu olabileceği şekilde sonuçlanacak kararlar vermemiz gerektiğini söyleyen "en çok mutluluk ilkesi"ni uygular. Singer hiçbir zaman, hayvanlar üzerinde hiçbir deneyin mazur gösterilemeyeceğini söylemediğine dikkat çeker. Ona göre bunun yerine tüm hareketleri sonuçlarına göre değerlendirmemiz gerektiğini ve "bu sonuçlar arasında hayvanların çıkarlarının da olduğu"nun ve bunların denklemin bir bölümünü oluşturduklarını söyler. ■

> Yaşamın değeri zorluğuyla ünlü etik bir sorudur.
> **Peter Singer**

Ayrıca bkz.: Jeremy Bentham 174 ▪ John Stuart Mill 190–93

EN İYİ MARKSİST ANALİZLER HEP BAŞARISIZLIĞIN ANALİZLERİDİR

SLAVOJ ZIZEK (1949–)

KISACA

DAL
Siyaset felsefesi

YAKLAŞIM
Marksizm

ÖNCE

1807 Georg Hegel Marksist düşüncenin zeminini hazırlayan *Ruhun Fenomenolojisi*'ni yayınlar.

1867 Karl Marx ve Friedrich Engels *Komünist Manifesto*'yu yayınlarlar.

1867 Marx ekonomi politik üzerine bir tez olan *Kapital*'in *(Das Kapital)* ilk cildini yayınlar.

1899 Psikoanalist Sigmund Freud *Rüyaların Yorumu*'nda insan davranışlarının büyük bölümünün bilinçaltı güçler tarafından yönetildiğini öne sürer.

1966 Žižek'in en önemli esin kaynaklarından psikoanalist teorisyen Jacques Lacan, Freud'un fikirlerini *Écrits*'de yeniden değerlendirir.

En iyi Marksist analizlerin geleneksel olarak başarısızlığın analizleri olması fikri Slovenyalı filozof Slavoj Žižek'in 2008'de yaptığı bir röportajda dile getirilmiştir. Bu röportajda Žižek'e 1968'de, Çekoslovakya'yı bağımsız ve demokratik bir ülke haline getirme amacını güden reform döneminin Sovyetler Birliği ve müttefikleri tarafından vahşi bir şekilde sona erdirilmesini içeren olaylar sorulmuştur.

Žižek'in cevabı şudur: Reformların ezilmesi daha sonraları sol taraftndan savunulan -eğer reformlar devam edebilseydi bunları bir tür sosyal ve siyasi cennetin izleyeceği şeklinde- bir mit haline getirilmiştir. Žižek'e göre sol görüşlüler başarısızlıkları üzerinde durup bunları uzatmaya çok meyillidirler çünkü bu onların eğer başarsalardı neler olabileceği hakkında mitler üretmelerine imkân tanır. Žižek bu başarısızlıkların soldakilerin "güvenli bir ahlaki pozisyonu" sürdürebilmelerine olanak tanıdığını çünkü başarısızlıklarının hiç iktidara gelmedikleri veya eylemleriyle gerçekten test edilmedikleri anlamına geldiğini söyler. Bu durumu -siyasi devrimin yapısının yeniden değerlendirilmesi gibi- gerçek meselelerden kaçınmaya izin veren "konforlu bir direniş pozisyonu" olarak tanımlar. Adanmış bir Marksist olan Žižek'e göre, siyasi iktidarın doğası hakkındaki ciddi sorular, bitimsiz şekilde ütopyanın ele geçmezliğini gerekçe göstererek örtbas edilir. ■

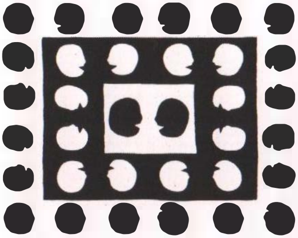
Sovyetler'in 1968'de Çekoslovakya'yı **işgali,** bir liberalizasyon dönemi olan kısa süreli "Prag Baharı"nın sonu olmuştu. Demokrasi amaçlı hareketlerin hepsi 1989'a kadar bastırıldı.

Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Martin Heidegger 252–55

REHBER

REHBER

Her ne kadar bu kitapta şimdiye kadar sunulan fikirler tarihin en iyi zihinlerinden bazıları tarafından dile getirilen geniş kapsamlı bir felsefi düşünce yelpazesini gösteriyorsa da felsefenin hikâyesini şekillendirmeye yardım eden pek çok kişi daha vardır. Bu düşünürlerin bazıları -Empedokles, Plotinus veya Ockhamlı William gibi- daha iyi bilinen teoriler için başlangıç noktası oluşturmuşlardır ve kendilerinden sonra gelen filozoflar üzerindeki etkileri açıkça görülmektedir. Friedrich Schelling veya Gilles Deleuze gibi bazılarıysa kendilerinden önceki filozofların çalışmalarını alıp ilginç dönüşlerle konuya yeni bir ışık tutmuşlardır. Felsefe tarihi ile ilişkileri ne olursa olsun aşağıda bahsedilen kişilerin tümü felsefi düşüncenin sınırlarını genişletmeye yardımcı olmuşlardır.

ANAXIMANDER
MÖ Y. 610-MÖ 54

Günümüz Türkiye'sinin güneybatısındaki Milet'te doğan Anaximander, Batı felsefesinin "babası" Thales'in öğrencisidir. Thales gibi o da her şeyin ondan evrildiği tek bir temel madde olduğunu düşünür, bunun sonsuz ve sınırsız olması gerektiğini düşünür ve *"apeiron"* adını verir. Anaximander ayrıca Thales'in yeryüzünün bir denizle desteklendiği fikrine, bu denizin de başka bir şey tarafından desteklenmesi gerektiği gerekçesiyle karşı çıkar. Bu destek yapısı hakkında kanıt olmaması nedeniyle yeryüzünün uzayda asılı duran bir nesne olduğuna inanır. Dünyanın ilk haritası olduğuna inanılan haritayı da yayınlamıştır.
Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23

MILETLİ ANAXIMENES
MÖ Y. 585-MÖ 528

Diğer Miletli filozoflar gibi Anaximenes de evrenin yapıldığı temel maddeyi arar. Havanın insan bedenine hayat verdiğini işaret ederek tercihini ondan yana kullanır. Evrensel türde bir havanın da evrene hayat verdiğini düşünür. Fikirlerini desteklemek için gözlemlenebilen kanıtları kullandığı kayıtlara geçen ilk filozoftur. Büzülmüş dudaklarla soğuk hava, gevşek dudaklarla sıcak hava üflenir. Anaximenes bu nedenle bir şeyin yoğunlaştığında soğuduğunu, genleştiğinde ısındığını savunur. Benzer şekilde hava da yoğunlaştığında görünür hale geldiğine; ilk önce buhar sonra yağmur ve sonunda kaya olarak dünyayı doğurduğuna inanır.
Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23

ANAXAGORAS
MÖ Y. 500-MÖ 428

Günümüz Türkiye'sinin güney kıyılarındaki İyonya'da doğan Anaxagoras, Atina'yı dünyanın felsefe bilimsel inceleme merkezi haline getirme konusunda kilit bir rol oynamıştır. Düşüncesinin merkezini maddi dünya ve kozmoloji konusundaki görüşleri oluşturur. Maddi dünyadaki her şeyin diğer şeylerin küçük birer parçasından oluştuğunu, başka türlü varolamayacaklarını iddia eder. Güneşin alevli bir kaya olduğunda ısrar etmesi yüzünden dine karşı saygısızlık ettiği gerekçesiyle idama mahkûm edildi ve Atina'dan kaçarak son yıllarını sürgünde geçirdi.
Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23

EMPEDOKLES
MÖ Y. 490-MÖ 430

Empedokles o zamanlar Yunanistan'ın bir sömürgesi olan Sicilya'da üst sınıftan politikacı bir ailenin üyesi olarak doğdu. Doğa hakkındaki bilgisi onun hastaları iyileştirmek veya hava durumunu kontrol etmek gibi mucizevi güçlerle donatılmış olduğunun düşünülmesine neden oldu. Parmenides'in, her şeyin eninde sonunda tek ve sabit bir varlık oldukları teorisinin tersine Heraklit'in sürekli değişen bir dünyada yaşadığımız fikrini tekrar ileri sürdü. Dört elementin -ateş, su, toprak ve hava- sınırlı sayıda yöntemlerle sürekli bir araya gelip ayrıldıklarına ve tekrar bir araya geldiklerine inanıyordu. Bu fikir Rönesans dönemine kadar Batı düşüncesinde yer almaya devam etti.
Ayrıca bkz.: Miletli Thales 22–23 ▪ Heraklit 40 ▪ Parmenides 41

ELEALI ZENON
MÖ Y. 490-MÖ 430

Elealı Zenon hakkında, Aristoteles tarafından dile getirilen hareket paradoksları dışında çok fazla şey bilinmemektedir. Bugüne sadece birkaçının kalmasına rağmen Zenon'un bunlardan 40 tane kadar ürettiği düşünülmektedir. Bunlarda hocası Parmenides'in çevremizde algıladığımız değişen ve çeşitlenen -ve aslında hareketsiz, tek tip ve basit olan- dünyanın gerçek olmadığı ile ilgili iddiasını savunur. Zenon hareketin, duyuların bir illüzyonu olduğuna inanır. Paradokslarının her biri çürütmek istediği- hareketin ve dolayısıyla değişimin gerçek olduğu- bir pozisyondan başlar, daha sonra bu nosyonun reddine neden olacak çelişkili sonuçları ortaya çıkararak devam eder.

Ayrıca bkz.: Heraklit 40 ▪ Parmenides 41 ▪ Aristoteles 56–63

PYRRHO
MÖ Y. 360-MÖ 272

Pyrrho, İyonya'nın Elis adasında doğdu. Büyük İskender'in askeri seferlerinde görev aldığı için Asya kültürünü tanıdı. Düşüncesinin merkezine şüpheyi koyan ilk tanınmış filozoftur. Pyrrho inançlar hakkındaki hükümlerin askıya alınmasına duyuların yanılma payına ve herhangi bir argümanın her iki tarafının da eşit biçimde geçerli gibi görünebileceği gerçeğine karşı mantıklı tek reaksiyon olarak bakar. Pyrrho geride hiçbir yazı bırakmamıştır ama inancın askıya alınmasının huzurlu bir zihne yol açacağı fikrini geliştiren antik Yunan felsefesindeki Septik ekolün esin kaynağı olmuştur.

Ayrıca bkz.: Sokrates 46–49 ▪ El Gazali 332

PLOTINUS
MS Y. 205-MS 270

Mısır'da doğan Plotinus, o zamanlar dünyanın entelektüel merkezi sayılan İskenderiye'de eğitim almıştır. Daha sonra Roma'ya yerleşmiş ve Neo-Platonizm denen kendi Platonizm çizgisini öğretmiştir. Evreni katmanlara böler; en tepede tüm varlıkların tanımlanamayan kaynağı olan -"Bir"- vardır, aşağı doğru sırasıyla Zihin, Ruh, Doğa ve son olarak Maddi Dünya olarak gider. Reenkarnasyona ve ruhun ölümsüzlüğüne inanır; aydınlanma için uğraşarak bireylerin "Bir"le mistik birleşmeye erişebileceklerini ve böylece yeniden doğum döngüsünden kaçabileceklerini düşünür. *Enneads*'de sunduğu fikirleri, o dönem Roma İmparatorluğu'nda kök salmaya başlayan Hıristiyanlık taraftarlarını etkiler.

Ayrıca bkz.: Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Platon 50–55

WANG BI
MS 226-249

MS 220'de Çin'in Han hanedanı çökmüş ve bu çöküş ahlaki karışlıklarla dolu bir dönemin habercisi olmuştur. Filozof Wang Bi bu kaosa iki egemen düşünce okulunu birleştirerek düzen getirmeye çalışır. Taoist metinlerin harfi harfine okunmamaları, bir şiir gibi okunmaları gerektiğini ve ancak böylelikle politik, ahlaki bilgeliğin oldukça pratik Konfüçyan idealleriyle bağdaşabileceklerini savunur. Taoizm ve Konfüçyanizm hakkındaki yeni değerlendirmeleri her ikisinin de daha uzun yaşamalarına ve Çin'in her yerinde Budizm'in yayılmasının zeminini hazırlamalarına neden olmuştur.

Ayrıca bkz.: Lao Tzu 24–25 ▪ Siddhartha Gautama 30–33 ▪ Konfüçyüs 34–39

IAMBLICHUS
MS Y. 245-MS 325 c.

Suriyeli bir Neo-Platonist yazar olan Iamblichus rivayete göre etkili bir aristokrat ailenin oğlu olarak doğmuştur. Günümüz Antakya'sında bir okul kurmuş ve orada, esas olarak Platon ve Aristoteles'in fikirlerinden oluşan bir müfredatı öğretmiştir. Ama esas ününü *Pisagor Doktrinleri Derlemesi*'nde topladığı Pisagor'un teorileriyle yapmıştır. Her ikisinin de ilahi olduğuna inandığı madde içinde cisimlenen ruh kavramını tanıtmıştır. Kurtuluş ya da ruhun saf ölümsüz biçimine dönüşünün tek başına soyut fikirlerin düşünülmesiyle değil belirli dini ritüeller aracılığıyla gerçekleşebileceğini söyler.

Ayrıca bkz.: Pisagor 26–29 ▪ Platon 50–55 ▪ Plotinus 331

İSKENDERİYELİ HYPATIA
MS Y. 370-MS 415

Hypatia, İskenderiye Müzesi'nde matematik, astronomi ve felsefe öğretir, sonunda da babasının yerini alarak müzenin başı olur. Her ne kadar saygın bir Neo-Platonist entelektüel ve ilk ünlü kadın matematikçi olsa da ününü pekiştiren şehitliği olmuştur. Kendisini, arkadaşı Roma Valisi Orestos'la İskenderiye Piskoposu Cyril arasındaki çatışmanın sonucu ortaya çıkan dini karışıklıkla suçlayan bir Hıristiyan güruhu tarafından öldürülmüştür. Geride hiçbir eseri kalmamıştır ama dereceli pirinç hidrometrenin ve düzlemsel usturlabın mucidi olarak bilinir.

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Plotinus 331

PROCLUS
MS Y. 412-MS 485

İstanbul'da (Constantinople) doğan Proclus, Platonist hocası Syrianus'dan sonra Atina Akademisi'nin başına geçmiştir. *Euclid Üzerine Açıklama* Yunan geometrisinin ilk ana eserlerinden biri ve *Platon'un Timaeus'u Üzerine Açıklama* da en önemli antik Neo-Platonist metin olarak kabul edilirler. Bilim adamı, matematikçi, hukukçu ve şair olan, dine derin bir ilgi duyan Proclus ortaçağda İslam ve Hıristiyan felsefe okullarından pek çok düşünüre esin kaynağı olmuştur.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Boethius 74–75 ▪ Thomas Aquinas 88–95

JOHN PHILOPONUS
MS 490-570

Philoponus'un hayatının ilk dönemiyle ilgili olarak İskenderiye'de Aristoteryan Ammonius Hermiae ile çalıştığından başka neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Filozof ve doğabilimci olan Philoponus'un araştırma yöntemleri Hıristiyan inançlarıyla şekillenmişti. Evrenin mutlak bir başlangıcı olduğunu ve bu başlangıcın Tanrı tarafından yapıldığını savunarak Aristoteles'in ilk ciddi eleştirmeni olmuş, geleceğin bilim insanlarına, özellikle de İtalyan astronom Galileo Galilei'ye önemli bir ilham kaynağı olacak soruşturma yöntemleri için yollar açmıştı. Meslektaşları arasında sevilmeyen Philoponus daha sonra felsefeyi bıraktı ve teolojiye dönüp Baba-Oğul ve Kutsal Ruh'un üç ayrı tanrı olduğunu söyleyerek yeni tartışmalara neden oldu.
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Thomas Aquinas 88–95

EL-KİNDİ
MS 801-873

Iraklı bilge El-Kindi antik Yunan fikirlerini İslam dünyasına tanıtan ilk Müslüman akademisyenlerden biridir. Bağdat Bilgelik Okulu'nda çalışmış, önemli Klasik metinlerin Arapça'ya tercümelerine nezaret etmiştir. Çeşitli konularda ama en çok psikoloji ve kozmoloji üzerine yoğun biçimde yazmış, kendi Neo-Platonist yaklaşımını Aristoteryan argümanın hükümleriyle birleştirmiştir. Felsefe ile İslam teorisinin uyumuyla ilgilenmiş, çalışmalarının çoğunu Tanrı'nın doğası ve insan ruhunun yanı sıra peygambere özgü bilgiler oluşturmuştur.
Ayrıca bkz.: Farabi 332 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83

JOHANNES SCOTUS ERIUGENA
MS Y. 815-MS 877

Latince adı sıklıkla John the Scot olarak tercüme edilir ancak filozof Johannes Scotus Eriugena İrlandalıdır; İrlanda'nın ortaçağ Latince'sindeki karşılığı Scotia'dır. Akılla türetilen bilgiyle dini, dini vahiylerle edinilen bilgi arasında çelişki olmadığını savunur. Tüm Hıristiyan doktrininin aslında akılcı bir temele dayandığını göstermeye bile kalkışmıştır. Bu da teorilerinin hem vahiyleri hem de inancı gereksiz kıldığını düşünen kilise ile çatışmasına neden olmuştur. Eruigena'nın savunması ise aklın tüm makamların yargıcı olduğu ve vahiyleri yorumlamak için gerektiği olmuştur.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Hippolu St. Augustine 72–73

FARABİ
MS Y. 872-MS 950

Farabi'nin bugünkü İran'da mı Kazakistan'da mı doğduğu tartışmalıdır ancak 901'de yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Bağdat'a geldiği kesindir. Neo-Platonist olmasına rağmen Aristoteles'ten oldukça etkilenmiştir. Ayrıca aralarında tıp, bilim ve müziğin de bulunduğu pek çok konu hakkında yazmıştır. Felsefeye Allah tarafından bahşedilen bir tutku ve gerçek bilgiye giden tek yol olarak bakar. Filozofların bu hayattaki görevlerinin gündelik yaşamlarının her alanında insanlara rehberlik etmek olduğunu söyler; *Erdemli Şehrin Yurttaşlarının Düşünceleri* adlı kitabı filozof peygamberler tarafından yönetilen Platonik bir ütopyayı tanımlar.
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83

EL GAZALİ
Y. 1058-1111

Şimdiki İran'da doğan El Gazali 1092'den 1096'ya kadar Bağdat'taki itibarlı Nizamiye Okulu'nun başkanlığını yapmış ve orada İslami akademisyenlerin Neo-Platonist ve Aristoteryan görüşlerini açıkladığı *Filozofların Fikirleri* kitabını yazmıştır. Dersleri ile büyük ün ve servet kazanmış ancak gerçeğin inançtan ve mistik uygulamalardan geldiği sonucuna varmasından sonra hocalık görevini ve tüm sahip olduklarını bırakarak gezgin bir Sufi vaiz olmayı seçmiştir. Olaylar arasındaki tüm tesadüfi bağlantıların sadece Tanrı'nın iradesiyle mümkün olabileceğine inanır.
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ İbni Sina 76–79 ▪ İbni Rüşd 82–83 ▪ Moses Maimonides 84–85

PIERRE ABELARD
1079–1142

Felsefesinden çok öğrencisi Héloïse ile olan trajık aşk ilişkisiyle tanınan Pierre Abélard aslında dikkate değer bir filozoftur. Parlak bir öğrenci olarak Paris'te Nôtre Dame Katedral Okulu'na gitmiş ve karizmatik bir öğretmen olmuştur. 22 yaşındayken kendi okulunu kurmuş ve 1115'te Nôtre Dame'ın başına geçmiştir. Savunmadaki becerisiyle tanınan Abélard, "meşe ağacı" gibi terimlerin varolan pek çok belirli meşe hakkında gerçek bir şeyi simgelemediğini öne süren ve Platon'dan miras popüler evrensel formlar inancına karşı çıkar.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Boethius 74–75 ▪ Ockhamlı William 334

ROBERT GROSSETESTE
1175–1253

Yoksul bir İngiliz köylü ailesinin oğlu olan Grosseteste'nin müthiş zekâsı Lincoln Belediye Başkanı tarafından fark edilmiş ve eğitimi için adım atılmıştır. Ruhban sınıfına karışıp Lincoln Piskoposu olmadan önce Oxford Üniversitesi'nde ve Paris'te eğitim aldığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Kilisenin açıksözlü bir eleştirmeni olan Grosseteste bilimsel düşüncesiyle tanınır. Aristoteles'in bilimsel akıl yürütme ile ilgili ikili yolunu kavrayan ilk ortaçağ filozoflarından biridir. Bu ikili yol belirli gözlemleri genelleyerek evrensel bir yasaya ulaşma ve tekrar evrensel yasalardan özelin öngörüsünü yapabilmeye dayanmaktadır.
Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63

İBNİ BAYYA
Y. 1095–1138

Siyasi danışman, şair, bilim adamı ve filozoftur Mağribi İspanya'sının en büyük düşünürlerindendir. Saragossa'da doğmuş, Platon ve Aristoteles'in fikirlerini tezlerinde kullanmış ve İbni Rüşd'e esin kaynağı olmuştur. Gerçek bilgiye ve dolayısıyla aydınlanmaya ve kutsal olanla bağlantıya giden yolun sadece akılcı düşünmek ve davranmaktan geçtiğini söyleyerek akıl ve inanç arasındaki uyumu göstermeye uğraşmıştır. Ancak İbni Bayya her bireyin aydınlanmaya giden yolda kendi yolculuğunu yapması gerektiği konusunda uyarıda bulunur. Eğer aydınlanmışlar bilgeliklerini doğrudan başkalarına geçirirlerse, tersine cahiller tarafından etkilenme riskine gireceklerini söyler.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ İbni Rüşd 82–83

RAMON LLULL
1232–1316

Mayorka'daki kraliyet sarayında eğitim görmüş, Neo-Platonizm'in mistik bir versiyonunu geliştirmiştir. İsa'yı düşünde görerek Fransisken tarikatına katılmış ve Kuzey Afrika'da misyonerlik yapmıştır. Rasyonel düşüncenin Müslümanları ve Yahudileri, Hıristiyanlığa dönmeye ikna edebileceğine inananarak *Ars Magna*'yı yazar. Eserde Hıristiyanlığın gerçeklerini göstermeyi umarak tüm tektanrılı dinlerin temel doktrinlerinin kombinasyonlarını üretmek için karmaşık bir akıl yürütme kullanmıştır. Herkes aynı inanca sahip olursa insanlığın tüm bilgi birikiminin tek bir sisteme bağlanacağına inanır.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Anselmus 80–81 ▪ Meister Eckhart 333

MEISTER ECKHART
Y. 1260–1327

Alman teolog Eckhart'ın ilk yılları hakkında, Paris'te eğitimini gördüğü, Dominiken mezhebine girdiği ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde idari ve eğitsel görevler üstlendiği dışında pek bir şey bilinmemektedir. Thomas Aquinas'ın takipçilerinden biri olarak, Tanrı'nın insan ruhunda olduğuna dair ateşli nutukları ve düzyazılarındaki mistik benzetmelerle ünlüdür. Sapkınlıkla suçlanmış ve duruşması sırasında dinleyicilerini etkilemek için kullandığı gösterişli ve duygusal dilin Ortodoksluk yolundan sapmasına yol açmış olabileceğini kabul etmiştir. Mahkeme karara bağlanmadan öldüğü sanılmaktadır.
Ayrıca bkz.: Anselmus 80–81 ▪ Thomas Aquinas 88–95 ▪ Ramon Llull 333 ▪ Nikolaus von Kues 96

JOHN DUNS SCOTUS
Y. 1266–1308

Fransisken keşiş olan Duns Scotus ortaçağ filozoflarının en etkileyici olanlarından biridir. İskoçya'da doğmuş, Oxford Üniversitesi'nde ve daha sonra Paris'te okumuştur. Argümanları sertlikleri ve anlaşılmazlıkları ile ünlüdürler. Sıradan nesneler için kullanılan özelliklerin Tanrı'ya uygulandıklarında aynı anlamı koruduklarını söyleyerek Thomas Aquinas'a karşı çıkar. Evrenseller konusunda ise özelleri, genel kavramlar olmadan doğrudan algılayabileceğimizi ileri sürer. Ayrıca bilginin, ilahi bir "aydınlatma" olmaksızın, duyuların uygun kullanımıyla edinilebileceğini de iddia eder.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Thomas Aquinas 88–95

OCKHAMLI WILLIAM
Y. 1285–1347

İngiliz teolog ve filozof William Oxford'da eğitim aldı ve çalıştı. Bir Fransisken keşişiydi ve Papa'nın din dışı güç kullanmak için yetkisinin olmadığını söylediğinden aforoz edildi. Felsefe öğrencilerince en çok adını taşıyan prensibiyle; herhangi bir şey için en iyi açıklamanın her zaman en basiti olduğunu ifade eden Ockham'ın Usturası ile tanınır. Evrensellerin belirli şeylerin deneyiminden soyutlamalar olduğu fikrini desteklediğinden, 17. yüzyılda Locke tarafından başlatılan bir hareket olan İngiliz ampirizminin öncülerinden biri kabul edilir.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Francis Bacon 110–11 ▪ John Locke 130–33

AUTRECOURTLU NICOLAUS
Y. 1298–1369

Fransa'da Verdun yakınlarında doğan Autrecourtlu Nicolaus Paris, Sorbonne'da teoloji eğitimi aldı. Ortaçağ filozofları için alışılmadık şekilde septisizmin mantığını araştırdı ve doğruyla onun karşıtının doğrusunun mantıksal olarak uyumlu olmadıkları ve bu nedenle mutlak doğru veya bilgi ve olaylarla tepkilerin arasındaki rastlantısal bağlantıların sadece mantıkla açıklanamayacağı sonucuna vardı. 1346'da Papa VI. Clement, düşüncelerini sapkınlık olarak niteledi ve iddialarından vazgeçmesi ve kitaplarını kamusal alanda yakması emredildi. *Evrensel Tez* ve birkaç mektubu dışında çok az eseri günümüze kaldı.
Ayrıca bkz.: Pyrrho 331 ▪ El Gazali 332 ▪ David Hume 148–53

NARBONNELU MOSES
Ölümü Y. 1362

Moses ben Joshua olarak da bilinen Narbonnelu Moses Yahudi bir filozof ve doktordu. Fransa'nın Katalan bölgesindeki Perpignan'da doğdu ve sonradan İspanya'ya yerleşti. Museviliğin gerçekliğin en yüksek derecesine ulaşmak için bir rehber olduğuna inanıyordu. Torah'ın (İbrani İncili'nin ilk kısmı ve Yahudi hukukunun temeli) düz ve metafizik olarak iki anlam düzeyi olduğunu ve ikincisinin ruhban sınıfından olmayanlar tarafından anlaşılamayacağını öne sürüyordu.
Ayrıca bkz.: İbni Rüşd 82–83 ▪ Moses Maimonides 84–85

GIOVANNI PICO DELLA MIRANDOLA
1463–1494

Pico della Mirandola Floransa'daki Platonik Akademi'nin bir üyesidir ve en çok, bireyin potansiyelinin sınırsız olduğunu ve sadece kendi kendini sınırlayabileceğini savunan *İnsanın Değeri Üzerine Bir Söylev*'iyle tanınır. Bu metin, entelektüel birikimlerinin bir özeti olan ve Platonik ve Aristoteryan düşünceyi birleştirmeyi amaçladığı *900 Tez*'in girişi olarak yazılmıştır. Paganizm değerlerini içerdiği gerekçesiyle Papalığın itirazlarına hedef olarak kısa bir süre hapis yattı ve ardından Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Desiderius Erasmus 97

FRANCISCO DE VITORIA
1480–1546

Bir Dominiken rahibi olan Francisco de Vitoria, Thomas Aquinas'ın takipçisi ve Salamanca Okulu'nun kurucusudur. "Uluslararası hukukun babası" olarak tanınır ve esas olarak uluslararası ilişkiler için geliştirdiği kurallarla tanınır. İspanya'nın birleştiği ve Amerika'yı sömürgeleştirdiği dönemde yetişmiştir. İspanya'nın bir imparatorluk kurma hakkına karşı çıkmamasına rağmen Hıristiyanlığın Güney Amerika'nın yerli halklarına empoze edilmemesi ve onlara mülkiyet, kendi kendilerini yönetme hakkı tanınması gerektiğini düşünür.
Ayrıca bkz.: Thomas Aquinas 88–95

GIORDANO BRUNO
1548–1600

İtalyan astronom ve düşünür Giordano Bruno, Nikolaus von Kues'ten ve -antik Yunan felsefesinin öncüsü olan ve bir dizi doğaüstü tez olduğuna inanılan- *Corpus Hermeticum*'dan etkilenmiştir. Von Kues'ten, güneş sistemimizin, içindeki pek çok akıllı yaşamdan birini oluşturduğu evrenin sonsuzluğu fikrini almıştır. Bruno'ya göre Tanrı, "monad"lardan ya da hareketli atomlardan oluşan bir evrenden ayrı değil, aksine onun bir parçasıdır. Bu görüşleri ve astroloji ile büyücülüğe olan ilgisi sapkın olarak nitelendirilmesine ve kazıkta yakılmasına neden olmuştur.
Ayrıca bkz.: Nikolaus von Kues 96 ▪ Gottfried Leibniz 134–35

FRANCISCO SUAREZ
1548–1617

İspanya'nın Granada şehrinde doğan Francisco Suárez pek çok konu hakkında yazmıştır ama en iyi bilinenler metafizik üzerine olanlardır. Dönemin felsefesine egemen olan evrensel formlar üzerindeki tartışmalar-

da o, sadece özel olanların varolduğunu savunmuştur. Thomas Aquinas'ın iki tür ilahi bilgisi -biri gerçek olanın diğeri mümkün olanın bilgisi- arasında, her şey farklı olsaydı olacak olanı gösteren bir "orta bilgi"nin de olduğunu ileri sürmüştür. Tanrı'nın bizim tum eylemlerimiz için "orta bilgi"ye sahip olduğunu ama bunun Tanrı'nın onların olmasını sağladığı veya onların kaçınılmaz oldukları anlamına gelmediğini söyler.
Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ Thomas Aquinas 88–95

BERNARD MANDEVILLE
Y. 1670–1733

Mandeville Londra'da oturan Hollandalı bir filozof, yergici ve doktordur. En iyi bilinen eseri *Arıların Fablı*, çok çalışkan bir toplulukken birden erdemli yapıldıktan sonra çalışmayı bırakıp yakınlardaki bir ağaca giderek orada sessizce yaşayan bir arılar topluluğunu anlatır. Ana fikri bir toplumun ilerlemesinin tek yolunun alışkanlıklar olduğunu ve erdemlerin alt sınıfları kontrollerine almak için yönetici sınıflar tarafından uydurulan yalanlar olduğudur. Mandeville'e göre ekonomik gelişme sadece bireyin açgözlülüğünü tatmin edebilme yeteneğinden kaynaklanır. Fikirleri genellikle Adam Smith'in 18. yüzyıldaki teorilerinin öncüsü olarak görülür.
Ayrıca bkz.: Adam Smith 160–63

JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE
1709-1751

Julien Offray de la Mettrie Britanya'da doğmuştur. Tıp eğitimi almış ve ordu doktoru olarak görev yapmıştır. 1745'te yayınladığı bir tezde yer alan, duyguların bedendeki fiziksel değişimlerin bir sonucu olduğu gibi ateist fikirleri büyük infial yaratmış ve onun Fransa'dan Hollanda'ya kaçmasına neden olmuştur. 1747'de *Bir Makine Olarak İnsan*'ı yayınlamış ve burada da materyalist fikirlerini genişletmiş, Descartes'ın bedenle zihnin ayrı oldukları tezine karşı çıkmıştır. Kitaba tepkiler yüzünden yine, bu kez Berlin'e kaçmak zorunda kalmıştır.
Ayrıca bkz.: Thomas Hobbes 112–15 ▪ René Descartes 116–23

NICOLAS DE CONDORCET
1743–1794

Marki Nicolas de Condorcet, ahlaki ve siyasi konulara matematik perspektifinden yaklaşan Fransız geleneğinin ilk savunucularından biridir. Condorcet'nin Paradoksu olarak bilinen ünlü formülü, üçten fazla aday olduğunda çoğunluğun tercihlerinin geçişsiz olduklarını gösteren oylama sistemindeki bir çelişkiye dikkat çeker. Liberal bir düşünür olarak kadınların da dahil olduğu herkes için eşit haklar ve bedelsiz eğitimi savunur. Fransız Devrimi'nde önemli bir rol oynamıştır ancak XVI. Louis'nin idamına karşı çıktığı için hain ilan edilir ve hapiste ölür.
Ayrıca bkz: René Descartes 116-23 ▪ Voltaire 146–47 ▪ Jean-Jacques Rousseau 154–59

JOSEPH DE MAISTRE
1753–1821

O dönemde Sardunya Krallığı'nın bir parçası olan Savoy'un Fransız kesiminde doğan Joseph de Maistre bir huhukçu ve siyaset filozofudur. Fransız devrim ordusu 1792'de Savoy'u işgal ettiğinde bir senatördür ve kaçmak zorunda kalır. Tutkulu bir karşı devrimci olur. İnsanoğlunun doğuştan zayıf ve günahkâr olduğunu ve sosyal düzeni sağlamak için monarşiyle Tanrı'nın ikili güçlerinin zorunlu olduğunu söyler. *Papa Üzerine*'de (1819) yönetimin, tercihan Papa gibi dinle ilgili tek bir otorite figürünün ellerinde olması gerektiğini savunur.
Ayrıca bkz.: Edmund Burke 172–73

FRIEDRICH SCHELLING
1775–1854

Schelling eğitimine teoloji ile başlar ancak Immanuel Kant'ın düşüncelerinden etkilenerek felsefeye döner. Güney Almanya'da doğan Schelling Tübingen'de Georg Hegel'le çalıştı; Jena, Münih ve Berlin üniversitelerinde dersler verdi. Doğayı, *Geist* ya da ruh tarafından yönetilen, evrimsel bir süreç olarak gördüğünden "mutlak idealizm" terimini türetmiştir. Tüm doğa, hem zihin hem madde olarak tek bir sürekli, organik süreç içindedir ve gerçeğin bu saf, mekanik açıklamaları yetersizdir. İnsanın bilinçliliği, bilinçli hale gelmiş doğadır ve bu nedenle doğa, insan şeklinde, farkındalık durumuna ulaşır.
Ayrıca bkz.: Benedictus Spinoza 126–29 ▪ Immanuel Kant 164–71 ▪ Johann Gottlieb Fichte 176 ▪ Georg Hegel 178–85

AUGUSTE COMTE
1798–1857

Fransız düşünür Auguste Comte, insanın gelişimini üç önemli evreye ayıran entelektüel ve sosyal evrim teorisiyle ünlüdür. İlki, Avrupa'daki

ortaçağla temsil edilen, doğaüstüne inançla karakterize edilen teolojik evredir. Bu, gerçekliğin doğası üzerine spekülasyonların geliştiği metafizik evreye yol açmıştır. Son olarak da -Comte'un kendi yazdığı zamanlarda ortaya çıktığını düşündüğü- sadece gözlemlenebilir düzene dayanan gerçekten bilimsel bir yaklaşımla "pozitivist" dönem gelir. Comte bu pozitivizmin yeni bir sosyal düzen yaratmaya, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan kaosun düzeltilmesine yardım edeceğine inanır.
Ayrıca bkz.: John Stuart Mill 190–93 ▪ Karl Marx 196–203

RALPH WALDO EMERSON
1803–1882

Boston'da doğan Amerikalı şair Ralph Waldo Emerson aynı zamanda ünlü bir filozoftur. Romantik hareketten esinlenerek, maddenin her ayrı partikülüne, her zihnin tüm evrenin bir mikrokozmosu olduğuna ve doğanın uyumuna inanır. Emerson, sosyal rahatlık ve geleneksel otoritenin reddedilmesine yönelik konuşmalarıyla tanınır. Tek ahlaki zorunluluk olarak gördüğü kişilik bütünlüğünü ve özgüveni savunur, her insanın kendi kaderini şekillendirme gücüne sahip olduğunu vurgular.
Ayrıca bkz.: Henry David Thoreau 204 ▪ William James 206–09 ▪ Friedrich Nietzsche 214–21

HENRY SIDGWICK
1838–1900

İngiliz ahlak filozofu Henry Sidgwick Cambridge, Trinity Kolej'de öğretim üyesiydi. En önemli eseri *Etik Yöntemleri*'nde (1874) davranışların sezgisel ilkelerini inceleyerek özgür iradenin problemlerini irdeler. Zevk peşinde koşmanın fedakârlığı veya başkalarına zevk vermeyi dışlamadığını çünkü başkalarına zevk vermenin de bir zevk olduğunu iddia eder. Liberal bir yardımsever ve kadınların eğitim haklarının şampiyon bir savunucusu olan Sidgwick, Cambridge'in kız öğrenciler için ilk koleji olan Newnham'ın kuruluşuna da yardımcı olmuştur.
Ayrıca bkz.: Jeremy Bentham 174 ▪ John Stuart Mill 190–93

FRANZ BRENTANO
1838–1917

Prusya'da doğan filozof Franz Brentano psikolojiyi kendi başına bir bilim haline getirmesiyle ünlüdür. Kariyerine rahip olarak başladı ancak Papa'nın yanılmazlığı ile ilgili görüşüyle uyuşamadığı için 1873'te kiliseyi bıraktı. Zihinsel süreçlerin pasif olmadıklarına ama kasti eylemler olarak görülmeleri gerektiğine inanır. En itibarlı eseri *Ampirik Bir Açıdan Psikoloji*'dir. 1874'te basılmasından sonra Viyana Üniversitesi'nde profesörlük teklifi almış; orada birçok tanınmış öğrenciye ders ve ilham vermiştir. Bunlar arasında psikoanalizin kurucusu Sigmund Freud da vardır.
Ayrıca bkz.: Edmund Husserl 224–25

GOTTLOB FREGE
1848–1925

Jena Üniversitesi'nde matematik profesörü olan Alman filozof Gottlob Frege felsefedeki analitik geleneğin öncülerindendir. İlk önemli eseri *Begriffsschrift* (1879) "kavramsal formül" anlamına gelmektedir ve *Aritmetiğin Temelleri* (1884) felsefi mantıkta bir devrim yaratmış ve disiplinin hızla gelişmesine yol açmıştır. *Akıl ve Referans Üzerine*'de (1892) cümlelerin iki nedenle anlamlı olduklarını gösterir, bir şeye gönderme yaptıkları için ve bu göndermenin yapıldığı eşsiz şekil için.
Ayrıca bkz.: Bertrand Russell 236–39 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Rudolf Carnap 257

ALFRED NORTH WHITEHEAD
1861–1947

İngiliz matematikçi Alfred North Whitehead'ın etik, metafizik ve bilim felsefesi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Eski öğrencisi Bertrand Russell'la birlikte matematiksel mantığın temel taşlarından biri olan *Principia Mathematica*'yı (1910-1913) yazmıştır. 1924'te 63 yaşındayken ABD, Harvard Üniversitesi felsefe bölümünden teklif almış ve orada süreç felsefesi olarak bilinen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu, geleneksel felsefi kategorilerin madde, zaman ve mekân arasındaki etkileşimle üstesinden gelmeye yeterli olmadığı, bu "yaşayan organ veya deneyimin bir bütün olarak yaşayan beden" olduğu ve sadece beyin olmadığı konusundaki görüşüne dayanır.
Ayrıca bkz.: Bertrand Russell 236–39 ▪ Willard Van Orman Quine 278–79

NISHIDA KITARO
1870–1945

Japon filozof Nishida Kitaro okulda Taoizm ve Konfüçyanizm, Tokyo Üniversitesi'nde de Batı felsefesi eğitimi almıştır. Kyoto Üniversitesi'nde ders verir ve orada Batı felsefesini Japonya'da ciddi bir

çalışma konusu haline getirir. Düşüncesinin ana fikri "mekânın mantığı" bilen ve bilinen, benlik ve dünya arasındaki ayrımın kaybolduğu Zen Budizmi aracığıyla özne ve nesne arasındakı geleneksel Batı zıtlıklarının üstesinden gelmek için tasarlanmıştır.

Ayrıca bkz.: Lao Tzu 24–25 ▪ Siddharta Gautama 30–33 ▪ Konfüçyüs 34–39 ▪ Hajime Tanabe 244–45

ERNST CASSIRER
1874-1945

Günümüz Polonya'sındaki Bresslau'da doğan Alman filozof Ernst Cassirer Berlin Üniversitesi'nde ve sonra Hamburg'da ders vermiştir. Hamburg'dayken Warburg Kütüphanesi'nde kabile kültürleri ve mitleri üzerine yapılmış çalışmalardan oluşan geniş bir koleksiyona ulaşır. Bunların temelini oluşturduğu en önemli eseri *Sembolik Formların Felsefesi*'nde (1923-1929) mitsi düşünceyi Immanuel Kant'ınkine benzer felsefi bir sistemle birleştirmiştir. 1933'te Nazizm'in yükselişi ile Avrupa'dan kaçmış, çalışmalarına önce Amerika'da sonra İsveç'te devam etmiştir.

Ayrıca bkz.: Immanuel Kant 164–71 ▪ Martin Heidegger 252–55

GASTON BACHELARD
1884–1962

Fransız filozof Gaston Bachelard felsefeden önce fizik üzerine çalışmıştır. Dijon Üniversitesi'nde dersler vermiş, daha sonra Paris, Sorbonne Üniversitesi'nde ilk bilimler tarihi ve felsefe profesörü olmuştur. Düşünce süreçleri çalışması rüyaların sembolizmini ve tasavvurun fenomenolojisini kapsar. Auguste Comte'un bilimsel ilerlemenin sürekli olduğu görüşüne karşı çıkarak bilimin genellikle tarihsel perspektifteki kaymalar arasında hareket ettiğini ve eski kavramlara yeni yorumlar getirmeye olanak tanıdığını öne sürmüştür.

Ayrıca bkz.: Auguste Comte 335 ▪ Thomas Kuhn 293 ▪ Michel Foucault 302–03

ERNST BLOCH
Y. 1885–1977

Marksist Alman filozof Ernst Bloch'un çalışmaları, sömürü ve baskıdan ziyade, ütopik bir hümanistik dünya üzerine odaklanır. Bloch I. Dünya Savaşı sırasında İsviçre'deki karışıklıkta iltica ederek 1933'te Nazilerden kaçıp Amerika'ya gider. Orada en önemli eseri *Umudun İlkesi*'ni (1947) yazmaya başlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Leipzig'de ders verir ancak 1961'de Berlin Duvarı'nın inşa edilmesiyle Batı Almanya'ya sığınır. Ateist olmasına rağmen dinin dünyadaki cennetle ilgili mistik vizyonunun erişilebilir olduğuna inanır.

Ayrıca bkz.: Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203

GILBERT RYLE
1900–1976

İngiltere'nin güney kıyısındaki Brighton'da doğan Gilbert Ryle Oxford Üniversitesi'nde çalıştı ve dersler verdi. Felsefedeki çoğu problemin dilin kötü kullanımından doğduğuna inanır. Gramer olarak benzer şekilde işleyen ifadelerin genellikle aynı mantık kategorisine ait olduklarını varsayarız. Ryle'a göre bu tür "kategori yanlışları" pek çok felsefi karışıklığın nedenidir, bu yüzden de felsefi problemlerin üstesinden gelmenin yolu sıradan dilin altında yatan fonksiyonuna dikkatlice bakmaktır.

Ayrıca bkz.: Thomas Hobbes 112–15 ▪ Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Daniel Dennett 339

MICHAEL OAKESHOTT
1901–1990

Michael Oakeshott İngiliz siyasi teorisyen ve filozoftur. Cambridge ve Oxford üniversitelerinde dersler vermiş ve sonra London School of Economics'te Siyaset Bilimi profesörü olmuştur. *Muhafazakâr Olmak Üzerine* (1956) ve *Politikada ve Başka Girişimlerde Rasyonalizm* (1962) adlı eserleri politik teorisyen olarak ününü perçinlemiştir. 20. yüzyıl sonunda Muhafazakâr Parti politikalarında önemli etkileri olmuştur. Ancak görüşlerini sık sık değiştirdiği için çalışmaları kategorize edilemez.

Ayrıca bkz.: Edmund Burke 172–73 ▪ Georg Hegel 178–85

AYN RAND
1905–1982

Yazar ve filozof Ayn Rand Rusya'da doğmuş ama 1926'da ABD'ye göç etmiştir. İdeal insanın hikâyesini anlatan *Hayatın Kaynağı* adlı romanı ile büyük ün kazanmadan evvel senaryo yazarı olarak çalıştı. İnsanın ahlaki görevinin başkaları için yaşamak olduğu fikrine karşı çıkan Objektivizm'in kurucusudur. Gerçeklik objektif bir mutlak olarak vardır ve insanın muhakemesi ise onu algılayış tarzındadır.

Ayrıca bkz.: Aristoteles 56–63 ▪ Adam Smith 160–63

JOHN LANGSHAW AUSTIN
1911–1960

Sonradan öğretim üyesi olduğu Oxford Üniversitesi'nde eğitim alan filozof John Langshaw Austin 1950'lerde moda olan "günlük dil" veya "Oxford" felsefesinin önde gelen figürlerinden biridir. Austin dilin sıradan, gündelik kullanımda nasıl işlediğinin titiz bir analizinin, derin felsefi problemlerin çözümü için gereken incelikli linguistik ayrımların keşfine yol açabileceğini savunur. Ününün büyük kısmını ölümünden sonra *Söylemek ve Yapmak* (1962) ve *Sense and Sensibilia* (1964) adlı kitaplarında derlenen makaleleri ve ders notlarından kazanmıştır.
Ayrıca bkz.: Bertrand Russell 236–39 ▪ Gilbert Ryle 337

DONALD DAVIDSON
1917–2003

Amerikalı filozof Donald Davidson Harvard'da eğitim almış ve daha sonra çeşitli Amerikan üniversitelerinde itibarlı bir öğretmenlik kariyerine devam etmiştir. Felsefenin çeşitli alanlarında, özellikle de zihin felsefesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Materyalist görüşe sahiptir; zihinsel olanın tamamen fiziksel olana indirileceğine ya da onun terimleriyle açıklanacağına inanmasa da her sembolik zihinsel olayın aynı zamanda fiziksel bir olay olduğunu söyler. Bir dilin sınırlı sayıda unsura sahip olması gerektiğini ve anlamının bu unsurlar, kombinasyon kurallarının bir ürünü olduğunu söyleyerek dil felsefesine de önemli katkılarda bulunmuştur.
Ayrıca bkz.: Ludwig Wittgenstein 246–51 ▪ Willard Van Orman Quine 278–79

LOUIS ALTHUSSER
1918–1990

Cezayir'de doğan Fransız Marksist akademisyen Louis Althusser, Marx'ın ilk yazdıklarıyla *Kapital (Das Kapital)* dönemi "bilimselliği" arasında radikal bir farklılık olduğunu savunur. Marx'ın ilk eserleri yabancılaşma gibi Hegelyen kavramlara odaklanmalarıyla o dönemi yansıtırken olgunluk dönemi eserlerinde tarihin, insan unsurunun niyet ve eylemlerinden bağımsız olarak kendi momentumunu kazandığı görülür. Althusser de bu nedenle hepimizin insan otonomisinin tartışmalı reddini içeren, bireysel unsurların tarihteki rolünü inkâr eden toplumun yapısal koşullarıyla belirlendiğimizi ileri sürer.
Ayrıca bkz.: Georg Hegel 178–85 ▪ Karl Marx 196–203 ▪ Michel Foucault 302–03 ▪ Slavoj Žižek 326

EDGAR MORIN
1921–

Fransız filozof Edgar Morin Paris'te, Yunanistan'dan göç etmiş Yahudi bir ailenin oğlu olarak doğmuştur. Batı medeniyetinin ilerlemesine pozitif bakışı, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin negatif etkileri olarak algıladıkları nedeniyle sertleşmiştir. İlerleme zenginlik yaratabilir ama aynı zamanda sorumluluk ve küresel farkındalıkta da bir kırılma meydana getirir. Morin "karmaşık düşünce" kavramını geliştirmiş ve "medeniyet siyaseti" terimini türetmiştir. Altı ciltlik *Yöntem* (1977-2004) kitabı düşünce ve fikirlerinin özetinden oluşur, insan arayışının doğasına geniş bir içgörü sunar.
Ayrıca bkz.: Theodor Adorno 266–67 ▪ Jürgen Habermas 306–07

RENE GIRARD
1923–

Fransız filozof ve tarihçi René Girard ekonomiden edebi eleştirilere kadar geniş bir konular yelpazesinde yazar ve dersler verir. En çok mimetik (taklitçi) arzu teorisi ile tanınır. *Aldatma, Arzu ve Roman*'da (1961) insan arzusunun, hayvan iştahından farklı olarak, başkalarının arzularından doğduğunu göstermek için antik mitoloji ve modern kurguyu kullanır. Şiddetin kökenleri üzerine çalışması *Şiddet ve Arzu*'da (1972) bu taklitçi arzunun çatışmaya ve şiddete yol açtığını söyleyerek daha da ileri gider. Girard'a göre din de şiddeti yumuşatmak için kullanılan kurban etme âdetlerinden esinlenerek doğmuştur.
Ayrıca bkz.: Michel Foucault 302–03

GILLES DELEUZE
1925–1995

Gilles Deleuze Paris'te doğmuş ve yaşamının büyük bölümünü orada geçirmiştir. Felsefeyi, bir gerçekliği keşfetme ve yansıtma girişiminden çok kavramlar inşa eden yaratıcı bir süreç olarak görür. Eserlerinin çoğu felsefe tarihi üzerine olduğu halde okumaları, örneğin "gerçek" Nietzsche'yi meydana çıkarmaya çalışmaz. Onun yerine bir filozofun yeni fikirler üretme nedenlerinin kavramsal mekanizmalarını yeni düşünce yolları açarak yeniden işler. Deleuze ayrıca psikoanalist Félix Guattari -*Anti-Oedipus* (1972) ve *Felsefe Nedir* (1991)- ve onun edebiyat, sinema, sanat üzerine eleştirileriyle birlikte çalışmasıyla da tanınır.
Ayrıca bkz.: Henri Bergson 226–27 ▪ Michel Foucault 302–03

NIKLAS LUHMANN
1927–1998

Almanya, Lüneburg'da doğan Niklas Luhmann II. Dünya Savaşı sırasında, henüz 17 yaşındayken Amerikalılar tarafından esir alındı. Savaştan sonra, Amerika'da sosyoloji çalışmak için 1962'de bir hak kazanana kadar avukat olarak çalıştı. 20. yüzyılın en önemli ve verimli sosyal teorisyenlerinden biri oldu. Luhmann karmaşık, köklü toplumlardan en basit değiş-tokuşlara kadar, sosyal hayatın her unsurunu açıklamak için sadece saniyeler süren büyük bir teori geliştirmiştir. *Toplumun Toplumu*'nda (1997) iletişimin tek gerçek sosyal fenomen olduğunu savunur.

Ayrıca bkz.: Jürgen Habermas 306-07

MICHEL SERRES
1930–

Fransız yazar ve filozof Michel Serres felsefeye dönüş yapmadan evvel matematik üzerine eğitim almıştır. California'daki Stanford Üniversitesi'nde profesör ve saygın Académie Française'in bir üyesidir. Ders notları ve kitapları tercüme edilmesi zor, akıcı ve zarif bir Fransızca'yla yazılmıştır. Posthümanist arayışları, yolculukların kendilerinin önemli rol oynadıkları "haritalar"la biçimlenmişlerdir. Bilimler, sanatlar ve çağdaş kültür arasındaki bağlantılarda ortaya çıkan kaos, uyumsuzluk ve düzensizlikte gerçekler bulan Serres "Yolculuktan keşif çıkaran düşünür" olarak tanımlanır.

Ayrıca bkz.: Roland Barthes 290–91 ▪ Jacques Derrida 308–13

DANIEL DENNETT
1942–

Beyrut'ta doğan Amerikalı filozof Daniel Dennett bilişsel sistemlerin doğası üzerine saygın bir uzmandır. Massachusetts, Tufts Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür; dilbilim, yapay zekâ, nörobilim ve psikolojinin içinde bulunduğu geniş bir uzmanlık alanına sahiptir. Bilinç akışı için "Joyceyen makine" gibi akılda kalıcı ve yaratıcı etiketler bulmasıyla tanınır. Özgür iradenin ve bilincin kaynağının, beynin -bizi gerçektekinden daha zeki olduğumuzu düşünmemizi sağlayarak aldatan- sayısal devreleri olduğunu savunur.

Ayrıca bkz.: Gilbert Ryle 337 ▪ Willard Van Orman Quine 278–79 ▪ Michel Foucault 302–03

MARCEL GAUCHET
1946–

Fransız filozof, tarihçi ve sosyolog Marcel Gauchet daha çok demokrasi ve dinin modern dünyadaki rolü üzerine yazmıştır. Fransa'nın entelektüel süreli yayını *Le Débat*'ın editörü ve Paris'teki École des Hautes Etudes en Sciences Sociales'te (EHESS) profesördür. *Dünyanın Düşkırıklığı: Dinlerin Siyasi Tarihi*'nde (1985) insanlığın dini geçmişi bağlamında modern bireysellik kültünü araştırır. Batı dünyasında dini inanç giderek azalırken Gauchet kutsal sayılan unsurların insan ilişkileri ve diğer sosyal aktivitelerin kapsamına katıldıklarını savunur.

Ayrıca bkz.: Maurice Merleau-Ponty 274–75 ▪ Michel Foucault 302–03

MARTHA NUSSBAUM
1947–

New York'ta doğan Amerikalı filozof Martha Nussbaum, Chicago Üniversitesi'nde Ernst Freund Üstün Hizmet hukuk ve etik profesörüdür. Çoğu etik ve siyaset felsefesi üzerine olan, titiz akademik araştırmalarını tutkulu bir liberalizmle bilgilendirdiği pek çok makalesi ve kitabı bulunmaktadır. İlk övgülerini antik Yunan etiğini incelediği *İyiliğin Savunmasızlığı* (1986) ile almış ancak şimdilerde cinsiyet ve aile ilişkilerinde radikal değişiklikleri savunan *Seks ve Sosyal Adalet* (1999) kitabında da ifade ettiği gibi feminizm üzerine liberal düşünceleri ile de eşit derecede tanınmaktadır.

Ayrıca bkz.: Platon 50–55 ▪ Aristoteles 56–63 ▪ John Rawls 294–95

ISABELLE STENGERS
1949–

Isabelle Stengers Belçika'da doğmuş ve şimdi felsefe profesörü olduğu Brüksel'deki Free Üniversitesi'nde kimya eğitimi almıştır. 1993'te Académie Française'in felsefe büyük ödülüne layık görülmüştür. Bilim üzerine ayrıcalıklı bir düşünür olan Stengers yoğun olarak bilimin sosyal kullanımıyla güç ve otoriteyle olan ilişkilerine odaklandığı modern bilimsel süreçler üzerinde yazar. Kitapları arasında *Güç ve İcat* (1997), *Modern Bilimin İcadı* (2000) ve Nobel Ödüllü kimyager Ilya Prigogine ile birlikte yazdığı *Kaosun Düzeni* (1984) vardır.

Ayrıca bkz.: Alfred North Whitehead 336 ▪ Edgar Morin 338

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A posteriori **Geçerli** olduğu sadece deneyim aracılığıyla kabul edilebilecek şey.

A priori **Geçerli** olduğu deneyimden önce (ya da ona gerek olmaksızın) bilinen şey.

Ajan (özne) Bilen benlikten ayrılan eylemci benlik; karar veren ya da seçen veya eyleme geçen benlik.

Amaçbilim Sonuçların veya amaçların bilimi. Amaçbilimsel bir açıklama bir şeyi hizmet ettiği sonuçlara göre açıklar.

Ampirik bilgi Ampirik dünyanın bilgisi.

Ampirik dünya Gerçek ya da olası deneyimlerimizle bize görünen dünya.

Ampirik ifade Ampirik dünya hakkındaki, deneyimlenmiş ya da deneyimlenebilir ifade.

Ampirizm Gerçekten varolan herhangi bir şeyin tüm bilgisinin deneyimden gelmek zorunda olduğu görüşü.

Analitik felsefe Amacını açıklığa kavuşturma olarak gören felsefi görüş; kavramların, ifadelerin, yöntemlerin, **argümanların** ve teorilerin dikkatle parçalarına ayrılarak açıklığa kavuşturulması.

Analitik ifade Doğruluğu ya da yanlışlığı ifadenin kendisinin **analiziyle** belirlenen ifade. Tersi **sentetik ifade**dir.

Analiz Bir şeyi derinlemesine kavramak için parçalara ayırarak ve her parçasına bakarak incelemek. Tersine **sentez** denir.

Antropomorfizm (İnsanbiçimcilik) İnsan olmayan bir şeye, örneğin Tanrı'ya veya havaya insan özellikleri atfetmek.

Argüman Mantıkta sonucunun doğru olduğunu gösterme iddiasında olan akıl yürütme süreci

Bencillik Sadece benliğin varolduğunun bilinebileceği görüşü.

Bilim felsefesi Bilimsel bilginin ve bilimsel çabaların doğası ile ilgilenen felsefe dalı.

Birincil ve ikincil nitelikler John Locke fiziksel bir nesnenin özelliklerini ikiye ayırır: Nesnenin konumu, boyutları, hızı, kütlesi vb. gibi deneyimlenmeden bağımsız sahip oldukları (ki bunlara birincil nitelikler adını verir) ve nesnenin rengi ve tadı gibi deneyimleyen gözlemcinin etkileşimini de içerenler (bunlara da ikincil nitelikler adını verir).

Çelişkili İki ifadeden biri doğru ve diğeri yanlışsa bu ikisi çelişkilidir: ne ikisi birden doğru ne de ikisi birden yanlış olabilir.

Determinizm Bir şeyin olduğundan başka biçimde gerçekleşemeyeceğini, çünkü her olayın kendisinden önce gelen nedenlerin -ki bu nedenler de kendilerinden önceki nedenlerin zorunlu sonuçlarıdır- **zorunlu** sonucu olduğunu savunan görüş. Tersi **indeterminizm**dir.

Dilbilim felsefesi Dilbilim analizi olarak da bilinir. Felsefi problemlerin dilin karmaşık kullanımından doğduğu ve ifade edildikleri dilin dikkatli bir **analizi** ile çözülmeleri ya da ortadan kaldırılmaları gerektiği görüşü.

Din felsefesi İnsan inanç sistemlerini ve bu inançlar için temel oluşturan tanrılar gibi gerçek ya da hayali objeleri inceleyen felsefe dalı.

Diyalektik *i)* Sorgulama veya tartışmada beceri *ii)* Sözde veya gerçekte her iddianın, karşıtını harekete geçirmesi ve ikisinin, kendilerindeki tüm unsurları içerecek şekilde bir **sentez**de birleşmesi.

Doğrulama Sonucu destekleyen ama kanıtlaması gerekmeyen deliller.

Doğrulanabilirlik Bir ifade veya bir grup ifadenin doğruluğu ampirik kanıtlara bakılarak kanıtlanabilir. **Mantıkçı pozitivistler** sadece anlamlı **ampirik ifadeler**in doğrulanabilir olduklarına inanırlar. David Hume ve Karl Popper bilimsel yasaların doğrulanabilir olmadıklarına işaret etmişlerdir.

Doğruluk değeri Bir ifadeye uygulanan iki değerden biri, yani doğru ya da yanlıştır.

Dualizm (İkicilik) Bir şeyin iki **indirgenemez** parçadan oluştuğu görüşü. Örneğin insanın, iki radikal biçimde benzemez varlık olan zihin ve bedenden oluştuğu fikri.

Duygusal Duygu ifade eden. Bu terim felsefede genellikle objektif

veya tarafsızmış gibi görünen ama aslında duygusal yaklaşımlar ifade eden sözler -örneğin "duygusal tanımlama" için aşağılayıcı bir biçimde kullanılır.

Dünya "Dünya" kelimesi felsefede "ampirik gerçekliğin bütünü" olarak özel bir anlamda kullanılır ve bu nedenle gerçek ve olası deneyimin toplamıyla özdeşleştirilebilir. Gerçek **ampirist**ler dünyanın göründüğü gibi olduğuna inanırlarken farklı görüşlerdeki filozoflar toplam gerçekliği açıklamadığını savunurlar. Bu filozoflar ampirik bir âlem olduğu gibi **transandantal** bir âlem olduğuna ve ikisinin de eşit biçimde gerçek olabileceğine inanırlar.

Epistemoloji Eğer bir şey biliyorsak, bunun ne tür bir bilgi olduğunu, onu nasıl bildiğimizi ve bilginin ne olduğunu araştıran felsefe dalı.

Esrarlı Doğal âlemin dışından bildirimler taşıyan gizemli ve tuhaf olarak görülen her şey. Numenalle karıştırmamak için **numen**e bakınız.

Estetik Felsefenin, sanatın ilkeleri ve güzellik nosyonuyla ilgilenen bir dalı.

Etik Nasıl yaşamamız gerektiği ve dolayısıyla doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün, yapıp yapmamanın, görevin ve diğer kavramlar hakkındaki sorularla uğraşan felsefe dalı.

Evrensel "Kırmızı" veya "kadın" gibi genel bir uygulama kavramıdır. Evrensellerin kendi başlarına varolup olmadıkları tartışmalıdır. "Kırmızılık" var mıdır ya da sadece tek tek kırmızı nesneler mi vardır? Ortaçağlarda "kırmızılığın" gerçek bir varoluşu olduğuna inanan filozoflara "realistler", evrenselin bir kelimeden öte bir şey olmadığını savunanlara "nominalistler" adı verilirdi.

Evrenselcilik Başkalarına uyguladığımız tüm değer ve standartları kendimize de uygulamamız gerektiği inancı. Yan sütundaki **evrensel**le karıştırılmamalıdır.

Faydacılık Eylemlerin ahlaklılığını sonuçlarıyla değerlendiren, herhangi bir eylemin en çok sayıda insana en fazla iyilik getirdiği takdirde en arzu edilen sonuca ulaştığını varsayan ve "iyi"yi haz ve acının yokluğu ile tanımlayan siyaset ve **etik** teorisi.

Felsefe Sözlük anlamı olarak "bilgelik aşkı"dır. Daha derin bir kavrayışa ulaşmayı amaçlayan genel prensipler hakkında sürdürülebilir **akılcı** yansımalar için kullanılan bir kelimedir. Felsefe **argüman**ların, teorilerin, yöntemlerin ve her türden sözlerin, onların kullandığı kavramların açığa kavuşturulması ve disiplinli **analiz**inde eğitim sağlar. 20. yüzyılda kendi yöntemlerine daha iyi bir kavrayış sağlamaya adanmış olsa da geleneksel olarak nihai amacı, dünyayı daha iyi kavramayı sağlamaktır.

Fenomen Doğrudan şimdiki zamandaki deneyim. Bir nesneye bakıyorsam benim tarafımdan deneyimlenen nesne fenomendir. Immanuel Kant bunu, deneyimlenmeden bağımsız olarak kendi içindeki şeyden ayırır: buna **numen** der.

Fenomenoloji deneyim objelerini (**fenomen** olarak bilinir) kendilerini bilincimize gösterdikleri kadarıyla, doğaları hakkında bağımsız şeylermiş gibi varsayımlar yapmadan inceleyen felsefe yaklaşımı.

Geçerlilik Bir **argüman,** sonuçları öncüllerinden çıkıyorsa geçerlidir. Bu bir sonucun mutlaka doğru olduğu anlamına gelmez: eğer öncüllerinden biri yanlışsa yanlış olabilir ama argümanın kendisi hâlâ geçerlidir.

Gerekli ve yeterli koşullar X'in koca olması için evli olması gerekli bir koşuldur. Ancak bu yeterli bir koşul değildir; ya X kadınsa? X'in koca olabilmesi için yeterli koşul hem erkek hem evli olmasıdır. Düşüncede en sık düşülen hatalardan biri gerekli koşulları yeterli koşullarla karıştırmaktır.

Göstergebilim İşaretler ve sembollerin, özellikle de gösterdikleri şeylerle olan ilişkilerinin bilimi.

Hipotez **Geçerli** olduğunu kanıtlayacak delillerin sınırlı olmasına rağmen daha ileri bir araştırma için başlangıç noktası oluşturduğundan o an için doğru olduğu varsayılan teori.

Hümanizm İnsanoğlunun mevcut şeylerin en önemlisi olduğuna ve doğaüstü bir dünya varsa bile hakkında hiçbir bilgi bulunmadığına dayanan felsefi yaklaşım.

İdealizm Gerçeğin nihayetinde maddesel olmayan bir şeyden oluştuğu ve bunun zihin, zihnin içeriği, ruhlar veya tek bir ruh olabileceği görüşü.

İhtimal Durum öyle de olabilir, olmayabilir de. Şeyler her iki şekilde de olabilirler. Tersi **muhakkak**tır.

İndeterminizm (Belirlenemezcilik) Olayların kendilerinden önceki olayların **muhakkak** sonuçları olmadığına inanan görüş. Tersi görüş **materyalizm**dir.

İndirgenemez İndirgenemez bir şey daha basit veya indirgenmiş bir duruma getirilemez.

Karşıt İkisi birden doğru olamayan ama ikisi birden yanlış olabilen iki ifade karşıttır.

Kategori Şeylerin bölünebileceği en geniş sınıf ya da grup. Aristoteles ve Immanuel Kant kusursuz bir kategoriler listesi hazırlamaya çalışmışlardı.

Kavram Bir düşünce ya da kavram; bir kelimenin ya da terimin anlamı.

Kendi içindeki şey Numen için kullanılan başka bir terim. Almancası *Ding-an-sich*'tir.

Kozmoloji Tüm evreni, kozmosu inceleyen bilim.

Mantık Rasyonel bir **argüman**ın kendisini -terimlerini, kavramlarını, kurallarını ve yöntemlerini- inceleyen felsefe dalı.

Mantıkçı pozitivizm Anlamlı **ampirik ifadeler**in sadece **doğrulanabilir** olanlar olduğu görüşü.

Materyalizm Tüm gerçek varoluşun nihayetinde maddesel bir şeyden oluştuğu doktrini. Tersi görüş **idealizm**dir.

Metafelsefe Felsefenin doğası ve yöntemlerine bakan felsefe dalı.

Metafizik Varolan her şeyin nihai yapısı ile ilgilenen felsefe dalı. Doğayı "dışarıdan" sorgular ve soruları bilim tarafından cevaplanamaz.

Metodoloji Sorgulama ve **argüman** yöntemlerini inceleyen bilim.

Mistisizm Doğanın ötesine geçen sezgisel bilgi.

Monizm (tekçilik) Bir şeyin tek bir unsurdan oluştuğu görüşü; örneğin, insanların beden ve ruh gibi bölünebilir unsurlardan oluşmadığı, tek bir maddeden oluştuğu görüşü.

Muhakkak Durum kesin budur. Tersi **ihtimal**dir. Hume muhakkak bağıntıların gerçekte değil sadece **mantık**ta bulunduğuna inanır. Bu görüş o zamandan beri birçok filozof tarafından savunulur.

Mutlak Her şeyi kucaklayan tek bir prensipten tasarlanmış nihai gerçeklik. Bazı düşünürler bu prensibi Tanrı olarak tanımlarken; diğerleri Mutlak'a inanıp Tanrı'ya inanmazlar; bazıları ise ikisine de inanmaz. Bu fikirle en yakından ilgilenen filozof, Georg Hegel'dir

Natüralizm Gerçekliğin doğanın dışında bir şeye göndermede bulunmadan açıklandığı görüşü.

Numen Kendisini insan bilincine sunanın arkasındaki bilinmez gerçeklik; ikincisi de **fenomen** olarak bilinir. Bir şeyin kendi içinde olduğu için deneyimlenmeden bağımsız olmasına numen denir. "Numenal" de gerçekliğin nihai doğası için kullanılan terimdir.

Ontoloji Neyin, bilgimizin doğasından ayrı olarak, gerçekten varolduğunu soran ve epistemolojinin kapsamına giren felsefe dalı. Ontoloji ve epistemoloji birlikte felsefenin ana geleneğini oluştururlar.

Öncül Bir **argüman**ın başlangıç noktası. Her argüman en az bir öncülle başlamalıdır ve bu yüzden kendi öncüllerini kanıtlamaz. **Geçerli** bir argüman sonuçlarının öncüllerinden çıktığını kanıtlar ancak bu, sonuçlarının doğru olduğunu kanıtlamakla aynı şey değildir.

Önerme İfadenin, durumun öyle olup olmadığını doğrulayan veya inkâr eden içeriği; doğru ya da yanlış olabilir.

Önvarsayım Olması gerektiği gibi olan ama ifade edilmeyen bir şeydir. Tüm sözlerin önvarsayımları vardır ve bunlar bilinçli ya da bilinçsiz olabilir. Eğer bir önvarsayım yanlışsa, her ne kadar yanlışlık sözün içinde açıkça görülmeyebilse de, onun üzerine kurulan söz de yanlış olabilir. Felsefe bilimi bize, önvarsayımlar konusunda daha fazla farkındalık geliştirmemizi öğretir.

Öz Bir şeyin özü, onu diğerlerinden ayıran ve onu o yapan şeydir. Örneğin tek boynuzlu bir atın özü, onun başında tek bir boynuzu olmasıdır. Elbette tek boynuzlu atlar yoktur; ve öz de varolmayı gerektirmez. Felsefede bu ayrım önemlidir.

Özellik Bu terim felsefede daha çok bir karakteristik anlamında kullanılır; örneğin "kürk ya da saç bir memelinin tanımlayıcı özelliğidir". Ayrıca bkz. **birincil ve ikincil nitelikler.**

Postmodernizm Tüm bilgiyi tek bir çerçeveye koymaya çalışan teorilere, anlatılara ve ideolojilere genel bir güvensizlik duyan bakış açısı.

Pragmatizm Gerçeğin bir teorisi. Bir ifadenin ondan istenen tüm işleri yerine getiriyorsa: bir durumu doğru şekilde tarif edebiliyorsa, deneyimden doğru beklentiler içinde olmamızı teşvik ediyorsa, daha önce kanıtlanmış ifadelere uyuyorsa vb. doğru olduğunu savunur.

Rasyonalizm Dünya hakkındaki bilginin aklı kullanarak, rasyonalistlerin güvenilmez olduğunu düşündükleri duyuların algılarına güvenmeden, edinildiğini savunan görüş. Tersi görüş **ampirizm** olarak bilinir.

Rasyonel Akıl veya **mantık** prensiplerine dayanan veya onlara göre olan.

Semantik (Anlambilim) Linguistik ifadelerdeki anlamları inceleyen bilim.

Sentetik ifade Doğruluğunun belirlenmesi için kendisi dışındaki gerçeklere karşı kurulması gereken ifade. Tersi **analitik ifade**dir.

Sentez Parçaları bir araya getirerek bir şeyi daha derin anlama arayışı. Tersi **analiz**dir.

Septisizm Hiçbir şeyin kesin olarak bilinemeyeceğini savunan görüş.

Sezgi Duyularla ya da içgörüyle doğrudan bilme; akıl yürütmeyi kullanmayan bilgi şekli.

Siyaset felsefesi Devletin yapısı ve yöntemlerini sorgulayan ve adalet, hukuk, sosyal hiyerarşiler, siyasi iktidar ve kurumlar gibi konularla ilgilenen felsefe dalı.

Sofist (Bilgici) Bir **argüman**da amacı gerçeği aramak değil tartışmayı kazanmak olan kişi. Antik Yunan'da kamusal yaşama göz dikken genç erkeklere tartışmalarda kazanma teknikleri sofistler tarafından öğretilirdi.

Teoloji Akademik ve entelektüel soruları Tanrı'nın doğasıyla ilgili olarak araştıran bilim. Felsefe ise tersine, bazı filozoflar varlığını kanıtlamaya çalışsalar da, Tanrı'nın varolduğunu farz etmez.

Toplum sözleşmesi Tüm toplumun üyeleri arasında, her birinin yararına olan, -bazen içindeki bazı bireylerin zararına da olsa- amaçlara ulaşmak için işbirliği yapmayı öngören örtülü anlaşma.

Transandantal Duyuların deneyimlediği dünyanın dışından. **Etik**in transandantal olduğuna inanan biri etiğin kaynağının **ampirik dünya**nın dışında olduğuna inanır. Esaslı **ampirist**ler transandantal herhangi bir şeyin varolduğuna da Friedrich Nietzsche'ye veya hümanist **varoluşçulara** da inanmazlar.

Tutarlı İfadelerin **doğruluk değerleri** birbirinden bağımsızsa tutarlı kabul edilirler.

Tümdengelim Genelden özele inen akıl yürütme, örneğin "Eğer tüm insanlar ölümlüyse, bir insan olarak Sokrates de ölümlüdür". Tümdengelimin **geçerli** olduğu evrensel olarak kabul edilir. Tersi olan sürece **tümevarım** denir.

Tümevarım Özelden genele akıl yürütme. Örnek vermek gerekirse "Sokrates öldü, Platon öldü, Aristoteles öldü ve 130 yıldan daha önce doğan her insan öldü. Yani tüm insanlar ölümlüdür" olabilir. Tümevarım mutlaka doğru sonuçlar vermez, bu yüzden de gerçekten mantıksal bir süreç olmasına rağmen tartışmalıdır. Tersi sürece **tümdengelim** denir.

Varoluşçuluk İnsanın bireysel varoluş **ihtimali** ile başlayan ve ona birincil gizem olarak bakan felsefe. Felsefi kavrayışın izleneceği yer bu başlangıç noktasıdır.

Yanılgı Ciddi biçimde yanlış **argüman** veya bu tür bir argümana dayanan yanlış bir sonuç.

Yanlışlanabilirlik Ampirik deneyle yanlışlığı kanıtlanabilen bir ya da bir dizi önerme. Karl Popper'a göre bilimle bilim olmayanı ayıran şey yanlışlanabilirliktir.

DİZİN

Koyu yazılan rakamlar ana başlıkları, *italik* yazılanlarsa resimlerin altyazılarını göstermektedir.

95 Tezler, Martin Luther 100
900 Tezler, Giovanni Pico della Mırandola 334

A

Abélard, Pierre 95, **333**
Adorno, Theodor **266–7**
Agathon 291
Ahlak ve Yasanın İlkelerine Giriş, Jeremy Bentham 144
ahlaklılık 14, 15, 21, 212
Friedrich Nietzsche 216
Lao Tzu 25
Niccolò Machiavelli 105, 106
Platon 55
Sokrates 47, 48
Theodor Adorno 266, 267
akıl ve akıl yürütme 12, 13, 14, 16, 101, 340, 341
Aristoteles 61
bilimsel 118
Blaise Pascal 125
Henri Bergson 226
Heraklit 40
Herbert Marcuse 259
İlk sorular 20
Immanuel Kant 171, 248
Jean-Jacques Rousseau 158, 159
John Locke 131, 132
Jose Ortega y Gasset 242, 243
Jürgen Habermas 306, 307
Pisagor 29
Platon 53, 54, 55
Protagoras 43
René Descartes 119, 120, 122, 123, 132
Siddhartha Gautama 30, 31, 32, 33
tümdengelim 264
tümevarım 263
Akıl ve Devrim, Herbert Marcuse 259
Akıl ve Referans Üzerine, Gottlob Frege 336
Akıl, Çağı 100, 101, 144
Alcibiades 291
Aldatma, Arzu ve Roman, René Girard 338
algı 13, 139, 140, 141, 187, 275
Algının Fenomenolojisi, Maurice Merleau-Ponty 275
Althusser, Louis 288, 313, **338**
Amerikan Gücü ve Yeni Mandarinler, Noam Chomsky 304, 305
Amitabha, Buddha 245, 245
Ampirik Bir Açıdan Psikoloji, Franz Brentano 336
ampirizm 60, 63, 101, 134, 135, 144, 145, 340, 343
Aristoteles 58, *59*
David Hume 150, 153
Francis Bacon 110
George Berkeley 138, 139, 150
Immanuel Kant 166, 171, *171*
John Locke 130, 133, 150
John Stuart Mill 191
Ockhamlı William 334
Analitik felsefe 212, 340
Bertrand Russell 236
Gottlob Frege 336
Isaiah Berlin 280–81
Karl Popper 262
Mary Midgley 292
Paul Feyerabend 297
Richard Wollheim 296
Willard Van Orman Quine 278
Anaxagoras **330**
Anaximander 23, **330**
Anselmus 71, **80–81**
Ansiklopedi, Denis Diderot & Jean d'Alembert 144, 156
Anti-Oedipus, René Girard & Félix Guattarı 338
Apology, Plato 47, 48, 52
Aquinas, Thomas 63, 71, **88–95**, *91*, 97
Aristoteles 79
Francisco de Vitoria 334
John Duns Scotus 333
John Locke 133
Meister Eckhart 333
Arendt, Hannah 255, **272**
Arıların Fablı, Bernard Mandeville 335
Aristocles bkz. Platon
Aristoteles 12, 21, 55, **56–63**, 59, 70, 71, *91*, 94, 95, 274, 340
Benedictus Spinoza 126, 129
Boethius 75
din ve felsefe 82, 83
Farabi 332
Friedrich Schlegel 177
gözlem 58, 59, 62
Iamblichus 331
İbni Rüşd 82, 83
İbni Sina 76, 77, 78, 79, *79*
insanın yeşermesi 235
kadınlar 276
mantık 14, 63, 75
Richard Rorty 316
Robert Grosseteste 333
Sokrates 49
sonsuz evren 90–95
Tanrı ve gelecek 74
Thomas Aquinas 63, 90–95
tümevarım argüman 49
zihin ve beden 76, 77
Aristoteryanizm 71, 76, 82, 83, 90
Aritmetiğin Temelleri, Gottlob Frege 336
Arouet, François Marie bkz. Voltaire
Ars Magna, Ramon Llull 333
Aşk ve Bilgi, Max Scheler 240
ateizm 128, 189, 270
atomizm 16, 45
Augustine, Aurelius bkz St Augustine
Austin, John Langshaw **338**
Autrecourtlu Nicolaus **334**
aydınlanma (Budizm) 31, 32, 33, 245

B

Bachelard, Gaston **337**
Bacon, Francis 49, 100, 101, **110–11**, 113, 118
Barthes, Roland **290–91**
baskı 280, 281
beden 13, 54, 77, 78, 79, 115, 122, 127, 128, 139, 275
Begriffsschrift, Gottlob Frege 336
Benjamin, Walter **258**
Bentham, Jeremy 65, 144, **174**, 191, 192, 325
Bergson, Henri 188, **226–7**
Berkeley, George 60, 63, 101, 130, 134, **138–41**, 150, *166*
Berlin, Isaiah 203, **280–81**
Beşeri Bilgilerin Prensipleri Hakkında Bir Eser, George Berkeley 101
Bilgelik Felsefesi, Henry Odera Oruka 289, 324
bilim 13, 14, 15, 16–17, 20, 23, 71, 212
Akıl Çağı 101
Aristoteles 59, 60, 62, 63
bilimsel teori 262, 263, 265
Blaise Pascal 125
Charles Sanders Peirce 205
David Hume 153, *153*
Edmund Husserl 224, 225
Francis Bacon 110, 111, *111*
Gaston Bachelard 337

Georg Hegel 180
Immanuel Kant 166, 167, 168, 170
Isabelle Stengers 339
Jean-Jacques Rousseau 157
John Dewey 231
Ludwig Wittgenstein 250
Pisagor 27
René Descartes 118
Theodor Adorno 267
Thomas Hobbes 112, 113, 114
Thomas Kuhn 293
bilim felsefesi 342
Alfred North Whitehead 336
Francis Bacon 110
Karl Popper 262
Mary Midgley 292
Paul Feyerabend 297
Rudolf Carnap 257
Thomas Kuhn 293
Bilim ve Sanat Üzerine Konuşmalar, Jean-Jacques Rousseau 157
Bilimin Evrensel Dili Olarak Fiziksel Dil, Rudolf Carnap 257
Bilimsel Araştırmanın Mantığı, Karl Popper 213, 265
Bilimsel Devrim 110, 118
Bilimsel Devrimin Yapısı, Thomas Kuhn 288, 293
bilimsel yontem 49, 111
bilinç 17
Albert Camus 285
Daniel Dennett 339
David Chalmers 114
Georg Hegel 180, 181, 182, 184, 185
Immanuel Kant 166
Max Scheler 240
Miguel de Unamuno 233
Bir Adalet Kuramı, John Rawls 294, 295
Bir Âşığın Konuşmaları, Roland Barthes 290
Bir Makine Olarak İnsan, Julien Offray de la Mettrie 335
Bloch, Ernst **337**
Boethius, Anicius 70, **74–5**, 83
Bonaparte, Napoléon 145, 184, *184*
Boyle, Robert 110, 133, 140
Böyle Buyurdu Zerdüşt, Friedrich Nietzsche 216, 217, 221
Brabantlı Siger 83
Brahe, Tycho 111
Brahmanizm 30, 33
Brentano, Franz **336**
Bruno, Giordano **334**
Buckle, H T 163
Buda 20, 21, 30, 32, 233
Buddha Amitabha 245, *245*
Budizm 15, 20, 30, 33, 188, 245, 331
Burke, Edmund **172–3**
Bütünlük ve Sonsuzluk, Emmanuel Levinas 273
Büyük Britanya'nın Tarihi, David Hume 153

C

Camus, Albert 213, 221, **284–5**
Canavar ve İnsan, Mary Midgley 292
Candide, Voltaire 144
Canterburyli Anselmus **80–81**
Carnap, Rudolf **257**
Cassirer, Ernst **337**
Celaleddin Muhammed Rumi **86–7**
Chomsky, Naom 133, **304–5**
Citiumlu Zenon 21, **67**
Cixous, Hélène 289, **322**
Comte, Auguste **335**
Condorcet'in Paradoksu 335
Copernicus, Nicolaus 100, 110, 293
Crotonalı Theano 27
Cumhuriyet, Platon 15, 52, 55
çevre felsefesi 282, 283

D

d'Alembert, Jean 156
Damasio, Antonio 267
Darwin, Charles 61, 145, 212, 229, 230
Davidson, Donald **338**
de Beauvoir, Simone 213, 269, 271, **276–7**, 288, 289
De Cive, Thomas Hobbes 113
de Condorcet, Nicolas 335
De Corpore, Thomas Hobbes 115
De Homine Figuris, René Descartes *118*, 122
De Maistre, Joseph **335**
de Montaigne, Michel **108–9**, 124
de Saussure, Ferdinand **223**
de Unamuno, Miguel **233**
de Vitoria, Francisco **334**
de' Medici ailesi 104, 105, *105*, 107
dekonstrüksiyon 288, 310, 311, *312*
Deleuze, Gilles **338**
Deliliğe Övgü, Desiderius Erasmus 97
Deliliğin Tarihi, Michel Foucault 303
Demokritos **45**, 65
Denemeler, Michel de Montaigne 108, 109
Dennett, Daniel 303, **339**
Derrida, Jacques 221, 288, **308–13**
Descartes, René 14, 15-16, 60, 63, 78, 79, 100, 101, 113, 115, **116–23**, 128, 240
Anselmus 80
David Hume 150
Edmund Husserl 225
Friedrich Schlegel 177
George Berkeley 138, 142
Gottfried Leibniz 134
Immanuel Kant 166, 167, 171
John Locke 130, 132
Jose Ortega y Gasset 242
Maurice Merleau-Ponty 275
Dewey, John 209, **228–31**
Diderot, Denis 16, 144, 156
dil 14, 212, 290, 291, 341
Donald Davidson 338
Emmanuel Levinas 273
Ferdinand de Saussure 223
Georg Hegel 180
Gilbert Ryle 337
Jacques Derrida 312
John Langshaw Austin 338
John Locke 133
Ludwig Wittgenstein 248–51, 296
Rudolf Carnap 257
dil felsefesi,
Ferdinand de Saussure 223
Ludwig Wittgenstein 248–51
Roland Barthes 290
Willard Van Orman Quine 278
din 15
Blaise Pascal 124, 125
Budizm 33
Epikuros 64, 65
Francis Bacon 111, *111*
Friedrich Nietzsche 218, 219, 220
İlk sorular 20
Jean-Jacques Rousseau 159
Jean-Paul Sartre 270, 271
John Dewey 230, 231
Karl Marx 212
Konfüçyüs 37
Lao Tzu 24
Ludwig Feuerbach 201
Ludwig Wittgenstein 250
Marcel Gauchet 339
Pisagor 27, 29
Protagoras 43
René Girard 338
Siddhartha Gautama 30, 31
Thomas Hobbes 114
William James 209, *209*
din felsefesi 342
Anselmus 80
Desiderius Erasmus 97
İbni Rüşd 82
Ludwig Andreas Feuerbach 189
Moses Maimonides 84
Nikolaus von Kues 96
diyalektik 46, 49, 60, 70, 180, *182*, 182, 183, 184, 185, 200, 201, 202, 203, 340
Doğal Din Üzerine Diyaloglar, David Hume 150
Don Kişot Üzerine Düşünceler, Jose Ortega y Gasset 242
Du Bois, William **234–5**
Dukkha 31

Duns Scotus, John 71, 95, **333**
duyular 13, 59, 59, 60, 63
Arthur Schopenhauer 187
George Berkeley 140
John Locke 130, 132, 133
Platon 52, 53, 54, 55
René Descartes 119, *119*
Dünyanın Düş Kırıklığı: Dinlerin Siyasi Tarihi, Marcel Gauchet 339
Düşünceler, Blaise Pascal 101, 124, 125

E

Eckhart, Meister **333**
Ego ve İd, Sigmund Freud 213
Eichmann Kudüs'te, Hannah Arendt 272
Elealı Zenon 14, **331**
El Gazali 78, **332**
El Kindı 76, **332**
Emerson, Ralph Waldo 206, 207, **336**
Emile veya Eğitim Üzerine, Jean-Jacques Rousseau 159, 175
Empedokles 20, 187, **330**
emperyalizm 321
Engels, Friednch 145, 189, 198, 203
Enneads, Plotinus 331
Epiküranizm 21, 64, 65
Epiküros **64–5**, 67
epistemoloji 13, 341, 342
Albert Camus 284
Aristoteles 58, 60
Boethius 74
Charles Sanders Peirce 205
David Hume 150, 153
Gottfried Leibniz 134, 137
Hélène Cixous 322
Henri Bergson 226–7
Immanuel Kant 171
Jacques Derrida 310
Jean-François Lyotard 298
Johann Gottlieb Fichte 176
John Dewey 228
John Locke 130
Karl Jaspers 245
Maurice Merleau-Ponty 274
Michel Foucault 302
Paul Feyerabend 297
Platon 52
René Descartes 118, 121
Sokrates 46
Voltaire 146
William James 206
Erasmus, Desiderius 71, **97**, 100
Erdemli Şehir, Farabı 332
Eriugena, Johannes Scotus **332**
Erkekler Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar, Jean-Jacques Rousseau 157, 158
etik (ahlak felsefesi) 14, 15, 17, 212, 341, 343
Ahad Ha'am 222
Alfred North Whitehead 336
Aristoteles 61, 62
Arne Naess 282
Bertrand Russell 236
Elealı Zenon 67
Emmanuel Levinas 273
Epiküros 64
Friedrich Nietzsche 216–21
Hajime Tanabe 244
Hannah Arendt 272
Henry Sidgwick 336
Hippolu St. Augustine 72
Isaiah Berlin 280–81
Jean-Paul Sartre 268
Jeremy Bentham 174
John Dewey 230, 231
Konfüçyüs 37
Lao Tzu 25
Ludwig Wittgenstein 250
Martha Nussbaum 339
Max Scheler 240
Michel de Montaigne 108
Noam Chomsky 304
Peter Singer 325
Platon 55
Protagoras 42, 43
Richard Rorty 316, 317, *318*
Sıddhartha Gautama 33
Simone de Beauvoir 276
Sinoplu Diyojen 66
Tetsuro Watsuji 256
Theodor Adorno 266
Walter Benjamin 258
William Du Bois 234
Etik Yöntemleri, Henry Sidgwick 336
Etik, Benedictus Spinoza 128
Euclid 29
Euclid Üzerine Açıklamalar, Proclus 332
Evrensel Tez, Nicolaus of Autrecourt 334
evrenselcilik 304, 343

F

Fanon, Frantz 288, 289, **300–301**
Farabi 76, **332**
faydacılık 144, 343
Henry Sidgwick 336
Jeremy Bentham 174, 191, 192
John Stuart Mill 190, 192, 193
Mozi 44
Peter Singer 325
Faydacılık, John Stuart Mill 145
Felsefe Nedir, René Girard & Félix Guattari 338
Felsefe ve Doğanın Aynası, Richard Rorty 316, 319
Felsefeın Üzerine, Karl Jaspers 245
Felsefenin Tesellisi, Boethius 75, *75*
felsefi bilgelik 324
feminizm 175, 276, 277, 289, 320, 322, 323, 339
fenomen 187, 188, 342
fenomenoloji 213, 342
Edmund Husserl 224, 225, 243, 253
Emmanuel Levinas 273
Gaston Bachelard 337
Hajime Tanabe 244
Immanuel Kant 171
Martin Heidegger 252
Maurice Merleau-Ponty 274, 275
Max Scheler 240
Simone de Beauvoir 277
Fenomenoloji Fikri, Edmund Husserl 212
Feuerbach, Ludwig **189**, 201, 202
Feyerabend, Paul **297**
Fichte, Johann Gottlieb 145, 171, **176**
Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz, Charles Sanders Peirce 228
filozoflar 144
Filozofların Görüşleri, El 332
Fizik, The Nicomachean Ethics, Aristoteles 63
fizikalizm 112
Foucault, Michel 288, **302–3**, 313
Frege, Gottlob 212, **336**
Freud, Sigmund 188, 212, 213, 221

G

Gadamer, Hans-Georg 255, **260–61**
Galilei, Galileo 100, 110, 113, 168
Gandhi, Mahatma 204, *204*
Gassendi, Pierre 113
Gauchet, Marcel **339**
Gautama, Siddhartha 20, 21, **30–33**, 233
Gerçek ve Yöntem, Hans-Georg Gadamer 261
"Gerçek Dünya" Ne Zaman Bir Mit Haline Geldi, Friedrich Nietzsche 218
Ginzberg, Asher 222
Girard, René **338**
Gramatoloji Hakkında, Jacques Derrida 310, 313
Grosseteste, Robert 333
Guattari, Félix 338
Gutenberg, Johannes 71
Güç ve İcat, Martha Nussbaum 339

H

Ha'am, Ahad **222**
Habermas, Jürgen 289, **306–7**
Hayatın Kaynağı, Ayn Rand 337
Hayvanların Özgürleştirilmesi, Peter Singer 325
Hegel, Georg 145, 159, **178–85**, 259, 340
Arthur Schopenhauer 186, 188
Friedrich Schlegel 177
Immanuel Kant 171
Karl Marx 199, 200, 201, 202
Ludwig Andreas Feuerbach 189
Søren Kierkegaard 194, 195
Heidegger, Martin 195, 213, 245, **252–5**, 260
Edmund Husserl 225
Immanuel Kant 171
Heisenberg, Werner 255
Heraklit 36, 40, 230
Hıristiyanlığın Özü, Ludwig Andreas Feuerbach 189
Hıristiyanlık 15, 70, 90, 91, 92, 93, 94, 95
Aristoteles 21, 63, *63*, 71, 90
Blaise Pascal 124, 125
Francis Bacon 111
Friedrich Nietzsche 216, 219
Hippolu St. Augustine 73
İbni Sina 79
Niccolò Machiavelli 105, 106
Platon 72, 74, 96
Ramon Llull 333
Hippolu St. Augustine 55, 63, 70, **72-3**, 97, *121*
Hobbes, Thomas 100, 101, **112–15**, 156, 158
Hume, David 17, 33, 60, 63, 73, 130, 134, 144, **148–53**
Adam Smith 160, 161
Edmund Burke 173
Gottfried Leibniz 137
Immanuel Kant 166
Jean-Jacques Rousseau 159
John Stuart Mill 190, 191
Karl Popper 262, 263
Husserl, Edmund 171, 212, 213, **224–5**, 243, 253, 255, 275
hümanizm 71, 97, 100, 108, 341

İ J

Iamblichus 331
İkbal, Muhammed 87
Irigaray, Luce 289, **320**
ırkçılık 235, 300, 301
İbni Bayya **333**
İbni Rüşd 62, 76, **82-3**, 90, *91*
İbni Sina 62, 71, **76-9**, 90
içtenlik 37, 38
idealizm 139, 145, 341
Arthur Schopenhauer 186
Georg Hegel 180
George Berkeley 138
Immanuel Kant 166, 169, 170, *171*, 176
Johann Gottlieb Fichte 176
İdollerin Alacakaranlığı, Friedrich Nietzsche 217, 219
İki Özgürlük Kavramı, Isaiah Berlin 280, 281
İkinci Cins, Simone de Beauvoir 276, 277, 288
İlk Felsefe Üzerine Düşünceler, René Descartes 100, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 166
İnsan Anlayışı Üzerine Denemeler, Gottfried Leibniz 133
İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, David Hume 150, 153
İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme, John Locke 131
İnsanın Değeri Üzerine Bir Söylev, Giovanni Pico della Mirandola 334
iradecilik 124, 125
İskenderiyeli Hypatia 276, 331
İslam 15, 21, 71, 90, 332
Aristoteles 62
İbni Rüşd 82, 83
İbni Sina 77, 79
işaretbilim 223, 290, 343
İtiraflar, Hippolu St. Augustine 70
İyiliğin Savunmasızlığı, Martha Nussbaum 339
Jakobson, Roman 223
James, William 145, 193, **206–9**
Jaspers, Karl **245**
Jung, Carl 188, 221

K

kadın hakları 175, 191, 335, 336
kadınlar 276, 277, *277*
oy hakkı 193, *193*
Kant ve Felsefi Yöntem, John Dewey 230
Kant, Immanuel 60, 63, 134, 144, 145, **164–71**, 176, 220, 227, 248, 303, 340
Anselmus 80, *81*
Arthur Schopenhauer 186, 187, 188
David Hume 153
Georg Hegel 181, 182, 183
Gottfried Leibniz 137
Kaostan Çıkan Düzen, Martha Nussbaum & Ilya Priggogine 339
Kaygı Kavramı, Søren Kierkegaard 195
Kepler, Johannes 100
Keynes, John Maynard 193
kıyaslama 61, 62
Kierkegaard, Søren 145, **194–5**, 213
King, Martin Luther 204, 235, *235*
Kitlelerin Ayaklanması, Jose Ortega y Gasset 243
Komünist Manifesto, Karl Marx 15, 145, 159, 198, 200-203
komünizm 198, 202, 203, 213, 288, 289
Konfüçyanizm 21, 36, 331
Konfüçyüs 20, 25, 30, **34–9**
Kong Fuzi bkz. Konfüçyüs
konservatizm 172, 173, **173**
Korku ve Titreme, Søren Kierkegaard 145
kölelik 193, 235
Kristeva, Julia **323**
Kuhn, Thomas 288, **293**, 297
Kuran 82, 83, 86, 87
Kuzey Işıkları, Philip Pullman 79

L

Lacan, Jacques 288, 320
Lao Tzu **24–5**, 30
Leibniz, Gottfried 14, 60, 63, 101, **134–7**
Immanuel Kant 167
John Locke 130, 132, 133
Leopold, Aldo 282, 283
Leukippos **45**, 65
Leviathan, Thomas Hobbes 101, 113
Levinas, Emmanuel 255, **273**, 313
liberal demokrasi 144, 213
liberalizm 191, 193, 281
Linnaeus, Carol 60
Llull, Ramon **333**
Locke, John 101, **130–33**, 146, 147, 150, 156, 158, 173, 175
ampiristler 60, 63, 134
Arthur Schopenhauer 187
George Berkeley 138, 142
Immanuel Kant 166, 171
John Stuart Mill 190
Lorenzo (de' Medici) Muhteşem 104, 105, *106*
Luhmann, Niklas **339**
Luther, Martin 100, 110
Lyotard, Jean-François 289, **298–9**

M

Machiavelli, Niccolò 100, **102–7**, 108, 109
Magga 31
Maimonides, Moses **84–5**
Mandeville, Bernard **335**
Mann, Thomas 221
mantık 14, 17, 212, 337, 340, 341
Aristoteles 61, 62, 62, 63
David Hume 151, *151*
Ludwig Wittgenstein 248, 249, 250, 251
Rudolf Carnap 257
Mantık Bilimi, Georg Hegel 182–3
Mantık Sistemi, John Stuart Mill 191
Mantık, Aristoteles 70
mantıkçı pozitivizm 153, 257
mantıksal form 250, *250*
Mao Zedong *44*, 203, 213
Marcuse, Herbert **259**
Marksist varoluşçuluk 288
Marksizm 171, 213, 238, 299, 326, 338
Marmoutiersli Gaunilo 80
Marx, Karl 15, 145, 159, 189, **196–203**, 204, 212, 238
Matematiğin İlkeleri, Bertrand Russell & Alfred North Whitehead 212
matematik 14, 17, 20, 71
Akıl Çağı 101
Aristoteles 59
Blaise Pascal 125
David Hume 151, *151*
Immanuel Kant *167*, 169
John Locke 132
Pisagor 27, 28, 29
Thomas Hobbes 113
Voltaire 147
materyalizm 341
Mencius 39
Merleau-Ponty, Maurice **274–5**
Mersenne, Marin 113
metafelsefe 177, 324, 341
Metafiziğin Felsefesi, Hajime Tanabe 245
metafizik 13, 15, 16, 341
Alfred North Whitehead 336
Arthur Schopenhauer 186
Benedictus Spinoza 126
Demokritus 45
Francisco Suárez 334
Georg Hegel 180
George Berkeley 138
Heraklit 40
Immanuel Kant 166, 171
İbni Sina 76
Leukippos 45
Miletli Thales 22
Parmenides 41
Pisagor 26
René Descartes 118
Søren Kierkegaard 194
Thomas Aquinas 90
Thomas Hobbes 112
Mevlana bkz. Celaleddin Muhammed Rumi
Mevlevi Tarikatı, Sufizm 87, *87*
Midgley, Mary **292**
Miletli Anaximenes 23, 40, **330**
Miletli Thales 20, **22–3**, 36, 40
Mill, James 191
Mill, John Stuart 65, 144, 145, 190–93
mimetik arzu, teorisi 338
Minima Moralia, Theodor Adorno 266, 267
Mishneh Torah, Moses Maimonides 85, *85*
Mitolojiler, Roland Barthes 291
Modern Bilimin İcadı, Martha Nussbaum 339
Mohizm 44
monadlar 36, 137, 334
Monadoloji, Gottfried Leibniz 135
monizm 22, 40, 41, 126, 139, 180, 341
More, Thomas 100
Morin, Edgar 338
Mozi 44
Muhafazakâr Olmak Üzerine, Michael Oakeshott 337
Muhammed 70
Mussolini, Benito *107*
Müslümanlar 70, 78, 83, *83*, 333

N

Naess, Arne **282–3**
Nagel, Thomas 285, 295
Narbonneli Moses 83, **334**
natüralizm 232, 341
nefs 17, 78, 79
negatif teoloji 84
neo-Platonizm 70, 331, 332
neopragmatizm 209
Newlands, John 29
Newton, Isaac 101, 110, 146
Nietzsche, Friedrich 188, 195, 212, 213, **214–21**
Nirodha 31
Nishida Kitaro **336**
numen 169, 182, 187, 188, 342, 343
Nussbaum, Martha 295, **339**

O

Oakeshott, Michael **337**
Objektivizm 337
Ockham'ın Usturası 334
Ockhamlı William 71, 95, 334
Offray de la Mettrie, Julien **335**
ontoloji 13, 224, 233, 242, 252, 253, 342
Ontolojik Görecelik, Willard Van Orman Quine 278
Ontolojik Argüman 80, 81
Organon, Aristoteles 63
Ortega y Gasset, Jose **242–3**
Oruka, Henry Odera 289, **324**
Oryantalizm, Edward Said 321
Oxford felsefesi 338
Özgürlük Üzerine, James Mill 193

PQ

Papa Üzerine, Joseph De Maistre 335
Parmenides **41**
Pascal, Blaise 101, **124–5**, 240
Peirce, Charles Sanders **205**, 206, 207, 208, 209, 228, 231
Phaedo, Platon 47, 49, 312
Philoponus, John 90, 91, 92, **332**
Pico della Mirandola, Giovanni **334**
Piero (de' Medici) Talihsiz 104
Pisagor 14, 20, 23, **26–9**, 30, 36, 331
Pisagor Doktrinlerinden Derlemeler, Iamblichus 331
Platon'un Timaeus'u Üzerine Açıklamalar, Proclus 332
Platon 12, 15, 21, **50–55**, 59, 91, 219, 220, 291, 312, 318
Aristoteles 58, 59, 60, 62
Avrupa'da yeniden keşfedilen 71
Hıristiyan teologlar 96
Hippolu St. Augustine 63, 72
Iamblichus 331
İbni Sina 77
John Locke 131, 132
Martin Heidegger 252
Pisagor 29
Protagoras 43
Sinoplu Diyojen 66
Sofistler 43
Sokrates 46, 47
Platonik-Aristoteryan yaklaşım 80
Platonizm 52, 70, 331
Hıristiyan 72, 74, 96
Plotinus 70, **331**
politika 16
Edgar Morin 338
John Locke 133
Konfüçyanizm 37, 39
Lao Tzu 25
Protagoras 43
Politikada ve Başka Girişimlerde Rasyonalizm, Michael Oakeshott 337

Popper, Karl 153, 193, 213, 257, **262–5**
Porphyry 27
post-hümanizm 339
post-kolonyalizm 321
Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor, Jean-François Lyotard 289, 298, 299
postmodernizm 288, 289, 298, 299, 342
pozitivizm 171, 335, 341
pragmatizm 145, 342
Charles Sanders Peirce 205, 206
John Dewey 228
Richard Rorty 316
William Du Bois 234
William James 206, 209
Pragmatizmin Sonuçları, Richard Rorty 316
Prens, Niccolò Machiavelli 100, 105, 106, 107
Priestley, Joseph 173
Principia Mathematica, Bertrand Russell & Alfred North Whitehead 212, 236, 338
Proclus **332**
Proslogion, Anselmus 71
Protagoras **42–3**, 52, 55
Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu, Max Weber 238
psikoloji 17
Psikolojinin İlkeleri, William James 145
Ptolemy 21
Pullman, Philip 79
Pyrrho **331**
Quine, Willard Van Orman **278–9**

R

radikal ampirizm 209
Rambam bkz. Maimonides, Moses
Rand, Ayn **337**
rasyonalizm 60, 63, 101, 144, 145, 167, 343
David Hume 153
Gottfried Leibniz 134, 135
Immanuel Kant 171, *171*
John Locke 131
Platon 55, 59
René Descartes 118, 123, 150
Rawls, John 193, 289, **294–5**
realizm 104, 106
reenkarnasyon 77, 331
relativizm 42
Romantizm 144, 145
Immanuel Kant 171
Jean-Jacques Rousseau 156
John Stuart Mill 191
Rorty, Richard 209, **314–19**
Roshi, Robert Aitken 283
Rousseau, Jean-Jacques 144, **154–9**, 160, 173, 175, 202, 204
Ruh Üzerine, İbni Sina 78
Ruh Üzerine, Aristoteles 83
ruh 13, 15, 16
Aquinas 94, 95
el Kindi 332
Platon 54
Plotinus 331
Ruhun Fenomenolojisi, Georg Hegel 145, 180, 184, 185
Rumi, Celaleddin Muhammed **86–7**
Russell, Bertrand 16, 193, 209, 212, **236–9**, 249, 251
Ryle, Gilbert 79, **337**

S

Saf Aklın Eleştirisi, Immanuel Kant 144, 168, 171
Saf Ülke Budizmi 245, **245**
Said, Edward 301, **321**
Saint Paul 266
Samudaya 31
sanatlar 15, 16, 157, *157*, 296
Sand Eyaleti Almanağı, Aldo Leopold 282
Santayana, George **232**
Sartre, Jean-Paul 195, 213, 221, 255, **268–71**, 277, 288, 301
Savonarola, Girolamo 104
sayı 20, 27, 28, 29
Scheler, Max **240**
Schelling, Friedrich 145, 171, 180, **335**
Schlegel, Friedrich **177**
Schopenhauer, Arthur 17, 33, 145, **186–8**, 212
Seçmeler, Konfüçyüs 36, 37, 38
Seks ve Genbilim, Luce Irigaray 320
Seks ve Sosyal Adalet, Martha Nussbaum 339
Sellars, Wilfred 317
Sembolik Formların Felsefesi, Ernst Cassirer 337
Sempozyum, Platon 47
Sense and Sensibilia, John Langshaw Austin 338
septisizm 21, 146, 343
Nicolaus of Autrecourt 334
Pyrrho 331
René Descartes 120, 122
Serres, Michel **339**
Shinran, Hajime Tanabe 245, **245**
Siddhartha Gautama **30–33**
Sidgwick, Henry **336**
Singer, Peter **325**
Sinikler 21, 66, 67
Sinoplu Diyojen (Sinik) 66, 67, 252, 253
Sisyphus 284, 285
Sisyphus Miti, Albert Camus 284
Sivil İtaatsizlik, Henry David Thoreau 204
Siyah Deri, Beyaz Maskeler, Frantz Fanon 288, 300, 301
siyaset felsefesi 15, 212
Adam Smith 160
Edmund Burke 172
Edward Said 321
Frantz Fanon 300
Henry David Thoreau 204
Herbert Marcuse 259
Jean-Jacques Rousseau 156
John Rawls 294–5
John Stuart Mill 190
Julia Kristeva 323
Jürgen Habermas 306
Karl Marx 198
Luce Irigaray 320
Martha Nussbaum 339
Mary Wollstonecraft 175
Niccolò Machiavelli 104
Slavoj Zizek 326
siyasi aktivizm 235
siyasi baskı 281
Skolastizm 70, 100, 113
Smith, Adam **160–63**, 200, 202
Sofistler 43, 46, 343
Sokrates 12, 14, 20, 21, 39, **46–9**, 224, 291, 312, 318
Aristoteles 62
Edmund Husserl 225
Epiküros 64
Hajime Tanabe 244, 245
Platon 52, 55
Protagoras 43
Sinoplu Diyojen 66
solipsizm 140, 343
Sorties, Hélène Cixous 322
sosyalizm 202, *202*
sosyo-ekonomik sınıflar 200, *201*
Söylemek ve Yapmak, John Langshaw Austin 338
Spinoza, Bendictus (Baruch) 80, **126–9**, 130, 134
Stalin Rusya'sı 203
Stalin, Josef 213
Stengers, Isabelle **339**
stoacılık 21, 62, 67, 70
strüktüralizm 288, 289
Suárez, Francisco **334**
Sufizm 86, 87
süfrajet 193
süfrajet hareketi 175
süreç felsefesi 336
Şaşırmışların Rehberi, Moses Maimonides 84, 85
Şeylerin Düzeni: Beşeri Bilimlerin Arkeolojisi, Michel Foucault 302
Şiddet ve Kutsal, René Girard 338
Şifa Kitabı, İbni Sina 77, 78

T

Tanabe, Hajime **244–5**
Tanrı'nın Şehri, Hippolu St. Augustine 121
Tao Te Ching, Lao Tzu 25
Taoizm 15, 21, 24, 25, 331
Tarih felsefesi 232, 260–61
Taylor, Harriet 191, 193
Tek Yönlü Sokak, Walter Benjamin 258, 290
teleoloji (amaçbilim) 62, 343
Tembelliğe Övgü, Bertrand Russell 236
Thatcher, Margaret 323
Thoreau, Henry David 204, 206
Tıbbın Kanunu, İbni Sina 77, 78
Tipitaka, Siddhartha Gautama 31
Titus Levy'nin On Kitabı Üzerine Konuşmalar, Niccolò Machiavelli 106, 107
toplum 16, 17, 21, 172–3, 307
Toplumsal sözleşme 133, 156, 159, 294–5
Toplumsal Sözleşme, Jean-Jacques Rousseau 144, 157, 158, 173
Toplumun Toplumu, Niklas Luhmann 339
Torah 84, 85, 334
Tractatus Logico-Philosophicus, Ludwig Wittgenstein 212, **248–51**
transandantal idealizm 166, 169, 170, 171
tümdengelim 29, 264, 265, 340, 341
Türlerin Kökeni Üzerine, Charles Darwin 145, 229

UVW

Ulusların Zenginliği, Adam Smith 161, 162, 163
Umudun İlkeleri, Ernst Bloch 337
Usun Yaşamı, George Santayana 232
Üç Sepet, Siddhartha Gautama 31
van Orman Quine, Willard **278–9**
Varlık ve Hiçlik, Jean-Paul Sartre 213
Varlık ve Zaman, Martin Heidegger 213, 253, 255
varoluşçuluk 213, 341, 343
Ahad Ha'am 222
Albert Camus 284
Frantz Fanon 300
Friedrich Nietzsche 216–21
Hannah Arendt 272
Jean-Paul Sartre 268
Jose Ortega y Gasset 242
Karl Jaspers 245
Marksist varoluşçuluk 288
Martin Heidegger 255
Miguel de Unamuno 233
Simone de Beauvoir 277
Søren Kierkegaard 194, 195
Tetsuro Watsuji 256, 262, 263
Vedizm 30
Vesalius, Andreas 110
Vita Pythagorae, Porphyry 27
vitalizm 226–7
Voltaire 13, 144, **146–4**, 156, 157, 159
Voltaire 147
von Kues, Nikolaus **96**, 334
Wang Bi **331**
Warhol, Andy 296
Watsuji, Tetsuro **256**
Weber, Max 238
Wegner, Dan 303
Whitehead, Alfred North 55, 212, 238, **336**
Wittgenstein, Ludwig 209, 212, 238, **248–51**, 296
Wollheim, Richard **296**
Wollstonecraft, Mary **175**
Woolf, Virginia 209

XYZ

Ya/Ya da, Søren Kierkegaard 145
Yahudiler ve Musevilik 84, 85, 90, 333, 334
Yaratıcı Evrim, Henri Bergson 227
Yaşamın Trajik Duygusu, Miguel de Unamuno 233
Yazı ve Fark, Jacques Derrida 288
yazılı basın 71
Yeats, William Butler 221
Yeni Konfüçyanizm 39
Yeni Organon, Francis Bacon 100
Yol ve Gücü, Lao Tzu 25
Yöntem Üzerine Konuşmalar, René Descartes 63, 120, 150
Yöntem, Edgar Morin 338
Yönteme Hayır: Anarşist Bir Bilgi Teorisinin Anahatları, Paul Feyerabend 297
zaman 66, 166, 167, 168, 169, 170, *170*
Zen Budizmi 337
Zerdüşt 216, *217*, 217, 220
zihin 13, 77, 78, 79, 114, 115, 122, 127, 128, 129, 139, 275
felsefesi 124, 338
Žižek, Slavoj **326**
Zoroaster 216, 217

TEŞEKKÜR

Dorling Kindersley, Debra Wolter ve Nigel Ritchie'ye editoryal yardımları için, Vicky Short'a tasarım yardımları için ve Jane Parker'a dizin ve kitap düzeltisi için teşekkür eder.

FOTOĞRAFLAR

Yayınevi fotoğraflarının kullanılmasına izin verdiği için aşağıdakilere teşekkür eder:

(Anahtar: a-yukarı, b-alt, c-orta, l-sol, r-sağ, t-üst)

23 Getty Images: Hulton Archive (tr). **25 Corbis:** Chan Yat Nin / Redlink (cl). **Getty Images:** Hulton Archive (bl). **27 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **29 Getty Images:** M. Bertinetti / De Agostini Picture Library (br). **31 Alamy Images:** INTERFOTO (tr). **32 The Bridgeman Art Library:** Musée Guimet, Paris / Bonora (tl). **36 Getty Images:** Keren Su (bl). **38 Corbis:** Christian Kober / JAI (tr). **39 The Art Archive:** (br). **41 Corbis:** Visuals Unlimited (cra). **43 akg-images:** Wadsworth Atheneum (bl) **Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (cr). **44 Corbis:** Bettmann (cr). **47 Corbis:** PoodlesRock (tr). **49 Corbis:** (br). **53 The Bridgeman Art Library:** Bibliothèque nationale, Paris / Archives Charmet (br). **55 The Bridgeman Art Library:** Pinacoteca Capitolina, Palazzo Conservatori, Rome / Alinari (tl). **Corbis:** Jon Hicks (bl). **59 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (tl). **60 Corbis:** Elizabeth Whiting & Associates (tl). **63 akg-images:** British Library (tl). **Getty Images:** SuperStock (bl). **64 Réunion des Musées Nationaux Agence Photographique:** Hervé Lewandowski (bc). **65 Corbis:** Araldo de Luca (tr). **66 The Bridgeman Art Library:** Walters Art Museum, Baltimore, USA (cra). **73 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl); SuperStock (tr). **75 The Bridgeman Art Library:** Bibliothèque municipale, Rouen / Giraudon (tr). **Getty Images:** Hulton Archive (bl). **77 Alamy Images:** Mary Evans Picture Library (tr). **78 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **79 The Kobal Collection:** New Line Cinema (br). **81 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **83 Corbis:** Bettmann (bl). **Photolibrary:** Dariush Zandi / GraphEast RM (cr). **85 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl); Danita Delimont / Gallo Images (tr). **87 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tr). **Getty Images:** Bruno Morandi / The Image Bank (tl). **90 Getty Images:** Science & Society Picture Library (bl). **91 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tl). **92 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (b). **94 Getty Images:** Chad Baker (bc). **95 NASA:** LAMBDA / WMAP Science Team (tr). **105 Corbis:** Massimo Listri (tl). **107 Corbis:** Bettmann (tr) (bl). **109 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **111 akg-images:** (tl). **Corbis:** Bettmann (tr). **113 Corbis:** Bettmann (tr). **114 Science Photo Library:** David McCarthy. **115 Corbis:** Bettmann (br). **118 Getty Images:** Hulton Archive (cra). **120 akg-images:** Cameraphoto (tl). **122 Corbis:** Bettmann (bl). **123 Corbis:** Alberto Estevez / EPA (br). **125 Corbis:** Michael Nicholson (bl); Bill Varie (tr) **128 Alamy Images:** Gari Wyn Williams (tl). **Corbis:** Bettmann (bl). **129 Dorling Kindersley:** Natural History Museum, London (cr/flower on rock). **133 Corbis:** Bettmann (bl); LWA - Dann Tardif (tr). **135 Corbis:** Bettmann (tr). **136 Science Photo Library:** Matthew Hurst (tl). **137 Getty Images:** Science & Society Picture Library (tr). **139 Corbis:** Bettmann (tr). **147 Corbis:** Bettmann (bl). **Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (tr). **150 Corbis:** Michael Nicholson. **151 Corbis:** Ken Seet (bl). **152 Corbis:** Tomas del Amo - The Stock Connec / Science Faction (clb/tap). **153 Alamy Images:** Lebrecht Music & Arts Photo Library (tr). **157 The Bridgeman Art Library:** Detroit Institute of Arts, USA (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **158 Alamy Images:** V&A Images (bl). **159 Getty Images:** Peter Willi / SuperStock (br). **161 Corbis:** Hulton-Deutsch Collection (tr). **162 The Art Archive:** Museum of London (bl). **163 Corbis:** Karen Kasmauski (tr). **166 Dorling Kindersley:** Stephen Oliver (tr) (tl/tree in summer). **169 Getty Images:** Matheisl (tl/tree in winter). **170 Corbis:** Bettmann (bl). **171 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **173 Corbis:** Bettmann (tr); Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bc). **177 Getty Images:** David Sanger / The Image Bank (br). **180 The Bridgeman Art Library:** American Illustrators Gallery, NYC / www.asapworldwide.com (tr). **Corbis:** Bettmann (bl). **184 The Bridgeman Art Library:** Château de Versailles (bl). **185 The Bridgeman Art Library:** Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg (Nuernberg) (br). **187 Getty Images:** Time Life Pictures / Mansell (tr). **188 akg-images:** British Library (bl). **189 The Bridgeman Art Library:** National Gallery, London (br). **191 Corbis:** Bettmann (tr). **192 Corbis:** Todd Gipstein (bl). **193 Corbis:** Bettmann (tc). **195 Corbis:** Bettmann (bl); Robbie Jack (tr). **198 Corbis:** Alfredo Dagli Orti / The Art Archive (tr). **200 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl). **201 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (br). **202 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tl). **203 The Bridgeman Art Library:** Private Collection (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **204 Alamy Images:** Dinodia Images / India Images (br). **208 akg-images:** (tl). **Corbis:** (bl) **209 Corbis:** Bettmann (bl). **217 Corbis:** Bettmann (bl); Kazuyoshi Nomachi (tr). **218 Corbis:** Bettmann (bl). **219 Corbis:** Bettmann (ca/Apollo); Jon Hicks (cra/samt). **220 Corbis:** The Gallery Collection (tl). **221 Getty Images:** Hulton Archive (b). **225 Getty Images:** Jeffrey Coolidge (bl); Imagno / Hulton Archive (tr). **227 Corbis:** Bettmann (bl). **Getty Images:** Richard Passmore (tr). **229 Corbis:** Bettmann (tr). **230 Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (tr). **231 Corbis:** Philadelphia Museum of Art (tl). **232 Corbis:** Alan Schein Photography (bc). **235 Corbis:** Bettmann (bl); Hulton-Deutsch Collection (tr). **237 Getty Images:** MPI (tr). **238 Corbis:** Bettmann (clb). **239 The Advertising Archives. 241 Corbis:** The Gallery Collection (b). **243 Corbis:** Bettmann (tr). **TopFoto.co.uk:** FotoWare FotoStation (bl) **245 The Bridgeman Art Library:** Archives Charmet (tl). **249 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (br).

250 Getty Images: Travelpix Ltd / Photographer's Choice (tl). **251 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **254 Alamy Images:** Mary Evans Picture Library (tl) **255 The Bridgeman Art Library:** Bonhams, London / Private Collection (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **256 Alamy Images:** J. Marshall / Tribaleye Images (br). **258 Corbis:** Tommy Olofsson / Nordicphotos (cb). **259 The Advertising Archives:** (br). **261 akg-images:** Ullstein Bild (bl). **263 Photolibrary:** Johann Schumacher (tr). **265 Getty Images:** Altrendo Images (tr); Keystone / Hulton Archive (bl). **267 Corbis:** (tc). **Getty Images:** Imagno / Hulton Archive (tr). **269 Corbis:** Bettmann (tr). **271 Getty Images:** AFP / Central Press / Hulton Archive. **272 Corbis:** Bettmann (cr). **273 Corbis:** Chaiwat Subprasom / Reuters (br). **275 Corbis:** Dan McCoy - Rainbow / Science Faction (bc). **TopFoto.co.uk:** (tr). **277 The Advertising Archives:** (bc). **Getty Images:** Hulton Archive (tr). **279 Alamy Images:** Geoff A. Howard (bl) **281 Getty Images:** Gemma Levine (tr). **Photolibrary:** Art Media (tl). **283 Corbis:** Elisabet Zeilon / Etsa (tr). **Press Association Images:** Per Lochen / Scanpix (bl). **285 akg-images:** Album / Oronoz (tl). **Getty Images:** RDA (bl). **291 Ashmolean Museum, Oxford:** (cr). **Corbis:** Bettmann (bl). **293 Corbis:** (br). **295 Getty Images:** artpartner-images (b); Steve Pyke (tr). **296 Corbis:** © The Andy Warhol Foundation for the Visual Arts, Inc. / DACS, London, 2010. Trademarks Licensed by Campbell Soup Company. All Rights Reserved (cr). **299 akg-images:** Anna Weise (bl). **Corbis:** Chip East / Reuters (tr). **301 Getty Images:** Buyenlarge (cr) **303 The Bridgeman Art Library:** Ken Welsh / Private Collection (tl). **Corbis:** Bettmann (bl). **305 Corbis:** Christopher Felver (tr); PoodlesRock (bc). **306 Alamy Images:** The Print Collector (bc) **307 Alamy Images:** INTERFOTO (bl). **310 Getty Images:** Taro Yamasaki / Time Life Pictures (br). **311 iStockphoto.com:** BSJ (tl). **313 Corbis:** Sophie Bassouls / Sygma (tr); Jack Burlot / Apis / Sygma (tl). **318 Corbis:** Nic Bothma / EPA (tl). **319 Getty Images:** Marty Katz / Time Life Pictures (tr); Shawn Thew / AFP (bl). **323 Alamy Images:** Tim Graham (br). **324 Photoshot:** (bc) **326 Getty Images:** Libor Hajsky / AFP (cr).

Diğer tüm imajlar © Dorling Kindersley'e aittir.

Daha fazla bilgi için:
www.dkimages.com

